HISTORIA MEA VITA

zborník štúdií
vydaný pri príležitosti
životného jubilea
Vladimíra Segeša

Vojenský historický
ústav Bratislava

Vojenský historický ústav

2020

HISTORIA MEA VITA

Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša

Zostavovateľ: Dr. Imrich Purdek, PhD.

Vydal: Vojenský historický ústav v Bratislave

© Vojenský historický ústav
© Autorský kolektív: Michal Bada, Miloslava Bodnárová, Viliam Čičaj, Diana Duchoňová, Igor Graus, Michal Habaj, Martin Hurbanič, Peter Chorvát, István Janek, Miroslav Kamenický, Tomáš Klubert, Mária Kohútová, Zuzana Kollárová, Peter Kónya, Eva Kowalská, Tünde Lengyelová, Žofia Lysá, Miroslav Lysý, Božena Malovcová, Ivan Mrva, Miroslav Nemec, Imrich Purdek, Stanislav Sikora, Blanka Szeghyová, Božena Šeďová, Juraj Šimko, Dušan Škvarna, Pavol Valachovič, Dušan Uhlíř, Ferdinand Uličný, Pavol Valachováič, Peter Vítek

Grafická úprava, sadzba a zalomenie: Bc. Martin Horváth
Tlač: DMC, s.r.o., Nové Zámky

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať ani prenášať prostredníctvom nijakých médií bez predchádzajúceho písomného súhlasu autorov.

ISBN 978-80-89523-63-4

HISTORIA MEA VITA

Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea

Vladimíra Segeša

Zostavovateľ

Imrich Purdek

Felix sit natalis dies!

želajú kolegovia a priatelia

O b s a h

Jubilujúci Vladimír Segeš 10
Imrich Purdek

Priateľ „Vladikam“ Segeš má sedemdesiat! 13
Stanislav Síkora

Z minulosti vojen, bitiek a armády

Avarský útok na Konštantínopol z roku 626 a jeho historický význam. 18
Martin Hurbanič

Bitka pri Moháči – taktika stará a taktika nová 25
Juraj Šimko

Odraz bitky pri Moháči v živote východoslovenských kráľovských miest 31
Miloslava Bodnárová

Poľské vojsko v Hornom Uhorsku v roku 1683 43
Peter Kónya

Obranné opatrenia Bratislavskej stolice v druhej polovici 17. storočia 50
Mária Kohútová

Armáda habsburskej monarchie na začiatku 18. storočia 59
Tomáš Klubert

Presadzovanie disciplíny v kuruckom vojsku Františka II. Rákociho 69
Ivan Mrva

Bitka pri Vavrišove – Švihrovská bitka. 76
Peter Vítek

Baron Trenk a jeho panduři. 92
Dušan Uhlíř

Účasť Svetozára Hurbana na vojenskej okupácii Bosny a Hercegoviny v roku 1878 99
Peter Chorvát

The Invasion of the Russian army in the Carpathians
and the Slovak Population in 1914 – 1915. 104
István Janek

Historické súvislosti vo vojenskej teórii a praxi

Vojenské uvažovanie v piatom storočí pred Kr.
v Grécku na príklade Herodotových Skýtov 119
Michal Habaj

Dvorské vojsko palatína Mikuláša Esterházyho 126
Diana Duchoňová

Vojak a knižnica 138
Viliam Čičaj

Kopijnícke obce v okolí Popradu v novoveku 143
Božena Malovcová

Študenti z Bratislavy na Technickej vojenskej akadémii vo Viedni do roku 1800 152
Miroslav Kamenický

Puškárska rodina Čermákovcov v Bratislave 158
Pavol Valachovič

Za zásluhy? Niekoľko poznámok o hodnote vyznamenaní a zásluhách ich nositeľov . . . 164
Igor Graus

Zo spektra slovenských dejín

K termínom civitas – castrum – grad – mesto do konca 13. storočia 177
Žofia Lysá – Miroslav Lysý

Drobné štúdie o dejinách Slovenska v stredoveku 188
Ferdinand Uličný

Vzdelávanie a školstvo v spišských zálohovaných mestách v rokoch 1412 – 1772 196
Zuzana Kollárová

K otázke nevestincov v období neskorého stredoveku a na prahu novoveku. 213
Blanka Szeghyová

Niekoľko zamyslení nad premenami Bratislavy v ranom novoveku 217
Michal Bada

Levočský majster kat. 225
Tünde Lengyelová

Interkonfesijné vzťahy na stránkach matriky
Bratstva farárov 24 spišských miest (1606 – 1673) 232
Eva Kowalská

Súdna prax liptovského mestečka v druhej polovici 18. storočia 238
Miroslav Nemec

Štúrovské koncepty slovenských dejín 250
Dušan Škvarna

Bibliografia publikačnej tvorby doc. PhDr. Vladimíra Segeša, PhD. 261
Božena Šeďová

Jubilujúci Vladimír Segeš

V živote každého človeka sú viaceré významné okamihy, ku ktorým patria aj okrúhle výročia narodenia. Tie, ktoré prichádzajú v neskoršej životnej etape, vzbudzujú úctu, obdiv, potrebu návratov v čase a rôzne emócie nielen u tých najbližších, ale i v širšom súkromnom a pracovnom okolí. A práve doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. sa 4. februára 2020 dožíva významného životného jubilea – sedemdesiat rokov.

Je absolventom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti, na ktorých vyštudoval odbor archívnictvo a historické vedy. Po skončení vysokoškolského štúdia v roku 1973 úspešne absolvoval vojenskú základnú službu vo vojenskom útvare Tachov, počas ktorej sa prvýkrát súvisle konfrontoval s vojenským fenoménom – armádou, netušiac, že profesijná budúcnosť mu prinesie ešte iné „vojenské" väzby a skúsenosti. Po návrate do Bratislavy pracoval v Štátnom slovenskom ústrednom archíve v Bratislave. Následne, v rokoch 1974 – 1982, pôsobil na Ministerstve školstva SSR a v rokoch 1982 – 1991 na Ministerstve kultúry SSR, kde zastával aj funkciu tajomníka Rady pre vedu a výskum. V nasledujúcich piatich rokoch zúročoval svoj redaktorský talent a zanechal výraznú stopu v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve a v redakcii časopisu Historická revue.

Na pôdu čerstvo konštituovaného Vojenského historického ústavu (VHÚ) vstúpil Vladimír Segeš v marci roku 1995. Vo vedeckovýskumnej činnosti sa začal od prvého dňa zaoberať vývojom vojenstva v období starších dejín a tiež dejinami slovenských miest. Po roku 2004 sa rozsah jeho výskumu rozšíril o vývoj novovekého vojenstva na Slovensku v podmienkach Uhorska a habsburskej monarchie v období protiosmanského boja, stavovských povstaní a formovania novodobého slovenského národa. Súčasne, v rokoch 1995 – 2000, pôsobil ako zástupca šéfredaktora a šéfredaktor časopisu *Historická revue*, a v rokoch 2001 – 2007 zastával pozíciu šéfredaktora a editora časopisu *História – revue o dejinách spoločnosti.*

Doktorandské štúdium v odbore slovenské dejiny absolvoval Vladimír Segeš na Historickom ústave SAV a Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Po obhájení dizertačnej práce *Vojenstvo v Uhorsku v období neskorého stredoveku* získal v roku 2003 vedecko-akademickú hodnosť *Philosophiae doctor* (PhD.). Pokračoval získaním vedeckého kvalifikačného stupňa IIa v roku 2009. Na základe vedeckej práce *Vojenstvo v starších dejinách Slovenska* a úspešného habilitačného konania na Prešovskej univerzite v roku 2010 mu bola udelená vedecko-pedagogická hodnosť docent.

S nástupom do VHÚ sa zapojil do riešenia jedného z najdôležitejších projektov – syntetického spracovania a vydávania viaczväzkovej edície *Vojenské dejiny Slovenska*. Už rok po nástupe sa prezentoval ako spoluautor tretieho zväzku edície, ktorý približuje a mapuje vojenské udalosti Slovenska a Slovákov od roku 1711 až po rok 1914.

Vo všeobecnosti Vladimír Segeš prezentuje prístup k vojenstvu a vojenským dejinám tiež svojím kladným vzťahom k armáde a predovšetkým k jej príslušníkom. Vzťah k ozbrojeným silám deklaruje otvorene, bez predsudkov a priamo, zdôrazňujúc pritom aj potrebu spracovania vojenskej každodennosti, v rámci ktorej by nemali chýbať ani príbehy tzv. „obyčaj-

ných pešiakov". Príležitostne pripomenie, s úsmevom v očiach, aj svoju dosiahnutú hodnosť „nadporučík v zálohe".

Nadobudnuté vedomosti a znalosti z oblasti vojenskej histórie, ako i dlhoročné odborné skúsenosti, získané vo svojej predchádzajúcej redaktorskej praxi, zúročuje aj ako dlhoročný predseda redakčnej rady ústavného vedeckého časopisu *Vojenská história*, odborného časopisu pre vojenskú históriu, vojenské múzejníctvo a archívnictvo. Svoje skúsenosti z oblasti vedeckej a výskumnej činnosti uplatňuje zasa vo funkcii podpredsedu Vedeckej rady VHÚ, v rámci ktorej nastoľuje riešenie hlavných dlhodobých vedeckých smerov a problémov vedecko-výskumnej činnosti VHÚ.

Publikačná tvorba Vladimíra Segeša je mimoriadne bohatá. Okrem monografií *Od rytierstva po žoldnierstvo, Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko* (2004), *Prešporský pitaval, Zločin a trest v stredovekej Bratislave* (2005), *Remeslá a cechy v starom Prešporku* (2010) je spoluautorom viacerých významných prác, ako napríklad *Vojenské dejiny Slovenska III. zv. 1711 – 1914* (1996), *Lexikón slovenských dejín* (1997, 1999, 2006), *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov* (1998, 2004, 2006, 2010), *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti I.* (1998), *Kronika Slovenska 1* (1998), *Közép-Európa harca a Török ellen a 16. század elsö felében* (2004), *Pod osmanskou hrozbou, Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV.* (2004), *Z Bardejova do Prešporku* (2005), *Kapitoly z dejín Bratislavy* (2006), *Vojvodcovia. 111 osobností dejín Slovenska* (2012), *Dejiny Uhorska a Slováci* (2012), *Dejiny Uhorska* (2013), *Slovenské dejiny od úsvitu po súčasnosť* (2015).

V pracovnom kolektíve na ústave mu neraz pripadla rola vedúceho autorského kolektívu, čoho výsledkom boli ďalšie zaujímavé práce, na ktorých sa podieľal tiež autorsky – napríklad *Slovensko. Vojenská kronika* (2007) a jej anglická mutácia *Slovakia. Military Chronicle* (2009), *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom* (2013), *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov* (2015).

Vladimírovi Segešovi patrí tiež zásluha na sprístupňovaní písomných slovacikálnych militárií v rámci vedeckého projektu *Pramene k vojenským dejinám Slovenska*. Bol to práve on, ktorý v roku 2007 vytvoril projekt spracovávania a vydávania edovaných prameňov k sedemzväzkovej edícii Vojenských dejín Slovenska (VDS), a to v súlade so zaužívanými periodizačnými medzníkmi a etapami VDS. Chronologicky i tematicky rozsiahly projekt osobne otvoril už v roku 2010 ako spolueditor prvého zväzku *Prameňov k vojenským dejinám Slovenska I/1 (od najstarších čias do konca 10. storočia)* a následne boli postupne vydávané ďalšie zväzky: *I/2, 1000 – 1387* (2011), I/3, *1387 – 1526* (2013), II/1, *1526 – 1648* (2015), II/2, *1649 – 1711* (2017), *II/3, 1711 – 1792* (2019).

Okrem uvedených prác je Vladimír Segeš autorom množstva vedeckých štúdií, odborných statí a rôznych článkov v slovenských časopisoch – Vojenská história, Historický časopis, Obrana, Historická revue, Pamiatky a múzeá, a pod. Publikoval aj v zahraničných periodikách a konferenčných i rôznych tematických zborníkoch v Českej republike, Maďarsku, Rakúsku, Poľsku a Nemecku.

Meno Vladimíra Segeša je neodmysliteľne spojené s vystúpeniami na mnohých medzinárodných, domácich aj zahraničných, konferenciách a sympóziách, na ktorých zaujal nejedného poslucháča svojím rétorickým a pedagogickým majstrovstvom. Podobne priťahoval

pozornosť študentov aj v rámci svojej externej pedagogickej práce, najskôr na stredných odborných školách a následne na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií FF Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Doteraz so značnou dávkou empatie odovzdáva svoje vedomosti nadšeným frekventantom Univerzity tretieho veku Univerzity Komenského, často je pozývaný na prednášky alebo diskusie na spoločenských či kultúrnych a mediálnych platformách. Môžeme ho počuť v rozhlasových reláciách a diskusiách na rôzne historické témy a k významným osobnostiam slovenských dejín.

Je členom Rady pre vojenskú symboliku MO SR, členom redakčnej rady vedeckého časopisu Husitský tábor, ako aj maďarského vedeckého časopisu Hadtörténelmi Közlemények, podpredsedom Slovenského národného komitétu pre vojenskú históriu v rámci Medzinárodnej organizácie pre vojenské dejiny.

Bol členom výboru Slovenskej historickej spoločnosti SAV, Slovensko-maďarskej historickej komisie SHS, predsedom Sekcie pre dejiny miest pri SHS, v rokoch 2012 – 2016 pôsobil v správnej rade Univerzity J. Selyeho v Komárne, v slovenskom Literárnom fonde je aktívnym členom Sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru a počítačové programy.

Ako pokračovateľ „veľkého učiteľa Vojtecha Dangla", ako ho sám často nazýval, prispel k výraznému posunu poznania slovenskej vojenskej historickej vedy a svojím príslovečným situačným humorom neraz odľahčil menej príjemné stránky každodennej „vojenskej reality".

Jeho viacrozmerná práca bola ocenená mnohými vyznamenaniami – Pamätná medaila ministra obrany SR všetkých troch stupňov, Medaila Cyrila a Metoda za rozvoj slovenského písomníctva, Pamätná medaila Vojenského historického ústavu a múzea v Budapešti, Pamätná medaila – kríž náčelníka Generálneho štábu OS SR 2. a 3. stupňa, Cena SAV za popularizáciu vedy, Cena Egona Erwina Kischa za dielo literatúry faktu.

Prejavom úcty k jubilantovi je i predkladaný zborník štúdií so širokým tematickým i časovým záberom, typickým aj pre samotného oslávenca.* Okrem zaujímavých príspevkov publikácia obsahuje aj kompletný bibliografický pohľad na tvorbu Vladimíra Segeša. Do pamätného zborníka by boli radi prispeli aj ďalší autori, avšak pre krátkosť času to nebolo možné.

Milý Vladimír! Dovoľ mi, aby som Ti zaželal za celý kolektív Vojenského historického ústavu, za všetkých autorov zborníka, ale aj za ostatných kolegov, priateľov či kamarátov, roztrúsených po rôznych ústavných, univerzitných, archívnych a kultúrnych inštitúciách a zariadeniach po celom Slovensku, i za jeho hranicami, najmä pevné zdravie, veľa šťastia, tvorivých úspechov a nepretržitú radosť zo svojej milovanej rodiny. Verím, že aj v ďalších rokoch budeš pokračovať v aktívnej tvorivej činnosti a slovenskú vojenskú historiografiu obohatíš ďalšími zaujímavými prácami.

Imrich Purdek

* V publikovaných príspevkoch, rešpektujúc autorský postoj, sme ponechali historické menné, geografické a iné názvy v pôvodnom znení, ako ich uviedli autori.

Priateľ „Vladikam“ Segeš má sedemdesiat!

Kedysi dávno som čítal slávny román vynikajúceho fínskeho spisovateľa Mika Waltariho *Egypťan Sinuhe*. Na jednom mieste sa zamýšľal nad vecami, ktoré som v tom čase ako bujný mladík len povrchne prebehol, akosi z povinnosti, ale napriek tomu mi zostali v pamäti. Mika Waltari tam píše: „Človek na staré kolená ako nílska lastovička zalietava do svojej mladosti a napriek tomu, že ani vtedy nemal ľahký život, predsa sa mu na pozadí prežitých rokov zdá všetko krásne a povzbudivé.“ Veď bol mladý, zdravý, plný nádejí do budúcnosti a prežíval prvé veľké lásky i s nimi späté žiale. Aj predo mnou, hoci som podľa mena skôr sýkorka, keď spomínam, zo šera môjho životného dávnoveku vystupuje usmievavý, sympatický, vzdelaný a na všetky študentské „psovstvá“ pohotový Vladko Segeš, s ktorým som sa zoznámil v októbri 1968. Teda v čase, keď už síce v našej vlasti pôsobili okupačné vojská Varšavskej zmluvy, ale my sme ešte stále žili v nádeji, že sa predsa len podarí zachrániť aspoň základné postuláty reformy socializmu vo vtedajšej ČSSR. Spolu sme začali na katedrách histórie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského študovať odbor história – archívnictvo.

Vladko sa narodil v Bratislave a vyrastal na sídlisku „500 bytov“, na ktoré sa v chlapčenských rokoch musel takmer denno-denne „prebojovať“ cez územie susedného a konkurenčného „gangu“ na Dunajskej ulici. Možno aj to prispelo k jeho neskoršej neobyčajnej odvahe, odolnosti a aj dnes všetkými priateľmi obdivovanej pevnej vôli. Zmaturoval na slávnom bratislavskom gymnáziu na Metodovej ulici, ktoré aj vtedy bolo jedným z najkvalitnejších v celej ČSSR, a aj preto patril od začiatku štúdia k prominentným študentom.

Pravda, príjemné časy oboznamovania sa s krásnym študentským životom a spoločné návštevy známych bratislavských vinární, najmä po úspešne absolvovaných skúškach, netrvali dlho. Naše nádeje, že sa vedeniu KSČ na čele s A. Dubčekom podarí uchrániť aspoň základné prvky predchádzajúcej demokratizácie socializmu sovietskeho typu v ČSSR, sa veľmi rýchlo rozplynuli. Preto sa v januári 1969, po tragickom proteste J. Palacha, po celej republike rozliala vlna odporu, v ktorej hrali prím študenti. A tí najodvážnejší protestovali formou hladovky. Aj vo vestibule Univerzity Komenského v Bratislave od 20. januára 1969 hladovalo 19 študentov bratislavských vysokých škôl a medzi takými esami vtedajšieho študentského protestného hnutia, akými boli M. Adamčiak, Gusto a Peter Dobrovodskí, Stano Filla, Zlatica Grznárová, Dodo Lietavec, Jana Plichtová, Dora Šebestová, Oleg Tatarka a ďalší, hladoval aj Vladko Segeš. Všetci sme ho obdivovali, a ja sám som sa veľmi hanbil, keď som musel okolo nich prejsť cestou na obed do študentskej menzy... Žiaľ, iná cesta neexistovala. Jeden priateľ, študent psychológie, ma však utešoval: „Stanko, netráp sa, takéhoto odvážneho činu sú schopné len tri percentá obyvateľstva.“

Avšak, ako to už v živote často býva, to, čo sa v určitej situácii zdá ako hrdinstvo, sa v inej situácii, konkrétne po nástupe tvrdej normalizácie, začalo považovať za „pravicové reakcionárstvo“ a Vladkovi Segešovi hrozilo vylúčenie zo štúdia. Duchaprítomný Vladkov strýko, významný historik prof. Miloš Gosiorovský, ktorý tiež pôsobil na katedrách histórie, však vymyslel záchrannú operáciu: „Odídeš študovať do Budapešti, na čas sa na teba zabudne, a keď to «prehrmí», vrátiš sa naspäť.“ A tak sa aj stalo. Vladko Segeš potom v školskom roku 1970 – 1971 študoval na Univerzite Lóranda Eötvösa (Eötvös Lórand Tudományegyetem

– ELTE). Boli sme ho so spolužiakmi Kukom Hodasom, Vilom Čičajom a Leonom Sokolovským v Budapešti aj navštíviť a zoznámili sme sa tam s niekoľkými skvelými Vladkovými priateľmi na čele s exotickým Sýrčanom, komunistickým emigrantom, ktorý sa volal Keir Abdul Vahab.

Po svojom návrate z Budapešti Vladko absolvoval dva ročníky štúdia naraz, a tak sme boli opäť v jednom ročníku. Z hľadiska jeho odborného záujmu o staršie dejiny bolo preňho nesmierne dôležité, že sa za ten rok stihol výborne naučiť po maďarsky. Avšak, bolo to mimoriadne dôležité aj pre mňa. V štvrtom ročníku sme mali skúšku z maďarčiny a o našej skúšajúcej, profesorke Muszónyovej, bolo známe, že hovorievala: „Na jednotku viem len ja, na dvojku len rodení Maďari a ostatní to môžu mať len za tri". Pravda, moje faktické vedomosti nestačili ani na tú trojku a bol som z toho veľmi smutný. A tak Vladko vymyslel plán. „Stanikam, ty ju musíš ohúriť! Prídeš na skúšku a z mosta-doprosta povieš: «Kezét csókolom, professzor asszony, vizsgázni jöttem magyar nyelvböl.»" (Ruky bozkávam, pani profesorka, prišiel som na skúšku z maďarského jazyka). A tak som aj urobil po asi hodinovom štúdiu tejto vety. Šokovaná pani profesorka zalapala po vzduchu a povedala: „Tessek leülni Szikora úr, három stačí?" (Prosím, sadnite si pán Sikora, trojka stačí? To „stačí" mi naschvál povedala po slovensky, aby som to najdôležitejšie pochopil). „Biztos, biztos!" (Samozrejme, samozrejme) volal som a za chvíľu sa mi v indexe skvela najdôležitejšia trojka môjho života. Bez Vladka by som to určite nezvládol a možno by som ani nedoštudoval...

Keď som potom vyšiel na chodbu, spolužiaci sa ma pýtali: „Vyhodila ťa?" „Nie, mám to „za tri." Vladko ma potom nahováral, aby som to dal do Guinessovej knihy rekordov, že som vysokoškolskú skúšku urobil za desať sekúnd. To by ale nebolo fér, že by sa svet dozvedel o podivuhodných skúšobných metódach pani profesorky Muszónyovej, ktoré však boli pre mňa tak mimoriadne lukratívne...

Cez prázdniny v roku 1971 sme spolu s Vladkom podnikli „ťaženie" do NDR, kde sme spolu s jeho piatimi kamarátmi z Budapešti pracovali na LPG (to, čo bolo u nás JRD) na ostrove Rujana. Dreli sme tam na širokých lánoch poľa okopávajúc kapustu. Pre mňa to bola neobyčajne ťažká práca, lebo tam mali len krátke motyky a kvôli nim som mal ťažké „Kreuzschmerzen", keďže meriam 194 cm. Ale známa komunistická nivelizácia miezd spôsobila, že som nakoniec dostal toľko peňazí ako ostatní. Po práci sme hrali futbal, kúpali sme sa v mori a večer, kvôli doplneniu tekutín, sme navštevovali pivárne v neďalekom mestečku Wiek. Kvôli krásnym dievčatám, ktoré tam boli (prezrádzali genetické dedičstvo Nemcov, Prusov i Pomorancov), zobral si Vladko so sebou aj prekrásne bieloskvúce rifle a krásnu koženú bundu, ktoré si kúpil vo vtedajšom Tuzexe. Raz, keď sme išli „na pivo" do spomínaného Wieku, obliekol si Vladko tieto krásne biele nohavice. Upozorňoval som ho, aby to nerobil, že to môže špatne dopadnúť, ale nedbal na to. Cestou domov, keď sme boli svedomitým dopĺňaním tekutín trošku „spoločensky unavení", sme sa rozhodli skrátiť si cestu krížom cez akési kukuričné pole. Zabudli sme však, že medzi tým kukuričným poľom a výjazdom na cestu tečie jeden hnusný bahnitý potok, široký asi tri metre. Ako mladí bujní muži, ktorých racionálny úsudok bol značne obmedzený požitými tekutinami, rozhodli sme sa ten potok preskočiť. Bolo to však katastrofálne rozhodnutie – za chvíľu sme sa váľali v pol metra hlbokej bahnitej brečke ako nejaké prasiatka. Ja som mal šťastie, lebo som mal na sebe akési staré

gate, ale Vladkove bieloskvúce rifle doslúžili. Čo sme sa len natrápili, aby sme obnovili ich triumfálnu bieloskvúcu farbu aj za pomoci východonemeckej „Reinmittlungschemie", ktorá bola už vtedy na vysokej úrovni. Zostala len bledohnedá farba s občasnými tmavohnedými ostrovčekmi.

A na dôvažok, keď sme sa už vracali, tak v Berlíne, v akomsi „Jugendsherbergu" Vladkovi ktorýsi Poliak ukradol aj tú krásnu koženú bundu. Bol z toho nešťastný, lebo vtedy sme boli štíhli chlapci a on v tom „komplete" vyzeral ako filmový herec. Ale presvedčil som ho, že v živote sa stávajú ešte horšie veci.

Žiaľ, mal som pravdu. Vladkovi síce umožnili doštudovať (1973), ale jeho sen zostať na katedre ako asistent a pokračovať vo vedeckej práci sa vonkoncom nemohol splniť – kvôli tej spomínanej hladovke. A tak sa musel uspokojiť s kariérou úradníka najprv na Ministerstve školstva SSR (v Dome školských stykov so zahraničím) a neskôr, od roku 1982 na Ministerstve kultúry SSR. Bol tam v pomerne vysokých pozíciách, ale Vladka ako rodeného historika – vedca, úradnícka práca vonkoncom neuspokojovala, naopak, bol z nej veľmi nešťastný...

Mimoriadne silným impulzom pre Vladkovo úsilie vymaniť sa z tohto postavenia bola novembrová nežná revolúcia v roku 1989. Patril k zakladajúcim členom významného populárno-vedeckého časopisu *Historická revue*, ktorej prvým šéfredaktorom bol náš obľúbený pedagóg Ferko Višváder. V roku 1995 sa Vladko Segeš stal pracovníkom Vojenského historického ústavu v Bratislave, v ktorom pracuje až doteraz. V roku 2001 založil tiež populárno-vedecký časopis *História*, ktorý vychádza dodnes a dlhé roky bol jeho šéfredaktorom.

V roku 1995 sa teda náš Vladko konečne a definitívne vydal na cestu historika – vedca. V roku 2003 úspešne obhájil svoju dizertačnú prácu *Vojenstvo v Uhorsku v období neskorého stredoveku* a neskôr obhájil aj docentúru na Univerzite P. J. Šafárika v Prešove. Potom napísal, alebo sa významným spôsobom podieľal na napísaní viacerých významných prác. Mojou úlohou, prirodzene, nie je zhodnotiť celú jeho tvorbu, a preto sa sústredím len na dve vynikajúce práce, v ktorých demonštroval svoje vedecké kvality. Prvou je známa *Kniha kráľov* (Bratislava, Kleio 1998), v ktorej pôsobil ako vedúci autorského kolektívu (spolu so spomínaným Ferkom Višváderom) vynikajúcich slovenských historikov a samozrejme aj ako autor. Táto publikácia pojednáva o všetkých známych panovníkoch v dejinách Slovenska a Slovákov, od kvádskeho kráľa Vannia až po habsburského cisára Karola I., ktorý vládol v Uhorsku ako Karol IV. Pravda, nejde tu len o týchto panovníkov. Na pozadí ich „vladárenia" sa tiež odvíjali mnohé okolnosti, udalosti i medzníky nielen politických, ale aj hospodárskych, sociálnych a kultúrnych dejín, prirodzene, „okorenené" mnohými „pikoškami". Najmä tieto „pikošky" mi veľmi pomáhali, keď som takmer 15 rokov pôsobil ako externý stredoškolský profesor dejepisu. Lebo pravda je taká, že len prostredníctvom nich môžete upútať pozornosť stredoškolského študenta, ktorého zaujímajú celkom iné veci ako akási história, a na ich pozadí potom môžete do ich vedomia „transplantovať" aj nezáživné, ale veľmi dôležité vedomosti. Chodil som s touto knihou po svete ako s bibliou a akonáhle som mal trochu času, hneď som si ju čítal – opäť a opäť.

Ďalšou Vladkovou knihou, tentokrát už „sólovou", bol jeho známy *Prešporský pitaval* (Bratislava, Perfekt 2005). Tu dokazuje svoje majstrovstvo historika, ovládajúceho nielen remeslo, ale hlavne tvorivú zložku jeho práce. Lebo to, čo robí z historika skutočného maj-

stra, nie sú akési „komputerické“ vedomosti, ale schopnosť empatie, dokonalé vcítenie sa do milieu skúmanej doby a problematiky, a to do takej miery, ako keby sám žil v tom čase, dýchal daný vzduch, poznal problémy vtedy žijúcich ľudí, ich starosti i radosti, dokonca aj ich gnozeologický strop. A v tejto knižke to všetko je. Zrazu sa čitateľ ocitne v úplne inej dobe, nevychádza z údivu čo a ako sa dialo kedysi v uliciach, po ktorých dnes chodíme. A napokon si vzdychne – aj keď to bola úplne iná doba, v mnohom z nášho pohľadu azda aj nepochopiteľná, to čo sa vôbec nezmenilo je, že človek rovnako kradne, zbíja, podvádza a vraždí ako predtým, v tomto ohľade sa vôbec nezmenil. Vo vcítení sa do časov dávno minulých je Vladko Segeš skutočným majstrom.

Vladko Segeš, prirodzene, žije tiež v usporiadanom manželstve. S manželkou Magduškou má syna Dušana (1977), tiež známeho historika a dcéru Zuzanu (1980). Teší sa aj zo svojich milovaných vnučiek – Magdalény, Gréty, Kláry a Márie.

Napokon sa však aj tá spomínaná nílska lastovička vo svojom lete za krásami mladosti, povinnosťami a peripetiami stredného a staršieho veku unaví a túži po oddychu. Vladko v podobnom príhovore ku mne spomínal, že keby sme spísali memoáre na naše „ťaženia“ do Poľska, Maďarska i južných Čiech počas našich študentských čias, vyžiadalo by si to niekoľkodielnu prácu. Veď len na spomínanej Rujane sme toho zažili na niekoľko dielov, no ja som si vybral len jednu príhodu, tú najsmiešnejšiu a zároveň najtrápnejšiu, keď sme spolu nielen obrazne, ale aj fakticky klesli do nepredstaviteľne odporného bahna. Nuž, taký je osud človeka. Teraz, v našom veku, sa už nepatrí myslieť na rôzne „pestvá“, musíme sa tvárit ako dôstojní starci, i keď je to veľmi ťažké.

Môj priateľ Vladikam má teda už 70 rokov. Pri tejto príležitosti si prajem len jedno jediné: aby som živý a zdravý mohol na jeho oslave zaburácať „je to dobrý chlap, je to dobrý chlap, to nikto nemôže poprieť“!

Stanislav Sikora

Z minulosti vojen, bitiek a armády

Avarský útok na Konštantínopol v roku 626 a jeho historický význam[1]

MARTIN HURBANIČ

Avarský útok na Konštantínopol roku 626 patrí k najdôležitejším udalostiam 7. storočia a právom sa považuje za jeden z kľúčových medzníkov prelomu antiky a stredoveku. Nesporne preto, že toto obliehanie predstavovalo vyvrcholenie desiatky rokov trvajúcej expanzie nomádskych Avarov a Slovanov proti Východorímskej ríši, ktorá znamenala rozklad politických, vojenských, ekonomických a cirkevných štruktúr v priestore juhovýchodnej Európy. Samotný útok však nebol len dôsledkom tradičnej koristníckej politiky avarských kaganov, nebol akousi izolovanou a spontánnou akciou. Práve naopak. Avari a ich spojenci obľahli Konštantínopol v čase, kedy vrcholilo posledné veľké súperenie tradičných mocností neskorej antiky – Východorímskej a Perzskej ríše. História avarského útoku na Konštantínopol teda nie je možné interpretovať bez ohľadu na celkový vojenský a politický kontext tejto vojny.

Rezultáty tohto obliehania znamenali na jednej strane definitívny koniec veľmocenskej politiky Avarov a ich hegemónie v juhovýchodnej Európe. Z pohľadu Východorímskej ríše išlo zasa o prvý vážny útok a pokus o zničenie hlavného mesta Konštantínopola. Zázračné víťazstvo obrancov na desiaty deň obliehania (7. augusta) sa stalo kľúčovým bodom obratu poslednej rímsko-perzskej vojny, zvanej aj poslednou veľkou vojnou antiky, ktorá pomohla k zachovaniu reliktov niekdajšieho rímskeho impéria v novej podobe transformujúcej sa Byzantskej ríše. Okrem ďalekosiahlych vojenských faktorov však malo toto obliehanie hlbší dopad na mentalitu ríšskeho obyvateľstva a definitívne etablovalo ideu Konštantínopola ako nového, Bohom ochraňovaného, duchovného centra východného kresťanstva. K takejto interpretácii dospeli už súdobí svedkovia obliehania, z ktorých vychádzali ďalší autori. Samotná udalosť sa každoročne pripomínala v byzantskej liturgii – najskôr ako pietna spomienka a neskôr ako súčasť veľkolepého sviatku takzvaného dňa Akathistu, ktorý sa v 14. a 15. storočí slávil v celej byzantskej ekuméne. Práve vďaka tomuto sviatku sa spomienka na avarský útok stala navždy neodmysliteľnou súčasťou kolektívnej pamäti ortodoxných veriacich na celom svete a trvalou ikonografickou spomienkou na freskách kláštorov a ikonách.[2] Všetky tieto aspekty teda činia z danej udalosti jedinečný moment, v ktorom sa dramatický historický príbeh prelína s príťažlivou legendou.

Naznačený význam tejto historickej udalosti však nebol v počiatkoch modernej historiografie dostatočne docenený. Typickým príkladom je hodnotenie ruského autora E. E. Tevjašova, ktorý vo svojom krátkom príspevku, okrem iného, konštatoval, že avarské „*obliehanie Kon-*

1 Táto štúdia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0333. Databáza historickej terminológie k dejinám strednej Európy.

2 Najnovšie HURBANIČ, Martin. The Avar siege of Constantinople in 626. History and Legend. Cham : Palgrave Mcmillan, 2019.

štantínopola nepredstavuje v dejinách Byzancie významnú udalosť a je len málokomu známe. Je však zaujímavé tým, že sa ho zúčastnili Slovania, Bulhari a ďalší, možno tiež aj Rusi."[3] Toto hodnotenie sa objavilo roku 1914 v jednom obľúbenom periodiku cárskeho Ruska. Vtedajšia Európa stála na prahu prvého globálneho konfliktu, v porovnaní s ktorým sa desaťdňové obliehanie niekdajšej metropoly na Bospore môže javiť ako nie príliš významná udalosť. Autor tohoto komentára však vtedy ešte nemohol vidieť za horizont večného kolobehu dejín, a preto nás svojím strohým hodnotením, nepochybne najväčšej vojenskej akcie Avarov v ich dejinách, do istej miery prekvapuje. Na jednej strane tento útok nepovažoval za pamätnú historickú udalosť, na druhej ho pomerne prekvapujúco prepojil s najstaršími ruskými dejinami. O niekoľko desaťročí neskôr Tevjašovov názor revitalizoval a podrobnejšie rozpracoval ukrajinský archeológ a historik Jaroslav Evgenevič Borovskij ktorý svoje závery opieral predovšetkým o neskoršie byzantské, cirkevnoslovanské a gruzínske pramene.[4] Autori týchto správ nenazývajú útočníkov, ktorí obľahli Konštantínopol, Avarmi ani Slovanmi. Namiesto toho uprednostnili archaické pomenovania a označili ich za Skýtov a v niektorých prípadoch za Tauroskýtov.[5] Je síce pravda, že byzantskí autori týmito pomenovaniami označovali príležitostne obyvateľov stredovekej Rusi, avšak až v oveľa neskoršom období. Typický príklad takéhoto prístupu môžeme nájsť v dvoch byzantských kronikách z 13. storočia, ktoré obsahujú krátke záznamy o avarskom útoku na Konštantínopol. Útočníkov ich zostavovatelia označujú termínom Skýti, pričom dodávajú, že niektorí z nich zaútočili na mesto na „ruských" monoxyloch, teda člnoch vydlabaných/vypálených z jedného kmeňa stromu.[6] V cirkevnoslovanskom kronikárstve sa takáto spojitosť objavuje len v jednom rukopise prekladu byzantskej kroniky Konštantína Manassa z 12. storočia. V gréckom originále Manasses hovorí archaicky o útoku Skýtov a Tauroskýtov, teda nie Avarov či Slovanov. V slovanskom preklade tejto kroniky stotožnil jej autor zmieňovaných Tauroskýtov s Rusmi.[7]

Zobrazenie útoku v byzantskej kronike Konstantina Manassa

3 TEVJAŠOV, E. E. Osada Konstantinopolja Avarami i Slavjanami v 626 g. In *Žurnal ministerstva narodnogo prosveščenija,* 1914, roč. 52, s. 229.

4 BOROVSKIJ, Jaroslav Evgenevič. Vizantijskije, staroslavjanskije i starogruzinskije istočniki o pochode Rusov v VII. v. na Cargrad. In *Drevnosti slavjan i Rusi.* Moskva : Nauka 1988, s. 114-119.

5 V tejto súvislosti porovnaj: BIBIKOV, Michail. Die alte Rus und die russisch-byzantinischen Beziehungen im Spiegel der byzantinischen Quellen (Ende 11. – 13. Jh.). In *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik,* Jhrg. 35, 1985, s. 197-222; CARILE, Antonio. Byzantine Political Ideology and the Rus. In *Harvard Ukrainian Studies,* vol. 12/13, 1988/89, s. 400-413.

6 *Synopsis Chronike*. Ed. Konstantinos N. Sathas. In Mesaioniké bibliotheke VII. Paris : Jean Maisonneuve, 1894, 108.19; THEODOROS SKUTARIOTES. *Chronica.* Ed. Raimondo Tocci. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Berolinensis 46). Berlin : Walter de Gruyter, 2015, 2199, 122.8.

7 KONSTANTIN MANASSI. *Cronica*. Eds. Ioan Bogdan – Ioan Bianu. Bucharest : Socec, 1922, 133. n. 18; pozri tiež DUJČEV, Ivan. Slavjani-Skiti. In *Blgarsko srednevekovie*. Proučvanija vrchu političeskata i kulturnata istorija na srednevekovna Blgaria. Sofia : Izdatelstvo Nauka i iskustvo, 1972, s. 112–113.

Vo svojich úvahách sa teda Borovskij nechal až príliš ovplyvniť neskoršou byzantskou tradíciou. Jeho predchodca, Tevjašov, zasa tradíciu nezohľadnil vôbec – napriek tomu, že spomienku na toto obliehanie si dlhodobo pripomína pravoslávna cirkev. Tevjašovovi sa avarský útok musel javiť ako jednorazová izolovaná udalosť, pretože nebral ohľad na širší kontext, v ktorom sa odohrával – teda na poslednú veľkú vojnu medzi Východorímskou ríšou a jej odvekým rivalom Perziou v rokoch 603 – 629. Jeho skeptický názor na avarské obliehanie zdieľali i niektorí neskorší historici. George Finlay, slávny škótsky historik a účastník gréckej vojny za nezávislosť v rokoch 1821 – 1829, konštatoval, že obrancovia Konštantínopola dosiahli víťazstvo vlastnými silami i bez pomoci východorímskeho cisára Herakleia, ktorý ani nepovažoval za dôležité prísť obliehanej metropole na pomoc.[8] V roku 1960 ďalší, nemenej známy francúzsky historik a byzantológ Paul Lemerle vyslovil presvedčenie, že Konštantínopolu žiadne veľké nebezpečenstvo nehrozilo a súdobí autori zámerne zveličovali dramatické udalosti obliehania.[9]

Je však potrebné konštatovať, že ide o ojedinelé stanoviská. Pre veľkého historika osvietenstva Edwarda Gibbona predstavovalo avarské obliehanie stále len jednu z epizód poslednej rímsko-perzskej vojny. Podľa neho obyvatelia Konštantínopola síce zvíťazili, avšak ich úspech dokonale zatienili triumfy nástupcov proroka Mohameda.[10] Ale už autor prvej monografie venovanej súčasníkovi týchto udalostí, cisárovi Herakleiovi, francúzsky historik Ludovic Drapeyron, vyzdvihol „heroickú tragédiu" a triumf obyvateľov Konštantínopola.[11] Írsky historik John Bury pokladal avarský útok za prvé vskutku vážne nebezpečenstvo pre novú cisársku metropolu od jej založenia.[12] Na počiatku 20. storočia sa k avarskému obliehaniu vyjadril znalec topografie Istanbulu Andreas Mordtmann, ktorý označil víťazstvo obrancov za pamätihodné.[13] Grécky byzantológ Andreas Stratos ho zasa nazval jednou z najvznešenejších epizód v histórii daného obdobia, dokonca za akýsi symbolický bod zlomu pre Avarov, Peržanov i Byzantskú ríšu.[14] Americký orientalista a znalec rímsko-byzantských dejín 7. storočia Walter Kaegi vyhodnotil avarský útok za najnebezpečnejší okamih počas vyše tridsaťročnej vlády vtedajšieho cisára.[15]

Víťazstvo obrancov pod hradbami Konštantínopola sa pritom vôbec nerodilo ľahko. Odohralo sa uprostred dlhodobej vojny na dvoch frontoch v čase, kedy samotná existencia Východorímskej ríše visela doslovne na vlásku. Rozhodne však nebolo len jednou epizódou v pomyselnej dráme cisárstva, ktoré skončilo jeho spásou – ako sa vyjadril iný grécky byzantológ Bryon Tsangadas.[16] Ako nedávno zdôraznil anglický historik James Howard-Johnston, išlo bez akýchkoľvek pochýb o kľúčový okamih najväčšej rímsko-perzskej vojny, ktorú on sám nazval

8 FINLAY, George. *A History of Greece from the Roman Conquest to the Present Time. Bc. 146 to A.D. 1864.* Vol. 1. Oxford : Clarendon Press, 1877, s. 337.

9 LEMERLE, Paul. Quelques remarques sur le regne d' Heraclius. In *Studi medievali*, vol. 3, 1960, s. 348.

10 GIBBON, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Volume the Fourth. London : Strahan and Cadell, 1788, s. 518-521.

11 DRAPEYRON, Ludovic. *L'empereur Héraclius et l'empire byzantin au VIIe siècle.* Paris : E. Thorin, 1869, s. 220, 239.

12 BURY, John Bagnell. A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802 – 867). London : Macmillan, 1899, s. 241.

13 MORDTMANN, Andreas. Die Avaren und Perser vor Konstantinopel. In *Mitteilungen des Deutschen Exkursions–Klub in Konstantinopel,* Jhrg. 51, 1903, s. 28.

14 STRATOS, Andreas N. *Byzantium in the Seventh Century*. Vol. I. Amsterdam : Hakkert 1968, s. 173.

15 KAEGI, Walter. *Heraclius – Emperor of Byzantium*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, s. 141.

16 TSANGADAS, Byron C. P. *Fortifications and Defense of Constantinople* (East European Monographs no. 71). New York : Columbia University Press, 1980, s. 85.

aj poslednou veľkou vojnou antiky.[17] Predpokladajme aspoň teoreticky, že by sa Avarom a ich spojencom podarilo zvíťaziť. Metropola ríše, Konštantínopol, by sa ocitla v ruinách, a hoci by sa hordy avarského kagana v meste dlho nezdržali, zobrali by z neho všetko cenné a odvliekli by do zajatia veľké množstvo obyvateľov mesta. Pád Konštantínopola by zasadil morálke východorímskej armády, ktorá sa aj s cisárom Herakleiom pripravovala na rozhodujúcu ofenzívu proti Perzii, nepredstaviteľný psychologický úder. A nielen to. Dve vojská, ktoré na jar roku 626 poslal perzský kráľ Husrav do Malej Ázie, by sa v dôsledku pádu Konštantínopola mohli dlhodobo zdržiavať v jej západnej časti, ktorá zostala najdôležitejšou oblasťou oklieštenéhо impéria. Cisár Herakleios by zostal so svojou neveľkou, hoci bojaschopnou armádou izolovaný v severovýchodnej časti polostrova. Je sotva pravdepodobné, že by sa mu podarilo nadviazať kľúčové strategické spojenectvo s Turkami, ktorých hordy mu o rok neskôr významne pomohli v útoku do vnútrozemia Perzie. Dobytie Konštantínopola by sa veľmi pravdepodobne stalo pre Východorímsku ríšu rozhodujúcou ranou a dôsledky spustošenia metropoly by boli omnoho horšie než roku 1204, keď Konštantínopol dobyli a vyplienili vojská 4. križiackej výpravy.[18] Niet teda žiadnych pochybností, že práve avarské obliehanie Konštantínopola a s ním bezprostredne súvisiace udalosti znamenali definitívny obrat v poslednom, viac než dvadsať rokov trvajúcom konflikte Východorímskej ríše s Perziou. Herakleiovo víťazstvo nad perzským veliteľom Šahinom na jar roku 626 najskôr zmarilo účinnejšiu koordináciu Avarov a Peržanov a podstatnou mierou znížilo riziko spojeného útoku na cisársku metropolu. Týmto víťazstvom Herakleios vyradil z boja najelitnejšiu časť protivníkových vojsk, ktoré perzský kráľ Husrav II. zmobilizoval s cieľom definitívne rozhodnúť dlhotrvajúci konflikt vo svoj prospech. Neúspech Avarov a ich spojencov naviac Herakleiovi umožnil po prvýkrát získať proti Peržanom strategickú iniciatívu, ktorú si podržal až do víťazného ukončenia celej vojny.

Z vojenského hľadiska je ťažké posúdiť stupeň závažnosti ohrozenia Konštantínopola počas obliehania Avarmi a ich spojencami. Avarský kagan sa na začiatku obliehania sústredil na zraniteľný centrálny úsek suchozemských Theodosiánskych hradieb, avšak po prvom neúspešnom útoku, ktorý sa odohral 1. augusta 626, na podobné pokusy rezignoval. V ďalšej fáze obliehania mu nevyšli pokusy o zapojenie spojeneckého perzského vojska, ktoré táborilo na opačnej strane Bospora. Slovanským spojencom avarského kagana sa totiž napokon nepodarilo prepraviť na svojich člnoch okolo 3 000 Peržanov, pretože tento pokus zmarili posádky strážnych plavidiel konštantínopolskej obrany v nočných hodinách z 2. na 3. augusta 626. V poslednej fáze obliehania sa kagan, ktorý rozhodne nechcel stratiť prestíž hlavného vodcu a organizátora tohto obliehania, zameral na najslabšiu časť konštantínopolskej obrany v priestore predmestia Blacherny. Túto časť mesta totiž chránila len jednoduchá priečna hradba, pričom priľahlá pobrežná časť zálivu Zlatý Roh zostávala s vysokou pravdepodobnosťou otvorená. Naznačuje tomu aj postavenie lodí obrancov Konštantínopola v Zlatom Rohu. Pred začiatkom obliehania totiž tieto plavidlá vytvorili obrannú pozíciu, ktorá nadväzovala na zmienenú blachernskú

17 HOWARD-JOHNSTON, James. The Siege of Constantinople in 626. In MANGO, Cyril – DAGRON, Gilbert (eds.). *Constantinople and its Hinterland*. Papers from the Twenty–Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993. Aldershot : Ashgate, 1995, s. 131 a HOWARD-JOHNSTON, James. The Sasanian's Strategic Dilemma. In BÖRM, Henning – WIESEHÖFER, Jozef (eds.). *Commutatio et contentio.* Studies in the Late Roman, Sasanian, and Early Islamic Near East. Düsseldorf : Wellem-Verlag, 2010, s. 65.

18 KAEGI, Walter. *Heraclius – Emperor of Byzantium*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, s. 147; pozri tiež najnovšie MEŠKO, Marek. How to Reverse Decline of an Empire? Two Byzantine Case Studies: Heraclius and Alexios Komnenos. In *Graeco-Latina Brunensia,* vol. 21, 2016, s. 119-134.

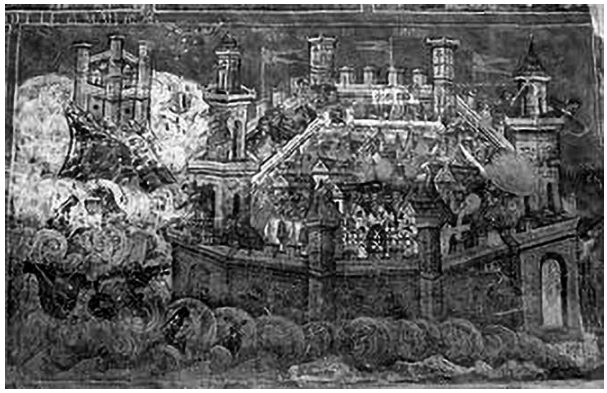

Zobrazenie avarského útoku na nástennej maľbe kláštora Moldoviţa (dnes Rumunsko)

hradbu a hradbu predmestia Sykai, ktoré sa nachádzalo na protiľahlom brehu zálivu Zlatý Roh.

Smelý plán, ktorý pripravil kagan v posledný deň obliehania, síce nevyšiel, avšak k porážke útočníkov došlo len po tvrdom boji. Tento plán spočíval v koordinovanom útoku na zmienenú najslabšiu časť opevnení od súše i od zálivu Zlatého Rohu za pomoci slovanských členov. Z odstupom času je dnes len veľmi ťažké odhadnúť, čo by sa bolo stalo, ak by sa týmto členom a ich posádkam podarilo preraziť kordón lodí obrancov a zaútočiť na slabo chránenú časť predmestia Blacherny. Z dnešného pohľadu je prakticky nemožné určiť, či by takýto prienik viedol k úplnému kolapsu obrany Konštantínopola, alebo len k vyplieneniu predmestia Blacherny, ktoré ako sme už konštatovali, nebolo úplne fortifikačne prepojené so zvyškom byzantskej metropoly. Rovnako tiež treba zohľadniť aj súdobé zmienky o náhlej búrke, ktorá údajne zničila väčšinu labilnejších slovanských plavidiel. Každopádne, tým, že k tejto porážke došlo pred najvýznamnejším chrámom Panny Márie v Konštantínopole, obrancovia vnímali zmienený úkaz ako nebeské znamenie, ktoré ich presvedčilo, že samotný Spasiteľ a jeho svätá matka stáli po ich boku v tomto boji.

Dôsledky porážky Avarov a Slovanov

Už zmienený George Finlay konštatoval, že obliehanie Konštantínopola z roku 626 bolo poslednou akciou Avarov, ktorá sa zapísala do pamäti byzantských historikov.[19] V dobe odchodu ich vojsk z Trácie by také niečo sotva kto z očitých svedkov predpokladal. Kagan vtedy obrancom mesta sľuboval, že opäť pritiahne a s vojskom vykoná pomstu za všetky údajné príkoria: „*Vrátim sa s úmyslom učiniť vám to, čo ste urobili vy mne*.“[20] Tieto slová však nepremenil na činy nielen on, ale ani nikto z jeho nástupcov. Kaganova porážka bola preto viac než psychologickou záležitosťou. Avari museli utrpieť značné materiálne a ľudské straty, asi najväčšou prehrou bol ale krach ich veľmocenského postavenia na Balkáne. Pokiaľ by tomu bolo inak, prečo neskôr kagan nedokázal svoje vyhrážky splniť? Po porážke pod múrmi Konštantínopola a po smrti najmladšieho syna kagana Bajana došlo v kaganáte k bojom o nástupníctvo a dočasnému vnútornému rozvratu. Predošlá kultúrna rôznorodosť sa po tomto období z archeologického hľadiska úplne vytratila.[21]

V auguste roku 626 skončila veľká éra rýchlej avarskej jazdy, ktorá dokázala precválať za

19 FINLAY, ref. 8, s. 337.

20 *Chronicon paschale*. Ed. Ludwig Dindorf, vol. 1 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 16). Bonn : Weber, 1832, 725.14-15.

21 VIDA, Tivadar. Conflict and Coexistence. The Local Population of the Carpathian Basin under Avar Rule (Sixth to Seventh Century). In CURTA, Florin (ed.). *The Other Europe in the Middle Ages – Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*. Leiden : Brill, 2008, s. 31.

jeden deň až šesťdesiat kilometrov a týmto spôsobom zasadzovať protivníkovi nečakané údery.[22] Avari sa vytratili z povedomia byzantských kronikárov, pretože prestali s koristníckymi vpádmi do vnútrozemia Balkánu. Avšak, s výnimkou Konštantínopola a Solúna, ani nebolo viac väčších miest, ktoré by ešte mohli vyplieniť. Niet divu, že po roku 626 ani jeden byzantský autor neprináša informácie o avarských vpádoch za Dunaj či posolstvách na cisárskom dvore. Až do tohto času sa obyvatelia Konštantínopola stávali svedkami pravidelných návštev avarských poslov, ktorí sem prišli vyberať každoročný tribút a pripomenúť cisárom ich záväzky. Od roku 558 vyplatila Východorímska ríša podľa odhadov Avarom až šesť miliónov zlatých (!), čo sa rovnalo dvadsiatim siedmim tisícom kilogramov zlata. [23] Ide však len o teoretické prepočty. Napriek tomu, že mnohé avarské hroby z prelomu 6. – 7. storočia obsahujú zlaté mince a predmety, každoročné poplatky pre tamojších kaganov sa obvykle vyplácali v „striebre a v rozmanitých látkach", ako výslovne konštatuje na slovo vzatý historik Theofylaktos Simokattes.[24] Po roku 626 však byzantskí cisári prestali natrvalo platiť avarským kaganom poplatky, čo poukazuje na význam víťazstva pod hradbami Konštantínopola. Po tomto období možno nájsť v avarských hroboch zväčša už len napodobeniny byzantských mincí, ktoré boli dielom avarských zlatníkov.[25]

Azda poslednú platbu Avarom zaslala okolo roku 635 Mária, sestra cisára Herakleia, ktorá sa rozhodla vykúpiť z avarského zajatia svojho syna Štefana. O niečo neskôr sa do Konštantínopola vrátili i ďalší významní zajatci, medzi nimi aj Herakleiov nemanželský syn Ján, známy svojím gótsky znejúcim menom Athalarichos.[26] Štefan i Ján Athalarichos predstavovali významných rukojemníkov, ktorí mali garantovať podmienky mierovej zmluvy s Avarmi z rokov 623 – 624. V avarskom zajatí teda prežili viac ako desať rokov. Athalarichos sa ale dlho z návratu domov netešil. Možno ho frustrovali neúspechy v bojoch s Arabmi, možno stále zjavnejšia fyzická neschopnosť vlastného otca. V každom prípade zatúžil po moci a okolo roku 637 sa zaplietol do sprisahania proti Herakleiovi, za neúspech ktorého zaplatil odrezaním ruky

22 BÓNA, István. Die Awarenfeldzüge und der Untergang der byzantinischen Provinzen an der unteren Donau. In BÁLINT, Csanád (ed.). *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6. – 7. Jh.* (Varia Archaelogica Hungarica 9). Budapest : Archäologisches Institut der UAW, 2000, s. 166; CURTA, Florin. Avar Blitzkrieg, Slavic and Bulgar Raiders, and Roman Special Ops: Mobile Warriors in the Sixth Century Balkans. In ZIMONYI, István – KARATAY, Osman (eds.). *Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honour of Peter B. Golden.* Leiden : Brill, 2015, s. 70-75.

23 K rôznym prepočtom celkovej výšky tohto tribútu pozri KOVAČEVIĆ, Jovan. *Avarski kaganat*. Beograd : Srpska književna zadruga, s. 150; KISS, Attila. Die Goldfunde des Karpatenbeckens von 5. – 10. Jahrhundert. In *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38, 1986, s. 109; POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822.* München : C. H. Beck, 1988, s. 280-281 a pozn. 32; GÖCKENJAN, Hansgerd. Die Landnahme der Awaren aus historischen Sicht. In MÜLLER-WILLE, Michael – SCHNEIDER, Reinhard (eds.). *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters.* Methodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte (Vorträge und Forschungen, Bd. 41, 11). Sigmaringen : Thorbecke, 1993, s. 284 a HARDT, Matthias. The Nomad 's Greed for Gold : From the Fall of the Burgundians to the Avar Treasure. In CORRADINI, Richard – DIESENBERGER, Max – REIMITZ, Helmut (eds.). *The Construction of Communities in the Early Middle Ages: Texts, Resources and Artefacts.* (The Transformation of the Roman World 12). Boston, MA : Brill 2003, s. 99100.

24 Theophylaktos Simokattes. Historiae. Ed. Carolus De Boor. Leipzig : Teubner, 1887, 1.3.7, 45.12–13.

25 KOVAČEVIĆ, ref. 23, s. 151; v tejto súvislosti pozri tiež SOMOGYI, Péter. New Remarks on the Flow of Byzantine Coins in Avaria and Wallachia During the Second Half of the Seventh Century. In CURTA, Florin (ed.). *The Other Europe in the Middle Ages – Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans.* Leiden – Boston – New York : Brill, 2008, s. 96-100 (grafy 1 – 5).

26 NIKEPHOROS. *Historia Syntomos*. Ed. Cyril Mango. (Corpus Fontium Historiae Byzantine 13). Washington D. C. : Dumbarton Oaks, 1990, c. 21, 70.32-36.

a nosa a doživotným vyhnanstvom. O druhom mužovi – Štefanovi, žiaľ, nevieme vôbec nič.[27] Nezanechal po sebe písomné svedectvo ani sa so svojimi zážitkami v avarskom zajatí nezveril žiadnemu z intelektuálne zdatných konštantínopolských dvoranov. Mohol nám – viac než ktokoľvek iný – prezradiť cenné poznatky týkajúce sa fungovania a organizácie avarskej spoločnosti, o ktorej z väčšej časti vypovedajú len inventáre avarských hrobov. Ako v tejto súvislosti pred časom poznamenal renomovaný historik a medievista Walter Pohl, Avari pre nás ožívajú až po svojej smrti.[28]

Z roku 678 pochádza posledná správa o účasti vyslancov avarského kagana v Konštantínopole. Príznačne však do byzantskej metropoly neprišli v úlohe pyšných vymáhateľov každoročného tribútu, ale preto, aby byzantskému cisárovi Konštantínovi IV. zablahoželali k nedávnemu úspešnému odrazeniu veľkého útoku Arabov na byzantskú metropolu.[29] Neprešli ani tri roky a ten istý cisár musel na niekdajšom ríšskom území uznať existenciu nových kočovníkov. Bulhari pod vedením chána Asparucha a jeho nástupcov sa pre byzantské elity stali na Balkáne hlavným politicko-mocenským problémom a pre tamojších literátov mocnosťou, ktorá nadobro zatlačila do úzadia spomienku na časy avarských nájazdov.

Avarský útok na Konštantínopol však znamenal okrem iného aj vyvrcholenie koristníckych útokov Slovanov na východorímske územie. Oslabenie Avarského kaganátu po roku 626 ovplyvnilo predovšetkým pomery v Karpatskej kotline a v západnej časti Balkánu. Civilizácia slabých, teda kresťanských obrancov Konštantínopola, triumfovala nad silnejším protivníkom – tak zhodnotil avarské obliehanie starší juhoslovanský byzantológ Franjo Barišić.[30] Ale nemožno, aspoň v prípade Slovanov, hovoriť aj o opaku? Ich predkovia síce prehrali záverečnú bitku o Konštantínopol, no z dlhodobého hľadiska sa stali rozhodujúcou etnickou silou v priestore juhovýchodnej Európy.

Obliehanie Konštantínopola na freske zo 14. storočia
(Kostol sv. Petra, Severné Macedónsko)

27 NIKEPHOROS. *Historia Syntomos,* 24, 72.8-18.
28 POHL, ref. 23, s. 13.
29 THEOPHANES CONFESSOR. *Chronographia.* Ed. Carolus De Boor, vol. 1. Leipzig : Teubner, 1883, 356.2-6; NIKEPHOROS. *Historia Syntomos* 34, 86.30-37.
30 BARIŠIĆ, Franjo. Le siège de Constantinople par les Avares et les Slaves. In *Byzantion,* roč. 24, 1954, s. 394.

Bitka pri Moháči – taktika stará a taktika nová

JURAJ ŠIMKO

Bitka pri Moháči, ktorá sa odohrala 29. augusta 1526 medzi vojskom uhorského kráľa Ľudovíta II. Jagelovského a osmanskou armádou, predstavuje jeden z významných zlomov v dejinách Uhorska. Výsledok tejto bitky na dlhý čas determinoval vývoj v strednej Európe, predovšetkým v aspektoch politických. Jej dôsledky však zásadne ovplyvnili aj následný vývoj spoločnosti, v ktorej dozrieval slovenský národ.

K dispozícii je veľa literatúry zaoberajúcej sa bitkou pri Moháči[1], avšak na druhej strane autori venovali už menej priestoru faktoru, do akej miery bola bitka zlomom v chápaní vývoja vojenstva na našom, respektíve stredoeurópskom území. Samotný priebeh bitky, použitá výzbroj, druhy vojska a taktika bojujúcich strán v mnohom reflektujú aj dynamiku vývoja vojenstva v danom období.

Do vojenstva postupne prenikajúce palné zbrane stále viac menili povahu a charakter boja. Použitie týchto druhov zbraní v bitke pri Moháči sa javí ako jeden z kľúčových faktorov ovplyvňujúcich priebeh a samotný výsledok bitky. Článok je zamyslením sa nad podstatnou zmenou vo vývoji bojovej taktiky v uhorskom vojenstve. Konkrétne sa to týka vyvrcholenia použitia taktiky úderu stredovekého jazdectva v kontraste s novým faktorom – nasadením ručných palných zbraní a delostrelectva.

Stručný popis bitky pri Moháči

Hlavný veliteľ uhorského vojska Pavol Tomori mal k dispozícii žoldnierske vojsko v sile asi 25 000 až 30 000 mužov, pričom viac než polovica mužov tvorila jednotky ľahkej i ťažkej jazdy a menej než polovica jednotky pechoty. K tomu je potrebné započítať obsluhy asi 80 diel. Bojová hodnota uhorského vojska bola problematická, výnimky predstavovali kvalitnejšie jednotky zahraničných žoldnierov.

Osmanský jazdec, drevorez z roku 1529

Uhorské sily sa pred bitkou rozostavili do formácie v dvoch sledoch. Prvý sled tvorila v centre pechota v sile okolo 10 000 mužov v širokej a riedkej línii, podporená na krídlach jazdectvom. Jednalo sa o jednotky uhorských husárov ako i ťažšie jazdectvo. Jednotky prvého sledu boli doplnené delostrelectvom, pričom

1 Podrobný a detailný popis bitky je k dispozícii v práci KOVAŘÍK, Jiří. *Války pro víru*. Třebíč : Akcent, 2017, 463 s. ISBN 978-80-7497-192-1. V slovenčine sa aspektom bitky pomerne podrobne venuje práca ORAVEC, Marek – FRÁTRIK, Andrej. Bitka pri Moháči a jej význam pre dejiny Slovenska. In *Vojenská osveta* : spoločenskovedné semináre 2016, 1. časť. Lipt. Mikuláš : Personálny úrad OS SR, 2016. s. 3-25. ISBN 978-80-89609-10-9.

išlo o ľahké falkonety a tiež kulveriny – delá väčšieho kalibru s dlhšou hlavňou a teda väčším dostrelom[2].

Druhý sled, tvorený hlavne jazdectvom s podpornou pechotou na krídlach, mal menšiu šírku, bol ale viac štrukturovaný do hĺbky.

Zámerom Tomoriho bolo postupne likvidovať postupujúce osmanské oddiely, kým ešte neboli preskupené do bojových formácií a na rozbahnenom svahu boli nútené za pomalého pochodu vyrovnávať svoje rady. Pre uhorské sily chcel tak zabezpečiť predstih[3].

Po vypálení delových sálv zahájili uhorské jazdecké jednotky útok, ktorý bol úspešný. Jednotkám prvého sledu sa podarilo rozraziť čelo osmanských jazdcov a prinútiť ich na ústup. Za útokom jazdectva sa pohla k osmanskej línii formácia prvosledovej pechoty. Kým sa však dostala do kontaktu, stihli osmanské pešie jednotky janičiarov, spolu s delostrelectvom, vybudovať provizórne postavenie, z ktorého začali viesť paľbu z diel a ručných zbraní. Práve toto „palebné postavenie" zachytilo úder uhorskej pechoty a tiež jazdectva druhého sledu, ktoré sa zapojilo do boja v snahe podporiť počiatočný úspech prvosledového jazdectva.

Ako uvádza Kovařík, paľba z tureckej strany hustla, delostrelci mali čas nabíjať a janičiari so skvelým streleckým výcvikom pálili salvami[4].

Pri vzájomnej konfrontácii sa prejavila vysoká bojová efektivita, organizovanosť a profesionalita janičiarskych jednotiek, vybavených palnými zbraňami, ktoré dokázali udržať exponovaný úsek frontovej línie až do príchodu osmanských posíl, tvorených anatólskymi jednotkami a sultánom vedenými oddielmi[5].

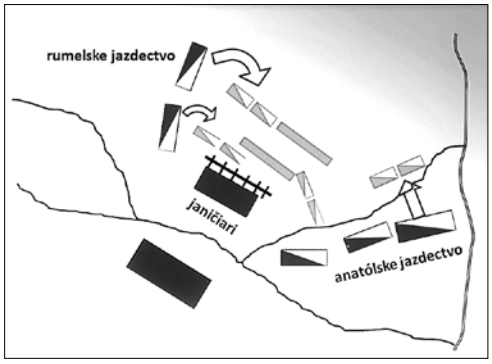

Iniciatíva prešla na stranu osmanskej armády, pričom novoprišlým jednotkám sa podarilo zachytiť a rozraziť posledný nápor uhorského jazdectva. Zároveň sa do boja vracali aj turecké jednotky pôvodne rozbité počiatočným náporom zmiešaného husárskeho a ťažkého jazdectva prvého sledu. Po poldruhahodinovom boji sa časť preživšej jazdy dala na ústup, prerastajúci v útek. Pechota to šťastie nemala. Bola obkľúčená, prečíslená a podľahla paľbe tureckých arkebúz a ľahkých diel[6].

Straty na uhorskej strane predstavovali asi 10 000 pešiakov a 4 000 jazdcov, na tureckej strane sa straty odhadujú na 15 000 mužov[7]. Na úteku zahynul aj kráľ Ľudovít II.

Najjednoduchším konštatovaním príčin porážky uhorského vojska v bitke pri Moháči je početná slabosť uhorského vojska. Pochopiteľne, početná prevaha osmanského vojska bola

2 KOVAŘÍK, Jiří. *Války pro víru*. Třebíč : Akcent, 2017, s. 14, a s. 55. ISBN 978-80-7497-192-1.
3 ORAVEC, Marek – FRÁTRIK, Andrej. Bitka pri Moháči a jej význam pre dejiny Slovenska. In *Vojenská osveta* : spoločenskovedné semináre 2016, 1. časť. Lipt. Mikuláš : Personálny úrad OS SR, 2016, s. 8. ISBN 978-80-89609-10-9.
4 KOVAŘÍK, ref. 2, s. 66.
5 ORAVEC, FRÁTRIK, ref. 3, s. 14.
6 KOVAŘÍK, ref. 2, s. 71.
7 DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojvodcovia*. Praha : Ottovo nakladatelství, 2012, s. 119. ISBN 978-80-7360-986-3.

v bitke pri Moháči jedným z podstatných faktorov. Avšak počty nie sú jediným určujúcim atribútom. K rozhodujúcim faktorom je potrebné počítať použitie jednotlivých typov výzbroje a s tým súvisiacu taktiku.

Taktika v bitke pri Moháči so zreteľom na použitie palných zbraní

Pomerne stručne, avšak výstižne, charakterizuje bitku pri Moháči D. Nicolle. Podľa neho Ľudovít vypravil do poľa približne 25 000 mužov a 85 kanónov (použitých v boji bolo 53), pričom z rôznych dôvodov nedorazili jednotky z Transyslvánie a Chorvátska. Osmani ich počtom prevyšovali a mali viac než 160 diel. Výsledkom bola katastrofa, v ktorej postupujúce uhorské vojsko narazilo na silnú paľbu a útoky z oboch krídiel, pričom padlo do podobnej pasce, akú predtým v protiosmanskom boji úspešne využíval Ján Huňady. Jeho obľúbenou taktikou bolo vylákať osmanskú jazdu oproti poľnému opevneniu husitského typu – zostave bojových vozov vybavených ľahkými a ťažšími palnými zbraňami, a potom zaútočiť na nepriateľské krídla jazdou, zloženou z tzv. nemeckých jazdcov a ľahších pohyblivejších uhorských husárov[8].

Ján Huňady, otec neskoršieho uhorského kráľa Mateja Korvína, používal v boji proti osmanskej expanzii taktiku, ktorá bola prebraná z čias husitov a bratríkov. V čase panovania Mateja Korvína bol tento spôsob boja dovedený do dokonalosti nielen takticky, ale aj organizačne, pretože Korvín vytvoril štátne vojsko používajúce túto taktiku a s jeho pomocou ovládol stredoeurópsky priestor. Z uvedeného vyplýva, že trend vývoja bol v Uhorsku jasne daný.

Matej prekonal svojho otca v stratégii a organizácii, nakoľko disponoval lepšími materiálnymi a mocenskými podmienkami, ktoré umožnili, že rozhodujúcou vojenskou silou sa stalo žoldnierske vojsko[9]. Kvalitou a schopnosťami sa jednalo o jedno z najvyspelejších v rámci vtedajších európskych mocností.

O zložení a taktike huňadyovského vojska nás informuje rad súvekých prameňov. Z nich je zrejmé, že vojsko tvorila ťažká jazda (západoeurópskeho typu), ľahká husárska jazda a ako ďalej vyplýva z listu Mateja Korvína: „*tretím druhom sú pešiaci – obyčajní, iní obrnení, podaktorí štítonoši... Ďalšími sú majstri palných zbraní, ktorí vedia narábať s puškami i strieľať z podobných menších zbraní, lenže tí nie sú až natoľko účinní ako ostatní pešiaci. No na začiatku bitky, čiže pred zrážkou v otvorenom boji, ako aj pri dobýjaní hradov a táborov sú ...najosožnejší... Podľa našich zvyklostí staviame strelcov z pušiek tak, aby tvorili pätinu celkového počtu pešiakov*...“[10]. Obrnenci mali byť podľa tohto dokumentu použití ako pevný múr s patričnou palebnou silou, aj za cenu padnutia do posledného vojaka. V prípade poľnej bitky mali po zastavení alebo spomalení postupu protivníka, spoza tohto múru v príhodnom okamihu vyrážať do protiútoku ľahkí pešiaci. Vylúčená nebola ani podpora tohto protiútoku jazdectvom.

O podobnom účele, rozostavení, scvičení a koordinácii s ostatnými druhmi vojska v poli informuje aj dvorný uhorský historiograf Antonio Bonfini[11], ktorý popisuje aj spôsob ro-

8 NICOLLE, David. *Hungary and the fall of Eastern Europe 1000 – 1568.* Oxford : Osprey Publishing, 1998, s. 12. ISBN 0-85045-833-1.

9 SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo.* Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2004, s. 121. ISBN 80-88842-73-5.

10 SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena, (eds.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 211. ISBN 978-80-89523-25-2.

11 SEGEŠ, ŠEĎOVÁ, ref. 10, s. 259.

zostavenia huňadyovského vojska do formácie zvanej škorpión. Zaujímavým faktom však je, že nespomína priamo jednotky strelcov z pušiek. Podľa Segeša sú však v Bonfinim spomínanej formácii strelci z palných zbraní zahrnutí v posádkach bojových vozov, o ktoré sa defenzívno-ofenzívna huňadyovská taktika opierala[12].

Po smrti Mateja Korvína prevzali jadro jeho armády Jagelovci. Neschopnosť finančnej zábezpeky tohto vojska Jagelovcami spôsobila prepad morálky žoldnierskych vojenských jednotiek, ktoré sa stali postrachom pre kraj, v ktorom sa nachádzali. Jednotky sa začali vymykať kráľovskej kontrole. Problémy v niekdajšom štátnom vojsku vyústili na konci 15. storočia do jeho rozpadu. Definitívnu bodku za bývalým kvalitným vojskom dal Vladislav II. 3. januára 1493 jeho formálnym zrušením.

Pri Moháči, o 33 rokov neskôr, Ľudovítovo vojsko síce malo podobný charakter, nie však výcvik a disciplínu a už vôbec nie organizáciu Huňadyho vojska. Tradícia tohto vysoko organizovaného vojska postupne bledla.

Zásadným bol však nárast počtu palných zbraní. Je potrebné si uvedomiť, že v podmienkach prelomu 15. a 16 storočia zbrane a zbraňové systémy nezastarávali tak rýchlo ako v dnešnej dobe, čo platí aj o tempe zavádzania noviniek v oblasti vojenskej techniky. Táto premisa nás oprávňuje konštatovať, že v porovnaní s huňadyovským obdobím nedošlo v bitke pri Moháči k podstatným technologických zmenám. Zmenila sa len organizácia vojska (banderiálneho typu plus jednotky žoldnierov z Európy), avšak postupne narastal počet do boja nasadených palných zbraní, čo platí pre obidve strany – uhorskú aj osmanskú.

Tento trend nebol ojedinelý. Naopak, bol prejavom postupného zvyšovania úlohy palných zbraní na bojiskách. Jedným z viacerých príkladov tohto nového trendu je španielsky vojvodca Gonzalo Fernandez z Kordóby. Na prelome 15. a 16. storočia používal palné zbrane vo väčšom meradle a z podružných zbraní urobil zbrane obranné. Ich paľba protivníka zastavila a vyčerpala natoľko, že nebol schopný odolať následnému protiútoku. Azda najvýznamnejším príkladom použitia tejto taktiky v Európe je bitka pri Pavii v roku 1525, v ktorej bol nakoniec zajatý francúzsky kráľ František I.[13]

O nasadení ručných palných zbraní na uhorskej strane v priebehu bitky pri Moháči nás pramene informujú len málo. Očividným ukazovateľom zostáva len už spomenutá huňadyovská tradícia a pomerne veľký počet padlých na strane Osmanov.

Do toho je však potrebné započítať aj straty spôsobené razantnými útokmi uhorského jazdectva. Dokazujúc svoje kvality, v prvej fáze bitky zohralo podstatnú úlohu, a do istej miery dosiahlo aj prevahu nad jazdectvom osmanským. Na druhej strane bolo však uhorské jazdectvo veľmi nedisciplinované, o čom svedčí rabovanie tureckého tábora po prvotnom úspechu[14].

Využitie diel na uhorskej strane zodpovedalo dobe i technologickým možnostiam. Príznačne o tom vypovedá úryvok z Ištvánfiho kroniky: „*Stredne veľké kanóny na kolesách, ktorých mali skoro osemdesiat, rozmiestnili Uhri na vhodných miestach... Mnohí sa nazdávali, že skôr než príde k boju, nepriateľa nielenže zastrašia ale aj zaženú*“[15]. Avšak vypálená úvodná salva nebola účinná, o čom svedčí zápis priameho účastníka Štefana Brodariča: „*Keď zaznel*

12 SEGEŠ, ref. 9, s. 136.
13 HOWARD, David. *Válka v evropské historii*. Brno : Barrister & Principal, 1997, s. 35-36. ISBN 80-85947-24-2.
14 KOVAŘÍK, ref. 2, s. 62.
15 ORAVEC, FRÁTRIK. ref. 3, s.10.

signál do útoku...všetky naše delá začali strieľať... Útok však spôsobil len malé škody."[16] Predpokladaný účinok teda uhorské delostrelectvo v bitke nedosiahlo.

V prípade Osmanov vplyvom kontaktov s okolitým svetom rástla sila ich vojska úmerne tomu ako do armády prenikali technické novinky. Išlo predovšetkým o palné zbrane – delá a ručné palné zbrane. Malým množstvom palných zbraní boli vyzbrojené elitné janičiarske pešie jednotky vo vojnách proti Uhorsku už v štyridsiatych rokoch 15. storočia. Nárast počtu ručných palných zbraní pokračoval po porážke Mamlúkov v Kilíkii. Vo všeobecnosti boli janičiarske palné zbrane vybavené dlhšou hlavňou a pálili ťažšie projektily než európske[17]. Okrem toho, pušný prach používaný Osmanmi bol kvalitnejší, než jeho európsky ekvivalent[18].

Významnú úlohu v používaní palných zbraní v jednotkách osmanskej armády zohrával výcvik. Ako uvádza D. Nicolle, janičiari boli výbornými strelcami, trénovanými v streľbe na terče, pričom dokázali účinne strieľať na veľkú vzdialenosť[19].

Janičiarsky strelecký výcvik a disciplína sa prejavili v odrážaní jazdeckého útoku, v ktorom sa nachádzal aj sám Ľudovít II., keď „*divízia janičiarov viedla paľbu z pušiek trikrát či štyrikrát opakovanú proti bezbožným ďaurom a pokúsila sa ich odraziť*", pričom deväť janičiarskych radov viedlo sústredenú paľbu[20].

Z uvedeného vyplýva, že Osmanom sa podarilo naviesť jadro uhorského útoku na jednotky vybavené palnými zbraňami. Nasledovalo jeho zoslabenie, zastavenie a dorazenie útokom jednotiek z obidvoch krídel. Do istej miery tak môžeme tvrdiť, že v bitke pri Moháči osmanská armáda po taktickej stránke eliminovala zámer uhorského veliteľa a predviedla to isté, ale so zničujúcim účinkom. Urobila niečo, čo v šermiarskej terminológii označuje termín „ukradnúť väzbu".

Záver

Využitie palebnej sily na zastavenie prvotného náporu protivníka sa stalo v bitke pri Moháči kľúčovým. Uhorská vojenská tradícia tento spôsob boja poznala, avšak vinou ďalších okolností ho nedokázala využiť vo svoj prospech. Musíme mať na zreteli, že huňadyovská taktika predstavovala vrchol stredovekého (presnejšie neskorostredovekého) vojenstva Európy. V. Segeš označuje bitku pri Moháči epilógom uhorských stredovekých dejín[21]. Musíme s tým len súhlasiť. A zároveň doplniť či podotknúť, že to, čo z hľadiska taktiky predstavovala pre európske vojenstvo bitka pri Pávii, pre vojenstvo uhorské predstavovala bitka pri Moháči.

Markantne novým a predovšetkým progresívnym prvkom bol však vzrast palebnej sily vojska. V tomto prípade bol zárodkom, ktorý sa v nasledujúcom období naďalej sústavne rozvíjal. Evolučný proces vývoja vojenstva pokračoval v tzv. prvej generácii (moderného) vojenstva[22]. Sto rokov po Moháči, v období tridsaťročnej vojny, už na bojovom poli jed-

16 SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/1.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2015, s. 56. ISBN 978-80-89523-37-5.

17 NICOLLE, David. *Armies of the Ottoman Turks 1300 – 1774.* Oxford : Osprey Publishing, 1983, s. 9-10. ISBN 978-0850455113.

18 NICOLLE, ref. 17, s. 18.

19 NICOLLE, D. *Janissaries.* Oxford : Osprey Publishing, 1995, s. 13-14. ISBN 978-1855324138.

20 KOVAŘÍK, ref. 3, s. 68-69.

21 SEGEŠ, ref. 9, s. 222.

22 Problematiku jednotlivých generácií vojenstva v slovenčine približuje práca SPILÝ, Peter – HRNČIAR, Michal.

noznačne dominovala pechota spolovice vybavená palnými zbraňami – či už máme na mysli španielske tercie, alebo progresívnejšiu nizozemskú taktiku, ktorá sa v druhej polovici 17. storočia stala základom pre lineárnu taktiku. Palebná sila, ktorej účinky sa prejavili pri Moháči, stále rástla. Znamenala definitívny zánik významu rytierskeho jazdectva a predovšetkým sa stala rozhodujúcim faktorom v bitkách ďalších storočí.

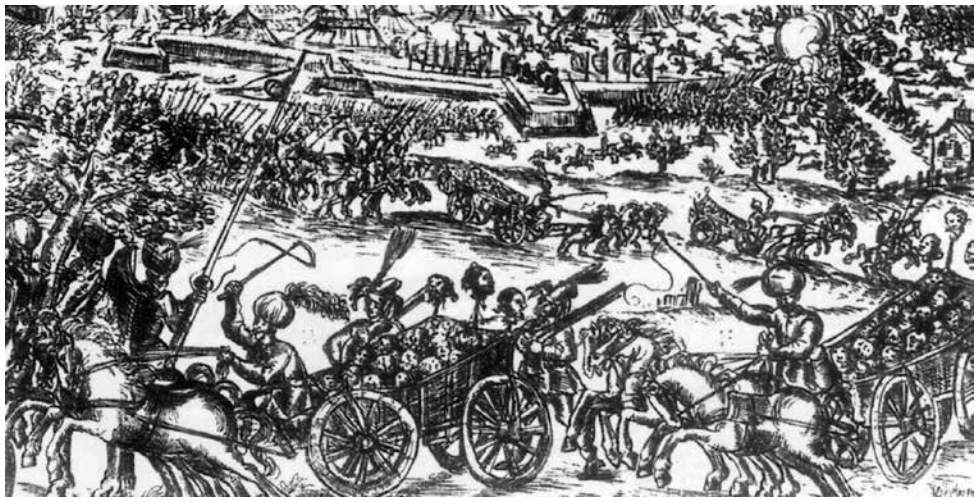

Turci odvážajú vozy plné odťatých hláv (Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII)

Vojenská taktika. Lipt. Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika, 2013, 270 s. ISBN 978-80-8040-471-0. Uvedená práca prezentuje do slovenského prostredia pomaly prenikajúcu teóriu generácií vojenstva podľa amerického autora Williama Linda. Lind vývoj vojenstva zaraďuje do generácií, pričom vznik prvej – modernej kladie do obdobia po tridsaťročnej vojne, kedy v Európe vznikajú stále armády s pevne stanovenou štruktúrou, „kultúrou rozkazu" a sú charakteristické používaním palných zbraní s hladkým vývrtom. Zavedenie masových armád vybavených palnou zbraňou s vývrtom a nabíjaných zozadu, spolu s rastúcou palebnou silou delostrelectva je podľa tejto teórie základnou charakteristikou druhej generácie.

Odraz bitky pri Moháči v živote východoslovenských kráľovských miest

MILOSLAVA BODNÁROVÁ

Východoslovenské kráľovské mestá Košice, Bardejov, Levoča, Prešov a Sabinov vstúpili do 16. storočia ako všestranne rozvinuté sídla, chránené modernými hradbami, opatrené významnými privilégiami, s rozvinutou remeselnou výrobou a výnosnými obchodnými aktivitami. Toto storočie sa však nezačalo šťastne ani pre Uhorsko, ani pre tieto mestá. Počas vlády slabých jagellovských panovníkov vzrástla svojvôľa šľachty, vedúca v celej krajine až k anarchii. K tomu sa pripojilo akútne turecké nebezpečenstvo. Do roku 1526, keď sa v Uhorsku už v plnej miere prejavila politická a hospodárska kríza, mestá boli účastníkmi tohto vývoja, ale jeho negatívne dôsledky pociťovali zväčša len v ekonomickej oblasti. Od začiatku 16. storočia sa množili výzvy panovníkov na poskytnutie riadnych aj mimoriadnych daní na protitureckú obranu. Napríklad v roku 1521 Ľudovít II. oznámil levočskej mestskej rade, že tristotisícová turecká armáda obkľúčila Belehrad a prikázal, aby mesto prispelo na obranu Uhorského kráľovstva 600 zlatými a vystrojilo 39 ozbrojencov. Levoča vyslala 36 žoldnierov, ktorí ostali vo vojenskej službe štyri mesiace a každý dostával mesačne od mesta dva zlaté.[1] V záujme zorganizovania vojska proti rastúcemu tlaku Turkov, dal Ľudovít II. v roku 1518 mesto Prešov do zálohu palatínovi Imrichovi z Perína.[2] Sabinov, ktorý bol tiež zálohovaný Imrichovi z Perína, musel v roku 1509 zaplatiť na obranu pred Turkami subsídium 300 zlatých[3]

Uhorsko však nebolo schopné zorganizovať účinnú protitureckú obranu. V lete došlo k bitke pri Moháči, v ktorej Turci uhorské vojsko porazili a zahynul aj mladý kráľ Ľudovít II. Táto udalosť podnietila v Uhorsku sériu krvavých dynastických zápasov, pretože trón sa snažili získať Ján Zápoľský a Ferdinand Habsburský. Kráľovná, vdova Mária, už 19. septembra 1526 žiadala mestá o vernosť Ferdinandovi,[4] avšak Ján Zápoľský sa dal už 10. novembra 1526 korunovať v Stoličnom Belehrade za kráľa. Vyslanci východoslovenských kráľovských miest sa stretli v roku 1526 v Sabinove, aby sa dohodli na postupe v danej situácii. Korunováciu Jána Zápoľského Košice akceptovali a podľa ich príkladu sa na stranu Zápoľského pridali aj ostatné mestá Pentapolitany, ale prísahu vernosti mu nezložili. Ján Zápoľský už 23. novembra žiadal Prešov, Bardejov, Levoču a Sabinov, aby zložili 500 zlatých na obranu Temešského hradu. Taktiež Levoča mala vyzbrojiť a vydržiavať 80 ozbrojencov, Prešov a Bardejov mali vyzbrojiť po 50 mužov a Sabinov 20.[5]

1 SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče I.* Košice : Východosl. vyd., 1974, s. 129.
2 WAGNER, Karol. *Diplomatarium comitatis Sarosiensis*. Bratislava – Košice 1780, s. 246-247.
3 ŠA v Prešove (ďalej ŠAP), fond Mag. Sabinov, šk. II, č. 69.
4 ŠAP, fond Magistrát mesta Prešov, Listiny a listy (ďalej MMP, LL) č. 1220.
5 SUCHÝ, ref. 1, s. 136.

Korunovačná medaila Jána Zápoľského

Ferdinand Habsburský sa tiež snažil získať mestá na svoju stranu. Vo februári 1527 poslal všetkým stoliciam a kráľovským mestám právne zdôvodnenie svojich nárokov na uhorský trón a vyzval všetkých, aby sa pridali na jeho stranu a pomohli mu v krajine zabezpečiť poriadok.[6] Bol to začiatok Ferdinandovho úsilia získať uhorskú korunu. Toto jeho snaženie vyvrcholilo začiatkom októbra 1527, kedy mal Ferdinand na svojej strane dosť magnátov, aby sa dal zvoliť a korunovať za uhorského kráľa. Ján Zápoľský poslal mestám mandát o vypovedaní vojny Ferdinandovi a žiadal ich, aby mu poslali desiatky a vojsko.[7] V dôsledku úspechov Ferdinandových vojsk sa mestá rozhodli prehodnotiť svoj postoj k Jánovi Zápoľskému. Košické zastupiteľstvo písomne navrhlo 3. októbra 1527 prešovskej mestskej rade, aby sa zástupcovia miest zišli v Prešove a na spoločnej schôdzi zaujali stanovisko voči Zápoľskému.[8] V októbri 1527 pozval Ferdinand Habsburský mestá na korunováciu.[9] Vieme, že sa jej zúčastnil Bardejov, ktorý na kráľovský dvor vyslal 6 jazdcov a troch členov mestskej rady.[10] Koncom roka 1527 vojská Ferdinanda I. dosiahli nad Zápoľského vojskami výrazné úspechy a sám Ján Zápoľský musel hľadať azyl v Poľsku. Zápoľský sa však nevzdal a s pomocou poľského šľachtica Hieronyma Laskiho zorganizoval nové vojsko, s ktorým sa rozhodol poraziť Ferdinanda. Na boj sa pripravoval aj Ferdinand I. Aj v mestách plynuli nasledujúce mesiace v znamení príprav na vojnu. Z Košíc písali 19. januára 1528 do Prešova, že obyvatelia mesta sa cítia ohrození a preto žiadajú vojenskú pomoc.[11] Ján Katzianer sľúbil 25. februára 1528 Košiciam pomoc.[12] František Bebek žiadal 6. marca 1528 od Prešova, aby poslali do Košíc vojsko aj s delami a výzbrojou.[13] V marci prišlo na Spiš túžobne očakávané Ferdinandovo vojsko. Prvých 300 jazdcov pod vedených Mikuláša Thurna obsadilo Spišský hrad a o týždeň pritiahol na Spiš s hlavnými silami vrchný veliteľ Ferdinandových vojsk Ján Katzianer. Podľa kroniky K. Sperfogla bolo v jeho vojsku 500 nemeckých jazdcov, 500 husárov a 3 000 pešiakov, ktorí obľahli celý Spiš a všade kde sa dalo lúpili a rabovali. Ich prítomnosť doľahla aj na Levoču, kde sa usadilo 350 ťažkoodencov a do mája, keď odišli na Liptov, mestská pokladnica zostala chudobnejšia o 1 040 zlatých.[14] Surové správanie sa Katzianerovho vojska vydesilo obyvateľov všetkých miest, preto na základe košického návrhu si mestá samotné najali žoldnierov. V apríli 1528 uzatvorili vyslanci Košíc, Bardejova, Levoče, Prešova a Sabinova dohodu s hlavným kapitánom Jánom Katzianerom o spoločnom postupe proti Jánovi Zápoľskému, ktorý pripravoval z Poľska vojenské ťaženie.[15] Na základe tejto dohody žiadala Levoča už 4.

6 ŠAP, MMP, LL, č.1503.
7 Archív mesta Košíc (ďalej AMK), fond Schwarzenbach, č. 1153, 1154.
8 ŠAP, MMP, LL, č. 1553.
9 Tamže, 1557.
10 Tamže, č. 1563, o tejto skutočnosti Bardejov informoval Prešov a súčasne sa uvádza, že už objednali aj koč, čiže zrejme sa korunovácie zúčastnil aj Prešov.
11 Tamže, č. 1593.
12 Tamže, č. 1624.
13 Tamže, č. 1632.
14 SUCHÝ, ref. 1, s. 138.
15 ŠAP, MMP, Prešov, LL, č. 1659.

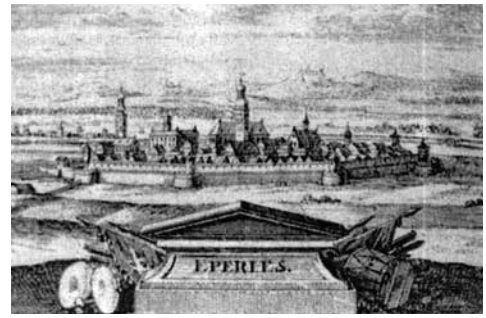

júla 1528 od Prešova pomoc proti Zápoľskému, ktorý sa blížil od Starej Ľubovne.[16] Aj František Bebek žiadal od východoslovenských miest vojenskú pomoc.[17] Gašpar Šerédi písal 16. júla 1528 prešovskému zastupiteľstvu ohľadom vojska, ktoré má poslať do Košíc.[18] Stavanie ozbrojencov bolo pre mestá veľkou finančnou záťažou, pretože s tým bola spojená aj povinnosť prepravy proviantu, diel a stavebného materiálu. Bardejovská mestská rada tiež písala prešovskej, že neradi púšťajú svojich vojakov Ferdinandovi I., lebo Poliaci ich stále obťažujú. Napriek tomu poslali z Bardejova Františkovi Bebekovi 25 ozbrojencov, čo obnášalo 25 zlatých[19]. Vojenskí velitelia žiadali okrem vojakov aj potraviny a inú vojenskú pomoc. Napríklad Ján Katzianer žiadal 28. marca 1528 od Prešova pšenicu[20] a 8. apríla zasa peniaze na vyplatenie žoldnierov. Gašpar Šerédi a Štefan Révai pýtali od Košíc potraviny a vojenskú pomoc.[21] K rozhodujúcemu stretnutiu medzi vojskami Ferdinanda I. a Jána Zápoľského došlo v roku 1528 pri Seni, neďaleko Košíc. Zápoľského vojská boli porazené, väčšina prívržencov ho opustila, ale zápas o uhorskú korunu tým neskončil. J. Zápoľský sa uchýlil do Poľska na dvor kráľa Žigmunda, ktorého sestru Izabelu si neskôr vzal za manželku. Keď nezískal od Poľska, ani od Francúzska, očakávanú pomoc, obrátil sa so žiadosťou o ochranu na tureckého sultána Sulejmana, ktorý v roku 1529 zahájil do Uhorska veľkú výpravu. S pomocou tureckých vojsk získal Zápoľský späť stratené pozície, ale východoslovenské kráľovské mestá, okrem Kežmarku, zostávali verné Ferdinandovi I. a zúčastňovali sa na vedení vojny proti Jánovi Zápoľskému. Ján Katzianer písal 23. apríla 1529 Gašparovi Šerédimu, aby pýtal od miest kone, ktoré mali byť použité na dopravu zbraní z Košíc,[22] z Bardejova zasa písali do Prešova o peniazoch, ktoré žiadal J. Katzianer na vydržiavanie vojska.[23] 10. septembra 1529 Bardejovčania informovali Prešovčanov o úmysle Hieronyma Laskiho vpadnúť na východné Slovensko s poľským vojskom.[24] Aj Ferdinand I. v liste z 20. septembra 1529 písal mestám o nepriateľských prípravách Zápoľského a o opatreniach, ktoré treba zabezpečiť. Súčasne povzbudzoval mestá, aby sa smelo bránili Zápoľského vojskám.[25] Laskiho ťaženie v roku 1529 sa tiež neskončilo úspešne. 5. januára 1530 Košice oznámili Prešovu, že Poliaci boli porazení a prišli aj o niekoľko diel[26]. V roku 1530 východoslovenské kráľovské mestá rokovali s veliteľmi Ferdinanda I. o nebezpečenstve, ktoré im hrozilo od Turkov, ale aj zo strany Jána Zápoľského, ktorý spolu s Turkami chystal ťaženie na východné Slovensko. V tomto čase sa už vojenská situácia zmenila a z Ferdinandovho vojska,

16 Tamže, č. 1690.
17 Tamže, č. 1674.
18 Tamže, č. 1697.
19 *Dejiny Bardejova.* Košice : Východosl. vyd., 1975, s. 110.
20 ŠAP, MMP, LL, č. 1640.
21 AMK, Schwarzenbach, č. 1228.
22 ŠAP, Mg. Prešov, LL, č. 1762.
23 Tamže, č. 1763.
24 Tamže, č. 1790.
25 Tamže, č. 1732.
26 Tamže, č. 1821.

ktoré muselo riešiť turecký problém v iných častiach Slovenska, zostali napríklad na Spiši len malé vojenské skupinky. To využili prívrženci Jána Zápoľského. V novembri 1530 pritiahol na Spiš s 1 500 pešiakmi a 400 jazdcami kapitán Oravského hradu Mikuláš Kostka a 21. novembra za pomoci kežmarského meštianstva, ktoré sa vzbúrilo proti tunajšej nemeckej posádke, obsadil Kežmarok. Už tri dni po obsadení Kežmarku Kostkove vojská, spolu s Kežmarčanmi, zaútočili na Levoču[27]. Opevnené mesto vážnejšie neohrozili, ale vypálili viaceré objekty pred hradbami – špitál pre malomocných, majer a stodoly levočského farára a tri mlyny, z toho jeden papierenský. O týždeň neskôr vyplienili aj levočské poddanské dediny Spišský Hrhov, Klčov, Tomášovce.[28] Keď Ferdinandova posádka husárov v Levoči 17. januára 1531 odtiahla pod vedením kapitána Gašpara Šerédiho, Kostkovi vojaci to ihneď využili a na druhý deň spolu s Kežmarčanmi napadli Levoču. Podarilo sa im podpáliť niekoľko domov. Úsilie podpáliť mesto prinútilo mestskú radu k rozhodnutiu, aby dala odstrániť z mestských hradieb a veží strechy, čo predstavovalo škodu vyše 1 000 zlatých. Škody, ktoré mesto utrpelo vypálením a spustošením predmestí a dedín, sa odhadovali na 20 000 zlatých.[29] Koncom januára zaútočili Levočania so Šerédiho husármi na Kežmarok. Mesto sa im však nepodarilo dobyť, ale na spiatočnej ceste levočskí vojaci prepadli Spišský Štiavnik a vypálili ho.[30] Spor o právo skladu,[31] ktorý bol príčinou rivality medzi týmito dvomi mestami, síce ani neskôr neustal, ale vytvorila sa nová politická situácia, ktorá neumožňovala vyrovnávať si spory zbraňami. Laskiho pozícia v roku 1532 sa v severovýchodnom Uhorsku naďalej upevňovala. Na tomto území bol najväčšou oporou Jána Zápoľského a na jeho podporu podnikal rôzne akcie. Spolu s Bebekovcami, ktorí sa pridali k Zápoľskému, zbieral po dedinách zvony a dával z nich odlievať kanóny. Keď v polovici júla 1532 Laski s celým vojskom obľahol Bardejov, Levoča poslala Bardejovčanom na pomoc 110 pešiakov a 40 nemeckých jazdcov. Laskimu sa nepodarilo Bardejov dobyť, podpálil len jeho predmestia.[32] Po tomto neúspechu sa znovu vrátil na Spiš, aby zaútočil proti Levoči a pokúsil sa ju dobyť. Okolo mesta sa rozložilo 12. septembra jeho 400 pešiakov a 200 jazdcov a začali ho ostreľovať z dvoch kanónov. Levočania však Laskiho vojsko odrazili. Začiatkom roku 1533 bola už Levoča neustálymi bojmi, rabovaním a plienením vyčerpaná. Levočania dúfali, že očakávaný príchod Katzianerových vojsk na Spiš urobí koniec ich útrapám. V Levoči sa Katzianer ubytoval 29. októbra 1533, ale Levočania čoskoro zistili, že žoldnierom na záujmoch mesta nezáleží. Po 32 dňoch, počas ktorých stihli Levočanom minúť všetky zásoby, žoldnieri na ich veľkú radosť odišli. Pominulo aj nebezpečenstvo, ktoré predstavoval Hieronym Laski, lebo ten sa pre svoju dvojtvárnu politiku dostal u Zápoľského do nemilosti a v roku 1534 ho zavreli do budínskeho väzenia. Keď sa v roku 1535 dostal z väzenia, otvorene sa pridal k Ferdinandovi I. a spolu s ním sa vo Ferdinandovom tábore ocitol aj Kežmarok[33]. Situácia v dynastickom zápase sa vyvinula v prospech Ferdinanda I. Na jeho strane stála väčšina bohatých magnátov stredného a zá-

27 Levoči pomáhali aj prešovskí vojaci, za čo sa im Levočania 28. novembra 1530 poďakovali. Tamže, č. 1891.
28 SUCHÝ, ref. 1, s. 141.
29 Tamže s. 140.
30 Tamže, s. 142.
31 Kežmarok získal právo skladu úskokom od kráľa Žigmunda v roku 1435. Kežmarské právo skladu bolo v porovnaní s levočským menšie, lebo sa vzťahovalo iba na tovary, ktoré sa prevážali na ľahkých vozoch, kým tovary prevážané na ťažkých vozoch mohli na Spiši zastavovať len v Levoči. Tamže, s. 70.
32 Tamže, s. 144.
33 Tamže, s. 145.

padného Slovenska, banské a východoslovenské kráľovské mestá. Jánovi Zápoľskému sa tieto úspechy protivníka podarilo čiastočne vyvážiť získaním niektorých šľachtických rodín z východoslovenských stolíc na svoju stranu. S ich podporou sa pokúsil rozšíriť svoju moc na celé Slovensko, ale nakoniec sa musel uspokojiť len s obsadením Košíc v roku 1536.[34] Údajne sa tak stalo zradou Ferdinandových vojenských kapitánov. V dôsledku obsadenia Košíc Zápoľským, ktorý sa chcel mestu pomstiť za vernosť Ferdinandovi I., bolo viac ako sto najbohatších nemeckých rodín donútených opustiť Košice a na ich miesto J. Zápoľský doviedol Maďarov zo Zátisia. Odchod nemeckých rodín z Košíc sa prejavil nielen demografickým úpadkom, ale i úpadkom remesiel a obchodu. Odvtedy už bola v meste sústavne ubytovaná vojenská posádka, ktorej vydržiavanie znamenalo pre mesto veľké bremeno. Pre obojstrannú bojovú vyčerpanosť uzavreli Ján Zápoľský a Ferdinand Habsburský v roku 1538 vo Veľkom Varadíne dohodu, ktorá na krátky čas ukončila ich vzájomné zápasy, mestám však naďalej zostala ťažká povinnosť prispievať na protituréckú obranu.

Dynastické zápasy, ktoré prebiehali vo veľkej miere na území východného Slovenska, znamenali pre mestá veľkú finančnú záťaž. Museli plniť žiadosti vojenských veliteľov o poskytnutie peňazí na vyplácanie žoldu,[35] na stavanie nových ozbrojencov[36], na zbrane[37], kone[38], tiež žiadosti o potraviny,[39] predovšetkým víno[40] a obilie[41], ale zaťažovali ich hlavne náklady spojené s ubytovaním vojsk v mestách[42].

Obaja protikráli – Ján Zápoľský a Ferdinand Habsburský – v snahe udržať si mestá na svojej strane, a tiež v snahe vynahradiť im výdavky spojené s vedením vzájomných vojen, potvrdzovali mestám privilégiá, odpúšťali im dane a iné poplatky, a darovávali pozemkové majetky. Napríklad v auguste roku 1527 Ján Zápoľský žiadal od Sabinova pre svojich veliteľov delá, kone a vojakov, a zachovanie vernosti, a to pod trestom straty hlavy a majetku. Za splnenie tohto príkazu sľúbil Sabinovčanom ochranu v ťažkostiach, do ktorých by sa dostali v súvislosti s neoprávneným výberom mýta.[43] V auguste roku 1527 Ján Zápoľský vydal mandát aj v prospech Prešova, aby sa v celej krajine nikto od Prešovčanov neopovážil vy-

34 ŠAP, MMP, LL, č. 2617, 2625, 2627.

35 Z Bardejova píšu 12. mája 1529 do Prešova, že Katzianer pýta peniaze na vydržiavanie vojska, ŠAP, MMP, LL, č. 1763.

36 Bardejov musel v roku 1528 postaviť 30 ozbrojencov a poslať ich k Richnave a 25 ozbrojencov pre Františka Bebeka, pričom mesačný žold jedného ozbrojenca bol 2 fl. 25 den. Dejiny Bardejova, ref. 19, s. 110. V liste z 9. októbra 1529 vojenský veliteľ Ruprecht Herberstein pýta od Prešova pešiakov. ŠAP, MMP, LL, č. 1798; Sabinov v roku 1540 píše Prešovu, že G. Šerédi žiada od miest 200 ozbrojencov, tamže, č. 3201.

37 Košice žiadajú 27. januára 1530 od Prešova dodanie útočných rebríkov pre R. Herbersteina, ŠAP, MMP, LL, č. 1827; G. Šerédi žiada 17. mája 1530 Prešov o zaslanie 3 centov pušného prachu, tamže 1850, 1855; G. Šerédi oznamuje listom z 3. júna 1530, že chce kúpiť od Prešova kopije, tamže, 1860; v roku 1535 Bardejov poskytol J. Katzianerovi delá, tamže, č. 2317.

38 V roku 1528 Bardejov musel poslať J. Katzianerovi 17 koní za 18 zlatých. Dejiny Bardejova, ref. 19, s. 110; 28. septembra 1530 z Bardejova poslali Šerédimu kone pre 6 vozov, ŠAP, MMP, LL, č. 1872.

39 Gašpar Šerédi žiada od Prešova ovos, ŠAP, Mag. Prešov, LL, č. 1736; Maximilián Leysser žiada pre vojsko do Košíc potraviny, tamže, č. 1751.

40 R. Herberstein žiada 6. októbra 1530 od Prešova súkno a víno, tamže, č. 1876; G. Šerédi posiela do Prešova po víno; tamže, č. 3311/25.

41 28. marca J. Katzianer žiadal od Prešova pšenicu, ŠAP, MMP, LL, č. 1640; 7. mája 1528 G. Šerédi a Št. Révai pýtali od Košíc potraviny a vojenskú pomoc, tamže, č. 1665.

42 Mestská rada Sabinova píše 24. augusta 1532 do Prešova o panovačnom a arogantnom správaní sa husárov, ŠAP, MMP, LL, č. 2032; aj Bardejov sa v liste z roku 1534 sťažuje na správanie husárov, tamže, č. 2314.

43 ŠAP, Magistrát mesta Sabinov, (ďalej MMS), šk. III., č. 106, 108, 109.

berať mýto[44], ale už o dva týždne, 22. augusta, zakázal Prešovu prijímať listy od Ferdinanda a pozval všetky mestá na krajinský snem. V udeľovaní privilégií bol veľkorysý aj Ferdinand, pretože 21. februára 1528 potvrdil pre Prešovčanov oslobodenie od platenia mýta v celej krajine.[45] V roku 1530 oslobodil Prešov od platenia daní na tri roky,[46] a v roku 1533 na ďalšie dva roky.[47] Ferdinand Habsburský vyzval aj Sabinovčanov 1. augusta 1527 pod trestom smrti na zachovanie vernosti.[48] O dva týždne neskôr, 14. augusta, Ferdinand žiadal Sabinovčanov, aby poskytli pomoc jeho veliteľom Valentínovi Therekovi a Ľudovítovi Pewkerovi a odvrátili sa od Jána Zápoľského.[49] Tak sa aj stalo a v roku 1528 odmenil Ferdinand I. vernosť a pomoc Sabinova tým, že oslobodil sabinovských obchodníkov od platenia mýta na suchu i na vode.[50] V roku 1529 odpustil Sabinovu platenie dane 150 zlatých na jeden rok[51] a v roku 1530 na ďalšie tri roky.[52] Za účasť v boji proti J. Zápoľskému bol Sabinov odmenený aj tým, že mu panovník dovolil používať na pečatenie písomností, namiesto zeleného pečatného vosku, červený vosk, aký používali aj ostatné slobodné kráľovské mestá.[53] Panovníkova priazeň voči Sabinovu pretrvala i v nasledujúcich rokoch. Za vytrvalosť vo vernosti a zásluhy dostalo mesto usadlosti v dedinách Šarišské Michaľany, Jakovany, Rožkovany, v Jure a Čipkeši, ktoré Ferdinand I. odňal spojencom Zápoľského, šľachticom Gabrielovi a Antonovi z Rožkovian, Františkovi Ištenmezimu a Jánovi Rákocimu.[54] V roku 1538 znížil panovník Sabinovu daň zo 150 zlatých na 100 zlatých,[55] v roku 1545 odpustil mestu daň na osem rokov, aby si mohli Sabinovčania opraviť poškodené hradby.[56]

Kráľ Ferdinand I. odmenil za vernosť aj mesto Prešov. V roku 1528 dostal Prešov hnuteľný a nehnuteľný majetok Stanislava Szebeniho,[57] v októbri získal usadlosti vo Veľkom Slivníku, Radačove, Bzenove a na puste Dobrova.[58] V apríli roku 1530 získal 77 usadlostí vo Finticiach, v Bajerove a Ražňanoch, ktoré patrili Viliamovi Darholcovi, Františkovi Bajorimu a Matejovi Šemšeimu.[59] V júni 1532 daroval Ferdinand I. Prešovu kúriu Imricha Bajoriho.[60] Prešov sa však neuspokojil len s darovanými majetkami. Neusporiadané vojnové pomery sa snažil využiť aj na násilné zaberanie majetkov drobnej šľachty. Z protestov šľachticov vyplýva, že takýmto spôsobom sa snažil získať majetok Imricha Kellemešiho,[61] majetok Žofie, vdovy po Petrovi Šóšovi,[62] pozemky Heleny, vdovy po Jánovi Šebešim,[63] Magdalény,

44 ŠAP, MMP, LL, č. 1254.
45 Tamže, č. 1620.
46 Tamže, č. 1843.
47 Tamže, č. 2099.
48 ŠAP, MMS, č. 107.
49 Tamže, č. 109.
50 Tamže, č. 113/a.
51 Tamže, č. 115/a.
52 Tamže, č. 118.
53 Tamže, č. 133, 133/a.
54 Tamže, č. 138.
55 Tamže, č. 156.
56 Tamže, č. 144.
57 ŠAP, MMP, LL, č. 1621.
58 Tamže, č. 1730.
59 Tamže, č. 1840.
60 Tamže, č. 2005.
61 Tamže, č. 1638.
62 Tamže, č. 1644.
63 Tamže, č. 1645.

vdovy po Jánovi Kendim,[64] majetok Doroty, vdovy po Ondrejovi Komorócim.[65] Spišská kapitula potvrdila 9. mája 1533, že Prešov dostal do zálohu od Ferdinanda I. obce Abranovce, Lesíček, Želmanovce, Kuková, Lúčka, Kendice, Tulčík, Žehňa a statok na puste Červeľ.[66] Niektoré majetky, skonfiškované šľachte kvôli jej lojalite s Jánom Zápoľským, dostal Prešov do vlastníctva za svoju vernosť panovníkovi, ale viaceré z nich musel čoskoro aj vrátiť. Leonard Fels, vojenský veliteľ Ferdinanda I., daroval 19. júna 1537 Prešovu obce, patriace do vlastníctva Františka a Ľudovíta Monokiho, Ladislava a Ambróza Čičeriho, Petra Butkaiho, Jána Bajoriho, Viliama Darholza a Mateja Šemšeiho, keďže neboli lojálne voči Ferdinandovi I.[67] Ale už 16. septembra 1537 Ferdinand I. odobral Prešovu majetky Františka Monokiho vo Veľkom Slivníku, Ladislava a Ambróza Čičeriho v Radačove a Bzenove, keďže títo šľachtici mu tiež sľúbili vernosť.[68] Nevlastnili ich však dlho, lebo Prešovčania spomenutých šľachticov udali, že znovu stoja na strane J. Zápoľského. Preto im Ferdinand I. majetky znovu odňal, znovu daroval Prešovu a ešte v tom istom roku Spišská kapitula previedla tieto majetky do držby Prešova.[69] Taktiež v roku 1537 si Ferdinand I. vzal späť kúriu Imricha Bajoriho v Bajerove a dal ju Prešovu. Urobil tak na základe udania Prešovčanov o Bajoriho opätovnom podporovaní J. Zápoľského.[70] Majetky, ktoré získali mestá od Ferdinanda I. za svoju vernosť, nepreváži li všetky škody, ktoré mestám spôsobili oddiely Jána Zápoľského, ako aj výdavky na vydržiavanie vojska Ferdinanda I. Pre mestá vždy neznamenali trvalé rozšírenie pozemkového vlastníctva, pretože často sa stalo, že skôr než mestá darované majetky prevzali, boli vrátené pôvodným majiteľom, ktorí prešli na stranu Ferdinanda I. Pre Prešov bolo hospodársky dôležitejšie prenesenie práva skladu z Košíc do Prešova – v roku 1537 dočasne a v nasledujúcom už natrvalo.[71] Na príkaz Ferdinanda I. bola tridsiatková stanica v roku 1537 preložená z Košíc do Prešova. [72] A v roku 1548 a 1558 vydal Ferdinand I. pre Prešov aj nové erbové listiny.[73]

Je zrejmé, že spomenuté vojenské výdavky sa miest citeľne dotkli. Napriek tomu ich rozvoj pokračoval naďalej. V oblasti remeselnej výroby boli príčiny ich úpadku alebo rozvoja rôznorodé. Vinou vojnových udalostí sa znížila kúpyschopnosť obyvateľstva, čo postihlo všetky remeslá, avšak na druhej strane zasa mnohé remeslá vďačili za svoj rozvoj práve početným vojnám, z ktorých profitovali ako dodávatelia vojenských zbraní a rôzneho materiálu. V Prešove sa rozvinula výroba pušného prachu, ktorý bol pre svoju kvalitu a množstvo nazývaný aj prešovským. V rokoch 1490 – 1544 niekoľkonásobne stúpol v meste počet kováčov, pivovarníkov, garbiarov, obchodníkov.[74] Mestská rada Prešova vydala v roku 1532 artikuly cechu povrazníkov[75] a v roku 1548 cechu tokárov a kolesárov.[76] V obchodnej sfére sa stal Prešov

64 Tamže, č. 1646.
65 Tamže, č. 1648.
66 Tamže, č. 2105.
67 Tamže, č. 2738.
68 Tamže, č. 2755, 2756.
69 Tamže, č. 2776.
70 Tamže, č. 2755.
71 Tamže, č. 2751, 2752.
72 ŠAP, MMP, LL, č. 2758.
73 ŠAP, MMP, LL, č. 3353/4; 3386/1.
74 ŠAP, MMP, LL, Registrum super census, č. 510; Limitacio census ordinarii, č. 2679.
75 ŠAP, MMS, Povraznícky cech, šk. 1.
76 ŠAP, MMS, Cech kolesársky a tokársky, č. 1.

v 16. storočí významným strediskom tranzitného obchodu v smere sever – juh a obchodný význam Prešova ešte stúpal aj v 17. storočí.

Rozvoj remeselnej výroby v prvej polovici 16. storočia pokračoval aj v Levoči, kde boli najvýznamnejšie remeslá textilné, kožiarske, kovospracujúce a garbiarske, ktorých výrobky prenikli aj na širšie trhy. Garbiarstvo bolo zo všetkých remesiel postihnuté vojnovými udalosťami najviac, pretože garbiari mali dielne na predmestí, ktoré tak boli vystavené plieneniu vojsk a požiarom.[77] Keď ustali boje s Kežmarkom a vyriešili sa nástupnícke problémy, nastal aj rozvoj levočského obchodu, ktorý dosiahol svoj kulminačný bod v 70. rokoch 16. storočia.

Bardejov mal tiež vojenské výdavky, ktoré od neho požadovali cisárski generáli – J. Katzianer, L. Fels, G. Šerédi, L. Schwendi. Ešte ťažšou formou účasti na vojne bolo pre Bardejov stavanie ozbrojencov a údržba hradieb. Úsilie mesta smerovalo k udržaniu si hospodárskych privilégií získaných v minulosti a navýšenie počtu poddanských dedín v susedstve mesta. V oboch smeroch malo mesto úspech, a to vďaka svojej dôslednej prohabsburskej politike.[78] V rokoch 1548 – 1549 mesto zviedlo úspešný zápas s Levočou, Prešovom, Kežmarkom a poľskými mestami Bieczom a Krosnom vo veci monopolu bielenia plátna a zákazu dovozu bieleného plátna z Poľska. V roku 1548 dosiahlo oslobodenie od tridsiatku na 10 rokov, potvrdenie staršieho zákazu varenia piva vo vzdialenosti dvoch míľ od Bardejova a mesto si obhájilo aj právo skladu.[79] Bardejovské remeslo nezaznamenalo v 16. storočí podstatnejší rozmach a rozvíjalo sa viac kvantitatívne ako kvalitatívne. Pribudli nové cechy – mlynárov, stolárov, ševcov, klobučníkov a povrazníkov. V polovici 16. storočia bardejovské cechy stavali 56 ozbrojencov z radov obyvateľov poddanských obcí, hlavne na ochranu mesta počas jarmokov.[80] Bardejovský obchod zostával v 16. storočí na úrovni obchodu 15. storočia. Cez mesto prevážali podobný tovar a v porovnateľnom množstve ako v predchádzajúcom storočí. Sortiment vývozu bol však užší, mesto vyvážalo hlavne víno, ale aj kone.[81]

O úrovni remesla a obchodu v Košiciach v rokoch 1536 – 1552, keď bolo mesto v rukách J. Zápoľského, respektíve kráľovnej Izabely, si nemôžeme utvoriť relevantný úsudok, pretože sa nezachoval archívny materiál, ktorý by tieto skutočnosti dokladal. Došlo zrejme k úpadku remesiel a obchodu, lebo v roku 1554 žiadali Košičania Ferdinanda I. o niekoľkoročné oslobodenie od platenia daní, aby sa mohlo mesto spamätať zo zaťaženia spôsobeného Jánom Zápoľským.[82] Avšak špecializácia remeselnej výroby v Košiciach bola v 16. storočí najväčšia zo všetkých východoslovenských kráľovských miest, najvyšší bol aj počet remeselníkov

77 SUCHÝ, ref. 1, s. 239.
78 Dejiny Bardejova, ref. 19, s. 114.
79 Tamže, s. 114.
80 Tamže, s. 117.
81 Tamže, s. 116.
82 AMK, Schwarzenbach, č. 1733.

a košické cechy boli materskými cechmi pre cechy v susedných mestách. V porovnaní s 15. storočím ale v 16. storočí v Košiciach upadal obchod. Určitá obchodná stagnácia sa prejavila už v poslednom desaťročí 15. storočia a jej hlavnou príčinou bolo presmerovanie obchodných ciest zo smeru sever – juh, v smere východ – západ. Tieto nové obchodné cesty nemali Košice opatrené privilégiami tak ako smer severojužný.

Môžeme konštatovať, že mestá mali aj v týchto ťažkých vojnových časoch aktívnu finančnú bilanciu a zrejme aj dostatok hotových peňazí, čo sa prejavilo nákupmi pozemkov, poddanských dedín, viníc, rekonštrukčnými prácami na hradbách a mestských budovách a podobne. Prešov kúpil v roku 1534 od Tomáša Šebešiho polovicu jeho majetku na samote Cemjata za 85 zlatých.[83] Erazmus Kendi predal v tom istom roku pred Spišskou kapitulou Prešovu tri poddanské usadlosti v Benkovciach v Abovskej stolici.[84] Martin, syn Gabriela z rodu Bánovcov, predal v roku 1538 Prešovu zemiansku kúriu v Lúčke, ako aj šesť poddanských usadlostí.[85] Synovia a dcéry Vavrinca Uza z Uzoviec v roku 1538 predali Prešovu dve poddanské usadlosti v Gregorovciach za 200 zlatých.[86] V období dynastických zápasov získala Levoča pomerne lacno dediny Spišská Teplica a Vydrník, ktoré boli zo všetkých jej poddanských dedín najvýznamnejšie. Už v 16. storočí sa pokúšali šľachtici Levoču o tieto dediny obrať, ale Levoča si ich udržala až do 70. rokov 17. storočia.[87] Aj Bardejov kúpil v roku 1529 poddanské obce Kľušov, Šiba, Hervartov a Richvald a v roku 1545 odkúpil od dedičov Martina Barana obce Rešov, Kobyly, Nižná a Vyšná Voľa. Mesto zaplatilo za tieto obce spolu 2 225 zlatých. Hertník kúpil Bardejov asi až v roku 1552. V 70. rokoch 16. storočia viedlo mesto veľmi tuhý zápas o spomenutých osem obcí s hornouhorským kapitánom Šimonom Forgáčom, ktorý sa v roku 1572 pokúšal obce obsadiť. Držba obcí bola mestu potvrdená na taverníckom súde, hoci za cenu veľkých úplatkov.[88]

Kúpami rozšíril svoj pozemkový majetok aj Sabinov. V roku 1544 odkúpilo mesto od bardejovského občana Petra Barana a jeho syna Martina polovicu dedín Jakubovany, Drienica a prédium Pustakápolna, aj s poddanými, za 700 zlatých. Na príkaz kráľa Ferdinanda previedla Spišská kapitula ešte v tom istom roku tieto majetky do vlastníctva Sabinova.[89] O dva roky Sabinov odkúpil ďalšiu poddanskú dedinu Orkucany od Mateja Lobockého za 1 614 zlatých.[90] V nasledujúcich rokoch sa zrejme vyskytli zo strany šľachty námietky proti tomuto majetkovému prevodu, lebo v listine z roku 1548 Ferdinand I. schválil predaj dediny Orkucany Sabinovu.[91] Aj ďalší riadne odkúpený majetok (Jakubovany, Drienica, Pustakápolna) musel Ferdinandov nástupca Maximilián II. v roku 1571 potvrdiť ako vlastníctvo Sabinova, pretože mesto malo pre tento majetok nepríjemnosti s okolitou šľachtou.[92] Viaceré majetky získal Sabinov aj zálohovaním od šľachty, napríklad v roku 1525 Spišská kapitula previedla Sabinovu majetok Ňaršany, ktorý Sabinovu založil František Šemšei za 1 370 zlatých.[93]

83 ŠAP, MMP, LL, č. 2243.
84 Tamže, č. 2310.
85 Tamže, č. 2826.
86 Tamže, č. 2827.
87 SUCHÝ, ref. 1, s. 263.
88 Dejiny Bardejova, ref. 19, s. 115.
89 ŠAP, MMS, šk. IV., č. 175/a.
90 Tamže, 182/a.
91 Tamže, 187/b.
92 Tamže, č. 176.
93 Tamže, šk. IX.

Šemšeiovci sa zrejme nevedeli zmieriť s prepadnutím tohto majetku Sabinovu, lebo sa oň sporili celé 16. storočie.

Ako dôsledok bitky pri Moháči sa nepodarilo potvrdiť sťahovanie sa obyvateľov z južných oblastí Uhorska ohrozených alebo od 40. rokov 16. storočia obsadených Turkami. Aj šľachta sa pokúšala usadiť v mestách až v 50. a 60. rokoch 16. storočia, a to predovšetkým v Košiciach. Do Košíc, ktoré boli od roku 1552 sídlom hlavného kapitanátu, sa sťahovali šľachtici zamestnaní vo vojenskej správe a žiadali od panovníka povolenie usadiť sa v meste a kúpiť si dom. Na návrh Gabriela Bethlena žiadala dolná tabuľa na sneme roku 1552 panovníka, aby dostali šľachtickí vojaci, slúžiaci na pohraničných hradoch, povolenie usadiť sa v slobodných kráľovských mestách. Hoci mestskí vyslanci proti tomu protestovali, Ferdinand I. tento návrh odsúhlasil.[94] Mestá však nehodlali toto Ferdinandovo nariadenie splniť, preto panovník musel v podstate všetky žiadosti riešiť individuálne. V roku 1556 Ferdinand I. povolil, aby si Blažej Kun a Ján Fanči zakúpili v Košiciach domy a neprial si zo strany mesta žiadne obštrukcie.[95] Od roku 1567 sídlila v Košiciach aj Spišská komora, ktorej úradníci mali tiež šľachtický pôvod. V polovici 16. storočia čelili Košice aj hromadnému záujmu stoličnej šľachty o kúpu domu v meste a panovník už v roku 1557 prikázal, aby nekládli prekážky stoličnej šľachte v zakupovaní si domov v meste.[96] Mestská rada pristupovala na to s nevôľou a už v roku 1562 sa sťažovala panovníkovi, že v meste býva už okolo 60 šľachticov. Sťahovanie sa šľachty do miest malo byť regulované zákonným článkom 62/1563, ktorý síce čiastočne chránil mestské privilégiá, ale súčasne vyhovel aj oprávneným nárokom šľachty, ktorá utekala pred tureckým nebezpečenstvom. Aj Prešovu nariadil Ferdinand I. v roku 1556, aby mesto prijalo utekajúcich šľachticov s rodinami.[97] Ešte rok predtým muselo mesto prijať na jeho nariadenie Andreja Bátoriho s rodinou na čas, kým sa nevylieči.[98] Výrazom negatívneho postoja Prešova voči šľachte je listina Maximiliána II. z 11. decembra 1556, ktorou si mesto zabezpečilo, že bez súhlasu mestskej rady nemôže v Prešove kúpiť dom žiaden šľachtic.[99] Okrem Košíc nemali ďalšie východoslovenské mestá po Moháči ešte problémy s prisťahovalectvom, a len ojedinele sa vyskytli prípady, keď si šľachtici nárokovali kúpiť v meste dom. Takto sa v roku 1537 chcel usadiť v Prešove Juraj Šerédi.[100]

V dôsledku bitky pri Moháči a dynastických zápasov prepukli v mestách aj národnostné nepokoje. Týkalo sa to hlavne Bardejova a Košíc. Na jeseň 1526 sa Bardejov, spolu s ostatnými mestami Pentapolitany, poddal Jánovi Zápoľskému, ale už v roku 1527 sa mesto priklonilo na habsburskú stranu. Táto politická zmena spôsobila, že v meste prepukli veľmi ostré národnostné a náboženské spory. Na jednej strane stáli Slováci a Poliaci – katolíci, na druhej strane Nemci – väčšinou už prívrženci reformácie. V meste vznikli nepokoje, počas ktorých Nemci zosadili mestského farára Krištofa, ktorý sa musel uchýliť do augustiniánskeho kláštora, odkiaľ sa neopovážil vyjsť päť týždňov. Krátko potom došlo aj k vyhnaniu augustiniánskych mníchov z mesta, ktorí sa už viac do Bardejova nevrátili. Tieto činy boli podmienené národnostnými

94 NÉMETH István H. Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? In *Forum historiae*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 9, http://forumhistoriae-sk/-/mesta-a-slachta-mestania-a-slachtici.
95 AMK, Schwarzenbach, č. 1772.
96 AMK, Schwarzenbach, č. 2345.
97 ŠAP, MMP, LL, č. 3778.
98 Tamže, č. 3740.
99 Dejiny Prešova. Košice : Východosl. vyd., 1965, s. 124.
100 Tamže, č. 2691.

nezhodami. Podľa listu J. Zápoľského mestskému farárovi Krištofovi z 5. decembra 1526 bolo odpadnutie Bardejova a Krištofovo zosadenie charakterizované ako urážka uhorského národa, motivované nenávisťou k uhorskému jazyku a uhorskému národu.[101] Národnostné spory v meste vyvrcholili koncom 20. rokov 16. storočia. Na žiadosť nemeckých mešťanov udelil Ferdinand I. Bardejovu 3. apríla 1530 právomoc zamedziť ďalšiemu usadzovaniu sa Slovákov a Poliakov v meste, keďže medzi bardejovskými mešťanmi „... už častejšie vznikli a aj teraz povstávajú nedorozumenia pre rozdielnosť reči a národnosti."[102] Národnostné a náboženské zápasy, ako dôsledok dynastických vojen, vzplanuli v 50. rokoch 16. storočia aj v Košiciach. V roku 1552 kráľovná Izabela, vdova po Jánovi Zápoľskom, vrátila Košice Ferdinandovi I. Viac ako 100 majetných nemeckých rodín, ktoré museli po zabratí mesta Zápoľským v roku 1536 odísť do Brašova, sa vrátilo späť. Maďari, ktorých do mesta doviedol J. Zápoľský a v meste mali vedúce postavenie, museli ustúpiť navráteným Nemcom. Už v roku 1552 vydal Ferdinand I. mandát, ktorým zrovnoprávnil Maďarov s Nemcami.[103] Tým sa však rozpory nevyriešili. Ferdinand I. musel v roku 1553 riešiť sťažnosti Maďarov na nemeckých vojakov.[104] V nasledujúcom roku poveril panovník kapitána Košíc Eustachia Feledihо, aby urobil v meste poriadok, lebo nebezpečné nálady medzi Maďarmi a Nemcami neutíchajú.[105] Aj krajinský sudca Andrej Báthori nariadil menovanie delegátov, ktorí mali posudzovať spory medzi Nemcami a Maďarmi a mestská rada sa mala tiež snažiť spravodlivo riešiť rozpory medzi národnosťami. V roku 1554 malo maďarské obyvateľstvo znovu dôvod na sťažovanie. „Je to proti Bohu, keď dovedú do mesta nového farára bez súhlasu a proti vôli Maďarov, ktorý nevie po maďarsky a len zbytočne míňa desiatok, ktorý mu dávajú. Aj škola je pustá, lebo do nej doviedli jedného nemeckého majstra a ten z nej vyhnal maďarských žiakov."[106] S postupujúcou maďarizáciou sa prejavoval aj kalvinizmus, ku ktorému maďarské obyvateľstvo prostredníctvom svojich kňazov, napríklad Štefana Szekélya, Antona Szentkirálya, Juraja Szegediho, Gála Huszára, silne inklinovalo.[107] Košická mestská rada z politických dôvodov strážila jednotu náboženského vyznania, ale v meste sa už kalvinizmus potlačiť nepodarilo.

V dôsledku porážky Uhorska v bitke pri Moháči sa urýchlilo aj šírenie reformačných myšlienok vo východoslovenských kráľovských mestách. Proticirkevná opozícia, vyvolaná neporiadkami v cirkvi, silnela v celej krajine už od začiatku 16. storočia. Napríklad v roku 1522 sa Prešovčania dostali do sporu s farárom Michalom Domom, ktorý vyvrcholil tým, že ho uväznili, odviedli do Jágru a spor nakoniec uzavreli kompromisom v roku 1524 pred palatínom Štefanom Báthorim.[108] Prior augustiniánskeho kláštora v Prešove písal v roku 1493 bardejovskej mestskej rade, že príde v krátkom čase do augustiniánskeho kláštora v Bardejo-

101 ...Inter quae ipsorum intollerabilia facinora etiam tuam venerabilitatem (ut nobis discitur), non habita legitima causa, sed magis odio linguae et nationis Hungaricae, precipitanter et inconsulte de officio plebanatus deposuisse... Egyháztörténelmi emlékek a hitujitás korából (ďalej ETE) 1, Budapest 1902, s. 351. Dejiny Bardejova, ref. 19, s. 108.

102 Dejiny Bardejova, ref. 19, s. 109.

103 AMK, Schwarzenbach, č. 1667.

104 Tamže, č. 1692.

105 Tamže, č. 1709.

106 KEMÉNY, Lajos. *A Reformáczió Kassán.* Oklvéltárral. Košice 1891, s. 17.

107 BODNÁROVÁ, Miloslava. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí.* Acta Collegii evangelici Prešoviensis II. Ed. F. Uličný. Prešov 1988, s. 27-28.

108 Tamže, s. 20.

ve urobiť poriadok, pretože sa zistilío, že mnísi vedú skazený život a rozpredávajú kláštorný majetok. Na uvoľnenú disciplínu jasovských premonštrátskych a košických františkánskych mníchov sa sťažovali aj v Košiciach. Úpadok autority cirkvi a rozšírenie sa myšlienok humanizmu, ktoré nabádali k odstráneniu neporiadkov v cirkvi, prispeli k šíreniu reformácie. Dôležitými faktormi, ktoré urýchlili prijatie reformácie, boli neusporiadané politické pomery po Moháči, dynastické zápasy, zdecimovanie hierarchie katolíckej cirkvi, obsadenie centrálneho Uhorska Turkami, všeobecná neistota a strach. Ako prvé prijali reformáciu stredoslovenské banské mestá a východoslovenské kráľovské mestá. Šľachta sa spočiatku stavala proti reformačnému hnutiu ako proti cudziemu nemeckému importu. Národne orientovaná stredná šľachta protestovala proti luteránstvu a germanizácii a v roku 1523 presadila na sneme v Budíne 54. snemový článok, v ktorom vyzvala kráľa, aby potrestal všetkých luteránov ako zjavných kacírov smrťou a stratou všetkého majetku.[109] V máji roku 1525 rákošský snem uzákonil nariadenie, tiež iniciované národnou stranou, podľa ktorého každá osoba, či už cirkevná alebo svetská, mohla luteránov pokojne zajať a upáliť.[110] Tieto zákony boli namierené proti reformácii, ale aj proti ekonomickému a politickému vplyvu Nemcov na kráľovskom dvore a v krajine. Porážka Uhorska v bitke pri Moháči však nakrátko aj zastavila prenasledovanie stúpencov reformácie. Ján Zápoľský v januári 1527 a Ferdinand Habsburský v auguste 1527 síce vydali prísne zákony proti prívržencom Luthera, tieto však sami nedodržiavali, pretože sa snažili získať spojencov v zápase o uhorský trón.[111] Potrebovali pomoc miest a prenasledovaním evanjelikov nechceli zväčšovať tábor svojich nepriateľov. Reformácia sa tak mohla v krajine šíriť bez väčších problémov.

Záverom môžeme konštatovať, že sa nepotvrdili názory o úpadku a stagnácii východoslovenských kráľovských miest po bitke pri Moháči. Najvážnejšie dôsledky pre tieto mestá mali dynastické zápasy, do ktorých boli mestá zaťahované ekonomicky a aj vojensky, keď museli stavať a vydržiavať ozbrojencov a boli obliehané nepriateľskými vojskami. Ani jedno z nich sa nepodarilo dobyť, pretože boli kvalitne opevnené, ale boli ničené ich predmestia a poddanské dediny. Súperiaci panovníci sa snažili mestám vynahradiť vzniknuté škody a odmeniť ich za vernosť potvrdzovaním starších privilégií, odpúšťaním daní, udeľovaním majetkov nevernej šľachty. Tieto majetkové akvizície miest však často neboli trvalé. Pokračoval aj rozvoj remeselnej výroby a rozvoj obchodu, čo je zrejmé u Prešova, ale naopak začali stagnovať Košice, a to nielen v dôsledku okupácie mesta Jánom Zápoľským. Mestá často využili chaotickú vojenskú situáciu na to, aby si vojensky vybavovali medzi sebou dávnejšie nezhody a násilne zaberali majetky drobnej šľachty. Hoci panovala neistota a strach pred Turkami, v skutočnosti na protitureckú obranu prispievali mestá len finančne a materiálne. Nestretávame sa ani so zvýšeným prisťahovalectvom utečencov z oblastí obsadených Turkami. V Bardejove a Košiciach prepukli národnostné rozpory a rýchlo sa šírila aj reformácia, ktorá mala vo viacerých mestách, hlavne v Levoči a Sabinove, aj sociálny rozmer. Spomenuté vojenské udalosti a hospodárska záťaž výrazne nepodlomili hospodársky, vojenský a politický význam miest a ich vplyv na dianie v krajine.

109 ETE, I, č. 83.
110 ETE, I. č. 197.
111 KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711.* Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1935, s. 4.

Poľské vojsko v Hornom Uhorsku v roku 1683

PETER KÓNYA

V poľskom a maďarskom historickom vedomí je tradične veľmi rozšírená idea maďarsko-poľskej spolupatričnosti a priateľstva. Podobne aj v 17. storočí, v období protihabsburských povstaní v ňom rezonujú dobré vzťahy medzi Uhrami a Poliakmi. Jurajovi I. Rákóczimu ponúkli poľské stavy korunu, ktorú neprijal, no poľský trón sa snažil zaujať jeho syn Juraj II. Rákóczi. Aj keď neúspešná výprava sedmohradského vojska dobré vzťahy dočasne narušila, spolupráca uhorskej a poľskej aristokracie pokračovala. František II. Rákóczi udržiaval nadštandardne dobré vzťahy s viacerými poľskými aristokratmi a v Poľsku našiel útočisko po odhalení neúspešného sprisahania na jar roku 1701, ako aj neskôr, po Satmárskom mieri. Podobne už pred ním sa usiloval o dobré vzťahy s poľskými magnátmi a poľským kráľom Jánom Sobieskim vodca predchádzajúceho povstania Imrich Thököly.

Práve tento poľský kráľ, Ján III. alebo Ján Sobieski, zohral mimoriadne významnú úlohu v uhorských dejinách. Samozrejme, hrdina z Kahlenbergu a záchranca Viedne rezonuje v maďarskom a slovenskom historickom vedomí jednoznačne pozitívne. Jemu možno vďačiť za prvé víťazstvá v oslobodzovacej vojne rokov 1683 – 1699, s jeho menom sa spája víťazná bitka pri Parkane a oslobodenie Ostrihomu. Isteže, poľského kráľa a jeho úlohu vo vojne možno hodnotiť iba pozitívne. Poľské vojská v roku 1683 však nebojovali iba proti Osmanom, ale aj proti domácemu obyvateľstvu Horného Uhorska. Svoje zbrane obrátili vtedy poľskí vojaci i proti uhorským zemanom, mešťanom, kuruckým vojakom a poddanému ľudu. Spôsobili pritom obrovské škody na hornouhorskom vidieku. Práve vtedy sa aj poľský kráľ dostal do konfliktu s vodcom protihabsburského povstania Imrichom Thökölym a ich dovtedy dobré vzťahy sa dostali na bod mrazu.

Ján III. Sobieski

Kurucký kráľ udržiaval kontakty so Sobieskim, ktorý po víťazstve pri Viedni pôsobil istý čas ako sprostredkovateľ pri mierových rokovaniach medzi Thökölym a Leopoldom I. Samotný poľský kráľ sa usiloval o to, aby Leopold uzavrel s kurucmi mier a dokonca sa prihováral za prijatie ich vodcu do zväzku Svätej Ligy. V jeseni 1683 však uhorsko-poľské vzťahy ochladli či skôr zmrzli a nečakane sa pretrhli. Zapríčinilo to predovšetkým správanie sa poľských vojsk počas ich prítomnosti na území Uhorska.

Na konci marca 1683 uzavreli cisár a kráľ Leopold I. a poľský kráľ Ján III. Sobieski zmluvu. V jej zmysle bol poľský kráľ povinný poskytnúť cisárovi pomoc so 40 000 vojakmi v boji proti

Osmanom. Poľský sejm tento počet zvýšil ešte o ďalších osemtisíc vojakov, v skutočnosti sa však v lete roku 1683 pohlo smerom k Viedni vojsko sotva v pôvodne stanovenom počte. Poľskú armádu tvorili: väčšie, nazývané aj korunné vojsko a menšie, litovské vojsko, pozostávajúce z asi 10 000 vojakov.[1]

Korunné vojsko sa zorganizovalo rýchlo a už na sviatok Nanebovstúpenia Panny Márie, 15. augusta, vyrazilo z Krakova, avšak litovské vojsko sa od začiatku stretávalo s mnohými problémami. V prvom vojsku potom už verbovanie postupovalo iba pomaly, v druhom však litovskí magnáti spreneverili peniaze, určené na zaopatrenie vojakov, a až na naliehanie pápežského nuncia sa jednotky začali znovu organizovať. Aj dvaja velitelia, hlavný hajtman Kazimír Sapieha a poľný hajtman Ján Oginski János, zohrali negatívnu úlohu pri zostavovaní vojska, keď spolu s ďalšími, väčšinou opozičnými magnátmi, vojenskú výpravu sabotovali. Kvôli tomu v polovici augusta, keď korunná armáda tiahla už smerom na Viedeň, litovské vojsko stálo ešte na východnom brehu Visly a len pomaly sa pohýňalo k Varšave. Ku Krakovu sa pritom dostalo až po bitke na Kahlenbergu, v polovici septembra. Litovci sa však už na poľskej pôde správali veľmi nedisciplinovane a predchádzali ich správy o tom, že s vidieckym obyvateľstvom nakladajú podľa tatárskeho spôsobu.[2]

Možno práve kvôli týmto chýrom a prílišnej nedisciplinovanosti litovskej armády súhlasil poľský kráľ s tým, aby nepochodovala ďalej k Viedni, kde už vlastne ani nemala čo robiť. Na naliehanie cisárskych úradníkov[3] však dovolil, aby boli litovské oddiely nasmerované na územia obsadené Thökölyho kurucmi a pokúsili sa ich dobyť alebo aspoň demoralizovať a obyvateľov zastrašiť. Sobieski preto už po záchrane Viedne, 17. septembra prosil hajtmanov, aby bez prieťahov postupovali k jeho armáde, sústredenej pri Nových Zámkoch. Litovská armáda však až na konci septembra opustila Krakov a odtiahla na juh, pričom pustošila majetky nepriateľských poľských magnátov. Litovské oddiely sa potom pomaly blížili k uhorskej hranici a vstúpili na územie Oravskej stolice. Oravský župan Juraj Illésházy, ktorý bol prívržencom Thökölyho, rýchlo pochodoval so svojimi vojakmi zo sliezskych priesmykov do vnútrozemia, aby zabránil v postupe mohutnému vojsku nepriateľa.[4]

Medzitým poľský kráľ, ktorý predtým udržiaval dobré vzťahy s Imrichom Thökölym, prijal úlohu sprostredkovateľa v mierových rokovaniach medzi kurucmi a cisárom. Kurucký kráľ poslal k poľskému panovníkovi svojich poslov, ktorými boli Žigmund Drugeth a Juraj Gerhard. Je pozoruhodné, že poľský kráľ natoľko veril v úspech mierových rokovaní, že nabádal hajtmanov, aby neplienili Thökölyho majetky, keďže ide o budúceho poľského spojenca.[5] Vodca kurucov však nebol ochotný vzdať sa svojich požiadaviek, kvôli čomu rozhovory uviazli a následne úplne skončili. Ďalšími príčinami bolo predovšetkým správanie sa litovského vojska a skutky, ktorých sa dopúšťalo.

Litovská armáda vstúpila na územie Oravskej stolice až 4. októbra 1683. Hneď nato zaútočili litovské oddiely na kurucov, ktorí obliehali Oravský hrad a pridali sa k jeho cisárskej posádke.

1 SEMKOWICZ, Wladyslaw. Litovské vojsko Sobieskeho na Slovensku roku 1683. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 27 – 28, 1933 – 1934, 1 – 9, s. 3-6.

2 V litovskom vojsku bolo prítomných aj asi 1 500 Tatárov, avšak pustošenie bolo charakteristické aj pre litovské jednotky.

3 Napríklad predsedu Sliezskej komory grófa Schaffgotscha.

4 Dokonca aj panovník sa obával o dolnouhorské bane a žiadal Karola Lotrinského, aby udržiaval kontakt so Sobieskim v záujme zabezpečenia disciplíny vo vojsku.

5 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 8-10.

V nasledujúcich dňoch pustošili Oravskú stolicu, pričom sa dopúšťali hrozných ukrutností. Pritom je zaujímavé, že litovské vojsko napadlo obyvateľstvo Uhorska nie ako spojenec Osmanov, ale ako bojovníci proti evanjelikom, ako to uviedol jeden z litovských vojakov. Podľa jeho slov litovskí vojaci pozabíjali všetkých luteránov, často po strašnom mučení. Vojaci pálili dediny, vraždili vidiecke obyvateľstvo a sedliakov zabíjali hrozným spôsobom, narážali ich na kôl a rôzne trápili. Evanjelických duchovných narážali na koly a potom ešte živé telá vyváľali v obilných plevách a poslali naspäť, pričom kňazi umreli v strašných bolestiach.[6] Je zaujímavé, že tento poľský vojak ospravedlňoval neľudské skutky argumentmi, že kuruci predtým mučili zajatých litovských vojakov.[7]

Litovské vojsko pokračovalo vo svojich násilnostiach na celom území Oravskej stolice. Podľa dobových prameňov, úplne alebo čiastočne, vydrancovalo a vypálilo celkovo 27 dedín. Pre zdivené litovské vojsko bolo príznačné, že rovnako mučilo a vraždilo evanjelikov aj katolíkov, a neštítilo sa ani plienenia katolíckych kostolov. Samotný vrchný hajtman Sapieha ukradol z katolíckeho kostola v Trstenej zázračný obraz Panny Márie, ku ktorému každý rok chodili slovenskí i poľskí pútnici. Obraz zobrali so sebou litovskí vojaci a po návrate domov ho Sapieha odniesol do Vilniusu, kde ho daroval Kaplnke Panny Márie.[8] Pod vplyvom vraždenia a plienenia litovských vojsk prerušil napokon aj Imrich Thököly mierové rokovania. Keď Ján Sobieksi videl dôsledky správania sa litovského vojska, prísne zakázal svojim hajtmanom akékoľvek pustošenie na území Uhorska a súril príchod Litovcov do svojho tábora pod Ostrihomom. Litovské oddiely potom opustili Oravskú stolicu, pochodovali ďalej k Žiline a pokračovali údolím Váhu smerom na Trenčín.[9]

V Trenčianskej stolici litovské oddiely ďalej plienili, pričom úplne spustošili mestečko Varín a niekoľko okolitých dedín (Závada, Vyšný Hričov). Ako zámienka im poslúžil konflikt s trenčianskou zemianskou insurekciou, ktorá prepadla zadný voj litovského vojska a odviedla mu vozy. Na konci októbra došli litovské oddiely k Leopoldovu, sotva na deň pochodu k táboru Sobieskeho. Avšak Litovci, obťažkaní korisťou, nemali už chuť bojovať s Osmanmi a mnohí aj opustili tábor a snažili sa dostať na Moravu. Iba menšia časť litovskej armády sa potom na začiatku novembra spojila s hlavným poľským, korunným vojskom. Spolu s nimi vybojoval 10. novembra Ján Sobieski pri Sečanoch so spojeným poľským vojskom víťaznú bitku s Osmanmi. Nakoniec obidvaja hajtmani, až 19. novembra, priviedli všetky svoje jednotky do kráľovho tábora v Rimavskej Sobote.[10]

Ján III. Sobieski v bojovom nasadení

Okolo 20. novembra sa poľský kráľ Ján Sobieski, napriek skvelým víťazstvám nad Osmanmi, rozhodol nepokračovať vo vojne a vrátiť sa domov. Po bitkách pri Parkane a Sečanoch už prestalo byť reálnym ďalšie mohutné ozbrojené stretnutie s osmanským vojskom. Pritom vzťah

6 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 11-12.
7 O tom sa však nezachovali žiadne uhorské pramene.
8 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 25-29.
9 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 14-16.
10 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 18-19.

kráľa s Leopoldom I. natoľko ochladol, že cisár už nemal záujem na ďalšej prítomnosti poľskej armády v monarchii. Nezanedbateľnú úlohu v Sobieskeho rozhodovaní však zohrala aj príroda, pretože prišlo mimoriadne sychravé a studené počasie s dlhotrvajúcimi dažďami a rannými mrazmi. To všetko nútilo kráľa, aby vydal rozkaz na návrat do Rzeczi pospolitej. Keďže sa blížila zima, kráľ zamýšľal prezimovať so svojím vojskom v niektorom z hornouhorských slobodných kráľovských miest. Tie mal však obsadené Thököly. Menší oddiel litovského vojska poslal ako predvoj do Spišskej stolice, odkiaľ kuruci v predchádzajúcich rokoch viackrát vpadli na poľské územie. Litovci vyrabovali a vypálili niekoľko dedín, ako napríklad Toporec. Pritom opäť okrádali, trápili a vraždili bezbranné vidiecke obyvateľstvo. Správy o litovských výčinoch sa rýchlo šírili i do susedných stolíc a hornouhorské obyvateľstvo sa následne nesprávalo k poľským vojakom priateľsky.

Je pritom zaujímavé, že v Dolnom Uhorsku[11], napriek krutému vyčíňaniu litovského vojska, sa Sobieskeho armáda nestretla s vážnejším odporom zo strany kurucov. Poľské korunné vojsko bojujúce proti Osmanom, obyvateľstvo turecko-uhorského pohraničia doslova nadšene vítalo. S úplne inou situáciou boli však konfrontovaní poľskí a litovskí vojaci, keď vstúpili na územie Horného Uhorska.[12] Obyvateľstvo sa k nim správalo nepriateľsky, obyvatelia mestečiek a dedín pritom často napádali menšie poľské oddiely. Hradom a opevneným mestám poskytol Imrich Thököly vojenské posádky, ktoré boli pripravené postaviť sa poľskému vojsku na odpor.

Dňa 22. novembra nariadil Sobieski prehliadku svojich jednotiek v Hačave pri Rimavskej Sobote pred generálom Dünewaldom, na ktorej sa však Litovci, napriek panovníkovmu rozkazu, nezúčastnili. Odtiaľ svojich vojakov odvelil ku Košiciam a spolu s kráľovským vojskom sa ihneď vydal na pochod.[13] Už 27. novembra táboril pri Košiciach, kde zamýšľal prenocovať, a preto vyzval mesto ku kapitulácii. Košickí mešťania však v žiadnom prípade nemali v úmysle bez boja vydať svoje silné a dobre opevnené mesto. Poľský kráľ sa v Košiciach a ich okolí stretol s tvrdošijným odporom. Na konci mesiaca písal o tom svojej manželke: „Pred troma dňami sme dorazili do nám úplne nepriateľskej krajiny. Všetky mestá a kaštiele sa pred nami pozamykali a sú obsadené Thökölyho vojenskými posádkami, ktorý sám sa uchýlil do Zátisia, za tureckú hranicu, nedajúc nám žiadnu odpoveď v našich veciach."[14] Poslednými slovami v citáte Sobieski iste myslel prerušené rokovania o mieri.

Sobieski však nedisponoval potrebnými silami a najmä ťažkými delami, s ktorými by mohol pristúpiť k obliehaniu Košíc. Preto po niekoľkých dňoch opustil okolie mesta a s celým poľsko-litovským vojskom sa pohol na sever k Prešovu. V prvých dňoch decembra obsadil územie Šarišskej stolice a pretože v studenom zimnom počasí, snehu a mraze nechcel pochodovať domov, rozhodol sa obsadiť Prešov, vtedy podobne veľký a opevnený ako Košice. Podľa dobových správ pritiahol k mestu so 150 000 vojskom a doslova zaplavil väčšinu územia stolice.[15] Tento

11 Dolné Uhorsko ako jedna z osobitných administratívno-územných častí kráľovstva vzniklo v polovici 16. storočia v záujme skvalitnenia obranyschopnosti Uhorska a existovalo do druhej štvrtiny 18. storočia. Zaberalo územie desiatich stolíc severne od Dunaja na dnešnom západnom a strednom Slovensku. Jeho centrum bolo v Prešporku, kde sídlila Uhorská komora.

12 Horné Uhorsko predstavovalo najväčší administratívno-územný celok Uhorska. Tvorilo ho teritórium trinástich stolíc na severovýchode krajiny, od Spiša a Gemera po Satmár na hraniciach Sedmohradského kniežatstva. Jeho centrom boli Košice, kde mali sídlo Spišská komora a hornouhorský hlavný kapitanát.

13 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 19.

14 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 20.

15 OSzK Budapest, Ktt. Chronicon Eperiessiense.

počet bol však akiste podstatne nižší, a ak by aj celé spojené poľsko-litovské vojsko bolo dorazilo do Šariša, aj tak by to bolo najviac 45 000 vojakov.[16] Poľské vojsko, napriek tomu, že bolo početne oveľa silnejšie než všetky posádky hradov a miest v oblasti, nemalo veľké vyhliadky na dobytie jednej z najsilnejších moderných pevností v Hornom Uhorsku. Poľská armáda nedisponovala žiadnymi opornými bodmi, ani zásobovacími skladmi či líniami na území Uhorska a takmer 50 000 vojakov a azda rovnaký počet koní dokázala nakŕmiť iba na úkor domáceho obyvateľstva. Poliaci preto na veľkom teritóriu stolice rabovali,[17] plienili a pustošili, rovnako aj v bezprostrednom okolí Prešova, odkiaľ obyvateľstvo odtiahlo do mesta. Ľudia preto všade prijímali poľských vojakov nepriateľsky ako nevítaných hostí, kuruckí vojaci, ozbrojení mešťania a sedliaci pri každej príležitosti prepadávali hladujúcich Poliakov. Sobieski tak vo svojom tábore pri Prešove 6. decembra opäť mohol písať manželke: „Naraz sme vstúpili na územie Horného Uhorska, kde sme už nečakali žiadnych nepriateľov, no namiesto toho je k nám nepriateľské všetko a počnúc hradom menom Satmár, odtiaľto na deväť míľ, strieľajú na nás spoza každého kríka a z každého mesta sedliaci, zemania a vojaci kričia: bi ho, bi ho ako vlka! Chorých, ktorí zaostali, ukrutne vraždia, horšie ako Turci, prečo musíme vo dne v noci dávať pozor a postupujeme iba pomaly, aby sme nestratili ďalších ľudí."[18]

V takýchto podmienkach sa poľský kráľ 2. decembra odhodlal k obliehaniu Prešova. To však nebolo také jednoduché, ako si to azda hrdina od Kahlenbergu predstavoval. Slobodné kráľovské mesto Prešov, spolu s Košicami, najväčšie a najlepšie opevnené mesto v Hornom Uhorsku, a rovnako jedno z najvýznamnejších centier evanjelickej a. v. cirkvi v krajine, iba nedávno, v polovici augusta 1682, vstúpilo do povstaleckého tábora. Keď 7. augusta dorazili k mestu kurucké jednotky, evanjelické obyvateľstvo, ktoré už dlho sympatizovalo s Thökölym, nemalo záujem na obrane mesta a nadviazalo styky s kuruckým veliteľom. Rovnako aj asi 140-členná habsburská posádka, potom ako došli správy o kapitulácii Košíc, ako i blížiacich sa dvoch tisícoch kuruckých a osmanských jazdcov, neuvažovala o ozbrojenom odpore. Preto cisársky veliteľ 15. augusta 1682 vydal mesto kuruckému veliteľovi Valentovi Nemessányimu, ktorý ho ešte v ten istý deň s dvoma stovkami vojakov obsadil.[19]

Prešov odvtedy zaujal významné miesto v povstaní a stal sa nesmierne dôležitým pre kuruckého kráľa. Mešťania s radosťou prijali Thökölyho ako osloboditeľa, ktorý zrušil všetky diskriminačné opatrenia Leopolda, obnovil mestskú samosprávu i náboženské slobody protestantov.[20] Všetky očakávania mešťanov Thököly v nasledujúcich mesiacoch takmer v plnej miere

16 Podľa rozhodnutia poľského sejmu mohol Sobieski odviesť k Viedni 48 000 vojakov, ale všetci sa už nezúčastnili ťaženia naspäť domov.

17 OSzK Budapest, Ktt. Chronicon Eperiessiense.

18 SEMKOWICZ, Litovské vojsko, ref. 1, s. 20.

19 123 príslušníkov cisárskej posádky vzapätí ihneď vstúpilo do kuruckého vojska. ŠA Prešov, pobočka Bardejov, Mag. Knihy 57: A városi tanács jegyzőkönyvei 1682 – 1685; ŠA Prešov, pobočka Prešov, Mag. Prešov, Knihy II. A 8.

20 Žiadali predovšetkým reštituovanie a rešpektovanie všetkých mestských privilégií a navrátenie kľúčov od mestských brán, odňatých kuruckými dôstojníkmi. Mešťania boli ochotní zabezpečiť pre kuruckých vojakov ubytovanie, chlieb a obilie. V záujme obrany mesta žiadali navrátenie svojich ťažkých zbraní, ktoré im takmer pred desiatimi rokmi skonfiškovala Spišská komora. Mešťania od nej tiež žiadali uznanie zmeniek vydaných obchodníkom, ako aj vydanie skonfiškovaného tovaru a skonfiškovaných domov. Kvôli oživeniu obchodu žiadali vrátenie práva skladu, ktoré stratili práve pre protipanovnícke postoje mesta. Okrem toho prosili o navrátenie tokajských vinohradov, skonfiškovaných v predchádzajúcom desaťročí, ktoré už boli čiastočne spustnuté, ale bez ktorých mesto nebolo schopné získať späť svoje hospodárske pozície. Napokon žiadali aj obnovenie Kolégia hornouhorských stavov, na ktoré chceli vyčleniť vrátené tokajské vinohrady a príjem za nájom solivarských soľných prameňov. MOL Budapest, G-2: Thököly szabadságharc levéltára. Thököly Imre iratai; Eigentliche Re-

splnil, čím nielen napomohol ku konsolidácii mestského hospodárstva a posilneniu politického významu mesta, ale v Prešove získal jedného zo svojich najvernejších a najstálejších prívržencov, schopného akejkoľvek obete v záujme odboja. Mesto sa už v roku 1682 stalo významnou hospodárskou bázou povstania. Jeho vodcovi poskytovalo nielen nové pravidelné a mimoriadne dane, ale aj rôzne remeselnícke výrobky, nevyhnutné pre vedenie vojny, ako zbrane, prach, látky, ošatenie, čižmy, sviečky, knôty, papier a iné.[21] Minimálne také dôležité boli rozličné pôžičky a finančné dary. Okrem riadnych daní odovzdali Prešovčania Thökölymu v rokoch 1682 – 1685 obrovskú sumu 40 000 zlatých.[22] Moderný fortifikačný systém mesta prechodne alebo dlhodobo užívali viaceré kurucké jednotky, ktoré tvorili miestnu posádku. V posledných rokoch povstania sa stal Prešov skutočnou kuruckou pevnosťou s veľkým počtom vojska.

Víťazná bitka pri Viedni

Počas povstania bola v Prešove v plnom rozsahu obnovená sloboda vyznania spred roku 1670. Evanjelická cirkev získala späť všetky tri kostoly (nemecký, maďarský a slovenský), Kolégium hornouhorských stavov[23] a starú mestskú školu. Nový senát a mestská rada boli opäť zložené výlučne z evanjelických mešťanov.[24] Prešovská mestská rada a všetko meštianstvo boli neotrasiteľnými prívržencami vodcu povstania, ktorého podporovali nielen materiálne. Mesto bolo takisto významnou politickou oporou povstania. Už v januári 1683 na hornouhorskom povstaleckom sneme v Košiciach prešovskí vyslanci stáli pevne za záujmami Thökölyho proti nespokojnej šľachte a v jeseni toho istého roku počas obiehania Viedne Osmanmi, sa konali v evanjelických chrámoch ďakovné služby Božie.[25] Najväčšie obete povstaniu priniesli však samotní prešovskí mešťania počas štyroch obliehaní, v ktorých sa aktívne podieľali na obrane mesta. Prvé z nich prebiehalo práve začiatkom decembra 1683.

Potom ako celé poľsko-litovské vojsko dorazilo pod hradby Prešova, mohlo mesto v nasledujúcich dňoch počítať s obliehaním. Prešov v tom čase predstavoval silnú pevnosť vďaka modernému, viackrát prebudovanému a vylepšenému fortifikačnému systému so silným delostrelectvom. Aj regulárna armáda mohla dobyť jeho opevnenia len po dlhom obliehaní a za cenu veľkých strát. Kuruckí vojaci sa postavili spolu s ozbrojenými mešťanmi obrovskej presile poľskej armády. Hoci Poliaci mohli bez ťažkého delostrelectva iba ťažko obliehať dobre opevnené mesto, obrancovia však nemohli bez pomoci zvonku dlhodobo odolať obliehaniu viac ako dvadsaťnásobnej presile nepriateľa.

lation der in Ober Ungarn liegenden Statt Eperies, so von Ihro Eccell. Herrn General Valentin Graffen von Schultz den 20 Julii 1685 belägert und den 19 Septembr. Darauff Abends ungefehr gegen 7. Uhr worden. Wien 1685, 6.

21 MOL Budapest G-4: Thököly szabadságharc levéltára. Thököly tisztviselöinek és a bujdosó hadak vezetöinek iratai.

22 ŠPIESZ, Anton. Mesto Prešov v rokoch 1681 – 1781. In *Nové obzory* 15. Košice 1973, s. 135.

23 Prvá a jediná vysoká škola evanjelikov v Uhorsku, ktorá pôsobila od roku 1667.

24 ŠA Prešov, ŠŽ, K 13/14: Kongregačné zápisnice Šarišskej stolice 1681 – 1685. ŠA Prešov, ŠŽ 2, N 19/1688. ŠA Prešov, Mag. Prešov, 15.

25 ŠPIESZ, Mesto Prešov, ref. 22, s. 135.

Na naliehanie miestneho kuruckého veliteľa a mestskej rady poslal Thököly na pomoc neveľkej povstaleckej posádke Prešova stopäťdesiat jazdcov pod velením Juraja Ottlyka. Ottlyk dorazil do Prešova 2. decembra a o dva dni na to, 4. decembra, sa pod hradbami objavilo aj celé poľské vojsko. Ešte v ten istý deň spustošili Poliaci susedné mestečká Šebeš (Nižná Šebastová) a Solivar. Poľský kráľ vyzval mesto ku kapitulácii, čo mešťania rozhodne odmietli. V nasledujúcich dňoch obrancovia nielen úspešne odolali niekoľkým sústredeným poľským útokom, ale takmer denne sami napádali poľský tábor, pričom sa vyznamenal najmä Ottlyk so svojimi jazdcami. Podľa dobových správ získali vtedy Prešovčania toľko zajatcov, že v každej meštianskej domácnosti mohli mať aspoň jedného poľského sluhu.[26] Pravdou je však aj to, že poľsko-litovské vojsko trpelo nielen útokmi kurucov a mešťanov, ale aj zimou a hladom, čo znižovalo jeho bojaschopnosť.

Napokon, kvôli stále mrazivejšiemu počasiu, blížiacej sa tuhej zime, nedostatku potravín a najmä diel, sa musel Sobieski vzdať obliehania a 7. decembra od Prešova odtiahol. Pohol sa smerom na severozápad, k Sabinovu, ktorý stál ako posledné mesto pred poľskou hranicou. V okolí Prešova ostalo pritom dohromady asi tisíc poľských jazdcov, ktorí plienili šarišské obce.[27] Hlavný prúd korunného vojska sa vydal k Sabinovu, kam dorazil ešte v ten deň, 7. decembra. Sabinov bol najmenším a najslabším z hornouhorských slobodných kráľovských miest. Disponoval zastaraným opevnením, pochádzajúcim z konca stredoveku, ktoré spolu s neveľkou posádkou nemohlo odolať obrovskej poľskej armáde. Keď 7. decembra prišiel Sobieski s celým poľským vojskom k starým sabinovským hradbám, mestská rada nemusela preto dlho rozmýšľať a ešte v ten deň dala otvoriť poľskému kráľovi mestské brány. Keďže malé mesto nebolo schopné uživiť niekoľko desiatok tisíc poľských vojakov, Sobieskeho vojsko onedlho Sabinov opustilo a odtiahlo na sever, do vtedy poľskej Starej Ľubovne.[28] Iba malá časť armády ostala v meste, kde strávila zimu. Jej prítomnosť priniesla Sabinovu veľké materiálne škody. Všetky výdavky na poľské vojsko vyčíslila mestská rada na 33 000 zlatých.[29] Poľskí vojaci zostali v Sabinove do konca zimy a posledná posádka vydala mesto kurucom 3. marca 1684 za sľub slobodného odchodu.[30]

Uhorská výprava poľského vojska kráľa Jána Sobieskeho v roku 1683 je pozoruhodnou epizódou v dejinách uhorsko-poľských vzťahov. Dokazuje, že veľké historické udalosti majú pozitívne, ako aj negatívne dôsledky. Kým pôsobenie Jána Sobieskeho a jeho vojska pri obrane Viedne proti Osmanom môžeme hodnotiť jedine pozitívne, plienenie a vraždenie litovského vojska v Hornom Uhorsku, či pochod korunnej armády cez túto časť krajiny predstavovali jednoznačne negatívne udalosti, podobne ako vpád poľských vojsk do severovýchodných stolíc v rámci bojov o trón na konci 15. storočia.

26 Felsöozoróci és Kohanóci Ottlyk György önéletírása 1663 – 1711. Történelmi naplók 1663 – 1719. Ed. Thaly, K. Budapest 1875, s. 20.

27 OSzK Budapest, Ktt. Chronicon Eperiessiense.

28 Stará Ľubovňa bola centrom poľského zálohu.

29 ŠOKA Prešov, Mag. Sabinov, 104/13. Celkové škody spôsobené poľskou posádkou dosahovali sumu 33 000 zl. ŠOKA Prešov, Mag. Sabinov, Kronika, s. 28.

30 Evanjelický a. v. zborový archív Prešov: Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi succincta descriptio a primus Reformationis temporibus usque in presentem Annum 1778-um, s. 71.

Obranné opatrenia Bratislavskej stolice v druhej polovici 17. storočia

MÁRIA KOHÚTOVÁ

Turecké výboje poznačili na viac ako jeden a pol storočia život na území Slovenska. Nie však rovnako vo všetkých oblastiach. Niektoré boli trvalo vystavené hrozbe tureckého útoku, iných akoby sa to ani netýkalo. Takýto dojem môžeme získať, keď si pozrieme slovenskú vedeckú produkciu k osmanskej okupácii Slovenska. Zaoberá sa väčšinou oblasťou stredného Slovenska, najčastejšie stolicami Zvolenskou, Gemerskou, Hontianskou, Nitrianskou, Tekovskou a Novohradskou.[1] Prác o situácii v iných oblastiach Slovenska nie je veľa.[2] Najčastejšie ide o veľké osmanské výpravy, ako to bolo napríklad v rokoch 1663, 1664, alebo účasť osmanských vojsk v protihabsburských povstaniach.[3]

Jednou zo stolíc, ktorú nepostihla trvalá turecká okupácia, bola Bratislavská stolica. Sčasti to bolo preto, lebo Dunaj na juhu tvoril prirodzenú hranicu stolice a nebolo veľa miest, kadiaľ by sa mohlo vojsko dostať na druhý breh. Na krátkom úseku aj Váh bol významnou prekážkou pri pohybe vojsk. Napriek tomu obyvateľstvo tejto stolice muselo tiež znášať veľa ťažkostí a útrap, ktoré súviseli s osmanskou okupáciou Uhorska. Informácie o nich poskytujú materiály zo zasadania stoličnej šľachty, aj keď nie sú zachované súvisle od 16. storočia, ba ani z druhej polovice 17. storočia.

Jedným z dôsledkov celkového vývoja situácie na hraniciach s Osmanskou ríšou boli časté nariadenia na sčítanie port na vyberanie štátnej alebo stoličnej dane. Peniaze potreboval štát na financovanie armády a budovanie a opravy opevnení, aj stolica na stoličné vojsko a na platby pre svojich úradníkov a komisárov.[4]

Bratislavská stolica stále pociťovala tureckú hrozbu a keď sa nebezpečenstvo osmanského vpádu na územie stolice zväčšovalo, nariaďovala previerky pripravenosti stoličnej šľachty, ta-

1 Napríklad VLACHOVIČ, Jozef. Príspevok k prenikaniu tureckej moci na Slovensko. Stredoslovenské banské mestá v susedstve tureckej moci v 16. storočí. In *Historický časopis*, 1959, roč. 7, č. 2, s. 234-265; TEJNIL, Eduard. K dejinám tureckého panstva na Slovensku I. Dejiny fiľakovského sandžaku. In *Historické štúdie*, 1958, roč. 4, s. 181-221; TEJNIL, Eduard. K dejinám tureckého panstva na Slovensku II. Dejiny fiľakovského sandžaku. In *Historické štúdie*, 1959, roč. 5, s. 149-220; MATUNÁK, Michal. *Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí.* Tatran : Bratislava, 1983, 316 s.; MATUNÁK, Michal. *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice.* Kremnica 1928, 541 s.; BEŇKO, Ján. Obrana stredoslovenských banských miest v rokoch 1552 – 1564. In *Historie a vojenství,* 1969, roč. 18, č. 1, s. 1-20; KOPČAN, Vojtech. Hontianska stolica v čase osmanskej expanzie. In *Slovenský národopis*, 1977, roč. 25, s. 145-152.

2 HOLUBY, Jozef Ľudovít. Stopy tureckého hospodárenia v Trenčiansku v XVI. a XVII. storočí. In *Slovenské pohľady,* 1894, roč. 14, s. 653-674, 697-711.

3 MATUNÁK, Michal. *Vígľašský zámok*. Okresné múzeum Zvolen, 1960, 88 s.; HORVÁTH, Pavel. Turecké vpády na Slovensko. In *Vlastivedný časopis*, 1963, roč. 16, s. 146-150.

4 30. január 1668, „pro commoditate huius comitatus". ÁLDÁSY, Antal. *Pozsony vármegye jegyzökönyvei az 1650 – 1657, és 1665 – 1671 évekböl.* Budapest 1905, p. 43.
Štátny oblastný archív Bratislava (ďalej ŠOBA), Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1672.

kzvané lustry. Každý pán a šľachtic tejto stolice musel prísť na určené miesto s náležitým vojenským výstrojom.[5] Aj zákon z roku 1659 prikazoval, že na vyhlásenie županov alebo podžupanov sa majú páni preláti, magnáti, šľachtici, armalisti a kurialisti každoročne osobne zúčastniť insurekcie a nechajú sa lustrovať dobre ozbrojení a zaplatia určitý poplatok podľa veľkosti svojho majetku, ktorý zinkasujú stoliční slúžni a použijú ho na všeobecný úžitok stolice.[6]

Podobné zákony na kontrolu pripravenosti šľachty na obranu štátu sú známe od roku 1537, v ktorom snem prijal článok 14. Pred rokom 1659 – v roku 1635 to bol článok 88 o čiastkových a všeobecných insurekciách. V ňom sa zákonodarcovia odvolávajú pri čiastkovej insurekcii na článok 65 z roku 1609, pri všeobecnej insurekcii na článok 21 z roku 1622. Paragraf 2 obnovil platnosť článku 4 z roku 1504, keď nariadil, že šľachtici, ktorí sa zdržiavajú v mestách a privilegovaných zemepanských mestách majú takisto konať verejnú službu a každý jeden je povinný poslať na určené miesto dobre vystrojeného jazdca.[7]

V dôsledku vojny s Turkami, a tiež stavovských povstaní, vznikali rôzne ozbrojené bandy. Sústreďovali sa v nich vojenskí zbehovia, vojaci z pohraničných pevností, ktorí nedostávali pravidelne žold, aj takí, ktorí v časoch prímeria medzi cisárom a sultánom nemali príležitosť získať korisť a bohatnúť, aj takí, ktorí sa nechceli podriaďovať vojenskej disciplíne. Boli medzi nimi aj ľudia, ktorých by sme dnes pomenovali ako kriminálne živly. Téma zločineckých bánd sa dostávala na rokovania zasadnutí stoličnej kongregácie veľmi často.

Na výčiny vojakov z pohraničia sa stolica sťažovala aj na snemoch. Na snem, ktorý sa mal začať 24. januára 1655 pripravili rozsiahly spis. Deviaty bod sťažností sa týkal potulujúcich sa vojakov. Stolica sa sťažovala na tých vojakov z pohraničia, ktorí si na dedinách vymáhali pohostinstvo. Pretože boli ozbrojení, dovoľovali si vyháňať z domov domácich a počítali s beztrestnosťou. Takýchto vojakov nepovažovali hneď za zbehov, ale aj za takých, ktorí sa pohybovali po území stolice bez písomného povolenia, ktoré mali vydávať ich hlavní kapitáni alebo vedúci úradníci pohraničia. O vtedajšej atmosfére veľa vypovedá aj bod 11. Cudzí ľudia, ktorí sa chcú usadiť v stolici bez odporúčania stolice, v ktorej predtým bývali, nesmú byť vyhlásení za šľachticov, ani keď majú armáles.[8] Roku 1674 gubernátor Uhorska Ján Gašpar Ampringen nariadil aj formu, ako má takýto pas vyzerať. Malo tam byť napísané cieľové miesto, čas potrebný na cestu, počet cestujúcich osôb, ich mená a postavenie. Vojakom, ktorých prichytili bez pasu, mali stolice zabrániť v ďalšom pohybe, uvázniť ich a podať o tom správu gubernátorovi.[9]

Rozhodnutie gubernátora neprinieslo nič nové, lebo už predtým sa vedenie stolice snažilo upraviť prechod vojakov, aj iných ľudí, cez stolicu.

---

5 ÁLDÁSY, *Pozsony vármegye* 1652, p. 13.

6 *Corpus Iuris Hungarici, Magyar törvénytár 1657 – 1740. évi törvényczikkek*. Ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Budapest : Franklin-Társulat 1900, článok 28 z roku 1659. Všetky stavy kráľovstva na vyhlásenie župana alebo podžupana sa každoročne osobne zúčastnia insurekcie a lustrácie. Páni preláti, magnáti, šľachtici a slobodné mestá s pánom palatínom, v severných oblastiach s ich hlavnými kapitánmi, v Chorvátsku a Slavónsku s pánmi bánmi. Na vyhlásenie svojich županov alebo podžupanov každoročne pod trestom zaplatia páni preláti, magnáti 50, šľachtici s majetkom 25, armalisti a kurialisti 12 zlatých, (ktoré zinkasujú stoliční slúžni a obrátia sa na všeobecný úžitok stolíc), osobne sa zúčastnia insurekcie a nechajú sa lustrovať dobre ozbrojení.
Podobný zákon prijali aj roku 1662. Bol to článok 10, ktorý sa odvolával na článok 13 z roku 1578 a článok 28 z roku 1659, ďalej na článok 26 z roku 1545, články 22 a 23 z roku 1595.

7 *Corpus Iuris Hungarici, Magyar törvénytár 1608 – 1657 évi törvényczikkek.* Ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Budapest : Franklin-Társulat 1900. Rok 1635, článok 88.

8 ÁLDÁSY, *Pozsony vármegye,* ref. 4, Puncta gravaminum, p. 24.

9 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné zápisnice, č. 3, 1671-1699, fasc. 2, 26. 6. 1674.

Roku 1666 vydala stolica pokyn magnátom, šľachticom, aj slobodným kráľovským mestám, ako sa postarať o bezpečnosť pocestných a prenasledovať zločincov. Všetci šľachtici aj nešľachtici, ktorí si mohli zaobstarať zbraň, sa mali zhromaždiť na určené miesto a za účasti podžupana alebo slúžnych vypracovať zoznam takýchto ozbrojencov. Potom si mali zvoliť veliteľov oddielov a všetci zapísaní dostali povolenie slobodne zločincov prenasledovať, chytať a vhodným spôsobom trestať. Keby niekto zločincov chytil na cudzom území a viedol cez slobodné kráľovské mestá, mohol ich dať do tamojšieho väzenia, ale aj tak ich musel vyšetrovať župan alebo podžupan. Stoličná kongregácia zvolila hneď aj veliteľov pre každý okres a ich pomocníkov. Aj lodníci mali povinnosť, v prípade vzhliadnutia podobných tulákov, oznámiť to slúžnym, rovnako keby vedeli o existencii alebo úkryte podobných zločincov. V prípade, že také závažné poznatky neoznámili, hrozila im pokuta 12 zlatých. Keby niekto videl podozrivú skupinu jazdcov, mal to oznámiť županovi, aby ich ten mohol dať dopraviť k hranici stolice, prípadne niekde ubytovať. Kto by taký prípad neoznámil, tomu hrozil trest konfiškácie všetkých vecí, ktoré mal so sebou.[10] Zákon z roku 1659, článok 15, nedovoľoval ani tým, čo mali právo meča priamo trestať chytených zločincov. Trestať ich mala stolica. Tresty za neoznámenie výskytu zbojníkov upravoval zákonný článok 16 z toho istého roku.[11] Cisársky a kráľovský majestát odporúčal riešiť situáciu premenovaním predhorského územia na pohraničie, lebo pohraničné vojsko je menej závislé na mesačných platoch, a preto nebude lúpiť kvôli nevyplatenému žoldu.[12]

V máji 1667 určila stolica na prenasledovanie zbojníkov a iných potulujúcich sa zločincov 41 jazdcov a 120 pešiakov. Z väčšej časti boli najatí stolicou, menšiu časť – 13 jazdcov mali poskytnúť významní zemepáni stolice, grófi Imrich Cobor, František a Pavol Čáki po troch, Adam Cobor a vdova Keglevičová po dvoch. Dva vonkajšie okresy mali dať po 50 pešiakov, Žitný ostrov 20 pešiakov. Za veliteľa bol určený pán Andrej Koštial. Jeho plat bol 32 zlatých, zástupcovia veliteľa dostali polovicu, velitelia pešiakov osem zlatých. Peniaze na žold mali dať šľachtici s jednou usadlosťou a armalisti.[13] Roku 1669 zriadili nové stoličné vojsko, ktoré malo už len 30 jazdcov a nového veliteľa, pána Jána Pribilu.[14] Výšku platu pre stoličné vojsko upravoval zákon z roku 1662, článok osem. Tento zákon stanovil plat pre stoličné vojská, aby jedna časť obyvateľstva nedostávala príliš veľké dary a druhá časť nebola zaťažená veľkou platbou. Na mesiac, čo znamenalo 30 dní, bol plat pre jazdcov štyri zlaté, pre pešiakov tri zlaté.[15]

Pri prenasledovaní zločincov, zbehov a tulákov, ale aj v iných prípadoch, Bratislavská stolica často spolupracovala so stolicou Nitrianskou. Napríklad na zasadnutí v novembri 1653 oznámili, že Nitrianska stolica žiada pešiakov na miesta, kde hrozia útoky Turkov. Bratislavská stolica sa rozhodla dať 300 zlatých na dva mesiace na vydržiavanie 50 pešiakov. Tretinu mali dať kráľovské mestá, zvyšok tí páni, ktorí chceli byť medzi šľachtou stolice, čiže chceli, aby na stoličnej kongregácii zverejnili ich nobilitácie.[16] V apríli 1667 prečítali list šľachty Nitrianskej stolice, ktorá oznamovala, aké škody narobili vojaci a hajdúsi a prosila o pomoc pre Bučany, Špačince a Malženice, ktoré utrpeli najviac škody.[17]

10 ÁLDÁSY, *Pozsony vármegye,* p. 33, 16. 4. 1666.
11 Corpus iuris Hungarici 1657 – 1740, rok 1659, články 15 a 16.
12 ÁLDÁSY, ref. 4, p. 36, 12. 8 1666.
13 ÁLDÁSY, ref. 4, p. 39-44, 1667.
14 ÁLDÁSY, ref. 4, p. 48.
15 Corpus iuris Hungarici 1657 – 1740, rok 1662.
16 ÁLDÁSY, ref. 4, p. 17, 3. 11. 1653.
17 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1667.

Roku 1673 stoličné zhromaždenie opakovane pripomínalo, že na základe viacerých kráľovských nariadení kto má ius gladii, župan, podžupani, stoliční sudcovia, preláti, magnáti, slobodné kráľovské mestá a kapitáni pohraničného územia, môže ho použiť. Chytených zločincov majú podrobiť tortúre z úradnej moci, o ktorú sa môžu oprieť, v žiadnom prípade ich však nesmú pustiť na slobodu.[18] Je zrejmé, že predstavitelia stoličnej šľachty, ktorí sa zúčastňovali na kongregáciách, poznali dobre situáciu a snažili sa ju riešiť, keďže sa priamo týkala aj ich.

Územím Bratislavskej stolice často prechádzali vojská, ktoré smerovali na tureckú hranicu, alebo sa od hranice vracali a obvykle smerovali na Moravu. Veľké vojenské zoskupenia, regimenty, prichádzali začiatkom zimy, podľa počasia, na územie stolice, kde v určených dedinách mali prečkať zimu.

Zaujímavý list poslal stolici cisár roku 1668. Oznamoval, že cez stolicu pôjde na východ vojsko, ktoré treba živiť. Dúfal, že poddaní to zvládnu, veď ide o celý štát.[19] A aby bolo obyvateľstvo v bezpečí pred Turkami, odporúčal opevňovať sídla, a mestečká a dediny ohradiť múrmi.[20] Aby sa znížilo zaťaženie poddaných, ktorí musia ubytovať a živiť vojsko, navrhoval zemepánom, aby na požiadanie znížili roboty poddaných.[21] Od roku 1671 museli stolice vydržiavať vojsko porciovým systémom, čiže dodávať stanovené dávky potravín a krmiva.

Po zmene správy kráľovského Uhorska a zriadení gubernie roku 1673 sa zvýšilo množstvo korešpondencie, ktorú dostávala stolica od vedenia kráľovstva. Aby sa obmedzili výčiny vojsk, ktoré do stolíc prichádzali, alebo z nich odchádzali, nariadil panovník, aby stolice vybrali spoľahlivých ľudí, komisárov, a im podriadených pomocníkov, ktorí budú dávať pozor na poriadok a disciplínu vojska, a tak odvrátia od obyvateľov kráľovstva nešťastia, ktoré by vojská mohli spôsobiť. Ich úlohou bolo vybrať vhodné stanovištia na umiestnenie vojska, zabezpečiť potraviny, krmivo, v prípade potreby aj vozy. Výtržnosti vojakov mali bezodkladne hlásiť gubernátorovi.[22]

Veľké sťažnosti boli na správanie vojakov z posádok v Šali a Šintave, kde prebývalo nemecké a uhorské vojsko. Vojaci brali poddaným poživeň a vozy, a vyžadovali rôzne peňažné dávky. Poškodzovali však aj šľachtu, lebo zriaďovali krčmy a trhy.[23] Župan a podžupan, ktorí boli vyslaní na inštaláciu gubernátora, dostali inštrukciu, aby informovali gubernátora o správaní sa vojsk v stolici. Vojaci, ktorí prišli na územie stolice z rôznych strán, si svojvoľne vyberali stanovištia vo veľmi krátkych vzdialenostiach a na mnohých miestach stolice spôsobili veľké škody. Rabovali nielen úbohý ľud, ale aj šľachtu pripravovali o potraviny a ničili ich domy a zásoby. Župan aj podžupani sa viackrát snažili proti tomu zakročiť, avšak bez úspechu. Župan zriadil osobitnú komisiu, ktorá mala zabrániť výtržnostiam vojska, aj ukázať jeho vážnosť, aj vážnosť vedenia stolice. Ako sa v inštrukcii píše, stolica vyberie riadnych a vhodných komisárov, aby sa dalo viesť vojsko, aj zabezpečiť mu poživeň a dopravu, bezočivým vojakom a ich veliteľom ukázať dobre vybrané stanovištia, zabezpečiť živnosť a vozy, a tak uchrániť úbohý ľud pred násilím, ťažkými potupami, urážkami, bitkou korbáčom, aj pred vyhrážkami smrťou. Tak hanebne sa ešte žiadne vojsko nechovalo, časť z vojakov sa vzdala svojho poslania a rozhodla sa utiecť. Vojaci s pýchou bez osobitného dôvodu nútili nielen úbohý ľud, ale aj šľachticov, voziť veľké náklady,

18 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1673, fasc. 3.
19 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1668.
20 ÁLDÁSY, *Pozsony vármegye*, ref. 4, 1669, p. 36.
21 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1671.
22 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1673
23 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1674.

plytvali potravinami, záprahy a vozy niekedy museli ísť až do tretej, štvrtej stolice a na iné veľmi vzdialené miesta. Keď sa také zvieratá vrátili z dlhej cesty, dlhší čas z nich nebol nijaký úžitok. Preto stolica vytvorila úrad komisára, bol ním pán Ján Špacay a vybrala mu aj dobrých spolupracovníkov, aby sprevádzali tiahnuce vojská a zabezpečili tak poriadok.[24] Nikde nie je vysvetlené, akým spôsobom mali dvaja-traja komisári, ktorí zabezpečovali potraviny a krmivo, dohliadať ešte aj na vojakov, aby nerobili násilie na obyvateľstve a akým spôsobom chcel cisár prinútiť vojakov, aby poslúchali nejakých stoličných úradníkov, aj keď to boli šľachtici, keď neposlúchali ani svojich veliteľov. Pravdepodobné je, že velitelia sa príliš nestarali, ako sa správajú k obyvateľstvu ich podriadení.

Aj keď sa stoliční komisári snažili dohliadať na vojská a cisár prostredníctvom gubernátora informoval stolicu o prechodoch vojsk, situácia sa nezlepšovala. Aj nároky, ktoré štát kládol na stolicu, boli príliš veľké. V júni 1674 cisár informoval stolicu, že na potlačenie vzrastajúceho hnutia rebelov posiela do Uhorska vojsko, ktoré prejde cez Bratislavskú stolicu. Mali to byť Carafova légia jazdy, ktorá išla z Čiech, dve kohorty Pálfiho a istý počet príslušníkov ľahkej jazdy z Chorvátska a z Dolného Rakúska. Prechod vojska a všetky k tomu potrebné veci mala zabezpečiť stolica.[25]

Aký bol výsledok celého snaženia na zabezpečenie prechodu vojsk, informuje inštrukcia pre veľadôstojného pána Juraja Pongráca zo Svätého Mikuláša a Starého hradu, vacovského biskupa a prepošta metropolitnej kapituly ostrihomskej a pánov Mateja Sigraja a Jána Medňanského, vyslancov Bratislavskej stolice k Jeho kráľovskému a cisárskemu majestátu. Potom, ako zaželajú panovníkovi dlhý a šťastný život a víťazstvo nad všetkými nepriateľmi, mali spomenúť časté a mnohé lamentácie a sťažnosti šľachticov z Opoja, aj úbohého vidieckeho ľudu z dedín pri Váhu, z Tešedíkova, Diakoviec, Matúškova, Dolných a Horných Salíb, Kostolného Seku, Jahodnej, Vozokan, Nekyjí na Ostrove, Mostovej, Čierneho Brodu, Tomášikova, Boldogu, Sládkovičova, Topoľníkov, Trhovej Hradskej, ktoré predniesli na viacerých generálnych kongregáciách stolice. Sťažovali sa na nemecké vojsko, ktoré malo posádku v Šali a ktoré robilo výpady do okolia, bralo potraviny a krmivo, s nadávkami a niekedy tiež s bitkou, odvážali toho veľké množstvá, z veľkej časti zadarmo alebo za veľmi nízku cenu. Na rôznych miestach stolice otvárali krčmy alebo trhy na mäso, lebo z vína, piva a mäsa mali zisk. Bolo to však na škodu zemepánov a znamenalo aj úbytok akcíz. Nielen oddiely Nemcov, ale aj Chorvátov, aj Uhrov, ktoré cez stolicu prechádzali, si brali aj iné nevyhnutné veci z tejto stolice.[26]

Krutí a netolerantní boli vojaci aj v posádke v Bratislave, aj tí, ktorí prechádzali cez mesto, aj tí, ktorí tam boli ubytovaní. Mesto ročne odvádzalo na štátnych daniach tritisíc zlatých, a stolica považovala za nehoráznosť, že tí nedbalí vojaci všade, kde boli ubytovaní, vyžadovali a vynucovali si rôzne služby, a tak mešťania a obyvatelia znášali dvojnásobnú záťaž. Stolica žiadala, aby

24 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, 25. 7. 1673.
25 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, Viedeň 17. 6. 1674 „ad reprimendos hostile perfidorum Rebellium conatus in partibus Regni huius nostro Hungariae superioribus in dies magis magisque grassantium".
26 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1675, fasc. 1.

panovník zasiahol a neznesiteľné ťarchy odstránil a zakázal vojakom predávať víno, pivo a mäso v Bratislave a aj inde.[27]

V ďalšej sťažnosti panovníkovi stolica písala, že vojaci pasú svoje stáda na dedinských pasienkoch, vykášajú obilie na poliach, obsadzujú domy šľachticov aj vidiečanov na dlhé obdobie. Domáci musia znášať kruté nehanebnosti a urážky, hrubé hrozby a často hrozné tresty. Preto sa musia skrývať v lesoch, doma sa boja, a mnohí z dedín aj utekajú. Chovajú sa tak aj uhorskí vojaci, aj pohraniční, aj túlajúci sa a často šľachtu, aj úbohý ľud utláčajú a ohrozujú životy pocestných.[28]

Ako veľmi si panovník a gubernátor brali k srdcu zlé pomery, v ktorých obyvatelia stolice žili, dokumentuje list gubernátora, v ktorom píše, že ani jedno miesto nie je nepretržite a úplne zaťažené ubytovaním, na čo sa veľmi sťažuje Sládkovičovo, a mnohé dediny tým vôbec nie sú zaťažené. Z odpovede teda vyplýva, že vlastne je všetko v poriadku.[29] Možno aj v dôsledku takejto odpovede v rozsiahlom liste zo stoličného zhromaždenia napísali gubernátorovi, že veľmi veľa obyvateľov stolice, utrápených poddaných, aj úbohých šľachticov sa sťažuje, že mnohí pohraniční vojaci, ktorí v Šintave, Leopoldove a Šali strážia hranice, veľmi trápia úbohý ľud. Žiadajú ich, aby im vozili seno a potraviny práve v čase, keď treba zabezpečiť budúcu úrodu. Za vozenie ešte žiadajú aj peňažný poplatok. Okrem toho rôzni túlajúci sa vojaci za dedinami a na krížnych cestách napádajú pocestných a neštítia sa lúpiť a aj vraždiť. Napádajú aj ľud, aj šľachtu a ľudia pred nimi nie sú istí ani v domoch, ani na gazdovstvách. Pešiaci z Komárna, zvaní hajdúsi, keď idú do Viedne na lodiach zvaných sajka, zastavujú na dunajských ostrovoch a berú dedinčanom dobytok, víno a chlieb a iné potraviny. Preto stolica rozhodla, že bude postupovať podľa článkov 15. a 16 zákona z roku 1659 a potrestá aj chytených nemeckých vojakov.[30]

Richtár a obyvatelia Trstína sa stolici sťažovali na vojakov, ktorí chodia z Moravy do Leopoldova a opačne, alebo aj z Bratislavy na Trenčín. Žiadali ubytovanie, potraviny na cestu a povozy. Dokonca aj vlastní vojaci, ktorí slúžia stolici a kedysi slúžili veľmi spoľahlivo, teraz v dedinách, cez ktoré prechádzajú, berú ľuďom poživeň.[31]

Gubernátor odpovedal na sťažnosti na vojakov z posádok, že stolica neplatí poriadne dane, narastajú nedoplatky, a preto nie sú peniaze na žold pre vojakov v posádkach.[32]

Pred koncom roka 1678 ubytovali v Majcichove a Sládkovičove dve kompánie z vojska generála Antonia Carrafu. Ďalšie jeho vojská prišli do tejto oblasti okolo 12. augusta 1679. Rozišli sa po dedinách, vyberali ubytovanie, brali seno a potraviny viac ako potrebovali, rovnako od poddaných, ako aj od šľachty, aj na majetkoch grófa Ferdinanda Pálfiho. V Zeleneči zobrali všetky potraviny pre podplukovníka Lampacha, v Majcichove zobrali 60 meríc jačmeňa a 40 meríc ovsa, dve vedrá vína, okrem toho husy, kurence, maslo. Brali aj z iných dedín, zo Zavara, Brestovian, Čepeňa. Pretože v oblasti neboli len na zimné ubytovanie, ale zostali aj cez leto, spásali svojimi koňmi obecné pasienky. Keďže v tom roku bolo zlé počasie, veľké dažde a búrky, rozsiahle plochy pri Dunaji a Váhu boli zaplavené, aj s úrodou, ktorá bola na nich. Mnohým poddaným nezostalo potom nijaké obilie na jarné siatie. Viaceré dediny vojaci zruinovali.

27 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1675.
28 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1675, fasc. 2, 8. júla 1675.
29 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1675, fasc. 3, 8. júna 1675.
30 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1676, 23. marca 1676.
31 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, bez dátumu, zaradené do roku 1676.
32 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, 29. apríl 1676.

V Majcichove napadli aj pánov Ladislava a Andreja Segeda, ktorí nepatrili medzi posledných v stolici. Veliteľ Lampach v dedine ubytoval ešte ďalšiu stotinu vojska, a to dokonca aj do domu pána Žigmunda Segeda, ktorého z domu vojaci vyhnali aj s jeho rodinou.[33]

Generál Carrafa poslal list stolici, v ktorom sľúbil, že zlepší disciplínu svojich vojsk. Napriek tomu naďalej rozmiestňoval svojvoľne vojsko po stolici, vojaci brali, čo sa im páčilo, a ešte aj poslal požiadavku čo a koľko má stolica pre neho zabezpečiť.[34]

Podľa sťažností stolice z roku 1682 sa na rabovaní dedín zúčastňovali aj nemeckí vojaci, ktorí mali povolenie na cestu. Je možné, že velitelia im zámerne takéto povolenia vydávali za podiel na koristi. Stolica viedla obsiahlu korešpondenciu s hlavnými veliteľmi jednotlivých armád, s gubernátorom, písala listy palatínovi, vicepalatínovi, aj cisárovi. Keď sa sťažovali Carrafovi na výčiny jeho vojakov, Carrafa sa sťažoval Vojenskej dvorskej rade na stolicu.[35]

Nič sa teda nezmenilo k lepšiemu. Vyslanci stolice, kanonik Peter Parádi a pán Štefan Kečkeš išli za generálom Adolfom Rabatom, ktorého vojská prišli na územie stolice roku 1680 zo Štajerska a sťažovali sa na rozmiestnenie jeho vojsk na tých istých miestach pri Trnave, kde boli predtým Carrafove vojská. Od úbohých ľudí žiadal znova všetko, čo už chcel Carrafa, potraviny a iné veci a ešte viac ako on.[36] Poddaní už neboli schopní znášať také ťarchy. Riešenie znova napísal cisár. Vyzval stolicu, aby určila komisárov, ktorí vyvedú Carrafove vojská a na ich miesta na stráženie Váhu privedú z Moravy 6 kohort jazdcov generála Capraru. V lete 1681 boli však Carrafove vojská stále v stolici.[37]

Keď vo februári 1680 cisár Leopold žiadal pomoc stolice pre vojsko grófa Caprara, stolica sa ohradila, že už majú na svojom území vojsko pána Caraffu, ktorý je veľmi netolerantný nielen k ľudu, ale aj ku šľachte, a robia aj labor gratuitus. Prosili kráľa „pre nesmrteľného Boha a jeho milosrdenstvo", aby zabránil zničeniu stolice.[38]

Vojaci z posádok pri Váhu robili výpady za korisťou po celej stolici. Jazdci z posádky v Seredi prepadli vo februári 1680 pisára župana Jána Pálfiho, pána Pavla Laslofiho, ktorý išiel do Stupavy. Zbili ho tak, že ho musel ošetriť chirurg, obrali ho o zbrane, ktoré mal pri sebe, vzali mu aj koňa s výstrojom a šaty, čo mal na sebe.[39]

Roku 1682 sa stolica ohradila, že majú poslať ľudí ešte aj na labor gratuitus. Poddaní neboli schopní ísť na takú prácu, pretože ich vojsko vydrancovalo, zadarmo bolo ubytované a ľud pri tom veľmi utláčali a zbedačili, nemecké vojsko dokonca zneuctilo kostol zasvätený svätému prvému kráľovi Uhorska Štefanovi v Diakovciach. Pre také hrôzy obyvateľstvo, kde mohlo, utekalo do hôr a lesov alebo aj na turecké územie.[40]

Keď z príkazu stolice Albert Fodoroci a jeho ľudia viezli potraviny, prepadli ich uhorskí vojaci. Keby ich Boh nechránil, celkom by ich zničili, aj tak im kone aj šaty vzali. Aj domáci vojaci teda lúpili, podvádzali a vraždili a ich zločiny sa stupňovali, takže nebezpečenstvo nehrozilo len

33 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, 1678 – 1680, 1679, fasc. 5, koncept listu z 29. septembra 1679.
34 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, 1678 – 1680, 1680, fasc. 3, 24. januára 1680.
35 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, 1678 – 1680, 1680, fasc. 9, list Vojenskej dvorskej rady stolici z 19. 9. 1680.
36 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, 1678 – 1680, 1680, fasc. 9.
37 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, 1678 – 1680, 1680, fasc. 10, 31. máj 1680.
38 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, 1678 – 1680, 1680, fasc. 4, 25. február 1680.
39 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, 1678 – 1680, 1680, fasc. 2, 5. február 1680.
40 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, fasc. 6, 8. október 1682.

od nepriateľov kresťanstva, ale aj od vlastných vojakov.[41]

Vyhlásenie všeobecnej insurekcie, o ktorej kráľ informoval stolicu 20. júla 1682, znamenalo ďalšiu záťaž. Bolo treba odviezť múku zo Žitného ostrova do Bratislavy, Komárna a Rábu, pre stoličné vojsko zhromaždiť poživeň od porty 25 chlebov a 1 trnavskú mericu ovsa, na platy pre dôstojníkov sa zdvojnásobila taxa nobilium a taxa slobodných kráľovských miest. Okrem toho museli dodávať potraviny aj do ďalších vojenských táborov. Z majetkov palatína na Žitnom ostrove mali každý týždeň do jeho tábora odviezť 300 vozov sena, 1 000 trnavských meríc ovsa a 2 000 chlebov.[42]

Stolica viackrát trpela priamymi nájazdmi Turkov. Roku 1652 kongregácia nariadila, aby pre potreby ľudí, ktorých Turci nedávno vypálili a vylúpili, ako pomoc na ich obživu doviezli do Trnavy od každej porty mericu obilia.[43] Keďže obrana pred Turkami nebola dostatočná, aj v tejto stolici boli niektoré obce poplatné Turkom alebo poddaní vykonávali pre nich rôzne práce.[44] Koncom roka 1667 cisár zdôrazňoval, že stolica sa má zapojiť do obrany ostrovov na Dunaji pred Turkami.[45] Obce pri brehoch Dunaja a Váhu ohrozovali novozámockí Turci aj častými útokmi z lodí.[46]

Roku 1674 gubernátor zasa prikazoval županovi Mikulášovi Pálfimu a podžupanovi Štefanovi Morocovi, aby vybudovali pri Leopoldove akési slobodné hajdúske mestečko a pri rieke a na iných vhodných miestach postavili veže alebo vyhliadky, aby sa dalo zabrániť Turkom v prechode cez Váh. A aby to lepšie vybudovali, k plukovníkovi Rythovi poslal inžiniera, geometra, ktorý mal vybrať miesto pre mestečko, aj pre veže a vyhliadky.[47]

Nebezpečenstvo tureckých nájazdov hrozilo tiež v zime, keď zamrzli aj Váh, aj Dunaj. Koncom decembra 1678 vyzval gubernátor stolicu, aby poslali do Šale ľudí, ktorí budú rozbíjať ľad, keďže hrozí nebezpečenstvo, že Turci ľahko prejdú po ľade cez Váh.[48]

Vo februári 1679 informoval slúžny Andrej Trstiansky stoličné zhromaždenie, že 18. januára Turci využili zamrznutý Malý Dunaj, prešli ho pri Topoľníkoch a plienili Žitný ostrov. Stolica rozhodla, že na Malom Žitnom ostrove majú urobiť súpis všetkých dedín a mestečiek a rozostaviť stráže. Na uľahčenie situácie týchto ostrovanov majú ďalšie okresy stolice postaviť od dvoch port jedného dobre vyzbrojeného pešiaka. Za ich veliteľa zvolili pána Andreja Beneho. Títo vojaci mali byť na stráži až do ďalšieho rozhodnutia stolice. Zhromaždenie bralo do úvahy, že v lete sa nebezpečenstvo tureckého preniknutia za Váh ešte zvýši.[49]

Keďže nebezpečenstvo od Turkov hrozilo každodenne, stolica už skôr žiadala od gubernátora, aby sa zvýšil počet vojakov v Šali. Ale kaštieľ nebol dosť veľký pre celé vojsko, preto navrhovala postaviť pre vojakov domčeky a celý priestor opevniť palisádami. Niektoré dediny za Váhom, medzi nimi aj Žihárec a Dolné Saliby Turci už predtým zničili, aby zlepšili svoju obranu, a tak považovala stolica za potrebné postaviť pozorovateľne medzi Kolárovom a Veľkým Mede-

41 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné zápisnice, rok 1682, fasc. 3, pag. 87.
42 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné zápisnice, rok 1682, facs. 6, pag. 95.
43 ÁLDÁSY, *Pozsony vármegye,* ref. 4, p. 13, 23. september 1652.
44 ÁLDÁSY, *Pozsony vármegye,* ref. 4, p. 33, 29. marec 1666.
45 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, december 1667.
46 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1675, fasc. 4, 26. august 1675.
47 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1674, fasc. 3, 26. jún 1674.
48 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1678, fasc. 6, 26. december 1678.
49 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1679, fasc. 1, 27. február 1679.

rom.[50] Na obranu územia stolica poslala aj jazdcov a na stavbu ubytovní pre vojakov a palisád mali okolité dediny poslať jeden voz z každých desať domov a štyroch robotníkov na 14 dní.[51]

Problém ochrany Žitného ostrova riešila stolica viackrát. Samotný kráľ prikázal Bratislavskej, Rábskej a Komárňanskej stolici, aby zabezpečili ochranu územia pred vodami Dunaja, postavili strážne veže aj pri Kolárove, lebo hrozil vpád Turkov z Nových Zámkov. V tom období bola posádka Komárna slabá, mala sotva 60 domácich vojakov, najmä ľahko ozbrojených jazdcov. V prípade nebezpečenstva by sa nemohli včas dostať na ohrozené miesto. Stolica navrhovala využiť zrúcaninu opevnenia Víz Vár alebo miesto Vad-Asvány, kde ešte boli zvyšky opevnenia a tam umiestniť jazdcov. Keby Víz Vár opravili a urobili strechu, mohli by tam umiestniť 50 jazdcov. Navrhovali rovnako opevniť aj Kolárovo. Tam chceli umiestniť nemeckých pešiakov a na práce využiť labor gratuitus. Stráže veže mali postaviť aj medzi Kolárovom a Topoľníkmi a oproti Komárnu, aby ľahšie zbadali nebezpečenstvo.[52]

Keď na základe kráľovského nariadenia robili súpis dedín, ktoré od mieru roku 1664 zdaňovali Turci, zapísali 17 dedín a zemepanských miest a väčšinou aj sumu, ktorú Turkom dediny platili. Okrem toho zaznamenali aj koľko ľudí zabili, alebo odviedli do zajatia. Zo Serede odviedli do zajatia 14 ľudí, z nich troch zabili, z Trstíc odviedli 32 ľudí a dvoch zabili, z Topoľníkov dvoch odviedli, troch zabili, v Diakovciach zabili jedného sedliaka, jeho dcéru uniesli, z Malej Mače odviedli dvoch ľudí, v čase zničenia Dolnej Stredy odviedli z Váhoviec 10 osôb, v Dolných Salibách zajali 11 osôb. Pri tejto dedine narazili na nejakých rybárov z Kolárova, niektorých z nich zabili a ostatných zajali.[53]

Turci z Nových Zámkov vtrhli 15. februára 1683 na Žitný ostrov a z dediny Nové Mýto odviedli 104 ľudí, veľkých aj malých, a to aj napriek tomu, že kráľovskí vojaci boli na stráži.[54]

Ako keby nešťastia a biedy nebolo dosť, v stolici sa často šíril mor. Gubernátor Jozef Gašpar[55] upozornil stolicu, že silná morová nákaza je v Poľsku, v Krakove, a je obava, aby sa nerozšírila aj do Uhorska. Ešte v tom istom čase stolica dostala od panovníka informáciu, že zo Sedmohradska, z Alba Iulie, sa veľmi rýchlo šíri mor a stolica má zabezpečiť, aby nákazu nešírili najmä ľudia, ktorí chodia za obchodom.[56] Roku 1680 bol väčší počet chorých na Žitnom ostrove a v Šamoríne. Na zamedzenie šírenia nákazy obmedzovali na území stolice pohyb cudzích ľudí, pokiaľ nemali dôveryhodné svedectvo, že idú z nezamorených oblastí, ale najmä Cigáňov a Židov, lebo tí často chodili z miesta na miesto a mohli tak prenášať nákazu, alebo mali veci, na ktorých sa nákaza mohla preniesť.[57]

Vojská zostávali na území stolice aj po roku 1683, a tak sa situácia obyvateľov výrazne nezlepšila. Poslednou priamou zmienkou o Turkoch je list cisára Leopolda, ktorý prečítali na zasadnutí stoličnej kongregácie na sviatok svätého Lukáša (18. október) roku 1687. Cisár v ňom oznámil víťazstvo nad Turkami.[58]

50 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1673, 18. a 21. október 1673.
51 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1673, 30. október 1673.
52 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1679, fasc. 6, 7. október 1679.
53 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1682, fasc. 3, pag. 77-80.
54 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné zápisnice, rok 1683, pag. 109.
55 V stoličných písomnostiach viackrát použili meno gubernátor Gašpar, ale stále išlo o J. G. Ampringena.
56 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné protokoly, rok 1677, fasc. 9, 6. november a 22. november 1677.
57 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné spisy, rok 1680, fasc. 8, 9. august 1680.
58 ŠOBA Bratislava, Bratislavská stolica, Kongregačné zápisnice, rok 1687, pag. 188.

Armáda habsburskej monarchie na začiatku 18. storočia

TOMÁŠ KLUBERT

Prvé dve dekády 18. storočia boli obdobím najväčšieho mocenského rozmachu habsburskej monarchie. Kým cisár Leopold I. vládol roku 1701 iba nad dedičnými rakúskymi, českými a uhorskými krajinami, jeho mladší syn Karol VI. o dvadsať rokov neskôr panoval nad ríšou, ktorá okrem pôvodného jadra zahŕňala väčšinu bývalého Španielskeho Nizozemska, Neapolské a Sicílske kráľovstvo, Milánske vojvodstvo, Mirandolu, Comacchio, Stato dei Presidii,[1] Temešský Banát, Sriemsko a Malé Valašsko[2], severnú Bosnu a Srbské kráľovstvo[3]. Upevnila sa i vnútorná stabilita monarchie. Satmársky mier z 1. mája 1711 natrvalo odstránil krízu medzi viedenským dvorom a uhorskými stavmi a Pragmatická sankcia z 19. apríla 1713 položila základy jednotného rakúskeho štátu. Tieto domáce a zahraničnopolitické úspechy by neboli možné bez profesionálnych ozbrojených síl, ktoré rozdrvili kurucov Františka II. Rákociho, odolali hrozivej vojenskej mašinérii francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. a triumfovali nad masami bojovníkov osmanského sultána Ahmeda III. Habsburskí cisári z obdobia vrcholného baroka – Leopold I., Jozef I. a Karol VI. – sa pritom na rozdiel od súdobých pruských panovníkov a francúzskeho „Kráľa Slnko" o rozvoj vlastnej armády príliš nestarali. Za najväčšiu územnú expanziu vo svojich dejinách vďačila podunajská monarchia mimoriadne schopným vojvodcom a vojenským reformátorom, v prvom rade grófovi Raimondovi de Montecuccoli a princovi Eugenovi Savojskému (1663 – 1736).[4]

Vývoj a organizácia armády

Cisár Ferdinand III. vypočul roku 1649 radu generála Montecuccoliho, aby ponechal v trvalej službe 19 plukov (9 peších, 9 kyrysníckych a 1 dragúnsky), ktoré boli naverbované počas tridsaťročnej vojny (1618 – 1648). Narastajúca hospodárska sila a centralizácia habsburskej monarchie v druhej polovici 17. storočia umožnili, aby sa početný stav armády neustále zvyšoval. V roku 1673 ju tvorilo 27 plukov (13 peších, 12 kyrysníckych a 2 dragúnske), na začiatku vojny o španielske dedičstvo (1701 – 1714) zahŕňala 58 plukov (29 peších, 18 kyrysníckych, 9 dragúnskych a 2 husárske),[5] v roku 1712 bolo v aktívnej službe 79 plukov (40 peších, 20 kyrysníckych, 12

1 Stato dei Presidii bolo súhrnným označením pre územia, na ktorých sa v rokoch 1557 – 1707 nachádzali španielske oporné body vo východnej časti Tyrhénskeho mora: polostrov Argentario, časť ostrova Elba a ostrovčeky Giglio, Montecristo a Pianosa.

2 Územie v dnešnom Rumunsku ohraničené Karpatmi a riekami Dunaj a Olt.

3 Srbské kráľovstvo, ktoré tvorilo v rokoch 1718 – 1736 súčasť habsburskej monarchie, zahŕňalo centrálne oblasti dnešnej Srbskej republiky.

4 VLNAS, Vít. *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka.* Praha – Litomyšl 2001, s. 206.

5 SEGEŠ, Vladimír. Vojenstvo v storočí ťaživého nepokoja. In Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). *Neďaleko od Trenčína… Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej.* Trenčianska Turná – Bratislava 2008, s. 13.

Ukážka z výcviku dragúnov podľa príručky habsburskej armády

dragúnskych a 7 sedem husárskych) a po skončení šiestej habsbursko-osmanskej vojny (1716 – 1718) 96 plukov (51 peších, 22 kyrysníckych, 17 dragúnskych a 5 husárskych).[6]

Paradoxne, táto armáda dlho nemala oficiálny názov. V dobových i neskorších prameňoch bývala pomenúvaná ako cisárska, rakúska alebo nemecká. Až v roku 1745 po zvolení Františka Štefana Lotrinského, manžela uhorskej a českej kráľovnej Márie Terézie, za rímsko-nemeckého cisára, dostala označenie cisársko-kráľovská armáda.[7]

V habsburskej monarchii však i po vzniku stálej armády dlho prežívali nepravidelné druhy ozbrojených síl – pandúrske oddiely na južných hraniciach a uhorská šľachtická insurekcia. Zatiaľ čo pandúri boli za vlády Márie Terézie začlenení do regulárnej armády,[8] insurgenti sa ešte roku 1809 zúčastnili bojov proti napoleonským vojskám.[9]

Najvyššou taktickou a správnou jednotkou pravidelnej habsburskej armády bol na začiatku 18. storočia pluk, ktorý sa aj v súdobej slovenčine nazýval regiment. Počas poľného ťaženia bývali 2 – 4 pluky zoskupované do brigád a viacero brigád vytváralo kolónu alebo tábor. Na čele každého pluku stál veliteľ v hodnosti plukovníka, ktorého povinnosťou bolo zabezpečiť plný početný stav a výcvik mužstva. Z predošlého obdobia žoldnierskych vojsk pretrvával zvyk, že pluk bol majetkom plukovníka a niesol jeho meno. Plukovník–majiteľ mal veľmi široké právomoci, vrátane práva „meča a milosti", čiže udelenia i odpustenia trestu smrti. Rozhodoval o udeľovaní dovoleniek alebo o úplnom prepustení z vojenskej služby, o povyšovaní, aj o degradáciách. Bez jeho súhlasu sa žiadny príslušník pluku nemohol ani oženiť. Pokiaľ bol plukovník–majiteľ povýšený do generálskej hodnosti, odovzdal časť, prípadne všetky svoje právomoci titulárnemu plukovníkovi.[10]

Hoci jednotné uniformy v habsburskej armáde ešte na začiatku 18. storočia neboli zavedené, väčšina cisárskych pešiakov nosila bledosivé kabáty a čierne trojrohé klobúky, resp. čierne granátnicke čiapky. Jazdecké regimenty však stále hrali všetkými farbami.[11] Početný stav pešieho pluku v tom čase dosahoval zhruba 3 000 mužov, jazdecké pluky boli približne o polovicu slabšie. Z hľadiska organizačnej štruktúry sa peší pluk od roku 1700 skladal zo štábu, štyroch streleckých bataliónov (práporov) po štyroch kompániách (rotách) a z jednej samostatnej granátnickej kompánie. Po reorganizácii v roku 1711 boli pešie pluky zložené zo štábu, troch streleckých bataliónov po piatich kompániách a z dvoch samostatných granátnickych kompánií.[12]

6 ZACHAR, József. *Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683 – 1792.* Budapest 2004, s. 108, 171-172, 174-175.
7 SEGEŠ, ref. 5, s. 13-14.
8 Pandur (Soldat). http://de.wikipedia.org/wiki/Pandur_(Soldat).
9 SEGEŠ, Vladimír a kol. *Slovensko – vojenská kronik*a. Bratislava : Perfekt, 2007, s. 66.
10 Tamže, s. 46-47.
11 VLNAS, ref. 4, s. 212.
12 TUPÝ, O. Granátníci v rakouské armádě. http://www.valka.cz/clanek_10533.html

Strelecká kompánia mala 140 mužov a granátnicka kompánia 100 mužov.[13] Zloženie jazdeckých, čiže kyrysníckych, dragúnskych a husárskych plukov sa na začiatku 18. storočia veľmi nelíšilo. Pozostávali zo štábu a piatich eskadrón po dvoch kompániách, pričom jednu jazdeckú kompániu tvorilo 100 mužov.[14] V roku 1711 bola do každého dragúnskeho pluku začlenená samostatná granátnicka kompánia[15] a súčasťou všetkých kyrysníckych plukov sa roku 1716 stala samostatná karabinierska kompánia.[16] Oba typy kompánií mali tabuľkový stav 80 mužov.

Ďalšími príslušníkmi habsburských peších a jazdeckých plukov boli štábni dôstojníci,[17] kuriéri, felčiari, podkúvači, tesári a vozataji. Osobitné miesto zaujímali hudobníci a zástavníci. V chaose boja, keď vzduch zaplnili hluk výstrelov a kúdoly hustého dymu, bývali zástavy často jediným prostriedkom, ktorý umožňoval presne identifikovať polohu jednotiek. Hráči na bubny, trúbky, hoboje a píšťalky udávali tempo pri pochode a na bojisku prostredníctvom zvukových signálov oznamovali veliteľove rozkazy.[18]

O náboženské potreby mužstva a dôstojníckeho zboru sa starali kapláni, najčastejšie členovia jezuitského rádu, ktorí bývali pridelení k plukovému štábu. Nekatolíci v habsburských ozbrojených silách na začiatku 18. storočia vlastných kňazov alebo kazateľov nemali, ale v praktizovaní svojej viery neboli nijako obmedzovaní.[19]

Doplňovanie armády

Habsburská armáda bola na začiatku 18. storočia stále doplňovaná verbovaním. Dobové smernice, ktoré zakazovali získavať brancov násilím alebo úskokom, však bývali často porušované. Vojakmi sa v rozpore s predpismi bežne stávali aj muži starší ako 35-roční, cudzinci a asociáli. Regrútov do existujúcich jednotiek verbovala cisárska vojenská správa a stavy jednotlivých krajín monarchie.[20] Zostavením nových plukov poveroval panovník udelením verbovacieho patentu príslušníkov vysokej šľachty, ktorí už mali hodnosť plukovníka, ale doposiaľ neboli majiteľmi vlastného pluku. V úvode verbovacieho patentu sa uvádzali základné informácie o novom pluku. Ďalej v ňom bol predpísaný počet jeho príslušníkov, doba existencie a finančné náležitosti. Obsahoval takisto údaje o množstve výzbroje a výstroja, ktoré má držiteľ patentu pre svoje mužstvo zabezpečiť.[21]

Verbovanie nováčikov sa obvykle vykonávalo na panstvách plukovníka–majiteľa. Platila pritom zásada, že do jazdectva neprijímali obyvateľov miest, lebo vidiečania mali väčšie skúsenosti s koňmi.[22] Do armády najčastejšie vstupovali mladí muži z chudobných roľníckych a remeselníckych rodín. Zvyšok tvorili skrachovaní študenti, vyvrheli spoločnosti a zločinci hľadajúci

13 SEGEŠ, ref. 5, s. 20.
14 Armáda – 18. storočie. http://www.kuruci.sk/page.php?pageid=39.
15 Die Dragoner. http://www.kuk-wehrmacht.de/regiment/dragoner.html.
16 Die Kürassiere. http://www.kuk-wehrmacht.de/regiment/kuerass.html.
17 Najdôležitejšími štábnymi dôstojníkmi boli podplukovník (zástupca veliteľa pluku), vrchný strážmajster (zodpovedal za výcvik mužstva a dozeral na výkon služieb), ubytovateľ (účtovník pluku), plukový sudca (okrem riešenia právnych záležitostí vybavoval úradné písomnosti a viedol plukovú kroniku), proviantný dôstojník (ako zástupca plukového ubytovateľa mal na starosti zásobovanie, ustajnenie štábnych koní, dohľad nad trénom a plukovú väznicu) a hlavný lekár.
18 JÖRGENSEN, C. – PAVKOVIC, M. F. – RICE, R. S. – SCHNEID, F. C. – SCOTT, C. L. *Bojové techniky raného novověku 1500 n. l. – 1763 n. l. Vybavení, bojeschopnost, taktika.* Praha 2007, s. 153, 164.
19 VLNAS, ref. 4, s. 223-224.
20 Tamže, s. 206-208.
21 Armáda, ref. 14.
22 Tamže.

únik pred spravodlivosťou. Po zverbovaní odviedli regrútov k pluku, kde sa podrobili dôkladnému výcviku, ktorý sprevádzala široká škála trestov za najrôznejšie prehrešky. Každý vojak bol vedený k tomu, aby presne poznal svoje miesto a úlohu v rámci bojovej zostavy. Chaotické a panické správanie jednotlivcov malo totiž v bitkách nezriedka katastrofálne následky.[23]

Služba v habsburskej armáde nebola až do roku 1802 časovo ohraničená.[24] Časť nováčikov sa pri zverbovaní písomne zaväzovala na vojenčenie v rozpätí 8, 10 alebo 14 rokov. Ostatní boli prepustení do civilu na základe rozhodnutia majiteľa pluku, resp. jeho titulárneho zástupcu.[25] Nebolo preto vôbec výnimočné, že niektorí muži strávili pod cisárskymi zástavami vyše 40 rokov.[26] Pochopiteľne, existovala aj možnosť skoršieho odchodu do výslužby z dôvodu zmrzačenia alebo ťažkej choroby.

Dôstojnícky zbor a generalita

Zdokonaľovanie zbraní, vývoj pevnostného staviteľstva a stále zložitejšie pravidlá výcviku a šikovania vojsk si v druhej polovici 17. storočia vynútili nielen väčšie nároky na prípravu radového mužstva, ale aj na kvalitu budúcich veliteľov, ktorí sa vzdelávali hlavne v tradičných šľachtických akadémiách.[27] Špecializované vojenské školy v tom čase v habsburskej monarchii neboli. Prvé zariadenie tohto typu, Inžinierska akadémia (*Ingenieur-Akademie*) vo Viedni bola založená patentom cisára Karola VI. z 24. decembra 1717 a slúžila na prípravu ženijných a pevnostných dôstojníkov. Druhú Inžiniersku akadémiu založil panovník 3. februára 1718 v Bruseli vo vtedajšom Rakúskom Nizozemsku. V tom istom roku začala budúcich vojenských i civilných odborníkov vzdelávať Stavovská inžinierska škola v Prahe.[28] Skutočný rozmach vojenského školstva nastal až za vlády Márie Terézie.

Dôstojníci pre novozriadené cisárske pluky bývali často získavaní z okruhu príbuzných jeho majiteľa, ktorý mal na starosti aj ich ďalší kariérny postup.[29] Šľachta v habsburských dedičných krajinách však nejavila o vojenské povolanie ani zďaleka taký veľký záujem ako v Prusku a Francúzsku. Väčšina z nich dávala prednosť zamestnaniu v civilných úradoch, kariére v radoch katolíckeho duchovenstva alebo súkromnému životu na svojich panstvách. Medzi dôstojníkov preto bývali nezriedka povyšovaní schopní poddôstojníci neurodzeného pôvodu. Platilo to najmä v delostrelectve a technických zložkách armády, do ktorých sa príslušníci starých rodov príliš nehrnuli. Aktívna služba týchto dôstojníkov spravidla skončila v hodnosti hajtmana, ale existovali i pozoruhodné výnimky. Napríklad reformátor cisárskeho delostrelectva Johann Christoph Börner sa z obuvníckeho učňa vypracoval až na poľného zbrojmajstra! Ďalší výdatný zdroj pre chýbajúce veliteľské kádre predstavovali nezamestnaní zahraniční dôstojníci.[30]

Povyšovanie do generálskych hodností patrilo výlučne do kompetencie Dvorskej vojenskej rady (*Hofkriegsrat*) vo Viedni. Podobne ako celé ozbrojené sily habsburskej monarchie, aj najvyšší veliteľský zbor predstavoval zo sociálneho a národnostného hľadiska v období vrcholného baroka veľmi pestrý organizmus. Z cudziny vtedy pochádzala bezmála polovica cisárskych

23 VLNAS, ref. 4, s. 210.
24 HODÍK, Milan – LANDA, Pavel. *ŠVEJK – fikce a fakta.* Praha 2006, s. 75.
25 VLNAS, ref. 4, s. 208, 210.
26 HODÍK, LANDA, ref. 24, s. 74.
27 VLNAS, ref. 4, s. 215.
28 KUPKA, Vladimír. *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností.* Praha 2005, s. 444.
29 Armáda, ref. 14.
30 VLNAS, ref. 4, s. 216.

maršalov. Najväčšie zastúpenie medzi nimi mali tradične rodáci z malých nemeckých kniežatstiev a talianskych štátov, ale našlo sa aj dosť Španielov, Lotrinčanov, Írov, Škótov, Walesanov a Valónov.[31] Najvýznamnejšie miesto medzi týmito naturalizovanými „Rakúšanmi" zaujímal na začiatku 18. storočia vrchný veliteľ cisárskej armády, prezident Dvorskej vojenskej rady a jeden z najväčších vojvodcov svojej doby Eugen Savojský. Maršali s vysoko nadpriemernými schopnosťami však pochádzali aj z domácich šľachtických rodov. Za všetkých možno spomenúť Siegberta Heistera a Jána Pálfiho, ktorí zohrali dôležitú úlohu v bojoch proti Turkom, Francúzom i uhorským povstalcom.

Pravidelné vojská

Pechota

Pechota sa v 17. storočí definitívne stala dominantnou zložkou každej žoldnierskej i stálej armády. V dôsledku stúpajúceho významu palných zbraní tvorili už na konci tridsaťročnej vojny dve tretiny príslušníkov peších plukov strelci. Väčšina z nich ešte používala nemotorné muškety s luntovou (tlejakovou) zámkou, ale od roku 1704 všetky európske armády používali výlučne pušky s kresadlovou zámkou.[32] Tieto zbrane boli ľahšie, spoľahlivejšie i bezpečnejšie.[33] Pre vojakov manipulujúcich s väčším množstvom strelného prachu predstavovali totiž tlejúce knôty permanentnú hrozbu. Ďalším výrazným pokrokom bolo zavedenie papierových nábojníc, ktoré obsahovali hrubý strelný prach do hlavne a jemnejší strelný prach na panvičku a olovenú guľku. Počet úkonov potrebných na nabite pušky sa vďaka tomu znížil zo 44 na 26.[34] Dobre vycvičený vojak dokázal na začiatku 18. storočia vypáliť dve až tri rany za minútu, ale účinný dostrel kresadlových muškiet s hladkou hlavňou v tom čase nepresahoval 75 – 100 metrov.[35]

Narastajúci význam ručných palných zbraní mal za následok neustálu redukciu počtu pešiakov vyzbrojených pikami.[36] Hlavnou úlohou týchto vojakov naďalej zostávala ochrana strelcov, ktorí boli počas nabíjania vydaní napospas útokom nepriateľskej jazdy. Pikanier z druhej polovice 17. storočia už nenosil žiadnu ochrannú zbroj. Dĺžka piky sa súčasne skrátila z pôvodných 4,5 – 5,5 metra na 3 – 3,5 metra.[37] Na bojiskách však bola stále častejšie nahradzovaná bodákom (bajonetom).[38] Najranejší typ tejto zbrane, zátkový bodák zasúvaný rukoväťou do duše (vnútornej časti) hlavne, zaviedli vo francúzskej armáde už v roku 1647. Zátkový bodák umožnil mušketierom, aby sa v boji zblízka ubránili jazde aj bez pikanierov, ale zároveň im znemožňoval streľbu. Skutočný prevrat do výzbroje pechoty preto priniesol až tuľajový bodák nasúvaný na plášť hlavne, ktorý vyvinuli v roku 1697 v Nemecku a Anglicku.[39] V dôsledku jeho rýchleho rozšírenia pikanieri do konca

31 Tamže, s. 216.
32 Steinschloss, http://de.wikipedia.org/wiki/Steinschloss.
33 Vzhľadom na túto skutočnosť boli kresadlovými puškami prednostne vyzbrojovaní vojaci, ktorí chránili delostrelectvo.
34 JÖRGENSEN a kol., ref. 18, s. 41-42, 44.
35 Flintlock, http://en.wikipedia.org/wiki/Flintlock.
36 V roku 1650 bol pomer medzi strelcami a pikaniermi dva ku jednej, v roku 1680 tri ku jednej a roku 1695 štyri ku jednej.
37 Skrátenie pík súviselo s tým, že z európskych armád (okrem poľsko-litovskej) vymizli do polovice 17. storočia jazdeckí kopijníci.
38 Prvé zásuvné bodáky vyrábali vo francúzskom mesta Bayonne, od ktorého je odvodený aj názov bajonet.
39 JÖRGENSEN a kol., ref. 18, s. 43-45.

prvej dekády 18. storočia úplne vymizli z väčšiny európskych armád.[40]

V období zániku pikanierov boli z habsburskej pechoty vyradení aj rondašíri. Nazývali sa tak elitní pešiaci s mečom, kyrysom, prilbou a okrúhlym štítom (*rondache*). Pôvodnou úlohou rondašírov bolo prelamovať formácie nepriateľských pikanierov. Od polovice 17. storočia však zväčša slúžili len ako osobná stráž veliteľov.[41]

Okrem strelcov zostali po roku 1700 jedinými riadnymi príslušníkmi habsburskej pechoty granátnici. Títo elitní vojaci zohrávali dôležitú úlohu v poľných bitkách, ale najlepšie sa uplatnili pri dobýjaní a obrane pevností. Okrem pušiek, bodákov a pechotných šablí boli vyzbrojení ručnými granátmi – strelným prachom naplnenými olovenými, železnými alebo sklenenými guľami s hmotnosťou asi 1,5 kg, ktoré tesne pred odhodením zapaľovali tlejúcim knôtom.[42] Od strelcov sa odlišovali aj tým, že nosili vysoké čiapky, lebo široké trojrohé klobúky by im prekážali pri vrhaní ručných granátov.[43]

Jazdectvo

Hoci na západoeurópskych bojiskách stratilo jazdectvo rozhodujúcu úlohu už v 16. storočí, ešte aj o dvesto rokov neskôr zostávalo najprestížnejšou zložkou všetkých stálych európskych armád. Z viacerých druhov jazdectva však prešli po skončení tridsaťročnej vojny do pravidelnej habsburskej armády iba kyrysníci a dragúni.

Kyrysníci boli ťažkým bojovým jazdectvom. Na začiatku 18. storočia im z pôvodnej plnej ochrannej zbroje zostal iba predný a zadný pancierový plát a otvorená kovová prilba, tzv. pappeheimka, ktorú roku 1705 nahradil čierny trojrohý klobúk, zvnútra vystužený železným krížom. Vyzbrojení boli párom pištolí s kresadlovou zámkou a palošom. Kyrysníci slúžiaci v karabinierskych kompániách disponovali aj kresadlovou jazdeckou karabínou.[44]

Dragúni boli pôvodne mušketieri, ktorí sa presúvali na koňoch, ale bojovali ako pechota a na začiatku 18. storočia stále tvorili prechodný typ vojska. Zodpovedala tomu aj ich výzbroj. Pozostávala z jazdeckej karabíny, páru pištolí, paloša a bodáka. Dragúni zaradení do granátnických kompánií boli, podobne ako peší granátnici, vycvičení na vrhanie ručných granátov.[45]

Uhorskí husári a chorvátski ľahkí jazdci sa vzhľadom na svoju chabú disciplínu a sklony k lúpeniu netešili dobrej povesti. Do habsburskej armády boli preto ešte dlho po skončení tridsaťročnej vojny najímaní len na určitú dobu. Prvé dva pravidelné cisárske husárske pluky vznikli až v roku 1688 z mužstva zverbovaného na dnešnom slovenskom území. Vďaka svojim rýchlym koňom a ľahkej výzbroji – karabíne, páru pištolí a šabli – boli títo vojaci využívaní najmä na hliadkovanie, prieskum, prepady, prenasledovanie a kuriérske služby. Do veľkých bitiek sa pred koncom 18. storočia zapájali zriedkavo. [46]

40 Z habsburskej a pruskej armády vyradili pikanierov už v roku 1700. Vo Francúzsku zanikli v roku 1703, v Anglicku v roku 1704 a v Holandsku v roku 1708. Najdlhšie, až do začiatku 20. rokov 18. storočia, sa jednotky vyzbrojené pikami udržali vo švédskej a ruskej armáde.
41 SEGEŠ, ref. 5, s. 19.
42 Tamže, s. 19.
43 VLNAS, ref. 4, s. 214.
44 Die Kürassiere.
45 Die Dragoner.
46 SEGEŠ, ref. 5, s. 15, 17, 20.

Delostrelectvo a technické jednotky

Vďaka reformám Raimonda de Montecuccoli sa stalo delostrelectvo po skončení tridsaťročnej vojny integrálnou súčasťou ozbrojených síl habsburskej monarchie. Delostrelci boli napriek tomu stále považovaní viac za špecializovaných remeselníkov, ako za skutočných vojakov.[47] Do armády ich vo väčšom počte najímaní len v čase vojny. Ako stála rezerva však existoval Puškársky zbor (*Büchsenmeister-Korps*), ktorý mal roku 1685 šesť kompánií po približne 100 mužoch. Príslušníci Puškárskeho zboru sa v rokoch 1660 – 1720 nazývali konstábli (*Constabler*) a v čase mieru bývali umiestnení v pohraničných pevnostiach.[48] Do delostrelectva boli v tomto období začlenené i technické jednotky. V roku 1716 vznikol v rámci habsburskej armády Mínerský zbor, ale sapéri sa stali samostatným druhom vojska až za vlády Márie Terézie.[49]

Na začiatku 18. storočia nebola bez účasti delostrelectva mysliteľná žiadna bitka ani obliehanie.[50] Už od tridsaťročnej vojny sprevádzali do poľa každý cisársky peší pluk 2 – 4 ľahké delá. Ťažké delostrelectvo a technické jednoty boli počas vojenských ťažení spoločne so zásobami munície sústredené do jedného samostatného oddielu, ktorý tvoril rezervu veliteľa armády. Počet delostreleckých zbraní sa pritom neustále zvyšoval. V roku 1703 nasadili cisárske vojská na talianskom bojisku 6 dvojlibrových diel, 58 trojlibrových diel, 6 štvorlibrových diel, 6 rýchlopalných kanónov (tzv. švihoviek) a 16 kusov veľkého kalibru.[51] Počas obliehania Belehradu v lete 1717 disponovala už armáda princa Eugena Savojského, popri 92 hlavniach plukového delostrelectva, dvomi stovkami ťažkých diel a mažiarov.[52]

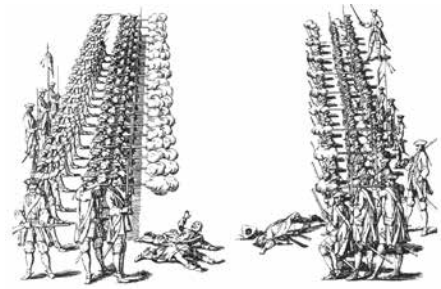

Ukážka streľby salvami z príručky habsburskej armády

Dunajská flotila

Habsburská monarchia nemala na začiatku 18. storočia žiadne námorné loďstvo. Dunajská flotila, ktorej hlavná základňa sa nachádzala vo viedenskom Cisárskom arzenáli, však predstavovala značnú silu. Dôležitú úlohu zohrala najmä vo vojnách proti Turkom a počas uhorských stavovských povstaní. Najrozšírenejšími plavidlami cisárskej dunajskej flotily boli ľahké veslovo-plachtové jednosťažníky, nazývané čajky alebo nasady. Službu na nich vykonávali najmä muži srbského a maďarského pôvodu.[53]

Podľa veľkosti sa čajky delili na tri druhy. Najmenšia, tzv. štvrtinová čajka, mala výtlak do 20 ton a bola vyzbrojená jedným malým delom umiestneným na prove. Na tzv. polovičnej čajke s výtlakom vyšším ako 20 ton sa nachádzali dve jednolibrové delá, jedno na prove a jedno na korme. Z tohto typu lode sa v druhej polovici 16. storočia vyvinula tzv. plná čajka s výtlakom

47 Tamže, s. 21.
48 Geschite der k. k. Artilerie. http://www.kuk-wehrmacht.de/regiment/artillerie/artgesch.html.
49 UHLÍŘ, Lubomír. *Proměny rakouské armády za koaličních válek a jejich odraz ve vojenských schematismech*. http://www.primaplana.net/txt/studie/uhlir-schematismy-1790-1815.html.
50 VLNAS, ref. 4, s. 214.
51 Geschite der k. k. Artilerie.
52 BORITZKA, Jiří. Válka prince Evžena 1716 – 1718. In *Historický obzor*, 2008, roč. 19, č. 1-2, s. 2-22, http://obzor.hyperlink.cz/HOBoritzka.HTM.
53 Österreichische Marine, http://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreichische_Marine.

okolo 40 ton. Na prove a korme niesla po jednom trojlibrovom dele a dve menšie delá sa nachádzali na každom boku plavidla.[54]

Od druhej polovice 17. storočia operovala na Dunaji pekárenská flotila, ktorá mala úlohu zásobovať chlebom pozemné jednotky rozmiestnené na riečnych brehoch. V roku 1694 pozostávala zo 129 pramíc. Železné pekárske pece boli umiestnené na sedemdesiatich tzv. sedmičkových pramiciach,[55] zatiaľ čo ostatné plavidlá prevážali múku a palivové drevo.[56]

V roku 1692 sa Leopold I. rozhodol postaviť novú dunajskú flotilu. Mali ju tvoriť veľké lode so 40 delami, ale tento ambiciózny projekt stroskotal na nedostatku financií.[57] Až v lete 1715 začali tesári vo viedenskom Cisárskom arzenáli pod vedením anglického lodného staviteľa Thomasa Davida budovať fregaty vyzbrojené 54 delami,[58] na ktorých mali slúžiť skúsení námorníci naverbovaní v nizozemských a nemeckých prístavoch.[59] Z pôvodne plánovaných desiatich plavidiel bolo o rok neskôr dokončených len sedem. „Anglické" fregaty sa totiž ukázali ako príliš ťažkopádne a značné problémy spôsoboval aj ich hlboký ponor. Na základe dokumentácie dodanej z Dánska boli preto do konca roka 1716 v Cisárskom arzenáli pod dohľadom hamburského staviteľa Fokke Gersena zhotovené tri ľahšie fregaty, ktoré mali niesť 50 diel.[60] Žiadny z týchto desiatich impozantných korábov sa však nepodarilo úplne vyzbrojiť, nakoľko zlievarne v Mariazelli a Amsterdame nedokázali včas dodať objednané delá.[61] Napríklad vlajková loď veliteľa dunajskej flotily viceadmirála Pietra Andersona, „anglická" fregata *Sancta Maria*, mala len 26 diel.[62] O niečo lepšie na tom bola „dánska" fregata *Sanctus Eugenius* s 36 delami.[63]

V lete 1717 sa cisárska dunajská flotila, ktorú tvorilo 10 fregát a 30 čajok, zapojila do obliehania Belehradu.[64] Skúsenosti z bojov proti obratným tureckým galéram a pobrežným batériám ukázali, že veľké námorné lode nie sú spôsobilé na službu v podmienkach, kde majú obmedzené manévrovacie schopnosti. Po kapitulácii Belehradu preto všetky fregaty odzbrojili a adaptovali na skladiská alebo na ubytovne pre vojakov. Keď bol medzi habsburskou monarchiou a Osmanskou ríšou 21. júla 1718 uzavretý Požarevacký mier, skončili tieto plavidlá ako zdroj palivového dreva.[65]

Nepravidelné vojská

Pandúri

Na okrajoch civilizovaného sveta, kde terén alebo povaha nepriateľa (prípadne oboje) neumožňovali efektívne nasadenie stálych armád, využívali v 18. storočí európski panovníci služby

54 VARGA, J. János. Dunajská flotila a bitka pri Tolne roku 1592. In: Seges, V. – Šeďová, B. (zost.). *Miles semper honestus* : Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Bratislava 2007, s. 76-77.
55 Sedmičkovými sa tieto pramice nazývali preto, že mali sedemčlennú posádku.
56 VARGA, ref. 54, s. 75.
57 Österreichische Marine.
58 Admiralsschiff Donaufregatte „S. Maria" 1716. http://donaufregattesmaria.blogspot.com/2009/02/donauflottille-admiralsschiff-s-maria.html
59 BORITZKA, ref. 52.
60 Donaufregatte „S. Eugenius". http://donaufregatteseugenius.blogspot.com
61 Časť diel pre fregaty odliala na jar 1717 narýchlo postavená zlievareň v Segedíne, zvyšné boli dodané z vojenských skladov v Komárne, Nových Zámkoch, Budíne a Petrovaradíne.
62 Admiralsschiff Donaufregatte „S. Maria" 1716.
63 Donaufregatte „S. Eugenius".
64 BORITZKA, ref. 52.
65 Admiralsschiff Donaufregatte „S. Maria" 1716.

nepravidelných vojenských jednotiek.[66] Strážením pohraničných hornatých a močaristých oblastí v Chorvátsku a Slavónsku boli poverené pešie a jazdecké oddiely pandúrov, nazývaných tiež hraničiari. Z etnického hľadiska medzi nimi prevládali Chorváti, Srbi, Maďari a Rumuni. Spôsobom boja, odevom i výzbrojou – dlhými kresadlovými puškami balkánskeho typu, pištoľami, šabľami, jatagánmi a handžármi – napodobňovali svojich úhlavných nepriateľov, teda osmanských nájazdníkov.[67] V rokoch 1716 – 1718 sa do vojny proti Osmanskej ríši zapojilo na habsburskej strane až 30 000 pandúrov.[68] Hlavné uplatnenie našli pri hliadkovaní, prieskume a záškodníckych akciách. Pre cisárskych veliteľov bola ich schopnosť prežiť a bojovať aj v tých najdrsnejších podmienkach natoľko cenná, že im veľkoryso tolerovali slabú disciplínu i ukrutnosti, ktoré páchali na nepriateľských zajatcoch a civilnom obyvateľstve.[69] Po uzavretí Požarevackého mieru boli pandúrske oddiely na ochranu hraníc habsburskej monarchie zriadené aj v Malom Valašsku.[70]

Uhorskí insurgenti

V Uhorsku sa na začiatku 18. storočia popri verbovaní do profesionálnej armády udržali aj stredoveké formy získavania ozbrojených síl. Právne vychádzali z insurekčnej povinnosti, ktorú ustanovila Zlatá bula kráľa Ondreja II. z roku 1222. Parciálnu alebo generálnu insurekciu vyhlasoval panovník v závislosti od miery ohrozenia krajiny. Insurekčná povinnosť sa vzťahovala na všetkých bojaschopných šľachticov. Po narukovaní boli zvyčajne organizovaní do husárskych a peších bandérií (práporov). Maximálna sila insurekčného vojska spolu s neveľkými, päťdesiat až stočlennými bandériami uhorských svetských a cirkevných magnátov sa na prelome 17. a 18. storočia odhadovala na 30 000 mužov. Insurgenti bojovali tak pod cisárskymi zástavami, ako aj v protihabsburských povstaleckých armádach.[71] Disciplínou ani kvalitou výzbroje sa však nikdy nedokázali vyrovnať profesionálnym vojakom.

Terminologický slovníček

Fregata – rýchla vojnová plachetnica s tromi sťažňami.

Galéra – veslovo-plachtová loď s jedným alebo dvomi sťažňami.

Handžár – pôvodne arabský výraz pre nôž a dýku. Na Balkáne sa tak nazývala šabli podobná sečná zbraň so zakrivenou čepeľou a kĺbovou rukoväťou bez záštity.

Jatagán – chladná zbraň typická pre oblasť Turecka a Balkánu, kratšia ako handžár. Vyznačuje sa esovito prehnutou čepeľou s ostrím na vnútornej strane a rukoväťou bez záštity, ktorá je ukončená širokou rozštiepenou hlavicou.

Kanón – delostrelecká zbraň s dlhou hlavňou a plochou dráhou letu projektilu.

Karabína – ľahká krátka puška, ktorú v 16. – 19. storočí používalo najmä jazdectvo.

Korma – zadná časť lode.

Kyrys – plátový ochranný kryt trupu. Jednoduchý kyrys chránil iba hruď a brucho, dvojitý aj chrbát.

Mažiar – delostrelecká zbraň s masívnou krátkou hlavňou, ktorá vystreľuje projektily hornou skupinou uhlov.

Míner – vojak, ktorý odpaľoval alebo zneškodňoval nálože.

Mušketa – spredu nabíjaná dlhá palná zbraň, spravidla s hladkou hlavňou.

Paloš – dlhá sečná zbraň s jednobritou rovnou čepeľou.

66 JÖRGENSEN a kol., ref. 18, s. 53.
67 Pandur (Soldat).
68 BORITZKA, ref. 52.
69 VLNAS, ref. 4, s. 478.
70 Pandurs. http://en.wikipedia.org/wiki/Pandurs
71 SEGEŠ, ref. 5, s. 14-15.

Panvička – kovová súčiastka starých palných zbraní s priehlbinou pre malú dávku strelného prachu, od ktorej sa zapaľovala prachová náplň v hlavni.
Pappenheimka – jazdecká prilba používaná ťažkým jazdectvom v 17. a 18. storočí. Pomenovanie získala podľa slávneho cisárskeho poľného maršala Gottfrieda Heinricha Pappenheima (1594 – 1632). Mala oblý alebo mierne kónický zvon, pohyblivé lícnice a čelný štítok s posuvným chráničom nosa.
Pika – dlhá pechotná násadová zbraň používaná od raného stredoveku do začiatku 18. storočia.
Pramica – malé plavidlo s plochým dnom.
Prova – predná časť lode.
Sapér – vojak, ktorý hĺbil zákopy, staval a upravoval cesty, odstraňoval prekážky a zátarasy, podkopával nepriateľské opevnenia a budoval mosty. Predchodca dnešného ženistu.

Vojenské hodnosti v armáde habsburskej monarchie na začiatku 18. storočia

Generalita			
Generalissimus		generalissimus	
Generallieutenant		generálporučík	
General-Feldmarschall		generál poľný maršal	
General der Cavallerie (jazdectvo)	General-Zeugmeister (pechota)	generál jazdectva (jazdectvo)	generál poľný zbrojmajster (pechota)
General Feldmarschall-Lieutenant		generál poľný podmaršal	
General-Wachtmeister		generál–strážmajster	
Veliaci dôstojníci pluku			
Obrist		plukovník	
Obristlieutenant		podplukovník	
Obristwachtmeister		hlavný strážmajster (major)	
Dôstojníci			
Rittmeister (jazdectvo)	Hauptmann (pechota)	ritmajster (jazdectvo)	hajtman (pechota)
Lieutenant		poručík	
Kornet (jazdectvo)	Fähnrich (pechota)	kornet (jazdectvo)	práporčík (pechota)
Poddôstojníci a mužstvo			
Wachtmeister (jazdectvo)	Feldwebel (pechota)	strážmajster (jazdectvo)	šikovateľ (pechota)
Führer		čatár	
Korporal		kaprál (desiatnik)	
Gefreiter		frajter (slobodník)	
Gemeine		vojak	

Presadzovanie disciplíny v kuruckom vojsku Františka II. Rákociho

IVAN MRVA

Nespochybniteľným úspechom Františka II. Rákociho bolo, že spoločne so svojimi druhmi, a aj vďaka zahraničnej pomoci, dokázal vytvoriť početnú armádu, hoci na začiatku odboja v júni 1703 mal k dispozícii len niekoľko stoviek vojakov najatých v Poľsku. Pomohla mu aj politika viedenskej vlády v Uhorsku a všeobecná nespokojnosť s jej prechmatmi, a v neposlednom rade aj vypuknutie vojny o španielske dedičstvo. A tak už koncom roka 1703 bolo v severných stoliciach pripravené mohutné vojsko – niekoľko desiatok tisíc ozbrojených i neozbrojených povstalcov, ktorí ešte pred Vianocami podnikli výpad do Rakúska. V roku 1706 kurucká armáda pozostávala z takmer 80 000 vojakov, z toho 52 000 jazdcov a 27 000 peších. Ročné výdavky na vojsko predstavovali 5 900 000 zlatých, ktoré sa však nerazili zo striebra, ale z medi.[1] Rákociho medené „libertáše" spôsobili v nasledujúcich mesiacoch infláciu a hospodársky rozvrat a veľkou mierou sa podieľali na krachu posledného kuruckého odboja. Pešie a jazdecké jednotky tvorila pestrá zmes národov, najviac však z domáceho obyvateľstva, kde dominovali Slováci, Maďari, Rusíni a aj uhorskí Nemci. Okrem týchto vojensky organizovaných protihabsburských rebelov boli početné skupiny Kozákov, Poliakov, Švédov, Nemcov i Tatárov a aj francúzskych poradcov.[2] Z hľadiska vnútornej štruktúry sa kurucká armáda skladala zo zmobilizovaných šľachticov, ktorí museli v rámci insurekčnej povinnosti nastúpiť po výzve na obmedzenú dobu, zo stáleho žoldnierskeho vojska a zo zmobilizovaných poddaných, ktorých na základe daňového – portálneho kľúča poskytovali jednotlivé stolice ovládané povstalcami. Bojová hodnota, disciplína i výzbroj jednotlivých zložiek bola veľmi rozdielna. Najmenšiu vôľu bojovať pod kuruckými zástavami prejavovali zmobilizovaní šľachtici. Insurekcii sa často vyhýbali, prehlasovali sa za chorých, alebo do oddielu pod rôznymi výhovorkami nenastúpili. Disciplína a výzbroj bola na najnižšej úrovni v oddieloch stoličných regrútov. Na upevnenie disciplíny a potlačenie najrôznejších deliktov slúžili aj v Rákociho armáde vojenské súdy.

Súdna právomoc sa vykonávala na úrovni pluku, ktorý tvoril samostatné vojenské teleso. Disponoval ňou majiteľ pluku, častejšie však plukovník, keďže mu bolo zverené velenie pluku. Súdnej právomoci plukovníka alebo majiteľa pluku podliehali všetci príslušníci pluku od podplukovníka až po prostého vojaka v trestných i priestupkových záležitostiach. Mal právo udeľovať najvyšší trest, poprípade aj milosť. Na súdne konanie dozeral auditor. Rozsudok sa vynášal v mene majiteľa pluku. Každý pluk mal k dispozícii väzenie s príslušným personá-

1 TAKÁCS, János. *Köztehérviselés II. Rákoczi Ferenc korában.* Zalaegerszeg 1941, s. 27-28.

2 Maďarský národný archív (Magyar nemzeti levéltár, ďalej MNA) Budapešť, Archív Tökölyho a Rákociho boja za slobodu (Thököly és Rákoczy szabadságharc levéltára), G-28, fasc. 75/49, s. 2.

Kurucký šľachtický dôstojník ozbrojený šabľou a budzogáňom

lom a z mužstva určeného kata a jeho pomocníkov.

Najobvyklejším a najrozšírenejším, zároveň však najjednoduchším prostriedkom na udržanie disciplíny, poriadku a poslušnosti podriadených voči nadriadeným v ktorejkoľvek vojenskej jednotke bola palica. Palici podliehali všetci príslušníci armády okrem šľachticov, dôstojníkov a vojenských kaplánov. Bola súčasťou cvičného výstroja dôstojníkov a poddôstojníkov až po desiatnika a súčasne symbolizovala ich nadradené postavenie a moc nad masou vojakov. Palicou sa však trestalo iba za bežné priestupky, akými boli odvrávanie, neposlušnosť, neporiadok a nepresnosť. Za väčšie priestupky boli tvrdšie telesné tresty, napríklad niekoľko rán palicou. K rozšíreným patrilo niekoľkohodinové sedenie na ostrej hrane dreveného osla, dlhé státie na kole, spútanie do okov a pobyt v plukovnej väznici, pripútanie previnilca k vozu za pochodu. Jedným z najobávanejších trestov bolo prebiehanie uličkou. Tzv. ulička bola vojenským špecifikom a v civilných trestoch sa nevyužívala. Odsúdený vojak, vyzlečený do pol pása, musel so zviazanými rukami za chrbtom prebehnúť uličkou, ktorú z oboch strán tvorilo mužstvo pluku postavené do dvoch radov proti sebe. Podľa výšky previnenia ju musel prekonať raz, alebo aj niekoľkokrát, pričom ho šľahali trstenicou či prútom alebo mu robili rôzne prekážky v postupe. Plukovné súdy udeľovali aj iné tresty. Vojenské súdne artikuly z roku 1699 obsahujú niekoľko zaujímavých ustanovení. Za fyzický útok na dôstojníka alebo poddôstojníka sa delikventovi usekla päsť, krivoprísažníctvo sa trestalo odseknutím dvoch prstov. Za dezerciu vojaka obvykle obesili a za prebehnutie k nepriateľovi v prípade chytenia nasledoval najdrastickejší trest – napichnutie na kôl.[3]

Podobným spôsobom sa udržiavala disciplína aj v povstaleckom vojsku Františka II. Rákociho, ale v prípade súdneho pokračovania si kurucké pluky zachovávali isté špecifiká. Uvádzame jeden príklad.

V poľnom tábore pri Moravanoch, neďaleko Piešťan, sa konalo 6. júna 1708 zasadnutie vojenského súdu kuruckého pluku Urbana Celdera. Súd sa zišiel na rozkaz samotného plukovníka a prejednával trestný čin viacnásobného znásilnenia, ktorého sa dopustil vojak Šimon Fihrer z granátnickej kompánie Celderovho pluku. O treste rozhodovali určení zástupcovia vojska, ktorí najprv zložili prísahu. Delegáti vojakov (Gemeine) Šimon Ďurkovčák a Michal Pohrebný žiadali vinníka potrestať šesťnásobným prebehnutím uličkou celého pluku obidvomi smermi. Delegovaní zástupcovia slobodníkov (Gefreite), Martin Šimčík a Matej Záborský, navrhli ten istý druh trestu, ale namiesto šiestich uličiek žiadali dvanásť. Delegáti kapráloV, Ján Porovský a Ján Schmitt, rozhodli, že delikvent má byť potrestaný sťatím.

3 *Vojenské dějiny Československa*, II. díl. Kol. aut. Praha 1986, s. 178-180.

Zástupcovia rotných (feldvéblov), Pavol Jakiš a Vít Strecht, sa vyslovili za rovnaký trest. Za poručíkov zasadali v trestnom senáte Martin Pribovský a Martin Mayhastevitz a požadovali tiež trest smrti. Ako poslední prišli k slovu páni kapitáni Martin Láni a Ján Juraj Scholcz, a tiež navrhli trest smrti sťatím. Predseda plukovného súdu, vrchný strážmajster Izrael Bilek, na základe uvedeného rozhodnutia súdneho senátu – dvojnásobná prevaha odsúdenia na trest smrti, vyniesol konečný ortieľ vykonania trestu smrti sťatím. Súdny auditor, František Matkovič, napokon konštatoval, čo bolo vnesené aj do zápisu, že hlavní sudcovia – teda delegáti, a aj vrchný strážmajster ako predseda, rozhodli v súlade s krajinskými zvykmi Uhorského kráľovstva, takže previnilec má byť potrestaný smrťou. Rozsudok bol pravdepodobne vykonaný hneď v ten istý deň. Dochovaný zápis z poľného súdneho procesu potvrdzuje, že v súdnom pokračovaní v kuruckých plukoch boli isté demokratické prvky. O treste pre delikventa rozhodovali vždy po dvoch zástupcovia vojakov, poddôstojníkov, kaprálov, rotných, poručíkov a kapitánov. Súdu predsedal vrchný strážmajster, teda nie plukovník, prípadne majiteľ, ako tomu bolo u cisárskeho vojska, alebo v iných armádach v tomto období. Výroky jednotlivých delegátov mužstva pluku boli rozhodujúce a záväzné pre predsedu súdu i pre auditora. Ich úlohou bolo iba dozerať na korektnosť súdneho konania a tiež na to, aby bol trest v súlade so zákonmi a vojenskými predpismi. Z dokumentu vyplýva, že delegáti boli do funkcie sudcov zvolení na dlhšiu dobu, lebo ich výroky boli opatrené pritlačenými pečaťami a to aj u zástupcov vojakov a slobodníkov, teda najnižších vrstiev vojska, ktoré sa regrutovali predovšetkým z poddaných. Tí by sotva mali k dispozícii pečať pre osobné potreby. Pečať im bola pravdepodobne vyhotovená, keď si ich vojsko zvolilo ako svojich zástupcov do plukovného súdu. Hodné povšimnutia je, že delegáti vojakov mali predsa len isté porozumenie pre delikventa, ktorý tiež prináležal do kolektívu obyčajných vojakov, a preto navrhli šesťkrát uličku a to isté platí aj o slobodníkoch. Tí však požadovali dvojnásobný počet, čo sa dalo prežiť bez väčšej ujmy. Známy je prípad 36-násobného prebehnutia uličkou pluku a potrestaný to prežil. Vyššie vojenské vrstvy od kaprálov po kapitánov však žiadali pre Šimona Fihrera smrť, čo bolo rozhodujúce, lebo sa rešpektoval celkový počet hlasov delegovaných sudcov. Nepochybne ich výroky odzrkadľovali postoje príslušnej vojenskej vrstvy k delikventovi.[4] Tento demokratický prvok vo vojenských súdoch, keď sa aj jednoduchí vojaci prostredníctvom svojich zástupcov podieľali na výkone práva, bol v súlade so starou kuruckou tradíciou. V období vzniku a rozvoja kuruckého hnutia v sedemdesiatych rokoch 17. storočia si všetci príslušníci oddielov i plukov volili svojich veliteľov na základe ich schopností, či iných vynikajúcich vlastností a aj ďalších vojenských funkcionárov. Podobný, takmer identický, charakter malo Rákociho vojsko v prvej fáze odboja do jesene 1703, keď sa pod povstalecké zástavy hrnuli predovšetkým ľudové vrstvy. Masovým prechodom šľachty k povstaniu sa charakter vojska podstatne zmenil, ale viaceré demokratické prvky zostali zachované, medzi nimi aj spolurozhodovanie všetkých príslušníkov plukov, resp. ich zvolených zástupcov o vine a treste pri súdnych pokračovaniach. Tento prípad potvrdzuje, že povstalecké vojská sa snažili aspoň na vlastnom území udržiavať riadnu disciplínu a vážne priestupky proti civilným obyvateľom sa prísne trestali.

V júni 1708 odsúdili Štefana Hrabovského zo Sebechlebov, príslušníka Bonefusianského pluku povstaleckého vojska, na trest smrti za to, že nožom prepichol jedného sedliaka. Súdil

4 MNA G-28, fasc. 78/II. s. 132-133.

ho rovnaký delegovaný súd. Delikvent vypovedal, že má 20 rokov a už piaty rok slúži Rákocimu ako stoličný vojak, ale ani to mu nepomohlo a poprave sa nevyhol.[5] Od vojakov Celderovho pluku požadoval zachovávať prísnu disciplínu pri posväcovaní plukovných zástav v Žiline v máji roku 1707 evanjelický superintendent a veľká postava slovenskej literárnej histórie Daniel Krman. Jeho slovenská kázeň pod názvom „*Actus inaugurationis vexillorum: To jest posvacovaní zástav*"... vyšla vďaka žilinskej tlačiarni ešte v tom istom roku. Zároveň je dôkazom toho, že prevažnú väčšinu Celderovho pluku, ktorého mužstvo sa regrutovalo zo Spiša, tvorili slovenskí luteráni. Ostatní boli spišskí Nemci. Pluk sa skladal z 11 kompánií a v plnom stave mal takmer 1 000 chlapov. Pri lustrácii vykonanej v novembri 1706 bolo 748 vojakov prítomných a 252 neprítomných.[6]

Veliteľ pluku Urban Celder patrí medzi zaujímavé osobnosti vojenskej histórie. Narodil sa roku 1674 vo Vondrišeli (dnes Nálepkovo) na Spiši. Podľa spišského kronikára tej doby Godfrieda Szentmiklósiho v detstve osirel, a tak sa ho ujal strýc Anton Láni. Poslal ho na štúdiá a po ich skončení sa Urban zamestnal ako úradník na hámroch a zobral si dcéru pivovarníka. Keď vypuklo povstanie, sadol na koňa, zhromaždil okolo seba húf odhodlaných ľudí a s nimi tiahol cez Spiš a Liptov. Jeho oddiel sa každým dňom rozrastal. Dobyl Likavský a Oravský hrad a stal sa známym veliteľom pešieho regimentu. Na sklonku roka 1710 ho zajali v Levoči a do novembra 1711 bol vo väzení na Trenčianskom hrade. Po prepustení sa pokúsil oživiť kurucké hnutie na Spiši, ale neuspel. V roku 1715 jeho oddiely rozprášili a Urbana Celdera o dva roky v Košiciach popravili.[7] Podobne skončil aj kapitán Celderovho pluku Martin Láni, ktorý žiadal v súdnom procese v júni 1708 pre vojaka Fihrera trest smrti. Po dobytí Kežmarku generálom Siegbertom Heisterom v decembri 1710, bol odsúdený na trest smrti a popravený.[8]

Problematická morálka a disciplína viacerých kuruckých jednotiek naďalej postupne klesala. Prvé začali kolísať insurekčné oddiely pozostávajúce zo šľachty a zemanov zo slovenských stolíc. Keď 22. júna 1705 v tábore pri Bánovciach nad Bebravou prehliadal Gabriel Benický jednu kompániu turčianskeho insurekčného regimentu, do lustračného protokolu zapísal, že len 50 insurgentov bolo prítomných, pri 106 menách sa nachádzala poznámka *absens vel profugus* (neprítomný alebo ušiel). Teda dve tretiny mužstva chýbali.[9]

Najmä v jednotkách regrutovaných na Slovensku sa množili prípady dezercií alebo vyhýbania sa vojenskej službe pod rôznymi zámienkami. V septembri 1707 bola vykonaná prehliadka turčianskej pešej kompánie, ktorej velili Adam Nemeš a Michal Pronaj. Pôvodný stav bol 155 vojakov, z nich však od mája 14 padlo v boji, 26 sa nachádzalo doma a hlásili sa chorí a desiati ušli, takže početný stav jednotky klesol v priebehu štyroch mesiacov o tretinu.[10] Nemožno pochybovať, že zavraždenie turčianskych ablegátov Melchiora Rakovského a poprava Krištofa Okoličániho na povstaleckom sneme v Ónode na konci mája 1707 a brutálne potlačenie náznakov opozície prispeli ešte k hlbšiemu prepadu morálky radových vojsk, najmä zo slovenských stolíc.

5 Tamže, s. 130.
6 Tamže, s. 109.
7 Szentmiklósi Godofried kronikája. In *Történelmi Tár*, 1911, s. 203 a nasl.
8 WEBER, Samuel. *Kešmarskí (!) mučeníci*. Prešov 1908, s. 14.
9 MNA G-28, fasc. 75/II. s. 62-66.
10 Štátny archív Bytča, Kongregačné prorokoly Turčianskej stolice, protokol z rokov 1699 – 1707, s. 1710-1714.

Výstroj a výzbroj niektorých regimentov bola tiež príčinou slabšieho odhodlania mužstva, najmä keď hrozila zrážka s pravidelným dobre vyzbrojeným a vycvičeným cisárskym vojskom. K takým patril aj hontiansko-novohradský jazdecký regiment na čele s veliteľom Žigmundom Bertótym. Duchovnú službu mal na starosti poľný kaplán Ondrej Tomko. V čase prehliadky regimentu v Nových Zámkoch dňa 24. novembra 1707 slúžilo v desiatich kompániách 773 kurucov. Za šesť mesiacov od poslednej lustrácie piati ušli a 41 bolo v bojoch zabitých. 23 kurucov nemalo bajonety, 245 pištole, 284 postrádalo karabínu, koňa 64, plášť nemalo 100 bojovníkov a stovke chýbali čižmy.[11]

Kurucký pešiak ozbrojený sekerou, puškou a šabľou

Po porážke kuruckého vojska pri Trenčíne 3. augusta 1708 sa odboj vedený Františkom II. Rákocim dostal ešte do väčšej krízy. Množili sa prejavy neposlušnosti a dezercie. Cisársky generál Ján Pálfi tiahol od Trenčína k Nitre, ktorú obľahol 22. augusta a hrad bránený kurucmi začal ostreľovať. Obávaný kurucký veliteľ Ladislav Očkaj dostal rozkaz napadnúť cisárske vojsko. Keď so svojou brigádou, pozostávajúcou poväčšine zo Slovákov, pritiahol k Preseľanom, nadviazal kontakt s cisárskymi dôstojníkmi a 29. augusta prešiel s celým regimentom k Pálfimu.[12] Za zradu zaplatil neskôr životom. Pôvodne mal byť za prebehnutie k nepriateľovi napichnutý na kôl, ale na príhovor niekoľkých kuruckých veliteľov ho začiatkom januára 1710 v novozámockej pevnosti sťali.[13] Pri lustrácii Očkajovho regimentu v Bánovciach nad Bebravou, ktorá bola vykonaná 5. novembra 1707, pozostával tento jazdecký pluk z desiatich kompánií s 943 vojakmi. Od poslednej lustrácie mal regiment 45 zabitých, 5 zajatých a 32 kurucov prešlo k nepriateľovi, čo tiež signalizovalo postupujúcu demoralizáciu. Jednotlivé kompánie boli zostavené regionálne, päť tvorili zverbovaní na území Nitrianskej stolice, štyri mali mužstvo pochádzajúce z obcí Bratislavskej stolice, jednu kompániu tvorilo miešané mužstvo z oboch stolíc. Pod zástavou Očkajovho obávaného regimentu bojovali takmer výlučne Slováci, čomu nasvedčujú aj mená popredných funkcionárov – hlavným strážmajstrom bol Jozef Blaškovič, sekretárom Mikuláš Medňanský a poľným kaplánom Adam Jozefovič. Spomedzi Očkajových vojakov 83 nemalo kopiju, 234 ich bolo bez pištole, 439 bez karabíny, bez koňa boli päťdesiati, čižmy aj plášte chýbali takmer všetkým.

Na rozkaz najvyššieho vojenského veliteľa rebelantských vojsk Mikuláša Berčéniho vykonali 14. mája 1708 v Moravskom Lieskovom podrobnú lustráciu trenčianskeho pešieho regimentu, ktorému velil Viliam Winkler. Jeho zástupcom bol podplukovník Štefan Maršovský, adjutantom Henrich Richrot, ubytovateľom František Bošáni, sekretárom regimentu Miku-

11 MNA G-28, fasc. 75/II. s. 196.
12 Mittheilungen des K. u. K. Kriegs-Archivs 4. (1889), s. 224.
13 THALY Kálmán. *Ocskay László II. Rákoczi Ferencz fejedelem brigadérosa* és a *Felso-magyarországihadjáratok 1703 – 1710* II. Budapest 1905, s. 329-334.

láš Somárovský, chirurgom Ján Vebel. Regiment pozostával z jednej granátnickej kompánie a kompánie telesnej stráže veliteľa. Zo zvyšných siedmich kompánií šesť malo veliteľa, prvej velil podplukovník Maršovský, druhej hlavný ubytovateľ Bošáni, dvom ďalším urodzení páni Liptaj a Bálint. Posledné dve kompánie mali na čele nešľachticov – kapitánov Stopku a Šándora. Je mimoriadne cenné, že pri súpise jednotlivých kompánií zaznamenali aj národnosť. Zo 618 kurucov Winklerovho regimentu bolo 569 Slovákov, 14 Nemcov, sedem Moravanov, traja Česi a štyria Maďari. Mužstvo tvorilo 455 starších bojovníkov, tzv. portálnych regrútov[14] a 142 príslušníkov regimentu bolo novoodvedených. Vo Winklerovom pešom pluku slúžil aj Juraj Jánošík, ktorý sa niekoľko týždňov po bitke pri Trenčíne pridal na cisársku stranu a neskôr sa stal slávnym zbojníkom, využijúc skúsenosti z kuruckej vojny. Z hľadiska výzbroje a výstroja Winklerovho pluku z lustračného protokolu vyplýva nasledovné: oblečení (v uniforme) s torbou 524, bez torby 73, ozbrojení ručnicami s bodákom 326, ozbrojení flintami nazývanými polhák a bodákom 200, neozbrojení 112. Z pôvodného stavu regimentu bola časť vojska odvelená k Trenčínu, na hrady Ilavu a Lietavu a niekoľkí boli chorí.[15] Winklerov regiment bol v bitke pri Trenčíne 3. augusta 1708 rozprášený a nepodarilo sa ho viac obnoviť aj preto, že už v novembri 1708 zemianstvo hornotrenčianskeho okresu prešlo na cisársku stranu, zložilo prísahu vernosti a každý zeman zaplatil 8 zlatých.[16] Winkler sa stiahol na Oravu a stal sa náčelníkom oravskej posádky. Snažil sa upevniť disciplínu oravských zemanov, ktorí už nemali veľa chuti bojovať za vopred stratenú Rákociho vojnu.

Voči tým, čo prešli z kuruckej na cisársku stranu, sa postupovalo prísne. Na Winklerov príkaz sa začalo 12. októbra 1708 vyšetrovanie oravského šľachtica Ladislava Abaffyho, podozrivého zo zrady kuruckého odboja. Z vyšetrovania sa zachoval zápis zaujímavý nielen z obsahového, ale aj z jazykového hľadiska, keďže je napísaný v dobovom slovenskom jazyku.

Puncta

Wieli aneb slišal li svedok geho M(milosť) pan Abaffy Laslo od toho času jako z *Boskej velebnosti pomoci k slavnej krajine oslobodený do zbroje sme se oddali jako se riadil spravoval a k službe slawneg krajiny či se applikoval a pripojoval?*

Testis Gašpar Abaffy de Abbafalva et in Nagy Lehota.

Vie dobre že insurekcii pan Abaffy Laslo odporoval a katonakov na sve misto posielal mluvivše pred panem Reviczkym Gaborom a p. *Detrich Gyorgyom w tem čase ked Nemec Košice obsidoval*[17]*, že je hotovy sobe dimisional*[18] *sobe vziať* a s krajiny *ven* s *prestehuvat nežli insurgovat davajice pričinu coram incl comitatu. Dokladagice to fatens, že na* žadnej *insurkcii nebol pan Abaffy Laslo, krom pri Beckove a Onode a krajčí pana Abaffyho Šimon Ruttkay* i jeho žena chodili do Živca i *dalej, po jakej prace chodili to nevi.*

1706 v Maje priduce Juro Slivka z Pribiša hovoril na pana Abaffy(ho) at nas štruofa *Abafy Laslav, že sme Luteranmi zustali* a straší *nas klepajice si na swog nos, kdy by ste vedeli čo tento nos vie daly by ste pokoj mojim poddanym* i s *Dubowany w kratky čas obanujete, ne* všetko je zlato čuo *sa v kostole blišti* a tak i tato *Rakociho vojna dlho nebude panuvat* a *jako*

14 Portálnych regrútov alebo hajdúchov musela dodať každá obec v stolici, a to z každej veľkej, tzv. palatínskej porty asi 12 regrútov.

15 MNA G-28, fasc. 75/II. s. 253.

16 ŠTIBRANÝ, Peter. Denník Jána Zsambokrétyho. In *Slavín – historická ročenka* l965, roč. 1, s. 39.

17 Cisárske vojsko obliehalo Košice od konca septembra do polovice októbra 1706.

18 Dimisional – prepúšťací list zo zväzku Uhorského kráľovstva, taká osoba však stratila šľachtický status.

rak keď vinde v noci na breh keď ho nikto *neplaši rozpečí sa a pasie sa bezpečne. Jak dajaku maličku pohromu počuje, spatkem uteka i tejto vojne konec bude. Manyak Vojtek a starý Vilček ku panu Abaffy Laslovi chodili po 2-3-krát do tydna* i často *sobe psavali už od dvoch rokov, ale prečo to nevie.*
Gabriel Revicky vyznal, že ked slavne zemanstvo Oravskej stolice bolo citovane k Beckovu bol on a Detrich Gyorgy vyslaní na tých čo doma ostali a prišli ku G.(Gaborovi) Abaffymu do Lehoty a odkazali L.(Laslovi) Abaffymu nech na koňa seda. On prišel k nim v plnej zbroji opitý a povedal, že *radši sa z krajiny von vysťahuje, na čo ho z koňa strhli a dali do areštu. Jeho žena buntovala sedliakov, aby na nich uderili a pana Abaffyho vyslobodili.*[19]

Konečný výsledok konania proti Ladislavovi Abaffymu nie je známy. Výsluch je dokladom postoja jedného oravského šľachtica, ktorý nebol od začiatku kuruckému hnutiu príliš naklonený.

Kurucký jazdec a pešiak

Kuruckí pešiaci roľníckeho pôvodu

19 MNA, G 28, fasc. 78 s. 147-150.

Bitka pri Vavrišove – Švihrovská bitka

PETER VÍTEK

Po vypuknutí protihabsburského povstania Františka II. Rákociho v roku 1703 sa pod jeho zástavy pridávali nespokojenci z celého Uhorska, keďže, okrem iného, prisľúbil všetkým poddaným oslobodenie od poddanských povinností počas vojenskej služby. Napriek tomu, že uhorská šľachta mala k povstaniu zdržanlivý postoj, zo strachu pred pustošením svojich majetkov sa postupne pridávala na stranu Rákociho. Tak sa aj liptovské stoličné zhromaždenie v proklamácii z 11. októbra 1703 otvorene pridalo na stranu povstalcov. Čoskoro na to liptovské povstalecké oddiely pod vedením Juraja Lubyho a Františka Podturňanského (Pottornyay) obsadili skoro bez boja hrady Likavu a Nový hrad (Liptovský Hrádok).

Na bojiskách sa situácia povstalcov začala zhoršovať najmä vtedy, keď sa hlavným veliteľom cisárskych vojsk v Uhorsku stal veľmi energický a rozhodný generál Siegbert Heister. Vymenil dovtedajšieho veliteľa Guida Starhemberga. Aj keď bol Heister preslávený svojou krutosťou, spolu s Jánom Pálfim (Pálffy) patrili medzi najschopnejších vojvodcov cisárskych jednotiek prvej tretiny 18. storočia. Na začiatku roka 1708 velil armáde s počtom dvadsaťtisíc mužov. Hoci sa bitky pri Vavrišove osobne nezúčastnil, ale v tom čase bol veliteľom cisárskej armády a do udalostí v Liptove v roku 1709 bol aj osobne zainteresovaný.

František II. Rákoci

Rákociho povstalci po prehratej bitke pri Trenčíne v auguste 1708 postupne ustúpili až do Liptova a na Oravu. V januári 1709 cisárske vojsko generálov Antona Toleta (Thollet) a Jána Pálfiho s počtom asi 1 200 mužov obsadilo z dvoch strán Liptov a vytlačilo povstalcov z ich pozícií. Už 7. januára 1709 bol obsadený Ružomberok a 10. januára kuruci bezhlavo opustili aj Liptovský Mikuláš a neskôr aj Nový hrad (Liptovský Hrádok). Povstalci sa po opustení Liptova stiahli do Spiša. Obranou získaného Liptova bol poverený cisársky generál Viard, ktorý mal k dispozícii okolo 1 500 mužov.

Prípravy na obranu Liptova

Podľa záznamov v kongregačnom protokole Liptovskej stolice boli jej predstavitelia voči cisárovi lojálni. Zápisy sa síce bitky priamo netýkajú, ale zo záznamov z jednotlivých kongregácií vyplýva, že príprav a zabezpečenia cisárskeho vojska sa zúčastnil každý obyvateľ Liptova. Realizovalo sa to prostredníctvom peňažných a naturálnych odvodov, poskytovaním ubytovania či priamou účasťou na stavebných prácach spojených s budovaním šiancov a ďalších opevnení obrannej línie. Požiadavky vojska uviedli do pohybu množstvo ľudí, ma-

teriálu, potravín, vozov, ťažných zvierat a najmä peňazí. Je neuveriteľné, čo všetko stolica prostredníctvom daní svojich obyvateľov financovala. Pri vyrubovaní daní sa bral ohľad na momentálnu vojenskú situáciu. Priestor bol rozdelený zhruba na tri oblasti. Zázemie, ktoré bolo plne pod kontrolou cisárskej armády, oblasť budovania vojenskej línie a napokon, tzv. horné časti, resp. oblasť, ktorá sa nachádzala na východ od obrannej línie, kde sa už začali prejavovať aktivity kurucov.

Obranná línia sa v protokole prvýkrát spomína 18. marca 1709 a šiance 27. marca 1709. Generálna kongregácia rokovala 4. januára 1709 o dislokácii vojsk brigádnika (brigadýr) Františka Babočaja (Babocsay). Stolica mala zabezpečiť poskytnutie vozov na zvážanie kameňa, ktoré listom požadoval František Bortóty (označený ako vicegenerál Borthóthy). Cisárske vojská pod vedením generála baróna Antona Toleta (Thollett) sa začiatkom januára presúvali cez Revúcky priechod na Ružomberok. K Liptovskému Mikulášu postupovali generáli Ján Pálfi a Ladislav Ebergéni.[1] Na základe rozkazov začala stolica privážať od 10. januára do vojenského skladu (magazinum) v Liptovskom Mikuláši zásoby mäsa, chleba, ovsa a sena. Pre zásobovanie vojakov sa okrem toho do skladu zvážali živé teľce, jarabice, maslo a iné kuchynské suroviny.[2]

V zápise zasadnutia 14. januára 1709 sa uvádza, že na základe nariadenia vrchného poľného maršala Siegberta Heistera mala stolica vyslať na rokovania do Banskej Bystrice svojich zástupcov. Na stretnutie so S. Heisterom boli na základe rozhodnutia generálnej kongregácie vyslaní podžupan Wolfgang Sentiváni, slúžny Ján Rády a stoličný finančný úradník (perceptor) Ladislav Pataki. Podľa záznamu všetky cisárske vojenské jednotky, ktoré vstúpili na územie Liptovskej stolice, zložili prísahu vernosti generálovi Toletovi. [3]

Vyslaní zástupcovia stolice informovali po svojom návrate 26. januára 1709 o výsledkoch rokovaní v Banskej Bystrici, ktoré sa týkali dislokácie a zásobovania cisárskeho vojska. Pre zásobovanie a vydržiavanie vojska zo strany stolice bolo určených 2 800 port. Mali zásobovať vojenské jednotky generála Toleta, batalión nováčikov (Tjrheinum), dva oddiely pod velením veliteľov de Arnan a de Nehem, regiment plukovníka Wolfskehla, jednotku poľnej artilérie, husárov baróna Pongráca a husárov Gašpara Dudáša. Kongregácie sa zúčastnil aj vojenský komisár Jakub Neffczer, ktorý bol zároveň provizorom kráľovského panstva Likava.

Na zhromaždení sa konali aj voľby predstaviteľov stolice. Po zložení prísahy vernosti boli potvrdení vo svojich úradoch podžupan Wolfgang Sentiváni, druhý podžupan Matej Kisely, notár Štefan Jób, slúžni Ján Rády a František Sentiváni a perceptor Ladislav Pataki. Na miesta neprítomných zástupcov stolice, o ktorých sa síce neuvádza, žeby sa priamo pridali ku kurucom, avšak pravdepodobné to je, nastúpili Ondrej Rády ako slúžny južného okresu, František Kubíni ako slúžny severného okresu a Štefan Andaházi ako právny zástupca stolice.

V súvislosti s nárastom agendy, týkajúcej sa zásobovania a ubytovania vojska, boli ustanovení aj špeciálni funkcionári stolice. Na miesta vojenských perceptorov boli vymenovaní

1 Detaily príprav popisuje MARTINICKÝ, Miroslav. Prípravy a dôsledky bitky. In *Dejiny obce Vavrišovo*. Liptovský Mikuláš 2010, s. 26-33. Nie je isté, či sa v tomto čase na Liptove naozaj presúval aj Ebergéni, pretože v protokole sa len v máji spomína jeho list, ktorý bol doručený Liptovskej stolici. V dňoch 17. a 24. júna 1709 sa určite zdržiaval na Budatínskom zámku v Trenčianskej stolici. Pozri Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠA ŽA), Trenčianska župa I, šk. 6, i. č. 6, Kongregačný protokol s. 686, a tiež tamže, šk. 120, Kongregačné spisy, fasc. 1709, č. 7.

2 ŠA ŽA, Liptovská župa I, i. č. 20, kongr. prot. 1699 – 1710, p. 374r-375r; (ďalej len LŽ-I, KP).

3 Tamže, p. 375r-375v.

Juraj Detrich mladší a Juraj Ulehlovič. Územná pôsobnosť Juraja Detricha zahrňovala východný a severný okres. Druhý vojenský perceptor mal v správe južný a západný okres. Ich prvou úlohou bolo vybrať od každej usadlosti mimoriadnu vojenskú daň vo výške 1 rýnsky zlatý. Pre každý okres stolica vymenovala jedného okresného vojenského komisára, ktorý bol poverený praktickým výkonom nariadení vojenských orgánov a stolice. Vo východnom okrese mal funkciu vykonávať Matej Detrich, v južnom Michal Fejérpataki, v severnom Juraj Detrich starší a v západnom Ladislav Giláni.[4]

Požiadavky vojska považovala stolica na zasadnutí 4. februára za neprimerané. Napriek lojalite voči dvoru sa snažila hájiť záujmy obyvateľstva, preto plánovala vyslať svojho zástupcu Mikuláša Dvornikoviča na rokovania priamo do Viedne, aby sa pokúsil dohodnúť iné podmienky a získal predstavu o aktuálnych zámeroch v najvyšších vládnych kruhoch. Vyslanec mal dostať písomné inštrukcie a na výdavky mu kongregácia odsúhlasila vysokú čiastku 200 rýnskych zlatých. Zároveň začala organizovať stoličný súpis za účelom získania prehľadu o aktuálnych možnostiach príjmov. Na realizáciu súpisu boli vymenovaní Benedikt Rády pre východný, Gašpar Horanský pre južný, Ladislav Smrečáni pre severný a Matej Jób pre západný okres. Okrem daní z poddanských usadlostí ustanovila stolica aj výšku taxálnej dane, ktorú šľachta platila ako vojenskú daň. Majetní šľachtici (*possessionati*) mali odviesť dvojnásobok bežnej výšky tejto dane a drobní šľachtici (*unius curiae*) až trojnásobok taxy. Stoličnému perceptorovi kongregácia nariadila, aby urýchlene vybral všetky daňové nedoplatky (*reštancie*).[5]

Rokovanie stolice sa 9. februára 1709 venovalo najmä daňovým odvodom, ktoré vychádzali zo sumárne stanovených 2 800 daňových jednotiek, z týchto sa 1 900 malo použiť na zásobovanie vojakov (*oralia*) a 900 malo poskytnúť najmä ovos na kŕmenie koní a ťažných zvierat (*equilia*). Kongregácia sa zaoberala aj upresnením odvodov dedinky Boce. Stolica nariadila richtárom všetkých liptovských dedín a mestečiek, aby sa 14. februára dostavili do Liptovského Mikuláša, kde mali byť oboznámení s výškou daňových odvodov a spôsobom ich vyberania. Richtári mali tiež potvrdiť správnosť vyrubených odvodov. Mikuláš Dvornikovič prevzal v súvislosti so svojou misiou na cisársky dvor potrebné písomnosti, v ktorých stolica deklarovala svoju vernosť panovníkovi, ďalej listy pre maršala S. Heistera, týkajúce sa najmä zabezpečovania zásobovania. Ďalšie dokumenty boli určené pre Mikuláša Ilešházihо, hlavného župana a kráľovského kancelára, ktoré ho informovali o uskutočnenej „reštavrácii" a aktuálnych pomeroch v stolici. Časť písomností bola adresovaná vrchnému vojenskému komisárovi.[6]

Kongregácia na zasadnutí 1. marca 1709 prijala správy zástupcov poverených vyhotovením stoličného súpisu. Zverejnené boli urgencie nedoplatkov, ktoré stolici zaslali vojenskí komisári Neffczer a Vavrinec Zai. Pre stoličných vojenských komisárov bol stanovený týždenný plat (*salarium*) vo výške 1 zlatý a libra mäsa. Určené boli aj mimoriadne diéty pre všetkých zástupcov stolice, ktorí sa venovali vojenskej agende. Pre priamy styk stolice s generálom A. Toletom boli vymenovaní Matej Detrich a Juraj Lipčei. Kontakt s ostatnými veliteľmi zabezpečovali v Palúdzke Michal Fejérpataky, v Liptovskom Petre Juraj Detrich

4 Tamže, p. 375v-376r.
5 Tamže, p. 376v-377r; MARTINICKÝ, ref. 1, s. 26-33.
6 ŠA Žilina so sídlom v Bytči, LŽ-I, KP 1699-1710, p. 377v-378r.

starší, na hrade Liptovský Hrádok Štefan alebo Alexander Andreánsky a nakoniec pre styk s jednotkou v Pribyline bol menovaný Gašpar Horanský. Upresnili sa odvody pre poddaných, ktorí mali v prenájme šľachtickú pôdu (*inskripcionalisti*) a armalistov v Nemeckej (Partizánskej) Ľupči, ďalej mlynárov, ktorých súpis bol v tom čase aktualizovaný, kurialistov a slobodníkov. Odvody vyhorenej dediny Svätá (Liptovská) Mara sa presunuli na dedinu Fiačice. Podobne sa presunuli odvody Bešeňovej na Huty, avšak z dôvodu kompenzácie iných nákladov. V dome vdovy po Samuelovi Pongrácovi sa totiž konávali schôdzky zástupcov stolice, a tiež tam bol zriadený špitál.[7]

Pre neochotu šľachty platiť taxálne odvody, rozhodla kongregácia 18. marca 1709, že tí, ktorí nezaplatia, budú exekvovaní priamo vojskom. Vyrubená suma bola stanovená na 25 denárov alebo 5 grošov za každú šľachtickú osobu, vrátane detí a bratov. Daň mali vybrať buď direktori rodov alebo richtári príslušných dedín. Priebežné čerpanie prostriedkov zo strany generála Toleta bolo vyčíslené v sume 300 toliarov a 50 zlatých. Na tejto kongregácii sa prvýkrát spomína aj obranná línia, a to v súvislosti s daňovými odvodmi. Podľa rozhodnutia stolice bola daň stanovená na 8 zlatých na jednu portu, avšak dediny, ktoré boli súčasťou obrannej línie (*in linea existentia*) – Palúdzka, Svätý Peter, Vavrišovo a Pribylina, boli od odvodov plne oslobodené. Takto sa kompenzovali náklady, ktoré vznikali pri budovaní opevnení na ich chotároch. Vypálené alebo inak znivočené dediny mali odviesť polovicu zo stanoveného objemu. Išlo o Liptovský Mikuláš, Vrbicu, Svätú Maru, Kráľovskú a Zemiansku Ľubeľu.[8]

Kuruckí vojaci

Po svojom návrate z Viedne podal Mikuláš Dvornikovič správu, ktorú však protokol z 27. marca 1709 nezachytáva. Generál Tolet urgoval zostavenie stoličnej jednotky hajdúchov. Mala sa venovať najmä strážnej službe. Bezprostredne bola podriadená vrchnému veliteľovi stráží Steinovi (*supremus vigiliarum praefectus*). Stolica mala vybudovať túto jednotku v počte 120 plne vyzbrojených a vystrojených pešiakov. Polovica sa mala dostať pod velenie Juraja Hirka (aj Hirš) a druhej polovici mal veliť Martin Caban. Podľa nariadenia mala každá usadlosť vystrojiť jedného hajdúcha, pričom richtári ich mali odovzdať veleniu do 15. apríla. Pešiak mal dostávať 4 zlaté mesačne. Dôstojníci, teda dvaja spomínaní velitelia hajdúchov, mali priznaný žold vo výške 12 zlatých, desiatnici (*decuriones*) 6 zlatých a veliteľ stráže (*vigiliarum magister*) 8 zlatých. Šľachtici z iných stolíc (*exuli*), najmä zo Šarišskej stolice, mali byť živení z majetkov tých liptovských zemanov, ktorí sa pridali ku kurucom. Prvý raz sa v protokole stretávame aj so známymi šiancami (*aggoros, seu Sancz*), je to však v súvislosti s útekmi robotníkov, ktorých určili na ich výstavbu. Generál Tolet považoval túto situáciu za natoľko vážnu, že stolica na jeho nátlak vymenovala ďalších komisárov: Juraja Lehotského pre horný, Kupčíka mladšieho pre južný, Juraja Lipského pre severný a Františka Horanského pre dolný okres, aby vo zvýšenej miere dbali na zabezpečenie pracovných síl a ďalších

7 Tamže, p. 378v-379r.
8 Tamže, p. 379v; MARTINICKÝ, ref. 1, s. 26-33.

robotníkov, ktorí by utiekli, mali pokutovať alebo zbiť.[9]

Rokovanie 22. apríla 1709 sa venovalo opäť najmä daňovým a účtovným záležitostiam. Odhliadnuc od toho, že o cirkevný desiatok sa prihlásili aj predstavitelia spišského biskupstva, sa väčšina bodov venovala vojenským záležitostiam. Zabezpečením zásobovania Wolfskehlovho regimentu ovsom z vojenského skladu v Liptovskom Mikuláši stolica poverila komisára Jána Priehradného. Upresnili sa opäť odvody pre dediny, ktoré boli súčasťou obrannej línie. Celkom oslobodené bolo Vavrišovo, Svätý Peter a Pribylina, polovicu mali odvádzať Jamník a Porúbka, Kokava len tretinu. Zemania Potornajovci boli kvôli umiestneniu vojsk na ich majetkoch oslobodení od taxy za mesiac marec a apríl. Stolica sa musela zaoberať aj úľavami v odvodoch z tých chotárov, na ktorých si vojsko postavilo tábory.[10]

Na zasadnutí kongregácie 2. mája 1709 určili Mikuláša Dvornikoviča a druhého podžupana Mateja Kiselyho ako zástupcov stolice na snem do Bratislavy, ktorý sa mal konať 15. mája. Ich diéty boli stanovené vo výške 3 zlaté na deň. Pre úsporu cestovných nákladov dala stolica vyslancom k dispozícii tri plte s hlohoveckými pltníkmi, ktorí plánovali splaviť drevo po Váhu. K nariadeniu Ladislava Ebergéniho vo veci vozov s drevom určeným na opravu a vybudovanie zvolenského mosta, stolica zaujala stanovisko v tom zmysle, že nebolo možné realizovať dodávky v požadovanom objeme. V mene generála Toleta predniesol komisár Matej Detrich nariadenie týkajúce sa zásobovania vojsk mäsom na obrannej línii Pribylina, Vavrišovo, Svätý Peter (*ad lineam, seu pustriungh*) a v Liptovskom Hrádku. Týždenný trh bol kvôli zabezpečeniu zásobovania vojska presunutý z Liptovského Mikuláša do Svätého Petra. Na miesta stoličných prísediacich boli ustanovení Matej Jób, Pavol Bobrovnický, Ondrej Horanský a Štefan Andreánsky. Záverom ešte Mikuláš Dvornikovič predložil požiadavku hlavného župana na dodávku dreveného materiálu na opravu jeho domov, ktoré zhoreli počas požiaru v Trenčíne.[11]

Kongregácia 8. mája 1709 sa venovala predpokladaným výdajom snemových vyslancov, platom úradníkov stolice a stoličných hajdúchov. Ďalej boli upresnené odvody z usadlostí vo východnom okrese, ktoré stolica nemala celkom pod kontrolou, pretože sa nachádzali východne od obrannej línie a menšie kurucké oddiely tu podnikali drobné výpravy kvôli získaniu zásob. Zverejnený bol tiež rozpis dodávok dreva určených pre hlavného župana. Mestečko Hybe malo pripraviť 207 trámov, 80 krakorcov a 1 090 lát. Východná 150 trámov, 100 krakorcov, 1 000 lát a 4 žľaby. Dovalovo 230 trámov, 1 000 lát a dva žľaby. Okrem toho mali ďalšie dediny vyrobiť určený počet šindľov: Važec 30 000, Štrba 20 000, Dúbrava 15 000, Kráľovská Ľubeľa 15 000 a Zemianska Ľubeľa 10 000. Náklady spojené s výrobou a dopravou mali byť preplatené zo stoličnej pokladne.[12]

Námietky likavského provizora Jána Jakuba Neffczera, ktorý nesúhlasil s vystrojením stoličných hajdúchov z prostriedkov panstva, stolica 22. mája 1709 zamietla. Komisár Nolten prisľúbil uhradiť náklady spojené s vyslaním ťažných zvierat (30 párov volov), ktoré mali z Banskej Bystrice priviesť na zásobovanie vojska múku. Na zabezpečenie prevozu múky

9 ŠA Žilina so sídlom v Bytči, LŽ-I, KP 1699-1710, p. 380r-381r.

10 Tamže, p. 381r-v.

11 Tamže, p. 382v-384v; *Trenčín, vlastivedná monografia 1*. Bratislava 1993, s. 88, spomína sa katastrofálny požiar mesta 14. mája 1708, uvedené je, že vtedy zhoreli štyri domy Ilešháziovcov, dva v meste a dva na predmestí „čoskoro si ich však opravili...“ (s. 90).

12 ŠA Žilina so sídlom v Bytči, LŽ-I, KP, p. 384v-385r; MARTINICKÝ, ref. 1, s. 26-33.

do zásobovacích skladov určili osem povozníkov. Ich plat bol stanovený na 4 zlaté mesačne, ktoré im mal vyplácať príslušný slúžny z peňazí vybraných v danom okrese.[13]

Komisár Nolten urgoval 31. mája 1709 vyslanie 50 vozov do Banskej Bystrice pre múku. Vedením kolóny bol poverený komisár Michal Fejérpataky. Stolica odobrila pre Wolfskehlov regiment odoslanie zásob ovsa na tri júnové týždne. Zásoby mali byť v čo najkratšom čase odvezené do Vavrišova. Vyslancom na snem do Bratislavy niesli listiny o postojoch, sťažnostiach a ťažkostiach stolice a poddaného ľudu pri zásobovaní vojska a prácach na obrannej línii. Na podnet Jána Potornaja bolo vydané svedectvo o škodách, ktoré stolica musela znášať ešte počas Tököliho povstania. Ďalšie svedectvo, vydané na podnet majiteľa Lednického panstva Juraja Matiašovského, sa týkalo peňazí, ktoré si na jeho panstve privlastnili Rákociho prívrženci. Perceptor Juraj Detrich mal zohľadniť úľavy, ktoré boli priznané pri platení taxy Štefanovi Smrečánimu a Jánovi Pongrácovi staršiemu pre škody, ktoré museli znášať. K tomu sa ešte pripojila požiadavka, aby aspoň dodatočne boli mnohým šľachticom preplatené škody, ktoré im vznikali na dreve v súvislosti s výstavbou obrannej línie (*occassione extructae liniae militaris*). Zástupcom stolice preplatili náklady v súvislosti s 11-dňovou cestou do Banskej Bystrice, ktorú podnikli na podnet poľného maršala. Podžupanovi, slúžnemu Jánovi Rádymu a Ladislavovi Patakimu boli z perceptorskej pokladne vyplatené po tri zlaté za každý deň. V rámci naturálnych odvodov mali byť vojsku podľa určených limitov odovzdané aj naturálie vo forme syra, oviec, hydiny (*gallorum indicorum*) a masla. Podľa dokumentov predložených komisárom Matejom Detrichom, odsúhlasila stolica príspevok na platy dvorského sekretára (42 zl.), dvorského prefekta (25 zl.) a komorského auditora (12 zl.). Ďalej veliteľovi stoličných hajdúchov Hiršovi, spolu s desiatnikmi stráží bol zvýšený a vyplatený mesačný plat. Vrbici (v dokumente označená ako dedina), kde v predošlom roku vyhorelo 23 usadlostí, z ktorých bolo zatiaľ obnovených len sedem a pol a jeden a pol usadlosti sa práve opravovalo, boli na tri roky „*ex condolentia christiana*“ odpustené všetky dane a odvody.[14]

Na základe žiadosti generála vo veci zásobovania pechoty chlebom mala stolica zabezpečiť v priebehu nasledujúcich šiestich dní, kedy sa očakával návrat vozov s múkou z Banskej Bystrice, dodávky 80 bochníkov chleba s hmotnosťou dve libry. Odvodov sa mali zúčastniť všetky usadlosti s výnimkou dedín ležiacich na východ od obrannej línie a tých, ktoré boli jej súčasťou (*exceptis locis superioribus, hostilitati obnoxiis et aliis in linea positis*).[15]

Pre zaneprázdnenosť podžupana v Trenčíne, bol na jeho miesto 11. júna 1709 zvolený Ladislav Okoličáni. Stolica na podnet farára v Troch Sliačoch, a tiež administrátora hrádockého panstva nariadila obhliadku vojenských táborov a majetkov, ktoré boli súčasťou obrannej línie. Obhliadkou poverila novozvoleného podžupana Ladislava Okoličániho, Jána Rádyho a slúžneho Ondreja Rádyho. Na základe neustávajúcich sťažností poddaných (*ex ratione porro continuarum quaerelarum et lamentationum miserae plebis*), nariadila stolica vykonanie obhliadky a nového súpisu sedliackych, želiarskych a opustených usadlostí. Na realizáciu súpisu vymenovali stoličnú deputáciu – pre západný okres notár Štefan Jób a Ladislav Smrečáni, pre južný Ján Potornaj a Jozef Okoličáni (náhradník Gašpar Horanský),

13 ŠA Žilina so sídlom v Bytči, LŽ-I, KP 1699-1710, p. 385r.
14 Tamže, p. 385r-386r.
15 Tamže, p. 386r; kongregácia zo dňa 8. júna 1709.

pre severný okres hrádocký administrátor a Juraj Malatinský, pre východný Ladislav Pataki s jedným z úradníkov likavského panstva. K deputácii sa mal pripojiť slúžny príslušného okresu a richtári jednotlivých dedín. Súpis mali vyhotoviť podľa publikovanej inštrukcie, ktorá nariaďovala zisťovanie v desiatich bodoch. Mali sa aktualizovať údaje pre daňové potreby, najmä počty skutočne obhospodarovaných a prázdnych, resp. opustených usadlostí, prípadne neobrobených pozemkov a celkových, zdaneniu podliehajúcich príjmov. Podľa ôsmeho článku sa mali vyčísliť škody na dreve, ktoré sa použilo pri stavbe šiancov.[16] Pri dedinách, ktoré sa nachádzali východne od obrannej línie, kde hrozil kontakt s kurucmi, mali byť ich richtári predvolaní a požadované informácie mohli odovzdať slúžnemu alebo na generálnej kongregácii.[17]

Štefan Smrečáni, po návrate z hrádockej pevnosti od generála tlmočil pred zasadnutím stolice 12. júna 1709 stanovené kvóty pre zásobovanie vojska trávou (*gramen*). Do pevnosti mali dodať 12 vozov, na obrannú líniu v Svätom Petre 10, do Pribyliny 30. Najviac vozov, až 141, malo byť dovezených do Vavrišova, kde sa v tom čase zdržiavala azda väčšina jazdeckých oddielov. Pre múku, ktorú mali doviesť do skladu v Liptovskom Mikuláši, bola v prípade problémov s priestormi určená šľachtická kúria nevydatej Barbory Potornajovej, kde mal múku prevziať a zabezpečiť jej stráženie komisár Alexander Andreánsky. Po urgencii županovho dreva bolo nariadené Jurajovi Detrichovi a Jurajovi Ulehlovičovi, aby čo najskôr do Trenčína vyslali (*expedituri citissime*) pripravované opracované i neopracované trámy, vrátane troch žľabov a šindľa.[18]

Komisár Neffczern v súvislosti s dovozom múky na zasadnutí kongregácie 20. júna 1709 zľavil z pôvodne požadovaných 100 vozov na 60, ku ktorým mal každý slúžny zabezpečiť v rámci svojho okresu ťažné zvieratá. Komisár nariadil tiež opravu strechy na sýpke pri hrádockej pevnosti. Náklady na potrebný šindeľ a ďalší materiál sa mal zaplatiť z prostriedkov stolice, pričom pri neskoršom zúčtovaní by sa jej tieto náklady preplatili zo štátnych zdrojov. Stolica mala vypraviť ďalšie dve kolóny vozov. Ladislav Giláni mal viesť jednu do Topoľčian a František Štiavnický druhú do Žiliny. Pre oboch komisárov bol stanovený denný plat 75 denárov. Generál Štefan Steinwille († 1720) žiadal, aby stolica do troch týždňov vyhotovila aktuálny súpis všetkých prítomných a neprítomných šľachticov, rovnako zomrelých a zabitých. Ako odmenu pre generála Steinwilla a komisára Noltena stolica odsúhlasila darovanie vlčích kožušín. Obciam, ktoré mali nedoplatky v odvodoch na stoličných hajdúchov zasa nariadila, aby namiesto platieb vystrojili priamo hajdúchov. Týkalo sa to obcí Liptovský Mikuláš, Bobrovec, Bobrovček, Pavlova Ves, Trnovec, Likava, Dúbrava, Kráľovská Ľubeľa a Krmeš. Mesačný plat pre hajdúcha bol znížený na 50 denárov.[19]

Kongregácia sa 3. júla 1709 zaoberala vyberaním a odvodmi desiatku, a tiež nedoplatkom šľachtickej taxy. Na podnet kniežaťa Jána Adama Liechtensteina (*1657, †1712), majiteľa hrádockého panstva, kvôli nákladom na stavbu sýpky a v súvislosti s vojskom, stolica odsúhlasila panstvu polovičné úľavy v odvodoch. Úľavy boli priznané aj vyhorenej dedine Liptovská Štiavnica. Podžupanovi, ktorý sa venoval oprave domu v Trenčíne, bolo zaslaných 50 zlatých, ktoré mu mali byť potom stiahnuté z platu *(salária)*. Zaevidované boli dodávky

16 MARTINICKÝ, ref. 1, s. 26-33.
17 ŠA ŽA, LŽ-I, KP 1699-1710, p. 386v-388r.
18 ŠA ŽA, LŽ-I, KP 1699-1710, p. 388r.
19 Tamže, p. 388v-389r; MARTINICKÝ, ref. 1, s. 26-33.

ovsa pre generála Toleta 40 meríc, pre podplukovníka Wolfskehla 20, pre ďalšiu jednotku 8. Perceptor Juraj Ulehlovič vyčlenil 15 zlatých, ktoré mal slúžny Ján Rády dať k dispozícii Samuelovi Žemberimu, panovníkom vyslanému na rokovania so stolicou o banských záležitostiach.[20]

Kongregácia sa 10. júla 1709 presťahovala z Liptovského Mikuláša do kaštieľa v Palúdzke, ktorý mal slúžiť ako zabezpečené miesto (*locus tutionis*) pre potreby Liptovskej stolice. Kaštieľ Leonarda Paluďaja mal nahradiť predtým určený dom Barbory Potornajovej, kde mal byť vybudovaný aj záložný sklad. Na zasadnutí prerokovali záležitosti dodávok trávy a mäsa, najmä z lokalít na východ od obrannej línie (*supra lineam situatis*). Pripomenuli tiež prípad násilného odvedenia dobytka kurucmi z dedín Kokava, Važec, Východná, Štrba a Teplička. V súvislosti s dovezením múky z Topoľčian bola nariadená ďalšia kontrola skladu v Liptovskom Mikuláši. Podľa rozkazu generála Toleta na výstavbu opevnených hradieb (*rettutta*) vo Svätom Jáne mal slúžny zabezpečiť 20 vozov a 60 robotníkov. Do tohto pracovného oddielu však nemali byť zaradení poddaní, určení na opevňovacie práce Ružomberka a Palúdzky. Slúžni mali vyhotoviť na generálovu žiadosť súpis manželiek tých zemanov, ktorí sa v stolici nezdržiavali.[21]

Na kongregácii 15. júla 1709 informoval podžupan o požiadavkách Samuela Žemberiho na zabezpečenie ochrany baní, ktorá mala zahŕňať poskytnutie robotníkov, ťažných zvierat a koní.[22] Za účasti vojenského komisára Jána Neffczera rokovala 16. júla 1709 v Liptovskom Hrádku stoličná deputácia. Panovníkovi verní šľachtici zo Spišskej a Šarišskej stolice, ktorí sa zdržiavali v Liptove (*exulantes*) a podľa nariadenia vojenského komisára boli ubytovaní a živení na majetkoch kráľovského hrádockého panstva, sa mali presunúť na majetky manželiek tých liptovských šľachticov, ktorí sa nezdržiavali doma (a boli teda podozrievaní, že sa pripojili ku kurucom). Zo stoličnej pokladne im malo byť, tak ako vojsku, vyplácané denne šesť „*krížových peniazov*"*(cruciferis)* alebo dva groše.[23]

Zhromaždenie 23. júla 1709 sa venovalo sťažnosti generála Toleta, ktorý žiadal o náhradu volov, ktoré mu odviedli kuruci pod vedením Martina Sentivániho. Náhrada sa mala podľa dispozícií generála a pod jeho ochranou kompenzovať skonfiškovaním majetku v cene strateného dobytka u manželiek „nezvestných" šľachticov, a tiež u tých liptovských zemanov, ktorých príbuzní sa dokázateľne pripojili k povstalcom. Pre riešenie tejto záležitosti vyslala stolica ku generálovi Ladislava Okoličániho a Ondreja Pongráca. V rámci opravy domov župana v Trenčíne, ktorú vykonávali niektorí obyvatelia z Vrbice, urgoval provizor Trenčianskeho panstva dodanie zvyšného materiálu. Podľa listov snemových vyslancov bolo potrebné preplatiť pani Šuhajdyovej sto toliarov, ktoré poskytla na krytie ich denných nákladov.[24]

Ladislav Okoličáni a Ondrej Pongrác po návrate z rokovaní s generálom Toletom predniesli správu na poslednej kongregácii pred bitkou 27. júla 1709. Stolica k záležitosti zaujala stanovisko, že od manželiek kurucov a ich príbuzných môžu vybrať len tretinu ceny dobytka a na zvyšok sa bude musieť zložiť v rámci taxy celá stolica. Na vyberanie týchto peňazí boli pre severný a východný okres určení Alexander Andreánsky a pre južný a západný okres

20 Tamže, ŠA ŽA, LŽ-I, KP 1699-1710, p. 389r-v.
21 Tamže, p. 389v-390r.
22 Tamže, p. 390r.
23 Tamže, p. 390v.
24 Tamže, p. 390v.

Michal Fejérpataky. Ďalej bolo ustanovené, že od 1. augusta bude namiesto trávy dodávané seno. Od nasledujúceho pondelka, teda od 29. júla, sa mali stretnutia stolice uskutočňovať už len na určenom mieste v kaštieli v Palúdzke (*praesidium*). Nakoniec boli ešte určené výšky posledných odvodov. Záznam končí vetou, ktorá poukazuje na vážnosť situácie v najbližších dňoch a hodinách a zdôrazňuje, že také výdaje stolica ešte nikdy nemala.[25]

Zajatie labanca

Bitka pri Vavrišove

Vráťme sa však k priamym prípravám na vojenské stretnutie v Liptove v roku 1709. Generál Anton Tolet nariadil prezieravo už v máji na obranu Liptova zo Spiša vybudovať systém obranných opevnení (tzv. šiance) od Nového hradu cez Liptovský Peter, Vavrišovo a Pribylinu. Na východnom svahu Švihrovej (rozkladá sa medzi potokom Jamníček na jednej strane a medzi Belou a Mlynským potokom na druhej strane) zasa vykopať zemné valy, na Hradskej hore vybudovať strážnu vežu a najväčší oporný bod vybudovať západne od Vavrišova. Nový hrad bol len jedným z oporných bodov južného opevnenia, a to aj napriek tomu, že už v priebehu Tököliho (Thököly) povstania bol vypálený a aj na začiatku 18. storočia stál v ruinách (obnovený bol len kaštieľ v jeho blízkosti). Stred cisárskej obrany tvoril obranný múr pôvodného gotického kostola v Liptovskom Petre. Šiancový obranný systém pozostával z dvoch za sebou stojacich pevnostných línií, z ktorých prvá bola na východnom okraji Belej a druhá bola vyznačená kopcovitým terénom na západnom brehu. Prvá línia sa začínala pri Liptovskej Porúbke, pokračovala až za hrádocký kaštieľ a dotýkala sa západného okraja dovalovského chotára. Tiahla sa ďalej západným okrajom vrchoviny medzi Dovalovom a Liptovskou Kokavou. Na tejto línii bolo päť oporných bodov, z ktorých jedným bol hrad. Druhá, zadná obranná línia, sa začínala pri Liptovskom Petre a pokračovala až na západ od Pribyliny. Táto línia nebola súvislá, lebo ju prerušovali potoky vlievajúce sa do Belej. Na nej boli štyri obranné body. Okolie Vavrišova a Pribyliny bolo prispôsobené na obranu. Dediny obkolesili šiancami a pri západnom výstupe Vavrišova vybudovali hviezdicový šianec, pretože tam bol geometrický stred celej línie. Jeden oporný bod bol vybudovaný aj medzi Pribylinou a zadnou líniou na okraji údolia. Jedine Liptovský Peter a Nový hrad boli schopné aktívne a intenzívne odolávať útoku nepriateľa, keďže tam boli umiestnené aj delá. Celý systém vybudovali vojaci a sedliaci násilne nahnaní z okolitých dedín. Aby bolo zásobovanie vojska vo vydrancovanom Liptove jednoduchšie, týždenné jarmoky boli z Liptovského Mikuláša presunuté do Liptovského Petra.[26]

Povstalci sa snažili naspäť dobyť stratený Liptov. Od začiatku júna 1709 bolo jasné, že kuruci zaútočia proti cisárskym vojskám a pokúsia sa ich vyhnať z údolia Váhu. Navyše kuruci získali od svojich zvedov v cisárskom tábore pomerne presné údaje o umiestnení,

25 Tamže, p. 391r: *Porro in dies et horas maioribus frequentioribus et inaevitalibus accrescentibus expensis et necessitatibus comitatus.*

26 ŠA ŽA, Liptovská župa I, i. č. 20, Kongregačný protokol 1699-1710, p. 374r-375r.

technickom prevedení a sile šiancov v Liptove. Velitelia kuruckých oddielov pochádzali z Horného Uhorska, takže terén dôverne poznali. Kurucký veliteľ, generál Mikuláš Berčéni (Berecsényi), sa preto uchýlil k vojenskej lesti. Vyslal brigádnika Jána Čajágiho (*Csajághy*) s 1 200 vojakmi do Zvolenskej stolice, aby tak odlákal a ešte viac oslabil cisárske jednotky. Výsledkom jeho lesti bolo odvelenie generála Viarda do Banskej Bystrice, a tak v Liptove ostalo len okolo 500 – 600 cisárskych vojakov pod vedením generála Antona Toleta.

Sila kuruckého náporu sa rozdelila do dvoch skupín. Hlavnú skupinu tvorili jednotky generála Michala Čákiho (Csáky) pod velením skúseného veliteľa grófa Pavla Andrášiho (Andrássy). Jednotky vyšli smerom na Hranovnicu, aby sa spojili s ďalšími oddielmi v Spiši. Vedľajšej druhej skupine velil brigádnik Čajági (Csajághy). Bol veľmi šikovný a poznal miestne pomery. Jeho jednotky s počtom asi 1 500 – 2 000 vojakov sa zhromaždili pri Telgárte. Pod ochranou lesa popri Hrone smerom na Pohorelú a Polomku voviedol Čajági svoje oddiely do priestoru nad Liptovskou Porúbkou, odkiaľ mal zboku zaútočiť na Toletove vojská v smere od dnešného Liptovského Hrádku a Liptovského Petra. Tieto dve skupiny sa potom mali dohodnúť o spoločnom začiatku útoku, keďže Čajági potreboval na presun viac času.

Kuruci sa na boj dobre pripravili. Povstalecká sila sa pred útokom počítala na okolo 6 500 – 7 000 vojakov. Dve tretiny z tohto počtu boli pešiaci a tretinu tvorila jazda. K dispozícii mali asi tri delá a dva mažiare.

Podľa dobových výpovedí mal Tolet pred začatím bitky k dispozícii 400 – 500 mužov dragúnskeho Wolfskehlovského pluku, 900 pešiakov (400 v Pribyline, 300 v Liptovskom Petre a 100 v Hrádku) a 32 chlapov pod velením jedného poručíka bolo umiestnených v tábore nad Vavrišovom. Dovalovo cez deň strážil jeden jazdecký oddiel a v noci tunajší sedliaci.

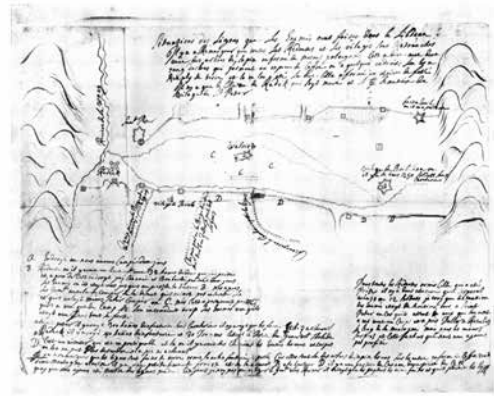

Skica bojiska podľa J. de la Riviére (Kriegsarchiv Wien)

Aj keď pôvodné plány útoku počítali s dátumom 31. júla 1709 ako začiatkom operácie v Liptove, pre dlhý presun vojska bol začiatok bitky posunutý na 4. augusta, aj napriek obavám poverčivého generála Mikuláša Berčéniho, ktorý sa bál zopakovania porážky pri Trenčíne presne pred rokom. K vojenskému stretnutiu potom došlo v dňoch 4. – 10. augusta roku 1709 v hornej časti Liptova pri Vavrišove, v blízkosti planiny Švihrová. Hlavná skupina povstaleckých vojsk postúpila už 2. augusta od Šuňavy k Hybiam a ukryla sa v lese. Francúzsky plukovník Jean de La Riviére s 200 jazdcami a 60 dobrovoľníkmi postúpil až k Dovalovu a z tunajších kopcov si presne zmapoval terén. (Presné rozmiestnenie vojsk je zrejmé z jeho poznámok a z vojenskej mapy pochádzajúcej z jozefínskej doby, ktorá sa nachádza dodnes s ďalšími mapami vo Vojenskom archíve vo Viedni). Keď ich cisárske oddiely zbadali a začali ostreľovať delom a puškami, vrátil sa k Hybiam. K Východnej sa vrátili aj jednotky pod velením Babočaja (Babocsay), pravdepodobne,

aby utajili pred protivníkom silu vojska. Vo včasných ranných hodinách 3. augusta 1709 priviedol generál Čáki svoje vojsko až k dovalovským šiancom a vojsko pripravil na útok v tých miestach, ktoré boli pre nepriateľa zle pozorovateľné. Predvoj 300 jazdcov zveril pod velenie brigádnika Františka Pauera. Za nimi nasledovali hajdúsi, delá s muníciou a napokon husári pod velením brigádnika Babočaja. Generál Pavol Andráši a generál Michal Čáki velili pechote so sedemtisíc mužmi. Celé vojsko bolo napokon 4. augusta rozmiestnené a pripravené na boj.[27]

Čajágiho jednotky v sobotu 3. augusta vo večerných hodinách zaujali postavenie na ľavom brehu Váhu na okraji Liptovskej Porúbky v lese, dobre ukryté pred nepriateľom.

Bitka pri Vavrišove sa začala v nedeľu 4. augusta v ranných hodinách medzi 7 – 8 hodinou, keď sa Čákiho oddiely pustili do útoku na šiance pri Dovalove. Stalo sa tak z nepochopiteľných príčin, keď Berčéni vydal rozkaz zaútočiť už pred východom slnka. Keď sa o útoku dozvedel generál Tolet, postavil sa na čelo jazdy a odišiel na pozície pri Vavrišove, kde sa očakával ďalší nápor kurucov. V okolí Dovalova potom na šiance útočili kuruci v dvoch útvaroch. Čáki na pravom krídle so skupinou Urbana Celdera (Czelder) a na čele ľavého krídla stál barón Pavol Andráši so skupinou L. Ňáraja (Nyáray). Ostreľovaním šiancov mali vytvoriť priestor pre útok jazdy. Postup tohto oddielu však zvrátil samotný Tolet, pod ktorého osobným vedením zahnali cisárski vojaci kuruckú jazdu na ústup. Zatiaľ slabú obranu dovalovských šiancov na dvoch miestach prerazili oddiely Celdera a Ňáraja. Velenie však znervózňovala nečinnosť skupiny vojsk pod velením Čajágiho pri Porúbke. Ten nedostal včas správu o úspechu pri Dovalove. Čáki aj napriek naliehaniu de Riviéra, Celdera a Andrášiho váhal s útokom smerom na Vavrišovo a čakal na Čajágiho oddiely. Absencia spojenia medzi týmito dvoma veliteľmi sa neskôr ukázala ako vážna chyba. Čajági, nevediac či sa útok už začal, pohol sa nakoniec aj bez rozkazu v momente, keď bolo počuť dva výstrely. Urýchlene sa s vojskom presunul priamo do Liptovskej Porúbky a odtiaľ poslal jedného poručíka na prieskum k Dovalovu. Ten mu zakrátko nahlásil, že Čákiho jednotky sú už pred Vavrišovom. Čajágiho oddiely sa potom presunuli ku kaštieľu v Hrádku a sám Čajági sa ponáhľal po ďalšie rozkazy k Čákimu.

Oddiel asi sto cisárskych jazdcov mal zatarasiť hlavný brod k Vavrišovu, kuruci však prenikli cez iné brody a okolo 10. hodiny, aj napriek nerozhodnosti Čákiho, stáli pred Vavrišovom. Čajágiho jednotky takmer bez boja prelomili obrannú líniu v Petre a Novom hrade (Hrádok) a prenikli tiež až k Vavrišovu. Na ľavom krídle postupovali Celder a Ňáraj a na pravom útočil Čajági. Generál Tolet po prelomení obrany dovalovských šiancov a obrany v Hrádku a Petre, zhromažďoval bojaschopné oddiely vo Vavrišove. Zovretie okolo Toletovej armády sa postupne uzavieralo. Pri obrane pozícií Toleta ranili. Podľa úradného hlásenia malá guľka z pušky na dvoch miestach poranila jeho sánku. Jeden z jeho kapitánov Fridrich Böckl bol zranený smrteľne. V popoludňajších hodinách bol už Tolet so 400 – 500 jazdcami úplne obkľúčený vo Vavrišove. Je záhadou prečo mu na pomoc neprišla posádka šiancov v Petre alebo Pribyline. Na bojisku v radoch kurucov sa šírila správa o Toletovej smrti, ten však bránil Vavrišovo na čele zverených oddielov. Obával sa podpálenia dediny zápalnými strelami, a tak dal sám povel na zapálenie Vavrišova a ustupoval s jazdcami do hviezdicového šianca za dedinou. Odtiaľ chcel podniknúť útok na kurucov. Okolo 15. hodiny vtiahol

27 MARKÓ, Árpád. *A liptói kuruc hadjárat 1709 augusztusában*. Budapest 1935, s. 56.

Kurucký odev a jeho súčasti

s asi 400 mužmi do hviezdicového šianca pod ochranou dymu z horiaceho Vavrišova. Kuruci zaskočení náhlym zvratom v bitke na ustupujúcich vojakov neútočili. Ďalšie útoky boli zmarené aj rozkazom generála Čákiho. V útočení pokračovali len dva Čajágiho prápory. Čajági nechcel poslúchnuť Čákiho, lebo vedel, že rozhodný útok by mohol rozbiť Toletovo vojsko, ktoré postupovalo do opevnenia. Počas popoludnia obsadila jazda pod velením Ladislava Semereho (*Szemere*) a Jeana de La Riviéra vyvýšeniny na západ od Vavrišova. V obsadenom šianci v blízkosti Vavrišova umiestnil Riviére delá a v noci začal s ostreľovaním vojakov uzavretých vo veľkom šianci. Čáki poslal na posilnenie Semereho jazdy na planinu aj hajdúchov. Pluk Františka Pauera vyslal uzavrieť cestu smerom k Petru a Bobočaja s dvoma plukmi k pribylinským šiancom. Čajági, obávajúc sa tajného ústupu obkľúčených Toletových jednotiek na sever, vyslal týmto smerom na vlastnú zodpovednosť 300 mužov pod velením vicekapitána Jána Pongráca (Pongrácz).

Dôsledkom Čákiho váhania bolo rozhodnutie nezaútočiť okamžite na obkľúčené Toletove vojsko, ale radšej zaujať vyčkávaciu pozíciu. Toto osudové rozhodnutie bolo motivované zaiste jeho poradcom Babočajom (aj napriek tomu, že podľa Berčéniho rozkazu bol poradcom menovaný P. Andráši), ale aj strachom pred postupujúcim cisárskym vojskom generála Viarda, ktoré sa podľa informácií od generála Berčéniho pohlo z údolia Hrona smerom do Liptova. Preto stiahol celú jednotku pod velením brigádnika Celdera a vyslal ju na prieskum smerom k Ružomberku.

Ráno 5. augusta sa zhromaždili brigádnici v stane Michala Čákiho a vášnivo debatovali o ďalšom spôsobe vedenia boja. Napokon Čáki súhlasil s názorom Babočaja a rozposlal ďalšie výzvedné skupiny smerom na Staré Hory, Turiec a Oravu, aby spozorovali prípadné pohyby nepriateľa.

Do rúk povstalcov padol Nový hrad a časť opevnení. Obce Liptovská Kokava, Hybe, Východná, Važec a Štrba boli tiež v rukách povstalcov, ktorí sa v nich opevnili. Pri menších šarvátkach vypálili Pribylinu. Cisárske vojsko vo vavrišovskom šianci utrpelo straty spôsobené povstaleckou delostreleckou paľbou pod velením Jeana de La Riviéra, ktorá trvala od 5. augusta do 9. augusta. Hviezdicový šianec dobíjali aj kuruckí hajdúsi, ktorí sa chránili pred paľbou Toletových vojakov vykopaním zákopov. Pre urýchlenie dobytia šianca navrhoval Čajági, aby sa zo štyroch strán opevnenia umiestnili do vlastných vybudovaných vyvýšených šiancov delá a tieto by zvrchu ostreľovali cisárske oddiely. Všetky prípravy mali byť viditeľné a prezentované tak, aby sa nepriateľ zľakol a prípadne sa rozhodol kapitulovať. Tieto návrhy však Čáki odmietol akceptovať, lebo sa bál, že útok na šianec by sa nemusel vydariť. Tak sa bez významnejších zmien bojovalo aj 5. a 6. augusta. Tolet bol rozhodnutý brániť sa do posledného muža, aj napriek veľkým stratám, nedostatku potravín a vody. Pobyt vojakov v opevnených pozíciách

navyše znepríjemňoval v augustových horúčkach rýchlo sa šíriaci zápach rozkladajúcich sa mŕtvol a konských zdochlín.

V poslednej chvíli však nastal v bitke nečakaný obrat. Už 7. augusta ráno zbadali Toletovi udatne sa brániaci vojaci, že kurucký oddiel rozmiestnený na kopcoch sa spolu s delami Jeana de La Rivéra sťahuje dolu, do údolia Belej. Udialo sa to na príkaz Čákiho, ktorý tým otvoril Toletovi vhodný priestor na ústup. Vysvetlenie Čákiho pohnútok k takémuto rozkazu sa nepodarilo nájsť ani v jeho listoch Berčénimu, ani v listoch podriadeným veliteľom. Tolet však aj napriek tomu neustúpil.

Správa o rýchlom a úspešnom útoku povstalcov prinútila generála Jána Pálfiho, aby poslal 7. augusta zo Zvolena generála Viarda s 500 jazdcami a 600 pešiakmi na pomoc brániacemu sa Toletovi. Povstalci pokračovali v obliehaní najmä zásluhou Čajágiho, Riviéra a Ňáraja, ktorí presvedčili Čákiho, že cisárske vojská sú ešte príliš ďaleko. Aj brigádnik Celder, ktorý postupoval k Ružomberku, hlásil, že vojsko postupujúce z Banskej Bystrice na Brezno do Ružomberka je veľmi slabé a odhadol ho na 200 jazdcov a 200 pešiakov. Títo však išli na pomoc vystrašenému prefektovi Likavského panstva Jánovi Jakubovi Nefcerovi (Neffczer), ktorý žiadal o pomoc proti kurucom blížiacim sa popri Váhu k Ružomberku. Celder hlásil Čákimu, že zo žiadnej strany nie sú pozorovateľné jednotky, ktoré by sa blížili na pomoc Toletovi. Celder sa rozhodol nezdržiavať bojom o Ružomberok, aj napriek slabej a malej, rýchlo zozbieranej posádke, ktorá sa rozhodla brániť pevnosť svätej Žofie v Ružomberku. Postupoval ďalej z Liptovskej Štiavnice na Liptovskú Lúžnu a odtiaľ prišiel 8. augusta 1709 do Liptovskej Osady. Na druhý deň poslal na prieskum hlavného strážmajstra Bajčiho s 300 hajdúchmi do Štureckého priesmyku. Pri Revúcej však nič netušiace oddiely narazili na predvoj jednotiek pod velením cisárskeho generála Viarda. Po krátkej a prudkej prestrelke ustúpila Bajčiho jednotka s citeľnými stratami do Osady. Podľa dobových informácií cisárske jednotky stratili 12 mužov a na druhej strane padlo až 120 kurucov. Kurucká jednotka bola oslabená aj o väčšiu časť mužstva pozostávajúceho z Liptákov a Oravcov, ktorí cez noc zbehli do svojich domovov. V noci z 8. na 9. augusta 1709 sa Viardova armáda dostala do Ružomberka a Celder preto vydal pokyn na ústup smerom popri Magurke, po hrebeňoch Nízkych Tatier a 12. augusta prišiel do obce Polomka.

Pri Ružomberku sa 10. augusta Viardove oddiely spojili so 6 ťažkými jazdeckými prápormi a 3 prápormi očkajovských husárov pod velením generála baróna Ladislava Ebergéniho a vojsko so silou okolo 2 000 mužov postupovalo Liptovom.

Generál Michal Čáki očakával útok cisárskej armády, pretože o pohybe vojsk v dolnom Liptove mal dobré správy. Tieto správy však hovorili, že cisárske vojsko sa Liptovom len presúva. Aj napriek tomu sa ráno 9. augusta 1709 rozhodol na porade veliteľov vydať rozkaz na ústup. Nepomohlo ani ďalšie prehováranie veliteľov, ba ani útok jedného z veliteľov na vlastnú pásť. V liste de Riviéra Berčénimu je dokonca podaný obraz o veľkej hádke medzi veliteľmi a Čákim. Nie je známe, čo sa na vojenskej porade skutočne odohralo, ale večer kurucká paľba na vavrišovský šianec ustala a v noci z 9. na 10. augusta nariadil Čáki všeobecný ústup. Povstalci sa zhromaždili pri Hybiach a odtiahli späť do Spiša, kde sa 10. augusta utáborili pri Vikartovciach. Vojakom sa z relatívne vyhratej bitky nechcelo ustupovať. Podľa ústnej tradície francúzsky kurucký plukovník de Riviére od zlosti hodil čiapku o zem, keď dostal definitívny rozkaz na ústup.

Generál Anton Tolet okamžite po ústupe kurucov vydal rozkaz na odchod z vavrišovského šianca. Dal prestavať šianec v Liptovskom Petre, v okolí tunajšieho kostola (pôvodný rímsko-

katolícky kostol svätého Petra, definitívne zničený počas požiaru v roku 1786). Kostol opevnili násypom širokým 3 siahy, na ktorý použili materiál zo zbúraných domov. Vojaci vyčistili celý šianec vo Vavrišove. Ale ani tu a ani v Pribyline nezanechal Tolet posádku. Niekoľko mužov ponechal v Liptovskom Petre a zvyšok odvelil do okolia Liptovského Mikuláša.

Jednotky Františka Babočaja a Pauera síce ešte v septembri podnikli menšie výpady smerom k Vavrišovu, ale bez úspechu. Aj Štefan a Pavol Andrášiovci verbovali novú armádu v Gemeri a Spiši pre ďalší útok na Liptov, ale v roku 1709 sa už v Liptove väčšie boje neodohrali.

Maršál Siegbert Heister s pomocnými jednotkami a generálmi Steinwillom, Lefflholzom, Ebergénim, Toletom, Hartlebenom a kniežaťom Jurajom Lubomirskym odišiel do Spiša až 14. novembra 1709. Zanechal však svoje posádky v Liptovskom Petre, na Novom hrade, v Liptovskom Mikuláši a Ružomberku.

V rôznej korešpondencii cisárskych vojakov sa spomína, že Toletovi vojaci by už v obkľúčení neboli vydržali viac ako dva dni a k porážke im pri Vavrišove chýbal len vlások. Do bitky by nemohlo aktívne zasiahnuť ani vojsko pod velením Viarda a Ebergéniho, ak by kuruci bez váhania 9. augusta na šianec pri Vavrišove zaútočili. Bitku bolo možné vyhrať aj napriek neskorším tvrdeniam brigádnika Babočaja, že cisárska paľba diel bola účinná a že kuruci boli veľmi oslabení dezerciou najmä miestnych dobrovoľníkov.

Berčéni prijal správu o Čákiho ústupe 11. augusta v tábore pri Ráhó. František Rákoci dostal túto informáciu až 13. augusta 1709 na hrade v Šarišskom Potoku. Vo svojom ostrom liste z 23. augusta 1709 prikázal Berčénimu vyšetriť liptovský nezdar a potrestať vinníkov. Aj keď Berčéni tento prípad nechcel zahladiť, bolo mu nepríjemné vyšetrovať svojho švagra Mikuláša Čákiho. Čáki síce odišiel so súhlasom Berčéniho s časťou vojsk na svoje majetky do Spiša, ale v hlavnom stane generála Berčéniho na Muráni už v dňoch 13. a 14. augusta vyhotovili písomné hlásenia o priebehu bitky Andráši, Čajági, Celder a Siňaj (*Szinay*). Plukovník de Riviére sa zdržoval v Košiciach, odkiaľ mal doviesť delá pre ďalšie zamýšľané liptovské ťaženie. Preto svoje hlásenie zaslal písomne spolu s vlastnoručne nakreslenou mapou. Či existovala aj Čákiho podrobná správa, sa záznamy nezachovali. Spomínané hlásenia jednotlivých veliteľov hľadajú vinníkov medzi sebou. Riviére označil Babočaja za Čákiho zlého ducha. Babočaj obvinil Celdera a nepriamo ho obvinil aj Čajági, keď tvrdil, že pri obsadení prechodu cez Staré Hory do Liptova nebol dosť rýchly. Berčéni sa v týchto tvrdeniach len ťažko orientoval, ale za konečného a hlavného vinníka bol považovaný Michal Čáki. Nebol však potrestaný, ako sa aj očakávalo. Rákoci sa aj neskôr presvedčil, že v jeho prípade nešlo o zradu, ale neúspech v bitke pri Vavrišove bol spôsobený jeho neskúsenosťou, slabosťou a ovplyvniteľnosťou. V každom prípade Rákociho dôvera v M. Čákiho a P. Andrášiho bola po udalostiach v Liptove v auguste 1709 otrasená. Nepochybne časť viny bola prisúdená aj Babočajovi, ktorý bol známy svojou veľkou antipatiou voči francúzskemu plukovníkovi de Riviérovi, proti ktorému podnecoval aj Čákiho. Dobové pramene, a aj precíznosť de Riviéra pred začatím bojov, nám dovoľujú predpokladať, že išlo o veľmi skúseného profesionála, ktorého snahou bolo v bitke pri Vavrišove vyhrať a poraziť nepriateľa.

V súdobých prameňoch sa síce nezachovali presné informácie o počtoch padlých na strane povstalcov, podľa neskorších správ však kuruckí povstalci nechali na bojisku 400 mŕtvych. Toto číslo je však prehnané a zahŕňa aj straty spôsobené dezerciou, keďže na druhej strane máme k dispozícii presné údaje o počtoch padlých z radov cisárskych vojakov. Z dragúnskeho

Wolfskehlovského pluku padli pri Vavrišove: jeden kapitán, jeden kaprál a 8 členov mužstva. Zranený bol jeden kapitán a 9 členov mužstva. Nezvestní boli dvaja a do zajatia padol jeden poručík, 2 kapráli a 30 členov mužstva. Boli vyčíslené aj straty koní, zahynulo 63 koní a zranených bolo 45.

V opisovaných bojoch, v jednej zo šarvátok vo Vavrišove, padol aj barón Fridrich Böckl, kapitán Wohleskehlovského jazdeckého pluku. Podľa povesti J. Kalinčiaka „*Svätý Duch*", ktorá prvá, aj keď veľmi nepresne, približuje toto vojenské stretnutie – Böckl padol v dedine Svätý Duch v súboji s členmi rodiny Podturňanskovcov. V skutočnosti padol v boji priamo vo Vavrišove a v Liptovskom Petre mu potom urobili vojenský pohreb. Pochovali ho v krypte miestneho kostola. Ešte v prvej polovici 19. storočia bol v zrúcaninách gotického kostola náhrobný kameň s latinským nápisom dokumentujúcim túto udalosť: *„Tu leží urodzený pán Fridrich Wilhelm Böckl, slobodný pán z Böcklu a Cawy, slávneho pluku Wolskehlianskeho kapitán, zomrelý keď buriči Vavrišovo zapálili, jeho duša nech odpočíva v pokoji.*"

Aj na kuruckej strane bolo množstvo vynikajúcich vojakov, ktorých pôsobenie sa dotklo liptovských udalostí v roku 1709. Na zabezpečenie Liptova bolo podľa správy zo septembra 1709 určených 2 550 jazdcov a 4 500 pešiakov podľa rozkazu najvyššieho velenia povstaleckej armády – pluk Františka Babočaja (Babocsay) so 450 jazdcami, 450 jazdcov pod velením Pavla Jurkyho (Gyurky), 500 jazdcov pod velením brigádneho generála Ladislava Semereho (Szemere), 400 jazdcov pod velením brigádneho generála Františka Pauera, 4 roty (250 jazdcov) pod velením Juraja Rétaja (Réthay) a 500 jazdcov pod velením Ladislava Bešeniho (Bessenyey). Ďalej to bolo 800 mužov pešieho pluku pod velením Ján Čajágiho (Csajághy), 700 mužov pešieho pluku pod velením brigádneho generála Urbana Celdera (Czelder), 700 mužov pod velením Pavla Andrášiho, 400 mužov z Berčéniho pluku, 800 mužov pod velením Lóciho (Lóczy), 800 pešiakov pod velením brigádneho generála Mikuláša Péréniho (Perényi) z Lučenca a 300 členný peší pluk baróna Imricha Révaja (*Révay*) zo Sklabine a Blatnice. Cisársky zdroj však pozabudol na okolo 1 000 mužov generála Pavla Andrášiho (Andrássy), 300 mužov brigádneho generála Ladislava Ňáraja a okolo 300 mužov delostreleckého pluku pod velením brigádneho generála Jeana De la Riviére.[28]

Napriek tomu, že k rozhodujúcemu vojenskému stretu v závere tejto bitky prakticky nedošlo, padlo v nej desať cisárskych a neznámy počet kuruckých vojakov a vyhorelo 7 obcí. Vážne boli poškodené kostoly v Liptovskom Petre a Liptovskom Ondreji. Svätoondrejský kostol musel byť v nasledujúcich rokoch od základov prestavaný. Podľa niektorých teórií následkom týchto bojov zanikli blízke dediny Čutkovo, Danišovo, Svätý Duch a v blízkosti Veternej Poruby dedina Svätý Štefan. Čutkovo, Danišovo a Svätý Duch zanikli však už na konci 15. storočia a v tomto období teda neexistovali. Svätý Štefan bol počas bitky tiež vyrabovaný a zanikol definitívne pravdepodobne o 4 roky neskôr.[29]

Toletove zákopy sa dajú pozorovať na niektorých miestach ešte dnes severne od Liptov-

28 MARKÓ, ref. 27, s. 24-25.

29 Tamže; VÍTEK, Peter. „Švihrovská" bitka pri Vavrišove. In *Neďaleko od Trenčína : Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej*. Eds.: Segeš, Vladimír – Šeďová, Božena. Obec Trenčianska Turná a Vojenský historický ústav v Bratislave, 2008, s. 229-239; VÍTEK, Peter. Švihrovská bitka. In *Po tvojich cestách pevne kráčam.* Zborník z osláv 300. výročia Ružomberskej synody. Ružomberok 2007, s. 34-39; VÍTEK, Peter – MARTINICKÝ, Miroslav. *Dejiny obce Vavrišovo.* Vavrišovo : Obecný úrad vo Vavrišove 2010; VÍTEK, Peter. Velitelia v bitke pri Vavrišove – Švihrovskej bitke. In *Bitka pri Vavrišove.* Vavrišovo : Obecný úrad vo Vavrišove, 2010, s. 75-85; HOUDEK, Ivan. Švihrová. In *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti* 20, 1926, s. 44-50.

ského Petra, ponad Vavrišovo až po Pribylinu. Dajú sa rozoznať aj miesta, kde stáli štvorhranné vežičky, v ktorých bolo umiestnené delostrelectvo. Časť východnej strany Švihrovej oproti Vavrišovu, kde stáli francúzske batérie pod velením plukovníka de Rivére, sa nazýva ešte dnes „*Francúzy*".

Náčrtok bojiska bitky pri Vavrišove z konca 19. storočia (Archív L. Mikuláš)

Starší ľudia rozprávajú, že na Švihrovej, v miestach kde stála niekedy dedina Svätý Duch, sa z času na čas v sparných letných mesiacoch objavujú cisárski bojovníci v bielej vojenskej rovnošate, dlhých kabátoch a trojrohých klobúkoch, držiaci v rukách pušky s nasadenými bodákmi, proti ktorým útočia kuruckí hajdúsi v krátkych kabátoch, zošnurovaných mentiekach, priliehavých nohaviciach, krátkych čižmách s puškami, šabľami a sekerami v rukách. V pozadí za nimi sa údajne zjavujú v krytých postaveniach delostrelecké batérie. Na bojisku vidieť ranených, umierajúcich, kaluže krvi, rozhádzané zbrane, horiacu dedinu a utekajúce obyvateľstvo. Nepočuť však ani streľbu pušiek a diel, ani vojenský rev, či ston umierajúcich. Všetko sa odohráva v najväčšej tichosti. Možno, že aj tento prízrak podnietil zemana Juraja Lubyho, keď na počesť svojho deda Juraja Lubyho skomponoval krásnu a dojemnú Švihrovskú dumu, ktorú hrával liptovským zemanom známy huslista Jozef Piťo. Túto melódiu neskôr otextoval rodák z Jamníka, básnik Bohuslav Klimo – Hájomil (*1882, †1952).

Baron Trenk a jeho panduři

DUŠAN UHLÍŘ

V roce 2019 proběhla v Brně na Špilberku atraktivní výstava, jejímž středobodem byla postava legendárního barona Trenka. Předvedla výsledky obsáhlého výzkumu tělesných ostatků známého barona, které jsou uloženy v hrobce u brněnských kapucínů. Na výzkumu se podílel tým lékařských odborníků a antropologů a přinesl zajímavé výsledky o Trenkově způsobu života, o jeho životosprávě, o jeho nemocech i válečných zraněních a celkovém zdravotním stavu. Podařilo se také zcela rekonstruovat jeho podobu.

Osmnácté století poznamenala řada válek, které prošly Evropou jedna za druhou a pustošily kontinent v zájmu dynastických plánů několika císařů a králů. Byla to doba, která přála vojenskému řemeslu, kdy se válka stala líhní nejen bezpočtu slavných vojevůdců, ale také mnoha vojenských dobrodruhů, desperátů a rytířů štěstěny. Jejich osudy dodnes nevyvanuly z paměti lidí a přerostly namnoze v romantickou legendu. Jednou z těchto legend je i velitel divokého sboru pandurů ve vojsku Marie Terezie, známý baron Trenk, recte Franz von der Trenck.

V roce 1745 vyšla ve Frankfurtu nad Mohanem kniha, která se setkala s velkým zájmem čtenářů. Její titul *„Život a skutky daleko známého barona Františka von der Trenck, c. k. plukovníka nad sborem pandurů a slavonských husarů"* musel sám o sobě přitahovat pozornost, protože v případě zmíněného barona se jednalo o osobnost tehdy nadmíru aktuální, jejíž činy bezprostředně ovlivňovaly události právě probíhající války na evropském kontinentu. Kniha slibovala napínavé čtení, neboť Trenk byl voják udivující výstřední odvahou, o kterém po Evropě kolovaly téměř neuvěřitelné historky. Proto se kniha rychle stala bestsellerem a vyšla po dvou letech v dalším vydání. Protože byla psána v první osobě, věřilo se a vydavatel se to snažil potvrdit, že proslulý plukovník pandurů je sám jejím autorem.

V otázce autorství knihy není dodnes zcela jasno, ale skutečnost, že je psána s jednostrannými sympatiemi pro hlavního hrdinu a značně glorifikuje jeho skutky, vzbuzuje dojem, že pokud nebyl Trenk sám jejím autorem, byl přinejmenším jejím iniciátorem. Trenk byl ovšem osoba nanejvýš problematická. Jeho bravurní odvaha na bojišti se pojila s nezkrotnou povahou, s bezmeznou arogancí a brutalitou. Jeho válečné úspěchy byly vykupovány vraždami, násilnostmi, loupežemi a drancováním. Bylo veřejným tajemstvím, že valná část válečné kořisti jeho divokých pandurů uvízla za nehty jejich velitele.

Jeho údajná autobiografie se dočkala nových a nových vydání, byla přepracovávána, doplňována a překládána do dalších jazyků. Šířila dále neověřené informace a pomáhala tak vytvářet mýtus kolem životních osudů velitele pandurů. Dnes už je velmi obtížné oddělit zrno od plev a dobrat se skutečných osudů slavného-neslavného hrdiny.

Doba, o níž hovoříme, je dobou válek, jež vedla mladá Marie Terezie v letech 1740 – 1748 proti početné vojenské koalici několika evropských dvorů. Tyto války vstoupily do dějin

jako války o dědictví rakouské či jako války slezské. Marie Terezie v nich přišla o Slezsko, ale málem ztratila i Čechy s Moravou a další území, která podědila po svých habsburských předcích. Hlavním protivníkem se jí stal pruský král Fridrich II., který v čele své dokonale připravené armády několikrát vážně ohrozil její trůn. Měl s ní zkřížit zbraně i později ve válce sedmileté a nakonec i v „bramborové válce" o dědictví bavorské na samém sklonku její vlády. Marie Terezie a její armáda utrpěly mnoho porážek a rakouské vojáky i diplomaty stálo hodně úsilí, aby ji uchránili od větších pohrom, než byla ztráta Slezska. Jedním z těch, kdo nabídli mladé panovnici své služby ve chvílích nejtěžších, byl baron František Trenk, který pro ni postavil do pole sbor nezkrotných vojáků od tureckých hranic, pro něž se vžilo označení „panduři".

Pandur byl původně ozbrojený panský sluha, dráb ve službách uherských aristokratů. Nejbohatší z uherských magnátů se dokonce obklopovali celými družinami ozbrojených pandurů, kteří se pak často stávali postrachem svého okolí. Trenkovou zásluhou se tento pojem přenesl i na jeho vojenský sbor, považovaný také víceméně za baronovu privátní armádu.

Války osmnáctého století byly vedeny v duchu tzv. lineární taktiky, při které byli vojáci vedeni do bitvy v pevně vyrovnaných liniích a byli nuceni pochodovat proti nepříteli v složitých formacích. Jejich komplikované manévry připomínaly šachovou partii, která nesnesla žádné vybočení z pevných pravidel války. Z vojáků byl tvrdým drilem doslova vytlučen pud sebezáchovy a oni vzpřímeně a za neustálého vyrovnávání řad pochodovali proti nepřátelské palbě. Každý manévr se prováděl na základě soustavy povelů s jediným cílem – dosáhnout naprosté souhry a plynulosti v pohybu jednotek i celých útvarů. Protivníka pak kosili hromadnou salvou pušek. Linie nesměla být narušena ani v případě velkých ztrát. Tato těžkopádná a náročná taktika ovládla všechny evropské armády od třicetileté války po Velkou francouzskou revoluci. Nejinak tomu bylo i v rakouské armádě Marie Terezie.

Jedinou výjimku z tohoto pravidla představovaly hraničářské jednotky, které bojovaly ve volných formacích, takřka neovlivněny prvky lineární taktiky. Byly to útvary složené z příslušníků balkánských národů, vojáci, kteří byli zvyklí z častých šarvátek s Turky rozptýlenému způsobu boje. Žili na půdě tzv. *„vojenské hranice"*, tedy v širokém územním pásu oddělujícím habsburskou říši od říše osmanské, který měl zvláštní vojenskou správu, naprosto odlišnou od ostatních provincií monarchie. Tento pás se táhl od jaderského pobřeží až za Bělehrad a sledoval povětšině tok řek Sávy a Dunaje. Místní obyvatelstvo – hraničáři (Gränzer) – muselo být kdykoli připraveno na vpády Turků a žilo proto ve stálé bojové pohotovosti. Byli to vojenští kolonisté, kteří sem kdysi utekli před Turky, nebo sem byli dosídlováni z jiných částí habsburské říše. Živili se sice spolu se svými rodinami zemědělstvím, ale současně museli pod velením císařských důstojníků vykonávat vojenskou službu na hranici. Tvořili tak svého druhu domobranu a podléhali vojenskému režimu. Zvláštní systém vojenské hranice se utvářel od 16. století a přetrval až do století 19. Když po dobytí Bělehradu princem Evženem Savojským a po následném míru v Požarevci (1718) byli Turci z této oblasti definitivně vytlačeni, stala se vojenská hranice rejdištěm šlechtických dobrodruhů, kteří sem přišli rychle zbohatnout. Získali od vlády za odměnu nebo levně nakoupili rozsáhlé pozemky a obsadili vlivné úřady. Tak získala roku 1732 své majetky – celkem patnáct vesnic v okolí slavonského Brestovce – i rodina Trenkova. V té době začalo také velení

císařské armády poprvé uvažovat o nasazení hraničářů na vzdálených bojištích, tedy mimo oblast vlastní vojenské hranice, pro kterou byly jejich jednotky určeny.

Brzy nato se staly jednotky hraničářů, všeobecně označované jako „chorvati" či „kroboti" (Kroaten, Croates), postrachem nepřátel vídeňského dvora na italských a posléze i na středoevropských bojištích. Hraničářské útvary lehké pěchoty, složené zdaleka nejen z Chorvatů, ale i ze Srbů, Rumunů, Maďarů a dalších národností Balkánu, se ukázaly jako zvlášť vhodné pro to, čemu se říkalo „malá válka", tedy pro partyzánský způsob boje. Jejich rozptýlené oddíly chránily hlavní armádu před nečekanými útoky protivníka. Svými přepady osamocených jednotek či zásobovacích konvojů neustále znepokojovaly a oslabovaly nepřátelské síly. A tak hraničáři jako nový prvek v habsburské armádě vlastně narušovali šablony lineární taktiky a předznamenaly vývoj k modernějšímu pojetí válečného řemesla. Nejznámějším a nejobávanějším útvarem mezi nimi byl sbor pandurů, kterému velel baron Trenk.

Trenkovi panduři však nepatřili k regulérním hraničářským plukům a vymykali se také jejich vojenské správě. Nebyli povoláni do zbraně výzvou jako ostatní hraničáři, ale byli naverbováni. Dekretem vídeňské dvorní válečné rady z 27. února 1741 byl baron Trenk pověřen naverbovat ve Slavonsku, Syrmii a na hranicích při Dunaji a Sávě sbor jednoho tisíce dobrovolníků pro válečné operace ve Slezsku. Trenk je měl vyzbrojit ve vlastní režii, převzít jejich velení a přivést je do armády Marie Terezie. Sloužili pak bez žoldu a jediným zdrojem zisku jim byla „praeda libera", tedy válečná kořist. Základním kádrem Trenkova sboru se nemohli stát regulérní hraničáři, běžně podléhající vojenské povinnosti, a tak se Trenk musel spokojit ponejvíce se společenským odpadem, s deklasovanými živly, se zbojníky a lupiči, kterým byla při vstupu do Trenkova vojska udělena milost, s tuláky a přeběhlíky z turecké strany hranice. Takových lidí bylo ovšem v této části Balkánu více než dost.

Franz von Trenck ako vyzbrojený pandúr

Jestliže se regulérní hraničářské jednotky musely potýkat s disciplinou svých vojáků jako jedním z hlavních problémů, pak to o Trenkových pandurech platilo dvojnásob. Alkoholismus a neodolatelný sklon k násilnostem a loupení byly vlastní většině bojovníků z vojenské hranice a velitelé je jen s nasazením nejtvrdších trestů mohli udržet na uzdě. Také Trenk musel čelit nekázni divokých pandurů drastickými metodami. Znal však dobře jejich mentalitu a uměl v nich vzbudit respekt. Na rozdíl od jiných hraničářských důstojníků byl v kraji mezi Sávou a Dunajem doma, znal problémy a zvyky jeho obyvatel a osvojil si také sám jejich drsné chování. Imponoval jim svou fyzickou silou a odvahou, která sváděla k napodobení, a nadto vynikal vysokou inteligencí. Stal se tak pro ně přirozenou autoritou a dokázal z nich vykřesat maximum. Věděl, že jejich odvaha hraničí až s pohrdáním vlastním životem, že jsou vytrvalí a věrní tomu, kdo si získá jejich důvěru. Život je naučil tolika odříkáním, že bez obtíží snášeli i ty nejhorší podmínky života v poli. Trenk byl sice šlechtic a majitel jednoho z největších panství ve Slavonii, ale způsobem života se příliš nelišil od svých poddaných. Liboval si v obhroublých zábavách, přímo vyhledával divoká dobrodružství a bitky. Dostalo se mu sice na tehdejší dobu dobré-

ho vzdělání, ale to v něm nedokázalo potlačit násilnickou povahu a špatné návyky.

Baron František Trenk se narodil na Nový rok 1711 v jihoitalském Reggio di Calabria, kde jeho otec, pruský šlechtic, sloužil jako císařský důstojník. Starého Trenka odváděla vojenská služba do různých končin habsburské říše a spolu s nim poznal František od dětství nejen Itálii a rakouské země, ale i kus Balkánu. Když byl plukovník Johann von der Trenck jmenován velitelem pevnosti ve Slavonském Brodu, stala se mladému Trenkovi vojenská hranice novým domovem. Jeho dětství a mládí bylo poznamenáno několika úrazy, z nichž některé byly tak vážné, že je těžko uvěřit, že je přežil. Nakonec vyrostl v zdravého, silného a urostlého muže. Vzdělání získal u jezuitů v Šoproni, odkud musel pro nekázeň odejít, aby svá studia ukončil v jezuitské koleji v chorvatském městě Požega. V 18 letech ho dal otec zapsat jako praporčíka do Pálfyho pěšího pluku. Tady na sebe mladý baron upozornil častými spory a souboji a jeho kariéra u pluku skončila roku 1731 pro urážku jedné dámy z vyšší vídeňské společnosti. Otec mu zakoupil panství Požarevac, kde se měl mladý Trenk věnovat hospodářství. Tehdy se oženil s Josefou, dcerou velitele pevnosti Petrovaradín von Tilliera. Z manželství se narodily čtyři děti, které však všechny umřely. Nakonec ztratil Trenk i manželku. Jako vdovec se rozhodl znovu pro vojenské řemeslo. Jeho dobrodružná povaha ho pudila do války, o níž věřil, že je jedině schopna přinést mu uspokojení. Když v roce 1736 vypukla válka Ruska s Osmanskou říší, uviděl v tom baron příležitost a zjara roku 1738 vstoupil do ruského vojska v hodnosti rytmistra husarského pluku. Nebyl by to Trenk, kdyby nevyvolal i tady nové spory.

V boji s Turky projevil rytmistr Trenk neobyčejnou odvahu a byl brzy povýšen na majora. Současně ho však provázela pověst rváče a aféristy. Arogantní chování, urážky spolubojovníků, souboje a nakonec vězení provázely jeho kariéru v ruské armádě. Když hrubě inzultoval svého nadřízeného, byl postaven před válečný soud a odsouzen k trestu smrti. Jedině zásluhou vrchního velitele maršála Münnicha mu byla udělena milost. Byl degradován a začátkem roku 1740 z Ruska vypovězen.

Po neslavném návratu se usadil na rodinných statcích ve Slavonii a žil zde nějaký čas po způsobu zdejších statkářů v zahálce a pitkách. Svůj čas rozdělil mezi drsné zábavy, z nichž upřednostňoval honitbu a lov na bandity. Pokud je dopadl, sám je trestal exemplárně. Nepřekvapí, že se proto dostal do konfliktu s místní justicí. Když se měl za své násilné činy zodpovídat před soudem, utekl do Vídně, kde hledal zastání u dvora.

V té době se mladá královna Marie Terezie ocitla ve velmi kritické situaci. Napadena ze všech stran válečnou koalicí několika panovníků, kteří jí jako ženě upírali právo na nástupnictví po jejím císařském otci Karlu VI., musela se bránit. Pruský král Fridrich II. obsadil většinu Slezska, bavorský kurfiřt vznesl nárok na českou korunu a saský kurfiřt požadoval anexi Moravy. Francouzsko-bavorská armáda pronikla až k Linci, odkud bezprostředně ohrožovala Vídeň. Za této situace nabídl Trenk, že na vlastní náklady najme a vyzbrojí sbor pandurů a dá je do služeb uherské a české královny. Nabídka byla přijata a Trenk obdržel důstojnický patent na hodnost majora. Během roku 1741 svůj záměr uskutečnil, a tak se na bojišti objevilo divné vojsko oblečené do balkánského kroje, napůl tureckého, a vzbuzující respekt už svým divokým vzezřením. Netrvalo dlouho a panduři začali šířit v řadách nepřátel strach a hrůzu. Destrukčními akcemi, nočními přepady hlídek, nečekanými útoky ze zálohy překvapovali protivníka a podlamovali jeho bojovou morálku. Kde se objevili Trenkovi

panduři, nechávali za sebou krev a spoušť. Nešetřili zajatce, kradli a loupili. Co neukradli, to zničili. Tito „červení kapucíni", jak se jim kvůli červeným plášťům s kapucí začalo přezdívat, přispěli nemálo k tomu, že se válečné štěstí zase přiklonilo na stranu habsburských zbraní. Marie Terezie také dokázala úspěchy Trenkových pandurů ocenit. Na druhé straně ale s nelibostí sledovala jejich barbarské chování a výstřelky, které se často obracely proti jejím vlastním poddaným. Zatím však byli panduři úspěšní, a tak bylo nutno nad jejich excesy přimhouřit oči. Trenk se mohl vyhřívat na výsluní slávy. K založení sboru balkánských hrdlořezů ho nepochybně vedly i zištné důvody, ale své panovnici sloužil věrně a z přesvědčení. Válka mu šla k duhu a on během několika let přikoupil ve Slavonsku k rodinnému panství Brestovac ještě další panství Velika, Pakrac a Pleternice.

Svůj křest ohněm prodělali panduři ve Slezsku, kde byli podřízeni velení maršála Neipperga. Velmi brzy narazila kosa na kámen, když Neippergr rozhodl do čela sboru postavit svého důstojníka. Trenk se vzbouřil a sdělil maršálovi bez obalu, že on postavil sbor a Její Veličenstvo svěřilo velení pouze jemu. Byl za to uvězněn, ale tentokrát se vzbouřili panduři a žádali propuštění svého velitele. Trenk se vrátil do velení sboru, ale v Neippergovi získal zapřísáhlého nepřítele. Sbor byl pak převelen na hornorakouské bojiště proti Francouzům a Bavorům.

Nelze vypočítávat všechny srážky a šarvátky, ve kterých panduři zasáhli do války. Značných úspěchů dosáhli právě na tomto novém bojišti, kde podléhali známému maršálu Khevenhüllerovi. Rakouská armáda přešla do protiofenzívy a přenesla válku na území Bavor. Jako předvoj pluků, kterým velel zkušený generál Bärenklau, poráželi Bavory i jejich francouzské spojence a přispěli svým dílem při operacích, za kterých byl v únoru 1742 dobyt Mnichov. Smutně se ovšem zapsali řáděním v dobytých městech. V srpnu 1742 například vyloupili majetky benediktinského kláštera Niederalteich a neurvale zacházeli s mnichy i jinými duchovními osobami, v září zde vyplenili bavorské město Cham. Město Waldmünchen při českých hranicích se před Trenkem zachránilo jen za cenu vysokého výkupného. Dodnes si obyvatelé města připomínají tuto událost lidovou hrou „Pandur Trenk před Waldmünchenem", která se tam každoročně hraje na scéně pod širým nebem. Bezpočet bylo válečných akcí, v nichž panduři zanechali své krvavé stopy. Trenk, mezitím povýšený na plukovníka, vedl své bojovníky na Rýn, znovu do Slezska a potom i do Čech. Sám byl několikrát vážně raněn. Výbuch prachárny v bavorském Diessensteinu mu způsobil velké popáleniny, za českého tažení byl při útoku na Kolín poraněn tříliberní dělovou koulí a málem přišel o nohu. Osobně se zúčastňoval všech bitev i menších šarvátek a prokazoval v nich bravurní odvahu. V září 1743 při dobývání pevnosti Mortier v Porýní zabil vlastnoručně francouzského generála Crévecoeura. Během svých bojových akcí zajal celkem okolo 5 000 nepřátelských vojáků.

Trenkův pád přišel nečekaně. Koncem září 1745 v bitvě s pruskou armádou u Žďáru v severovýchodních Čechách padla na jeho hlavu vina za porážku. Téměř jisté vítězství rakouských jednotek se naráz proměnilo v porážku, když panduři svou lačností po kořisti opustili bojiště a vrhli se na stany pruského krále a jeho štábu. Prusům se podařilo přeskupit své síly a dosáhli vítězství.

Tehdy přetekla trpělivost panovnice a ona volala velitele pandurů k odpovědnosti. Nakupené stížnosti proti řádění pandurů a navíc jejich selhání v poslední bitvě bylo nutné rázně řešit. Trenkovi zjevní a skrytí nepřátelé, rivalové i závistivci, využili změněné nálady u dvora a přiložili si své polínko.

Trenk byl postaven před válečný soud. Jeho prezidentem byl jmenován jistý generál Löwenwalde, se kterým měl baron z dřívějška nevyřízené účty. Löwenwalde vedl proces zaujatě a povolal desítky svědků, kteří svědčili proti Trenkovi. Nepatřilo k Trenkově prchlivé povaze zachovat rozvahu. V záchvatu zuřivosti se vrhl na Löwenwalda a chtěl ho vyhodit z okna. Tím si podepsal rozsudek. Ten byl vynesen v prosinci 1746 a zněl na trest smrti. Nejbližší spolupracovníci uherské a české královny, dvorní kancléř Ulfeld a státní sekretář Bartenstein, na panovnici naléhali, aby byl rozsudek vykonán. Marie Terezie ale přesto nařídila revizi procesu, ale ani nyní nedokázal pandurský velitel jednat umírněně a takticky. Novým rozsudkem z 28. srpna 1748 byl odsouzen k doživotnímu žaláři. Měl si ho odpykat na brněnském Špilberku. V Brně také po těžké nemoci 4. října následujícího roku zemřel. Lékařská zpráva uvádí jako blíže neurčenou příčinu smrti vodnatelnost (Wassersucht).

Jeho legenda ho však přežila. Byly o něm napsány desítky knih, z nichž málokterá podává jeho skutečný a pravdivý obraz. Jednou v nich Trenk vystupuje jako bojovník za svobodu, jindy jako milenec samotné císařovny Marie Terezie a téměř vždy jako oběť závistivců a dvorských intrik. Občas bývá zaměňován se svým bratrancem Fridrichem von der Trenck, který působil jako voják v pruských službách. Prožil neméně dobrodružný život a skončil za francouzské revoluce pod gilotinou. Jejich osudy spojil v jedné knize s názvem *Dva Trenkové* maďarský romanopisec Mór Jókai.

Velké popularitě se těší Trenk u svých chorvatských krajanů ve Slavonii. Ti dokonce dali jeho jméno oblíbené značce koňaku. Ale také na Moravě, v kraji kolem Brna, se stal Trenk námětem několika pověstí a lidových vyprávění. Aj jeho smrt je opředena neuvěřitelnými historkami.

Skutečný Trenk však sotva obstojí jako kladný hrdina. Je těžké nalézt u něj sympatické rysy a z morálního hlediska na něm nehledejme nic pozitivního. Nemůžeme ale přejít jeho přínos ve vojenské oblasti. Jeho panduři přinesli do soudobého válečného řemesla nový mobilní prvek. Trenkovou zásluhou se ve slezských válkách prokázaly přednosti rychle operujícího lehkého pěšáka proti tradiční řadové pěchotě. Tento nový způsob boje proto našel velmi brzy napodobení v ostatních evropských armádách. Za zmínku stojí, že svou válečnou školu v pandurském sboru pod Trenkovým velením prodělal později slavný rakouský maršál Gideon Ernst von Laudon. Zkušenosti z drobné války spojené se záškodnickými akcemi po letech úspěšně uplatňoval při řízení rozsáhlých vojenských operací.

V Brně na Špilberku strávil Trenk jen několik posledních měsíců svého života, ale přesto se zapsal hlubokým písmem do paměti města. Dobrodruh jeho formátu přímo sváděl k pověstem a legendám. Ty se kolem něho nakupily i v moravské metropoli. Podle jedné z nich se prý baron pokusil o útěk ze špilberské pevnosti za pomoci své milenky jisté baronky Lestocqové. Měl být z vězení vynesen v rakvi jako domnělý nebožtík, ale plán byl údajně prozrazen. Podle jiné pověsti předpověděl na hodinu přesně svou smrt. Jiná pověst tvrdí, že jeho mrtvola, uložená ve skleněné rakvi v hrobce u brněnských kapucínů, nemá vlastní hlavu, protože mu prý ji dala vyměnit baronka Lestocqová a pravou hlavu si odnesla jako relikvii. Teprve nedávné odborné analýzy tuto pověst vyvrátily. V okolí Tišnova si ukazují Trenkovu jeskyni, ve které se prý (kdoví proč) divoký baron skrýval.

V dobových zápisech ze Špilberka není ani zmínka o tom, že by Trenk plánoval útěk. Všichni svědkové naopak hovoří o velké proměně plukovníka pandurů, který zbytek života

trávil v pokoře a rozjímání. Litoval svých činů a dlouhé hodiny rozmlouval se zpovědníkem z brněnského kláštera kapucínů, kam se souhlasem Marie Terezie krátce před smrtí těžce nemocného velitele pandurů převezli. Tomuto řádu odkázal také část svého majetku a vyslovil přání, aby byl pochován v jejich kryptě.

Všechny pověsti kolem Trenka jsou jen výplodem bujné lidové fantazie a postrádají jakékoli racionální jádro. Ani údajná baronka Lestocqová není nikde doložena, a je ji proto třeba rovněž odkázat do světa fantazie. Vrcholem těchto výmyslů je i tvrzení několika autorů brakové literatury, že se udatný Trenk stal milencem samotné Marie Terezie.

Trenkovým univerzálním dědicem se stal jeho pruský bratranec Fridrich von der Trenck (1727 – 1794). Ten se dal za mlada na vojenskou dráhu a stal se jedním z pobočníků krále Fridricha II. Zahájil tak slibnou kariéru, ale roku 1744 byl zatčen a uvězněn na pevnosti v Kladsku. Všeobecně se soudí, že se tak stalo, protože si mladý důstojník začal milostný románek s královou sestrou princeznou Amálií. Skutečným důvodem jeho pádu bylo však patrně podezření pro jeho styky s rakouským bratrancem. Z pevnosti se mu podařilo po dvou letech uniknout a Fridrich von der Trenck vstoupil do rakouských služeb, aby se mohl ujmout dědictví po bratranci Františkovi. Když v roce 1753 podnikl cestu do Gdaňska, byl po zásahu pruského krále zatčen a uvězněn v citadele v Magdeburku. Po letech byl propuštěn, údajně na přímluvu vídeňského dvora. Vedl pak dobrodružný život, který ho přivedl do mnoha zemí. Ke konci života sepsal své paměti. V Paříži se za francouzské revoluce zapletl do politiky a skončil jako domnělý špion na popravišti.

Literatura:

ALLMAYER-BECK, Johann Christoph – LESSING, Erich. Das Heer unter dem Doppeladler. Habsburgs Armee 1718 – 1848. Wien 1981.

BERTLING, Max. Die Kroaten und Panduren in der Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Berlin 1912.

HILLBRAND, Erich. Die Einschließung von Linz 1741 – 1742. Militärische Schriftenreihe, Heft 15. Wien 1970.

Merckwürdiges Leben und Thaten des weltberühmten Herren Francisci Freyherrn von Trenck. Franckfurt und Leipzig 1747.

OTTENFELD, Rudolf von – TEUBER, Oscar. Die Österreichische Armee von 1700 – 1867, I. Wien 1895.

PRERADOVICH, Nikolaus von. Das seltsam wilde Leben des Pandurenoberst Franz von der Trenck. Wien 1980.

RICHTER, Karel. Ďábel Trenk. Ostrava 1996.

Rothenberg, Gunther E. Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 – 1881. Wien – München, 1970.

TEICHMANN, Oskar. Pandur Trenck. Dresden 1928.

Účasť Svetozára Hurbana na vojenskej okupácii Bosny a Hercegoviny v roku 1878

PETER CHORVÁT

Na okupáciu Bosny a Hercegoviny v roku 1878, ktorá sa celé predchádzajúce stáročia nachádzala pod tureckou správou, udelil Rakúsko-Uhorsku mandát berlínsky kongres. Spomínaný región mal v sledovanom období, spolu s priľahlým sandžakom (okresom) Novi Pazar, rozlohu 61 065 km^2 s približne 1 200 000 obyvateľmi.[1]

Príprava okupácie tohto regiónu, spojená s čiastočnou mobilizáciou jednotiek rakúsko-uhorskej armády, bola ukončená 5. júla 1878. Na okupáciu Bosny bol osobitne určený zmobilizovaný XIII. armádny zbor, za veliteľa ktorého menovali skúseného rakúsko-uhorského poľného zbrojmajstra a odborníka na balkánske pomery – Josefa Philippovića. Zbor pod jeho velením tvorili tri pešie divízie (6., 7. a 20.) s príslušnými podpornými a zabezpečovacími jednotkami. Celkove predstavoval silu približne 72 000 mužov a 13 000 koní.[2]

Obsadenie Hercegoviny z prímorského regiónu Dalmácie bolo zvlášť zverené ďalšej rakúsko-uhorskej vyššej jednotke – 18. pešej divízii (veliteľ – poľný podmaršal Stjepan Jovanović so stanovišťom veliteľa v Splite).

Podľa informácií rakúsko-uhorského vojenského spravodajstva bol k 24. júnu 1878 početný stav osmanských vojenských jednotiek v Hercegovine odhadovaný taktiež na jednu pešiu divíziu, teda približne 19 práporov so 16 000 mužmi, 17 delami a 254 ťažnými zvieratami (veliteľ – paša Ferik Veli so stanovišťom veliteľa v Sarajeve).[3]

Čiastočná mobilizácia rakúsko-uhorskej armády sa vzťahovala aj na prešporský V. zbor a jemu organizačne podriadený radový peší pluk 72 „Dormus".[4] Uvedený pluk bol konštituovaný už v roku 1860.

Za prvý mobilizačný deň bol určený 15. jún 1878.[5] Na základe mobilizačnej vyhlášky a telegrafického avíza narukoval v poslednej dekáde júna 1878 k tejto jednotke aj syn Jozefa Miloslava Hurbana – slovenský národovec, advokát a externý redaktor Národných novín, Svetozár Hurban. Už predtým, v rokoch 1871 – 1872, absolvoval dvanásťmesačnú prezenčnú vojenskú službu ako tzv. jednoročný dobrovoľník.[6]

1 Bližšie pozri *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.* Čtvrtý díl. Bianchi-Giovini – Bžunda. Praha : J. Otto, 1891, s. 429, 431. Počet obyvateľov je uvádzaný z roku 1879, a síce 1 158 452.

2 *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526 – 1918.* Praha : Elka Press, 2003, s. 310. ISBN 80-902745-5-2.

3 Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien (ďalej len ÖSA – KA Wien), Beilage zum Bericht No. 42 vom 24. Juni 1878, Uebersicht der in der Hercegovina befindlichen kaiserl. ottomanischen Streitkräfte, f. AFA, 18. Division, šk. 2393.

4 Vo verejnom sektore pomerne frekventovaný názov „Dormus" bol odvodený od mena tzv. majiteľa pluku (nie veliteľa). Tento post v rokoch 1876 – 1890 zastával práve generál Josef Dormus von Kilianshausen.

5 *Geschichte des Inf. – Rgts. No. 72.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1904, s. 21.

6 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990).* VI. zv. T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 201.

Služba jednoročného dobrovoľníka bola v rakúsko-uhorskej armáde zriadená pre „tuzemcov" z „národohospodárskych a vojenských" dôvodov a pre jej priznanie boli stanovené relevantné kritériá.[7] Jednoročný dobrovoľník si mohol zvoliť zbraň, pri ktorej chcel – a hlavne po stránke fyzickej dispozície mohol – slúžiť, pričom niektorú si zvoliť ale musel. Svoju službu konali jednoroční dobrovoľníci zásadne na vlastné útraty. Predpisy ďalej hovorili o tom, že na záver služby musel každý z nich zložiť skúšky pre priznanie hodnosti dôstojníka v zálohe. Na jednoročných dobrovoľníkov boli zároveň kladené relevantné morálne požiadavky, napríklad, aby boli počas služby ostatným vojakom vzorom, horlivo sa venovali výcviku, aby každý z nich bol hoden svojej budúcej dôstojníckej hodnosti, atď.[8]

Svetozár Hurban, stále ako jednoročný dobrovoľník, 29. júna 1878 opustil s 10. rotou spomínaného pešieho pluku Prešporok (Bratislavu). Počas odchodu jednotiek na juh došlo v blízkosti tunajšej železničnej stanice k emocionálne vypätým „scénam". V poľných podmienkach balkánskeho bojiska mal Hurbana, ako osobný talizman, chrániť aj ďatelinový štvorlístok – dar od manželky Idy.[9] V zázemí pritom Svetuš, ako bol manželkou familiárne oslovovaný, nezanechával len ju – Idušku, ale aj dvojročnú dcérku Vierku.

Vojenský vlakový transport s bratislavskými pešiakmi sa pohyboval po trase: Viedeň – Štajerský Hradec (Graz) – Ľubľana – Terst. 2. júla 1878 sa jednotky poľného pluku za zlomyseľného pokrikovania obyvateľov a obyvateliek Terstu, ba dokonca hádzania zhnitého ovocia, nalodili. Transfer po mori neprebiehal bez problémov, pretože v podpalubí plavidla vypukla vplyvom silného vlnobitia panika, pričom došlo k premiešaniu mužstva jednotlivých rôt. Dôstojníkom sa situácia vymkla spod kontroly a disciplínu sa podarilo obnoviť len veľmi ťažko.[10] Prvotné organizačné zmätky pritom vládli aj v ďalších jednotkách, operačne nasadených neskôr aj v samotnej Bosne (napríklad pri pešom pluku 38 „Mollinary").[11] *„4/7 došli sme po búrke na mori do Kotora pod skaly svobodnej Crnogory"* – poznamenal si Hurban do denníka.[12] Už v tomto prístavnom jadranskom mestečku si aj on všimol Čiernohorcov – ľudí bojovných, hrdých, nezávislých. Obdobné dojmy tento národ zanechal neskôr aj v lekárovi Matejovi Bencúrovi (spisovateľovi Martinovi Kukučínovi).[13]

ISBN 80-7090-111-x.

7 Bližšie pozri *Jednoroční praesenční služba vojenská* (Služba jednoročních dobrovolníků). Praha : Roja, Pawłowsky, 1910, s. 3-5.

8 HODÍK, M. *Encyklopedie pro milovníky Švejka s mnoha vyobrazeními*. Praha : Academia, 1998, s. 103-104. ISBN 80-200-0672-9.

9 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin (ďalej len LA SNK Martin), f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16. Ide o zápisník vreckového formátu so záznamami o udalostiach z poľnej kampane, v závere ktorého je v osobitnom obale priložený aj spomínaný talizman.

10 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.

11 O prvom dni v Bosne (Derventa 30. júl 1878) vojak pešieho pluku 38 „Mollinary" v spomienkach napísal: *„Už v noci o dvanástej nás vyburcovali zo spánku a potme sme sa tackali po chleba, sucháre, cukor, kávu. Vládol krik, rámus, nadávanie, quantum satis. Na pol štvrtú sme boli pripravení a varíme kávu. Naraz len trúbia poplach. Lapáme riady na varenie od ohňa, dopoly hotovú kávu v chvate prevrátime do seba, alebo vylejeme, zoradíme sa a – čakáme. Stará vojenská regula: Ponáhľaj sa a potom čakaj."* SASVÁRI, Á. *Bakalevelek a boszniai hadjáratból.* Budapest : Frigyes Rautmann, 1879, s. 16.

12 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.

13 *„Starí oficieri čiernohorskí, menovite vysoké šarže, nemôžu sa, pravda, vykázať kurzami po cudzozemských školách. Oni sa učili taktiku a stratégiu po vrchoch a priesmykoch z praxe, v bitkách s ´*nekrstom´ a bojoch ´za *krst častni i slobodu zlatnu´*. A také diplomy podpísané *dušmanskou krvou, mnoho ráz zavážia viac, než najodbornejšia vzdelanosť oficierska."* Alebo: *„Čiernohorec i keď kope, je vystretý a vidíš na ňom – a nech národní ekonomi hovoria, čo chcú – že jemu lepšie pristane puška než motyka."* Bližšie pozri KUKUČÍN, M. *Dielo VIII. Cestopisné črty. V Dalmácii a na Čiernej Hore. Rijeka – Rohić – Záhreb.* Bratislava : Slov. vyd. krásnej literatúry, 1961, s. 96, 113.

12. júla 1878 večer si Hurban v kasárňach v Risane po celodennom zamestnaní našiel chvíľu času, aby sa svojej manželke v liste posťažoval: *„Ináč ide všetko z kopca. Spím na holej zemi (1 1/2 kilo slamy), musím sa škriabať po horúcich skalách. Slnko tu praží do obrovských pustých stien, dokonca v noci je tu 24° horúčava. Pritom som zdravý. Netrápim sa a snažím sa udržať.*"[14]

27. júla 1878 sa v radoch príslušníkov pluku „Dormus", dislokovaných prechodne v Peraste, začali šíriť informácie o rozkaze na odchod s údajnou perspektívou presunu do Dubrovníka a neskôr do Bosny.[15] Tieto správy sa ukázali byť nepresné alebo pravdivé len čiastočne. Lodnou dopravou, na ktorej participovala aj pancierová fregata Kaiser Max, sa jednotky pluku postupne (do 2. augusta 1878 večer) skutočne presunuli do Dubrovníka. Nasledujúceho dňa – 3. augusta 1878 – prebehol ďalší presun do blízkeho Cavtatu. V tomto regióne Hurbana zaujali viaceré reálie stredozemskej fauny a flóry, napríklad delfíny alebo kaktusy. Výhodou prímorských lokalít (podobne ako v Terste) bola aj možnosť vykúpať sa v mori, ktorú Hurban takisto využil a užil: *„krása a polahoda telesná"*.[16]

Odhliadnuc od týchto zaujímavých, no sekundárnych zážitkov, dôvodom presunu bol začiatok samotnej okupácie Bosny a Hercegoviny. Vojenské operácie sa v oboch regiónoch začali 28. júla 1878 a niesli v sebe prvky koloniálnych výbojov.[17] 31. júla 1878 prekročila hranice Hercegoviny aj 18. pešia divízia.[18]

Pozemné operácie determinovali, okrem odporu tureckej armády a časti obyvateľstva, aj ťažký horský terén a občasná nepriazeň počasia (dažde).[19] Operačná činnosť v spomínanom teréne zároveň znamenala, že všetok proviant a voda, každá výstrojná súčiastka a náboj museli byť vynesené či znesené. Ťažkosti zároveň spôsoboval aj odsun ranených, pričom pri bojovej činnosti nebezpečenstvo predstavovali aj odlietavajúce úlomky skál.[20] V nehostinnom skalnatom teréne tak boli bojovníci bez oceľových prilieb odkázaní len na primitívne úkryty alebo na zaľahnutie. Z uvedených dôvodov došlo počas kampane aj k použitiu horských brigád. Tie síce mali určité špecifické súčasti výstroja, ale nie osobitný výcvik alebo taktickú prípravu, odlišnú od pechoty. Napríklad 18. pešej divízii podliehali tri horské brigády.[21] Treba zároveň ale konštatovať, že v porovnaní s Bosnou prebiehali v Hercegovine menej intenzívne boje.

Z dalmátskeho pobrežia (z regiónu Dubrovníka) tak do Hercegoviny opakovane prenikal aj pluk „Dormus". Napríklad, 14. augusta 1878, počas nočnej služby predných stráží sa

14 Bližšie pozri *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského (Výber listov z rokov 1860 – 1890)*. Bratislava : Vyd. Slov. akadémie vied, 1967, s. 102.

15 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.

16 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.

17 DANGL, V. – SEGEŠ, V. *Vojenské dejiny Slovenska. III. zv. 1711 – 1914.* Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1996, s. 158. ISBN 80-88842-02-6.

18 MÜLLER, J. *Vaterländische soldaten-bilder aus den bosnisch-herzegowinischen kämpfen zur Illustration des k. k. Dienst-Reglement.* Budapest : Ignaz Schlesinger, 1883, s. 11.

19 GONDA, A. *Világostól Szarajevóig. A magyar honvédség 150 éve. 2.* Budapest : Honvéd Kiadó, 1999, s. 63. ISBN 963-9065-48-X.

20 Túto všeobecne platnú informáciu ohľadom boja v horskom teréne uviedol vo svojej zaujímavej, no tendenčne ladenej práci aj James Lucas, bližšie pozri LUCAS, J. *Hitlerovy horské jednotky.* Praha : Naše vojsko, 1994, s. 9. ISBN 978-80-206-0942-7.

21 HINTERSTOISSER, H. – ORTNER, M. CH. – SCHMIDL, A. E. *The Austrian Mountain Troops. History, Uniforms and Equipment of the Austrian Mountain Troops from 1906 to 1918.* Wien : Verlag Militaria, 2006, s. 18-19. ISBN 978-3-902526-03-3.

Hurbanova hliadka dostala do bojového kontaktu s tureckými polovojenskými jednotkami – „bašibozukmi". K zrážkam s tureckými vojakmi došlo aj 17. augusta 1878 a takisto v ďalších dňoch.[22] Dobová miestna tlač v súvislosti so situáciou v prístavnom Dubrovníku vyzdvihovala význam rakúsko-uhorskej armády ako záštity pred tureckými polovojenskými jednotkami: *„Včera došiel 74. pluk, gr. Nobili, samí Česi, práve tak Slovania a naši bratia, ako tu baviaci sa Dormus. Hranica naša aj potrebuje ochrany, lebo zbojnícki bašibozuci navštevujú kuče*[23] *našich ľudí a kradnú, čo môžu."*[24] Príchod tejto vojenskej jednotky zaregistroval 21. augusta 1878 aj samotný Hurban.[25]

Posilnenie rakúsko-uhorských jednotiek v regióne Dubrovníka bolo predzvesťou väčšej vojenskej akcie. 26. augusta 1878 bolo práve preto jednotkám pluku „Dormus" nariadené *„brúsiť bajonety"*.[26]

V dňoch 28. augusta – 2. septembra 1878 sa Hurban zúčastnil postupu dvoch rôt (9. a 10.) práporu III/72 na obec Trebinje – mesto v mostarskom regióne, opevnené Turkami už v roku 1706.[27] Postupujúcim jednotkám najprv v ceste stála horská pevnosť Carina, ktorú bránilo približne 80 – 90 Turkov. Významnú úlohu zohrala už počas povstania slovanského obyvateľstva v roku 1875, keď ju ale dokázali turecký obrancovia udržať. Koncentrovaným útokom z troch strán sa však v noci z 28. na 29. augusta 1878 predsa podarilo tento pevnostný objekt dobyť. Pri tejto nočnej bojovej akcii sa Hurbanovo družstvo dostalo do paľby vlastného príslušníka pluku, ktorá si, našťastie, nevyžiadala žiadne straty na ľudských životoch.[28] V liste manželke z 1. septembra 1878, ktorý Hurban napísal v tejto pevnosti, konštatoval: *„Dnes sme mali byť vymenení a mali sme sa vrátiť do Ragúzy,*[29] *vtom prišiel udychčane veliteľ práporu, aby sme zostali."*[30] Po zaistení dobytého územia, oddychu a prieskume terénu postup rakúsko-uhorských jednotiek na Trebinje pokračoval v noci z 1. na 2. septembra. Pochod opäť prebiehal v neschodnom a členitom horskom teréne (vrch Vlaštica) *„...kade len kamzíci* a Černohorci sú v stave sa driapať".[31] Vďaka horským vodcom z radov miestneho obyvateľstva sa aj tieto terénne prekážky napokon podarilo úspešne zdolať. Po zostúpení z vrchov a likvidovaní ojedinelých ohnísk odporu, obe spomínané roty obsadili oporný bod Kočište a pevnosť Drieno. Osádky týchto objektov v počte 5 dôstojníkov a 145 mužov sa útočníkom vzdali bez boja.[32] Následne spomínané jednotky nadviazali kontakt s peším plukom „Nobili", v koordinácii s ktorým, podľa pôvodného plánu, postupovali na Trebinje.[33] Delostreleckú podporu tomuto postupu zabezpečovalo niekoľko batérií rakúsko-uhorského horského delostrelectva. 2. septembra popoludní bola Hurbanova jednotka spred Trebinje

22 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.
23 Domy.
24 *Národnie noviny*, 1878, roč. 9, č. 103, s. 2. (3. septembra 1878). Ide o prevzatú agentúrnu správu.
25 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.
26 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.
27 *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.* Dvacátýpátý díl. T – Tzschirner. Praha : J. Otto, 1906, s. 686.
28 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.
29 Dubrovník.
30 Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského, ref. 14, s. 104-105.
31 *Národnie noviny*, 1878, roč. 9, č. 108, s. 4.
32 Geschichte des Inf. – Rgts. No. 72, ref. 5, s. 123.
33 O bojoch v úseku Drieno – Trebinje v sledovanom období existuje hlásenie veliteľa Besatzungs-Truppenbrigadekommando für Süddalmatien generála Alexandra Pappenheima Res. No. 78: ÖSA – KA Wien, f. AFA, 18. Division, šk. 2395.

napokon stiahnutá späť k moru – do Dubrovníka.[34] Po *„šesťdňovej štrapácii"*, ako si zapísal, to znamenalo oddych, občerstvenie a opäť aj kúpanie sa v mori. Zároveň zostával Hurbanovi v službe čas na bilancovanie dramatických udalostí v poli a aj na pokračovanie v poštovom styku s manželkou a priateľmi. Nasledujúce týždne strávil bežným denným zamestnaním a tiež prednáškami pre mužstvo v tyle. 7. októbra 1878 sa v Dubrovníku zúčastnil slávnostnej vojenskej prehliadky na počesť veliteľa 18. pešej divízie – spomínaného poľného podmaršala Stjepana Jovanovića. Reflexia tejto udalosti sa opäť objavila aj v Národných novinách.[35]

Vojenská okupácia Bosny a Hercegoviny bola oficiálne ukončená 8. októbra 1878.[36] O týždeň neskôr – 15. októbra 1878 – Ministerstvom vojny vo Viedni vydalo rozkaz na demobilizáciu poľného pluku 72 a jeho preloženie do mierovej posádky.[37] Hurban túto správu privítal radostným prejavom uspokojenia: *„Živio!"*[38] Úspešný priebeh operácie zároveň znamenal návrat viacerých iných poľných jednotiek do domácich posádok ešte na jeseň tohto roku, vrátane tých, ktoré boli vytvorené v ďalšej fáze mobilizácie v auguste 1878.

Po návrate do vlasti, demobilizovaní a radostnom zvítaní sa s rodinou, „mladý" Hurban sa už 15. novembra 1878 stal stálym spolupracovníkom slovenských periodík v Martine.[39]

Počas pobytu na južnom bojisku v Hercegovine si do svojho zápisníka stručne zaznamenával občasné denné záznamy, postrehy, dojmy, verše, kresby budov a krajiny, miestne špecifiká, zaujímavosti, kuriozity, anekdoty atď. Viaceré konkrétne zážitky z okupácie použil pri písaní prvej slovenskej realistickej básnickej zbierky Tatry a more.[40] Korešpondenčné spojenie so zodpovedným redaktorom Národných novín v Martine, Ambrom Pietrom, mu zároveň umožňovalo publikovanie prvých veršov jeho *Jaderských listov,* ale aj ďalších príspevkov, ešte v čase jeho prítomnosti v poli.[41] To všetko však bolo možné len vďaka tomu, že pobyt v poľných podmienkach Hercegoviny a účasť na bojovej činnosti prežil spisovateľ Svetozár Hurban-Vajanský bez väčšej ujmy na zdraví.

34 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.
35 Bližšie pozri vydanie z 22. októbra 1878. *Národnie noviny*, 1878, roč. 9, č. 124, s. 2.
36 HOLTZ, G. *Die letzten Kämpfe und der Heimmarsch 1878.* Wien – Leipzig : C. W. Stern Verlag, 1908, s. 81.
37 Geschichte des Inf. – Rgts. No. 72, ref. 5, s. 124.
38 LA SNK Martin, f. Svetozár Hurban-Vajanský, sign. 138 AD 16.
39 NAGYOVÁ, O. *Mladý Vajanský ako novinár.* Bratislava : Obzor, 1973, s. 86.
40 Bližšie pozri VAJANSKÝ-HURBAN, S. *Tatry a more. Básne Vajanského.* Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1880.
41 Prvé verše z pripravovanej zbierky sa v tomto periodiku objavili už 14. septembra 1878. *In Národnie noviny*, 1878, roč. 9, č. 104, s. 1-3.

The Invasion of the Russian army in the Carpathians and the Slovak Population in 1914 – 1915

ISTVÁN JANEK

The centenary of the Great War gave impetus to a great amount of renewed interest in the war. The events of the First World War and the events thereafter determined the fate of Europe and that of Central Europe in particular, so the emphasis placed on the investigation of this period is understandable. Hitherto little attention had been given in Hungarian historiography to the military events of the First World War in the Carpathians ever the years 1914 – 1915, to the three Russian invasions there, to the way they treated the population of the area, as well as to how the Slovaks reacted. The data and proceedings of the period hardly ever emerge in the historical literature. Historians have tended to concentrate on the reconstruction of the military campaigns at the expense of everything else; we hereby intend to fill this gap.

Evakuácia miestneho obyvateľstva

The people who lived in the territories of present-day Ukraine and present-day Northern Slovakia in the Carpathian Mountains were completely surprised by and unprepared for the outbreak of the Great War. Military developments soon became the chief matter of discussion. In fact, whether old or young, very few people living here welcomed the war. Those who lived close to the border were afraid that the front would reach their homes and that they would become outlaws. As a result of Russian advancement the frontline came into the neighbourhood of the range of the Carpathians and thus the northern parts of the area that is today Slovakia and the Subcarpathian region became significant military territories. First they turned into staging areas and zones for lines of communication; later, in the north, even the frontlines appeared.

With only a few exceptions, the settlements affected by the military manoeuvres were among the most underdeveloped in the Kingdom of Hungary. Therefore, it could happen that in some settlements, such as Felsőpagony (Vyšná Polianka), the news of the outbreak of the war reached the population only after the arrival of the mobilization and draft orders that shocked the local population. That is, no newspapers were delivered there. Some people only obtained the draft order when they learned of the outbreak of the war and had to go to

defend their native land right at once.[1] In small villages it was a custom at the time for news of the outbreak of war to be reported by means of drumming. The chronicle of Hosszúmező (Dlhá Lúka) near Bártfa (Bardejov), for example, reports on how this happened. The drummer declared the will of Francis Joseph to call the entire nation to war. This meant that all who were of military age had to appear in front of the scrivener. The chronicle also relates that the entire settlement mourned the departure of their sons who were of military age and that „there was weeping everywhere."

Zákopy pod hradom Zborov v Šarišskej župe

At the outset, demonstrations of sympathy for the war were organized here just like in other townships and larger villages in Hungary. In a number of towns there were marches organized and supported by local administrative bodies, such as in Zboró, where in the second half of 1914 the local intelligentsia and the Jewish community organized a torch-lit tattoo. In front of the march rode a man on horseback, waving a flag with the inscription „Long Live the War!", as a way to demonstrate their patriotism.[2] Behind the horseman the clerks of the settlement strode in black suits, led by the local scrivener. The Slovaks watched the march diffidently and with fear.[3] Marches like this were positively evaluated by the authorities. In other towns in present-day Slovakia, such as Pozsony (Bratislava), Liptószentmiklós (Liptovský Mikulás), Zsolna (Žilina), and Besztercebánya (Banská Bystrica), similar torch-lit tattoos were organized in order to hail the war.[4] In Besztercebánya (Banská Bystrica), a march was held on July 29, 1914, the war was praised and the crowd chanted the words, „Down with the Pan-Slavists!" On the following day the police held a search in the homes of those suspected.[5]

After the outbreak of war, the issue of passports for persons of military age was forbidden throughout the territory of Austria–Hungary. Letters and telephone calls were restricted and controlled. The same was true of the freedom of the press. An order of the prime minister forbade coverage of the monarchy's military measures in press. Preliminary censorship was introduced. If the authorities found a disallowed report, it could conduct a criminal action against the author. Periodicals had to be sent for censorship three hours before distribution–other publications one week before. The limitation on the right of association and assembly

1 SLEPCOV, Igor. K problematike I. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914 – 1915. In *Historie a vojenství*, 1993, vol. 42, no. 3, p. 56.

2 Ibid., p. 57.

3 It is written in the Zboró chronicle that the inhabitants were unprepared for the war in their hearts and minds. From the outbreak of the war to its end, Slovaks who stayed at home were anxious for their relatives fighting on the front. Nobody felt like singing; people only whispered to one another. When they learned that someone in their village received a letter and thereby learned that somebody had fallen or had been injured they grew very much exasperated.They came to hate letter-carriers as they were afraid that they would receive bad news of their relatives. State Archives of Prešov, Chronicles. *The chronicle of Zboró*.

4 *Slovenské noviny,* 1914, August 2, p. 3.

5 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, fond Terézia Vansová, Momentky zo svetovej vojny, sign. 41. YY7, 4–5.

was also ordered in the north-eastern regions.[6] This was in accord with the extraordinary law, the first chapter of which determined the character and extent of power and stated that in the event of a threat of war the responsibility fell to all the members of the ministry, who could assume the exceptional authority described in law. Government commissioners could resort to the units of the gendarmerie, the police and the border police for services that were not within the scope of their normal activities. Measures had to be issued and published in the form of orders.[7] The severe defeats and losses of the Austro–Hungarian army on the fronts in Serbia and Galicia as well as the defeat of the German troops along the Marne rendered it evident in October 1914 that the war could be drawn out. The leadership of the monarchy realized that it could reckon with a protracted war. Therefore, it mobilized its police forces and prepared them to be able to crush any kind of dissatisfaction, anywhere. With different approaches but the same aim, extraordinary authority was introduced in both halves of the monarchy. These measures gave the authorities the opportunity for several abuses against the Slovaks, too. At the time of the outbreak of war, some 600 persons were considered suspicious on the territory of present-day Slovakia. In a number of places, especially in territories populated mainly by national minorities, the observation of persons by the police was strengthened, and the persecution of persons regarded as pan-Slavists began, along with a hunt for Russian spies and for traitors to Hungary. Local administrative bodies compiled lists of the people who, if need be, could be removed to towns populated exclusively by Hungarians.[8] The approaching of the Russians to the Hungarian frontier and the campaign against the Serbs gave rise to anti-Slavic hysteria all over the country, which rendered all movements on the part of national minorities suspicious. The secret police monitored everyone and everything. A Slovak contemporary, Vavro Šrobár, remembered this period in his memoirs with these words: „Both our flat and our movements were observed by snitches. If we stayed at home we became suspicious, as if we were forging some kind of secret conspiracy in our flat. If we went to the railway station, where the trains were just arriving with the injured or soldiers were leaving for the front, we were reproached for spying or silent anti-war demonstration or simply being happy with the large number of the injured.“[9]

The inroads made by Russian troops, and related military events and consequences

The inroads made by Russian troops into the territory of the Kingdom of Hungary were made possible by the fact that the German and Austrian general staff had hoped that the Russians would need a long time to mobilize and therefore sent the majority of the common army to fight Serbia while the Germans concentrated on the western front. At the very outset it turned out that the Tsarist general staff had finished mobilization, and thus a good part of the army of Austria–Hungary had to be transferred to the eastern front. In consequence, the military power drawn up on either of the two fronts was weak, resulting in huge numbers of fatalities both in Serbia and in Galicia. Vienna was forced to fight a war on two fronts, against Russia and Serbia. They had not even finished their mobilization when the Russians launched attacks in Eastern Prussia against the German troops and in Galicia against the

6 GALÁNTAI, József. *A Habsburg-Monarchia alkonya*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1985, p. 308-309.
7 Ibid., p. 307.
8 KOVÁČ, Dušan (ed.). *Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, 2008, p. 21.
9 ŠROBÁR, Vavro. *Pamäti z vojny a väzenia (1914 – 1918).* Martin 1946, p. 9.

Austro–Hungarian ones.[10] The latter retreated to the Carpathians, the large part of Galicia was lost, and the fortress of Przemyśl, with 120 000 Austro–Hungarian troops, was encircled by the Russians on September 15, 1914. The Russians appeared in the Carpathians in late September and one could assume that, if they could cope with the mountains, they would invade the inner parts of Hungary. On October 3, 1914 István Tisza, Prime Minister of Hungary, issued an order for civil servants on how to behave if their posts were occupied by the enemy. Regulations were also set as to when and under what circumstances they could leave their posts of service and how to evacuate.[11] The military command of the monarchy did not provide for the defence of the Carpathians, for two reasons. First, they did not constitute the borders of the entire monarchy but only of the Kingdom of Hungary; second, they did not think that the Russian army would advance that far. The Carpathians were defended by the 3rd army, which was put into a difficult situation by the Russians. The first intrusion of the Russians into the territory of the Kingdom of Hungary happened on September 24, and lasted until October 22. By appearing in the Carpathians, the Russians forced Austro–Hungarian chief military command to draw forces away from the troops originally dispatched to relieve Przemyśl. The Tsarist army was led by General Alexei Brusilov, whose units invaded the territory of Hungary via the Uzsok, Verecke and Tatár passes. The Russian inroads indirectly endangered the aisle and rear of the 2nd Austro–Hungarian army. Counter-attacks to reconquer the passes were advancing only very slowly. The Russians deftly furnished the neighbourhood of the passes with its defences, and the Cossack cavalry often carried out successful attacks on the hilly territory covered with forests. The Russians could record successes even in the Verecke pass, as on September 30 they managed to roll back the Hungarian troops as far as Szolyva. The Russian units conquering the Tatár pass swept forward into the valley of the Upper Tisza, conquered Máramarossziget, and tried to advance along the Iza valley in the direction of Transylvania.[12] The Russian attack affected the northern zones of the counties of Ung and Bereg, as well as the greater part of Máramaros. A total of 28 villages were destroyed. In Ung county the district of Nagyberezna suffered the most. The people living there experienced the worst atrocities. The Russians who intruded were the units of the 8th army, infantry regiments Nos. 257, 258, 259, 260, and 261, artillery regiment No. 33, as well as Kuban and Don Cossacks. In the Carpathians the units of the monarchy, led by Lieutenant-General Sándor Szurmay, countered the Russians.

From September 1914 to May 1915 severe battles were fought for the possession of the Carpathians. The situation sometimes became really critical for the army of the monarchy. The battles were not fought on a continuous frontline; rather, there was a set of smaller and larger battles taking place, with interruptions. This was due to the diffuse nature of the area: in some places 2 000-metre-high mountains and forests and narrow passes rendered it impossible to pursue comprehensive military manoeuvres. In the neighbourhood of every pass, frontlines evolved specifically, i.e. there might be an advance in one of them, perhaps necessitating a retreat in another. The aim of Russian chief command was to break through the passes of the Carpathians and thereby cope with natural hindrances and advance to

10 GALÁNTAI, József. *Magyarország az első világháborúban.* Budapest : Korona Kiadó, 2001, p. 138-139.
11 *Slovenský denník*, 1914, October 6, p. 2.
12 SZABÓ, László. *A nagy temető : Przemyśl ostroma 1914 – 1915* Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1982, p. 90.

the inner parts of Hungary: the Great Plain and Budapest. On October 4, 1914 the town of Máramarossziget was also occupied by the Russians. They levied an indemnity toll of 180 000 roubles on the town. Moreover, the town also had to provide bread, sugar, coffee and tea in great amounts. The Russian list of demands contained 58,968 tons of hay, 49,140 tons of oats, 100 000 cigarettes and 100 horses. They would receive all of these.[13] A local doctor relates in his memoirs that Cossack troops even started looting many places, taking away the pocket-watches of many local citizens. Near Kőrösmező, 28 watches and 1 800 crowns in cash were found together with the corpse of a dead Cossack soldier.[14]

The Austro–Hungarian counter-attack was launched early in October 1914. This was a great success, thanks to which the majority of Russian troops were expelled from the north-east of Upper Hungary. The troops of the monarchy even reached the river San, and on October 9 the Russian forces that had encircled Przemyśl from the west were driven away and the blockade was broken.[15] On October 20, the Russians attacked with four armies from the Warsaw region.[16] The Austro–Hungarian troops were forced to retreat to the Krakow area and the Carpathians. The fortress of Przemyśl again stood alone and was encircled by the Russians for good. The Russians arranged their ranks and launched new manoeuvres. The second attack of the Tsarist army against the territory of the Kingdom of Hungary started on November 17, 1914, and lasted until December 9. Again, several battles began in the Carpathian Mountains. The Russian troops attacked via the Uzsok pass and this time reached the villages on the northern edge of Ung and Zemplén counties. They managed to conquer some 83 settlements. The evolving new situation was rather dangerous for the monarchy, as in the event of further eastward expansion the Russians could have reached the Great Hungarian Plain, where they could have exploited the better manoeuvring abilities of the cavalry and it would have been difficult to stop them after this point. Sensing this possibility, one of the Russian generals attempted to put this into action. General Lavr Kornilov pushed forward with his units on November 22 and 23. He occupied the town of Homonna (Humenné), which was quite an adventure.[17] Well-to-do citizens, as well as the majority of the intelligentsia and women, escaped from Homonna on hearing the news of the advancing Russians.[18] The town was mostly destroyed in the course of the military manoeuvres. Kornilov moved forward, especially with his mounted units, along with some artillery and infantry. In the course of his action he managed to capture one enemy general, forty officers and 3 500 soldiers. He also seized three trains, along with their entire cargo. The situation on the Russian front was described by a contemporary military report with these words: „The passes of Uzsok, Zemplénorosz are lost, the troops around the Dukla dip still managed to assert themselves, but the situation here was so to speak on the brink of collapse, too. The resistance capability of the troops was dwindling. Although they made superhuman efforts to halt the recurring attempts of the Russians, it was evident that as a result of their exhaustion and debilitation they would only be able to keep their positions for a short period of time. The

13 BOTLIK, József. *Egestas Subcarpathica : Adalékok az* Északkeleti-Felvidék és *Kárpátalja XIX – XX. századi történetéhez.* Budapest : Hatodik Síp Alapítvány, 2000, p. 131.
14 Ibid.
15 SZABÓ, ref. 12, p. 91.
16 GRAYDON, A. Tunstall. *Blood on the Snow The Carpathian Winter War of 1915.* Kansas 2010, p. 211-212.
17 KOVÁČ, ref. 8, p. 56.
18 Magyar Nemzeti Levéltár [National Archives of Hungary] (MNL OL) K-149 Belügyminisztérium [Ministry of Interior] 1915-10-22. Nos. 8473, 8718.

troops could, that is, only be provided with supplies at the expense of indescribable hardships, and could by no means be protected against the vicissitudes of the weather […] Lacking appropriate shelter, there could be no chance of night rest in the trenches, either, as the men did not dare fall asleep for fear of freezing to death. Troop numbers were dwindling at frightening pace."[19] The Russian invasion brought panic to Austro–Hungarian military command. There were false rumours that Germany had already started peace negotiations with Russia, and that they would soon come to agreement at the expense of the monarchy.[20] There were talk of Austria–Hungary having to hand over territories in Galicia to the Russians to ensure the peace, but these rumours proved to be false. The military situation created a deadlock for both sides in the Carpathians. Nevertheless, the Russian military command was more confident and optimistic. The report of the British ambassador to Saint Petersburg gives evidence of this: he reports that the Russian tsar was very much satisfied with the outcome of the military manoeuvres in the Carpathians, and had expressed the hope that his troops would soon be able to cross the Carpathians and thereby the road to Hungary and Silesia would lie open. The situation turned out not to be this advantageous, however, and Russian troops had to cope with difficulties with supplies and ammunition. Parts of Bruslilov's units were transferred to support other critical parts of the frontline. The monarchy's military command attempted a new counter-attack between November 21 and 23, 1914. The fighting was going on to the north of Zboró, more and less with success. After quickly reshuffling the Austro–Hungarian troops, a counter-attack was launched on November 28, during which the Russians were driven out of Homonna and retreated to the passes of the Carpathians. Simultaneously, in the pass of Dukla a new Russian attack started on November 28, 1914. They conquered the town of Zboró on November 30, and even Bártfa (Bardejov) and its neighbourhood on November 31. Both towns suffered heavy losses.[21] The Russians advanced in the Ung and Laborc valleys and eventually reached the Homonna–Szinna line. The Russian advance again saw panic and fear emerge in the military command of the monarchy. In this difficult situation, the territory as far back as Eperjes (Prešov) would be evacuated; here reinforced posts would await the troops. What is more, it was even considered that, should it prove impossible to halt the Russians, the army would in the worst case scenario retreat to Budapest, where the bridgeheads would constitute the new posts.[22] Yet the successful re-

Zborov (okres Bardejov) po prechode frontu

19 *Az I. Világháború (1914 – 1918) különös tekintettel Magyarország* és *a Magyar csapatok szereplésére*. Ed. and publ. by A Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1932, vol. 4, p. 286.

20 KOVÁČ, Dušan. „Karpatská zima 1914 – 1915 a jej vplyv na Česko-Slovenský odboj." In *Slovanské Historické Studie* 23 : Pocta Henrykovi Batowskému. Praha 1997, p. 26.

21 MNL OL, K-26 Miniszterelnökség [Prime Ministry] 1915-IX. res.-1586.

22 Had the Russian breakthrough been realized, the wreck of the army of the Central Powers would have retreated behind the Zimony – Budapest – Vác – Krakow line and would have prepared for defence there. This would have had unpredictable internal and external political consequences. The Russians could have conquered the major part of the monarchy step by step, and could have aided the Serbs, with whom they could have united along the Orsova – Zimony line. Romania could have entered the war by that time and could have united with the Russian troops in Transylvania. Hungary would have become a theatre of war, and Budapest

sistance bore fruit: the Russian march was provisionally stopped at Bártfa (Bardejov). This was at once exploited by Austrian military command and a counter-attack launched. Greater military events stopped because of the cold weather, and a certain kind of static warfare evolved between the two similarly exhausted combatant parties. The units of the monarchy would be able to expel the Russians from Hungary as late as on December 9.[23]

The advance and reception of the Russians on the part of Hungarians is well demonstrated by the following instance. The occupation of Bártfa is related in the diary of the mayor, Elemér Fekete. On November 30, 1914 Fekete awaited the Russians in front of a wooden bridge with bread and salt.[24] On behalf of the town, Mayor Fekete declared that the inhabitants of Bártfa were neither enemies nor friends of the Russians, and said the following: „Our friends and your enemies are both outside the town. I guarantee neutral tranquillity in the town. I ask for mercy for the town and its citizens."[25] He characterized the Russian soldiers as follows: „Dirty brown- and fair-haired, and breathing a sickening odour."[26] Elemér Fekete agreed with the Russian commander of the town that a civil militia would be organized to maintain order. The militiamen wore armbands with Cyrillic letters on them, and their documents and IDs were also issued in Russian. On December 3, 1914 the Russian commander of Bártfa had explosives put under the mayor's home, just in case any kind of resistance or unrest happened, when it would be activated.[27] The Russians also demanded that all the horses and carts in town be put at their disposal. In Bártfa (Bardejov) shops had to keep open until 8 o'clock in the evening, but after that time it was forbidden and only officers could go there. The following products could only be sold with the permission of the town commander: alcohol, paraffin, petrol, iron and carts. The leadership of the town abided by these rules. Notwithstanding this, on December 7, 1914 all the houses and shops of the town were plundered. Fekete maintained that the Russians looted with the permission, what is more, on the explicit order of their commander, and took everything they needed. They halted citizens in the street, and if they were wearing boots under their trousers, they took away them from them, too. The civil guard composed of local Hungarians and Slovaks reported these atrocities to the Russian commander, who listened to them but did nothing to prevent similar instances. The Russians only spared the Franciscan church and monastery. Fekete mentions that of the goods obtained this way and not really needed, some would be given away as presents to the peasants who spoke „Slavonic" to them, i. e. to the Ruthenian and Slovak population.[28] In Homonna, too, the majority of the homes were looted and their furniture smashed. An eyewitness reported the following of what he had experienced: „They took away what they could use and what they needed. Bedlinen, shoes, boots, blankets, food."[29] They took the boots off the feet of the retired local judge and confiscated them. Moreover, they removed and burnt the wooden furniture of homes and the fences of houses. They looted the local

would have been in the line of fire as bridgehead and post of resistance. SZURMAY, Sándor. *A magyar katona a Kárpátokban.* Budapest : N.R.G.-COM, 2005, 65, p. 78-79.

23 Ibid.

24 SLEPCOV, ref. 1, p. 61.

25 ANTAL Süle (ed.). Az Oroszok a Kárpátokban. In *A Világháború képes krónikája,* 1915, vol. 46, August 22, p. 201.

26 Ibid.

27 Ibid.

28 Ibid., p. 203.

29 Ibid., p. 207.

pharmacy and then burnt it, but spared the local church and parish house. Similar cases are likely to have occurred elsewhere, too, and this might therefore be the reason why in contemporary Hungarian recollections the Russians were depicted as a primitive, uncivilized people who plundered. In one of the flats of Bártfa they slashed the furniture with their spurs, took away the underwear and sporting rifles, but spared the silverware.[30] Also, some funny events happened under Russian occupation. Memoirs relate that on several occasions the Russian soldiers wanted to pay with Kossuth banknotes and were surprised to find local inhabitants reluctant to accept them. Their grandfathers had probably brought these back from Hungary in 1849.

The 3rd Austro-Hungarian army, exploiting the fact that the 8th Russian army had been weakened by the advance as well as by the transfer of a part of their forces, expelled the Russian troops from Hungarian soil. Yet this counterattack stopped at Krasno-Jaslo and the battles fought between December 12 and 17, 1914 had the features of a static war. It was fundamentally in the interest of the leadership of the monarchy to drive the Russians out from the Carpathians. Thereby they wanted quickly to make up for former fiascos and deter the Romanian and Italian governments from entering the war. The forces of the monarchy launched several counterattacks, but their success was minimal. Meanwhile, the Russians received reinforcements, too, and by the end of December the 8th Russian army managed to conquer all the passes of the Carpathians, with the exception of the Dukla pass.[31] The troops were depleted on both sides. In the course of the four and a half months of the war, 44 per cent of the mobilized and deployed Austro–Hungarian troops were lost, and the staff of officers had to register severe losses as well. The situation was better for the Russians only inasmuch as they could always safeguard a rest for a part of their troops, and the northern slopes of the Carpathians were more densely populated so they found more suitable quarters. On both sides, the soldiers who died due to illnesses outnumbered those who were killed in battle. By December 1914 the Austro–Hungarian army found itself in critical condition. It was completely exhausted, and there were shortages with provisions. Meanwhile Austrian military command managed to persuade German military command to dispatch three German infantry divisions and one cavalry division to the Carpathians; they were deployed at once. With this German assistance, the Austro–Hungarian troops managed to reconquer the passes of Uzsok, Dukla and Lupkov, while the other passes remained in Russian hands, and a new static war came about for their possession. Of the 378 settlements in Sáros (Šariš) county, 126 were occupied by the Russians during the invasion.[32] The newspaper for Slovaks in Hungary, *Slovenský denník* reported on the Russian invasion as follows. „Our army started vehemently fighting Russian troops in the eastern half of Sáros county. The invading enemy is being expelled from all directions towards the border, and thus within a few days the last Russian will be expelled."[33] Nonetheless, this was premature optimism on the part of the Slovak press in Hungary; the battles went on for a long time.

The third Russian attack, the purpose of which was to reach the Great Hungarian Plain

30 ABLONCZY, Balázs. *Nyombiztosítás : Letűnt magyarok*. Bratislava : Kalligram, 2011, p. 30.
31 SZABÓ, ref. 12, p. 101.
32 ZAŤKOVÁ, Jana. Vypálenie Zborova v roku 1915 v archívných dokumentoch. In *Vojenská história*, 2015, vol. 19, no. 4, p. 109.
33 *Slovenský denník*, 1914, December 18, p. 1.

and Budapest, was launched on January 26, 1915. Finally, on May 7, 1915, it proved possible to expel the Russians from the territory of historical Hungary and present-day Slovakia. These battles found their place in Hungarian military history under the title „Winter Combat in the Carpathians."[34] The Carpathians played a role as a collateral theatre of war; they only became a main theatre of war in early 1915. It was in the Carpathians where the Austrian military command wanted decisively to crush the Russians in 1915. Much was at stake on both sides. The decisive clashes happened between March 26 and 31 and between April 1 and 5, 1915.[35] The Russian invasion primarily hit the parts of Ung, Zemplén, and Sáros counties lying to the west of the pass of Uzsok. The Russians entered via the pass of Dukla. They occupied the valley of the river Ondava and asserted themselves there for almost four months. In Sáros alone they conquered 80 settlements, which amounted to almost a fifth of the territory of the county. On both sides, there were enormous casualties due to the battles fought in deep snow, amongst high mountains and chill. In the mountains the soldiers were forced to fight a static war day and night, in snow, with poor food provision at their disposal. The fortress of Przemyśl was taken by the Russians on March 22, 1915, taking more than 120 000 Austro–Hungarian soldiers captive as POWs.[36] The forces relieved this way at Przemyśl were transferred to the Carpathians with great speed, which meant that Hungary found itself in danger again. The Russian officers were given the following command by their commanders: „Within a week the Great Hungarian Plain has to be reached, and, irrespective of casualties, Budapest by Russian Orthodox Easter (i. e. mid-April). "[37] On March 25, 1915 the town of Zboró was occupied by the Russians again.[38] The Russians hoped that if they succeeded in achieving this aim, the monarchy would fall apart, Romania and Italy would join the Entente powers, and they would win the war. Meanwhile the German military command sent a further reinforcement to the Carpathians with whose assistance the Russians could be halted. Extremely bloody battles were being fought at this time in the Carpathians. The army of the monarchy suffered enormous losses and was only able to halt Russian attacks at the cost of heavy losses. Many of the Slavic soldiers of the monarchy simply surrendered. One of the cases like this resulted in an especially difficult situation for Austro–Hungarian military command. The surrender of the 28th Prague regiment to the Russians with 2 800 troops as a closed unit at the beginning of April 1915 stirred a big scandal.[39] It was only early in May 1915 that the Austro–Hungarian troops managed to expel the Russians from the Carpathians. The territory which had been poor to begin with was completely plundered in the course of the struggle.

Po Veľkonočnej bitke v Karpatoch

34 SZABÓ, ref. 12, p. 107.
35 ZAŤKOVÁ, Jana. Vypálenie Zborova v roku 1915 v archívných dokumentoch. In *Vojenská história*, 2015, vol., 19, no. 4, p. 109.
36 GALÁNTAI, József. *Magyarország az első világháborúban.* Budapest : Korona Kiadó, 2001, p. 135.
37 SZURMAY, Sándor. *A magyar katona a Kárpátokban.* Budapest : N.R.G.-COM, 2005, p. 70.
38 ZAŤKOVÁ, ref. 35, p. 110.
39 ŽIPEK, Andrej. *Válka n*ародů *1914 – 1918 a* účast českého *národa v boji za svobodu.* Praha 1922, p. 20-27.

Not even after having been rebuilt could it actually recover from the war damages it had to suffer. The return of the front a number of times deepened poverty further. Moreover, in places in Upper Hungary and Subcarpathia hit by the front battles or close to them, the number of population and houses was considerably diminished.

The Slovak attitude to the war

Part of the Slovak population took notice of the outbreak of war with fear or indifference, but loyalty to the sovereign and the state made many of them participate in demonstrations at which they hailed the war. In the Slovak press in Hungary the assassination of Franz Ferdinand, heir to the throne, was reported with awe and sorrow and was considered a national tragedy. They had hoped that if he succeeded to the throne he would transform the monarchy into a federal state based on nationalities. *Slovenský týždenník* wrote the following:

„We, Slovaks, have always been devoted to the Habsburg Empire based on the equality of nations. Devotees of an empire the late Franz Ferdinand wanted to create […] We are more in need of an empire like this than the Romanians, the Southern Slavs or the Germans in Austria. Because if the Habsburg Empire dissolves, the Romanians find a homeland in Romania, the Southern Slavs in Serbia, the Germans in Germany. It is only us who have nowhere to join. Nowhere is national future safeguarded for us more than within the framework of a just Habsburg Empire."[40]

The leading political class endeavoured to reassure both the Hungarian government and the ruling family of their loyalty. Our standpoint is given by the inborn affection and faithfulness towards the highest ruling family, as well as by the numerous benefits and graces which our people have received, especially in critical periods, from the highest place, and, finally, it is given by that glowing and indissoluble desire to preserve our most precious treasure inherited from our ancestors, our Slovak nationality. On behalf of the Slovak National Party and the entire Slovak community, Matúš Dula said the following: „We are commanded by our heart, mind, thousand-year-long tradition, respectful loyalty and adherence to our glorious dynasty, as well as the affection we feel towards our common homeland, not to abandon the principles held by our ancestors and to give voice to them now, on the eve of the great times that are approaching. […] It is important for us that our country and monarchy preserve their unity, not suffer any kind of damage in the war to come, and turn out to be victorious. This is why we risk our lives and goods."[41] Dula announced on behalf of his party that for the time during the war they would suspend their activities.[42]

The official Slovak standpoint regarding the war was reported by *Slovenský denník* on August 1, 1914. Here they underlined the self-sacrificing patriotism of the Slovaks in Hungary: „All the citizens of the motherland, including us, Slovaks, have to see and understand our situation clearly and have to make ourselves conscious of our duties. Hard days are ahead, but everybody has to face the suffering and is expected to defend our native coun-

40 *Slovenský týždenník*, 1914, July 3, p. 1.

41 KEMÉNY, G. Gábor. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában*. Vol. 7. 1914 – 1916. Budapest : Tankönyvkiadó, 1999, p. 35-36.

42 ÁBRAHÁM, Barna. Szlovák sajtó és kormányzati sajtópolitika a nagy háború évei alatt. In *Történelmi Szemle*, 2015, vol. 57, no. 4, p. 566.

try and the dynasty."[43] Through *Slovenské noviny* the official press covered with enthusiasm the torch-lit marches of Liptószentmiklós (Liptovský Mikulás), Zsolna (Žilina) and Besztercebánya (Banská Bystrica), where Slovaks also participated.[44] On August 8, 1914 there was pronounced number of tasks undertaken by the Slovaks for the country: „Our nation within Hungary, our fathers and ancestors, have always joined forces as brothers to protect the country whenever our dear Hungary has been endangered." The author of the article maintained that they had always excelled in patriotism, loyalty and a sense of duty, and had always been devoted to fulfilling their duties towards their country and their apostolic king.[45] We can get a glimpse into the attitude of simple Slovak people in the days following the outbreak of the war on the basis of the events in the stronghold of the Slovak national movement, Rózsahegy (Ružomberok). At the beginning, in Rózsahegy, too, patriotic torch-lit demonstrations were organized every night, and locals were shouting patriotic slogans. They marched to the houses of known Pan-Slavs and chanted slogans like „Death to the traitors!" The participants in the demonstration were appalled if they did not see tea-lights or candles in the windows of a house or no light was lit upon their arrival to show support for the war. Not to light candles and the like was taken as a silent demonstration against the war. Nevertheless, there were no significant incidents between the Slovak minority and the authorities, and no atrocities occurred in the town, either. As time passed, this initial enthusiasm faded away in town populated by Hungarians and by Slovaks alike. The same was true of pro-war demonstrations. In places were news of those killed in the war arrived first, or where trains first arrived with injured soldiers, enthusiasm and festivities of joy soon disappeared.[46] It is noteworthy that the reports of the Hungarian administration related that, with only a few exceptions, the Slovaks in Upper Hungary welcomed the outbreak of the war with enthusiasm. This was not entirely true, however. Local authorities reported the following on the farewell to soldiers in Vágsellye (Šaľa) in the county of Nyitra on August 1, 1914. „There were no traces of sorrow or reluctance. The general mood was very enthusiastic." As the train was leaving, the soldiers were shouting: „Long live the king, long live the country, long live the war!" The person who compiled the report even mentioned that pro-war patriotism was not merely characteristic of Hungarian-populated territories but also of regions where Slovaks were in the majority.[47] The weekly newspaper *Liptó* wrote that Slovaks received news of the war with feelings of affection and attachment to the homeland. „The entire Slovak nation is not influenced or led by any other consideration, for if there were a single voice that carelessly looked for criticism of the present-day situation outside historical unity and common historical points of view, this would be crushed not only by state authorities but also spontaneously by the Slovak people, as they would prove that they do not tolerate anyone in their ranks who seeks to destroy a sense of unity and an enthusiastic brotherly sense of unity."[48] At the outset, as it is evident from the reports, the so-called *hungarus* identity

43 *Slovenský denník*, 1914, August 1, p. 1.
44 *Slovenské noviny*, 1914, August 2, p. 3.
45 *Slovenské novny*, 1914, August 8, p. 1.
46 KOVÁČ, Dušan. *Pramene k dejinám Slovenska a Slováci v prvej svetovej vojne 1914 – 1918.* Bratislava : LIC, 2010, Document no. 6, p. 32.
47 Štátný archív v Nitre, fond Župa Nitrianská, Hlavný župan-dôverné spisy 1914, šk. 33, sign. č. 298/414.
48 VÖRÖS, László. A leghazafiasabb magyarok' vagy 'egy szabad nemzet'? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914 – 1918 között. In *Korridor*, 2014, vol. 1, no. 3, p. 39.

was recurrently emphasized for the Slovak people. With the intensification of the war their commitment on the front as well as in the hinterland was underlined. A comprehensive article even stressed Hungarian–Slovak brotherhood: „Of the many national minorities it is perhaps the Slovaks who have come closest to our hearts to an extent that they can hardly be separated from us. […] The truth of my words is best demonstrated if I refer to our Slovaks in Nyitra county. They have proved they can be Hungarians and they want to remain Hungarians not only in peace but also in time of war. They offer their assistance, and give their life and blood against our common enemy. […] After all, a Slovak is Hungarian, too. He has lived with us for centuries, has for centuries eaten our bread, has lived on our territory and has enjoyed our protection for centuries, too. […] Pan-Slavism is an empty slogan which will not mislead a single one of us Slovaks."[49] Making the Slovaks of Hungary aware of the Pan-Slav danger was important in the face of Russian propaganda.

Even Austro–Hungarian military command was taken by surprise by the smooth mobilization, without any atrocities, in counties mainly populated by Slovaks.[50] The leadership of the monarchy calculated that there would be pro-Serb and pro-Russian voices in Upper Hungary. On the order of the ministry of the interior, both administrative organs and the police reported in detail on the way mobilization was running, as well as on the mood of the inhabitants and on expressions of loyalty. In the first days, in some townships, the monarchy police took preventive measures, like gathering up members of the Slovak intelligentsia who were deemed to be suspicious.[51] The behaviour of Slovak inhabitants and the Slovak intelligentsia in towns in Upper Hungary was monitored by the Hungarian police and regularly reported to the highest level of leadership during the war, and also before it. One of these reports relates how, in November 1914, when Russian troops were advancing through the Carpathians, dissatisfaction arose within the Slovak population and some traitorous voices were heard, but these were considered by higher Hungarian authorities to have been a consequence of Russophile propaganda.[52] The Hungarian political élite considered the Slovak national movement to have been the weakest within Hungary, and therefore it was not taken seriously. Due to their material, demographic and intellectual potential, Serb and Romanian politicians constituted a much greater danger to the idea of the unified Hungarian political nation, and thus they were in the foreground. The Hungarian leadership was surprised to find any traitorous voices on the part of the Slovaks at all. The Hungarian leadership explained this negative tendency at the end of 1914 by claiming that this can only have happened because of the bad influence of the Czech soldiers who lived in the garrisons in Upper Hungary and went to the taverns. The Czechs sang songs which denounced the Habsburg dynasty and hailed and envisaged a quick victory for Russia.[53]

Prime Minister István Tisza tried on several occasions to convince Vienna that the national minorities of Hungary had always been more loyal than the ones living outside the

49 Ibid., 43.

50 The Hungarian military command reckoned with resistance, as at the time of the Balkan Wars some 12 000 Slovaks of military age had left the Monarchy in 1913 to avoid having to join the army. DANGL, Vojtech. „Slovenská idea a protivojnové prejavy slovenského dedinského ľudu pred prvou svetovou vojnou." In *Historický* časopis, 1979, vol. 27, no. 1, p. 13.

51 KEMÉNY, ref. 41, p. 77-78.

52 KOVÁČ, Karpátská zima, ref. 20, p. 28.

53 SOUKUP, František. *28. říjen 1918.* Praha 1928, vol. 1, p. 287.

Kingdom of Hungary. He maintained that there were huge differences between the Czechs and Slovaks and they should not be treated in the same way.[54] In his view it was a fact that Czech soldiers were reluctant to go to war as early as the beginning of the war.

The way Slovaks reacted to the Russian inroads

It was mainly Ruthenians,[55] Slovaks, Hungarians and Jews who populated the area affected by the Russian inroads. Most of the Slovaks lived in the river valleys of Zemplén and Sáros counties. In the townships the inhabitants were rather mixed with a respectable number of Hungarian families or families who chose to be Magyarized. The Ruthenians were characterized by a great division. There were Greek and Roman Catholics as well as Orthodox believers in their ranks. Their identity and political affiliation was also diverse.[56] The attitude of the Slovaks living in this area to the Russians was similar to the attitude of the Russians towards them in the occupation period. They were influenced by the good and bad experiences they had with the Russian soldiers. A similar question is to what extent they were aware of their national identity and conviction. In the beginning they were essentially passive towards the Russian troops. The well-to-do escaped, and only the poorer people stayed. They continued to live their everyday lives, even under the occupation, to the extent this was possible at all. A contemporary eyewitness wrote as follows: „In fear of the advancing Russians, the people drove their cattle out from the stables, killed their pigs, put their goods on carts and endeavoured to hide themselves in the neighbouring mountains and then go further to secure places from there."[57] The majority of Russian soldiers tried to behave reasonably with the Slovaks or other Slavonic-speaking populations, yet atrocities and lootings did regularly occur. They mostly moved to houses that had been abandoned by theirowners. These they looted and sold the goods obtained to the local population at a cheap price. Russian soldiers claimed that the owners had evidently escaped, as they must have been their enemies. In the village called Zábave, near Bártfa (Bardejov), Russian soldiers took away the foodstuffs from one of the families. The housewife who stayed at home reported the case to the Russian commander, whereupon she was granted 8 roubles in compensation, and the guilty soldiers were sentenced to 5 – 10 strokes each in front of their units. In the same village the Russian soldier who had stolen from the cellar of the church was publicly beaten by his officer.[58] The Russians also helped the local population: in Bártfa, for example, they distributed salt among the starving inhabitants. In other settlements, bread and sugar were distributed among the people.[59] The Russian military command forbade plundering; however, there were still instances of the soldiers adding to their rations by looting and confiscating goods. One of these cases happened in the village of Becherov, where a peasant woman killed and prepared the chickens given to her by the Russians. It only later turned out that these had

54 Ibid., p. 28.
55 We make use of the term „Ruthenian", as in contemporary documents this was the term used to refer to both the „Rusinian" and Ukrainian peoples.
56 On the Ruthenians, TUTUSKÓ, Ágnes. A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914–15. évi orosz betörésre. In *Pro Minoritate*, 2012, no. 2, p. 54-68.
57 KYPR, Ondrej. *O vojne v Karpatech a Haliči : Dojmy* českého *vojaka*. Pardubice 1917, s. 110.
58 KRPELEC, Bartolomej. *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov 1935, p. 112.
59 Ibid.

been her own chickens, and she was compensated for them.[60] According to later memoirs, the Russians were welcomed in a number of places, but this atmosphere did not last long. In the Slovak population, too, there was some kind of sympathy and curiosity towards the other Slavic brother, the Russians. The following case, from the end of October 1914, bears witness to this: A Hungarian hussar managed to capture a Cossack horseman who was taken to Zboró command, while a huge crowd gathered in the town to admire the prisoner. The local Slovaks stated that he was a man just like any other and spoke a language that was very easy for them to understand.[61] The Russian soldiers received the order to behave as friends in the Slavonic territories, which was part of the Russian propaganda that would have been indispensable in Slavonic territories in the event of a potential westward expansion in the future. The army of the monarchy took it for granted that the people living there were loyal to their native country. With hindsight, we can state that the majority of the inhabitants living there remained faithful to their homeland during the military events. The Slovaks living in the territories hit by the operations were passive towards the Russians. There were only rare occasions of treason on the part of the Ruthenians or the Slovaks. The Russian invasion only affected the loyalty of the Slovak and Czech population and intelligentsia who lived in the hinterland.

Vojnový cintorín z bojov 1914 – 1915 pri ceste medzi Nižnou Poliankou a Hutkou

60 State Archives of Prešov. Chronicles The chronicle of Dlhá Lúka.
61 State Archives of Prešov. Chronicles The chronicle of Zboró.

Historické súvislosti vo vojenskej teórii a praxi

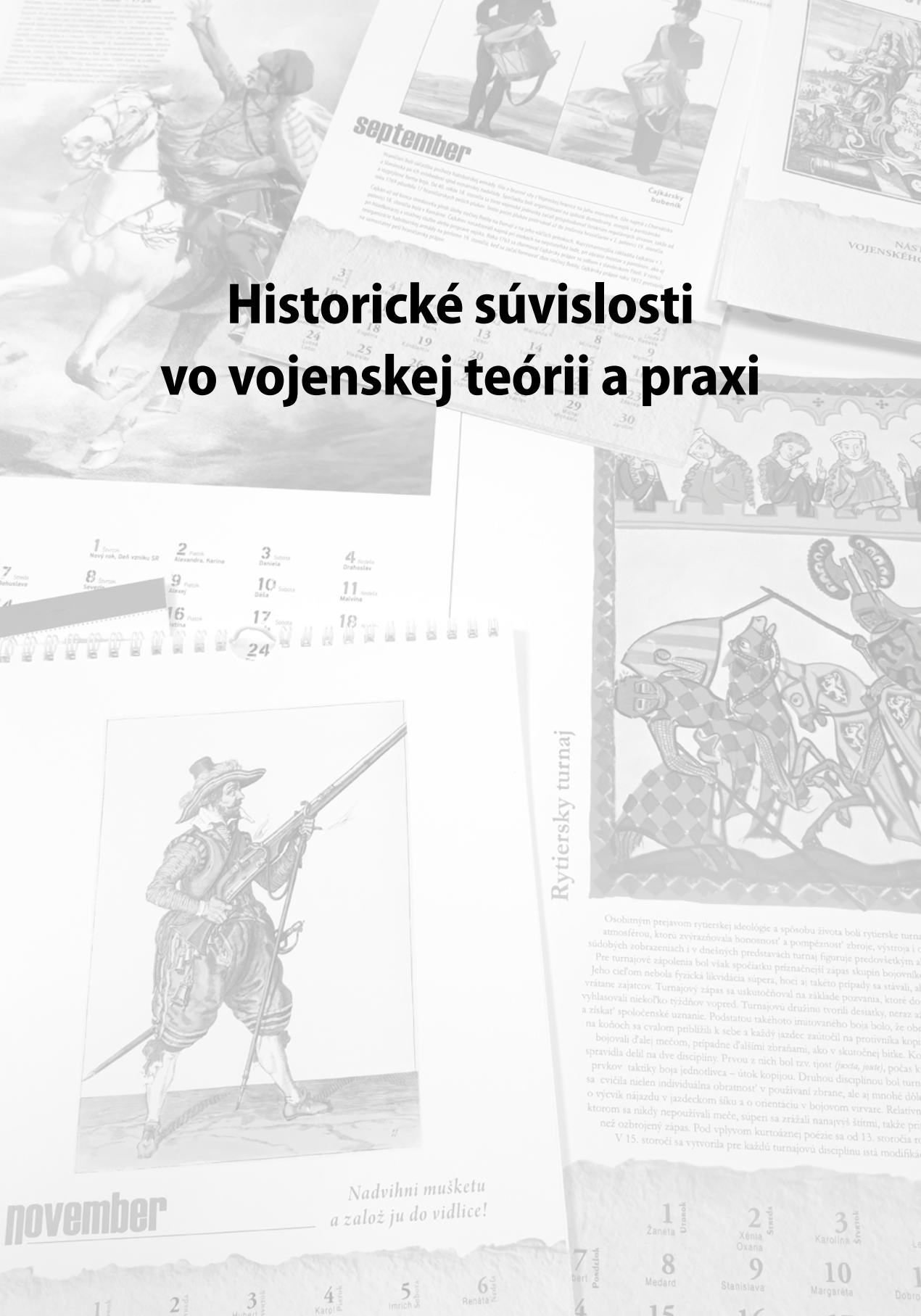

Vojenské uvažovanie v piatom storočí pred Kr. v Grécku na príklade Herodotových Skýtov

MICHAL HABAJ

Grécky historik Herodotos posunul v druhej polovici piateho storočia pred Kr. skúmanie dejín k novej méte. Zozbieral ohromujúce množstvo správ kolujúcich o dejinách v ústnej tradícii celého východného Stredomoria a podal ho svojim poslucháčom v duchu svojho vnútorného obrazu sveta. Dejiny sa nesnažil iba vyrozprávať. Jeho dielo ich malo vysvetliť a zároveň poslucháčovi/čitateľovi didakticky znázorniť princípy fungovania spoločnosti, ako i celého božského poriadku.[1] Obklopený iónskym racionalizmom, sofistikou, záujmom o lekárstvo, geografiu, politiku a etnografiu,[2] pritom hlboko zakorenený v tradičnej viere v bohov a v grécke ponímanie božského poriadku skoncipoval svoje správy, poprípade ich poupravil do podoby zodpovedajúcej vlastným ideovým predstavám, hodnotám – inými slovami, svojmu mentálnemu svetu.

Grécky historik tak kreoval svoje dielo v duchu vlastného mentálneho nastavenia naviazaného na dobový myšlienkový diskurz. Na základe toho vyberal spomedzi rôznych verzií príbehov, o ktorých sa dozvedel,[3] poprípade získané verzie hodnotil alebo priamo odmietal.[4] Vnútorné nastavenie určovalo nielen výber verzií, ale i ich usporiadanie, poprípade priamo Herodotove vlastné vklady.[5] Výskum Herodotovho vnútorného sveta v súvislosti s jeho *Dejinami* umožňuje preniknúť hlbšie k pôvodným správam historika, pochopiť ich výber, podanie, usporiadanie, rozpoznať nánosy autora, a tak prehodnotiť informačný potenciál podaných verzií. Nadškrtnutá premisa platí i v prípade skýtskeho loga.

Záujem o Skýtov ako i Herodotove *Dejiny* sa u bádateľov tiahne už staročia, ale tieto dva smery poznania nikdy k sebe nenašli hlbšiu cestu. Skýtológia sa opierala a opiera hlavne o archeológiu a v ruskej a ukrajinskej historiografii hlbšia štúdia obsahu Herodotovho diela chýba.[6] Dielo gréckeho historika, ako najdôležitejší literárny prameň k reáliám a dejinám Skýtov, býva využívané na doplnenie archeologických poznatkov či na ich včlenenie do kontextu poznania. Záujem o Herodota v tomto smere bádania tak neprekračuje konfrontovanie

1 Najlepší úvod k Herodotovi poskytuje ASHERI, David – LLOYD, Alan – CORCELLA, Aldo. *A Commentary on Herodotus. Books I – IV*. Oxford 2007.

2 Dva aktuálne pohľady na vplyvy dobového vedeckého a politického myslenia na Herodotovu tvorbu podávajú THOMAS, Rosalind. *Herodotus in Context.* Cambridge 2000 a MUNSON, Rosaria. *Telling Wonders : Etnographic and PoliticalDiscourse in the Work of Herdotus.* Ann Arbor 2001.

3 Napríklad HÉRODOTOS. *Dějiny*. Prel. Jaroslav Šonka. Praha 2003, 1. 95, 1. 216, 5. 46, 7. 214, 8. 64 atď.; v texte používaná tiež skratka Hdt.

4 Napríklad HÉRODOTOS, ref.3, 1. 7, 1. 75, 2. 16, 2. 28, 3. 9, 9.84 atď.

5 Napríklad HÉRODOTOS, ref.3, 2. 109, 3. 45, 3. 146, 5. 10, 7. 173 atď.

6 K dejinám ruského a sovietskeho záujmu o Herodotov skýtsky logos pozri hlavne NEICHARDT, Alexander. *Skythskij raskaz Gerodota v otečestvennoi istoriografii*. Leningrad 1982.

archeológie s jeho textom.[7] V západnej historiografii sa venuje Herodotovi podstatné miesto. K analýze a kritike textu dejín vyšlo nepreberné množstvo monografií a štúdií. Viaceré sa síce dotýkajú i skýtskeho loga,[8] ale práca monograficky naň zameraná chýba.

Nasledujúce riadky nemajú ambíciu priblížiť celý skýtsky logos a podrobne ho vysvetliť. Do príspevku som vybral iba niektoré ukážkové miesta, ktoré umožňujú pochopiť uplatnenie Herodotových vnútorných postojov, predstáv a ideí pri tvorbe *Dejín*. Sústredím sa iba na výpravu Skýtov do Levanty, povstanie skýtskych otrokov a Dareiovu výpravu do Skýtie, avšak v jej rámci iba na niekoľko podrobností. Zvolené príklady ilustrujú nielen zachovanú tradíciu, s ktorou sa musel Herodotos zaoberať, ale nachádzame v nich predstavy jeho vlastnej doby: aktuálne témy a problémy, a to s osobitným zameraním na vojenstvo. Vybrané pasáže skýtskeho loga tak neilustrujú iba historikovu prácu s materiálom, ale i jeho nazeranie na dobové otázky vojenstva. Poukazujú na militaristické hodnoty, prezentujú ideály dobovej stratégie a reflektujú rôzne protichodné úvahy o vedení vojny či menších ozbrojených konfliktoch.

Levantská výprava a hodnotový kódex starovekého vojaka (Hdt. 1. 105)

V prvej knihe svojich *Dejín* nás Herodotos informuje, že Skýti podnikli v rámci svojich vojenských ťažení i výpravu proti Egyptu. Výprava však neskončila žiadnym výrazným vojenským úspechom, lebo v Palestíne odvrátil nájazdníkov od vpádu k Nílu faraón Psamtik I. (663-609) darmi. Väčšina Skýtov sa síce následne vrátila, ale časť z nich zostala pozadu a vylúpila v Aškalone chrám Afrodity Uranie (možno Astarty). Bohyňa na nich za to zoslala trest – ženskú chorobu.[9]

Herodotos na tomto príbehu skúma základné princípy fungovania božského poriadku. Príklad výborne zapadá do jeho predstáv a svetonázoru. Bohovia v presvedčení starovekých Grékov nestrpia znesvätenie svojich chrámov. Vinníkov prenasledujú kruté tresty. Herodotos artikuluje vo svojom diele presvedčenie o kauzalite znesvätenie – trest hneď niekoľkokrát. Ilustratívne na prípade obliehania Poteidaie Peržanmi v roku 480 pred Kr. Mesto odpadlo od Perzie po slávnej perzskej porážke pri Salamíne a úlohou navrátiť mesto medzi poslušné obce najvyššie velenie poverilo významného perzského veliteľa Artabaza. Peržan obliehal mesto neúspešne tri mesiace a Herodotos vyjadruje neúspech obliehania pomocou vyššie naznačenej kauzality: „*Keď už Artabazos obliehal mesto tri mesiace, prišlo na dlhý čas k veľkému morskému odlivu. Barbari zbadali nízku hladinu a postúpili k Palléne. Mali za sebou už dve pätiny cesty a tri pätiny im ešte chýbali, aby sa dostali do Pallény, keď sa more vzdulo do výšky ako nikdy predtým, tak to hovoria miestni obyvatelia, hoci sa to stáva často. Tí, čo nevedeli plávať, zahynuli, tých, ktorí vedeli, Poteidaičania pobili na lodiach. Poteidaičania hovoria, že záplavu a zničenie Peržanov zapríčinilo to, že časť Peržanov, ktorá zahynula v mori, zneuctila chrám a sochu Poseidóna na mestskom predmestí. Myslím,*

7 Na chýbajúci záujem ruských klasických filológov o vnútornú a vonkajšiu kritiku Herodotovho diela poukazuje MEDVEDEV, Alexander. *Antičnaja tradicia po archeologii i etnografii lesostepnoi Skythii.* Voronež 2004, s. 139. Hlbší pohľad prelínajúci záujem o Skýtov a antické pramene nepriniesli ani posledné práce, viď napr. prácu KOZULIN, Vjačeslav Nilajevič. *Obraz Skythov v antičnoi literarnoi tradicii*. Barnaul 2015.

8 HARTOG, François. *The Mirrror of Herodotus.* Cambridge 1988; LATEINER, Donald. *The Historical Method of Herodotus.* Toronto 1989; THOMAS, ref. 2; WEST, Stephanie. „Scythians". In Egbert Bakker – Irene De Jong – Hans Wees (eds.). *Brill's Companion to Herodotus.* Leiden 2002, p. 437-457; CORCELLA v ASHERI, ref. 1.

9 Podľa druhej kapitoly pseudohippokratovského diela *O vzduchu, vodách a miestach* sa jednalo o formu impotencie spôsobenú prílišným jazdením.

že to hovoria správne."[10]

Trest za znesvätenie patril do Herodotovej predstavy o fungovaní sveta a svojich čitateľov naň upozorňuje vždy, keď dostane príležitosť. Lýdsky kráľ Alyattes tak ochorel, lebo vypálil chrám Athény (Hdt. 1. 19), Kroisov neúspech proti Peržanom, Herodotos vysvetľoval okrem iného dobytím Efezu, zasvätenému Artemide (Hdt. 1. 26), obyvatelia Kymé mali byť potrestaní za bezbožnosť (Hdt. 1. 159), problémy perzského kráľa na výprave do Núbie začali podľa Herodota ihneď po vyslaní perzského oddielu do sívskej svätyne (Hdt. 3. 25), spartský kráľ Kleomenes zomrel podľa gréckych správ pre znesvácujúci čin (Hdt. 6. 75), Datis neuspel pri Marathóne pre ulúpenú sochu Apollóna (Hdt. 6. 108). Tresty bohov patrili k starovekému svetu všeobecne. Hnevom bohov si vysvetľovali mnohé neúspechy či katastrofy prednovýchodné civilizácie, a keď sa obrátime opäť na Grécko, tak už v *Iliade* nachádzame tvrdenie, že človeka bojujúceho proti bohom nečaká dlhý život,[11] ako i varovanie pred urážaním bohov (Hom. Il. 6.128– 141).

Vychádzajúc z týchto úvah, môžeme ľahšie pochopiť, prečo si Herodotos zmienenú správu o potrestaných Skýtoch v Levante vybral, a prečo jej dôveroval. Uchoval ju vo svojom diele, lebo dotvárala jeho výskum dejinného poriadku, jeho predstavu o fungovaní sveta a opäť raz jeho súčasníkom poskytovala didaktické exemplum. Herodotos ju zahrnul do svojho diela ani nie tak pre jej historický význam, ale morálny a didaktický, zostáva pritom pre túto udalosť jediným literárnym prameňom a dokumentuje, že bežný človek, vojak a ani celé vojsko nesmú prestúpiť morálne a náboženské hranice. I skýtsky prípad nabádal v tomto zmysle gréckych súčasníkov k zamysleniu a bol zdvihnutým prstom súčasníkom a upozornením, aby napriek neustálym bojom medzi Grékmi neprichádzalo k prehreškom voči náboženskému životu.

Povstanie otrokov a umenie voľby primeranej vojenskej stratégie (Hdt. 4. 1–4)

Jadro Herodotovho rozprávania o Skýtoch zostalo uložené v štvrtej knihe *Dejín.* Rozprávanie sa začína návratom Skýtov zo západnej Ázie do vlasti. Počas dlhej neprítomnosti skýtskych mužov sa ich manželky spojili s otrokmi a mali s nimi deti. Generácia potomkov otrokov a Skýtok sa postavila Skýtom vracajúcim sa z Médie na odpor. Skýti sa ich iba márne pokúšali poraziť v niekoľkých nasledujúcich bitkách. Podľa Herodota po neúspechoch prehovoril jeden so Skýtov nasledujúce slová: „*Skýti, čo to konáme? Bojujeme s vlastnými otrokmi, oni viacerých z nás zabili a nás ubúda, a keď zasa zabíjame my ich, pripravujeme sa tak v budúcnosti o otrokov. Myslím, že by sme mali odložiť kopije a luky, každý z nás by mal zobrať bič, a tak sa k nim priblížiť, lebo kým vidia, že sme ozbrojení, myslia si, že sa nám vyrovnajú a že pochádzajú z tých istých predkov. No keď uvidia, že máme proti nim namiesto zbraní biče, uvedomia si, že sú našimi otrokmi a nebudú viac odporovať.*"[12]

Skýti sa dohodli na tomto postupe, odložili kopije a luky, a nahradili ich bičmi. Otrokom pripomenuli ich postavenie a vyľakali ich natoľko, že sa poddali. Príbeh mohol mať historické jadro súvisiace so správami o konfliktoch medzi Skýtmi a podriadeným obyvateľstvom, ale jeho výstavba zodpovedá akútnym dobovým otázkam súvisiacim s postojom k otrokom, zároveň sa dotýka obvyklého gréckeho literárneho motívu návratov z vojenských výprav a rieši i problémy vojenskej stratégie.

10 HÉRODOTOS, ref.3, 8.129.
11 HOMÉROS. *Ílias.* Prel. Otmar Vaňorný. Praha 2007, 5. 407; v texte používaná tiež skratka Hom. Il.).
12 HÉRODOTOS, ref.3, 4.3.

Motív bojov proti synom otrokov, ktorí vzišli zo vzťahu slobodných žien s vazalským obyvateľstvom počas neprítomnosti ich mužov, sa v gréckej literatúre opakuje. Poznáme ho od Antiocha zo Syrakúz a od Polybia.[13] Okrem toho Herodotos spomína podobnú situáciu v Argu, keď sa v meste bez mužov zmocnili vlády otroci, ale neudržali si ju, lebo sa s nimi nespojili slobodné ženy, a keď dospela nová generácia slobodných mužov, boli otroci porazení (6. 83). V otázke návratov pritom Herodotos vychádzal z dávnej gréckej tradície reflektujúcej problémy spojené s dlhou neprítomnosťou často zapríčinenou vojenskými výpravami a následným návratom, ako to vidíme napríklad i v Homérovej *Odysei*. Práve tu zabíja Agamemnona milenec jeho manželky nad vlastným žľabom (4. 535), Odysea čaká po strastiplnom návrate do Ithaky boj s nápadníkmi jeho ženy a pylský mudrc Nestor radí v jednej pasáži Telemachovi o neprítomnosti vo vlasti a problémoch spojených s návratom, aby sa čo najskôr vrátil, inak o všetko príde.[14]

Presne v tomto duchu sa nesie správa o návrate Skýtov a Herodotovi tak zapadá do jeho videnia udalostí. Grécky historik nemal dôvod správe nedôverovať, zodpovedala tomu, čo sám o návratoch hrdinov a celkovo vojsk z výprav vedel a počul. Výsledná správa, ktorú u Herodota čítame, však nie je iba to, čo sa sám dozvedel, ale nachádza sa v nej veľa i z jeho vlastných úvah. Herodotos príbeh o Skýtoch analyzuje a rozoberá. Študuje jeho jednotlivé prvky. Jedným z nich je správanie skýtskych manželiek počas neprítomnosti ich mužov. Otroci sa totiž zmocnili v Skýtii moci potom, ako sa spojili so slobodnými ženami. Francúzsky bádateľ Tourraix (*La femme et pouvoir chez Hérodote*, 1976) preukázal na viac ako 50 príkladoch, že žena u Herodota symbolizuje prechod moci a potomstvo jej udržanie.[15] Na ilustráciu postačia dva príklady: Peisistratos prišiel v Athénach o vládu druhýkrát, lebo odmietal mať deti s Megaklovou dcérou (1. 61); Astyages nevedomky odovzdal médsku moc Peržanom vo chvíli, keď svoju dcéru vydal za Peržana. Formulácia správy o Skýtoch tak zjavne súhlasí s Herodotovými mentálnymi obzormi. Platí to i o závere príbehu, ktorý reflektuje citlivú otázku otroctva. Skýti nedokázali poraziť otrokov v tradičných bitkách a uspeli až keď otrokom pripomenuli ich pôvod s bičom v ruke. Toto poňatie je Herodotovi vlastné. Správanie jeho postáv do veľkej miery určuje ich pôvod a nie ich aktuálne sociálne postavenie. Výstižný príklad poskytuje Herodotova biografia Kýra II. Kýros síce vyrastal v rodine pastiera, jeho správanie však vypovedalo o jeho vznešenom pôvode (1. 116). Herodotos tak celkom prirodzene prijal správu o synoch otrokov, ktorí si pri pohľade na bič spomenuli na svoj pôvod ako dôveryhodnú, ak dokonca sám nezostavil tento príbeh z viacerých autonómnych správ. Jeho poňatie pritom reflektuje dobový prístup k otázke otroctva. Bič a bitie patrilo do sféry trestov otrokov, stačí spomenúť, že o niečo viac ako storočie po Herodotovi zachytil grécku ideológiu k otrokom Myrón z Prieny slovami, že spartskí heilóti sú pravidelne bití *„aby nezabudli na to, že sú otrokmi.“*[16]

Príbeh s návratom a zmenou skýtskej taktiky má však ešte jeden, a to čisto vojenský rozmer. V roľníckom svete patril návrat mužov na svoje polia po vojenskej výprave k základným otázkam prežitia. Dlhá neprítomnosť mužov vyvolávala straty. Rodiny prichádzali o objem úrody a vracajúci muži sa dostávali buď do dlhov, alebo o svoje majetky prichádzali. Grécke obce

13 ANTIOCHOS. *Die Fragmente der Griechischen Historiker*. Leiden : Brill, 1998 – 1999, 555 F 13; POLYBIUS. The Histories. Ed. et trans. W. R. Paton. Chicago : University of Chicago, 2012, 12. 5-10.

14 HOMÉR. *Odysseia.* Prel. M. Okál. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1966, 3. 313-316.

15 BLOK, Jan. „Woman in Herodotus' Histoire“. In Bakker, Egbert – Jong, Irene De – Wees, Hans (eds.). *Brill's Companion to Herodotus.* Leiden 2002, s. 232.

16 *Brill's New Jacoby I – V.* Ed. Ian Worthington. Brill 1998 – 1999, 106 F 2.

Herodotových čias mohli prežívať iba ak si udržali vyvážený vzťah medzi prácou na poli a organizovaním výprav. Dlhé výpravy mohli byť zničujúce pre celú obec, rovnako ako tomu bolo v prípade Skýtov, ktorí sa po mnohoročnom návrate nemali kam vrátiť, lebo ich miesto obsadil niekto iný. Zároveň však exemplum otvára otázku primeranosti vojenskej taktiky. Herodotos písal svoje dielo v čase bojov medzi Athénami a Spartou. Takzvaná peloponézska vojna prebiehala medzi obcami s úplne rozdielnym nazeraním na život a vojenstvo a tiež s rozdielnymi vojenskými návykmi. Otázka ako poraziť nepriateľa, ktorý vedie vojnu rozdielnym spôsobom, trápila nielen dobových stratégov, ale i intelektuála Herodota, ktorý sa zaoberal všetkými oblasťami poznania. V príbehu tak nie náhodou zdôrazňuje, že Skýti porazia otrokov, až keď s nimi začnú bojovať ako s otrokmi a nebudú pokračovať v naučenom spôsobe boja, ktorý na nich neplatí. Na konci peloponézskej vojny práve podobná zmena v myslení a vo vedení vojny priniesla víťazstvo Sparťanom nad Athénčanmi, keď opustili svoj tradičný pozemný spôsob boja a Athénčanov nakoniec porazili na mori, ktoré bolo doménou ich nepriateľov.

Perzská výprava do Skýtie (Hdt. 4. 83- 85, 87-93, 96-98, 102, 118 -142, 7. 18, 20)

Perzská výprava predstavuje ústrednú os skýtskeho loga. Herodotovi poskytla podstatný priestor pre vlastné úvahy. Vyplynulo to zo skutočnosti, že Gréci vedeli o výprave iba veľmi málo. Ióni sa výpravy zúčastnili po Istros a tak Herodotos zostáva vo výklade pomerne konkrétny iba po hranicu tejto rieky. O udalostiach ďalej na severe zostala v gréckej tradícii iba nejasná zmes správ. Nedostatok informácií poskytol Herodotovi priestor, aby ho zaplnil dvoma spôsobmi. (1) Využil analógiu a o neznámych veciach hovoril na základe toho, čo dobre poznal.[17] (2) Vniesol do výkladu vlastné vojenské, filozofické a politické úvahy, vďaka ktorým výpravu rekonštruoval a ktoré spätne ilustrovali jeho didaktické ciele. Opornou a referenčnou výpravou bola pre Herodota pri analógii Xerxova výprava z roku 480 i s Mardoniovou dohrou v roku 479 pred n. l.[18]

Dareiova výprava cca 513	**Xerxova výprava 480 (vrátane dohry v 479)**
Výpravu ospravedlňoval vpádom Skýtov do Médie, ktorý sa odohral niekoľko generácií dozadu	Trest za grécku účasť v Íonskom povstaní
Výprava začína prechodom Istru	Výprava začína prechodom Helespontu
Nejednotní obyvatelia Skýtie pred Dareiom ustupujú	Nejednotní Gréci pred Xerxom ustupujú až k Peloponézu
Dareios nedokáže prinútiť Skýtov k perzskému spôsobu boja a rozhodujúca bitka sa má odohrať v čase a na mieste, o ktorom rozhodli Skýti	Xerxes sa nechá nalákať na rozhodujúcu bitku v priestore vyhovujúcom Grékom
Dareios neuspel a zo Skýtie doslova uteká	Xerxes po bitke pri Salamíne utiekol

17 Pri opise pomerov v Egypte doslovne uvádza, že analógia patrí medzi jeho metodické postupy: „*Keď usudzujem podľa známych vecí o neznámych, prichádzam k názoru...*“ (HÉRODOTOS, ref.3, 2. 33).

18 Podľa LATEINER, ref. 8, s. 156, Herodotos vykreslil Dareiovu výpravu tak, aby bol jeho opis udalostí v roku 480 pochopiteľnejší. S touto intenciou nesúhlasím, zostáva nepodložená a možnosť, že Herodotos využil pri Dareiovej výprave, o ktorej nemal dostatok informácií, správy z inej a omnoho známejšej perzskej výpravy, t. j. z Xerxovej, dostatočne vysvetľuje naznačené podobnosti. Je to tiež v súlade s Herodovou analogickou metódou spomínanou vyššie.

Podobností medzi výpravami by sme našli viac, ale v základe postačí i naznačený rámec. Na ňom Herodotos postavil základy Dareiovej výpravy. Vystavaný rámec následne doplnil úvahami, ktoré zrejme kolovali v iónskom svete a využívali perzskú výpravu ako exemplum. Herodotos ich akceptuje, lebo patria do jeho ideového nastavenia a medzi aktuálne dobové otázky. Iba ťažko určiť do akej miery sám tieto správy dotvára a do akej miery ich zaznamenáva v pôvodnej podobe, avšak zdôvodňovanie a hľadanie súvislostí medzi príčinami a následkami patrí nespochybniteľne do jeho vlastnej intelektuálnej výbavy.

Herodotos sa zaoberal, tak ako bolo jeho zvykom, i pri Dareiovej výprave do Skýtie jej príčinami, a ako tiež bývalo jeho zvykom, videl hlavnú príčinu ťaženia a následného neúspechu v Dareiovej *hubris*, čiže pýche (Hdt. 3. 134). V snahe presláviť sa, Peržan napadol ľud, ktorý Perzii ničím neublížil. Podľa Herodota konal nespravodlivo, lebo chcieť si privlastniť cudzie krajiny bez zjavnej príčiny, označil Herodotos viackrát vo svojej práci za nespravodlivé. Azda najlepšie Herodotos artikuluje túto svoju normu myslenia v odpovedi etiópskeho kráľa Kambýsovým poslom, ktorých perzský kráľ vyslal ako predvoj neskoršej výpravy do Núbie: „*Perzský kráľ vás neposlal s darmi, lebo by považoval za česť byť mojím pohostinným priateľom, a ani vy nehovoríte pravdu, lebo ste prišli obhliadnuť moju ríšu, ani Kambýses nie je spravodlivý. Keby bol spravodlivý, netúžil by po inej krajine ako svojej vlastnej a nezotročoval by ľudí, ktorí sa voči nemu ničím neprevinili.*“[19]

Herodotos verí, že nespravodlivosť a bezbožnosť budú potrestané. Celá nasledujúca skýtska výprava sa nesie v tom duchu. Dareios prekročil Istros, ktorý predstavoval v jeho myslení prirodzenú hranicu určenú bohmi. Obyvatelia Skýtie sa nespojili proti prichádzajúcej hrozbe a viaceré kmene predpokladali, že keď zostanú neutrálne, vojna sa im vyhne. Herodotos sa rozhodol v túto chvíľu upozorniť na skutočnosť, že vojne sa vyhnúť nedá. Skýti totiž ustupujú pred Peržanmi cez územie svojich susedov, čím ich zapájajú do konfliktu. Herodotos uvažuje nad možnosťou, ktorú predstavuje snaha vyhnúť sa vojne na viacerých miestach svojich dejín. Neutralitu považoval za zdanlivú a nedosiahnuteľnú. Doslovne to špecifikuje v čase grécko-perzských vojen, keď hovorí, že grécke mestá, ktoré sa nepostavili priamo vojensky proti Peržanom, sa postavili v podstate na Xerxovu stranu (Hdt. 8. 73). V Gréckom svete sa jednalo o citlivú otázku. Rozštiepenosť gréckych obcí nahrávala Perzii a snaha po jednote ideologicky legitimizovala Athénsku námornú ríšu, do ktorej sveta Herodotos patril. Poukazom na nejednotnosť obyvateľov Skýtie sa tak grécky historik zapojil do dobového politického diskurzu.

Napriek rozštiepenosti obyvateľov Skýtie Dareios nevyzrel na skýtsky spôsob boja. Prijal nepriateľskú taktiku a nechal sa s veľkým vojskom vodiť po rozsiahlej krajine. Herodotos pritom viackrát upozorňoval na to, že Skýtov žijúcich kočovným spôsobom života takmer nie je možné prinútiť k rozhodujúcej bitke. Grécky historik pri svojich úvahách prišiel na jediný spôsobom ako Skýtov presvedčiť na boj a vniesol ho do správy skýtskeho kráľa Dareiovi. Posol oznámil Peržanovi, že Peržania budú musieť nájsť skýtske hroby a rozkopať ich, aby Skýtov zastavili. Herodotos sa tu zaoberá myšlienkami na vzťah medzi rodovou spoločnosťou a pochovávaním, podobné problémy patria do myšlienkového sveta *Iliady* či Sofoklovej *Antigony*.

Vojensko-taktické úvahy Herodota sa tým nekončia. Opäť i tu uvažuje nad vojenskou taktikou a v porovnaní s príbehom o skýtskych otrokoch ide ešte hlbšie. Nestačí mu už preukázať, že taktika musí byť „ušitá“ na nepriateľa, ale dokazuje, že zvíťazí ten zo súperov, ktorému sa podarí

19 HÉRODOTOS, ref.3, 3.21.

nepriateľovi nanútiť svoj spôsob boja. Iba tak môže vojsko využiť svoje prednosti a zároveň tak otvorí slabé miesta nepriateľa. Grék ilustruje svoje úvahy o víťaznej taktike v duchaplnej rade Bianta z Priény, ktorý bol jedným z povestných gréckych mudrcov, mierenej lýdskemu kráľovi Kroisovi. Lýdsky kráľ uvažoval nad výstavbou loďstva a napadnutím gréckych ostrovov. Mudrc sa mu prihovára nasledovne: *„Ostrovania kupujú tisíce koní, lebo chcú proti tebe vojensky vytiahnuť do Sárd." Kroisos si myslel, že hovorí pravdu, a odpovedal: „Kiež by ich bohovia priviedli na myšlienku vypraviť sa voči lýdskym synom na koňoch."*

„Vidím, kráľ môj," odvetil návštevník, „že si z celého srdca praješ poraziť ostrovanov na pevnine, a tvoje prianie je oprávnené. A čo si myslíš, že si ostrovania prajú iné, keď sa dozvedeli, že proti nim staviaš lode, ako poraziť Lýdov na mori, aby pomstili Grékov na pevnine, ktorých si zotročil?"[20]

Vyhrá teda ten, kto nanúti súperovi svoj spôsob boja, resp. prehrá, ak sa nechá nalákať do súboja vedeného podľa nepriateľových pravidiel. Túto úvahu Herodotos skloňuje pri všetkých perzských neúspešných výpravách. Skýtske ťaženie je jej ukážkovou štúdiou: skýtsky kráľ využije silné stránky svojho vojska a nadiktuje spôsob boja svojmu nepriateľovi. Dareios naskočil v Skýtii na nepriateľský typ boja, opustil svoje výhody, a tým už vopred odsúdil svoje ťaženie na neúspech.

V priebehu ďalšieho rozprávania priniesli Skýti do perzského tábora vtáka, myš, žabu a päť šípov (Hdt. 4. 131). Dary mali symbolický význam. Viacerí autori ako Westová,[21] Merkelbach[22] alebo Lateiner[23] považovali posolstvo za možné a videli v ňom prejav komunikácie aliterárnych kmeňov žijúcich v stepných oblastiach, no nedá sa však vylúčiť, že zakomponovanie posolstva do vývoja udalostí môže byť iba Herodotovou konštrukciou. Poslucháč alebo čitateľ Herodotovho príbehu už dávno v čase odovzdania posolstva vie, že Dareios v Skýtii neuspeje a uvedomuje si, že Dareios sa mýli, keď posolstvo pokladá za znak skýtskej kapitulácie. Lateiner si všimol, že Herodotos týmto spôsobom vtiahne poslucháča do príbehu[24] a dodajme, že zároveň graduje napätie pred rozuzlením. V symboloch, s ktorými posolstvo narába, však môžeme vidieť ešte viac. Predstavujú hádanku a čitateľ ju pomerne ľahko rozlúšti. Žaby, myši i vtáci patrili do sveta gréckych príbehov, nakoniec už Homérovi bolo pripisované parodické dielko *O vojne žiab s myšami* a zoomorfné obrazy patrili do jazyka *Iliady* a *Odysei*, ako i sveta bájok. Iba pripomeňme, keď sa nahnevaný Achilles obracia na Agamemnona[25] so slovami, že má psie oči a zajačie srdce, bezpochyby si hneď všetci Gréci domysleli, že označuje mykénskeho kráľa slabochom. Tento neverbálny spôsob vyjadrovania patril do Herodotovej autorskej výbavy založenej na homérskej tradícii a zrejme sa premieta i do tejto vsuvky.

Tento a predchádzajúce príklady dokladajú spôsob, akým sa na *Dejinách* podpísal Herodotov mentálny svet. Herodotos žil v predstavách svojej doby, ktoré špecifikovali spôsob jeho uvažovania a premietli sa do jeho tvorby. Už na uvedených príkladoch sa odzrkadlil celý komplex zažitých dobových štruktúr. Skýtsky logos v nich neodpovedá iba na snahu o opísanie minulosti, ale i na grécku obavu z návratov z dlhých výprav; artikuluje základné dobové otázky vojenského myslenia, stratégie a naznačuje čosi z dobového vojenského kódexu.

20 HÉRODOTOS, ref.3, 1.27.
21 WEST, Stephanie. „The Scythian Ultimatum". In *Journal of Hellenic Studies*, 1998, 108, p. 207-211.
22 MERKELBACH, Reinhold. „Zwei Bilder aus der Schprache der Reiternomaden". In *Zeitschrift für Papyrologie and Epigraphik,* 1975, 19, s. 203-207.
23 LATEINER, Donald. „Non-Verbal Communication in Herodotus". In *Arethusa*, 1987, 20, s. 83-107.
24 LATEINER, ref. 8., s. 26-30.
25 HOMÉROS, ref. 11, 1. 225.

Dvorské vojsko palatína Mikuláša Esterházyho*

DIANA DUCHOŇOVÁ

V polovici 16. storočia došlo k výrazným posunom obyvateľstva v Uhorsku. Osmanská expanzia spôsobila, že sa značná časť obyvateľstva usadila v západnom Zadunajsku v blízkosti Viedne, kde sa vybudoval obranný systém pohraničných pevností. Aristokrati si zorganizovali vlastné vojská, aby chránili svoje majetky, a tiež aby splnili svoju insurekčnú povinnosť. Nová situácia v 16. – 17. storočí tak viedla k znovuzrodeniu ozbrojenej vrstvy neskorostredovekej familiársko-servitorskej ustanovizne – súkromného vojska zemepána. Esterházyovci, Batthyányovci a ďalší si zorganizovali vlastné vojská. Batthyányovci ako kapitáni pevnosti oproti Kaniže a zadunajskí hlavní kapitáni (úlohy a právomoci získali od viedenskej Dvorskej vojenskej rady) mali k dispozícii okrem pohraničných pevností a stoličných vojsk aj súkromné vojsko, ktorého početnosť dosiahla v polovici 17. storočia až 2 300 osôb. Vydržiavanie takéhoto vojska si vyžadovalo veľké finančné náklady a značne vyčerpávalo finančný rozpočet. Servitorské vojsko bolo zabezpečované z výnosov panstiev a čiastočne z vojenskej dane, prevedenej prostredníctvom Uhorskej komory.

Erb rodu Esterháziovcov

Velitelia týchto súkromných vojsk pochádzali zväčša zo strednej šľachty, ak to neboli práve rodinní príslušníci aristokrata, na nižšom stupni sa nachádzali chudobnejší zemania či poddaní. Pre mnohých znamenala táto služba jedinú možnosť obživy, ale iba pre niektorých z nich umožňovala príležitosť spoločenského, a tým aj finančného postupu. Takmer výhradne išlo iba o bohatších predstaviteľov strednej šľachty. Ku kariérnemu rastu z nižších vrstiev dochádzalo len po dlhšej službe, aj to sa stávalo len ojedinele. Mnohí preto radšej opustili toto vojsko a odišli do kráľovských pohraničných pevností práve za vidinou rýchlejšej vojenskej kariéry.[1]

* Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 2/0101/17 Spoločnosť raného novoveku – identity, konflikty, interakcie a projektu APVV-17-0398 Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku, ktorý sa rieši na Historickom ústave v rokoch 2018 – *2022.*

1 Pozri bližšie DUCHOŇOVÁ, Diana. *Palatín Mikuláš Esterházy : Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť.* Preprac. a dopln. vyd. Bratislava : Historický ústav SAV – Veda, 2017, 558 s.; VARGA, J. János. A familiárisi – szervitori intézmény átalakulása a 15. – 16. században. In LENGVÁRI, István (szerk.). *Tanulmányok Barta* Gábor *emlékére,* Pécs : Pécs JPTE Továbbképző K. Irodája, 1996, s. 177-182; PÁLFFY, Géza. Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16. – 17. században. In *Történelmi Szemle*, 1997, 2. szám, s. 257-288; SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Vojenstvo v stredovekom Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : MO SR, 2004; SEGEŠ, Vladimír. Time, Space and Mobility in the Wars of the Late Middle Ages. In *Fight against the Turk in Central-Europe in the first half of the 16th century.* Ed. Zombori, I. Budapest : Metem, 2004, s. 103-114; DANGL, Vojtech. *Slovensko vo víre stavovských povstaní.* Bratislava : SPN, 1986 a i.

Familiári a ich vojenská služba

Ak si chceli uhorskí aristokrati ochrániť v čase tureckých nájazdov svoje majetky, museli si zabezpečiť vojenskú pohotovosť a tú im zastrešovala početná skupina (predovšetkým „domácich“[2]) familiárov.

V stredoveku bola familiárom osoba väčšinou šľachtického pôvodu, ktorá slúžila pánovi vyššieho postavenia, a to vojensky, na dvore, panstve a v prípade, že zastával významný post v krajinskej správe, tak ho tam aj zastupovala. Tento názov bol odvodený od slova *familia*, teda rodina, a naznačoval, že sa daný človek stal súčasťou širšej „pánovej rodiny“. Prirodzene bol za to dobre ohodnotený. Okrem finančnej hotovosti získaval naturálne dávky, často aj šaty, šperky i zbraň a prirodzene pôdu vo forme donácie na „večné časy“. Trvanie služby nebolo presne vymedzené, bolo stanovené na neurčité obdobie alebo doživotie. Dôležitým prvkom ich vzťahu bola vzájomná vernosť.[3]

K zmene významu slova familiár dochádza na prelome 15. a 16. storočia. Jedna zo zmien sa týkala terminológie. Čoraz častejšie sa v dokumentoch neúradného charakteru začínal objavovať namiesto pojmu familiár výraz *sluha* alebo *servitor*. Šľachtici boli väčšinou označovaní ako *főember szolga*, ale často sa stávalo, že ich označovali jednoducho ako *szolga*.[4] Okrem terminologickej zmeny dochádza aj k iným zmenám. Služba familiárov sa začala časovo presne vymedzovať. Väčšinou mali povinnosť byť v službe rok a potom sa im služba predĺžila o ďalší rok. Ako ohodnotenie dostávajú finančnú hotovosť aj naturálne dávky. A. Kubinyi a J. Varga tieto zmeny dokonca prisudzujú istému „ochladeniu“ vzťahov medzi pánom a služobníkom.[5]

V ďalšom období sa čoraz častejšie ustupovalo od slovných dohovorov a prísah uzatváraných pri nástupe do služby a vyhotovovali sa písomné zmluvy, kde sa presne stanovili aj práva a povinnosti slúžiaceho. Staršie spôsoby ohodnotenia služby familiára pokračovali aj v období raného novoveku, keď sa znovu stretávame s finančným príspevkom a naturáliami vo forme odevu, sena či obroku pre kone a zároveň bolo často postarané aj o ich vlastné služobníctvo. Hotovosť pritom dostávali na určitý počet koní, čo naznačuje, že jednou z ich úloh bola i vojenská služba.[6] V prípade choroby alebo staroby sa o familiára postaral pán dvora. Aj u Mikuláša Esterházyho sme našli príklad takéhoto „sociálneho zabezpečenia“, a to v prípade familiára Štefana Marsovského, ktorému v čase choroby palatín prispieval na stravu.[7]

Od 16. storočia sa mení i charakter darovaného majetku. Donáciu už nezískava familiár na „večné časy“, ale väčšinou mal majetok v časovo obmedzenej držbe alebo len v zálohu.

2 Termín „domáci“ familiár je vysvetlený na ďalších stranách.

3 Viac o familiarite v stredoveku pozri SZEKFŰ, Gyula. *Serviensek* és *familiarisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány* és *közigazgatástörténet köréből*. Budapest : MTA, 1912; KUBINYI, András. A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. In *Századok*, 1994, 128, s. 288-319, 309-335 a DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ*. Budmerice : Vyd. Rak, 2003.

4 Ďalej však pre zjednodušenie budeme používať termín familiár.

5 KUBINYI, A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata, ref. 3, s. 292 a VARGA, A familiárisi – szervitori intézmény átalakulása a 15. – 16. században, ref. 1, s. 180.

6 KUBINYI, András. A királyi udvar a Jagelló – korban. In *Kelet és Nyugat között*. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 1995, s. 321.

7 *Beteges Marsowski Ur táplálására 5 fl...* Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Budapest (ďalej MNL – OL Budapest), mikrofilm č. 4 692, P 123 Miklós nádor iratai (1622 – 1645), III. Gazdasági iratok, h) Szemptei számadások, Účet z roku 1644.

Podobne ako v stredoveku sa tým pán snažil istým spôsobom pripútať si verného služobníka k sebe, ako to neskôr ukážeme pri Mikulášovi Esterházym. Zmeny postihli aj právne postavenie šľachtica – služobníka. V prípade, že familiár vykonaním nejakého prečinu spôsobil škodu či ujmu (materiálnu alebo duchovnú), patril pod súdnu právomoc svojho pána a ten ho mohol náležite potrestať. Na aristokratických dvoroch sa zaužívalo najmä vylúčenie z dvora.[8]

V stredoveku, ale ani v 16. a 17. storočí, nebol v Uhorsku, na rozdiel od západnej Európy, vzťah medzi familiárom a pánom nerozviazateľný. Výhody tohto javu boli hlavne vo finančnej stránke, keďže dostával stály príjem, ďalej to bola možnosť zlepšenia majetkových pomerov nejakou donáciou a tiež možnosť ďalšieho kariérneho postupu.[9] Uhorský aristokratický dvor na seba viazal príslušníkov nižšej a strednej šľachty, ktorí nemohli nájsť uplatnenie na kráľovskom dvore v konkurencii so šľachtou z celej monarchie, a tak sa uspokojili so službou na aristokratických dvoroch.

Azda nebudeme príliš odvážni, ak skonštatujeme, že dobrý familiár mal pre svojho pána cenu zlata. Keď prišli páni o svojich verných služobníkov, často ich stratu doslovne oplakali. V nepokojných časoch uhorského raného novoveku prichádzalo často k strate na životoch pri rôznych vojenských udalostiach. V jednom zo svojich listov písal Žigmund Esterházy Ladislavovi Esterházymu o krutostiach, ktoré páchajú Turci, ktorí mu dokonca sťali jeho familiára Jána Disznósyho.[10] No šľachtici zo služieb neodchádzali len takýmto spôsobom, ale často zmenili pôsobisko kvôli lepším ponukám či možnosti získať výhodnejšie podmienky.

Mikuláš Esterházy

Zo začiatku 18. storočia sa nám zachoval testament Kataríny Esterházyovej (vnučky Pavla, brata Mikuláša Esterházyho), v ktorom sa za verné služby odvďačila Imrichovi Zabaffymu celou portou v Horných Lovčiciach. Podľa Kataríny jej preukazoval niekoľko rokov starostlivú službu nielen v pokojných časoch, ale aj počas morovej epidémie, keď sa musela uchýliť do Smoleníc. V tomto období jej bol kuchárom, učňom, kľučiarom, jednoducho „*dievčaťom pre všetko*“.[11]

Medzi benefity, ktoré boli už nad bežné ohodnotenie a boli prejavom špecifickej vďaky za verné služby, posilnením lojality a aj prejavom aristokratickej reprezentácie, patrilo napríklad organizovanie svadby pre šľachticov patriacich k dvoru.[12] Napríklad Mikulášov syn Ladislav takto vystrojil svadbu pre dcéru svojho provizora v Lackenba-

8 VARGA, A familiárisi – szervitori intézmény átalakulása a 15. – 16. században, ref. 1, s. 181.

9 KOLTAI, András (szerk.). *Magyar udvari rendtartás. Utasítások* és *rendeletek 1617 – 1708*. Budapest : Osiris kiadó, 2001, s. 10.

10 *Az többi közül igen igen emberséges* öregh *fő embert vágtak le az Törökök az Bakay mezőn Disznosy János uramot.....* MNL – OL Budapest, P 124 László gróf iratai, mikrofilm č. 4 674, list č. 210, 31. júla 1652, Nové Zámky.

11 MV SR – Štátny archív v Nitre, Rodové písomnosti, Rod Medňanský z Beckova, k. 14, 47. Révai-Esterházy v Rajci, 1666 – 1712.

12 Viaceré príklady uvádza VARGA, J. János. A katonáskodó nemesség szellemi és anyagi műveltsége a XVI-XVII. században. In ZOMBORI, István (szerk.). *Az* értelmiség *Magyarországon a 16. – 17. században*. Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 1988, s. 126-128.

chu.[13] Uršuľa Esterházyová zase z poverenia svojho manžela Pavla Esterházyho vystrojila hneď dvojitú svadbu pre kľučiara a píšťalkára formou večere.[14] Približne v tom istom čase bola zase svadba istého gombičkára so služobnicou Dorkou (*Vak Dori*).[15]

O familiaritu či službu na dvore sa však neusilovali len šľachtici stredných alebo nižších vrstiev. V mnohých prípadoch nachádzame na dvoroch aj predstaviteľov aristokracie, ktorí tu naberali zručnosti a skúsenosti pre budúci život, kým pre nižších šľachticov aristokratický dvor predstavoval jedinečnú šancu na vyzdvihnutie a slušnú kariéru. Ich postavenie v dvorskej hierarchii, samozrejme, záviselo od pôvodu, bydliska, zadaných úloh a pri chudobnejších bolo dôležité, kto ich na službu na dvore odporučil.[16]

Na označenie familiárov sa používalo viacero výrazov. V písomnostiach palatína nachádzame výrazy ako *uraim, szolgák*, *főuraim* alebo *főember szolgák*.[17] Už na stredovekom uhorskom dvore existovalo niekoľko skupín familiárov. Najväčšiu predstavovali familiári s prívlastkom *domáci* a špeciálni. Vyšší stupeň tvorili tzv. nepretržití familiári, ktorí boli nazývaní ako „spolustolovníci", čo znamená, že sa neustále nachádzali na dvore. Najvyšším stupňom bol familiár radca (*consiliarius*).[18]

Mikuláš Esterházy vo svojom dvorskom poriadku takisto opisuje viac skupín familiárov. Ich vojenské postavenie záviselo od majetku, podľa čoho ich označovali ako *főember szolgák* alebo *vice uraimék.* Jedna skupina slúžila s tromi až piatimi a druhá s dvomi koňmi.[19] Najvyššiu skupinu, tvorenú tzv. hlavnými pánmi (*főuraim, familiares primarii*), predstavovali pravdepodobne tí familiári, ktorí tvorili najbližšie okolie pána. Šľachtici spomedzi nich zastávali najvyššie posty na dvore, panstve či vo vojsku. V palatínovom dvorskom poriadku sa spomínajú iba v súvislosti s tým, že si ich majú hierarchicky nižšie postavení dvorania ctiť a pri každej príležitosti im preukázať úctu.[20]

Ďalšie tri skupiny tvorili páni (*uraim*), ktorých typológia závisela hlavne od spôsobu a miesta ich bývania. Ako prví, hneď po hlavných pánoch, sa v poriadku spomínajú páni, ktorí museli byť, podobne ako v stredoveku, nepretržite (*continuus*) prítomní na dvore. Bez vedomia svojho pána nesmeli tento priestor opustiť.[21] Svojou službou zastrešovali riadne fungovanie hradu, kaštieľa či kúrie, starali sa o hospodársky chod a obranu rezidencie. Zastávali také úrady, akými boli napríklad dvorský kapitán či dvormajster, od ktorých sa vyžadovalo, že aj za neprítomnosti pána či ostatného osadenstva malo byť dané hradné panstvo dobre spravované, prosperujúce a bránené.[22]

Nasledujúcou skupinou boli domáci služobníci (*házi szolgák*). Mali spomedzi všetkých pánov najvyššiu výplatu a dostávali na každého koňa, s ktorým slúžili, sumu 25 zlatých.

13 MNL – OL Budapest, P 1314 Batthyány család körmendi levéltára, Missiles, mikrofilm č. 4 807, list č. 12 262, list Ladislava Esterházyho Adamovi Batthyánymu z 15. januára 1652, Eisenstadt.
14 MNL – OL Budapest, mikrofilm č. 4697, Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése (1651 – 1682), list Pavla Esterházyho Uršuli Esterházyovej, 28. február 1666.
15 MNL – OL Budapest, mikrofilm č. 4697, Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése (1651 – 1682), list Pavla Esterházyho Uršuli Esterházyovej, 1. marec 1666.
16 KOLTAI, *Magyar udvari rendtartás*, ref. 9, s. 12.
17 MNL – OL Budapest, Magyar Kamara Archívuma, MKA, E 136, 72. tétel, Udvartartási utasítások.
18 DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho kráľ*, ref. 3, s. 109.
19 VARGA, *Szervitorok katonai szolgálata*, s. 15.
20 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 14. bod.
21 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 15. bod.
22 VARGA, *Szervitorok katonai szolgálata*, ref. 19, s. 13.

Osobná pláca im prináležala za vojenskú službu na poli, vo vojenskom tábore alebo ak prípadne sprevádzali svojho pána na cestách.[23] Podľa dvorského poriadku mali byť prítomní na dvore podľa potreby, takže sa im zakazovalo držať v ubytovniach kone alebo služobníkov, ak zostávali doma.[24] Keď boli zavolaní na žiadosť pána, mali možnosť jesť pri vlastnom stole a aj ich sluhovia mali nárok na jedlo. Avšak v prípade, keď na dvor prišli kvôli vybavovaniu vlastných záležitostí, tak ich sluhovia zostávali bez nároku na jedlo. Služobníci domácich pánov, ktorí bývali na majetku pána, mali dostávať plat podľa svojho postavenia a činnosti.[25]

Osobitnú skupinu familiárov tvorili tí, ktorí žili v kvartíroch, čiže ubytovniach. Miesto ich pobytu nie je presne definované, mohlo by ísť o ubytovne vzdialenejšie od sídla pána, na dedinách panstva alebo v posádkach pevností.[26] Na dvore sa striedali týždenne po troch alebo po štyroch, prípadne podľa potreby, ako im to nariadil kapitán alebo komorník.[27] Dvorský poriadok upravoval predovšetkým ich správanie v týchto ubytovniach. Hlavne, aby sa správali slušne a neboli na nich sťažnosti, či už od cudzincov, pocestných, alebo dokonca aby nezdierali poddaných. Dôraz sa kládol aj na skromnosť. Doslovne sa im totiž prízvukovalo, aby sa *„uspokojili s tým, čo im dá chudobný človek podľa poriadku, lebo kto na viac bude nútiť chudobných, potrestajú ho*."[28] Mali vyslovený zákaz pod hrozbou trestu okrádať a oberať ľudí o ich veci alebo majetok. V prípade sťažností sa mali familiári obracať na toho, kto mal danú ubytovňu (*kvartír*) na starosti, zároveň nesmeli ubytovňu zmeniť alebo ísť do inej. [29] Ako sme už spomínali, prax „cyklickej" služby na dvore a striedanie služobníkov bola prevzatá z burgundského dvora a vďaka tomu mohol palatín udržiavať viac dvoranov na menší počet postov, čo mimoriadne prispelo k reprezentácii jeho dvora.

V dvorskom poriadku Mikuláš spomína ešte osobitnú skupinu jazdcov (*lovas uraim*). Aj ich ohodnotenie sa odvíjalo od toho, či žili vo svojich vlastných príbytkoch, na dvore alebo prichádzali na dvor iba počas služby. Tí, ktorí bývali na dvore alebo v kvartíroch, mali dostávať ročne na koňa 18 zlatých. Od počtu koní sa odvíjalo aj „ošatné", to jest za každého koňa dostávali osem zlatých, z ktorých sa mali na rok šatiť alebo im pán mohol dať namiesto peňazí súkno.[30] Ich sluhovia mali nárok na jedlo, pitie a kone na obrok a seno. Podľa starého zvyku v čase od sv. Juraja (24. apríla) po sv. Michala (29. septembra) kone nemali dostávať obrok, ale mali ich pásť na panských pastvinách. Jazdec musel dbať na kvality svojho koňa, ale aj na dobré vlastnosti svojho sluhu, pretože mu inak hrozilo, že peniaze ani obrok nedo-

23 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, Az házi szolgáknak pedig az ő bizonyos fizetések ez leszen (ďalej Az házi szolgáknak...). Ďalšia prax bola podľa vzoru z francúzsko-burgundského prostredia (15. storočie). V rámci nej sa familiári nezdržiavali vždy na dvore, ale v dvoch skupinách sa pravidelne striedali. PARAVICINI, Werner. The Court of the Dukes of Burgundy. In ASCH, Ronald G. – BIRKE, Adolf M. (eds.). *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the beginning of the modern age c. 1450 – 1650*. Studies of the German Historical Institut London, Oxford : Oxford University Press, 1991, s. 78-79.

24 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 17. bod.

25 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, Az házi szolgáknak... .

26 V prípade Adama Batthyányho síce neexistovala táto skupina familiárov, do ubytovní – kvartírov sa posielali iba sluhovia šľachticov na dvore aj s koňmi. Kvartír im pritom poskytovali dediny na okolitých panstvách a ubytovaní boli u poddaných. KOLTAI, András. *Bathyány* Ádám és *udvara 1625 – 1659*. Dizertačná práca. Budapest, 1999, s. 123.

27 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 16. bod.

28 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 21. bod.

29 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 22. bod.

30 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, Fizetések penig ordinarie az úr szolgálatjában levő lovas uraimnak e szerint leszen (ďalej Fizetések penig...). Pri tomto bode sa nachádza aj prečiarknutý zápis *„Ten, kto dostával mzdu na päť, šesť alebo sedem koní, ten mal dostať na každého koňa osobný príplatok v hodnote 10 zlatých."*

stane.[31]

Počas ciest a pobytu vo vojenských táboroch dostávali osobitný mesačný plat vo výške štyroch zlatých, ich ročný plat im zostal aj naďalej nezmenený. Pokiaľ boli vyslaní ako posli, prislúchalo im tzv. *diáriom*, akési cestovné diéty v sume štyri denáre na jeden deň. Pritom, keby mal „hlavný mládenec" viac ako tri kone, mal dostať na seba, koňa a služobníkov až 24 denárov.[32] V prípade vyslania familiára na nejakú cestu, či už v služobnej alebo osobnej záležitosti, mal mať k dispozícii dôstojné prostriedky, ktoré si takáto cesta vyžadovala.[33] Tým, že okrem ročnej dostávali aj mesačnú výplatu, strácali nárok na možnosť stolovať pri dvore a nedostávali ani prídel potravín. Doslovne sa v poriadku píše „*nikto z nich nech sa neopiera o kuchyňu a stôl pána*", samozrejme, okrem prípadov, keď si ich Mikuláš dal zavolať k stolu.[34]

Správanie familiárov na cestách muselo byť takisto upravené a bol vytvorený určitý spôsob reprezentácie cestovného sprievodu palatína, na čo je priamo poukázané aj v nariadení: „*... keď je pán na ceste, ktorí budú s ním, tí musia mať osobitnú starosť o to, aby pekne a v dobrom poriadku chodili pred pánovým kočom, aby ho dôstojne reprezentovali, a nikto nech nezaostáva sem a tam, a ani nikto nejde vpredu, ale nech chodia s pánom. Spomedzi mládencov mal niektorý ísť pri pánovi, alebo za kočom. Keď sa pán niekde zastaví* [ubytuje], *nech sú zdržanliví a nech nič neberú od chudobných alebo iným spôsobom ich neurazia, lebo budú na mieste tvrdo potrestaní.*"[35]

Opakujúce sa nariadenia o morálnych hodnotách familiárov vyplývali zo snahy usmerňovať správanie svojich služobníkov ako reprezentantov palatínskej moci a dvora. Ich správanie mimo dvorského prostredia bolo na očiach verejnosti a snaha o vzor správania mala navonok demonštrovať „poriadok" dvora aj v čase osobnej neprítomnosti jeho pána.[36] Familiár bol v pozícii vyslanca palatína často v styku s inými významnými osobnosťami, a preto musel svojím správaním reprezentovať jeho osobu na úrovni. Z korešpondencie sa tak niekedy dozvedáme aj o „ľudských" charakterových vlastnostiach Mikulášových familiárov. Napríklad o Michalovi Tárovi sa Michal Toldalagi v liste Gabrielovi Bethlenovi vyjadril ako „*o vtipnom a hravom dôvernom človeku palatína*".[37]

Zmluva sa pri nástupe do služby uzatvárala na jeden rok, podobne ako to bolo v stredoveku.[38] Na dvore Mikuláša sa nám nezachovalo viacero konvenčných zápisov k jednému familiárovi, väčšinou existuje iba jeden zápis. Predlžovanie zmlúv by sme teda chceli rekonštruovať prostredníctvom prameňov pochádzajúcich z nádasdyovského dvora. Máme totiž k dispozícii až osem zmlúv týkajúcich sa služobných pomerov familiára Františka Nádasdyho Juraja Bezerédyho, príbuzného Jána Bezerédyho, ktorý pôsobil na dvore Mikuláša. Najstaršia z nich je z roku 1629 a obsahuje údaje, na základe ktorých vieme, že Juraj slúžil so štyrmi koňmi, pričom na každého z nich dostával 20 zlatých ročne. K tomu mal dostať ešte

31 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 25. bod. „*Nech neudržiavajú zlého tátoša, uzdu a učňa, jedine ak na vlastné náklady.*"

32 Pri tomto bode sa tiež nachádza prečiarknutá formulácia, že sa im mali zdvojnásobiť mesačné platy na osem zlatých a tomu mali byť prispôsobené aj drobné denné výdavky.

33 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, Fizetések penig... .

34 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 28. bod. ..*iffjak, akik* étket *fognak az* úrnak...

35 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 27. bod.

36 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 30. bod.

37 SALAMON, Ferenc. *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból.* Pest : Ráth, 1867, III. Tassi Gáspár Budai követségéről szóló jelentés Esterházy Miklós nádorhoz (18. júl 1627 – 11. august 1627), s. 44.

38 DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho kráľ*, ref. 3, s. 109.

20 gbelov ovsa a pšenice.[39] Jeho dvaja sluhovia dostávali dva „veľké" chleby a dve holby vína denne. Predpokladáme, že aj sluhovia slúžili s koňmi, takže potom slúžil Juraj fakticky len s dvomi koňmi. Mal právo sedieť pri spoločnom stole s pánom a dostával aj príspevok na ošatenie, konkrétne päť lakťov súkna farby granátového jablka (červenej). [40]

Ďalšia jeho konvencia sa zachovala z roku 1631. Ešte stále slúžil so štyrmi koňmi, na ktoré dostával vyšší plat 64 zlatých. Na ošatenie dostával deväť lakťov cimazínu a mal právo na „dôstojné" miesto pri stole. Tentoraz už slúžil s tromi sluhami, ktorí dostávali denne štyri bochníky chleba. Na štyri kone mal dostať seno a obrok (v čase od sv. Michala po sv. Juraja) a mali sa mu uhrádzať aj cestovné výdavky.[41] Totožné sú aj ďalšie konvencie z 1. septembra 1632 a 1. októbra 1633, rozdiel je iba v Bezerédyho oslovení (titulatúre). Od roku 1633 je v konvenčnom zápise označovaný ako *jámbor fő ember szolga*, kým predtým bol iba *jámbor szolga*. Zmena pravdepodobne nastala jeho povýšením. Z ďalších konvencií vyplýva, že asi prestúpil z „continuus" familiárov medzi „domácich", čo mohlo byť spôsobené aj tým, že sa oženil. V konvencii z roku 1634 je situácia trošku ozrejmená tým, že mu nielenže zvýšili plat na štyri kone a na 80 zlatých, ale bol tu uvedený dodatok, že keď bude slúžiť na dvore, má mať dôstojné miesto pri stole, jeho kone majú dostať seno i obrok a sluhovia denne jedlo (štyri bochníky chleba). V prípade, že ho pán vyslal na cestu, mal dostať primeranú náhradu na výdavky spojené s cestovaním. Znamená to teda, že sa vždy nezdržiaval na dvore, ako tomu bolo v minulosti. Tentoraz s ním konvenciu uzatvorila namiesto manžela Judita Révayová v Keresztúri.[42] Od roku 1638 zase dostával plat iba 60 zlatých, ale mohlo to byť spôsobené aj tým, že už slúžil len s tromi koňmi. Posledný konvenčný zápis je z roku 1645.[43]

Väčšina osôb na dvore dostávala na základe zmluvy uzatvorenej pri nástupe do služby peňažné prostriedky a naturálie, mala postarané o ošatenie i o stravu. Platy familiárov boli každoročne pevne stanovené. Skladali sa z dvoch častí: z hotovosti a naturálií. Výška hotovosti závisela od toho, s koľkými koňmi familiár slúžil, ak ešte zastával aj nejakú funkciu, tak mu za to prislúchala určitá hotovosť ako príplatok. Kým napríklad truksasom sa u Mikuláša platilo na koňa 16 zlatých, familiári dostávali už 25 zlatých. V naturálnych odmenách najčastejšie figurovalo víno, obilniny, seno a obrok pre kone.

Víno, ktoré bolo súčasťou ohodnotenia, malo v tej dobe svoje opodstatnenie hlavne zo zdravotného hľadiska. V mnohých pevnostiach chýbali studne a vojaci boli často odkázaní len na dažďovú vodu, ktorá sa zachytávala v cisternách. Nekvalitná voda spôsobovala viacero zažívacích ťažkostí a aj preto bolo lepšie spoľahnúť sa na osvedčené víno. Obyčajne dostávali familiári ročne päť až osem okovov vína.

Ďalšou súčasťou platu bolo seno a obrok pre kone. Pridelené krmoviny sa vydávali na základe ročného obdobia, pritom rozlišovali štyri obdobia: prvým bola zimná štvrť, druhé predstavovalo obdobie pastvy (*füvelés*), tretie obdobie bolo šesť až osem týždňov pred žatvou a posledné trvalo od žatvy až po koniec obdobia vojenských výprav. V zime dostávali

39 Gbel je stará miera na sypaniny o objeme v rozmedzí od 13 až po 156 litrov. *Historický slovník slovenského jazyka*, I., s. 378.

40 MNL – OL Budapest, P 57, Bezerédy család vámoscsaládi ágának kámi levéltára, 8. csomó, Fasc. B, V. jelzet, No. 11a, Konvencia z 21. júna 1629, Šintava.

41 MNL – OL Budapest, P 57, 8. csomó, Fasc. B, V. jelzet, No. 11a, Konvencia z 1. septembra 1631.

42 MNL – OL Budapest, P 57, 8. csomó, Fasc. B, V. jelzet, No. 11a, Konvencia z 1. septembra 1634, Deutschkreutz.

43 MNL – OL Budapest, P 57, 8. csomó, Fasc. B, V. jelzet, No. 11a, Konvencie z 1. septembra 1634, 1638, 1641 a 1645.

kone suché krmivo, čiže seno, slamu, ovos nazývaný tiež obrok a v prípade potreby rôzne obilie. Familiár zvyčajne dostával na jedného koňa mesačne jeden voz sena a dva gbely ovsa. Hlavný familiár slúžiaci so štyrmi koňmi dostával na mesiac deväť zlatých a 60 denárov, na štvrťročné obdobie od novembra do apríla, keď boli nároky na zakúpenie krmiva vyššie, zase 57 zlatých a 60 denárov.[44]

V jarnom období sa kone vyhnali pásť na pastviny, lebo v zimnom období sa obvykle minuli zásoby krmiva. Taktiež prevládalo presvedčenie, že vďaka jarnej tráve plnej živín sa očistí telo zvieraťa. Počas tretieho a štvrtého obdobia kone dostávali zmiešané krmivo. V letnom období prevládalo naďalej zelené krmivo, často však nešlo iba o trávu, ale aj o nezrelé obilie, čo niekedy spôsobovalo škody na úrode. Po žatve už obyčajne zvieratá dostávali suché krmivo, pričom išlo najmä o časť skoseného obilia vo forme slamy, až kým neprešli na zimné kŕmenie.[45]

Familiári mali na pasenie koní vymedzených osobitných služobníkov, ktorí sú v prameňoch označovaní ako *pastieri koní* (*füvelő szolgák*). Plat dostávali každé dva týždne. V prameni uvedení 14 familiári mali spolu 17 sluhov s výnimkou Michala Tára, Františka Dankovicha a Tomáša Lósyho, ktorí mali po dvoch, ostatní len po jednom sluhovi.[46] Každý sluha dostal plat 60 denárov a boli vyplatení na obdobie jedného týždňa v období od 3. do 10. júla 1629.[47] V ďalšom dokumente z toho istého roku bolo v Eisenstadte vyúčtovaných 100 zlatých za obdobie jedného mesiaca na pasenie koní pre vojakov.[48] V júni roku 1629 dostali sluhovia familiárov zase plácu za dva týždne (v období od 4. do 19. júna) 25 toliarov a 40 denárov.[49] Spolu bolo vyplatených 25 sluhov, ktorí boli v službách 18 familiárov.

Okrem pravidelného ročného, respektíve mesačného platu mali niektorí familiári aj tzv. príplatky. Dostávali ich najmä počas ciest, na ktoré boli vyslaní. V písomnostiach Mikuláša Esterházyho sa tieto peniaze označovali ako *cestovné (utipénz)*[50] a ich výška závisela nielen od povahy vyslania, ale aj od počtu familiárov, ktorí mali danú úlohu splniť. Ak pán vyslal familiára na cestu s tromi koňmi, mal dostať na deň 24 denárov, ak bol len s jedným koňom, tak štyri denáre.[51]

Spôsob čerpania peňazí na cestovné výdavky môžeme demonštrovať na niekoľkých prípadoch. Kapitán jazdy Juraj Hosszútóthy dostal na tieto účely počas svojej cesty do Sedmohradska sumu 55 zlatých. Andrej Zádori šiel ako vyslanec na dvor budínskeho pašu so sumou 40 zlatých.[52] Len 20 zlatých dostal František Horváth na cestu zo Sučian do Poľska

44 VARGA, *Szervitorok katonai szolgálata*, ref. 19, s. 46.
45 Tamže, s. 47-48.
46 Po jednom služobníkovi mali Prini, Andrej Révay, Békény, Liptai, Suasticz, Daniel Rauch, Juraj Farkas, Szalanczi, Ráczkövi, Lengyel a Juraj Trombitáš. MNL – OL Budapest, P 123, Miklós nádor iratai (1622 – 1645), mikrofilm č. 4 691, III. Gazdasági iratok, f) Lánzsér, Lakompak számadásai, Anno 1629, pag. 5.
47 MNL – OL Budapest, P 123, mikrofilm č. 4 691, III., f) Lánzsér, Lakompak számadásai,Anno 1629, pag. 5.
48 Ide o obdobie od 12. mája do 9. júna 1629. MNL – OL Budapest, P 123, mikrofilm č. 4 691, III., f), Anno 1629, pag. 9.
49 Toliar je strieborná minca v hodnote jeden a pol zlatého.
50 V českom prostredí sa tieto peniaze označovali ako „cesty" alebo „outraty". BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk. *Věk urozených*. Šlechta *v českých zemích na prahu novověku*. Praha; Litomyšl : Paseka, 2002, s. 234.
51 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 6. bod.
52 MNL – OL Budapest, P 123, II. Nádori iratok, mikrofilm č. 4684, 4. cím a VARGA, *Szervitorok katonai szolgálata*, ref. 19, s. 38.

a František Tatár, ktorý šiel po poštu do Skalice, mal len 10 zlatých.[53] Prirodzene, že na kratšie cesty sa platilo menej. Palatín napríklad 17. júna 1629 vyslal troch svojich familiárov v rôznych krajinských záležitostiach: Gašpara Tassiho do Svodína s cestovným 40 toliarov, Štefana Jozu do Nových Zámkov so sumou 10 toliarov a Štefana Marsovského do Bratislavy, ktorému okrem troch toliarov pridal osobitnú položku na úhradu výdavkov vo výške dvoch toliarov.[54] Pri skoršej ceste 9. júna 1629 takto vyslal do rakúskeho Brucku (Bruck an der Leitha) a Bratislavy vojaka Blažeja Pakaiho a dal mu na cestu jeden toliar.[55] Približná suma „cestného" do Viedne predstavovala 80 denárov. Túto sumu dostali Juraj Farkas a František Dankovich, keď ich palatín vyslal do Viedne.[56] K osobitným posolstvám, ktoré familiári vykonávali, patrili cesty do vojenských táborov, kam vojakom niesli peniaze na žold. V jednom účte sa spomínajú Péteri a Szőlősi s viacerým truksasmi, ktorí ako cestovné dostali deväť zlatých.[57]

Ukončenie ročnej služby sa malo ohlásiť aspoň mesiac pred jej skončením.[58] Osobitne sa v dvorskom poriadku Mikuláša Esterházyho upozorňovalo na to, aby sa familiári nesnažili nikoho oklamať ohľadom služby, pretože boli pod dozorom. Mohlo sa aj stať, že familiár nedostal celú svoju výplatu, napríklad keď nemal postroj alebo neprišiel načas do služby so sluhom a koňom. V tomto prípade mu hrozil aj iný, bližšie nešpecifikovaný trest.[59]

Ak sa však familiár rozhodol pre odchod z dvora či rozviazanie „pracovného" pomeru, vyžadovalo to, podobne ako nástup do služby, dohodu obidvoch strán. Po splnení povinností a vyrovnaní prípadných dlhov tak mohol familiár ihneď nastúpiť do služieb druhého aristokrata. Na dvore Mikuláša Esterházyho naznačujú ukončenie služby na dvore prečiarknuté mená v konvenčných zápisoch. V niektorých prípadoch sa uvádza aj príčina odchodu. Najčastejšou príčinou bola smrť daného familiára (dodatok pri mene *meg holt* alebo *obiit*), v jednom prípade sa nám podarilo nájsť zápis o opustení služby (*elhatta az Urat, elszökött tőlünk*).[60] Stretávame sa však aj s prosbami o uvoľnenie zo služby z osobných dôvodov.

Vojenské útvary palatína

Medzi najdôležitejšie úlohy familiárov patrila vojenská služba, čo naznačuje aj fakt, že familiári dostávali výplatu na svoje kone. 17. storočie bolo aj vďaka neustálemu tureckému nebezpečenstvu obdobím, keď bola nevyhnutná vojenská pohotovosť v záujme ochrany majetkov. Nemôžeme však hovoriť iba o jednom vojsku alebo oddiele, ktorý mal aristokrat k dispozícii.

Jedným z vojenských oddielov Mikuláša bolo dvorské vojsko, ktoré pozostávalo predovšetkým z familiárov, ktorí sa neustále zdržiavali na dvore, resp. z domácich familiárov.

53 MNL – OL Budapest, P 123, III., mikrofilm č. 4 693, l) Udvari költségek.
54 MNL – OL Budapest, P 123, mikrofilm č. 4 691, III., f), Anno 1629, pag. 7.
55 MNL – OL Budapest, P 123, mikrofilm č. 4 691, III., f), Anno 1629, pag. 10.
56 MNL – OL Budapest, P 123, mikrofilm č. 4 691, III., f), Anno 1629, pag. 14.
57 MNL – OL Budapest, P 123, mikrofilm č. 4 691, III. Gazdasági iratok, h) Szemptei számadások, pag. 7, rok 1644. Ich krstné mená sa nám nepodarilo zistiť.
58 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 29. bod.
59 MNL – OL Budapest, MKA, E 136, 72. tétel, 24. bod.
60 MNL – OL Budapest, Repositorium 63, mikrofilm č. 16 159, Fasc. D, Conventiones 1623 – 1635, Index, fol. 246-247. Zápis „zomrel" mali pri svojom mene napr. Tomáš Bosniak, Michal Pongrácz, Štefan Egri, Tomáš Révay alebo Michal Kende. Zo služby vystúpil Štefan Ordódy; MNL – OL Budapest, P 1322, Batthyány család levéltára, Körmendi központi igazgatóság, A földesúri familiára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok, Familiárisokra, servitorokra, hadinépre vonatkozó iratok, mikrofilm č. 4 351, fol. 1, 2, 5, 33, 34 atď.

Turek na grafike z r. 1554, Erhard Schön, Galéria umenia E. Zmetáka, GNZ

Väčšina domácich familiárov vyslovene dostávala plat iba preto, aby v prípade potreby zaujali miesto v dvorskom vojsku.[61] Okrem familiárov dvorské vojsko tvorili aj truksasi, učni, ktorí vedeli jazdiť, bubeníci, trubači, píšťalkári a prirodzene ich sluhovia. Z nich sa vytváral sprievod, ktorý na čele s kapitánom mal na starosti bezpečnosť palatína. Vlastné vojsko palatína tak pozostávalo zo šľachticov, ktorí sa vojenskou službou snažili získať isté výhody, ale aj poddaných, resp. tých, ktorí sa snažili vyzdvihnúť sa z nižších vrstiev a zostali niekde medzi týmito dvomi skupinami. Aristokrati v západnej časti Uhorska mali síce výhodu oproti ostatným častiam krajiny v tom, že ich územie nebolo zabrané Turkami, ale neustále nebezpečenstvo ich prinútilo držať si vlastné vojská na dvoroch v záujme ochrany svojich majetkov i života.[62]

Okrem dvorského vojska boli súčasťou vojska (bandéria) palatína rôzne oddiely, pešiaci, jazdectvo a iní vojaci, ktorých platil z peňazí získaných od panovníka. Podarilo sa nájsť dva súpisy, jeden z roku 1626 a druhý z roku 1634, ktoré nám aspoň sčasti prezentujú skladbu vojenských útvarov palatína. Na základe nich však nemôžeme vysloviť závery o celkovom počte slúžiacich vojakov na jeho dvore. Celé dvorské vojsko sa skladalo zo siedmich oddielov. Podľa súpisu z 30. augusta 1626 na ich čele stáli hlavní kapitáni s piatimi až desiatimi jazdcami, niekde boli zadelení aj vicekapitáni slúžiaci s tromi alebo štyrmi koňmi.[63]

Vo vojsku slúžili okrem jazdcov aj pešiaci. Ich organizáciu nám čiastočne približujú dva pramene z roku 1626. Spomína sa tu sedem oddielov, ktoré počtom korešpondovali s oddielmi na dvore Adama Batthyányho. Na rozdiel od neho, Esterházy nemal vo veliteľskej hierarchii vicekapitánov. Jeho pešie oddiely mali na čele kapitána, prvý oddiel tvoril aj bubeník, vlajkonosič (*zászlótartó*), učeň a siedmi pešiaci. Ďalších päť oddielov bolo fakticky desiatkami, ktorým velil desiatnik a každá mala deväť vojakov.[64]

Reprezentatívnu osobnú stráž tvorila jednotka tzv. modrých pešiakov, nazvaných podľa farby oblečenia vojakov, inak heraldickej farby Esterházyovcov. Na čele prvého oddielu stál kapitán ako hlavný veliteľ, okrem neho ho tvorili aj bubeník, vlajkonosič a siedmi pešiaci. Zvyšní pešiaci boli organizovaní v deviatich desiatkách.[65]

Na základe súpisu z roku 1626 tak bolo v siedmich oddieloch celkovo organizovaných 324 pešiakov a oddiel gardy (*modrých pešiakov*) mal 101 vojakov. Jazda mala 719 vojakov.[66] Vysoký počet dvorského vojska sa dá vysvetliť prebiehajúcim povstaním Gabriela Bethlena, keď bolo

61 KOLTAI, *Bathyány* Ádám és *udvara 1625 – 1659*, s. 135.

62 VARGA, J. János. A földesúri magánkatonaság társadalmi rétegződése a XVII. században. In SZVIRCSEK, Ferenc (szerk.). *Magyarország társadalma a török kiűzésének idején*. Salgótarján : Nógrád Megyei Múzeumok Ig., 1984, s. 82-83.

63 MNL – OL Budapest, P 123, II. Nádori iratok, mikrofilm č. 4 684. Za pomoc pri identifikácii názvov vojenských hodností ďakujem za konzultácie doc. PhDr. Vladimírovi Segešovi, PhD.

64 U Batthyányho vystupovali okrem vicekapitána aj piati až šesti mládenci, ale iba štyria desiatnici. VARGA, *Szervitorok katonai szolgálata*, ref. 19, s. 19; MNL – OL Budapest, P 123, II. Nádori iratok, mikrofilm č. 4 684.

65 MNL – OL Budapest, P 123, II. Nádori iratok, mikrofilm č. 4 684.

66 MNL – OL Budapest, P 123, II. Nádori iratok, mikrofilm č. 4 684. Súpisy pochádzajú z roku 1626.

potrebné mať k dispozícii väčší počet mužov v zbrani ako obvykle. O osem rokov neskôr patrilo pod hlavného kapitána Ladislava Barkóciho už len 502 vojakov.[67]

Z rokov 1627 a 1629 sa zachovali dva kompletné súpisy osobnej gardy – modrých pešiakov, ktoré nám presne poukazujú na skladbu tohto vojenského útvaru.[68] Na ich čele bol hlavný kapitán Pavol Németh, ktorého mesačný plat (aj na jedného učňa) predstavoval čiastku 14 zlatých.[69] Okrem toho dostával ročný príspevok na dva kone vo výške 52 zlatých.[70] Prvý desiatnik Juraj Horváth dostával mesačne plat štyri zlaté, ostatní desiatnici, vlajkonosič a bubeník po troch. Zvyšní mládenci mali dostať mesačne po dvoch zlatých a k tomu mali nárok na šaty.[71]

Celý oddiel pešiakov sa v podstate skladal z desiatich desiatok. Okrem prvej desiatky stáli na čele jednotiek desiatnici a pod nimi bolo deväť osôb, čiže spolu ich bolo v jednej desiatke po desať. Menovite sa uvádzali nasledujúci desiatnici: Juraj Horváth, Gregor Farkas, Valentín Bozoki, Andrej Czaknári, Benedikt Nagy, Marek (*Markus*) Czey, Štefan Körmendy Szabó a Štefan Daróczi.[72] Prvá desiatka predstavovala desiatku kapitána a skladala sa až z jedenástich vojakov. Okrem kapitána to boli dvaja bubeníci, jeden vlajkonosič, učeň kapitána a šiesti pešiaci.[73]

Organizácia osobnej gardy sa v roku 1629 takmer nezmenila. Platy pešiakov, ako aj veliteľov zostali prakticky nezmenené, výmena nastala len na niektorých postoch. Týkala sa šiestich nových desiatnikov, a to Andreja Nagya, Valentína Karkócziho, Juraja Cziferiho, Štefana Nagya a Blažeja Németha. Okrem toho nastala menšia zmena aj v kapitánovej desiatke, znížil sa počet bubeníkov na jedného, pribudol nový mládenec Valentín Főző (*Feőzeő*) a desiatnik Vavrinec Somogyi.[74]

Slúžiť v dvorskom vojsku aristokratov malo svoje výhody a takáto forma vojenskej služby bola vyhľadávanou záležitosťou. Vojaci v aristokratických službách dostávali vyšší žold než vojaci v službách panovníka v pohraničných pevnostiach. Napríklad kapitán „modrých pešiakov" palatína dostával mesačne dvanásť zlatých a v kráľovských službách pôsobiaci veliteľ mal spoločne so svojím učňom len desať zlatých. Podobne to bolo aj s vojakmi, ktorí u Mikuláša dostávali na mesiac päť zlatých, no platy vojakov v pohraničných pevnostiach zďaleka nedosahovali takúto sumu.[75] Už spomínaný kapitán Ladislav Barkóci, aj keď mal „pod sebou" 502 jazdcov, dostával v roku 1634 mesačne bezkonkurenčných 300 zlatých.[76] Napriek tomu väčši-

67 MNL – OL Budapest, P 123, II. Nádori iratok, mikrofilm č. 4 684. Súpis je zo septembra 1634.

68 V skutočnosti ich bolo 101.

69 Učeň dostal dva zlaté, čiže kapitánovi zostalo 12 zlatých.

70 MNL – OL Budapest, Repositorium 63, Fasc. D, mikrofilm č. 16 160, Conventiones 1623 – 1635, pag. 576, Súpis z 27. apríla 1627. V konvenčnej knihe je uvedené, že do služby nastúpil 1. marca 1627. Jeho plat sa zhoduje s vyššie uvedeným až na čiastku na dva kone, tu sa uvádza iba 50 zlatých. MNL – OL Budapest, Repositorium 63, Fasc. D, mikrofilm č. 16 159, Conventiones 1623 – 1635, pag. 40. Pravdepodobne bol dlho v službách palatína, pretože ho uvádza aj konvenčná kniha z roku 1636. MNL – OL Budapest, Repositorium 63, Fasc. D, mikrofilm č. 16 159, Conventiones 1623 – 1635, pag. 592.

71 MNL – OL Budapest, Repositorium 63, mikrofilm č. 16 160, Conventiones 1623 – 1635, pag. 576, Súpis z 27. apríla 1627.

72 MNL – OL Budapest, Repositorium 63, mikrofilm č. 16 160, Conventiones 1623 – 1635, pag. 577-579, Súpis z 27. apríla 1627.

73 MNL – OL Budapest, Repositorium 63, mikrofilm č. 16 160, Conventiones 1623 – 1635, pag. 576, Súpis z 27. apríla 1627.

74 MNL – OL Budapest, Repositorium 63, mikrofilm č. 16160, Conventiones 1623 – 1635, pag. 585-589, Súpis zo 7. mája 1629.

75 MNL – OL Budapest, P 123, Esterházy Miklós nádor iratai, 4684 mikrofilm, d., 4. c. tiež VARGA, *Szervitorok katonai szolgálata*, ref. 19, s. 40.

76 MNL – OL Budapest, P 123, Esterházy Miklós nádor iratai, II. Nádori iratok, mikrofilm č. 4684, 4. cím. Výška

na nižšej šľachty slúžiacej vo vojsku nemala veľké šance na výraznú vojenskú kariéru, pokiaľ zotrvala v službách aristokrata. Napríklad na dvore Adama Batthyányho z 330 – 350 vojakov v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 17. storočia iba piati dosiahli vyššie vojenské hodnosti. Na druhej strane však mali postarané o stály príjem a ochranu.[77]

Na začiatku 18. storočia dochádza k zániku servitorského vojska, keďže oslobodením obsadených častí krajiny stratilo svoj význam. V prvej polovici 18. storočia vznikli stále cisársko-kráľovské uhorské jazdecké a pešie pluky, a tak sa súkromné vojsko v hradoch či kaštieľoch stalo zbytočným.[78]

Uhorskí šľachtici (Slovensko v obrazoch - história, 1990)

platu bola vysoká napriek tomu, že v roku 1620 bolo nariadené, aby plat kapitána s 500 jazdcami predstavoval čiastku 100 zlatých. VARGA, *Szervitorok katonai szolgálata*, ref. 19, s. 37.

77 VARGA, A földesúri magánkatonaság, ref. 62, s. 86-87.

78 VARGA, J. János. Spoločenské postavenie servitorov a možnosti ich uplatnenia v západnom Zadunajsku v 16. – 17. storočí. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 2, s. 1, 3, 4, 8, 9. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2010/texty_2_2010/varga.pdf

Vojak a knižnica[1]

VILIAM ČIČAJ

Objav kníhtlače v 15. storočí vyvolal radikálnu premenu komunikačnej praxe v novovekej spoločnosti. Už od začiatku 16. storočia môžeme badať niektoré prvky, ktoré svedčia o vytváraní celoeurópskeho knižného trhu. Kniha sa stala jedným z dôležitých médií a významne ovplyvnila kultúrny, vzdelanostný, náboženský a v neposlednom rade mala vplyv aj na hospodársky život jednotlivých vrstiev obyvateľstva. Tento proces neobišiel ani oblasť vojenstva a armády. Dochádza k značnej produkcii knižnej literatúry s vojenskou tematikou, v ktorej postupne začínali prevažovať odborné a teoretické otázky. Výsledkom tohto trendu nárastu vojenskej literatúry bolo, že si nachádzala svoje miesto nielen v súkromných knižniciach príslušníkov armády, ale v primeranej miere aj v meštianskom a šľachtickom prostredí.[2] Profesionálni vojaci patrili k vzdelanej vrstve spoločnosti a o ich záujme o knižnú literatúru svedčia mnohé vynikajúce súkromné knižnice. Medzi vojakmi nachádzame viacerých zberateľov. Z nich ako príklad môžeme uviesť veliteľa pevnosti v Głogowe (Sliezsko) Jobsta Hilmara von Kniggeho v rokoch 1666 – 1669, účastníka 30-ročnej vojny. Bojoval vo Waldsteinovej armáde a cisárskom vojsku. Za zásluhy získal aj šľachtický titul (Freiherr). Súpis jeho knižnice obsahoval 307 kníh vo fóliovom, 229 vo štvrťkovom a 231 tlačí v osmičkovom a dvanásťkovom formáte.[3]

Z Uhorska môžeme ako príklad uviesť knižnicu známeho básnika, politika a vojenského veliteľa Mikuláša Zrínskeho (1620 – 1664).[4] Podľa súpisu z 10. októbra 1662 vyhotovenom v Čakovci (Chorvátsko), ktorý obsahoval 423 položiek, boli knihy spísané v nasledujúcich tematických skupinách: *Historici antiqvi Romani et alii, Historici omnis generis et nationis mixtim, Historici Pannoniae et Orientalium, Politici, Militares, Geographi et Cosmographi, Poetae Latini, Poetae Itali, Scholastici, Domesticae, Oeconomiae, Miscellanei*.[5] Skupina knižnej literatúry z oblasti vojenstva v počte 33 položiek predstavovala približne desatinu všetkých kníh. Tento pomer zodpovedá zhruba aj zastúpeniu vojenskej knižnej literatúry v ostatných

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-17-0398 Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku a VEGA 2/0101/17 Spoločnosť raného novoveku – identity, konflikty, interakcie v Historickom ústave SAV.

2 Podrobnejšie DOMOKOS, György – HAUSNER, Gábor – VESZPRÉMY, László. Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. In *Magyar könyvszemle,* 1997, roč. 113, č. 1, s. 33-57; HAUSNER, Gábor. Uhorská vojenská literatúra v 17. storočí. Základná charakteristika uhorskej vojenskovedeckej literatúry. In *Vojenská história,* 2009, roč. 13, č. 4, s. 91-99; ČIČAJ, Viliam. Vojenská literatúra v meštianskom prostredí v období novoveku. In *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 1. s. 82-97.

3 BIAŁZ, Lucyna. „Soldatenbibliothek" – największy księgozbiór prywatny siedemnastowiecznego Głogowa. In *Acta Universitatis Wratislaviensis No 1678, Bibliothecalia Wratislaviensia II.* Wrocław 1995, s. 119-128.

4 HAUSNER, Gábor. *Mars könyvet olvas – Zrínyi Miklós* és *a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest : Argumentum, 2013, 219 s.; KLANICZAY, Tibor (ed.). *A Bibliotheca Zriniana története* és állománya. Budapest : Argumentum, 1991, 628 s.

5 Magyarországi magánykönyvtárak II. 1588 – 1721. Ed. Gábor Farkas, András Varga, Tünde Katona, Miklós Latzkovits. Scriptum Kft. Szeged 1992, 374 s., súpis č. 3.

knižniciach vojakov. Treba však dodať, že do tejto skupiny nezaradili z rozličných dôvodov literatúru z oblasti architektúry (vojenského staviteľstva), matematiky a geometrie. Súviselo to často s tým, že zapisovatelia katalógov knižníc a súpisov kníh nemuseli disponovať vojenskými znalosťami, prípadne mali celkom odlišné povolanie (pisár, zemepanský úradník a podobne). Čo sa týka počtu kníh s vojenskou tematikou v knižniciach a zbierkach vojakov, možno skonštatovať, že určitú úlohu tu zohrala aj dostupnosť tejto literatúry, jazykové znalosti majiteľa a podobne. Napríklad v Zrínskeho knižnici neboli vzácnosťou talianske knižné diela s vojenskou problematikou, ktoré získal pravdepodobne počas svojho študijného pobytu v Taliansku. Treba podotknúť, že talianske renesančné vojenské umenie dominovalo v európskej literatúre v 16. a čiastočne aj v 17. storočí. Postupne sa do popredia dostávala francúzska vojenská teória, ktorej éra končí na začiatku 19. storočia. Knižnica tohto vynikajúceho vojaka obsahovala skoro všetku dobovú vojenskú literatúru. Zaujímavé je v tomto prípade sledovať, do akej miery mohol aplikovať teoretické návody vo svojej vojenskej praxi. Táto problematika však ešte stále čaká na svoje spracovanie.

Z ďalších vzdelaných vojakov môžeme spomenúť aj zakladateľa vynikajúcej knižnice Rudolfa I. Pálffyho (1719 – 1768) na hrade Červený Kameň.[6] Od mladosti slúžil v armáde a už 23-ročný získal hodnosť husárskeho plukovníka. Vlastnil husársky pluk a bojoval vo vojne o rakúske dedičstvo proti Francúzsku, Bavorsku a Prusku, v ktorej roku 1744 získal hodnosť generála. Počas sedemročnej vojny získal roku 1757 hodnosť podmaršala a roku 1759 sa stal majiteľom 6. husárskeho pluku. O jeho knižnici sa nám zachoval len rukopisný katalóg z 18. storočia. Súpis obsahuje 281 titulov v 442 zväzkoch, ďalej rukopisy a mapy. Knihy sú rozdelené do tematických skupín, medzi ktorými nechýba ani vojenstvo. Záznamy o knihách sú veľmi stručné. Uvádza sa len signatúra, meno autora, spolu s názvom knihy, formát knihy, počet zväzkov a v niektorých prípadoch aj cena knihy. Rok a miesto vydania knihy nie sú uvedené.[7] Konkrétne knihy z tejto knižnice a archívy šľachtických rodov boli v 50. rokoch 20. storočia po zvozoch skonfiškované a zaradené často nesystematicky do niektorých štátnych archívov a knižničných fondov. V súčasnosti na základe výskumu sa podarilo nájsť len ich časť. Napríklad, čo sa týka vojenskej literatúry, z 30 evidovaných kníh v rukopisnom katalógu Rudolfa I. Pálffyho sa podarilo zistiť deväť titulov, ktoré sa dnes nachádzajú v knižnom fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave.

Ako sme uviedli, rukopisný katalóg knižnice Rudolfa I. Pálffyho obsahoval 30 knižných diel z oblasti vojenstva. Popri dielach nemeckých autorov sa tu nachádzali aj diela francúzskych autorov, ktoré určovali smer vývoja vojenstva v 18. storočí. Medzi ne patrí napríklad dielo Sébastiana Le Prestre de Vaubana (1633 – 1703) o pevnostnom staviteľstve. Vo francúzskom jazyku mal aj diela ministra francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. Françoisa Michela Le Telliera, marquisa de Louvois (1641 – 1691), ktorý vypracoval reformu francúzskej armády. Dielo vyšlo vo viacerých zväzkoch, ale súpis kníh ho presnejšie nešpecifikuje.[8] Z ďalších autorov môžeme spomenúť Bernarda de Bélidora (1697 – 1761), Françoisa Blondela (1618 – 1686) a Blaisa Françoisa Pagana (1604 – 1665). Práce vo francúzskom jazyku dosvedčujú

6 SIBYLOVÁ, Michaela. *Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768), zakladateľa šľachtickej knižnice Pálfiovcov na hrade Červený Kameň.* Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012, 150 s.

7 SIBYLOVÁ, ref. 6, s. 40.

8 LOUVOIS, François-Michel Le Tellier de. *Reglemens Et Ordonnances Du Roy, Pour Les Gens De Guerre*. Tome I.-VII. Paris : Leonard – Muguet, 1691.

Pálffyho širšie jazykové znalosti, keďže knihy francúzskych vojenských teoretikov vychádzali aj v početných nemeckých prekladoch.

Popri nemeckých, francúzskych, talianskych a latinských dielach sa v Pálffyho knižnej zbierke na Červenom Kameni nachádzalo aj dielo Farkasa Krisztiána Fábera (1711 – 1793), vydané v Košiciach v univerzitnej tlačiarni v roku 1759 v maďarskom jazyku.[9] Kniha bola venovaná problematike výchovy mladých vojakov. Spomínaný Fáber bol plukovníkom pechoty u grófa Leopolda II. Pálffyho, Rudolfovho brata. Zúčastnil sa bojov o rakúske dedičstvo a vyznamenal sa v sedemročnej vojne. Roku 1780 získal šľachtický titul baróna.[10]

Vo francúzskom politickom, diplomatickom a vojenskom živote v 18. storočí sa uplatnilo vo významných pozíciách aj mnoho rodákov z Uhorska.[11] Z nich asi k najznámejším patril rodák z Vrbového, plukovník francúzskej armády Móric Beňovský (1741 – 1786), ktorý sa stal už za svojho života legendou, literárnym a dramatickým hrdinom.[12] V našom príspevku sústredíme pozornosť na knižnicu jednej zaujímavej osobnosti z vojenského prostredia – Françoisa barona de Tott, ktorého kariéra je tiež spojená s Francúzskom.[13] Jeho otec Andrej Tóth sa v mladosti zúčastnil kuruckého povstania Františka II. Rákóczího a po jeho porážke bol donútený emigrovať do Francúzska. Tam sa oženil s Marie Ernestine de Presselier, ktorá pochádzala z miestnej šľachtickej rodiny a jej najznámejším členom bol spisovateľ a ekonóm Charles-Étienne de Presselier (1712 – 1763). V Chamigny sa im 17. augusta 1733 narodil syn František, ktorý už vo svojom útlom veku, ako deväťročný, vstúpil roku 1742 do Bercsényiho husárskeho pluku ako cornet (zástavník), v ktorom slúžil až do roku 1765. Zúčastnil sa vojny o rakúske dedičstvo a v bitke pri Lawfelde bol zranený.[14] Potom absolvoval *tlmočnícku školu* v Istanbule, ktorú založili v roku 1669 a navštevovali ju mnohí významní francúzski diplomati a tlmočníci. Roku 1763 sa František vrátil do Francúzska, kde chcel pokračovať v diplomatických službách. O štyri roky odišiel s francúzskou diplomatickou misiou na Krym, kde sa podieľal na príprave rusko-tureckého konfliktu. V rokoch 1768 – 1769 sa zúčastnil výpravy tatárskeho chána na Ukrajinu. Potom odišiel do Istanbulu, kde spracoval plán organizácie obrany Dardanel proti útoku flotily ruského admirála Orlova. Bol poverený aj reformou a modernizáciou tureckého delostrelectva.

9 FÁBER, Kristián Farkas. *Hadi embernek oktatása, mellyel magyar katona iffiuságnak kedvéért rövid* írásba *foglalt Fáber Kristián Farkas.* Kassán : Akadémiai bötűkkel, 1759, 26 s.

10 SIBYLOVÁ, ref. 6, s. 75.

11 TÓTH, Ferenc. Francia szolgálatban álló magyar ügynökök az Oszmán Birodalomban a XVIII. század derekán (1735 – 1756). In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2004, roč. 117, č. 2, s. 665-680.

12 GVADÁNYI, József. *Rontó Pálnak* és *gróf Benyovszki Móricznak* élete / *versekbe foglalta gróf Gvadányi József*. Pesten : Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos, 1860, 88 s. GVADÁNYI, József. *Rontó Pálnak egy magyar köz-katonának* és *gróf Benyovszki Móritznak* életek ... *mellyet hazánk dámáinak kedvekért versekbe foglalt ... Gvadányi József, magyar lovas generális*. Pozsonyban – Komáromban : Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1793. 548 s.; RÓNASZEGI, Miklós. A nagy játszma : Benyovszki Móric viszontagságai. 4. kiad. Budapest : Móra Kiadó, 1973, 433 s.; BENYOVSZKY, Móric. *Gróf Benyovszky* Móric *saját emlékiratai* és útleírásai *: angolból fordítva.* 2. kiad. Budapest : Ráth M., 1891; BENYOVSZKY, Móric. *Protocolle du régiment des volontaire de Benyowszky crée en 1772* [szerk., az előszót és az utószót írta Voigt Vilmos] *Benyovszky* Móric *madagaszkári jegyzőkönyve, 1772 – 1776.* Budapest : OSZK : Magyar – Madagaszkári Baráti Társ. : Kossuth, 2004, 478 s.

13 DANIŠ, Miroslav. Diplomat slovackogo proischoždenija baron František Tott pri dvore krymskogo xana Gireja. In *Zapad – Vost*ok 8, 2015, s. 35-47; HORBULÁK, Zsolt – TÓTH, Ferenc. François de Tott (1733 – 1793). Život a dielo jedného osvieteného diplomata. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 2, s. 215-240; TÓTH, Ferenc. Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770es évek végén. In *Aetas*, 2013, roč. 28, 1, s. 43-72.

14 ZACHAR, József. A franciaországi Bercsényi-huszárezred története. In *Hadtörténelmi Közlemények,* 1992, roč. 105, č. 4, s. 33-73.

Poslednú diplomatickú misiu absolvoval v rokoch 1776 – 1777, kedy ho vymenovali za vedúceho francúzskeho stredomorského obchodného vyslanectva. V Egypte vypracoval vojenský plán na obsadenie tejto krajiny. V roku 1785 ho vymenovali za vojenského veliteľa mesta Douvai v severnom Francúzsku, čím sa skončila jeho zahraničnopolitická diplomatická aktivita. Počas francúzskej revolúcie potlačil roku 1790 miestne povstanie a následne odišiel do emigrácie. Po pobyte vo viacerých krajinách sa usadil v Uhorsku. Posledné roky života strávil v Bad Tatzmannsdorfe (Tarcsafürdő, dnes Burgenland, Rakúsko) u grófa Teodora Batthyánya. Po smrti roku 1793 odkázal svoje prírodovedecké prístroje kráľovskému katolíckemu gymnáziu v Szombathelyi, ktoré sa stali základom školskej prírodovedeckej zbierky. Barón Tott bol aj autorom štyroch rukopisov, v ktorých riešil politicko-filozofické otázky svojej doby. Taktiež nechýbali ani opisy jeho diplomatických ciest na Krym, do Turecka a Egypta.

Knihy baróna de Totta boli vydražené 10. septembra 1790 v jeho dome Hôtel de M. de Tott. Dražobný súpis obsahuje 158 záznamov a ide o 237 zväzkov. Zatiaľ sa nepodarilo zistiť, či išlo o celú barónovu knižnú zbierku, alebo sa rozhodol predať len jej časť. V prípade časti zbierky nevieme dôvody, ktoré ho viedli ku konkrétnemu výberu. Pravdepodobne to súviselo aj s revolučnou situáciou, kedy dochádzalo k častým excesom voči príslušníkom šľachty a predstaviteľom kráľovského režimu. Knihy sú zoradené podľa formátu a každý záznam obsahuje názov, meno autora, dátum a miesto vydania. Zo súpisu sa nepodarilo zistiť ďalšie podrobnosti o knihách, ich väzbe, stave a podobne. Z tematického hľadiska najpočetnejšie boli knižné tituly z krásnej literatúry (29 %), vedecké práce (18 %), práce s vojenskou tematikou (12 %), z histórie (11 %) a filozofie (10 %). Ostatné žánre – umenie, náboženská literatúra, právo, geografia, hospodárstvo, jazykovedné a filologické práce a ďalšia knižná literatúra boli už zastúpené v menšom počte a na tejto dražbe netvorili ani päť percent.[15] Uvedené tematické zloženie podobných knižníc v danom období nebolo žiadnou výnimkou.

V Tottovej knižnici boli aj diela s vojenskou tematikou vydané vo francúzskom jazyku, s výnimkou jednej knihy v nemčine. Napriek tomu, že François Tott žil od svojej mladosti vo Francúzsku, dá sa predpokladať, že ovládal aj maďarčinu. V knižnici sa nachádzal aj dvojdielny štvorjazykový slovník Alberta Senci Molnára z roku 1708.[16] Barónovi Tottovi sa pravdepodobne podarilo získať do svojej knižnej zbierky najlepšie diela francúzskych vojenských odborníkov. Ak *dražobný* súpis kníh uvádzal len vybrané tituly, mohlo ísť aj o jeho *príručnú* knižnicu, ktorú používal na svojich vojenských a diplomatických misiách, čomu by rozsah knižnice aj napovedal. Medzi knihami sú viaceré práce z oblasti delostrelectva, ktoré mu do určitej miery pomohli pri reorganizácii tureckej artilérie v oblasti Dardanel.[17]

Vynikajúcu knižnicu vlastnil aj známy poľný maršal, tajný radca a predseda Vojenskej dvornej rady Andrej Hadik (1710 – 1790).[18] Jeho knižnica sa výrazne odlišuje od knižných zbierok

15 TÓTH, Ferenc. Ex libris baron de Tott. Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában. In *Hadtörténelmi közlemények,* 2006, roč. 119, č. 2, s. 393.

16 SZENCZI Molnár, Albert. *Dictionarium Quadrilingve Latino-Ungarico-Græco-Germanicum : Innumeris Vocibus, Phrasibus, Formulis loquendi & Proverbiis, cum quantitate Syllabarum, Indiceqve Græco Et Germanico ... hac in quartâ Editione locupletatum*. P1-P2. Noribergae : Endterus, 1708.

17 TÓTH, Ex libris, ref. 15, s. 398.

18 SEGEŠ, Vladimír. Maršal Andrej Hadik (1711 – 1790) – vojvodca a prezident Dvorskej vojnovej rady. In. *Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13. – 14. septembra 2011 v Martine.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 250-258; SEGEŠ, Vladimír. Maršal Hadik a jeho odkaz. In: *Obrana*, 2004, roč. 12, č. 17, s. 21; SEGEŠ, Vladimír. Poľný maršal Andrej Hadik. In: *Obrana*, 2010, roč. 18, č. 9, s. 27.

ostatných príslušníkov armády, ale i šľachtických rodov. Súpis kníh jeho knižnice bol zhotovený v roku 1779 a dokumentuje široký kultúrny rozhľad majiteľa.[19] Knižné zbierky, ktoré sa nachádzali vo Viedni a na jeho majetkoch vo Futaku (dnes Srbsko), obsahovali vyše dvetisíc zväzkov kníh s filozofickým, vojenským, prírodovedeckým a právnickým obsahom. Nechýbali ani diela antických autorov, mapy, atlasy, hudobné diela, cestopisy a podobne. A. Hadik patril k významným a vášnivým zberateľom kníh. Vo veľkom počte sa v jeho knižnici nachádzali aj prvotlače. Prevažná väčšina kníh bola napísaná v nemeckom, francúzskom a latinskom jazyku.

Ako sme uviedli, Hadikova knižnica sa nachádzala vo Viedni a na jeho panstve vo Futaku. V roku 1779 vyhotovil neznámy autor časť abecedného rukopisného katalógu. Knižnica sa však rozširovala až do roku 1787 a jej katalóg, či skôr súpis kníh, dopĺňal A. Hadik do roku 1787 vlastnoručnými poznámkami a doplnkami. Tvorcovia katalógu síce spísali knižné diela v abecednom poradí, ale poradie tvoria buď mená autorov alebo názvy diel. Súpis vznikol bez náznakov či pokusov o nejaké tematické zoradenie knižných diel. Zápisy neobsahujú presné názvy kníh a rukopisov, ale sú často latinsky, nemecky, francúzsky a maďarsky obsahovo precizované. Uvedený je aj formát knihy, počet zväzkov a miesto uloženia – Viedeň alebo Futak. Druhý diel katalógu z roku 1779 obsahuje len knihy vo Viedni, ktoré nie sú spísané v abecednom poradí, ale po skriniach a policiach a sú bez Hadikových poznámok.

Knižnicu A. Hadika nemožno považovať len za knižnú zbierku vojaka. A. Hadik študoval na jezuitských kolégiách v Kőszegu a Košiciach. Jeho zámerom bolo vstúpiť do rádu a začať dráhu učenca. Tomu zodpovedalo aj zloženie jeho knižnice, v ktorej sa nachádzalo aj viacero jeho rukopisov k rozličným prírodovedeckým, filozofickým, náboženským a historickým témam. Na naliehanie svojho otca sa však rozhodol pre vojenskú kariéru. Písal denníky z obdobia vojen a aj vlastný životopis. Opísal aj niektoré krajiny – Bosnu, Sedmohradsko, Bukovinu, Halič a Lodomersko, Podolie, Bukovinu a Moldavsko. Ku koncu života napísal aj dejiny tureckej vojny z roku 1739, pričom použil aj archívny materiál a dobovú literatúru.[20] Uvedená knižnica poľného maršala a predsedu Vojenskej rady by si zaslúžila kvalitné spracovanie modernými metódami knižničnej vedy.

O knižniciach vojakov zo 16. – 18. storočia sa dozvedáme vo väčšine prípadov len na základe súpisov kníh a nie katalógov. V súpisoch kníh však často absentujú celé názvy, presné údaje o autoroch, čase a mieste vydania prác, čo v mnohých prípadoch komplikuje presnú identifikáciu knižných diel. Zapisovateľom alebo vyhotovovateľom súpisov však boli mnohé knihy všeobecne známe a zrejme preto nepovažovali za potrebné ich presnejšie evidovať. Je potrebné dodať, že väčšina knižníc sa nezachovala do súčasnosti alebo len v torzovitej podobe. Napriek tomu si myslíme, že adekvátne spracovanie zachovaných knižných zbierok vojakov pomôže pri utváraní nového obrazu aj o kultúrnom, vzdelanostnom a estetickom svete príslušníkov armády v minulosti.

19 KINCSES, Katalin Mária. Hadik András könyvtára I. In *Hadtörténelmi közlemények,* 2010, roč. 123, č. 4, s. 909-943; Hadik András könyvtára II. In *Hadtörténelmi közlemények,* 2011, roč. 124, č. 1, s. 239-258; KINCSES, Katalin. Hadik András műveltsége. In *Hadtörténelmi Közlemények,* 2011, roč. 124, č. 4. s. 1051-1099.

20 FRIVALDSZKY, János. Hadik András Minerva szolgálatában. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002, roč. 115, č. 2. s. 397-398.

Kopijnícke obce v okolí Popradu[1] v novoveku

BOŽENA MALOVCOVÁ

Erb Stolice X spišských kopijníkov

Stolica X spišských kopijníkov *(Sedes decem lanceatorum, Sedes nobilum de Scepus)*, tzv. „Malá župa" existovala až do roku 1803.[2] Základným východiskom pre poznanie dejín, práva a postavenia spišských kopijníkov sú ich výsady udelené privilegiálnou listinou uhorského kráľa Bela IV. (1235 – 1270) dňa 7. júna 1243.[3] Potvrdené slobody zahŕňajú všetky základné práva a povinnosti z oblasti samosprávy a súdnictva, ekonomiky a vojenstva. Kopijníci neboli povinní platiť žiadne poplatky a dane, podobne ako ostatní šľachtici, ale spolu so svojimi poddanými boli oslobodení ešte aj od platenia trhových a mýtnych poplatkov na všetkých spišských trhoch. K dôležitým výsadám patrilo dedenie majetku kopijníka aj po praslici, t. j. keď zomrel bez mužského potomka. Toto dedenie mohlo prebehnúť len vtedy, ak nový dedič, ktorý sa zosobášil s dcérou alebo vdovou z kopijníckej rodiny, prevzal na seba s dedičným majetkom aj povinnosti kopijníckej šľachty. Kopijníkom sa mohol stať niekto z vôle kráľa, ale aj kúpou kopijníckej zeme. V rámci vojenských povinností mali spišskí kopijníci povinnosť, a zároveň výsadu, bojovať priamo v kráľovom vojsku a pod jeho zástavou, čiže nie v komitátnom vojsku, a ani v inom. Štyria z nich, ktorých rozloha feudálneho majetku bola spolu osem popluží[4], mali povinnosť postaviť do kráľovského vojska jedného náležite vyzbrojeného vojaka. Postupne sa ich počet ustálil na čísle 10, takže kopijnícke spoločenstvo dostalo pomenovanie Stolica X spišských kopijníkov.[5] Od 16. storočia význam kopijníkov ako bojovníkov klesal. V kráľovskom

1 Gánovce, Filice, Hozelec, Hôrka, Kišovce, Komárovce, Miklušovce, Ondrej, Primovce. Komárovce zanikli koncom 19. storočia. Aj keď Švábovce ležia medzi Hozelcom a Hôrkou, nikdy nepatrili ku kopijníkom.

2 HRADSZKY, Jozef. *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke" vagy a „Kisvármegye"*, Története. III. Kötet. Löcse : Nyomatoit Reiss J. T. Könyomdájában, 1895, CHALUPECKÝ, Ivan. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In *Sborník archivích prací*, 1963, roč. 13, č. 1. LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura edition, s.r.o., 2002, s. 192-193.

3 Originál výsadnej listiny sa dnes nachádza v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti, Magyar Országos Levéltár Budapest, č. DL 38 875. MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* Bratislava 1987 (ďalej ako CDSl II., s. 88-89, č. 131; BEŇKO, Ján. Výsady spišských kopijníkov. In BARNOVSKÝ, Michal et al. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 131, č. 33; HOMZA, Martin. Včasnostredoveké dejiny Spiša. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (red.) *Historia Scepusii. Vol. I.* Bratislava; Kraków : Katedra slovenských dejín FiF UK Bratislava; Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków, 2009, s. 187.

4 1 poplužie = 120 jutár = približne 60 hektárov.

5 ENDRŐDI, Ján. Stredoveké dejiny Hôrky a jej dnešných častí. In MALOVCOVÁ, Božena (zost.). *Hôrka. Minulosť a súčasnosť kopijníckych obcí.* Hôrka : Obec Hôrka, 2014, s. 51-55; CHALUPECKÝ, Prehľad vývoja verejnej správy, ref. 2, s. 128.

vojsku sa preferovalo viac profesionálne – žoldnierske vojsko ako banderiálne, zvolávané iba v čase nebezpečia.[6]

Počet osád nebol ustálený – osady stále pribúdali alebo zanikali.[7] Podľa súpisu z konca 16. storočia tvorilo túto stolicu 14 obcí: Abrahamovce, Betlanovce, Čenčice, Čingov, Filice, Gánovce, Hadušovce, Hozelec, Kišovce, Levkovce, Machalovce, Miklušovce, Pikovce a Svätý Ondrej, v ktorých žilo 47 príslušníkov 35 zemianskych rodov.[8] Podľa Hradszkeho v roku 1620 k „Malej župe" patrili obce: Abrahámovce, Betlanovce, Spišské Tomášovce, Ďurkovec (Čingov), Jánovce, Filice, Gánovce, Komárovce, Hôrka, Hozelec, Levkovce, Machalovce, Miklušovce, Kišovce, Pikovce a Svätý Ondrej. Tieto isté obce sa objavujú v daňových záznamoch v roku 1653, kde sa spomínajú tieto šľachtické rody: *Kišovce* – Áczel, Bende, Dobai, Herant, Jásai, Mederi, Pataki, Selecký (Szeleczky), Záborský, *Svätý Ondrej* – Benčik, Boór, Čepčéni, Joó, Sentandráši (Szentandrássy), *Komárovce a Hôrka* – Budaházi, Čepčéni, *Miklušovce* – Dubovai, Joó.[9]

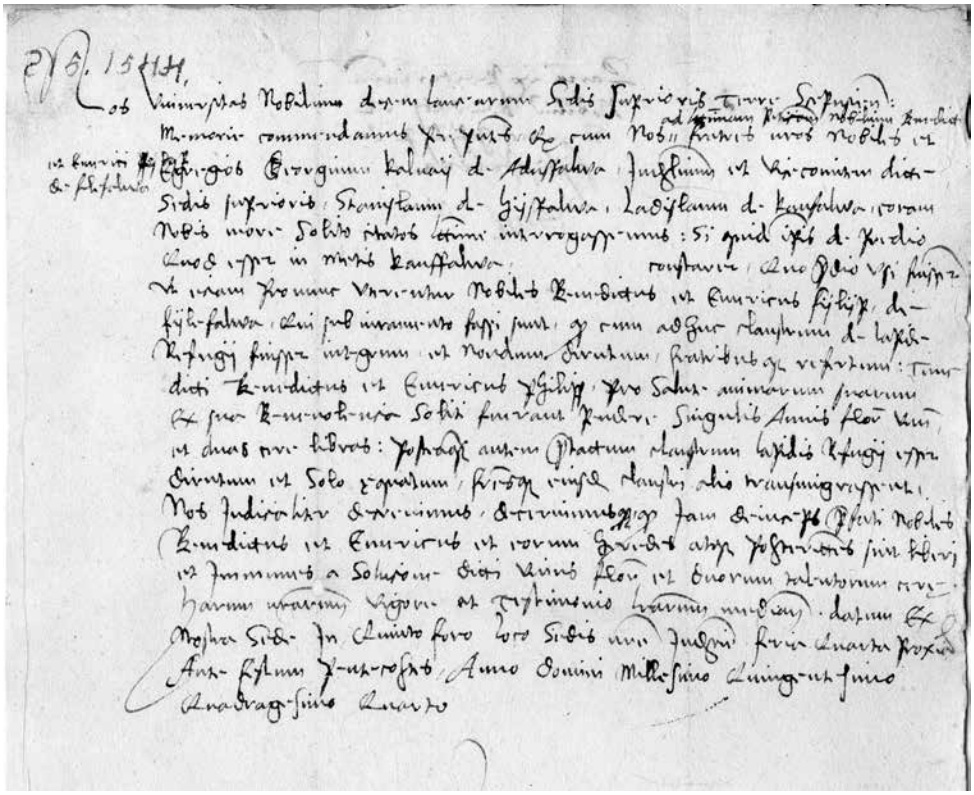

Rozhodnutia Stolice spišských kopijníkov pre filických šľachticov z roku 1544

6 HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 75.

7 CHALUPECKÝ, Ivan (zost.). *Dejiny Betlanoviec.* Levoča : MTM pre Obecný úrad Betlanovce, 2010, s. 48; HOMZA, Martin. Ku genéze spišských kopijníkov. In *Historický zborník* 16, 2006, č. 1-2, s. 17.

8 ŽIFČÁK, František. Spišská šľachta vo svetle súpisov zo 16. – 19. storočia. In *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Stan badań nad dziejami Spiszu.* Levoča – Wroclaw 2003, s. 562.

9 HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 10-11, 192-193; ŽIFČÁK, Spišská šľachta vo svetle súpisov, ref. 8, s. 563.

Vo Filiciach žili predkovia Jána Filického (Joannes Filiczky de Filefalva) (*1580 Vlková – † 1623 Sárospatak, Maďarsko), ktorý bol považovaný začiatkom 17. storočia za najlepšieho básnika svojej doby.[10] Pochádzal zo schudobnenej zemianskej rodiny Filiczky de Filefalva a vzdelanie získal v Levoči a Kežmarku, neskôr študoval v Nemecku a v Prahe. Vo viacerých rodinách pôsobil ako vychovávateľ. Od roku 1617 do roku 1622 bol profesorom a rektorom na kalvínskom učilišti v Sárospataku.[11]

Funkciu tabulárneho sudcu v Stolici X spišských kopijníkov vykonávali: Juraj (György) Filiczky v rokoch 1600 – 1601, Ján (János) Filiczky v rokoch 1602 – 1616 a Krištof (Kristóf) Filiczky v rokoch 1602 – 1606.[12]

V roku 1652 predal Juraj Okoličáni (Okolicsányi) za 900 rýnskych florénov natrvalo opustenú šľachtickú kúriu v Gánovciach a časť majetku (majera) Horanszke, rozprestierajúcom sa v Stolici X spišských kopijníkov Štefanovi Horvath Mladosovics.[13]

V súpise z 28. septembra 1690 sú uvedené už len tieto obce: Levkovce, Abrahamovce, Pikovce, Svätý Ondrej, Hôrka, Komárovce, Kišovce, Miklušovce, Filice, Gánovce a Hozelec. Stolica sa v roku 1663 sťažovala hlavnému županovi Spišskej stolice, že veľa obcí bolo odtrhnutých od „Malej župy" a pripojených k „Veľkej župe".[14]

Starší autori považovali kopijníkov za Maďarov[15], ale ako upozorňuje Ivan Chalupecký[16], v období, z ktorého sa zachovalo viac historických prameňov, vystupujú ako Slováci. V kongregačnom protokole spišských kopijníkov sa v roku 1628 zachovala prísaha v slovenčine: „*/ Prysaha / Ja T. + T. prisaham Bohu otczu Bohu synu Bohu Duchu swatemu, že chczem we /wsetkich weczach predemnu sprawujuczich predlozenych nepatracz nabazen, na nenawist, /na hnew, na milost, lasku, na bohacztwo, akože Zbostwo, sprawedliwi sud a prawo / tak tiess y Executiu každemu wewdle mošnosti meg uczinit, tak mi Bože Otcže Trojicza Swa(ta).*"[17]

Niektoré kopijnícke obce majú aj čisto slovenské mená, napr. Lieskovany, Doľany, Korytné, Zalužany, Hôrka, ktorá sa aj v stredovekých prameňoch píše ako Huorka alebo Horka.[18]

Kopijnícke osady disponovali podobnou samosprávou ako Spišská stolica (tzv. „Veľká župa"). Spájala ich formálne iba funkcia župana, ktorý mal isté súdne kompetencie aj voči kopijníkom. V novoveku napr. zvolával ich kongregácie a vyjadroval sa aj k voľbám funkcionárov. Ináč si kopijníci volili vlastného sudcu (comes, judex), neskôr podžupana (vicecomes) a slúžnych (judi-

10 *Tudományos gyűjtemény. VII. kötet*. Pest 1819. Tóldalék Magyar Ország topografica leírásához, s. 15-17, dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=z1BTAAAAcAAJ&pg=RA2-PA16&lpg=RA2-PA16. V roku 1614 vydal zbierku „Carminum Liber Primus" (142 s.).

11 Dostupné na internete: https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_Filick%C3%BD. Ján Filický svoje básne venoval vo väčšine prípadov rôznym osobám (svojim chovancom, básnikom, učiteľom, rektorom nemeckých univerzít a pod.), no mnohé tiež obsahujú anekdoty a zvieracie bájky, ostrú satiru až karikatúru, zobrazujúcu kritiku ľudských nerozumností od hlúposti cez opilstvo až po národnostnú intoleranciu. Zaujímavou je jeho báseň na obranu Slovanov Ad Sphettium.

12 HRADSZKY, A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke", ref. 2, s. 167.

13 Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej SA Levoča), fond (ďalej f.) Hodnoverné miesto Spišská Kapitula, Elench I. Mertza, Scr, 9, fasc. 1, nr. 19.

14 HRADSZKY, A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke", ref. 2, s. 10-11. ŽIFČÁK, František. O spišských kopijníkoch. In *Ozveny histórie.* Príloha Podtatranských novín, január 2010, 1 (14), s. 2-3.

15 HRADSZKY, A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke", ref. 2, 1895, s. 23; FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, s. 253 n.

16 CHALUPECKÝ, Prehľad vývoja verejnej správy, ref. 2, s. 127-128. Ich archív je uložený v Štátnom archíve v Prešove, špecializovanom pracovisku Spišský Archív v Levoči, f. Stolica X spišských kopijníkov.

17 SA Levoča, f. Stolica X spišských kopijníkov (ďalej SK), Kongregačný protokol 1587 – 1646, inv. č. 12.

18 CHALUPECKÝ, Prehľad vývoja verejnej správy, ref. 2, s. 127-128.

ces nobilium), súdnych prísediacich (assessores), pokladníka (perceptor) a notára (notarius).[19]

Stolica spišských kopijníkov rokovala na podnet zemanov (šľachticov) Benedikta a Imricha z Filíc a následne poverila Juraja Kálnaja z Adušoviec, Stanislava z Kišoviec (Hysoviec) a Ladislava z Gánoviec (Kanovej Vsi), aby zistili, či majer (predium), ktorý sa nachádza v chotári Gánoviec, doteraz užívaný Benediktom a Filipom z Filíc aj naďalej spomínaní zemania užívajú. Benedikt a Filip sa pod prísahou vyjadrili, že keď kláštor na Skale útočišťa ešte fungoval a boli v ňom mnísi, tak spomínaní bratia, Benedikt a Filip, obetovali za spásu svojich duší každoročne 1 zlatý florén a 2 libry vosku (cca 1,20 kg). Po zničení kláštora a rozídení sa mníchov s tým prestali. Stolica spišských kopijníkov rozhodla, že spomínaní zemania, Benedikt a Filip, už nie sú povinní platiť 1 zlatý, a ani dávať vosk na sviece, pretože kláštor zanikol. Takto sa rozhodlo vo štvrtok pred sviatkom Pentecostes (Turíce). A. D. 1544.[20]

Stolica nemala pevné sídlo. Kongregácie a zasadnutia súdu sa v stredoveku konali v Spišskom Štvrtku, ktorý paradoxne nepatril do spoločenstva kopijníkov. Od 16. storočia sa schádzali na riešenie politických, daňových, súdnych a iných záležitostí vo svojich obciach – v Machalovciach, Betlanovciach, Kišovciach, Hôrke, Svätom Ondreji, Abrahámovciach, Filiciach, ale aj inde. Napríklad 11. júla 1750 sa generálna kongregácia konala vo Svätom Ondreji.[21] Pravdepodobne to záležalo od toho, kde býval podžupan alebo niektorý z funkcionárov stolice. Najviac kongregácií sa konalo v Betlanovciach, ktoré sa považujú za akési centrum kopijníkov.[22] Na kongregácie bol povinný prísť každý, ospravedlnená bola iba choroba. V roku 1689 sa jeden zeman ospravedlnil, že nemal čižmy, dostal však peňažnú pokutu. V tom čase to boli, až na malé výnimky, „sedmoslivkoví" zemania. Rokovalo sa v reči maďarskej, nemeckej a slovenskej.[23]

Na generálnej kongregácii 22. novembra 1765 sa rozhodlo o postavení stoličného domu. Správca Štiavnického opátstva, jezuita Gabriel Kendray, prišiel do Kišoviec obhliadnuť pozemok pre stavbu. Pretože sa v Kišovciach vhodné miesto nenašlo, generálna kongregácia 8. októbra 1766 schválila stavbu stoličného domu v Betlanovciach a rozhodla, že kamene majú zvážať obyvatelia jednotlivých obcí podľa určeného kľúča. Nevie sa presne, kedy bola budova dokončená a kedy sa začala používať. Podľa údajov to bolo asi v roku 1769. Bola to prízemná budova štvorcového pôdorysu, ktorá mala veľkú zasadaciu miestnosť, predizbu a dve malé miestnosti – jednu pre väzenie a jednu pre archív.[24]

Keď Imrich Tököly v roku 1683 vyzval šľachtu, aby sa pridala k povstaniu, kopijníci protestovali a zašli k samotnému Tökölymu. Listom z 27. septembra 1683, napísanom v levočskom tábore, ich výsady prijal a šľachtu „Malej župy" oslobodil od účasti na protihabsburskom povstaní. František II. Rákoci (Rákóczi) bol tiež nútený ich oslobodiť, keď sa preukázali, že podľa svojich výsad sú povinní do tábora poslať len niekoľko ozbrojencov.[25]

19 VENCKO, Ján. *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši.* Ružomberok 1927, s. 274. HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 74 n.

20 SA Levoča, f. Spišská župa (ďalej SŽ), 215/1544, šk. 107.

21 SA Levoča, f. SK, Kongregačný protokol 1749 – 1775, inv. č. 29, s. 22 .

22 BIDOVSKÝ, Eugen a kol. Štátny archív v Košiciach. Sprievodca po archívnych fondoch I. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1963, s. 166-168; CHALUPECKÝ, Dejiny Betlanoviec, ref. 7, s. 99.

23 VENCKO, Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši, ref. 19, s. 274.

24 SA Levoča, f. SK, Kongregačný protokol č. 16.

25 HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 75. Počet ozbrojených kopijníkov sa z času na čas menil, niekedy ich bolo viac, niekedy menej. Na začiatku podľa plochy obrobenej pôdy museli kopijníci poslať pod vojenskú vlajku spolu len štyroch bojovníkov na koňoch. Neskôr po zaľudnení a rozvoji poľnohospodárstva sa ich počet zvýšil na osem a potom na desať. Desať kopijníkov figuruje až v polovici 15. storočia.

Už počas Tököliho povstania kopijníci na generálnej kongregácii v Machalovciach 18. decembra 1680 rozdelili povinné dodávky pre cisárske vojsko na jednotlivé kopijnícke obce. V decembri 1681 museli odovzdať 60 meríc obilia a 13 vozov sena, z toho Gánovce odovzdali 2 merice ovsa a pol voza sena a Filice 4 merice ovsa a pol voza sena.[26]

Uväznenie Františka Rákóciho II. v máji 1701 vyvolalo veľké nepokoje. Rákócimu sa po 6 mesiacoch podarilo ujsť z väzenia do Poľska, no napriek tomu nespokojnosť v krajine narastala. Pre potreby doplnenia vojska kráľ Leopold I. nariadil župám, aby urýchlene poslali vo väčšom počte ozbrojených vojakov. Toto nariadenie vyhlásili v „Malej župe" 18. novembra 1702 na zasadnutí v Machalovciach. Podľa neho musela Spišská stolica vyzbrojiť za šesť týždňov 127 ľudí, z toho 25 kopijníkov. Na zasadnutí ihneď určili aj veliteľov Ondreja Nagya z Jánoviec, Jozefa Pappa z Machaloviec, Jána Underbuma z Kišoviec, Ondreja Sariszku (Šariského) z Betlanoviec a Jána Vargu zo Spišských Tomášoviec.[27] Každý veliteľ mal pridelených päť kopijníkov, ktorí museli narukovať do tábora pri prvej výzve, v opačnom prípade by dostali pokutu 40 zlatých. Pre vojakov určili nasledujúce podmienky: každý vojak dostával v hotovosti denne 18 denárov bez raňajok; ak raňajky dostal, peňažná čiastka bola len 12 denárov; ak by nebol so žoldom spokojný, dostal denne trikrát stravu. Každý vojak mal nárok na jednu pintu piva denne. V roku 1718 opakovane ubytovali cisárskych vojakov v miestnostiach kopijníkov. Dňa 11. novembra 1718 na zasadnutí v Machalovciach bolo nariadené dodať pre každého koňa denne šesť viedenských funtov ovsa a osem funtov sena, alebo namiesto toho šestnásť funtov slamy; na každého vojaka denne jeden viedenský funt mäsa s dvomi ražnými chlebmi, alebo namiesto toho osem grajciarov.[28]

Všetci zemania (šľachtici) žijúci na území X spišských kopijníkov mali právo zúčastňovať sa na stoličných zhromaždeniach – *generalis congregatio*, ktoré boli najvyšším správnym a súdnym fórom v stolici. Toto právo užívali od začiatku aj ich manželky.[29] Avšak na zasadnutí v Betlanovciach 24. októbra 1731 bolo rozhodnuté, že počnúc tým dňom sa ženy nesmú zúčastňovať zasadnutí, a dokonca nesmú ani vstúpiť do rokovacích miestností. Termíny zasadnutí neboli dopredu určené. Podžupan zvolával zemanov na valné zhromaždenie podľa potreby. Každému zasadnutiu, či už bolo politického alebo právneho charakteru, predsedal podžupan, ktorý otvoril a viedol rokovanie, vydával rozhodnutia a nariadenia, prerušil alebo ukončil zasadnutie. Na stoličných zhromaždeniach sa účastníci zaoberali väčšinou politickými a hospodárskymi záležitosťami. Najčastejšie sa takéto zasadnutia volali „*konvent zemanov*" (zemiansky konvent).[30]

Keďže kopijnícka šľachta sa účasťou na kongregáciách zúčastňovala na výkone verejnej správy, postupne vznikol problém, koho vlastne považovať za šľachtica. Chudobní šľachtici si často brali za manželky obyčajné sedliacke dievčatá. Títo problém nemali, mali ho obyčajní muži, ktorí si vzali za manželky dievčatá zo šľachtických rodín, prípadne ich matky pochádzali z radov šľachty. Považovali sa za šľachticov, hoci právne patrili len do skupiny slobodných ľudí, tzv. libertínov.[31] Pri sporoch sa mohli odvolať aj na pôvodné privilégium pre spišských kopijníkov z roku 1243[32], ktoré umožňovalo aj nešľachticom, ktorí sa oženili s vdovami alebo dcérami ko-

26 SA Levoča, f. SK, kongregačný protokol č. 3 z rokov 1662 – 1682, s. 383.
27 SA Levoča, f. SK, kongr. prot. č. 5 z r. 1697 – 1704, s. 457-458.
28 HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-LándsásokSzéke"*, ref. 2, s. 85.
29 CHALUPECKÝ, Prehľad vývoja verejnej správy, ref. 2, s. 129.
30 HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 34; CHALUPECKÝ, ref. 2, s. 129.
31 CHALUPECKÝ, Dejiny Betlanoviec, ref. 7, s. 98.
32 Pozri pozn. č. 2.

pijníkov, zdediť ich majetok.[33]

K libertínom patrili: v roku 1752 *v Hôrke* Martin Szopko richtár, František Bacsa, Ján Bacsa, Juraj Krucsko, Ján Gajdos, Martin Gajdos; *v Svätom Ondreji* Pavol Hmelyar richtár, Jakub Venczel, Ján Kudla, Juraj Kozik, Michal Kozik, Jakub Kozik; *v Miklušovciach* Ján Fudaleg, Andrej Fudaleg, Andrej Lipkay, Jakub Sutoris, Mikuláš Bencsko, *v Kišovciach* Pavol Tondira richtár, Tomáš Hlopko, Ján Kormos, Adam Krotak, Juraj Gall, Michal Nemecz, Matej Labus, Andrej Kutmanfaber, Ján Tomajko, Juraj Tomajko, Šimon Kubalya, Ján Polyakfaber, Ján Krucsko, Laurent Hvilya, Ján Szoja.[34]

Kopijníci sa od ostatného obyvateľstva líšili vlastnými symbolmi – pečaťou, erbom a vlajkou. Obsahom pečate od druhej polovice 14. storočia bola medvedia hlava prepichnutá kopijou, položená na turnajovej prilbe.[35] Pečať sa využívala pri vydávaní listín predstaviteľmi kopijníkov. Obsah pečatného pola sa zmenil na zasadnutí konanom 1. októbra 1608, kde bola vyhlásená nová pečať vyhotovená zo striebra, s tými istými symbolmi, ktoré boli na starej pečati. Erb „Malej župy" mal nasledujúcu podobu: *nad oválnym štítom stuha s heslom „Insignia", v strede štítu na zadných nohách sediaci medveď držiaci prednými labami tri klasy, pri hlave má hviezdu. Okolo pečate je nápis „+Sedes Superioris Decem Lanceatorum Comitatus Scepusiensis" (Horná stolica desiatich kopijníkov Spišskej stolice).* Pečať z roku 1608 bola okrúhla s priemerom 3 cm. V strede jednoduchého štítu bol hore opísaný sediaci medveď. Nad štítom boli písmená S.(edes) N.(obilium), na pravej strane D.(ecem), a na ľavej strane L.(anceatorum), v hornom rohu vpravo jedna veľká hviezda s kruhopisom „Sig.(illum) Sedis Super.(ioris) Dec.(em) Lanceatorum" (pečať desatich kopijníkov Hornej stolice). Aby nedošlo k zneužitiu starej pečate, pred hodnostármi zasadnutia ju rozbili. V roku 1625 kráľ Ferdinand II. povolil „Malej župe" nahradiť dovtedy používaný zelený vosk červeným.[36] V roku 1753 hlavný župan gróf Mikuláš Čáki (Csáky) odovzdal „Malej župe" novú pečať s návrhom, aby pečať z roku 1608 starostlivo zabalili, uzatvorili pečaťou podžupana Petra Faigela a uložili do archívu. Čákiho pečať mala 4 cm obvod s čiastočne zmenenými znakmi: *v strede pečate sedí medveď na trojvrší, v predných labách drží tri klasy. Kruhopis „*Sigilvm Svperioris Sedis Decem Lanceatorum" (Pečať desiatich kopijníkov Hornej stolice).* Túto pečať používala stolica až do spojenia so Spišskou stolicou v roku 1803. Erb kopijníkov prešiel na čestné miesto, do stredu heraldického znamenia zlúčených stolíc.[37]

Nedá sa s istotou tvrdiť, či kopijníci mali vlastnú bojovú vlajku. Až na zasadnutí 9. októbra 1663 poverili podžupana Krištofa Nemessányi-Réthyho, aby dal čo najskôr vyhotoviť vlajku z červeného taftu, zdobenú erbom „Malej župy". Podľa Hradszkého bola takáto vlajka uložená v archíve Spišskej stolice, erb bol vyšitý bavlnkou. Keďže sa na nej nenachádzal rok vyhotovenia, nie je isté, či pochádzala z roku 1663.[38]

V 18. storočí stolicu tvorilo 14 obcí: Abrahamovce, Betlanovce, Čenčice (časť obce Jánovce), Filice (časť obce Gánovce), Gánovce, Hadušovce (dnes súčasť Spišských Tomášoviec), Hôrka, Hozelec, Kišovce (časť obce Hôrka), Levkovce (časť obce Vlková), Machalovce (časť obce Jánovce), Miklušovce (časť obce Hôrka), Pikovce (časť obce Abrahamovce), Ondrej (časť obce

33 WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani.* I. Trnava 1776, s. 102-103.
34 SA Levoča, f. SK, Kongr. protokol 1749 – 1770, inv. č. 29.
35 ŽIFČÁK, František. Neznáma kopijnícka pečať zo stredoveku. In *Acta Musaei Scepusiensis 2007*, s. 99-102.
36 HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 23.
37 ŽIFČÁK, František. Pečate Stolice X spišských kopijníkov. In RAGAČOVÁ, Júlia (zost.). *Pečate a ich používatelia.* Bratislava 2007, s. 88-96.
38 HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 40-42.

Hôrka). Ľud nazýval tieto obce „*zemianske dzedziny*".

V Štátnom archíve v Levoči sa v urbároch z rokov 1772 – 1773 zachovali mená richtárov a prísažných kopijníckych obcí patriacich v súčasnosti ku Hôrke. Údaje uvádzame v nasledujúcej tabuľke:

1772 – 1773[39]		
obec	richtár	prísažní
Hôrka	Szopko Polyak	Ferko Bacsa
Kišovce	Juro Labusz	Ondrej Nemecz, Jano Szoja
Svätý Ondrej	Martin Kožik	Jakub Kožik, Juraj Kožik
Miklušovce	Simon Mlinarcsik	Pavol Fudalej, Martin Berecsak

K zmene vývoja správy stolíc došlo v dôsledku jozefínskych reforiem. Pri úprave novej správy bola zrušená aj Stolica X spišských kopijníkov a od 1. novembra 1785 bola podriadená Spišskej stolici. Tejto úprave sa kopijníci podrobili až 27. novembra. Tým „Malá župa" prestala existovať.[40] Po zrušení jozefínskych reforiem uznala generálna kongregácia Spišskej stolice 8. marca 1790 samostatnosť Stolice X spišských kopijníkov. Na tomto základe zasadala kongregácia už 16. marca a 12. mája sa konala reštaurácia. Jej obnovenie nebolo veľkým úspechom. Medzitým pokročil politický a administratívny vývoj Uhorska a do činnosti stolíc čím ďalej, tým viac zasahovali štátne orgány. Staré privilégiá postupne prestávali platiť, a aj šľachta začala strácať svoje postavenie. Týkalo sa to najmä drobnej šľachty – zemanov, ktorí tvorili takmer celú kopijnícku šľachtu. Samostatnosť stolice však netrvala dlho. K zlúčeniu obidvoch stolíc došlo začiatkom roka 1803 podľa zák. čl. 10/1802 na vlastnú žiadosť kopijníkov. Súviselo to aj s tým, že v 17. storočí mnohé zemianske rodiny schudobneli, niektoré sa dokonca stali želiarmi. Obce sa tak definitívne dostali do Spišskej stolice a začlenené boli do Tatranského okresu so sídlom v Poprade. Spišská stolica mala vtedy štyri okresy.[41]

Na Spišskú stolicu v Levoči sa 7. októbra 1837 obrátila Anna Pjatnická, rodená Benčíková (Benczíková), z Filíc nielen v svojom mene, ale aj v mene Anny, dcéry jej zomrelej sestry, ktorá bývala v Betlanovciach. Po smrti svojej sestry sa začala starať aj o sirotu Annu. Obidve pochádzali zo zemianskeho rodu, ich otec a starý otec bol zeman Ondrej Benčík (Benczik). Mal dvoch synov, Jána a Juraja, a dve dcéry, Annu a Barboru, ktorá zomrela mladá. Otec požadoval, aby po jeho smrti vydelili bratia Ján a Juraj svojim sestrám prislúchajúce čiastky z rolí, lúk, aj polí, aby každé dieťa malo od svojho otca výživné. Mladší brat Ján si po otcovej smrti vzal 100 zlatých a sestre a sirote nedal ani jeden grajciar. Sestra prosila svojich bratov, aby jej dali aj pre sirotu časť majetku v roliach a lúkach a k tomu aj pozemok vedľa humna a nejaké peniaze na postavenie domčeka. U bratov sa nedočkala žiadneho milosrdenstva a oni aj naďalej užívali nielen svoj zdedený majetok, ale aj časti majetku patriace sestre a sirote, akoby obidve nepochádzali zo zemianskeho rodu.[42]

39 SA Levoča, f. SK, Urbáre Hôrka, Kišovce, Ondrej, Miklušovce.

40 SA Levoča, f. SŽ, 340/1786 (zrušenie výsadných území a ich podriadenie Spišskej stolici). SA Levoča, f. SK, Kongregačný protokol č. 17, s. 929-947 (posledná kongregácia).

41 BIDOVSKÝ, Štátny archív v Košiciach, ref. 22, s. 167. CHALUPECKÝ, Dejiny Betlanoviec, ref. 7, s. 103. HRADSZKY, *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, ref. 2, s. 146-147.

42 SA Levoča, f. SŽ, 906/1837, šk. 692, inv. č. 1466.

V roku 1869 býval vo Filiciach v dome číslo 1 šľachtic Augustín Korponay s manželkou Ervínou, rodenou Glós (Glósz). Bývala s nimi slúžka, záhradník s rodinou, správca domácnosti s rodinou, hospodár s rodinou, kuchárka.[43] Augustín Korponay bol kráľovským radcom a podžupanom Spišskej župy.[44] Ervína, rodená Glós, pochádzala z významnej šľachtickej rodiny, ktorej náhrobné kamene sa zachovali na cintoríne v Hôrke. Sú tu pochovaní: kráľovský radca Karol Glós II. (* 3. 2. 1803 – † 10. 12. 1880), jeho manželka Mária Glós, rodená Berzeviczy (* 5. 3. 1805 – † 12. 11. 1865), ich deti *Ervína* (* 20. 1. 1831 – † 28. 6. 1895), Kálmán (Koloman) (* 20. 7. 1836 – † 9. 6. 1891) a Mária (* 14. 11. 1848 – † 19. 9. 1901).[45]

Pečať Stolice X spišských kopijníkov z roku 1753

Aj členovia ďalších šľachtických rodín zo súčasnej Hôrky zastávali v tzv. „Malej župe" významné posty: Ján Turánsky (Thuránszky) bol v rokoch 1631 – 1651 tabulárnym sudcom. Ján Mercz bol advokátom v rokoch 1759 – 1772 a Jozef Mercz v rokoch 1773 – 1781 a tiež v roku 1802. Gábor Kissoczy bol slúžnym v rokoch 1711 – 1712 a 1718 – 1719, Michal Kissoczy bol v roku 1743 úradníkom a v roku 1781 tabulárnym sudcom.[46]

Bohatí šľachtici často požičiavali peniaze chudobnejším spoluobčanom. Pri vrátení pôžičky niekedy dochádzalo aj k násilnostiam. Spomenieme tu prípad zemepána Andreja Sentandrášiho (Szentandrásyho) s manželkou, ktorý vlastnil majetky v Svätom Ondreji. Tento sa obrátil na spišského župana s prosbou o vyšetrenie jeho napadnutia v krčme v tejto obci 30. mája 1836: *„Ich Magnificentia* a *velkomožni pan vicispan hlavneg* a *milostiveg stolici persa hlava, mne nejuprimnejsi, nejlaskavegsi! Ja nizegpodepsani Andreas Szent. Andrassy spolu i z mogu manželku, z veliku poniženostu* a *plačliwima selzami pristupugeme tuto v naseg velikeg uskosti pred ich Magnificentiu* a *Pana Velkomožnego Vicispana* s *tichto smutnich pričin, a to sice: Stalo sa dne 4-ho Aprila, že som isol mogu hudobu vibirat do S. Ondrega kteru som mal mezi ludmi Svato Ondrejskima, tak vo velikim smade postaveni vstupil som do karcsmi* v *tegto dedinke S. Ondregskeg na jeden mizerni židel piwa tak nesčestliwo, že mezi kratkim časom nadpadli na mne z Boha spustene v tegto karčme pana Zafireho parobek starsi, 2-hi Sidelskeho parobek Skovranek. 3. Palka Kožika sin...".* Andrej Sentandráši v sťažnosti opisuje, ako sa mu podarilo z krčmy ujsť, ale títo „parobci" ho odviedli naspäť do krčmy, strhli z neho bundu a Zafireho sluha ho udrel palicou po hlave tak, že mu rozbil hlavu, zaliala ho krv a on pre veľkú bolesť vôbec nevidel. Keď mu na pomoc prišla manželka, útočníci ju oblievali studenou vodou. Ako svedkov uviedol Jána Kopnického, Julianu Kopnickú, Zuzanu Csuk a Štefana Kopnického. Za toto napadnutie požadoval odškodné 29 zlatých. Pri vyšetrovaní sa zistilo, že Sentandráši vyvolal v krčme bitku tým, že nadával a vybil aj jednu tabličku skla na okne. Sidelského sluha ho potom zvalil na stôl a držal ho za hrdlo. Svedkovia Kopnickí a učiteľ František Demek tvrdili, že ho Zafizeho sluha udrel a z hlavy sa mu liala krv. Aj takto niekedy končilo vrátenie dlžoby.[47]

43 SA Levoča, f. SŽ, Súpis obyvateľstva 1869, Filice, šk. 2762, inv. č. 2885.

44 SA Levoča, f. Slúžnovský úrad Spišská Sobota (ďalej SU SS), 2765/1900, šk. 215. Podľa zákonného článku XIV., §121 bolo vydané úradné povolenie na jeho pochovanie v záhrade vedľa rímskokatolíckeho kostola.

45 MALOVCOVÁ, Božena (zost.). *Hôrka. Minulosť a súčasnosť kopijníckych obcí Kišovce, Ondrej, Hôrka, Primovce, Miklušovce, Komárovce.* Obec Hôrka, 2014, s. 94-95.

46 HRADSZKY, Jozef. *A Szepesi „Tíz-Lándsások Széke"*, s. 164-176.

47 SA Levoča, f. SŽ, 465/1836, kart. 1064.

V rokoch 1850 – 1854 pôsobil v Spišskom Štvrtku Okresný súd. Tento mal mať sídlo v Hrabušiciach alebo v Spišskom Štvrtku, jeho skutočným sídlom po celú dobu jeho pôsobenia však bol Svätý Ondrej. Súd rozhodoval o majetkových a sociálnych pomeroch spišských kopijníkov a majetkových vzťahoch medzi štiavnickým opátstvom a jeho poddanými.[48]

Od roku 1851 patrili bývalé kopijnícke obce Filice, Gánovce, Hozelec, Hôrka, Kišovce, Svätý Ondrej, Miklušovce a Primovce pod Slúžnovský úrad v Spišskom Štvrtku so sídlom v Kišovciach.[49] V roku 1854, v súvislosti so zavedením definitívneho zriadenia verejnej správy, bolo presunuté sídlo do Popradu – Spišskej Soboty. Takto vznikol Popradský slúžnovský úrad, ktorý trval až do nariadenia Spišskej župy z 19. 12. 1860. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867) a po vydaní Októbrového diplomu bol Spiš rozdelený na štyri slúžnovské okresy. Jeden z nich – Podtatranský slúžnovský okres bol rozdelený na tri obvody a obce patrili do prvého obvodu. Na základe zákonného článku 18/1871 sa spomínané obce stali súčasťou obvodu Tatranského slúžnovského úradu. Po reorganizácii na základe vyhlášky Ministerstva vnútra č. 440/1894 boli začlenené pod Slúžnovský úrad v Spišskej Sobote. Obvodný notársky úrad sa nachádzal v susedných Švábovciach až do 30. júna 1925, kedy bol zrušený.[50]

48 BIDOVSKÝ, Štátny archív v Košiciach, ref. 22, s. 229-230.
49 SA Levoča, f. SU SS, 783/1851, 817/1851, šk. 1.
50 MALOVCOVÁ, Božena (zost.). *Gánovce/Filice.* Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku/ Towarzystwo Slowaków w Polsce pre Obecný úrad v Gánovciach, 2016, s. 104.

Študenti z Bratislavy na Technickej vojenskej akadémii vo Viedni do roku 1800

MIROSLAV KAMENICKÝ

Technická vojenská akadémia vo Viedni bola provizórne založená v roku 1717. Definitívne začala fungovať od roku 1720. Bola najstarším vojenským vzdelávacím ústavom svojho druhu v habsburskej monarchii.

Za otca myšlienky založenia tejto vzdelávacej ustanovizne je považovaný „radca troch cisárov", poľný maršal princ Eugen Savojský. Počas vojen o španielske dedičstvo dôverne spoznal nedostatky rakúskeho vojenského inžinierstva. Preto nabádal Karola VI. k založeniu zodpovedajúceho vzdelávacieho zariadenia. Ako už bolo uvedené, Karol VI. následne takúto akadémiu provizórne založil v roku 1717, oficiálne však začala pôsobiť až v roku 1720.[1] Jej prvým prodirektorom sa stal známy matematik, geodet, astronóm a staviteľ pevností Ján Jakub Marinoni (Johann Jakob Marinoni). Narodil sa v roku 1676 v Udine (Taliansko). Po presídlení do Viedne sa stal viedenským dvorským matematikom a astronómom. Je známy ako tvorca línie opevnení viedenských predmestí (1706)[2].

Technická vojenská akadémia po založení pomerne často menila svoje pomenovanie a dlho hľadala trvalejšie sídlo. V roku 1755 sa nasťahovala do kráľovského paláca v Gumpendorfergasse vo Viedni. V roku 1770 ju presťahovali do budovy Savojskej rytierskej akadémie a v roku 1784 dostala časť budovy Tereziánum na Favoritenstrasse.

Cieľom tejto štúdie je zistenie počtu študentov z Bratislavy, ktorí študovali na predmetnej akadémii. Pod pojmom akadémia[3] boli v stredoveku označované vyššie školy, resp. vyššie umelecké školy. Tiež niektoré univerzity boli označované pojmom akadémia. Pojem akadémia bol prenesený na tie ústavy, ktoré nemali úplné univerzitné učenie, resp. mali obsadené len niektoré profesorské miesta. V 18. storočí sa pod pojmom akadémia rozumelo vyššie odborné učilište, venované špeciálnym vedám. Existovali tiež rytierske alebo šľachtické akadémie. Prvá samostatná „inžinierska" akadémia v habsburskej monarchii bola zriadená cisárom Jozefom I. v Prahe v roku 1707. Svoju činnosť začala až za cisára Karola VI. ako stavovská inžinierska škola v roku 1718. Bolo to teda v období, kedy bola vo Viedni založená predmetná *Technická vojenská akadémia* (zvaná aj ako *Akadémia vojenského inži-*

1 JANACZEK, Gerhard. *Tüchtige Officirs und rechtschaffene Männer*. Wien : Vitalis, 2007, s. 78 an.

2 KAMENICKÝ, Miroslav. *Banícke školstvo na Slovensku do založenia Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici*. Bratislava : SAP, 2006, s. 34.

3 V staroveku sa akadémiou pôvodne nazývalo miesto severozápadne od Atén, zasvätené starému hérovi Akadémovi. Na tomto mieste začal Platón, po návrate z ciest ako 21-ročný, vyučovať. Ním založená škola sa preto volala Akadémia. KAMENICKÝ, Miroslav. Založenie a počiatky Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Súčasný stav výskumu dejín Akadémie. In DENKOVÁ, Zuzana – KAMENICKÝ, Miroslav (eds.). *Vivat Akadémia Banská Štiavnica*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2013, s. 14.

nierstva vo Viedni (K. und. K. Technische Militär-Akademie in Wien)[4].

V skúmanom období (1717 – 1800) tu študovalo 30 študentov z Bratislavy. Všetci títo študenti pri svojom nástupe na akadémiu uviedli, že pochádzajú z Bratislavy. Neznamenalo to vždy, že sa aj v Bratislave narodili. V každom prípade odtiaľto na Viedenskú vojenskú technickú akadémiu prišli. Uvádzame ich súpis:[5]

Krisar Paulus Jonas. Narodil sa v roku 1748. Do akadémie prišiel ako 16-ročný, zapísaný do matriky poslucháčov akadémie 8. decembra 1764; štúdium ukončil 1766. Následne pôsobil ako kadet v pešom pluku plukovníka Siskovicsa. Spolu s ním študoval v akadémii aj jeho brat Samuel Alexander.[6]

Krisar Samuel Alexander. Narodil sa v roku 1744. Do akadémie prišiel ako 20-ročný, zapísaný 8. decembra 1764, štúdium ukončil 1766. Následne pôsobil ako kadet v pešom pluku grófa Batthyányiho. Spolu s ním študoval v akadémii jeho brat Pavol Ján.[7]

Kecskés (Kecskes) **Andreas**. Narodil sa v roku 1752. Do akadémie prišiel ako 16-ročný, zapísaný 27. mája 1768, štúdium ukončil 1770. Následne pôsobil ako poddôstojník vo Varaždíne.[8]

Fodor Andreas. Narodil sa v roku 1753 v Bratislave. Do akadémie prišiel ako 17-ročný, zapísaný 11. marca 1770.[9]

Kecskés (Kecsés) **Josephus**. Narodený v roku 1756 v Bratislave. Do akadémie prišiel ako 16-ročný, zapísaný 8. júna 1770, štúdium ukončil 8. decembra 1771.[10]

Krisar Matthias. Narodený v roku 1753 v Bratislave. Do akadémie prišiel ako 17-ročný, zapísaný 12. septembra 1770, štúdium ukončil 1773. Po odchode z akadémie pôsobil ako praktikant v riaditeľskej kancelárii v Sibiu (Hermannstadt, Nagyszeben) v Sedmohradsku. Bol už tretím členom rodiny „Krisar" na akadémii.[11]

Krisar Josephus. Narodený v roku 1755 v Bratislave. Do akadémie prišiel ako 16-ročný, zapísaný 9. augusta 1771, štúdium ukončil 1774. Štvrtý člen rodiny Krisar na akadémii. Po odchode z akadémie pôsobil v kancelárii Uhorskej kráľovskej komory v Bratislave.[12]

Lutz Carolus. Narodený v roku 1756 v Bratislave. Do akadémie prišiel ako 16-ročný. Jeho otec bol dvormajstrom „Chaoskej" základiny[13]. Do akadémie sa zapísal 1. septembra 1772, štúdium ukončil 1775. Následne pôsobil ako kadet vo vojenskom ženijnom zbore (Cadet im Pontonier-Corps). V akadémii spolu s ním študoval jeho brat Joseph Lutz.[14]

---

4 KISSNÉ BOGNÁR, Krisztína. *Magyarországi diákok* a *bécsi tanintézetekben 1526 – 1789*. Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2004, s. 401.

5 Mená študentov uvádzame v tej forme, ako boli uvedené v príslušných školských matrikách.

6 GATTI, Friedrich. *Geschichte der K. und K. Technischen Militär*-Akademie, I. Wien 1901, s. 229.

7 GATTI, *Geschichte I,* ref. 6, s. 229.

8 GATTI, *Geschi*chte I, ref. 6, s. 238.

9 GATTI, *Gesch*ichte I, ref. 6, s. 288.

10 GATTI, *Ges*chichte I, ref. 6, s. 289.

11 GATTI, *Geschi*chte I, ref. 6, s. 289.

12 GATTI, *Geschich*te I, ref. 6, s. 292.

13 Chaosschen Stiftung – základina, ktorú zriadil Konrad Richthausen, slobodný pán z Chosu v r. 1663 za účelom starostlivosti o osirelých chlapcov. Sídlo mala od r. 1666 vo Viedni na Kärtnerstrasse. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Chaossches_Stiftungshaus. Citované 16. 12. 2019.

14 GATTI, *Geschich*te I, ref. 6, s. 295.

Lutz Josephus. Narodený v roku 1758. Do akadémie prišiel ako 14-ročný spolu s bratom Karolom. Zapísal sa 1. septembra 1772, štúdium ukončil o rok skôr ako jeho brat, teda v roku 1774. Následne pôsobil ako vojak v pešom regimente.[15]

Guggenberger Ignatius. Narodený v roku 1758. Do akadémie prišiel ako 15-ročný. Jeho otec bol obchodníkom. Do akadémie sa zapísal 16. novembra 1773, štúdium ukončil 1778. Následne pôsobil ako kadet v pešom regimente Preysach.[16]

Újházy Wilhelmus, **von**. Narodený v roku 1764. Do akadémie prišiel ako 16-ročný, jeho otcom bol generál habsburskej armády. Do akadémie sa zapísal 24. marca 1775, štúdium ukončil 1778. Následne pôsobil ako vlajkonosič – kadet v pešom regimente Arhemberg.[17]

Klement (Clement) **Georgius.** Narodený v roku 1758. Do akadémie vstúpil ako 18-ročný. Pochádzal z lekárskej rodiny. V akadémii zapísaný 1. marca 1776, štúdium ukončil 1778. Následne nastúpil do pešieho regimentu „Arcivojvoda Ferdinnad ako vlajkonosič – kadet.[18]

Beer Ferdinandus. Narodený v roku 1762. Pochádzal z úradníckej rodiny. Do akadémie prišiel ako 15-ročný 15. novembra 1777, štúdium ukončil v roku 1779.[19]

Újházy Carolus, **von**. Narodený v roku 1761. Do akadémie vstúpil ako 17-ročný 11. mája 1778. Jeho otcom bol generál habsburskej armády. V roku 1778, keď Karol začal študovať, ukončil v akadémii štúdium jeho brat Wilhelm. Karol Ujházy študoval v akadémii do roku 1782. Následne pôsobil ako kadet v ženijnom vojsku.[20]

Fischer Antonius, **von**. Narodený v roku 1765. Pochádzal z rodiny vojenského chirurga. Do akadémie vstúpil ako 15-ročný 30. októbra 1780. Štúdium ukončil už 19. mája 1781. V matrike je poznámka, že štúdium ukončil z dôvodu úmrtia.[21]

Krapf Albertus, **von.** Narodený v roku 1765. Pochádzal z lekárskej rodiny. Do akadémie vstúpil ako 15-ročný 17. novembra 1780, štúdium ukončil v roku 1784. Následne pôsobil ako kadet v ženijnom vojsku.[22]

Wörisch Carolus, **von**. Narodený v roku 1765. Do akadémie vstúpil ako 15-ročný 24. augusta 1780, štúdium ukončil v roku 1784. Následne pôsobil ako kadet v ženijnom vojsku.[23]

Schneemayer Godofredus. Narodený v roku 1766. Jeho otcom bol obchodník s drevom. Do akadémie vstúpil ako 15-ročný 23. mája 1781, štúdium ukončil v roku 1785. Študoval teda nezvykle dlho – 5 rokov. Následne pôsobil ako kadet v pešom regimente Hildburghausen.[24]

15 GATTI, Geschichte I, ref. 6, s. 295.
16 GATTI, *Geschi*chte I, ref. 6, s. 297.
17 GATTI, *Gesch*ichte I, ref. 6, s. 303.
18 GATTI, *Geschicht*e I, ref. 6, s. 304.
19 GATTI, *Geschi*chte I, ref. 6, s. 309.
20 GATTI, *Gesch*ichte I, ref. 6, s. 314.
21 GATTI, *Geschi*chte I, ref. 6, s. 320.
22 GATTI, *Gesch*ichte I, ref. 6, s. 321.
23 GATTI, Geschichte I, ref. 6, s. 323.
24 GATTI, *Ge*schichte I, ref. 6, s. 328.

Heinbucher Josephus. Narodený v roku 1767. Do akadémie vstúpil ako 15-ročný 8. novembra 1782. Štúdium ukončil v roku 1786. Následne pôsobil ako vlajkonosič v pohraničnom pešom regimente (im Oguliner Grenz-Inf.-Reg.).[25]

Schneemayer Ferdinandus. Narodený v roku 1769. Jeho otcom bol obchodník s drevom. Do akadémie vstúpil ako15-ročný 29. októbra 1784. Štúdium ukončil v roku 1785. V matrike je pri jeho mene poznámka, že bol zo štúdia vylúčený.[26]

Forster Johannes. Narodený v roku 1769. Do akadémie vstúpil ako 16-ročný 2. apríla 1785, avšak už 29. decembra tohože roku štúdium ukončil.[27]

Ghequier Franciscus, **von**. Narodený v roku 1771. Jeho otcom bol dvormajster u grófa Feketeho. Do akadémie vstúpil ako 15-ročný 20. februára 1786. Štúdium ukončil v roku 1788. Následne pôsobil ako kadet v regimente Nassau.[28]

Rogendorf Ernestus, gróf. Narodený v roku 1774. Jeho otcom bol major habsburskej armády. Do akadémie vstúpil v nezvyklo nízkom veku ako 12-ročný 31. augusta 1786. Štúdium ukončil už v nasledujúcom roku (1787). V matrike je poznámka, že prestúpil na Tereziánsku vojenskú akadémiu vo Viedenskom Novom Meste.[29]

Zichy Franciscus, gróf. Narodený v roku 1785. Do akadémie vstúpil v nezvyklo nízkom veku ako 11-ročný 3. mája 1786. Štúdium ukončil v roku 1787. Spolu s ním na akadémii študoval aj jeho brat Leopold Zichy.[30]

Zichy Leopoldus, gróf. Do akadémie nastúpil ako 14-ročný 3. mája 1786 spolu s bratom Františkom. Štúdium ukončil spolu s bratom v roku 1787.[31]

Landgraff Samuel, **von**. Narodený v roku 1774. Jeho otec bol splnomocnenec baróna Prandaua. Do akadémie vstúpil ako 14-ročný 24. novembra 1788. Štúdium ukončil v roku 1790. Následne pôsobil ako kadet v pešom regimente Zedtwitz.[32]

Barthelti Amandus. Narodený v roku 1775. Do akadémie vstúpil ako 14-ročný v roku 1789.[33]

Aidon Franciscus Xaverius. Narodený v roku 1767. Do akadémie vstúpil ako 16-ročný v roku 1789.[34]

Limp Emanuel, **von**. Narodený v roku 1784. Do akadémie vstúpil ako 16-ročný v roku 1799.[35]

25 GATTI, Geschichte I, ref. 6, s. 330.
26 GATTI, *Geschichte I,* ref. *6,* s. 339.
27 GATTI, *Ges*chichte I, ref. 6, s. 361.
28 GATTI, *Ges*chichte I, ref. 6, s. 363.
29 GATTI, *Geschi*chte I, ref. 6, s. 364.
30 GATTI, *Geschi*chte I, ref. 6, s. 365.
31 GATTI, *Ges*chichte I, ref. 6, s. 365.
32 GATTI, *Ges*chichte I, ref. 6, s. 369.
33 KAMENICKÝ, Miroslav – SZÖGI, László. Študenti z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1918. Bratislava : Post Scriptum, 2017, s. 181.
34 KAMENICKÝ, SZÖGI, Študenti z Bratislavskej stolice, ref. 33, s. 181.
35 KAMENICKÝ, SZÖGI, Študenti z Bratislavskej stolice, ref. 33, s. 181.

Esterházy (Eszterházy, Esterházi) **Vincentius** (Vincenz, Vincent), gróf. Narodil sa 25. 10. 1786 v Bratislave.[36] Bol príslušníkom zvolenskej vetvy rodu Esterházi, jeho otcom bol Karol Esterházi (1756 – 1828), matkou Alžbeta, rod. Festetičová, mal brata a sestru. Do akadémie vstúpil ako 14-ročný v roku 1800. Štúdium ukončil v roku 1803. Následne slúžil v armáde – 1805 nadporučík, 1809 kapitán, 1827 plukovník, potom generálmajor. Roku 1805 sa zúčastnil na ťažení do Talianska. V roku 1809 sa vyznamenal v bitke pri Asperne, v ktorej Napoleon utrpel prvú porážku.[37] Vincent Esterházi bojoval aj v ďalších bitkách napoleonských vojen (1813 – 1814). V roku 1814 bol vyznamenaný Radom Márie Terézie. V roku 1817 sa oženil, jeho manželkou sa stala Mária Sofia Lichtensteinová. V roku 1827 sprevádzal so svojím vojenským oddielom pápeža Pia VII. na jeho ceste z francúzskeho vyhnanstva do Ríma. Istý čas tiež pôsobil ako veliteľ vojenských útvarov v Brne. Bol majiteľom panstva Sládkovičovo. Zomrel 19. októbra 1835 v Ledniciach (Česká republika) vo veku 47 rokov.[38]

Celkovo možno konštatovať, že na Technickej vojenskej akadémii vo Viedni študovalo od jej založenia v roku 1717 do roku 1800 z celého Uhorska 72 študentov.[39] Z nich z Bratislavy bolo až 30 študentov, čo znamená 41 %. Podobné hodnoty sme zistili aj pri ďalších viedenských vysokých školách (teda vysoký percentuálny podiel študentov z Bratislavy). Z toho možno konštatovať, že viedenské vysoké školy boli už od stredoveku u študentov z Bratislavy veľmi populárne. Štúdium na viedenských vysokých školách pokračovalo aj po založení prvých univerzít v samotnom Uhorsku. Nebola tu rečová bariéra a dôležitá bola aj blízkosť Bratislavy. Množstvo absolventov tejto školy sa neskôr uplatnilo na rôznych vojenských pozíciách armády habsburskej monarchie.

36 *Slovenský biografický slovník,* II. zv. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 32. https://gw.geneanet.org/ptexier?lang=en&n=esterhazy+de+galantha&oc=0&p=vincent. Citované 12. decembra 2019.

37 Bitka pri Asperne sa odohrala 21. – 22. mája 1809 medzi Francúzskom a habsburskou monarchiou východne od Viedne pri rakúskych obciach Aspern a Essling. Bitka skončila porážkou francúzskeho cisára Napoleona Bonaparta. Napoleon však následne v bitke pri Wagrame zvíťazil, a tak odčinil svoju porážku pri Asperne. KOVÁŘÍK, Jiří. *Napoleon na Dunaji. Aspern* a *Wagram*. Praha : Epocha, 2009, s. 110 an.

38 https://gw.geneanet.org/ptexier?lang=en&n=esterhazy+de+galantha&oc=0&p=vincent. Citované 12. decembra 2019. KAMENICKÝ, Miroslav – SZÖGI, László. Študenti z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1918. Bratislava : Post Scriptum, 2017, s. 181. *Slovenský biografický slovník*, II. zv. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 32.

39 KISSNÉ BOGNÁR, Krisztína. *Magyarországi diákok* a *bécsi tanintézetekben 1526 – 1789*. Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2004, s. 401-404.

Puškárska rodina Čermákovcov v Bratislave

PAVOL VALACHOVIČ

Bratislava patrila a patrí od svojho vzniku až do súčasnosti k najvýznamnejším hospodárskym centrám na Slovensku. V stredoveku i ranom novoveku v mnohých odvetviach remeselnej výroby určovala vývojovú líniu nielen na Slovensku, ale aj v blízkom či vzdialenejšom susedstve. Okrem iných remesiel to môžeme sledovať aj v oblasti puškárstva a vývoja tohto umelecko-remeselného odvetvia.

Zachované archívne materiály dokazujú, že pušky a puškárske remeslo zohrávali v dejinách Bratislavy významnú úlohu. Český historik Jan Durdík na základe komorných kníh, založených v Bratislave už v prvej polovici 15. storočia, v jednej štúdii dokázal, že v polovici 15. storočia existovala v Bratislave puškárska dielňa, pričom sa puškárske remeslo postupne vyčleňovalo z rozvinutého kováčskeho remesla do samostatného remesla, ktoré zásobovalo mesto novým druhom výrobkov.[1] V druhej štúdii publikoval inventár pušiek mesta Bratislavy s opisom ich rozmiestnenia na hradbách mesta. Bratislava mala v tomto období k dispozícii asi 120 rôznych pušiek s rôznymi vlastnosťami.[2] To dokazuje, že jednotlivé pušky, o ktoré sa starali miestni puškári, boli rozmiestnené podľa potreby a dosahu streľby, čiže sa nepoužívali „na vytváranie odstrašujúceho hluku", ako sa niekedy tvrdí, ale že boli presne zastrieľané a puškárski majstri, prípadne iní strelci, veľmi dobre vedeli, ktoré miesta pred hradbami dokážu ochrániť a každého, kto sa dostal do dosahu konkrétnych zbraní, dokázali prinajmenšom raniť.

V práci Jana Durdíka pokračoval slovenský historik a bývalý pracovník Slovenského národného múzea Alojz Vyčislík, ktorý excerpoval komorné knihy Bratislavy z 15. storočia a na ich základe dokázal, že už koncom 15. storočia existovala v Bratislave vyspelá „puškárska škola" s majstrami, ktorí vyrábali nové zbrane pre Bratislavu i pre ďalších záujemcov.[3]

Alojz Vyčislík v archívnych materiáloch našiel 22 puškárskych majstrov, ktorí pôsobili v Bratislave v 15. storočí. Niektorí majstri sa uvádzajú v prameňoch len raz, napríklad Ján v roku 1434, František v roku 1439, alebo Ján z Kremnice v roku 1440. Väčšinou sa títo majstri uvádzajú s nemeckými menami, ale zaujímavý je puškársky majster Janko Schedrich, ktorého krstné meno sa v roku 1439 uvádza v slovenskej podobe.

Iní majstri pôsobili v Bratislave niekoľko rokov, alebo dokonca niekoľko desaťročí. O puškárskom majstrovi Vítovi sú záznamy z rokov 1439 až 1449, o Mikulášovi z rokov 1439 a 1440, ale aj z roku 1458, Ján, ktorý prišiel do Bratislavy z rakúskeho Kremsu, sa uvádza

1 DURDÍK, Jan. Pracovní postupy v Bratislavské puškařské huti v I. polovině 15. století. In *Historie a vojenstvi*, 1957, roč. 16, č. 3, s. 301-327.

2 DURDÍK, Jan. Bratislavský inventář palných zbraní z roku 1434. In *Historie a vojenství*, 1967, roč. 16, č. 4, s. 573-592.

3 VYČISLÍK, Alojz. Výrobcovia pušiek v Bratislave v 15. storočí. In *Zborník Slovenského národného múzea 63 – História 9*, 1969, s. 75-87.

v rokoch 1440 – 1444. Ďalší puškársky majster – Henrik, pôsobil v Bratislave od roku 1444 až do roku 1465 a ďalší majster s menom Ján pôsobil dokonca od roku 1464 až do konca storočia – posledný uvedený rok je 1500. V tejto súvislosti treba uviesť, že je pomerne ťažko rozlíšiť niekoľko osôb s rovnakým krstným menom, preto sa niekedy v odbornej literatúre uvádza, že v takýchto prípadoch môže ísť o tú istú osobu. V druhej polovici 15. storočia pôsobil aj majster Pavol (v komorných knihách sú o ňom záznamy z rokov 1471 – 1482).

Avšak najviac záznamov našiel Alojz Vyčislík o majstrovi Jorigovi Schollovi. Hoci je jeho pôsobenie v Bratislave vymedzené rokmi 1440 až 1463, početne je to najčastejšie spomínaný majster – v komorných knihách sa jeho meno uvádza až osemnásťkrát! Už v roku 1443 sa uvádza ako člen komisie, ktorá robila súpis zbraní v majetku Bratislavy, ich rozmiestnenie a ktorému ako vojenskému veliteľovi podliehali tieto zbrane. Z roku 1454 pochádza zápis v komorných knihách o tom, že tento puškársky majster vyrobil pre Bratislavu delo, pre ktoré kolesá vyrobil iný majster s menom Jorig.

Delo na dobovej rytine Hansa Burgkmaira, 1515

Rozvoj puškárskeho remesla a nárast puškárskych majstrov viedli k tomu, že v Bratislave v roku 1571 vznikol cech, ktorý vtedy ešte zlúčil do jednej organizácie puškárov, hodinárov a zámočníkov, teda majstrov jemných kovospracujúcich remesiel.[4] V cechových artikuloch sa odráža skutočnosť, že cech sa pokladal predovšetkým za náboženskú inštitúciu, resp. za inštitúciu, ktorá sa starala o duchovné záležitosti členov cechu.

V prvom článku predpisov sa členovia cechu zaväzovali, že budú uctievať a sláviť všetky sviatočné dni a predovšetkým vždy 6. novembra na sviatok sv. Leonarda (v prameňoch je jeho meno uvedené v nemeckej verzii ako sv. Lienhardt) sa u svojho cechmajstra mali zísť všetci majstri, učni a tovariši, aby oslávili svoj cechový deň.

Majster, ktorý by neprišiel na tento sviatočný deň a neospravedlnil by svoju neúčasť, bude potrestaný odovzdaním jednolibrovej sviečky, učeň a tovariš pollibrovej sviečky (čl. 2 štatútov).

Predstavitelia cechu sa starali aj o prípravu novej generácie puškárskych majstrov a prirodzený rozvoj cechovej výroby. Každý majster mohol raz za tri roky prijať do učenia učňa, pričom mohol mať zároveň maximálne dvoch učňov. Ak to porovnávame s neskoršími zvyklosťami, keď jeden majster mal aj viac učňov, vidíme, že v počiatkoch cechu ešte remeslo puškárov nebolo také rozvinuté. Majster bol zodpovedný za svojho učňa, dokonca sa mu musel postarať o vhodné oblečenie počas učňovskej doby. Niektoré neskoršie práce, píšuce o tvrdom vykorisťovaní učňov a tovarišov, sú aspoň v tomto smere čiastočne nepravdivé.

Z roku 1596 sa zachovali predpisy cechu, v ktorom sa opäť spojili puškári, zámočníci a hodinári, pričom ich počet rozšírili nožiari. Z roku 1661 sa v Archíve mesta Bratislavy

4 ŠPIESZ, Anton. *Štatúty bratislavských cechov*. Bratislava 1978.

zachovali predpisy cechu, v ktorom boli už len puškárski majstri.[5]

V prvých dvoch cechových artikuloch sa uvádzajú predpisy pre majstrov rôznych remesiel, preto sú všeobecnejšie, ale v ďalších predpisoch sa už uvádzajú konkrétne povinnosti, ktoré musia pri výrobe zbraní puškárski majstri splniť, aby prešli majstrovskými skúškami a stali sa plnoprávnymi majstrami. Rozvoj puškárskeho remesla sa prejavil aj vo výrobe kvalitných, jemnejších a zdobenejších zbraní, ktoré sa vyrábali už nielen pre obranu mesta, ale aj pre bohatých súkromníkov, pričom tieto zbrane – aj podľa výzdoby – slúžili ako poľovnícke zbrane.

Posledná štvrtina 16. storočia a prvá polovica 17. storočia znamenali pre bratislavských puškárov prudký rozmach. Prejavil sa nielen v technickom pokroku, keď knôtové neforemné ťažké zbrane vystriedali ľahšie poľovnícke i vojenské pušky s kolieskovým a od polovice 17. storočia aj s kresadlovým zámkom, ale aj v tom, že v roku 1661 predložili puškárski majstri richtárovi Bratislavy nové cechové predpisy samostatného puškárskeho cechu. Nešlo však o cech „büchsenmacherov" – výrobcov pušiek, ale o cech „büchsenschifterov" – majstrov, ktorí (podľa odbornej terminológie) len skladali pušky z cudzích súčiastok. Ako však ukazujú cechové predpisy, v Bratislave táto prísne deliaca čiara asi neexistovala, pretože člen puškárskeho cechu musel byť schopný vyrobiť nielen hlavne, ale napríklad aj kompletný pár pištolí.[6]

Už úvodná časť cechových predpisov je veľmi zaujímavá, pretože uvádza, že k vtedajšiemu starostovi Bratislavy sa dostavili dvaja majstri, ktorí požiadali o schválenie cechových predpisov. Stalo sa tak 8. júna 1661 a predpisy priniesli na radnicu dvaja puškárski majstri Konrad Wilhelm Ubelhack a Ján Krištof Nüber (Hans Christof Nueber). Založenie samostatného puškárskeho cechu podporili aj puškári „kráľovského slobodného banského mesta Schemnitz" a „ctihodný a skúsený majster Tobias Hössler z kráľovského dvora". Bratislavskí puškári teda rozvinuli asi rozsiahlejšiu akciu a snažili sa získať morálnu podporu aj u druhov z Kremnice, ale predovšetkým z hlavného mesta ríše.

Na rozdiel od predpisov predchádzajúceho cechu sa už nekládol dôraz na náboženské povinnosti, prípadne náboženskú stránku cechovej organizácie. Pravdepodobne sa to pokladalo za takú samozrejmú vec, že sa to nemuselo zapísať v cechových predpisoch.

Od začiatku však predpisy nového cechu kládli veľký dôraz na členstvo v cechovej organizácii. Hneď v úvode stanovujú cechové predpisy, že ak sa chce stať niekto v Bratislave puškárskym majstrom, musí preukázať svoj počestný pôvod a narodenie písomnými dokladmi a takisto musí dokázať aj svoje vyučenie v remesle (čl. 1 štatútov).

Nové cechové predpisy boli oveľa podrobnejšie ako cechové predpisy zo 16. storočia, čo je pochopiteľné, pretože v novom cechu sa spojili majstri jedného remesla a požiadavky mohli byť špecifikovanejšie. Umožňovali podrobnejšie sledovať zaradenie majstrov, tovarišov a učňov do jednej organizácie, spolkový život ale aj podmienky výroby špecifického remesla.

Rozširovanie výroby pušiek sa odrazilo aj v náraste údajov o konkrétnych puškárskych majstroch: daňové súpisy, záznamy o majstrovských skúškach, ale napr. aj záznamy o puškárskych učňoch v Bratislave (o nich nižšie), ale predovšetkým signované zbrane uvádzajú jed-

5 Tamže, s. 371-375. Ďalšie štatúty cechu bratislavských puškárov uviedla NEMCOVÁ, Zuzana. *Počiatky puškárskeho remesla v Bratislave*. In *Vojenská história*, 1998, roč. 2, č. 2, s. 87-92.

6 NEMCOVÁ, Počiatky puškárskeho remesla, ref. 5, s. 91. Cechové predpisy publikoval ŠPIESZ, *Štatúty*, ref. 4, s. 371-375.

notlivých majstrov i majstrovské rodiny – niekedy jedna generácia, ale niekedy aj dvoj– či viacgeneračné rodiny puškárskych majstrov v Bratislave dosvedčujú výrobu remeselne kvalitných a umelecky zdobených zbraní.

Puškárski majstri na rytine Josta Ammana, 1568

Čermákovci

Jednou z najvýznamnejších puškárskych rodín v Bratislave v 18. a 19. storočí bola rodina Čermákovcov.

Dejiny rodiny sa začali – pokiaľ vieme – písať v polovici 18. storočia. Roku 1714 sa učil vo Viedni Ján Čermák z Litomyšle, dňa 16. júna 1741 sa vo Viedni zapísal do učenia v miestnom puškárskom cechu Karol Čermák (vtedy sa písal ako Karl Czermak), syn puškárskeho majstra z Brandýsa nad Labem v Čechách.[7] Po vyučení vo Viedni sa nevrátil do rodného mesta, ale usadil sa v Bratislave, kde sa v roku 1750 stal mešťanostom, zároveň sa prihlásil na zloženie majstrovských skúšok a 3. marca toho istého roku predložil svoje majstrovské kusy. Na základe toho sa stal členom puškárskeho cechu. V daňových súpisoch mesta Bratislavy sa potom spomína takmer tridsať rokov (1756 – 1785). Okrem vlastnej výrobnej činnosti sa úspešne venoval výchove puškárskeho dorastu dvadsaťšesť rokov (1750 – 1776). V zoznamoch učňov sa uvádza sedem učňov, ktorí sa u neho učili (medzi nimi aj jeho syn Bernard), okrem toho v rokoch 1751 – 1784 bol ručiteľom ďalším dvadsiatim trom učňom z celej Európy, ktorí sa učili u iných bratislavských puškárskych majstrov.

Pravdepodobne s menom tohoto puškárskeho majstra sa v archívnych materiáloch Bratislavy uvádzajú rôzne udalosti. Bez uvedenia krstného mena sa v tzv. Protocole actionale z roku 1767 spomína majster Čermák, ktorý svoje zbrane zastreľoval v priekope pri Michalskej bráne, pričom tri guľky zasiahli blízkostojaci dom.[8]

Výrobky signované Carl Czermak (ale aj Csermack, Csermacc) s udaním miesta výroby Prespurg (aj Prespurk) mu prisúdil už bratislavský archivár Ladislav Kémeny. Tieto zbrane – pištole, nachádzajúce sa v zbierkach Maďarského národného múzea (Magyar Nemzeti Museum), publikoval tamojší odborník Ferencz Temesváry. Je to jednak pištoľ, výrobcom presne datovaná do roku 1777, ako aj nedatovaný, ale na základe technického a umeleckého stvárnenia a rozboru zaradený do 18. storočia, pár pištolí. Okrem týchto pištolí Ladislav Kémeny poznal aj ďalšie zbrane prisudzované Karolovi Čermákovi v zbierkach rodiny Pálffyovcov, grófa Drehojowského a v kaštieli v Topolčiankach. Jedna puška – kresadlová guľovnica, signovaná Karolom Čermákom, sa mala nachádzať aj v zbierkach Okresného múzea v Hlohovci.

Karol Čermák (Carl Czermak) patrí k posledným veľkým puškárom v Bratislave v 18. storočí. Spolu s Franzom Grohem (Krohem) a Georgom Schwartzom udržovali kontinuitu vo výrobe strelných zbraní až do začiatku 19. storočia.

V rokoch 1790 – 1805 môžeme v Bratislave sledovať v činnosti puškárskych majstrov

7 SCHEDELMANN, Hans. *Die Wiener Büchsenmacher und Büchsenschäfter*. Wien 1942, s. 51 a 55.
8 KÉMENY, Lajos. Die Büchsenmacher in Pressburg. In *Grenzbote*, 1931, č. 94, s. 10.

určité vákuum, spôsobené Veľkou francúzskou revolúciou a napoleonskými vojnami.

Z dielne tohoto Čermáka pochádzajú aj ďalšie zbrane, ktoré sa dnes nachádzajú v zbierkach Maďarského národného múzea (Magyar Nemzeti Muzeum).[9] Jednak je to pár kresadlových pištolí, signovaných menom CZERMAK a datovaných do roku 1777 (inv. č. 56.3996.1-2) a takisto pár perkusných pištolí, signovaných CZERMACG PRESPURG, ktorý maďarský odborník múzea Ferencz Temesváry datuje do 18. storočia (inv. č. 56.5034.1-2).

V rodinnej tradícii pokračoval Bernard Čermák, syn Karola Čermáka. Učňovské roky si odkrútil u svojho otca a s učením skončil roku v 1784. V zozname učňov sa však neuvádzajú mená ručiteľov. O sedem rokov neskôr – v roku 1791 sa prihlásil na majstrovské skúšky a 2. marca 1792 predložil aj svoj majstrovský výrobok, takže sa podobne ako jeho otec stal príslušníkom bratislavského puškárskeho cechu. V daňových súpisoch mesta sa s jeho menom stretávame v rokoch 1790 – 1829,[10] pričom v rokoch 1810 – 1811 zastával aj funkciu cechmajstra bratislavského puškárskeho cechu. Zo zoznamu puškárskych učňov vieme, že v rokoch 1808 – 1815 sa u neho vyučili traja učni, a v rokoch 1809 – 1811 bol ručiteľom ďalším trom učňom, ktorí sa učili u iných majstrov.

Roku 1808 prijal do učenia svojho prvého učňa a zároveň sa spomína v prameňoch ako cechmajster. Túto funkciu zastával až do roku 1812. Ani potom sa neprestal venovať svojmu remeslu. Vyvrcholením jeho diela v puškárskom cechu neboli ani tak jeho výrobky a strelné zbrane, ale práca, na ktorú sa podujal roku 1820.

Majstrovi Bernardovi Čermákovi vďačíme aj za jeden dôležitý archívny materiál. V roku 1821 prepísal starú knihu učňov,[11] ktorú v Bratislave viedli od roku 1735. Pôvodne sa záznamy viedli chronologicky, neskôr sa záznamy zapisovali na voľné miesta knihy a stali sa chaotickými a neprehľadnými, pretože majstri zapisovali nové údaje podľa toho, kde knihu otvorili.

Údaje v tejto knihe učňov sú veľmi dôležité a plné údajov o puškárskom cechu v Bratislave. Okrem mena učňa sa uvádza jeho pôvod, ručitelia učňa, ktorými bývali buď bratislavskí majstri alebo rôzni známi a rodinní príslušníci, dátum vstupu učňov do učenia a dátum ukončenia ich školenia. Tieto záznamy sa týkajú 135 učňov, ktorí sa učili v Bratislave. Väčšinou to boli učni z Bratislavy alebo Slovenska, ale aj z celého Uhorska či Čiech, Viedne a Sliezska, a dokonca sa jeden záznam týka učňa Franza Caderana zo Španielska, ktorý sa v Bratislave vyučil v rokoch 1814 – 1819. Dôležité sú aj údaje o konkrétnych bratislavských puškárskych majstroch, pretože môžeme sledovať ich pôsobenie či už ako ručiteľov alebo majstrov, u ktorých sa učili budúci puškárski majstri.

Majster Bernard prepísal celú knihu, na základe pre nás dnes neznámych a nedochovaných materiálov, doplnil niektoré údaje prvých učňov a veľmi pekným a čitateľným rukopisom doviedol zápisy až do svojho obdobia. Po ňom však puškárski majstri opäť zapisovali údaje ľubovoľne. Zhodou okolností sa zachovali obe knihy učňov, takže môžeme porovnávať, čo majster Čermák zapísal a doplnil.

Z týchto údajov sa dozvedáme tiež, že v rokoch 1795 – 1798 sa učil aj tretí nositeľ mena Čermák – Ján (Johann Czermak). Nie je však uvedené, u ktorého majstra sa učil, jedine, že

9 TEMESVÁRY, Ferenc. *Pistolen. Feuerwaffen des Ungarischen Nationalmuseums I*. Budapest 1988, Nr. 364, s. 211 a 274.

10 Archív mesta Bratislavy, Ce 81.

11 AMB, CE Kniha učňov.

jeho ručiteľmi boli ďalší dvaja významní bratislavskí puškárski majstri Franz Grohe a Juraj (Georg) Schwartz. Zatiaľ nevieme ďalšie údaje o jeho pôsobení ako puškárskeho majstra. V poznámkach o pôvode učňa je však uvedené, že je synom (puškárskeho?) majstra. Zatiaľ nevieme, či zostal v Bratislave alebo odišiel preč, ani či vôbec pôsobil ako puškársky majster. Je dosť možné, že v pohnutých udalostiach revolučných rokov a ustavičných vojen spojených s Napoleonovými pohybmi aj v oblasti Bratislavy, zahynul.

Z dielne Čermákovcov v Bratislave pochádza viac ako sto poľovníckych pušiek signovaných Carl CZERMAK alebo len CZERMAK, ktoré sa nachádzajú v rôznych múzeách na Slovensku, ale aj v zahraničí. Ktorému z rodiny Čermákovcov však môžeme pripísať tú-ktorú zbraň, keď z Bratislavy poznáme troch v jednej rodinnej línii?

Na nasledujúcich riadkoch uvádzame opisy pušiek signovaných menom Čermák, ktoré sa nachádzajú v zbierkach rodiny Pálffyovcov na Červenom Kameni. Meno je striebornej farby, charakteristicky „písané" kapitálkami s veľkým začiatočným písmenom C.

Je to jedna z najbohatších zbierok historických zbraní, ktorá na Slovensku existuje, pričom vznikala organicky činnosťou jednotlivých členov rodiny. Jej členovia si priamo a systematicky objednávali výrobky bratislavských puškárov (nielen Čermákovcov).

ČK Z – 55, ČK 4803
Puška so šesťuholníkovou hlavňou do polovice, druhá polovica valcovitá. Signovaná štyrmi výraznými krížikmi umiestnenými vedľa seba a nad sebou, vložená mosadzná značka CERMAK (rozmiestnená v dvoch riadkoch), nad textom je korunka. Kresadlový zámok je železný, bohato zdobený loveckými výjavmi – zobrazený je jeleň, pes, stromy. Protizámková doska je tiež železná, čiernená, prepletané rastlinné úponky. Pažba je drevená, na hrdle pažby sú reliéfne rastlinné úponky. Botka pažby je železná, dvojdielna. Spúšťový oblúk drevený. Na pažbe vpravo dolu otlačok pálffyovského pečatidla. Dĺžka zbrane 120 cm, hlaveň dlhá 82 cm, ráž zbrane 10 mm.

ČK Z – 82, ČK 4762
Puška so šesťuholníkovou hlavňou, na tŕni hlavne sa nachádza číslica 2. Kresadlový zámok železný, signovaný CZERMAC IN PRESPVRG, protizámková doska mosadzná, prerezávaná. Pažba je drevená s mosadznou garnitúrou, na hrdle pažby vlastnícky štítok bez značky. Dĺžka pušky 133 cm, dĺžka hlavne 94,5 cm, ráž 12 mm, so siedmimi drážkami.

ČK Z – 50, ČK 4802
Hlaveň pušky je signovaná CZERMAK, písmená tauzované bielym kovom. Hlaveň je šesťuholníková do jednej tretiny, potom valcovitá. Pažba je drevená, hrdlo pažby zdobené rybinou, na ľavej strane je lícnica, zdobená výraznejšími rastlinnými ornamentami. Spúšťový oblúk je drevený, krytý kovovým pásikom. Dĺžka pušky 120 cm, dĺžka hlavne 82 cm, ráž 12 mm, vývrt so siedmimi drážkami.

ČK Z – 306 – ČK 4877
Hlaveň pušky je do polovice šesťuholníková, potom valcovitá, vnútri drážkovaná (sedem drážok). Na hornej ploche hlavne signatúra CARL Czermak. Zámková doska je oceľová, reliéfny pás zobrazuje jeleňa a štylizovaný les, ornament zdobí aj kohútik. Protizámková doska je oceľová, na reliéfe je zobrazený pes, ktorý naháňa srnu, okolo vyobrazenia je drobný reliéf. Pažba pušky je drevená a hladká, na ľavej strane sa nachádza lícnica so schematizovaným rastlinným ornamentom, vpravo sa nachádza otlačok erdödyovského pečatidla. Dĺžka pušky 121 cm, dĺžka hlavne 82 cm, ráž 16 mm.

ČK Z – 63 ČK 4804
Hlaveň pušky je do polovice šesťuholníková, druhá polovica valcovitá. Na hornej hrane hlavne sa nachádzajú štyri kríže, na dolnej hrane je rám s menom CER/MAK rozdeleným do dvoch riadkov, v ďalšom štvorci sa nachádza ríšske jablko s krížom, na hlavni je číslo 16. Zámková doska je oceľová, bohato zdobená – pes naháňa jeleňa, okolo sú rastlinné ornamenty, ktoré sa nachádzajú aj na kohútiku. Protizámková doska je prerezávaná rastlinnými prútikmi. Pažba je drevená, hladká, vľavo je lícnica s rastlinným ornamentom, na hrdle pažby sa nachádza prerezávaný štítok, pravdepodobne je sekundárne dotvorená rytinou. Botka pažby je oceľová, na nej je štylizovaná tvár s vyplazeným jazykom, vpravo sa nachádza otlačok. Celková dĺžka: 121 cm, hlaveň 82 cm, vývrt hlavne je hladký, ráž 14 mm.

ČK Z – 293 ČK 4897
Hlaveň pušky je šesťuholníková, vnútri sedem drážok. Na hornej hrane je signatúra IN CZERMAK (sic!). Zámok je oceľový, kohút zdobený reliéfom dvoch ležiacich psov, doplnené schematickými ornamentami na okrajoch. Protizámková doska je mosadzná, hladká. Pažba je drevená, hladká, vľavo lícnica s mosadzným štítkom a rastlinnými ornamentami, na hrdle mosadzný vlastnícky štítok hladký, botka je mosadzná. Spúšťový oblúk je drevený s mosadznými prúžkami. Celková dĺžka 125 cm, hlaveň je dlhá 85 cm, ráž 16 mm.

ČK Z – 103 ČK 4870
Hlaveň pušky je do polovice šesťuholníková, potom valcovitá, vnútri je sedem drážok. Na hornej hrane hlavne je signatúra CARL CZERMAK, na hlavni číslica 9. Zámok je oceľový, kohút zdobený s reliéfom psa, ktorý v štylizovanom lese naháňa jeleňa, zvyšok tela kohúta zdobí rastlinný ornament. Pažba je drevená, vľavo je lícnica so zjednodušeným ornamentom. Botka je oceľová, na hrdle pažby je vlastnícky štítok s okrajovým ornamentom, bez vlastníckej značky. Protizámková doska je oceľová, opäť s reliéfom psa naháňajúcim jeleňa, okraj je zdobený drobným ornamentom. Spúšťový oblúk je drevený s oceľovými prúžkami. Celková dĺžka 118 cm, dĺžka hlavne 89 cm, ráž 14 mm.

ČK Z – 313 ČK 4901
Hlaveň pušky je šesťuholníková, vnútri sedem drážok, na hornej ploche je signatúra CZERMAK. Cieľnik je oceľový, muška mosadzná. Zámok je oceľový, na ňom je signatúra CZERMAK PRESBURG, meno puškára zdobí rastlinný ornament. Pažba je drevená, hladká, vľavo je lícnica s rastlinným ornamentom, botka je mosadzná, na hrdle pažby sa nachádza mosadzný vlastnícky štítok, je hladký, bez označenia vlastníka. Spúšťový oblúk je drevený s mosadznými prúžkami. Na pravej strane je otlačok pečatidla. Celková dĺžka 119 cm, dĺžka hlavne 81,5 cm, ráž 16 mm.

ČK Z – 293, ČK 4896
Hlaveň pušky je do polovice šesťuholníková, druhá polovica valcovitá, na hornej ploche je signatúra (biela tauzia) CZERMAK, za menom je drobný štítok s trojriadkovým textom PRE/SP/URG, za ním číslica 5. Zámok je oceľový, hladký, nesignovaný, protizámková doska je oceľová, hladká. Pažba je drevená, hladká, na ľavej strane lícnica s rastlinným ornamentom. Hrdlo pažby je zdobené drobnou rybinou. Botka pažby je oceľová, hladká.
Špúšťový oblúk je drevený s oceľovými prúžkami. Vpravo na pažbe červený voskový otlačok. Celková dĺžka 120 cm, dĺžka hlavne 82 cm, ráž 14 mm.

ČK Z – 326 ČK 4891
Kresadlová puška, hlaveň je šesťuholníková, na hornej hrane je signatúra CZERMAK v striebornej tauzovanej kartuši. Zámok je oceľový bez výzdoby, hladký, protizámková doska je oceľová, hladká. Pažba je drevená, vľavo je lícnica s jemným rastlinným ornamentom, na hrdle pažby je oceľový vlastnícky štítok, hladký. Spúšťový oblúk je drevený s oceľovým pásikom, garnitúra je oceľová.

ČK Z – 64 ČK 4900
Puška s kresadlovým zámkom, zámková doska je signovaná CZERMAK PRESPURG.
Hlaveň je šesťuholníková so šiestimi drážkami, signovaná CZERMAK (mosadzná tauzia), na tŕni je číslica 1. Pažba je drevená, hladká, vľavo je lícnica s jemným rastlinným ornamentom, botka pažby je mosadzná. Na hrdle pažby je mosadzný vlastnícky štítok. Spúšťový oblúk je drevený s mosadzným pásikom. Celková dĺžka 119 cm, dĺžka hlavne 81,5 cm, ráž 16 mm.

ČK Z – 89 ČK 4759
Hlaveň pušky je do jednej tretiny šesťuholníková, zvyšok valcovitý. Na hornej hrane dva štítky, jeden tvarovaný a prelamovaný s menom Czer/mak v dvoch riadkoch, druhý štítok štvorcový s vyobrazením jeleňa. Zámok je oceľový, hladký, bez signatúry, medzi pružinami PRESPURG, pri kohútiku a na spodnom okraji meno CZERMAK. Pažba je drevená, vpravo je puzdro pre tesnenie a guľky, vľavo lícnica, po okrajoch drobná rybina. Protizámková doska je oceľová, hladká. Botka pažby je z bieleho kovu (oceľ), na hrdle pažby je vlastnícky štítok, hladký. Spúšťový oblúk je drevený s kovovým prúžkom. Celková dĺžka 136 cm, dĺžka hlavne 98,5 cm, ráž 16 mm, vývrt hladký.

ČK Z – 325 ČK 4858
Hlaveň pušky je do polovice šesťuholníková s hladkým vývrtom, potom valcovitá. Na hornej hrane je signatúra CZERMAK (mosadzná tauzia, za menom tvarovaný rámik s textom PRE/SP/URG, na tŕni číslica 3. Zámok je oceľový, hladký, protizámková doska je oceľová, hladká. Pažba je drevená, hladká, vľavo sa nachádza lícnica s rastlinným ornamentom, botka je oceľová, na hrdle pažby je oceľový vlastnícky štítok. Spúšťový oblúk je drevený, s oceľovým prúžkom. Celková dĺžka 120 cm, dĺžka hlavne 82,5 cm, ráž 16 mm.

Za zásluhy? Niekoľko poznámok o hodnote vyznamenaní a zásluhách ich nositeľov[1]

IGOR GRAUS

Cesta k vyznamenaniam je niekedy taká strmá,
že po nej treba liezť štvornožky.
Emanuel Wertheimer

Moderné vyznamenania vo faleristickom ponímaní (t. j. nositeľné a neprenosné ocenenia zásluh), ktoré vznikli so zámerom odmeňovania lojality, vernosti, odvahy, chrabrosti, zásluh a iných skutkov hodných odmeny vykonaných v prospech panovníka alebo štátu, od počiatku svojej existencie mali (a majú dodnes) celkom prirodzene politický charakter. Práve ten však vyznamenaniam často dodáva nežiaducu nejednoznačnosť a niekedy ich dokonca povyšuje na bytostne politické symboly a proklamácie. Politika tiež často prevažuje nad akýmikoľvek zásluhami alebo ich dokonca úplne nahrádza. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime bližšie ozrejmiť dôsledky politického charakteru niektorých vyznamenaní, ktoré sa prejavovali v súvislosti s ich udeľovaním.

Výsostne politický význam mali napríklad britské, francúzske, španielske a neskôr aj americké, tzv. mierové medaily určené pre náčelníkov jednotlivých domorodých indiánskych kmeňov. Mali byť symbolom mieru a fyzickým dôkazom potvrdenia mierovej zmluvy. Udeľovali sa im pri príležitosti podpisovania zmlúv alebo pri riešení iných dôležitých záležitostí. Z histórie však veľmi dobre vieme, aký negatívny dopad mali tieto zmluvy na ďalšie osudy domorodých obyvateľov.[2]

Ako ďalší príklad môžeme uviesť vracanie vyznamenaní z politických dôvodov. Všetkým sú veľmi dobre známe protesty veteránov z vojny vo Vietname z roku 1971, kedy bývalí vojaci pred budovu Kongresu vo Washingtone odhadzovali svoje vyznamenania. Podobné akcie sa však konali napríklad aj v júni 2012, keď počas summitu NATO v Chicagu veteráni z Iraku a Afganistanu svoje vyznamenania na protest proti pokračujúcej vojne hádzali smerom k miestu konania summitu.[3]

V októbri 1965 britská kráľovná Alžbeta udelila Rad Britského impéria 5. triedy štyrom členom skupiny Beatles. V novembri 1969 svoje vyznamenanie John Lennon krá-

1 Referát s rovnakým názvom, vychádzajúci zo štúdie, autor predniesol na konferencii *Morálne autority v našich rodinách*, ktorú usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť v Martine 16. – 17. októbra 2019.

2 NUTE, Grace Lee. Indian medals and certificates. In *Minnesota History Magazine*, 1944, vol. 25, no. 3, s. 265-270, novšie napríklad BEAL, Bob. An Indian Chief, an English Tourist, a Doctor, a Reverend, and a Member of Parliament : The Journeys of Pasqua´s Pictographs and the Meaning of Treaty Four. In *The Canadian Journal of Native Studies*, 2007, vol. 27, no. 1, s. 109-188.

3 REILLY, Ward. *Iraq & Afghanistan War Veterans „Return" Their War Medals to Obama. Occupy Batton Rouge*. 9. 6. 2012, http://occupybr.com/2012/06/09/iraq-afghanistan-war-veterans-return-their-war-medals-to-obama/.

ľovnej vrátil na znamenie nesúhlasu s britskou politikou týkajúcou sa vojny v Nigérii – Biafre a vo Vietname a tiež proti tomu, že jedna jeho pieseň v rebríčku hitov klesla na 15. miesto.[4] Zaujímavé je, že viacero osôb vrátilo svoj Rad Britského impéria práve na protest voči tomu, že radom boli vyznamenaní členovia Beatles. Napríklad plukovník Frederick Wagg kráľovnej vrátil svojich 12 vyznamenaní získaných za boje v oboch svetových vojnách s tým, že „*vyznamenanie Beatles je výsmechom všetkého, čo predstavuje táto krajina. Počul som ich spievať a hrať a myslím si, že je to hrozné.*“[5]

Rad Britského impéria

V marci 2008 pred britským parlamentom vrátilo vyznamenania 50 vojnových veteránov na protest voči diskriminácii nepálskych Gurkhov, ktorí slúžili v britskej armáde.[6] V júni roku 2008 svoje vyznamenania vrátil aj 87-ročný veterán z 2. svetovej vojny, starší seržant Tul Bahadur Pun na protest voči tomu, že ho odmietli ošetriť v nemocnici. Gurkha bol pritom jedným z desiatich žijúcich nositeľov najvyššieho britského vojenského vyznamenania, Viktóriinho kríža a bol vyznamenaný mnohými ďalšími vyznamenaniami.[7]

Len málokto vie, že vyznamenania sa na znamenie protestu vracali aj u nás – archív českej Kancelárie prezidenta republiky za roky 1962 – 1992 eviduje celkom 41 osôb, ktoré v rámci svojho protestu vrátili do 100 vyznamenaní.[8]

Vyznamenania sa však z politických dôvodov nielen vracali, ale aj odnímali. Za všetky môžeme uviesť dva typické príklady. Britská kráľovná Viktória s ohľadom na svoj nemecký pôvod Rad Podväzku prepožičala viacerým panovníkom a príslušníkom nemecky hovoriacej šľachty. Po potopení parníka Lusitánia počas 1. svetovej vojny v roku 1915 formálne vylúčila z Radu Podväzku rakúsko-uhorského cisára, nemeckého cisára, württemberského kráľa a viacerých nemeckých princov a vojvodov. Vzhľadom na blízke rodinné väzby sa predpísaný obrad degradácie ôsmich osôb konal v relatívnej tichosti bez štandardného obradu pošliapania erbov a zástav a ich vyhodením z kaplnky svätého Juraja vo Windsore do zámockej priekopy – iba sa zvesili a odložili, pričom kovové tabuľky s menami vylúčených osôb zostali aj naďalej upevnené na príslušných laviciach a neboli

4 HESS, Brady. The Beatles and the Government : A Relationship with the Aristocracy and the British Monarchy. In PREGNALL, Andrew – ARQUETTE, Jason – MANHART, Allyson – GOGGINS, Helen (eds.). *Welcome to the Beatles*. Blacksburg : Virginia Tech Department of History, 2018, s. 260. ISBN 978-0-9979201-5-4.

5 HESS, ref. 4, s. 258.

6 SMIT, Martina. *Gurkhas return medals over ‚discrimination‘*. In The Telegraph, 19. 3. 2008, https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1582157/Gurkhas-return-medals-over-discrimination.html.

7 *Daily Mail Reporter: Gurkha, 87, who won the VC returns war medals to Downing Street after being refused free hospital care*, 25. 6. 2008, https://www.dailymail.co.uk/news/article-1029303/Gurkha-87-won-VC-returns-war-medals-Downing-Street-refused-free-hospital-care.html.

8 Kancelář prezidenta republiky. Archiv Kanceláře prezidenta republiky. Údaje z archívneho fondu Sbírka odňatých a vrácených vyznamenání (SOV) (1928) 1962 – 2011 sú dostupné: https://www.prazskyhradarchiv.cz/cs/archivkpr/archivni-fondy-a-sbirky/archivni-fondy-a-sbirky.

im odobraté ani insígnie radu.[9]

V roku 2001 francúzsky prezident Jacques Chirac počas svojej oficiálnej návštevy Sýrie prezidentovi Bašírovi al-Assadovi prepožičal veľkokríž Radu Čestnej légie. V roku 2019 v dôsledku sýrskej politiky francúzska vláda začala robiť prípravy formálneho procesu odobratia tohto vyznamenania, ale sýrska strana ju predbehla a do Francúzska vrátila rad s komentárom, že „*pre prezidenta Assada nie je cťou nosiť vyznamenanie udelené vazalskou vládou Spojených štátov, ktoré podporujú teroristov*."[10]

Zatiaľ čo vyznamenávanie cudzích panovníkov sa v minulosti dialo iba vo výnimočných prípadoch, s praxou rozsiahlej diplomatickej výmeny vyznamenaní medzi hlavami štátov začal francúzsky cisár Napoleon (sám bol nositeľom 23 radov).[11] V tejto praxi sa úspešne pokračuje dodnes vo všetkých krajinách sveta bez ohľadu na skutočné zásluhy vyznamenaných osôb – v tomto prípade preto nejde o vyznamenanie konkrétnej osoby, ale o symbol a o politické gesto.[12] Z obrovského množstva príkladov môžeme uviesť aspoň jediný – v októbri 2013 pricestoval na oficiálnu návštevu Slovenska francúzsky prezident Francois Hollande a slovenskému prezidentovi Ivanovi Gašparovičovi odovzdal veľkokríž Radu Čestnej légie. On sám na oplátku dostal veľkokríž Radu Slovenského dvojkríža. Avšak v roku 2015 za zneškodnenie teroristu vo vlaku od toho istého francúzskeho prezidenta dostali traja americkí turisti a jeden Brit tiež Rad Čestnej légie, ale iba jeho najnižšiu, piatu triedu – rytiersky kríž.[13]

Rad Čestnej légie

Zatiaľ čo súčasná prax diplomatickej výmeny vyznamenaní sa týka iba hláv štátov a veľvyslancov, v minulosti sa vyznamenaniami príliš nešetrilo. Napríklad v roku 1909 počas oficiálnej návštevy Švédska ruský cár prepožičal 344 radov a udelil 599 medailí a 40 vecných darov. A švédska strana odovzdala Rusom len 63 radov, 300 medailí a 9 vecných darov. Nižší počet švédskych vyznamenaní nebol diplomatickým prehreškom, ale dôsledkom ich udeľovania už v predchádzajúcom roku v Rusku počas sobáša veľkokňažnej

9 BEGENT, Peter J. – CHESSHYRE, Hubert. *The Most Noble Order of the Garter. 650 Years.* London : Spink & Son, 1999, s. 270-271. ISBN 978-1-90204-020-2.

10 *Bachar al-Assad rend sa Légion d'honneur à la France, „esclave des Etats-Unis"*. In Le Parisien, 19. 4. 2018, http://www.leparisien.fr/politique/bachar-al-assad-rend-sa-legion-d-honneur-a-la-france-esclave-des-etats-unis-19-04-2018-7673658.php.

11 TULARD, Jean. Napoleon decoré. In TULARD, Jean (ed.): *La berline de Napoléon. Le mystére du butin de Waterloo.* Paris : Albin Michel, 2012, s. 118-126. IBN 978-2-22620-813-2.

12 PUGA, Benoit. Avant – propos. In CHEFDEBIEN, Anne de – DUTHEIL, Tom – TROUPLIN, Vladimir (eds.): *Une certaine iedée de la France... et du Monde. Charles de Gaulle á travers ses décorations.* Bruxelles : Peter Lang, 2019, s. 10. ISBN 978-2-8076-0968-6.

13 *France train shooting : Hollande awards Legion d'honneur*. In BBC News, 24. 8. 2015, https://www.bbc.com/news/world-europe-34037580.

Márie Pavlovny s vojvodom Södermanlandom.[14]

Ako sme už uviedli, prezidenti alebo hlavy štátov sa automaticky stávajú najväčšími zberateľmi vyznamenaní, a ak mali predtým aj vojenskú minulosť, ich počty sú často veľmi vysoké. Ako príklad môžeme uviesť osobu britského vojaka a neskôr politika Winstona Churchilla. Počas svojho života získal celkom 37 vyznamenaní, z toho v období pred 1. svetovou vojnou 7 vyznamenaní, počas 1. svetovej vojny 4 vyznamenania, medzi vojnami 4 vyznamenania, počas 2. svetovej vojny 15 vyznamenaní a po vojne 7 vyznamenaní.[15] Patril k tým osobám, pre ktorých zbieranie vyznamenaní predstavovalo istú vášeň, a to najmä v mladosti. Počas svojej dovolenky v roku 1895 sa vybral na Kubu, kde bojoval v radoch koloniálnej španielskej armády proti povstalcom. Za účasť v boji získal španielsku medailu za kubánsku výpravu 1895 – 1898 a španielsky Rad Za vojenské zásluhy 1. triedy. Následne požiadal o preloženie do Južnej Afriky a v dopise svojej matke napísal: „*Pár mesiacov v Južnej Afrike by mi vynieslo Juhoafrickú medailu a so všetkou pravdepodobnosťou tiež Hviezdu Britskej Juhoafrickej spoločnosti. Odtiaľ potom rýchlo do Egypta, aby som sa mohol za rok či dva vrátiť s dvomi ďalšími vyznamenaniami.*“[16]

Ďalším vojakom, ktorý sa stal prezidentom (1953 – 1961) bol americký generál Dwight Eisenhower, ktorý za svoj život získal 56 vyznamenaní, z toho väčšinu za svoje zásluhy počas 2. svetovej vojny.

Podobnú kariéru mal aj francúzsky generál Charles de Gaulle. Je zaujímavé, že generál za svoje bojové aktivity počas 1. a 2. svetovej vojny získal iba 19 vyznamenaní, pričom štyri z nich mu boli udelené v období medzi vojnami a ďalšie až počas výkonu prezidentskej funkcie, čiže spolu mal 91 vyznamenaní.[17]

V prijímaní veľkého počtu vyznamenaní príliš nezaostávali ani bývalí československí prezidenti, a to ani nemuseli mať profesionálnu vojenskú minulosť, ako napríklad generál Ludvík Svoboda, ktorý získal 85 vyznamenaní. Pozoruhodne veľký počet vyznamenaní súvisí s jeho vojenskou kariérou – prvé vyznamenania získal už počas 1. svetovej vojny podobne ako Klement Gottwald a Antonín Zápotocký. Zatiaľ čo Antonín Novotný získal iba 15 vyznamenaní, jeho kolegovia v prezidentskej funkcii boli podstatne úspešnejší – Tomáš Garrigue Masaryk 34, Antonín Zápotocký 41, Klement Gottwald 45, Gustáv Husák 52, Eduard Beneš 57 vyznamenaní.[18] Keď sa pozrieme do zoznamu ich vyznamenaní, na prvý pohľad nás upúta podivuhodná skutočnosť, že napríklad Eduard Beneš, ktorý vojnu prežíval v bezpečí vo Veľkej Británii, bol nositeľom Medaily Za chrabrosť pred nepriateľom, ale účastníci útoku na zastupujúceho ríšskeho protektora Reinharda Heydricha, Jan Kubiš a Jozef Gabčík, ju už nedostali. Vyznamenanie sa pritom od roku 1940 udeľovalo tým, „*ktorí preukázali činom osobnú statočnosť pred nepriateľom na bojišti vnútornom alebo zahraničnom.*“[19]

14 TILLANDER-GODENHIELM, Ulla: *The Rusian Imperial Award System during the Reign of Nicholas II. 1894 – 1917*. Helsinki : Vammalan Kirjapaino Oy, 2005, s. 352. ISBN 951-9057-58-7.

15 RUSSELL, Douglas, S.. *The orders decorations and medals of Sir Winston Churchill*. Hopkinton, NH : International Churchill Society of the United States, 1990, s. 97-98. ISBN 978-0943879062.

16 PELLING, Henry. *Winston Churchill*. Praha : Levné knihy KMa, 2006, s. 49. SBN 80-7309-346-4.

17 K vyznamenaniam generála De Gaulla podrobnejšie In CHEFDEBIEN, Anne de – DUTHEIL, Tom – TROUPLIN, Vladimir (eds.). *Une certaine iedée de la France... et du Monde. Charles de Gaulle á travers ses décorations*. Bruxelles : Peter Lang, 2019. ISBN 978-2-8076-0968-6.

18 FIDLER, Jiří. *Vyznamenání prezidenta republiky* – Řád *Bílého lva. Katalog k výstavě*. Praha : Historický ústav Armády České republiky, 2000.

19 Nariadenie vlády republiky Československej č. 5 zo dňa 20. decembra 1940. Úřední věstník československý 2,

Podobne Antonín Zápotocký, ktorý roky 1939 – 1945 strávil vo väzeniach a v koncentračnom tábore, bol nositeľom Radu Slovenského národného povstania ktorý sa udeľoval za aktívnu účasť v SNP a tiež Radu Bieleho leva za víťazstvo, ktorý sa udeľoval za mimoriadne vojenské zásluhy počas 2. svetovej vojny. Vlastníctvo uvedených vyznamenaní však bolo dôsledkom aplikácie ustanovení zákona o vyznamenaniach, podľa ktorého prezidentovi automaticky prináležali najvyššie stupne všetkých štátnych vyznamenaní.[20]

Z predchádzajúceho vyplýva, že na získanie vyznamenaní bolo potrebné zastávať správnu funkciu, ale ešte lepšie bolo narodiť sa v správnej rodine. Obľúbenou činnosťou v mnohých panovníckych dynastiách totiž bolo udeľovanie vyznamenaní novorodencom alebo malým deťom. Napríklad syn cisára Napoleona získal Rad Čestnej légie v deň svojho narodenia.[21] Následníci trónu vo všeobecnosti dostávali vyznamenania zvyčajne v rovnaký deň, ostatné panovnícke deti až po dovŕšení určitého veku.

Snáď jedinú výnimku predstavuje ruský cár Peter Veľký, ktorý jednoznačne odmietol zvyk dekorovania princov už priamo v kolíske alebo v útlej mladosti, a to z troch dôvodov. Prvým bola skutočnosť, že pri vyznamenaní radom sa musí prihliadať jedine na osobné kvality a zásluhy, ktoré deti nemôžu mať. Okrem toho mladíci ešte nemajú potrebný vek na to, aby mohli chápať povinnosti voči symbolike radu. Navyše, cárske deti sa od ostatných odlišujú aj bez radu svojim vysokým pôvodom a v prípade, ak rad nedostanú automaticky, v jeho očakávaní sa budú usilovať zaslúžiť si ho.[22]

Podivná prax vyznamenávania detí sa však udržuje dodnes. Ako príklad môžeme uviesť Leonoru, španielsku princeznú z Astúrie, ktorá dostala Rad Zlatého rúna vo veku 10 rokov s odôvodnením, že ide o *„pokračovanie sekulárnej tradície španielskeho kráľovského domu udeľovať a dávať insígnie Radu Zlatého rúna tým, ktorí sú povolaní v následníctve španielskej koruny*“[23], zatiaľ čo napríklad francúzsky prezident Sarkozy rovnaké vyznamenanie dostal vo veku 56 rokov *„ako prejav tradičného priateľstva medzi Francúzskom a Španielskom*.“[24]

Ľudovít Napoleon, syn Napoleonovho brata Ľudovíta, ktorý bol po istú dobu kráľom Holandska, sa stal v rokoch 1848 – 1852 prvým francúzskym prezidentom a následne cisárom Napoleonom III. Po nástupe do prezidentského úradu postupne získal 7 zahraničných vyznamenaní, zatiaľ čo po nástupe na cisársky trón až 39 vyznamenaní. Jeho syn Eugen Ľudovít Napoleon Bonaparte počas svojho krátkeho života (1856 – 1879) získal 29 vyznamenaní, z toho 3 okamžite po svojom narodení a jedno mu bolo udelené in memoriam. Oproti tomu jeho

1941, č. 1.

20 Zákon Národného zhromaždenia republiky Československej č. 268/1936 Zb. o radoch a tituloch, §1 ods. 3: *„Prezidentovi republiky prináležia najvyššie stupne všetkých týchto vyznamenaní, podrží si ich aj keď prestane byť prezidentom republiky.“*

21 WATTEL, Michel – WATTEL, Béatrice. *Les Grand´ Croix de la Légion* d´ *honneur de 1805 á nos jours. Titulaires francais et* étrangers. Paris : Archives et Culture, 2009, s. 548. ISBN 978-2-35077-135-9.

22 Projekt stanov radu z roku 1720, Hlava IV. – O povinnostiach rytierov. In ZAMYSLOVSKIJ, E. E. – PETROV, I. I. (eds.). *Istoričeskij očerk rossijskich ordenov i sbornik osnovnych ordenskich statutov*. Sankt-Petersburg : Tipografia V. S. Balaševa, 1891, 2. časť, s. 9-10.

23 Real Decreto 978/2015, de 30 de octubre, por el que se concede el Collar de la Insigne Orden del Toisón de Oro a Su Alteza Real doña Leonor de Borbón y Ortiz, Princesa de Asturias. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2015-11718.

24 Real Decreto 1765/2011, de 25 de noviembre, por el que se concede el Collar de la Insigne Orden del Toisón de Oro a Su Excelencia Nicolas Sarkozy, Presidente de la República Francesa. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2011-18623.

matka, cisárovná Eugénia, získala iba 10 vyznamenaní.[25] Princ všetky vyznamenania získal samozrejme bez preukázania akýchkoľvek zásluh.

Ďalším príkladom človeka s mnohými vyznamenaniami, získanými bez akýchkoľvek zásluh, môže byť František Ferdinand d´ Este. Ide o jedného z mnohých bezvýznamných habsburských arcivojvodov, ktorého okrem jeho smrti preslávilo najmä patologické zabíjanie zvierat. Za svoj aktívny, 42 rokov trvajúci strelecký život, zabil celkom 274 902 kusov zvierat, čo je priemerne 18 kusov denne. (Jeho denný rekord však bol 2 763 kusov v roku 1908). Ani v tejto disciplíne však nepatril medzi najlepších – jeho súčasník, anglický politik Frederik Oliver Robinson, druhý markíz z Riponu, zastrelil až 556 813 zvierat.[26]

Ale vráťme sa k vyznamenaniam. Arcivojvoda František Ferdinand d´ Este, podobne ako ostatní bezvýznamní arcivojvodovia, získal svoj Rad Zlatého rúna až vo veku 19 rokov (v roku 1878). Svoje druhé vyznamenanie, veľkokríž belgického Radu Leopolda získal v rámci štandardnej výmeny vyznamenaní počas sobáša korunného princa Rudolfa s belgickou princeznou Štefániou o tri roky neskôr (1881) a o ďalších 5 rokov (1886) získal veľkokríž saského Radu Rutovej koruny. Toto vyznamenanie opätovne súviselo so sobášom, tentoraz však jeho mladšieho brata Otta so saskou princeznou Máriou Jozefou Luizou. Potom však nastala zásadná zmena. V roku 1889 sa stal následníkom trónu a v priebehu 25 rokov dostal až 52 vyznamenaní iba z titulu svojej funkcie.[27]

Predchodca Františka Ferdinanda v následníctve trónu, korunný princ Rudolf, však Rad Zlatého rúna získal, s ohľadom na svoje postavenie, už pri narodení. V rovnaký deň sa zároveň stal vojakom v hodnosti plukovníka a tiež majiteľom pešieho pluku č. 19. Za to, že dospel do plnoletosti, dostal veľkokríž Radu Svätého Štefana.[28]

Ohľadom zásluh pri udeľovaní vyznamenaní rakúskym arcivojvodom, môže ako príklad poslúžiť jeden z nich, pôvodne toskánsky veľkovojvoda Leopold Ferdinand Salvádor, od roku 1902 už iba občan Leopold Wölfling, ktorý napísal: *„Môj zmysel pre smiešne ma prinútil, aby som si ponechal ako suveníry Zlaté rúno a ďalšie rady a medaily. .... Ak vám pred očami tak márnivo štrngám touto blýskavou kolekciou medailí, dúfam, že vás skôr pobaví než unaví, keď dodám, že s výnimkou jednej nenápadnej malej medaily, ktorú som dostal za záchranu života jedného námorníka, mi za celý život nebola udelená žiadna medaila za skutočný prejav nejakej vojenskej alebo námornej udatnosti! Tieto medaily boli v Rakúsku v mierových dobách iba ozdobou na blúzach tých armádnych dôstojníkov, ktorí boli vďaka svojmu dostatočne vysokému spoločenskému postaveniu uznaní za hodných,*

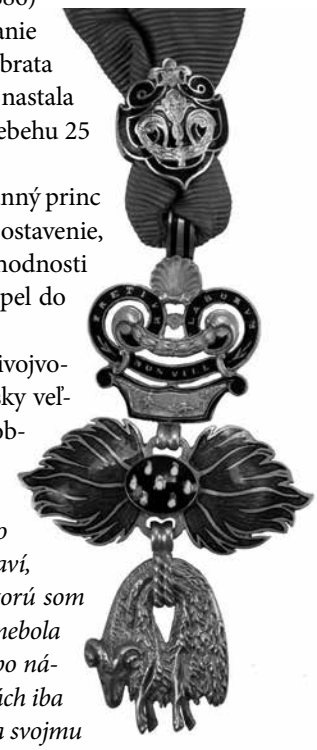

Rad Zlatého rúna

25 CHEFDEBIEN, Anne de – WODEY, Laurence (eds.). Écrins *imperiaux. Splendeurs diplomatiques du Seconde Empire*. Paris : Société des amis du musée national de la Légion d' honneur et des ordres de chevalerie, 2011, s. 220-223. ISBN 2-901644-17-1.

26 KING, Greg – WOOLMANSOVÁ, Sue. *Vražda arcivévody. Sarajevo 1914 a příběh lásk,y který změnil svět*. Trnová : Bourdon, 2017, s. 202.

27 CHRAMOSTA, Jiří. František Ferdinand d´ Este a jeho vyznamenání. In *Drobná plastika*, 1997, roč. 34, č. 1, s. 34-36.

28 HAMANNOVÁ, Brigitte. *Rudolf. Korunní princ a rebel*. Praha : Odeon, 1993, s. 18, 72.

aby ich dostali."[29]

Rovnaký počet, čiže jediné vyznamenanie za preukázané zásluhy získal aj samotný cisár František Jozef I. Problémom je, že okolnosti udeľovania ruského Radu Svätého Juraja 4. triedy aj panovníkovi, označujú rakúski akademickí životopisci ako „*hrdinský čin*", ktorého sa „*dopustil*" v roku 1849 pri opätovnom obsadení Györu. Mladý panovník, ktorý bol začlenený až do tretieho práporu, prešiel do mesta po horiacom moste spolu s ďalšími tromi dôstojníkmi. Tento „*hrdinský skutok*" kalila iba skutočnosť, že mesto v tom čase už bolo dávno obsadené cisárskymi jednotkami.[30]

Oproti tomu ruské veľkoknieža a cárov bratranec Andrej Romanov v roku 1914 odmietol prijať navrhnuté vyznamenanie s tým, že si ho nezaslúži, pretože slúžil na štábe frontu iba necelý mesiac a nikdy nebol pod priamou delostreleckou paľbou.[31]

Nezaslúžene sa však dalo získať aj najvyššie a najprestížnejšie vyznamenanie – Rad Zlatého rúna. Pôvodne bolo od roku 1430 laickým rytierskym rádom s limitovaným počtom osôb a o vstupe do neho až do roku 1559 rozhodovali voľby. Uvedenú skutočnosť pekne ilustruje jedna anekdota (bez ohľadu na to či je pravdivá): rímskonemecký cisár a španielsky kráľ Karol V. každému, kto ho žiadal o insígnie rádu Zlatého rúna, odpovedal, že ako cisár alebo kráľ z neho síce môže urobiť knieža alebo markgrófa, v žiadnom prípade ho však nemôže prijať do rádu Zlatého rúna, pretože na to je potrebné posúdenie a súhlas všetkých jeho spolubratov v ráde a on je povinný rešpektovať ich rozhodnutie.[32] Avšak po roku 1559 (čiže za vlády jeho syna Filipa II.) panovník už nebol viazaný výsledkom volieb a rádová insígnia sa pretransformovala na vyznamenanie, o udelení ktorého rozhodoval iba on sám.

Po roku 1700 je navyše doložená prax kancelára radu Zlatého rúna Jána Theodora Imbsena, ktorý za úplatu výrazne ovplyvňoval výber nových rytierov, pretože rúno sa dalo s využitím dobrých známostí na cisárskom dvore a veľkej sumy peňazí doslova kúpiť. Preukazným svedectvom nových praktík bol napríklad prípad kniežaťa Xavera Waltera Dietrichsteina, ktorý bol nositeľom viacerých významných funkcií a dvorských hodností, ale dlhodobo sa márne usiloval o získanie insígnie Radu Zlatého rúna. Jeho nominácia v roku 1721 síce spočiatku vyzerala nádejne, ale keď sa z dobre informovaných zdrojov dozvedel, že aj tentoraz obíde naprázdno, jeho sestra Erdmunda Terézia, kňažná Liechtensteinová, mu navrhla drahé, ale osvedčené riešenie – Dietrichstein mal okamžite do cisárovej pokladnice zložiť sumu v minimálnej hodnote 4 000 dukátov a napísať list kancelárovi Imbsenovi, v ktorom mu mal sľúbiť niekoľko stoviek dukátov za vybavenie insígnie. Podľa mienky jej priateľky grófky Kinskej je

29 WÖLFLING, Leopold. *Z arcivévody hokynářem. Paměti habsburského arcivévody Leopolda Toskánského*. Vimperk – Praha : Papyrus – JEVA, 1996, s. 112-113.

30 VOCELKA, Karl – VOCELKOVÁ, Michaela. *František Josef I. Císař rakouský a král uherský*. Praha : Paseka, 2017, s. 77.

31 Vyznamenanie cárovi navrhol náčelník štábu severozápadného frontu, generál V. A. Oranovskij a Andrej ho mal dostať počas cárovej osobnej návštevy na frontovom štábe. V rozhovore s generálom sa vyznamenanie neúspešne pokúsil odmietnuť a následne svoje odmietnutie oznámil veľkokniežaťu Nikolajovi Nikolajevičovi. Na nasledujúci deň dostal od veľkokniežaťa telegram s oznamom, že jeho želanie bude splnené a vyznamenanie nedostane. OSIN, V. M. – CHRUSTALEV, V. M. (eds.). *Vojennyj dnevnik velikogo knjazja Andreja Vladimiroviča Romanova (1914 – 1918)*. Moskva : Izd. imeni Sabašnikovych, 2008, s. 63-64. ISBN 5-8242-0097-1.

32 HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. *Cesta z Království Českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta a potom na horu Oreb, Sinai* a Sv. *Kateřiny* v Pusté Arábii. Kapitola 42 – O *původu* a rozličnosti *rytířův* všelijakých v *křesťanstvu,* e-kniha dostupná na: http://kubitovi.lantanet.cz/harant/I-42.html.

potrebné zložiť okolo 20 000 zlatých, aby „*si zachránil reputáciu*". Dietrichstein konal podľa inštrukcií a o tri dni nato mu bola vo Viedni vystavená listina o prepožičaní insígnií Radu Zlatého rúna.[33]

Znižovanie prestíže vyznamenania sa nedialo iba v prípade Zlatého rúna, ale napríklad aj v prípade Vojenského radu Márie Terézie založeného v roku 1757. Už prvé udeľovania tohto najvyššieho vojenského vyznamenania mali podivnú príchuť – vyznamenaný princ Karol Lotrinský prehral zaradom štyri bitky a bol pôvodcom katastrofy v bitke pri Leuthene. Práve v tejto bitke druhý vyznamenaný, generál jazdy František Nádasdy, velil pravému krídlu armády, ktoré Prusi bez problémov obkľúčili. Mária Terézia síce po prehratej bitke pri Leuthene obidvoch prepustila zo služby, ale zároveň im prepožičala veľkokríže radu.[34]

Na problémy s udeľovaním vyznamenania Máriu Teréziu v roku 1761 vo dvoch listoch upozornil iniciátor zriadenia tohto vojenského vyznamenania, poľný maršal Leopold Daun. Panovníčke napísal: „*Musím povedať, že za súčasného stavu veci a platných stanov* úspešné prepožičanie malého kríža alebo *veľkokríža oveľa viac závisí od mentálneho postoja, sympatií a nálad členov kapituly, než od skutočných zásluh a nárokov kandidátov (na udelenie radu). Treba iba prečítať protokoly každej kapituly, aby sa o tom našli dôkazy. Bojím sa, že rad stráca vážnosť, čo je pre mňa veľmi bolestné.*"[35]

O podivných praktikách pri získavaní vyznamenania sa zmienil aj rakúsky dôstojník, pravdepodobne dalmátskeho pôvodu Jacob de Cogniazzo (1732 – 1811). Podľa jeho svedectva stačilo, aby sa dôstojníci dohodli a navzájom si vystavili potrebné svedectvá, ktoré vždy slúžili ako východiskový materiál pre rokovanie kapituly o oprávnenosti udelenia vyznamenania. Franz Haberein, slobodný pán von Armfeld, ktorý bol nositeľom malého kríža radu od roku 1809 poznamenal, že „*rakúski dôstojníci si sami* želajú, *aby rad bol prepožičiavaný o čosi šetrnejšie.*"[36]

Ako sme už videli na príklade Radu Zlatého rúna, vyznamenania sa dali aj kupovať. Najväčší škandál spojený s kupovaním vyznamenaní sa týkal francúzskeho Radu Čestnej légie – a to dokonca dvakrát. Hoci rad (ako aj iné francúzske vyznamenania) sa dá dnes kúpiť celkom legálne v parížskej mincovni (alebo u ktoréhokoľvek výrobcu) od 230 do 2 285 €,[37] nikto ho nemôže nosiť bez predchádzajúceho udelenia. Škandál z roku 1887 bol spojený práve s legalizáciou vyznamenaní.

Jedna parížska prostitútka oznámila na policajnej stanici, že v nevestinci, v ktorom donedávna pracovala, sa obchoduje aj s vyznamenaniami. Následné vyšetrovanie upresnilo,

33 VOKÁČOVÁ, Petra. *Příběhy* o hrdé *pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvůr* v *době vrcholného baroka*. Disertační práce. Brno : Historický ústav FF Masarykovy univerzity, 2007, s. 307-308. Za prepožičanie insígnií radu sa však museli platiť aj oficiálne poplatky kancelárii radu, resp. ich úradníkom ako napríklad heroldovi alebo sekretárovi. V roku 1681 tak zaplatil sumu vyše 3 000 zlatých uhorský palatín Pavol Esterházy. Rozpis poplatkov uvádza MARTÍ, Tibor. Paul Esterházy, Ritter vom Goldenen Vlies. In LENGYEL, Zsolt, K. (ed.). *Ungarn – Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie*. Band 32, Jahrgang 2014/2015. Regensburg : Verlag Ungarischces Institut, 2016, s. 146-147. ISBN 978-3-929906-69-1.

34 LÁZÁR, Balázs. Založenie a prví rytieri Vojenského radu Márie Terézie. In NÉMETHOVÁ, Silvia (ed.). *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 139.

35 DUFFY, Christopher. *Sieben Jahre Krieg 1756 – 1763. Die Armee Maria Theresias.* Wien : Öbv et hpt Verlags, 2005, s. 194. ISBN 3-209-04044-3.

36 LÁZÁR, ref. 34, s. 194.

37 Monnaie de Paris, Boutique – décorations officielles. Ceny ku dňu 12. 8. 2019, https://www.monnaiedeparis.fr/fr/boutique/decorations-officielles/legion-honneur.

že Daniel Wilson, poslanec parlamentu a zať francúzskeho prezidenta Julesa Grévyho, využíva svoj vplyv na prezidenta a Rad Čestnej légie predáva so svojimi spoločníkmi (dvaja generáli, senátor a dve kupliarky) za 100 000 frankov. Po vypuknutí aféry musel prezident odstúpiť a Wilson bol odsúdený na 3 roky väzenia, pokutu a zbavenie občianskych práv na 5 rokov. Ako správny politik sa však voči rozsudku odvolal, bol oslobodený od obžaloby, vrátil sa do parlamentu a neskôr bol zvolený na ďalšie dve funkčné obdobia.[38]

Druhá aféra začala nevinne vyzerajúcim malým článkom v nedeľnom vydaní novín Petit Parisien zo 7. 12. 1926 v rovnakom stĺpčeku ako oznámenie o šmeline s bravčovým mäsom. Následne sa začal ďalší škandál, ktorého hlavným aktérom bol zástupca vedúceho úradu pre rozvoj podnikania na Ministerstve obchodu Marcel Ruotte. Z titulu svojej funkcie bol zodpovedný za personálne obsadenie a vedenie spisov Radu Čestnej légie. Pri vyšetrovaní sa zistilo, že predával Rady Čestnej légie za sumu v rozmedzí od 80 000 do 100 000 frankov. Vo februári 1927 bol odsúdený na 3 roky väzenia, v odvolacom konaní mu bol rozsudok znížený na 18 mesiacov.[39]

Vyznamenania sa však sporadicky dostávali aj na úroveň suvenírov z ciest, ako to bolo napríklad koncom 19. storočia, kedy ruská cárovná Mária Fiodorovna zaslala listom insígnie najvyššieho ruského dámskeho radu württemberskej vojvodkyni Elze von Württemberg, princeznej zo Schaumburgu – Lippe so slovami „*Túžiac poskytnúť Vašej kráľovskej výsosti znamenie priateľstva a zároveň pamiatku na Váš pobyt medzi nami, so súhlasom cára, môjho veľmi milovaného syna, som zvolila náš Rad Svätej Kataríny 1. triedy, o prijatie priložených insígnií ktorého ako znamenia môjho vrúcneho citu prosím Vašu kráľovskú výsosť.*“[40]

Veľmi podobný charakter má aj text dekrétu cárovnej Alexandry Fiodorovny, ktorá insígnie 2. triedy rovnakého radu v roku 1828 so súhlasom panovníka Mikuláša I. prepožičala kňažnej Varvare Nikolajevne Dolgorukej ako prejav „*našej blahovôle k vám a s úctou k službe vášho manžela.*“ Ten v čase udelenia vyznamenania zastával funkciu generálneho prokurátora a ministra spravodlivosti.[41]

S realizáciou politických cieľov bezprostredne súvisí aj ovplyvňovanie populačnej politiky prostredníctvom vyznamenaní. Napriek povýšeniu materstva na kult, došlo zároveň k redukcii úlohy ženy v spoločnosti na prostriedok plodenia budúcich vojakov. Už v roku 1934 Adolf Hitler na straníckom dni v Norimbergu vyhlásil, že „*Rovnakú obeť, akú muž prináša v zápase o svoj národ, prináša žena* v zápase za zachovanie tohto národa. ... Každé dieťa, ktoré jeho matka prinesie na svet, je bojom, v ktorom sa rozhoduje o bytí alebo nebytí jej národa.“[42]

38 GARRIGUES, Jean. *En 1887, déjà, le „scandale des décorations“*. In Libération, 6. 9. 2010, https://www.liberation.fr/france/2010/09/06/en-1887-deja-le-scandale-des-decorations_676747. Výsluchy a rozsudok na stránke: http://www.france-phaleristique.com/legion_honneur_scandale_decorations.htm.

39 https://fr.wikipedia.org/wiki/Marcel_Ruotte.

40 Fotografia listu a prepis francúzskeho textu sú publikované In *Andreas Thies. Katalog II – 2002. Buchkatalog 20. Auktion – Ausgewählte Orden und Historische Sammlungsgegenstände*. Nürtingen 2002, položka č. 253, s. 165. Cárovná Mária Fiodorovna (vlastným menom Sofia Dorothea Augusta, princezná z Württembergu) bola manželkou cára Pavla I. a matkou cárov Alexandra I. a Mikuláša I.

41 Fotografia dekrétu bola uvedená v aukčnom katalógu aukčnej siene Aukcionnyj dom Imperija Moskva pod položkou č. 89 a publikovaná v elektronickom aukčnom katalógu. Aukcionnyj dom Imperija, Aukcion No 16, 10. 12. 2011, http://www.auction-imperia.ru/18_5.html.

42 BROCKAUS, Gudrun. Die deutsche Mutter als Siegerin im Geschlechterkampf. In LATZEL, Klaus – MAILÄNDER, Elissa – MAUBACH, Franka (eds.): *Geschlechter – beziehungen und „Volksgemeinschaft“*. Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus 34. Gottingen : Wallstein Verlag, 2018, s. 60.

Dôsledkom uvedenej politiky bolo zriadenie vyznamenania Čestný kríž pre nemecké matky o štyri roky neskôr. Kríž mohli získať iba ženy s čistým árijským pôvodom a stupeň vyznamenania závisel od počtu detí – zlatý kríž mohla dostať matka minimálne ôsmich detí, strieborný kríž matka minimálne šiestich detí a bronzový kríž matka minimálne štyroch detí.[43]

Nemci sa zrejme inšpirovali francúzskym príkladom z roku 1920, pretože práve v tomto roku bola založená francúzska Čestná medaila francúzskej rodiny v troch stupňoch. Limity však v tomto prípade boli stanovené omnoho prísnejšie (zlatá medaila pre matky minimálne 10 detí, strieborná medaila pre matky 8 – 9 detí, bronzová medaila pre matky 5 – 7 detí, všetky museli mať legitímny pôvod a narodiť sa živé) a cieľom vyznamenania bolo zvýšiť populáciu štátu zdecimovanú 1. svetovou vojnou.[44]

Ešte pred koncom 2. svetovej vojny v roku 1944 vyznamenania pre matky zriadili aj v ZSSR, a to Rad Matka – hrdinka za minimálne 10 detí, Rad Materská sláva v troch stupňoch (za 7, 8 a 9 detí) a Medailu materstva vo dvoch stupňoch (za 5 a 6 detí). Podobne postupovali aj jednotlivé zväzové republiky a neskôr v období studenej vojny aj niektoré socialistické štáty.

Veľmi zaujímavý problém v súvislosti s vyznamenaniami predstavuje hodnotenie historických udalostí v reálnom čase a následne po istom časovom odstupe. Jedna konkrétna udalosť totiž mohla mať viacero interpretácií a jej hodnotenie vždy záležalo na dobovom oficiálnom výklade. Ako príklad môžeme uviesť hoci aj udalosti v cárskom Rusku na konci 1. svetovej vojny, kedy sa časť bývalých vojakov rakúsko-uhorskej armády pridala na stranu vládnej moci (a boli vyznamenávaní jej vyznamenaniami) a iná časť bývalých vojakov sa pridala na revolučnú stranu (a boli vyznamenávaní jej vyznamenaniami). Oficiálne hodnotenie sa potom v nasledujúcich desaťročiach viackrát menilo nielen v ZSSR a Rusku, ale aj v Československu a v Českej a Slovenskej republike.

Podobný príklad predstavuje aj vyznamenávanie príslušníkov POHG a nemeckých vojakov prezidentom Jozefom Tisom Medailou Za hrdinstvo na námestí v Banskej Bystrici po potlačení Slovenského národného povstania[45] a ďalšie vyznamenávanie na tom istom námestí o rok neskôr, kedy prezident Beneš vyznamenával československých, sovietskych a rumunských partizánov a vojakov Radom Slovenského národného povstania a Československým vojnovým krížom 1939 – 1945.[46] V takom prípade v danej chvíli, bez potrebného časového

43 NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 4. Württemberg II – Deutsches Reich 1933 – 1945.* München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 2001, s. 1937. ISBN 3-00-00-1396-2.

44 DROIT, Michel. *Ordres et décorations de France. Toulouse.* Édition du Grand Rond, 1981, s. 376-377. Medaila existuje dodnes (iba v jednom stupni a so zníženým limitom pre počet detí).

45 Reportáž priniesol 1. 11. 1944 denník Slovák 26, 1944, č. 249, s. 1. Tých istých vojakov vyznamenal aj generál Höffle nemeckými vyznamenaniami. Prezident J. Tiso okrem toho v Banskej Bystrici prepožičal generálovi SS Hermannovi Höflemu Vojnový víťazný kríž 1. triedy. (PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava : Vyd. polit. literatúry, 1966, dokument č. 587, s. 1109). Koncom decembra prezident Tiso rovnaké vyznamenanie prepožičal aj prvému veliteľovi nemeckých okupačných vojsk na Slovensku, generálovi SS Gottlobovi Bergerovi. Už počas svojej oficiálnej návštevy v nemeckom hlavnom stane v prítomnosti Adolfa Hitlera v októbri 1941 vyznamenal Vojnovým víťazným krížom 1. triedy maršalov Wilhelma Keitela a Waltera von Brauchitscha. Generál Ferdinand Čatloš pri tejto príležitosti obdržal veľkokríž Radu Nemeckého orla s mečmi a on zasa o deň neskôr vyznamenal Vojnovým víťazným krížom 1. triedy Hermanna Göringa. Nemecký Rad Železného kríža pritom do júla 1943 získalo 301 Slovákov (13 osôb získalo rad 1. triedy a 288 osôb získalo rad 2. triedy). KARÁSEK, Martin – KOZÁK, Jaroslav. *Slovenské vyznamenania a odznaky 1938 – 1945*. Martin : Vyd. Kozák Press, 2012, s. 22, 56. ISBN 978-80-89360-10-9.

46 Reportáž z osláv priniesol 31. 8. 1945 denník Pravda, 1945, č. 155, s. 3. Prvé Rady SNP sa však prepožičiavali už 28. 8. 1945 na Sliači, a to prezidentovi Benešovi a ďalším prítomným členom vlády. KARÁSEK, Martin. *Rady a vyznamenania SNR 1945 – 1948*. Kremnica : Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí v Kremnici,

Československý vojnový kríž 1939 - 1945

Rad SNP I. triedy

Pamätná medaila Radu SNP

odstupu a za istých konkrétnych okolností vstupuje do hry faktor výberu správnej strany, čo však nesúvisí s faleristikou, ale je vecou morálky a svedomia.

V uvádzaní podobných príkladov by sme mohli pokračovať a tiež by sme mohli hovoriť o rozdielnych kritériách stanovených pre obyčajných ľudí a pre vyvolených – napríklad pre vojakov v zákopoch a pre štábnych dôstojníkov, prípadne pre najvyšších vojenských hodnostárov v pozícii frontových turistov. Tí prví dostali maximálne bronzové alebo strieborné medaily či kríže, zatiaľ čo „turisti" veľkokríže a masívne zlaté hviezdy rôznych radov vykladané drahokamami. Uvedená prax je však v niektorých systémoch vyznamenaní zakotvená dodnes a v jej dôsledku nemôže byť vojak alebo poddôstojník vyznamenaný rovnakým vyznamenaním ako dôstojník.

Veľmi zaujímavým problémom je aj súčasná inflácia vyznamenaní. Napríklad vo Veľkej Británii sa v súčasnosti dbá na rovnomerné zastúpenie vyznamenaných osôb s prihliadnutím na ich etnicitu, genderové začlenenie, príslušnosť k LGBT komunitám, telesným postihnutiam, regionálnej diverzite a podobne, čo do značnej miery vopred stanovuje presný, alebo percentuálny limit týchto osôb.[47]

2017, s. 10-11.

47 The Fourth Report on the Operation of the Honours System 2015 – 2019. Report by the Cabinet Office. Published 7. 6. 2019, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/807228/Report-on-the-Operation-of-the-Honours-System-Final-for-Publication-1.pdf. V habsburskej monarchii platil podobný systém s pevne stanovenými kritériami vrátane služobného postavenia, po splnení ktorých mala osoba v postavení štátneho úradníka nárok na vyznamenanie. Podrobnejšie In LAICH, Mario. *Altösterreichische Ehrungen, Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen.* Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte. Innsbruck – Wien : Tyrolia Verlag, 1993. ISBN 3-7022-1911-0.

Vo Francúzsku sa popri iných štátnych vyznamenaniach ročne udelí okolo 3 500 Radov Čestnej légie, čo už začalo prekážať aj samotným Francúzom a od roku 2018 sa tento počet znižuje.[48]

Postupná inflácia vojenských vyznamenaní je výrazná aj v USA, kde mnohí súčasní vojaci, hanlivo označovaní za „*posunovačov papiera*" majú na hrudi viac vyznamenaní než maršali z 2. svetovej vojny. O tomto probléme sa už začalo otvorene hovoriť.[49]

Na analýzu podobných problémov však nemáme dostatočný priestor a hoci sme sa už o politikoch zmieňovali, na záver sme si ponechali jedného rekordmana v počte získaných vyznamenaní a navyše absolútneho majstra v udeľovaní vyznamenaní sebe samému. Na mysli máme Leonida Iljiča Brežneva. Počas 2. svetovej vojny bol politickým komisárom na málo významnom úseku frontu a získal iba štyri vojenské vyznamenania. Od nástupu do funkcie generálneho tajomníka ÚV KSSZ v roku 1966 bol v priebehu rokov 1966 – 1981 štyrikrát vyznamenaný Zlatou hviezdou hrdinu ZSSR, čiže vyznamenaním, ktoré si sám schvaľoval. V roku 1978 si udelil Rad Víťazstva, čo bolo vyznamenanie jednorazovo udelené tesne po skončení 2. svetovej vojny úzkej skupine jedenástich sovietskych generálov a maršalov (vrátane J. V. Stalina) a piatim vojenským veliteľom z radov víťazných mocností. Osemkrát sám seba vyznamenal Radom Lenina, trikrát sa stal Hrdinom ČSSR a tiež trikrát Hrdinom Bulharskej ľudovej republiky. Celkom získal až 131 vyznamenaní.[50] Povýšil sa aj na maršala a podľa jedného sovietskeho vtipu sa nestal generalisimom ako Stalin iba preto, lebo toto slovo nedokázal vysloviť.[51]

Bolo by to celé na smiech, ale našim zámerom rozhodne nebolo vyznamenania ironizovať, ale poukázať na ich odvrátenú stranu a preto sme náročky uviedli extrémne príklady. V každom prípade sú však uvedené excesy iba výnimkou zo štandardu, ktorý predstavuje ocenenie skutočných zásluh, ktoré vyznamenané osoby preukázali vo svojom občianskom, pracovnom živote alebo za vojnové zásluhy.

48 Prezident Macron koncom roka 2017 oznámil, že od roku 2018 výrazne zníži počty vyznamenaných, a to v prípade nevojakov o 50 %, vojakov o 10 % a cudzincov o jednu štvrtinu. Macron veut sensiblement réduire le nombre d'attributions de la Légion d'honneur. Le Monde 2. 11. 2017, https://www.lemonde.fr/politique/article/2017/11/02/macron-veut-sensiblement-reduire-le-nombre-d-attributions-de-la-legion-dhonneur_5209328_823448.html.

49 MORAN, Michael. *Too many medals? In the military, a debate is raging over how and why honors are bestowed for combat in the Iraq war*. In NBC News, 12. 2. 2004, http://www.nbcnews.com/id/4243092/ns/world_news-brave_new_world/t/too-many-medals/. STEVENSON, James Perry. *It's Hard to Tell War Heroes From Paper-Pushers When Everybody Gets So Many Dumb Ribbons. Time to reform the Pentagon's award system*. Medium, 25. 4. 2016, https://medium.com/war-is-boring/it-s-hard-to-tell-war-heroes-from-paper-pushers-when-everybody-gets-so-many-dumb-ribbons-9880c02e718c.

50 https://sfw.so/1149026092-skolko-zhe-nagrad-bylo-u-brezhneva-html.

51 NOLAN, Adriane. *„Shitting Medals" L. I. Brezhnev, the Great Patriotic War, and the Failure of the Personality Cult, 1965 – 1982*. A thesis submitted to the faculty of the University of North Carolina at Chapel Hill in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in the Department of History. Chapel Hill 2008, s. 15.

Historické súvislosti vo vojenskej teórii a praxi

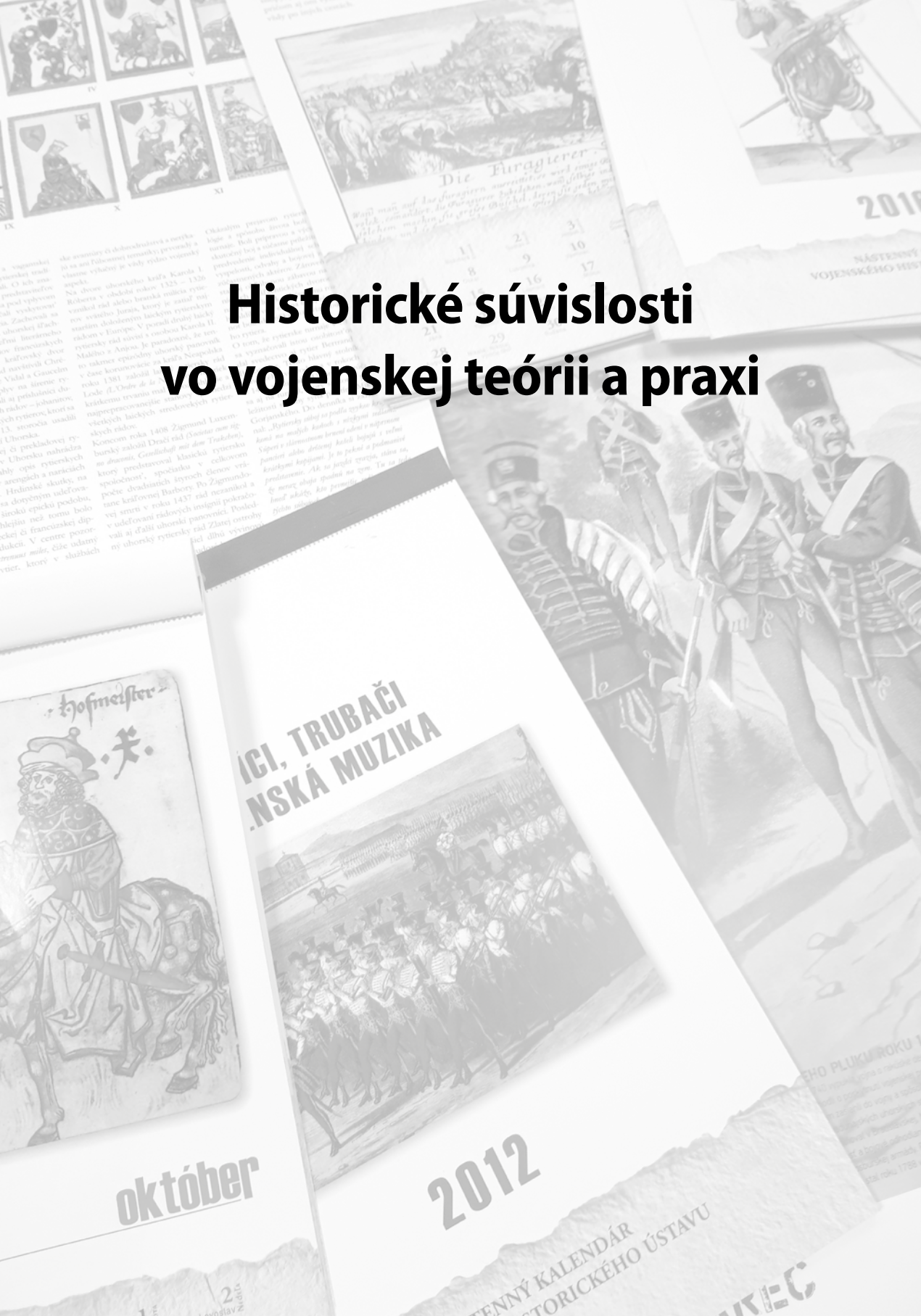
Die Furgyierer
Hofmeister
ACI, TRUBAČI
ANSKÁ MUZIKA
2012
TENNÝ KALENDÁR
TORICKÉHO ÚSTAVU
October

K termínom civitas – castrum – grad – mesto do konca 13. storočia[1]

ŽOFIA LYSÁ – MIROSLAV LYSÝ

Pre stredovekú terminológiu je typický sémantický posun pojmov v priebehu času. Mnoho termínov prešlo počas storočí významovou premenou, prípadne mali v jednom časovom období rôzne významy (*civis*, *jobagio*, *hospes*), ktoré sa neraz menili aj v závislosti od vydavateľa prameňa. K takýmto termínom patrí aj *civitas*, ktorý prešiel od čias antiky viacerými významovými premenami.[2] V Rímskej ríši slúžil pôvodne na označenie rímskeho provinciálneho mesta nižšieho rangu, pretože jeho obyvatelia (na rozdiel od plnoprávnych municipií) nezískali rímske občianstvo, hoci si zachovali vlastnú slobodu a samosprávu.[3] Ako konštatovala Marie Bláhová, veľkú časť – pôvodne neopevnených – miest Rímskej ríše bolo nutné v priebehu 3. a 4. storočia n. l. pre neustále vpády barbarov ohradiť. Tieto opevnené *civitates* prežili zánik Rímskej ríše a stali sa sídlami merovejovských kráľov a ich správcov (*comites*). Za Karolovcov sa centrá správy presunuli z opevnených miest na vidiek (falce). Istú kontinuitu na Rímsku ríšu si zachovali najmä mestá, ktoré sa stali sídlami biskupov (v dnešnom Taliansku, Francúzsku, ale aj na Rýne). Na území, ktoré nespadalo do Rímskej ríše (Nemecko) došlo k budovaniu nových sídliskových útvarov – hradov. Odlišné typy sídel medzi Západofranskou ríšou (prežili antické mestá) a Východofranskou ríšou, malo za následok aj odlišnú terminológiu. Tá nadväzovala na západe viac na antickú tradíciu, kým vo Východofranskej ríši a jej pokračovateľoch – kde tradícia absentovala – bola terminológia oveľa voľnejšia. K akémusi významovému rozštiepeniu slova *civitas* došlo najmä v 8. až 10. storočí. Kým na západe a juhu (dnešné Taliansko, Španielsko, Francúzsko) sa termín zužuje a používa výlučne pre biskupské sídla a staré rímske opevnené mestá, v Nemecku naberá širší význam – na pomenovanie akéhokoľvek opevneného sídliska, predovšetkým hradu.[4]

1 Táto štúdia vyšla v rámci VEGA 2/0129/18: Panovnícka moc v stredoveku. Vývoj panovníckej moci od veľkomoravských kniežat po uhorských kráľov neskorého stredoveku. VEGA 1/0409/20 Hľadanie a nachádzanie práva podľa Varadínskeho registra.

2 Prehľad literatúry pozri: KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích.* Praha : Karolinum, 1998, s. 87. BLÁHOVÁ, Marie. *Evropská sídliště v latinských pramenech v období raného feudalismu*. Praha : Karolinum, 1983. BLÁHOVÁ, Marie. Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století. In Československý časopis historický, 1978, roč. 26, č. 2, s. 249-278. ENNEN, Edith. Die Forschungsproblematik Bürger und Stadt – von der Terminologie her gesehen. In *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*. Eds. Josef Fleckestein – Karl Stackmann. Göttingen : Vandenhoeck and Ruprecht, 1980, s. 9. s. 9-26. ENNEN, Edith. *Frühgeschichte der europäischen Stadt.* Bonn : Röhrscheid Verlag 1953. SCHLESINGERS, Walter. *Stadt und Burg im Lichte der Wörtergeschichte.* Berlin – Göttingen – Heidelberg : Springer 1963, s. 95-121.

3 V roku 212 cisár Caracalla udelil všetkým slobodným obyvateľom Rímskej ríše rovnaké občianske právo a rozdiel medzi jednotlivými kategóriami miest sa zotrel.

4 BLÁHOVÁ, *Evropská sídliště*, ref. 2, s. 111.

Podľa Gerharda Köblera sa nerozlišovalo pomenovanie pre hrad v dnešnom ponímaní od označenia opevnených sídel mestského typu. Včasný stredovek odlišoval len opevnené miesta (*civitas*) od neopevnených dedín (*villa*). *Civitas* teda boli hrady, ale aj opevnené sídla mestského charakteru či hradbami obohnané kláštory. Termín *civitas* sa používal súbežne s termínom *urbs*, ktorý bol však zväčša vyhradený pre lokality najväčšieho významu. Marie Bláhová poukázala, že napríklad v *Chronikon universale* je Nitra (biskupské sídlo) spomenutá ako *civitas* v súvislosti s vojskom idúcim na krížovú výpravu, ktoré bolo roku 1099 zničené *„apud Nitram Pannoniae civitatem"*.[5] Naproti tomu Bratislava je pre kronikára len *castrum* – menšie opevnené lokality boli pomenované ako *castrum*, *castellum* či *munitio*.[6] Až v 12. storočí došlo v nemeckom prostredí k terminologickému odlíšeniu hradu (*Burg*) a mesta (*Stadt*).[7] Aj Edith Ennen dodáva, že *civitas* v prameňoch nemeckej oblasti nie je vždy totožné len s hradom (*castrum*) a často môže ísť aj o opevnené cirkevné stredisko.[8]

Už v 4. – 6. storočí sa v západnej Európe ustálilo aj používanie termínu *civitas* pre biskupské sídla, ktoré sa objavuje aj v Čechách vo väzbe *civitas* (sídlo biskupa) *et diocesis* (obvod jeho správy). Najmä pápežská kancelária používala výraz *civitas* výlučne pre biskupské sídla, čo nadlho diskvalifikovalo rodiace sa mestá od pomenovania *civitas* v pápežských listinách. [9]

V nemeckom prostredí, ktoré je Uhorsku a Čechám najbližšie, označovalo teda slovo *civitas* v období 8. – 11. storočia hrad, resp. opevnené miesto. Tak najčastejšie označujú latinské pramene nemeckej proveniencie aj hrady/hradiská na Veľkej Morave. Hrady 9. storočia na Slovensku a Morave, nielenže neunikli pozornosti franských kronikárov, ale z prameňov je aj cítiť určitý rešpekt voči stavbám, daný tým, že pre franské vojská boli tieto pevnosti prakticky nedobytné. Zo Života Metoda sa zdá, že tieto hrady spĺňali správnu funkciu: Knieža Svätopluk odovzdal Metodovi kostoly a klerikov na všetkých hradoch.[10]

Aj z tejto zmienky vyplýva, že niekedy pod výrazom *civitas* možno chápať nie len samotné hradisko, ale aj k nemu prislúchajúce územie (jeho politicko-správny obvod).[11] Slovanským ekvivalentom latinského *civitas* bolo slovo *gradъ*, z ktorého pochádza aj súčasné označenie hrad. V slovanských pamiatkach je pomerne často zastúpené.

Pôvodné hrady boli identické s plochou hradu, vymedzenou opevnením (neskôr hradbami). Až neskôr sa z rozličných dôvodov mohlo začať rozlišovať medzi úzko vymedzeným opevnením (hradom) a osídlením, ktoré často vznikalo v okolí hradu, resp. v podhradí (mestom). Aj preto pripomeňme dosť podstatnú vec – ani v latinskom jazyku sa pôvodne terminologicky nerozlišovalo medzi oboma útvarmi. Historici tak stoja pred neľahkou úlohou rozhodnúť sa, či latinský *civitas* alebo stsl. *gradъ* preložiť ako hrad, alebo ako mesto. Pre naše potreby je zároveň dôležité ešte upozorniť, že moravský arcibiskup Metod pri preklade Nomokánonu vychádzal z gréckeho výrazu *polis (*πολις*)*, ktorý preložil slovanským ekvivalentom *gradъ*. *Polis* samozrejme prekladáme podľa súčasného jazykového úzu ako mesto, avšak Metod prekladal

5 BLÁHOVÁ, *Terminilogie* sídlišť, ref. 2, s. 255.
6 BLÁHOVÁ, *Terminilogie* sídlišť, ref. 2, s. 255, 262.
7 Citované podľa ENNEN, *Die Forschungsproblematik*, ref. 2, s. 12-13.
8 ENNEN, *Die Forschungsproblematik*, ref. 2, 13.
9 KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, ref. 2, s. 87.
10 LYSÝ, Miroslav. *Moravania, Mojmírovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska.* Bratislava : Atticum 2014, s. 134, pozn. č. 375.
11 *Civitas* sa používalo súbežne s výrazom *urbs*, ojedinele aj s termínom *moenium*. SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa. In *Slovenská archvistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 95-96.

Nomokánon pre potreby moravskej cirkvi a pre obyvateľov Moravy. A práve z tohto dôvodu je namieste uprednostniť preklad termínu *gradъ* na slovenský výraz hrad, aby nevznikli zbytočné nedorozumenia o povahe týchto opevnených sídel. Zreteľa hodné je tiež, že výraz *gradъ* použil Metod aj pri tvorbe Súdneho zákonníka pre ľud, pri ktorom vychádzal z textu gréckej Eklogy, kde pôvodným gréckym termínom bola *politeia (*πολιτεια*)*.[12] Ak aj teda byzantskými (gréckymi) ekvivalentmi pôvodných termínov *polis* a *politeia* sú v dnešnej slovenčine mestá, ekvivalentnými sídelnými jednotkami pre 9. storočie sú hrady, ktorých funkcie, podoba, hospodárska úroveň či správa museli byť výrazne odlišné od pomerov v Byzancii.

V Nomokánone neboli zriedkavé ani použitia slovanského slova *město.* Termín *město* nebol v sledovanom období používaný na označovanie konkrétnych územných jednotiek mojmírovskej miestnej správy. Ak by sme hľadali jeho použitie v systéme miestnej správy, skôr bolo používané na abstraktné označenie úradníckeho miesta, postu. Nešlo však o označovanie konkrétneho postu identifikovateľného v hierarchickej štruktúre úradov, ale len na označenie úradníckeho miesta ako takého.

Stojí však určite za povšimnutie, že v Nomokánone Metod používal výraz *město* vo význame plocha vtedy, keď prekladal grécke výrazy *tópos (*τόπος*)* alebo *chóra (*χώρα*)*. Prvé by sme do súčasnej slovenčiny preložili ako miesto, to druhé ako krajina. Pre neskorší terminologický vývoj sú podľa nášho názoru zaujímavé tie slovné spojenia, pri ktorých sa *město* dostalo do protikladu s výrazom *gradъ*. *Město* sa tak stalo v istých prípadoch protikladom *gradu*, napríklad ak biskup nesmel opustiť svoje *město* a *gradъ* (XII, 249), alebo že biskup nemá chodiť do iného *gradu* ani *města* (III, 265). Titul III Nomokánonu (na s. 265-266) rozoberá, že biskup nemá chodiť do hradov a osád (*vsь*), ktoré nie sú pod jeho právomocou a mal by byť zbavený svojej hodnosti, ak tak urobil bez dovolenia biskupa toho *gradъu* či *města*. Práve v tomto titule vidíme, že u Metoda bolo *město* okolím *gradъu*, čiže miestom, kde sa nachádzajú *vsь*. Preto územím, na ktorom biskup vykonával podľa slovanského prekladu Nomokánonu svoju právomoc, sa skladalo zo sídelného *gradu* a jemu prináležiaceho okolia (*města*). Nedá sa celkom jasne vystopovať, či Metod túto sémantickú dvojicu vytvoril svojím prekladom sám, alebo sa prispôsobil domácemu jazyku. Zo štýlu jeho prekladu by sa dala predpokladať viac druhá možnosť.[13]

V neskoršom období sa jeden z významov slova *město*, teda okolie hradu (vidiek hradu), stal východiskom pre vznik pojmu mesto. Žiaľ, neskoršie slovanské pamiatky (pôvodom) z Čiech, najmä svätováclavské a svätoľudmilské legendy, nám nepomôžu a k dispozícii nám tak zostala len Česká veršovaná kronika zo začiatku 14. storočia. V nej po mene neznámy autor zachytil slávnu radu veštkyne Libuše o založení *města* Praha.[14] Rozlišovanie medzi hradom a mestom je však veľmi zjavné aj v rozprávaní o tzv. Luckej vojne, v ktorej sa pri zmienke o Vratislavi (Vlastislavi) spomína, že „*to město bieše on* (t. j. Vladislav, údajný

12 Zakonъ sudnyi ljudьmъ, tit. 21. In *Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, Textus iuridici, Supplementa*. Eds. Dagmar BARTOŇKOVÁ et al. Brno : Universita J. E. Purkyně v Brně, 1971, s. 191 a pozn. č. 51.

13 K právnohistorickej analýze Nomokánonu porovnaj JÁGER, Róbert. *Nomokánon. Právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica : Belianum, 2017.

14 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (1). Vydání textu a veškerého textového materiálu*. Eds. Jiří Daňhelka et al. Praha : Academia, 1988, s. 150. „*Stavte město, to vám káži, / tu kdežť to já vám ukáži, / u Vltavy pod Petřínem, / kdežto tesař činí práh s svým synem. / Pro práh městu vzdějte Praha, / toho města bude silná dráha. / Neb jakž kniežata i králové, / lidé silní jako lvové / proti prahu klánějí hlavu, / aby ji jměli zdrávu, / takež proti Prazě, městu mému; / nebo bude čest i chvála jemu.*“

žatecký knieža) *stavil / a nad ním tvrdý hrad byl postavil.*"[15] Naše predpoklady si môžeme čiastočne podporiť aj latinskými listinami. Rozdiel medzi hradom (*castrum*) a jeho okolím (*locus*) sa nám tak prejavuje v listine Nitrianskej kapituly z roku 1246, potvrdzujúcej odovzdanie istého hradu a územia (*cum loco*) pri ňom ležiacom.[16]

Azda preto nebudeme ďaleko od pravdy, ak vyslovíme domnienku, že termín *město* získal nový význam v 13. storočí vďaka tomu, že komunity obyvateľov sídliacich v okolí hradov získali od panovníkov výsady.[17] Dovtedy používaný výraz *město* ako okolie hradu získal nový význam v podobe označenia sídelnej jednotky, na ktorej žilo privilegované spoločenstvo mešťanov (*cives*) a hostí (*hospites*).

Termín *civitas* znamenal neraz hrad aj s jeho podhradím, ako to vyplýva aj zo záznamu o udalosti, keď roku 1042 nemecký kráľ Henrich III. vstúpil do Panónie a rozvrátil dva najľudnatejšie hrady (*duas populosissimas Civitates*) Hainburg a Bratislavu.[18] Zmienka o ľudnatosti sa tu nepochybne vzťahuje nielen na samotný hrad, ale hrad aj s podhradím. Túto zmienku interpretujú historici rôzne. Juraj Šedivý ju prekladá voľne, keď píše, že Henrich III. zničil dve veľmi ľudnaté uhorské „mestá" Hainburg a Bratislavu. Ďalej však spresňuje, že kronikár mal na myli hrady či hradiská (nie mestá), pričom zmienka o ich ľudnatosti, mala zvýšiť obdiv Henrichových skutkov v očiach recipientov.[19] O postupe Henricha III. sa ďalej píše, že postúpil až k Hronu a *„prijal podrobenie sa deviatich hradov (novem civitates)"*, ktoré na prosbu českého kniežaťa Břetislava a so súhlasom obyvateľov dal synovcovi kráľa Štefana. Podľa Jána Steinhübela možno spomínaných deväť hradov interpretovať ako deväť komitátov Nitrianskeho kniežatstva.[20]

Jiří Kejř ukazuje, že *civitas* v Čechách počas 11. a 12. storočia niesol význam hrad, pričom sa striedal so slovom *urbs*. Ako ukázala Marie Bláhová, v Kosmovej kronike sa termínom *urbs* označujú významné opevnené lokality s kamennými stavbami, napríklad staré mestá ako Rím, Mohuč, Mantova, Verona alebo biskupské sídla Krakov, Vratislav, Olomouc, Praha ale aj uhorský Ostrihom či Nitra.[21] V prípade Nitry mal kronikár na mysli

15 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, s. 251. Mohli by sme pri citovaní tohto textu spomenúť, že jeho predlohou bol pražský kanonik Kosmas, ktorý túto pevnosť nazýva iba hradom (*urbs*). *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 10. Monumenta germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum Nova series.* Ed. Bertold BRETHOLZ. Weidmanos : Berolini, 1923, s. 26.

16 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II* (ďalej *CDSl II*). Ed. Richard MARSINA. Bratislavae : Vyd. SAV, 1987, č. 238, s. 165: „cum uno loco castri eidem castro adiacentem..." V roku 1251 daroval uhorský kráľ Belo IV. „locum sub castro Turul" premonštrátskemu rádu. Porovnaj tamže, č. 370, s. 256-257.

17 Nemuseli však byť len v blízkom okolí hradov, ako dosvedčujú výsady pre Trnavčanov v Bratislavskom komitáte *„in (...) locus, qui Zumbothel dicitur"*. CDSl II, ref. 16, č. 44, s. 30.

18 *„Heinricus rex Pannoniam ingressus duas populosissimas Civitates Hemburg et Presburg evertit, plures deditione subiecit."* Herimani Augiensi Chronicon ad a. 1042. In *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum V*. Ed. Georgius Henricus PERTZ. Hannoverae, 1884, s. 124. Prepis pozri aj *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* (ďalej *CDH*) *Tomi VII, volumen V.* Ed. Georgius Fejér. Budae : Typ. Universitatis, 1830, č. 56, s. 57-58.

19 ŠEDIVÝ, Juraj. Od županovho podhradia ku kráľovskému mestu. In *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Eds. Juraj ŠEDIVÝ – Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ et al. Bratislava : Slovart, 2012, s. 433.

20 *„Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratezlavi et concensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit."* Citované podľa STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska.* Bratislava : Vydavateľstvo Rak, 2004, s. 257-258, pozn. č. 1470 na s. 465.

21 BLÁHOVÁ, *Terminologie* sídlišť, ref. 2, s. 262: *„Hoc anno dux Bracizlaus magna cede prostravit Ungaros et terram eorum usque ad urbem Strigoniam devastavit."* Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum I 41, s. 76. *„Nam prima die, qua regem adiit, nimiam corporis incidit molestiam, et quia prope urbem erat Strigoniam, illuc mittit eum rex navigio, committens curam eius illius urbis episcopo."* Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum II 41, s. 146. *„Qui*

pod termínom *urbs* výlučne hrad (sídlo biskupa), ktorý sa roku 1099 českému kniežaťu Svätoplukovi nepodarilo dobyť, kým podhradie (*suburbium*) vyplienil.[22] Bratislava sa vyskytuje v kronike dvakrát ako *civitas* a dvakrát ako *urbs*.[23] Zato na menej významný Trenčín sa viaže len termín *castrum*.[24]

Civitas v 12. ale aj v 13. storočí však označoval nielen samotný hrad ale aj širší hradský obvod, resp. podhradie.[25] Aj preto sa mohol termín *civitas* v 13. storočí tak ľahko rozšíriť na pomenovanie rodiacich sa miest. Z mnohých podhradí sa vyvinuli mestá. Vo význame hrad, hradský obvod sa vyskytuje termín aj v čase vzniku prvých miest v Čechách. *Civitas* vo význame mesto nachádzame po prvýkrát v prípade Uničova v roku 1223 (podľa F. Hoffmana), resp. podľa J. Kejřa v prípade říšskeho mesta Chebu (1203) a následne Opavy (1224).[26] Privilégium z roku 1232 (pre Doksany) dokazuje, že novovzniknuté mestá už boli v Čechách vžitou inštitúciou a termín *civitas* sa začal presadzovať vo význame mesto.[27] Súčasne sa však naďalej používal vo význame hrad, ako synonymum termínu *castrum*.[28] V polovici 13. storočia sa v Čechách vyčleňuje termín *civitas* pre mesto, kým hradu ostáva už len pomenovanie *castrum*.[29]

V uhorských stredovekých prameňoch sa termín *civitas* vyskytuje taktiež vo viacerých významoch. Pôvodne označoval, podobne ako v strednej Európe, predošetkým hrad[30],

veniens ad sedem suam urbis Strigonie tempore, quo sacri ordines celebrantur, III. id. Iunii ordinat eum presbiterum, et me, quamvis indignum, similiter ad eundem promovit gradum. Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum III 9, s. 169. Preklad v zmysle hrad pozri: KOSMAS. *Kronika Čechů*. Eds. Karel HRDINA – Marie BLÁHOVÁ et al. Praha : Argo, 2011, s. 8, 81, 131, 151.

22 Roku 1109 vtrhol český knieža Svätopluk do Uhorska, *„...applicuit cum exercitu ad urbem Nitram; et irrupisset in eam, si non vigiles, qui semper ibi sunt custodientes, clausissent portam. Depopulato igitur et succenso eius suburbio reduentibus occurrunt eis agnima multorum in curribus et in equis fugentium ad predictam urbem.* Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum III 26, s. 194-195. BLÁHOVÁ, *Terminologie* sídlišť, ref. 2, s. 262. Preklad KOSMAS, *Kronika Čechů*, ref. 21, s. 168.

23 Všetky zmienky sa vzťahujú na udalosti z rokov 1108 – 1109: *„Iamque mense Septembri, dum moratur Zuatopluk dux cum rege in Pannonia* ***iuxta civitatem Possen****, ...“* Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum III 22, s. 189. *„Factum est autem, postquam rex Heinricus reverteretur soluta obsidione a* ***civitate Possen****, Colomannus rex Ungarie non longo post tempore volens sibi illatas a Zuatopluk duce ulcinsci iniurias intrat Moraviam et eam hostoliter devastare cepit. Nam cum rex Henricus intentus bellicis armis ex omni parte cingeret obsodione* ***urbem Possen****, dux predictus cum suis Boemis, quicquid erat ex hac parte Wag fluminis, a Trencinopoli quoad usque predictus annis influit Danubium...“* Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum III 25, s. 193-194. *„Eodem anno rex excellentissimus Heinricus,...memor pollicitacionis, quam pollicitus erat compatri suo Zuatoplik, iuxta* ***urbem Possen****, uti supra retulimus, iter agens per Saxoniam...“* Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum III 27, s. 195. BLAHOVÁ, Terminologie sídlišť, s. 266 uvádza nesprávne, že v Kosmovej kronike sa vyskytuje 3x *civitas Possen* a 1X *urbs Posen*. Porovnaj: KOSMAS, *Kronika Čechů*, ref. 21, s. 164, 167, 168.

24 Roku 1091 prijal kráľ Ladislav I. české knieža Břetislava aj s vojskom a vojakom dovolil, aby obývali *„locum qui dicitur Banov iuxta castrum nomine Trencin…“* Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum II 48, s. 155. BLÁHOVÁ, *Termminologie* sídlišť, ref. 2, s. 268. KOSMAS, *Kronika Čechů*, ref. 21, 138.

25 Jiří Kejř interpretuje použitie termínu *civitas* vo význame hradský obvod v súvislosti s Olomoucom a Prahou (privilégium Soběslava). KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, ref. 2, s. 89.

26 HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha : Nakl. Lidové noviny, 2009, s. 54. KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, ref. 2, s. 90. Starší autori interpretovali aj skoršie zmienky *civitas* vo význame mesto. Pozri: FIALA, Zdeněk. O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávecích i diplomatických pramenech. In *Z českých dejin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy.* Eds. Zdeněk FIALA – Rostislav NOVÝ. Praha : Universita Karlova, 1966.

27 Mesto Doksany sa má tešiť slobode, ktorú majú iné mestá kráľovstva. ŽEMLIČKA, Jozef. *Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti*. Praha: Nakl. lidové noviny, 2002, s. 273.

28 Príklad z roku 1235 uvádza KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, ref. 2, s. 90.

29 KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, ref. 2, s. 91.

30 *„Consilio…civitates construuntur et castra adversariorum destruuntur.“ Lexicon latinitatis Medii Aevi Hungariae* (ďalej *LLMAH*) 2/1. Budapest : Argumentum, 1993, s. 138. Pozri napríklad ustanovenie III zákonníka Ladislava I.

centrum komitátu[31], opevnené sídlisko či sídlo biskupa.[32] V niektorých prípadoch slúžil aj na označenie širšieho územia hradskej (komitát/*vármegye*)[33] alebo cirkevnej (diecéza) správy[34]. Ak pramene hovoria o županovi hradu (*comes civitatis*), nejde len o správcu konkrétneho hradu, ale celého územia, ktoré hradu podliahalo a neskôr sa označovalo ako *comitatus*.[35] Pôvodný význam slova *comitatus* bol sprievod, ktorý obklopuje svojho pána. Hrad obklopovalo územie – hradský vidiek s ustáleným obvodom, ktorému Slovania hovorili medza, Maďari ho prevzali vo forme *megye*/*vármegye* a v latinčine dostal pomenovanie *comitatus*. Termín neznamenal len samotnú hranicu, ale aj celé úzenmie hradského obvodu/vidieku a slúžil teda na označenie územnej jednotky štátu.[36]

Komplikovanosť terminológie dokladajú aj rozdielne názory historikov ako interpretovať a prekladať termín *civitas* v najstaršom období a v rôznych súvislostiach. György Györffy konštatoval, že *civitas* znamenal približne v období rokov 1000 – 1150 predovšetkým hrad, pričom od druhej polovice 12. storočia ho začal nahrádzať termín *castrum*. Napríklad hrad Abaújvár (Abov Nový hrad, pôvodne Újvár/Nový hrad, dnes v Maďarsku) sa vyskytuje v prameňoch spočiatku ako *Nova civitas* (1138), neskôr sa však nazýva už *Novum castrum* (1177).[37] Termín *civitas* sa vzťahuje aj na Nitru a Trenčín v listine z roku 1111. Kráľ Koloman v nej potvrdil tretinu všetkých kráľovských mýt v Nitre, Trenčíne a ostatných miestach na Váhu, ktoré kráľ Štefan I. udelil Zoborskému kláštoru. Ako sa dozvedáme z listiny, po skúmaní sa zistilo: *„o mýtach celej Nitry, veľkých alebo malých,*

o obchodníkoch idúcich z hradu do hradu: *„De negotiatoribus euntibus de civitate in civitatem. Si quis de civitate in civitatem vadens emerit vel vendiderit, et si quod prius vendidit, postea furatum esse apparuerit, ille qui vendidit, sicut fur diiudicetur, et qui testes fuerint, iudicio discutiantur, si culpabiles inventi fuerint, sicut fures, ita diiudicentur." Decreta regni mediaevalis Hungariae (ďalej DRMH) I, 1000 – 1301.* Eds. János M. Bak et al. Bakersfield, Ca. : Charles Schlacks, Jr., Publisher, 1999, čl. č. 11. s. 19. Editori *DRMH I.* v poznámke č. 26 na s. 86 konštatujú, že ako *civitas* sa v tomto období označoval komitát, mesto alebo hrad, no keďže existovalo v tomto období len niekoľko sídlisk mestského typu, termín má podľa autorov význam hrad, resp. opevnené sídlisko. Naproti tomu Erik Fügedi sa nazdáva, že *civitas* tu možno prekladať dvomi spôsobmi – ako mesto alebo komitát. FÜGEDI, Erik. Der Plan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae.* Tomus XV, 1969, s. 107.

31 *„tres villas ... in comitatu Albensis civitatis sitas" LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 137, 138.

32 Ustanovenie synody v Ostrihome zo začiatku 12. storočia hovorí, že biskupi majú v každom biskupskom sídle zriadiť dva domy na zadržanie kajúcnikov. *„Episcopi in unaquaque civitate duas domos ad coercendos penitentes faciant." DRMH I*, ref. 30, s. 63. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí.* Bratislava : VEDA, 2013, s. 456.

33 V 37. článku Zákonov kráľa Kolomana sa píše, že ak kráľ vstúpi na hradský obvod/územie hradu (*civitatis megam*), dvaja sudcovia z komitátu ho majú sprevádzať. *„In quamcunque civitatis megam rex degrediatur, ubi iudices II megales cum eo commigrent,…" DRMH I*, ref. 30, s. 27. Pozri *LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 138. Výraz *civitatis mega* znamená komitát, ktorý sa po maďarsky nazýval aj *megye*/*vármegye*, čo pochádza zo slovanského medza – hranica. GYÖRFFY, György. Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation. In *Acta Archeologica Academiae Stientiarum Hungaricae* 28, 1976, s. 331-332. STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, ref. 20, s. 257-258.

34 Roku 1075 sa spomínajú hranice vacovskej diecécézy *„…terminus cum episcopalibus Sancte Marie Waciensis civitatis…" LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 138. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1* (ďalej *CDSl I*). Ed. Richard MARSINA. Bratislava : Vyd. SAV, 1971, č. 58, s.52: 1075.

35 SOKOLOVSKÝ, Grad – španstvo – stolica – župa, ref. 11, s. 101-102.

36 STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, ref. 20, s. 257-258; STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát. In *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 2, s. 191-214.

37 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I* (ďalej *CDSl I*). Ed. Richard MARSINA. Bratislavae : Vyd. SAV, 1971, č. 77, s. 75; č. 93, s. 75. GYÖRFFY, Civitas, castrum, castellum. In *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae,* 1975, roč. 23, s. 332. Naproti tomu F. Uličný konštatuje, že „časť pomenovania tohto hradu slovom *civitas* je úplne jedinečná, až neskôr používali správnejšie a primeranejšie vyjadrenie slovom *castrum*". ULIČNÝ, *Dejiny Slovenska*, ref. 32, s. 64. Termín *civitas* pre hrad bol však v tomto období celkom bežný. Porovnaj *LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 137-138.

v hradnom obvode aj mimo neho, a v Dvoroch (dnes Dvory nad Žitavou), v časti zvanej Baba, a po celej rieke, ktorá sa volá Váh a rovnako na všetkých obchodných (trhových) *miestach a v hradnom obvode Trenčína, vnútri a pomimo, celkovo a všade, vždy a v každom čase, že svätý kráľ Štefan tretinu* (z toho všetkého) *dal svätému Hypolitovi* (kláštoru sv. Hypolita na Zobore). "[38] Historici prekladajú v listine použitý termín *civitas* v súvislosti s Nitrou a Trenčínom odlišne. Väčšina ho chápe vo význame hrad[39] resp. hradný obvod[40]. Takejto interpretácii termínu *civitas* nasvedčuje aj ďalší kontext listiny, keď sa spomínajú medzi významnými svedkami vtedajší nitriansky župan Mojžiš a viacerí nitrianski župani vo forme *comes civitatis Nitrie*, čo možno interpretovať nepochybne oko župan hradu Nitra. Svedkovia potvrdili svedectvo prísahou v Nitre v kostole svätých Emeráma, Ondreja a Benedikta (*in eadem civitate Nitrie in ecclesia sanctorum Emerami, Andree et Benedicti*), ktorý sa nachádzal v areáli hradu.[41]

Niektorí historici prekladajú termín *civitas* v zoborskej listine ako mesto.[42]

Ferdinand Uličný nepripúšťa iný význam slova *civitas*, ktoré podľa autora treba prekladať výlučne v zmysle mesto, podobne ako slovo *civis*, ktoré sa viaže len na sociálne pomenovanie mešťanov. Tvrdenie, že slovo *civitas* sa vyskytuje od 12. storočia je nepresné.[43] Dokonca termíny zoborskej listiny ako *comes civitatis Nitirae* či zmienku o Peregrinovi spomínanom v listine ako *judex*, prekladá F. Uličný vo všetkých prípadoch ako „richtári mesta". [44] Ako pravdepodobnejšia je však prijímaná interptetácia termínov *judex* – trhový richtár a *comes civitatis* – župan/veľmož.[45] Ak sa nitriansky župan Mojžiš spomína v zázname z rokov 1105 – 1116 ako *Nitriensis comes*, bolo by anachronizmom pokladať ho za „richtára mesta Nitry".[46]

V 11. a 12. storočí boli v Uhorsku lokality, ktoré svojimi centrálnymi funkciami – strediská svetskej a cirkevnej správy, trhové miesto, špecializované remeslá – plnili niektoré funkcie neskorších miest. Išlo zväčša o hrady, ktoré plnili túto funkciu. Popri nich sa vyvíjalo podhradie, ktoré neraz pozostávalo z viacerých osád a postupne nadobudlo mestský charakter. Boli to mestá tzv. starého typu (Nitra, Stoličný Belehrad, Ostrihom). V 11. a 12.

38 *„…de tocius Nitrie theloneis, magnis vel parvis, in civitate seu extra civitatem et in Doardi illud, quod Baba pars vocatur, et per totum flumen, quod Vvaga nominatur, et per omnia mercata similiter et in civitate Treinchen, intus vel extra, per totum et per omnia ubicunque, in quibuscunque, quandocunque, quomodocunque rei per temporum vices augetur vel minuitur, sanctum regem Stephanum terciam partem dedisse beato Ypolito." CDSl I*, ref. 37, č. 68, s. 63-64.

39 *LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 138.

40 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti 1.* Eds. Ján Beňko et al. Bratislava : Národné literárne centrum; Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 119-120.

41 *„Quorum primus Una nomine, multis annis comes eiusdem extitit civitatis Nitrie; sed et alter, Bacha nomine, similiter multis comes eiusdem Nitrie annis fuit. Tercius vel quartus Deda et Cace, qui ambo filii Buquen, eiusdem civitatis Nitrie olim comitis fuerunt; hi duo, Deda videlicet et Cace, filii Buquen comitis, octoginta annis et eo amplius in civitate Nitrie vixerant iam, cum hec facta est discussio...Primus quorum fuit Moyses, eiusdem civitatis tempore illo comes... sacramento confirmarunt in eadem civitate Nitrie in ecclesia sanctorum Emerami, Andree et Benedicti." CDSl I*, ref. 37, č. 68, s. 63.

42 *„...o mýtach celej Nitry, veľkých alebo malých, v mestách aj mimo miest* (použitie plurálu je nesprávne) *… a na všetkých trhových miestach rovnako, v meste Trenčín, vnútri aj zvonka…"* (*Pramene k dejinám III,* s. 45-46.).

43 ULIČNÝ, *Dejiny Slovenska*, ref. 32, s. 456. Porovnaj *CDSl I*.

44 ULIČNÝ, *Dejiny Slovenska*, ref. 32, s. 457-458. Pozri tamže aj s. 103, pozn. č. 25. Vo svojej staršej štúdii (ULIČNÝ, Trhy a mestá, s. 59) pripúšťa, že slovom *civitas* v zoborskej listine z roku 1111 charakterizovali aj hrad Nitru.

45 STEINHÜBEL, *Nitrianske knižatstvo*, ref. 20, s. 324. *Pramene k dejinám III,* s. 44. LUKAČKA, Ján. Nitra. In *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Eds. Martin ŠTEFÁNIK – Ján LUKAČKA. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 286-287.

46 *CDSl I*, ref. 37, č. 66, s. 62.

storočí však absentuje v týchto lokalitách meštianstvo a samospráva – sociálny a právny status obyvateľov týchto lokalít sa neodlišoval od ostatného obyvateľstva. Ani opticky sa sídla priveľmi neodlišovali od ostatných lokalít.[47] S termínom mesto preto treba narábať opatrne a obozretne.

Ako *civitas* sa v období 11. a 12. storočia označovali také lokality, ktoré boli ohradené a fakticky mali charakter hradu s prislúchajúcim podhradím. Vo Väčšej legende svätého Štefana kráľa (vznikla 1077—1083) sa dozvedáme, že kráľ Štefan dal postaviť v samom kráľovskom sídelnom hrade/meste (*in ipsa regalis sedis civitate*), ktoré sa volá Alba/Biela (Stoličný Belehrad) veľkú a obdivuhodnú baziliku.[48] Stoličný Belehrad tvoril pôvodne hrad na malom kopci, kde sa nachádzal kostol, v ktorom pochovali knieža Gejzu. Pod hradným vrchom sa konával trh, neďaleko ktorého postavili v priebehu 11. storočia baziliku a kráľovský palác – celý areál bol obohnaný hradbami a stal sa korunovačným a sídelným miestom uhorských panovníkov – fakticky mal charakter hradu a v neskorších prameňoch sa tak aj nazýva (*castrum Albense*). Popri ňom sa vyvíjalo podhradie, neskoršie mesto, nazývané vonkajšie mesto (*civitas exterior*).[49] Zmienka Väčšej legendy sv. Štefana sa nepochybne vzťahuje na sídlo kráľa, ktoré malo charakter hradu, preto je správnejšie preložiť termín *civitas* ako hrad.[50] O niekoľko riadkov ďalej sa v legende spomína Rím ako „hlavné mesto sveta" či kráľovské „mesto Konštantínopol." V tomto prípade je vhodnejší termín mesto, nakoľko Rím aj Konštantínopol mali v tomto období charakter mesta, tak ako ho dnes chápeme a vnímame.[51] Pri preklade termínu *civitas* však treba mať na pamäti, že súdobý človek v 11. a 12. storočí neodlišoval termíny hrad a mesto – obidva sa zosobňovali v termíne *urbs* či *civitas*. Vtedy na ich rozlíšenie prakticky neexistoval pojmový aparát. Odlišoval však opevnenú lokalitu (*civitas*/*urbs*) od neopevnenej (*villa*). Táto pôvodná príbuznosť hradu a mesta sa vyjadruje dodnes v podobnosti slov *vár* (hrad) – *város* (mesto); *Burg* (hrad) – *Bürgertum* (meštianstvo); v slovanskom *grad* (hradisko), ktoré sa zachováva v dnešnom chorvátkom *grad* (mesto).

Nakoľko v Čechách, ale aj v Uhorsku, bolo v 11. a 12. storočí ešte len niekoľko sídlisk mestského charakteru, uprednostňujú pri preklade českí aj maďarskí historici význam hrad, hradný obvod, komitát.[52] Autori kritického vydania najstarších uhorských zákonníkov konštatujú, že *civitas* znamenal hrad, komitát a neskôr mesto, no keďže v 11. a 12. storočí bolo v Uhorsku ešte veľmi málo sídiel mestského charakteru, preferujú vo všetkých prípadoch preklad hrad alebo komitát.

V Knihe mravných ponaučení svätého Štefana kráľa kráľovičovi Imrichovi (doba vzniku (1013—1015) sa v ponaučení o dôležitosti rady píše, že *„na základe rady sa ustanovujú králi,*

47 FÜGEDI, Erik. Die Städte im mittelalterlichen Ungarn. Versuch einer Forschungsbilanz. In *Städte im Donauraum. Sammelband zum 700 Jahresfeier des Stadtgrundprivilegs von Preßburg 1291 – 1991*. Ed. Richard MARSINA. Bratislava – Preßburg : SHS – SAV, 1993, s. 43.

48 MARSINA, Richard. *Legendy stredovekého Slovenska.* Budmerice : Rak 1997, s. 54.

49 FÜGEDI, Der Plan von Stuhlweissenburg, ref. 30, s. 103-134. FÜGEDI, Die Städte, ref. 47, s. 42.

50 Ako hrad interpretujú termín v súvislosti so Stoličným Belehradom napr. autori: *LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 138. Naproti tomu R. Marsina prekladá väzbu „v samom kráľovskom sídelnom meste, ktoré sa volá Biela (Alba)…" MARSINA, *Legendy stredovekého Slovenska*, ref. 48, s. 54.

51 MARSINA, *Legendy stredovekého Slovenska*, ref. 48, s. 55; PRAŽÁK, Richard. *Legendy a kroniky koruny uherské.* Praha : Vyšehrad, 1988, s. 85.

52 Porovnaj českú edíciu Kosmovej kroniky (KOSMAS, *Kronika*). BLÁHOVÁ, Terminologie sídlišť, ref. 2,; KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, ref. 2, s. 88; HOFFMANN, *Středověké město,* ref. 26, s. 54. Porovnaj *DRMH I*, ref. 30, čl. č. 18 na s. 10, pozn. č. 17 na s. 82; s. 86, 141, čl, č. 11 na s. 19, pozn. č. 26, s. 86; *LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 138.

určujú hranice kráľovstva, bráni sa vlasť, zmierujú sa rozbroje, dosahuje sa víťazstvo, zapudzujú sa nepriatelia, budujú sa hrady, búrajú sa tábory nepriateľov (civitates construuntur et castra adversariorum destruuntur)".[53] Termín *civitas* tu nemožno interpretovať inak ako hrad, keďže začiatkom 11. storočia sa v Uhorsku nebudovali mestá.[54] Podobne jeden z článkov v III. knihe Zákonov sv. Ladislava (1077—1092) hovorí o obchodníkoch idúcich z hradu/komitátu do hradu/komitátu (*De negotiatoribus euntibus de civitate in civitatem*): *„Ak niekto ide z hradu do hradu nakupovať a predávať...*" Ani tu nie sú historici v interpretácii termínu jednotní. Ferdinand Uličný konštatuje, že je tu ako *civitas* pomenovaná obec s trhom. Erik Fügedi pripomína, že ustanovenie môže znamenať „z mesta do mesta" alebo „z komitátu do komitátu". Editori najnovšieho vydania najstarších uhorských zákonníkov interpretujú článok ako „z hradu do hradu", pričom v poznámke uvádzajú aj možnosť, že pisár mal na mysli komitáty .[55] Rozdielnosť interpretácií naznačuje komplikovanosť tohto terminologického problému, ako aj skutočnosť, že niekedy nie je možné obsah termínu jednoznačne určiť, definovať a preložiť.

V roku 1242 informovali pápeža všetci klerici a laici zhromaždení na opevnených miestach v Uhorsku, ktoré odolávali plieneniu Tatárov, o ich ničivom vpáde do Uhorska. V liste sa spomínajú obyvatelia v *„mestách, hradoch a komitátoch a na iných opevnených miestach (civitatibus, castris et comitatibus ac aliis locis muninitis)"*. Menujú sa tiež tie opevnené lokality, ktoré sa Tatárom nepodarilo dobyť. Obyvatelia sa podľa listu zachránili ozbrojení *„na hradoch (castris) Stoličného Belehradu, Ostrihomu, Vesprímu, Tihanu, Rábu, Pannonhalmy, Mošona, Šoprona, Železného hradu, Nového hradu, Zaly, Leuky a iných hradov a miest opevnených popri Dunaji (et aliis castris et locis circa Danubium munitis), nad* (Dunajom) však z (hradov) *Bratislavy, Nitry, Komárna, Fiľakova, Abovského Novohradu a iných hradov a miest podobne opevnených (et aliis castris et locis similiter munitis)"* očakávali pomoc pápeža.[56] V listine sa preferuje aj pre veľké a významné hrady termín *castrum*, ktorý bol v predchádzajúcich storočiach vyhradený skôr pre menej významné hrady. Termín *civitas* sa významovo presúva, keď sa ním pomenúva už len samotné podhradie, resp. mesto, na rozdiel od hradu – *castrum*. Roku 1239 povolil kráľ Belo IV. ostrihomskému arcibiskupovi vystavať arcibiskupské mesto so slobodným trhom v priestore pod hradom Ostrihom (*„...concessimus civitatem archiepiscopalem construendam et congredandam in territorio suo sub castro Strigoniensi...*").[57] Vedľa neho vzniklo v stredoveku aj samostatné ohradenné

53 MARSINA, *Legendy stredovekého Slovenska*, ref. 48, s. 30.

54 V zmysle hrad uvadzajú citáciu autori *LLMAH 2/1*, ref. 30, s. 138. Naproti tomu R. Marsina či V. Segeš prekladajú pasáž ako *„budujú sa mestá, búrajú sa tábory nepriateľov"*. Porovnaj MARSINA, *Legendy stredovekého Slovenska*, ref. 48, s. 30. SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2 (1000 – 1387).* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, s. 28.

55 *DRMH I*, ref. 30, s. 19, čl. č . 11. *„Si quis de civitate in civitatem vadens emerit vel vendiderit, et si quod prius vendidit, postea furatum esse apparuerit, ille qui vendidit, sicut fur diiudicetur, et qui testes fuerint, iudicio discutiantur, si culpabiles inventi fuerint, sicut fures, ita diiudicentur."* Porovnaj ULIČNÝ, Ferdinand. Trhy a mestá na Slovensku v 9. – 12. storočí. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava : SHÚ MS, 1998, s. 59; ULIČNÝ, Ferdinand. Nitra – mesto v 9.–12. storočí. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 143; ULIČNÝ, *Dejiny Slovenska*, ref. 32, s. 469; FÜGEDI, Der Stadplan von Stuhlweissenburg, s. 107; *DRMH I*, ref. 30, pozn. č. 26 na s. 86.

56 *CDSl II*, ref. 16, č. 110, s. 73. Preklad pozri *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana.* Eds. Richard MARSINA et al. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, č. 63, s. 142-143; SEGEŠ – ŠEĎOVÁ, *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2*, ref. 54, s. 95-96.

57 *CDSl II*, ref. 16, č. 55, s. 40.

kráľovské mesto Ostrihom (*regalis civitas Strigoniensis*).[58] Roku 1247 daroval kráľ Belo IV. komesovi Bechendovi zem Šarkan za služby preukázané v čase tatárskeho vpádu, najmä za obranu mesta Niš a odrazenie útoku na jednu z veží hradieb mesta Zadar (*unam turrim confregit, in propugnaculo civitatis ipsius*).[59] Aj v tzv. privilégiu Bela IV. pre Židov z roku 1251 sa termín *civitas* vyskytuje vo význame mesto: „*Žid vezúci tovar alebo iné veci, z ktorých treba platiť mýto, nemá platiť na všetkých mýtnych staniciach väčšie mýto, ako mešťan z toho mesta, v ktorom Žid v tom čase býva.*" Podľa iného ustanovenia „*ak richtár mesta, v ktorom bývajú Židia, nechce ich súdiť podľa znenia tohto nášho privilégia, ale chce postupovať proti nariadeniam, obyčajom a ich slobodám, keď sa to dozvieme, nech je uvoľnený z kompetencie nad nimi a nech je s naším súhlasom ustanovený iný.*"[60] Keď roku 1291 podpísali uhorský kráľ Ondrej III. a rakúsky vojvoda Albrecht mier v Hainburgu, podľa dohody mal vojvoda vrátiť Bratislavský hrad s mestom a kráľovským príslušenstvom (*castrum Posoniense, cum civitate et suis pertinenciis regalibus*).[61]

Záver

V priebehu 13. storočia sa ešte len formovalo to, čo dnes chápeme pod výsadným mestom, mestským právom či termínom mešťan. Hlavnými prijímateľmi výsad panovníka boli hostia (*hospites*). [62] Výsady pritom mohli získať aj sídla, ktoré ostali na úrovni dedín, a nie všetky privilegované sídla sa teda vyvinuli v mestá. Preto sa v historiografii zdôrazňuje, že v tomto období treba hovoriť skôr o práve/výsadách hostí a nie o mestskom práve.[63] Rôznorodosť privilegovaných sídlisk vyjadruje aj terminológia pomenovania týchto lokalít či prijímateľov výsad (označovaných *hospites*, a len zriedkavo *cives*). Väčšina lokalít, ktoré dostali výsady v priebehu 13. storočia sa nazýva v prameňoch *villa,* resp. *libera villa*. Ako *civitas* pomenova-

58 GEREVICH, László. *Town in medieval Hungary*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, s. 30.

59 *CDSl II*, ref. 16, č. 248, s. 170.

60 „*Item si Iudei de facto inter se discordiam moverint aut guerram, iudex civitatis nostre nullam sibi iurisdiccionem vendicet in eosdem, sed nos aut sumpmus noster camararius iudicium exercebit... Sed si aliquas merces vel alias res duxerit, de quibus tributa debeant, provenire, per omnia tributorum loca non nisi debitum solvat tributum, quod solverent unus civium illius civitatis in qua Iudeus eo tempore demoratur... Statuimus eciam, quod si iudex civitatis, in qua Iudei morantur, noluerit eosdem secundum tenorem huius nostri privilegii iudicare, sed contra statuta, consuetudines et libertates ipsorum actenus observatas agravare voluerit, postquam nobis per ipsos innotuerit, ab ipsorum regimine removeatur et alius de nostra consciencia constituatur.* " *CDSl* II, ref. 16, č. 378, s. 263-264.

61 *CDH IV/1*, ref. 18, s. 181.

62 Štatistiku pomenovania osôb v privilegiálnych listinách urobil R. Marsina. MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 3, s. 344-345. Nasledujúca štatistika je doplnená o výsadné listiny miest z územia dnešného Maďarska. Pozri privilégiá: pre Starý Tekov z roku 1240 (*CDSl II*, č. 79, s. 56-57), Spišské Vlachy z roku 1243 (*CDSl II*, č. 128, s. 84), Krupinu z roku 1244 (*CDSl II*, č. 167, s. 111-112), Körmend z roku 1244 (*Elenchus fontium historiae urbanae* (ďalej *EFU*). Ed. András KUBINYI. Budapest : Balassi, 1997, č. 33, s. 38), Pešť z roku 1244 (*EFU*, č. 34, s. 39-41), Seňu z roku 1249 (*CDSl II*, č. 319, s. 222-223), Babinú a Dobrú Nivu z roku 1254 (*CDSl II*, č. 450, s. 313), Banskú Bystricu z roku 1255 (*CDSl II*, č. 491, s. 340-341), Nové Mesto pod Šiatrom (Sátoraljaújhely) z roku 1261 (*EFU*, č. 43, s. 52), Füzitő z roku 1263 (*EFU*, č. 45, s. 55) Nemeckú Ľupču z roku 1270 (*Výsady miest a mestečiek na Slovensku I (1238–1350)* (ďalej Výsady). Ed. Ľubomír JUCK. Bratislava : Veda, 1984, č. 38, 52-53), pre Rimavskú Baňu z roku 1268 (*Výsady*, č. 36, s. 50–51), pre Kežmarok 1269 (*Výsady*, č. 37, s. 51-52), pre Komárno z roku 1265 aj 1277 (*Výsady*, č. 32 a 56, s. 48 a 63), či pre saských hostí na Spiši z roku 1271 (*Výsady*, č. 43, s. 55-56), Ráb (Győr) z roku 1271 (*EFU*, č. 53, s. 61-62), Vasvár (Železný hrad) z roku 1279 (*EFU*, č. 59, s. 71-72) či privilégium pre hostí z Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša z roku 1299 (*Výsady*, č. 90, s. 82–83).

63 MARSINA, K vývoju miest na Slovensku, ref. 62, s. 345; KUBINYI, András. Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200 – 1541). In *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*. Ed. Walter Schlesinger Sigmaringen, 1975, s. 529.

li napr. Stoličný Belehrad (1237), Ostrihom (1239) Banskú Štiavnicu (1275), Bratislavu (1291), Podolínec (1292).[64] Už v tomto období sa však začínajú rozlišovať výsadné mestá a výsadné dediny. V privilégiu pre Bratislavu (1291) sa píše, že cudzí svedkovia mohli byť proti Bratislavčanom predvolaní len za prítomnosti dvoch až troch svedkov z tohože mesta (Bratislavy), prípadne iných miest a obcí, ktoré majú to isté právo (*de eadem civitate vel de aliis civitatibus seu villis, eandem habentibus libertatem*).[65] Je tu teda istý náznak kategorizácie výsadných lokalít. Zároveň sa občas príslušníci právne rozvinutejších komunít nazývali *cives*, hoci obyvatelia ostatných miest sa súčasne pomenúvali *hospites*.[66]

Neraz sa však stávalo, že lokalita bola v prameňoch striedavo pomenovaná ako *civitas* a *villa*. Ani v 14. storočí nebola terminológia pomenovania miest ešte celkom ustálená – ako *civitas* sa označovali mestá malé aj veľké, ohradené i neohradené, takže z termínu nemožno vyvodiť záver o kategórii mesta.[67] Od 13. storočia sa popri sebe objavujú termíny *civitas* a *villa*[68], resp. *civitas* a *libera villa* (14. storočie) a neskôr *civitas – opidum – villa* (15. storočie).[69] Až dekrétom kráľa Ľudovíta I. (1351) sa *civitas* charakterizuje ako ohradené mesto, ktoré nemá povinnosť odvádzať deviatok, na rozdiel od neohradených tzv. slobodných obcí (*liberae villae*), ktoré nemali hradby a z toho titulu mali odvádzať deviatok zemepánovi.[70]

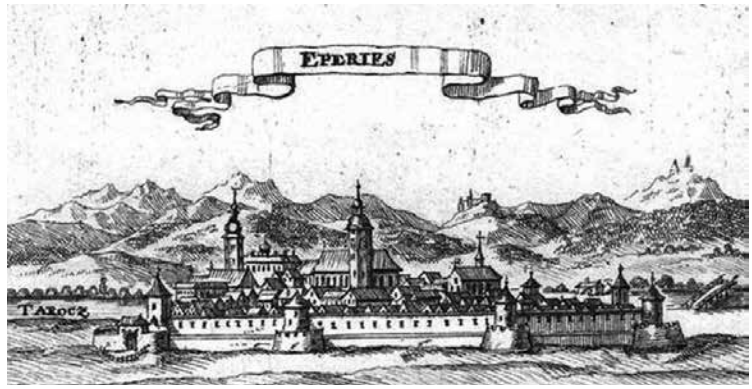

64 MARSINA, K vývoju miest na Slovensku, ref. 62, s. 345. *EFU*, č. 27, s. 29; č. 29, s. 33.

65 Archív mesta Bratislavy, listina č. 12: 2. XII 1291.

66 Hostia z Vasváru majú mať na jednej strane vo veci predvolávania svedkov také práva ako „*hospites de maioribus civitatis*", na druhej strane také slobody, ako majú „*cives Albenses*" (*EFU*, č. 59, s. 72). Pozri tiež LYSÁ, Žofia. Možnosti komunikácie pri počiatkoch mestskej society v Bratislave. In *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie.* Eds. Ján Lukačka et al. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 135-142.

67 MARSINA, K vývoju miest na Slovensku, ref. 62, s. 351.

68 Dekrét kráľa Ondreja III. z roku 1298: „*Palatinus, castra tenendo, in campis et conventibus, et non in villis vel civitatibus, judicare debeat*" LADÁNYI, Erzsébet. Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der Ungarischen Städteentwicklung. In *Annales Universitatis scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominate. Sectio Historica. Tomus XVIII*. Budapest 1977, s 4.

69 LADÁNYI, Libera villa, ref. 68, s. 6.

70 Preklad dekrétu kráľa Ľudovíta I. pozri *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov.* Eds. Vincent Sedlák et al. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, č. 59, s. 182.

Drobné štúdie o dejinách Slovenska v stredoveku

FERDINAND ULIČNÝ

Sídlo a diecéza Ostrihomského biskupstva

K opätovnému skúmaniu zemepisného protikladu sídla a diecézy Ostrihomského biskupstva ma naviedli rozdielne názory dvoch slovenských historikov špecialistov, stredovekárov, teda Richarda Marsinu a Vincenta Múcsku.

Richard Marsina po trpezlivom a dôkladnom zhromaždení a vnímaní priamych aj nepriamych, ale použiteľných dobových informácií a názorov aj poznatkov historikov, okrem iného, v roku 1995 napísal. Za vlády Štefana I. vznikla trvalá cirkevná organizácia v Uhorskom kráľovstve. Sídlom arcibiskupa metropolitu sa stal Ostrihom bez cirkevnej tradície. Ostrihom ležal na území, ktoré tvorilo súčasť niekdajšej Nitrianskej diecézy, zriadenej pápežom Jánom VIII. v júni 880. Preto je iste primeraným predpoklad, že sa tu nadväzovalo na starú tradíciu z poslednej štvrtiny 9. a začiatku 10. storočia.

Zdanlivo je úplne v protiklade so zvyklosťami pápežskej stolice, že pri vzniku cirkevnej organizácie v Uhorskom kráľovstve nebolo obnovené Nitrianske biskupstvo. Niekdajšie biskupstvo v Nitre vlastne bolo obnovené, ale tak, že v rámci jeho niekdajšieho (pôvodného) územia bolo jeho sídlo presunuté do vtedajšieho sídla mesta kráľa Štefana do Ostrihomu. Stalo sa teda Ostrihomské (arci) biskupstvo pokračovateľom v tradícii niekdajšieho Nitrianskeho biskupstva.[1]

Poznatky a názory R. Marsinu vzbudili odborný záujem aj mladého stredovekára Vincenta Múcsku. On po ôsmich rokoch, teda v roku 2003, publikoval vedeckú štúdiu o prvých uhorských biskupstvách. Opis zriadenia Ostrihomského arcibiskupstva, publikovaný R. Marsinom, odborne pomenoval dobovým translatio sedis.

V. Múcska po dôkladnom vnímaní dobových informácií aj kritickom hodnotení poznatkov a názorov historikov v záverečnej časti štúdie napísal.

Pokiaľ ide o predpokladané translatio sedis z Nitry do Ostrihomu, tak jeho reálnosť je málo pravdepodobná, keďže vtedy to bolo zriedkavé v cirkevných dejinách; Ostrihom bol od čias kniežaťa Gejzu, otca kráľa Štefana I. sídlom vládnucich Arpádovcov; Štefan logicky vybral najvýznamnejšiu lokalitu v krajine – Ostrihom.

Po vzniku Vesprémskeho biskupstva, Vacovského biskupstva v územnom zmysle Ostrihomu teda zostalo len územie na sever od Dunaja, územie Nitrianska.[2]

Ja sa pokúsim vnímať a opísať najmä politické, mocenské a vojenské okolnosti zriaďovania Ostrihomského biskupstva, ktoré vplývali na rozhodnutie zriaďovateľa, teda kráľa Štefana I. Postupne uplatním hľadisko inštitucionálne, územné a sídelné, hoci postup môže byť aj opačný.

1 MARSINA, Richard. Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku. In *Slovenská archivistika*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 124-125.

2 MÚCSKA, Vincent. O prvých uhorských biskupstvách. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 1, s. 3, 21.

Inštitucionálne hľadisko je zamerané na okolnosti zriadenia Ostrihomského biskupstva. Odborní špecialisti už dávnejšie o tom poskytujú vlastné poznatky a názory, v ktorých sú zhody aj rozpory. Možno však ustáliť, že zriadenie Ostrihomského biskupstva bolo náplňou politickej činnosti kniežaťa Štefana hneď po roku 997, pričom nevyhnutné procedúry, teda voľba, vysvätenie a uvedenie do úradu prvého ostrihomského biskupa trvali až do konca roku 1001.[3]

Zhoda odborníkov je aj v tom, že Štefan ešte ako knieža bol rozhodnutý čo najskôr vyzdvihnúť ostrihomského biskupa na primasa prvej skupiny biskupov v Uhorsku, teda na arcibiskupa, čo sa aj stalo.

Územné hľadisko je sústredené na zemepisnú polohu a rozsah Ostrihomskej diecézy. R. Marsina naposledy v roku 1995 v citovanej štúdii napísal: „Ostrihom ležal na území, ktoré tvorilo súčasť niekdajšej Nitrianskej diecézy zriadenej pápežom Jánom VIII. v júni 880." A ďalej „práve toto územie bolo pridelené prvému – najvýznamnejšiemu biskupstvu v kráľovstve" rozumej v Uhorsku.[4]

Z poslednej vety je zrejmé, že autor vníma Ostrihomskú diecézu, v tretej tretine 9. storočia cirkevne Nitrianske biskupstvo a štátne Nitrianske kniežatstvo, ako nábožensky, teda s kresťansky najustálenejším obyvateľstvom a hospodársky produktívnym, dobovo bohatým obyvateľstvom na prelome 10. a 11. storočia v Uhorsku.

V. Múcska pri vnímaní a opise založenia prvých biskupstiev Štefanom I. trochu nedocenil kráľovo poradie významnosti prvých biskupov a ich diecéz, keď opisoval vznik biskupstiev vo Vespréme, Ostrihome, Kaloči a Vacove, najmä územia ich diecéz. Napokon napísal: „Ostrihomu teda zostalo len územie na sever od Dunaja, územie Nitrianska".[5] Z toho vyjadrenia vyplýva dojem, akoby ostrihomský biskup dostal do diecézy zvyškové územie v Uhorsku. To sa však prieči zistiteľným osobným a panovníckym záujmom Štefana I.

Obyvatelia severnej časti Uhorska, teda územia Ostrihomskej diecézy zažili však v prvých dvoch desaťročiach 11. storočia jedinečný príbeh, teda zaujatie a okupáciu vojskom poľského kniežaťa Boleslava Chrabrého.

Najstaršia zachovaná poľská kronika takzvaného Galla Anonyma obsahuje stručný zápis aj o tom, že poľské knieža Boleslav Chrabrý počas vojenskej výpravy smerujúcej južne od Malopoľska často premohol Uhrov a zaujal celú ich krajinu až po Dunaj.[6]

Neznámy autor mladšej uhorsko-poľskej kroniky, pochádzajúcej z 11. storočia opísal tú istú udalosť, zanechal však konkrétnejšie, presnejšie údaje o zemepisnom rozsahu územia, ktoré Boleslav Chrabrý (v kronike nesprávne Miešek) dobyl, zaujal a pripojil k poľským častiam Veľkopoľska.[7]

---

3 MÚCSKA, ref. 2, s. 12-15.

4 MARSINA, ref. 2, s. 125, 126.

5 MÚCSKA, ref. 2, s. 20-21.

6 MALECZYŃSKI, Karol (ed.). *Monumenta Poloniae Historica. Series nova II.* Kraków : Polska Akademia Umietnosci, 1952, s. 16 „Numquid non ipse Vngaros frequencius in certamine superavit, totamque terram eorum usque Danubium suo dominio mancipavit."

7 SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II.* Budapest, 1938, s. 311 „ Qui congregato omni exercitu suo ad regem ante Strigonium venit, ibique in terminis Polonie et Vngarie tentoria sua fixit. Nam termini Polonorum ad litus Danubii ad civitatem Strigini-ensem terminabantur, deinde ad Agriensem civitatem ibant, deinde an fluvium, qui Tizia nominatur, eadentes regirabant iuxta fluvium, qui Cepla nuncupatur, usque ad castrum Salis, ibique inter Ungaros, Ruthenos finem dabant."

Autor staršej kroniky vnímal novodobé a zaujaté územie či krajinu južne od Karpát ako „terram eorum", teda z hľadiska nedávnej štátnej príslušnosti ovládanej Maďarmi ako uhorskú. Z toho vyplýva, že krajina severne od Dunaja po Karpaty už pred vojenským vpádom Boleslava Chrabrého patrila uhorskému kniežaťu, od roku 1000 kráľovi Štefanovi I.

Rok, v ktorom knieža Boleslav Chrabrý viedol úspešnú vojenskú výpravu, možno zistiť, len ak uveríme zápisu v mladšej, uhorsko-poľskej kronike. V nej je napísané, že tri mesiace po korunovácii Štefana I. navštívil kráľa krakovský biskup Lampert.[8] Lamperta mohol vyslať ku Štefanovi len Boleslav, aby sa diplomatickým rokovaním ustálil nový, pre Boleslava priaznivý jestvujúci vojensko-mocenský stav a upevnil sa ako štátoprávny. Z toho vyplýva, že knieža Boleslav uskutočnil vojenskú výpravu do Uhorska v roku 1001. Rok 1001 sa z pohľadu a zámeru Boleslava zdal priaznivý, keďže Štefan I. bol zaujatý a zaneprázdnený prípravou a aktom vlastnej korunovácie.

Kráľ Štefan I. prijal Boleslavovo posolstvo. Sám vyslal ku kniežaťu Boleslavovi vlastných poslov, a to ostrihomského arcibiskupa Astrika a vojvodu Albu (Belo) s návrhom, aby sa panovníci sprevádzaní vlastnými sprievodmi zišli na rokovanie na poľsko-uhorskom pohraničí.[9]

Keď knieža Boleslav súhlasil s návrhom Štefana I, pritiahol s vojskom pred Ostrihom, ktorý bol vtedy súčasťou nového poľsko-uhorského pohraničia.

Výsledkom rokovania kniežaťa Boleslava Chrabrého s uhorským kráľom Štefanom I. bolo ustanovenie nového hraničného pásma medzi veľkopoľským kniežatstvom a Uhorským kráľovstvom. Hraničným pásmom bola priľahlá časť Dunaja po mesto Ostrihom, ďalej pokračovalo k mestu Jáger a na východ po rieku Tisa. Tam sa hraničné pásmo stáčalo na sever popri Topli až k hradisku Soľ (Solivar, súčasť mesta Prešov). Tu bola daná hranica medzi Uhrami, Rusmi a Poliakmi.

Z opisu sledu hraničného pásma je zrejmé, že bolo stanovené a vyjadrené všeobecne, teda približne, no účastníkom to postačovalo, lebo vedeli, aký bol skutkový stav a súdobé požiadavky na presnosť a šírku pohraničia. Poľská strana bola spokojná, že hraničné pásmo tvoril Dunaj. Uhorský kráľ sa uspokojil s tým, že Ostrihom aj Jáger boli súčasťou Uhorska. Najväčšie nezhody mohol spôsobovať nepresný, ba protirečivý opis východného pohraničia. Veď Tisa tečie východne od Tople a hradisko Soľ ležalo vo východnej časti doliny Torysy, teda západne od Tople.

Je pravdepodobné, že na spravovaní slovenského územia zaujatého Boleslavom Chrabrým sa podieľal Duľa II. – Prokuj, strýko Štefana I., ktorého kráľ vyhnal zo Sedmohradska, a ktorý sa uchýlil k víťaznému Boleslavovi Chrabrému.[10] Otázne je, kde Prokuj sídlil a aká časť územia mu podliehala. Teda bolo ním Nitriansko, alebo len severovýchodnejšia časť (Liptov, Spiš, Šariš), prípadne aj priľahlé poľské územie severne od Karpát?

8 SZENTPÉTERY, ref. 7, „Tribus vero post coronacionis sue mensibus elapsis accedens ad ispum Lambertus presul civitatis racouiae licenciam peciit atque de corroboracione pacis et amicicae."

9 SZENTPÉTERY, ref. 7, „ut cum magnatis sius in terminis Poloniae at Vngariae conveniret."

10 KURZE, Frideric (ed.). *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon.* Hannoverae : Hahniani 1889, s. 241; Boleslav Chrabrý „habuit hic quandam urbem in confinio regni simet et Ungariorem sitam, cuius erat custos Procui senior, avunculum regis Pannonici, a suis sedibus ad eodem, ut modo antea expulsus." RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi. In *O počiatkoch slovenských dejín.* Bratislava : Vyd. Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 155; STEINHÜBEL, Ján. Vznik Uhorska a Nitrianske kniežatstvo. In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 4, s. 594, síce Prokuja uvádza, ale jeho možný politický podiel v správe slovenského územia nespomína.

Kronikárske pramene síce stroho, no nespochybniteľne dosvedčujú poľský mocenský zábor etnicky slovenského územia začiatkom 11. storočia na úkor Uhorska. Po tomto konštatovaní nastupuje otázka: ako dlho patrilo ono územie a tamojšie slovenské obyvateľstvo pod poľskú štátnu moc a zvrchovanosť?

Kronikárske zdroje o tom poskytujú len nepriame údaje. Nejestvuje totiž nijaký priamy zápis o tom, ako a kedy slovenské územie zaujali, presnejšie opätovne zaujali arpádovskí králi a natrvalo ho pričlenili do Uhorského kráľovstva. Napokon aj jediný nepriamy záznam je iba východiskom k úvahám kedy sa tak stalo.

Za nepriamu informáciu možno považovať kronikársky zápis o tom, že keď sa Boleslav Chrabrý rozhodol a aj uskutočnil vojenskú výpravu do východného susedstva, teda do Kyjevskej Rusi a v roku 1018 dobyl Kyjev, poľskej výpravy sa zúčastnilo aj uhorské vojsko vyslané kráľom Štefanom I., ktorý poľské vojensko-mocenské zámery podporoval.[11]

Priama uhorská vojenská účasť a podpora poľského mocenského smerovania na východ bola nepochybne dôsledkom urovnania vzťahov medzi poľským kniežaťom Boleslavom Chrabrým a uhorským kráľom Štefanom I. Predmetom dohody, nasledujúceho priateľstva a spolupráce v tretej krajine mohlo byť slovenské územie od Karpát po Dunaj a Topľu, dobyté a zaujaté Boleslavom Chrabrým. Len toto územie, jeho zaujatie a včlenenie do Uhorského kráľovstva mohlo uspokojiť mocenské záujmy kráľa Štefana I.

Skúmanie procesu založenia Ostrihomského biskupstva zo sídelného hľadiska má poskytnúť poznatky o príčinách, ktoré ovplyvnili rozhodnutie zakladateľa Štefana I., že za sídlo toho biskupstva vybral Ostrihom.

R. Marsina o tom napísal, že kráľ sa tak rozhodol preto, lebo Ostrihom bol sídelným mestom predkov kráľa aj Štefana I.[12]

V. Múcska tiež podobne usúdil, že dôvodom bolo rodové sídlo Arpádovcov, a z osobného stanoviska Štefana I. teda najvýznamnejšie miesto a sídlo v Uhorsku.[13]

Pozoruhodné je, že ani jeden z autorov neuviedol maďarských historikov ako pôvodcov toho názoru, ani, hoci nepriame, dobové informácie. Zotrváva teda otázka: bol Ostrihom skutočne tradičným sídlom Vajka – Štefana? Aspoň predbežne prijímam túto domnienku.

Avšak tomu názoru sa prieči skutočnosť, že kráľ Štefan I. sa pred smrťou rozhodol, aby bol pochovaný v Stoličnom Belehrade. To sa aj v roku 1038 stalo.

Z prvého a druhého možno usúdiť, že Štefan I. ako kráľ zanechal predpokladané uprednostňovanie Ostrihomu ako rodového sídla a po osobných a panovníckych skúsenostiach uprednostnil Stoličný Belehrad. To však nie je v popredí terajších mojich úvah.

Opätovne musíme pripomenúť, že severná časť Uhorského kráľovstva bola od roku 1001 do roku (okolo) 1018 územnou súčasťou štátu poľského kniežaťa Boleslava Chrabrého. Tú skutočnosť, hoci nechtiac, musel Štefan I. vnímať a podľa nej sa rozhodovať a konať. Na život ľudí žijúcich na území severne od Dunaja nemohol vplývať ani vo svetských ani cirkevných záležitostiach. Ak by aj bol krátko pred rokom 1001 uvažoval o sídle nového biskupstva

11 LABUDA, Gregor. Utrata Moraw przez panstvo polskie w XI wieku. In *Studia* z *dziejow polskich* i *czechoslowackich I.* 1960, s. 107.

12 MARSINA, ref. 1, s. 126 „do vtedajšieho sídelného mesta kráľa Štefana I. do Ostrihomu".

13 MÚCSKA, ref. 2, s. 21 „Ostrihom bol najneskôr od čias kniežaťa Gejzu sídlom vládnucich Arpádovcov. ... Za sídlo budúceho najvyššieho uhorského cirkevného predstaviteľa Štefan logicky vybral najvýznamnejšiu lokalitu v krajine – Ostrihom".

Cirkevná správa v stredovekom Uhorsku

severne od Dunaja, od roku 1001 do približne roku 1018 to nemohol uskutočniť. Že tak zaiste uvažoval a čiastočne aj konal, svedčí nespochybniteľne to, že diecéza uvažovaného biskupstva a neskôr založeného a pomenovaného Ostrihomského biskupstva ležala nad Dunajom. Na základe toho vývoja možno predpokladať a usúdiť, že diecéza bola stála a sídlo umiestnené do Ostrihomu možno neskôr, bolo teda mladšie.

Biskupské sídlo v Ostrihome mohol Štefan I. budovať bez vojenských, mocenských a zahraničnopolitických prekážok od roku 1001.

Z tých skutočností možno predpokladať, že sídlo pripravovaného biskupstva s diecézou nad Dunajom malo byť tiež nad Dunajom. Znemožnil to úspešný vojenský vpád poľského vojska v roku 1001 do severného Uhorska. V dôsledku vojenského vpádu a obsadenia toho územia Poliakmi a budovanie sídla biskupstva v Ostrihome, nadobudlo sídlo, teda Ostrihom a diecéza približne okolo roku 1018 trvalý zemepisný prvok či charakter exteritoriality.

Samovoľný vývoj meštianstva v Banskej Štiavnici do 15. storočia

Podnikaví a činorodí banskoštiavnickí muži zavádzali samovoľne a postupne do verejného, občianskeho a cirkevného života užitočné novoty podľa vlastného uváženia a rozhodnutia. Keďže boli časovo prvými v zavádzaní a rozširovaní niektorých práv mešťanov, nemohli napodobňovať život a preberať skúsenosti a práva iných mešťanov. Aj to bol závažný dôvod, že sa nerozhodli požiadať kráľa o udelenie meštianskych výsad.

Písomné záznamy o určitých častiach ich meštianskych práv a svetského či cirkevného života napokon nevznikli z ich podnetov, ale v záujmoch mešťanov v iných mestách.

Keď Banskobystričania v roku 1255 vybavovali a nadobudli meštianske výsady, tak výsadu neplatiť mýto na mýtniciach v celom Uhorsku prevzali zo starších práv mešťanov v Banskej Štiavnici.[14] V tej listine je prvý priamy zápis o tom, že Banskoštiavničania boli mešťanmi už pred rokom 1255.

V roku 1263 liptovskí Ľupčania nadobudli právo na vlastnú farnosť, pričom ich kňaz mal dostávať od farníkov desiatky tak, ako sa to deje v Banskej Štiavnici.[15] To je po zápise z roku 1240 druhý najstarší záznam o kostole, farárovi a farnosti v Banskej Štiavnici. Z toho zápisu je isté aj to, že farský kostol a farnosť v Banskej Štiavnici jestvovali už pred rokom 1263, pričom kňaz dostával celý desiatok od farníkov.

V roku 1327 nadobudli meštianske výsady Smolníčania. Oni si želali a aj získali také vý-

14 MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus nec non epistolaris Slovaciae*. Tomus 2. Bratislava : Obzor, 1987, s. 341, č. 491 „quod ea gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnyzbana gratulantur, ... id per totum regnum nostrum."

15 JUCK, Ľubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku 1238 – 1350*. Bratislava – Veda, 1984, s. 46, č. 30 „prout ecclesie de ... Sebnuchbana."

sady, aké mali mešťania v Banskej Štiavnici. Tak je to napísané v dotyčnej listine Karola I.[16] Zápis je však všeobecný, v listine nie sú rozpísané jednotlivé práva.

Keď vyjednávač Ľubietovčanov na dvore Ľudovíta I. v roku 1379 dosiahol udelenie meštianskych výsad, do príslušnej listiny napísali, že kráľ Ľubietovčanom poskytuje právo a obyčaj (!) mesta Banská Štiavnica.[17]

Napokon do listiny toho kráľa v roku 1380 o poskytnutí meštianskych výsad Brezňanom napísali, že im kráľ dáva také práva, aké majú oddávna banskoštiavnickí mešťania.[18]

Banskoštiavnickí patriciát a mešťania vôbec si obratne rozširovali želateľné práva, zaiste s tichým súhlasom kráľov. Darilo sa im to viac či menej uspokojivo do polovice 15. storočia. Okolo roku 1460 sa patricijovia rozhodli, že bude užitočné obyčajové právo nahradiť spísaným právom. V roku 1466 si osvojili nové meštianske a banské právo, zostavené podľa výsad mešťanov v českom meste Jihlava.[19] Bezprostredné príčiny a okolnosti takého počinu historici Banskej Štiavnice ešte nepreskúmali.

Najstaršia listina meštianskych výsad na Slovensku – výsady pre Nemcov v Sebechleboch z roku 1233

Táto štúdia poskytuje najnovšie poznatky nielen o diplomatickej kritike, ale najmä o historickej kritike, teda o obsahu listiny kráľa Ondreja II. z roku 1233 pre osadenstvo Nemcov v Sebechleboch.

Skúmaná latinská listina, napísaná na pergamene, potvrdená chyrografom aj pečaťou, sa nachádza v origináli i v hodnoverných odpisoch v Súkromnom archíve Ostrihomskej kapituly v Ostrihome.

Odborní editori ju publikovali od začiatku druhej polovice 19. storočia, naposledy v roku 1971 Richard Marsina.[20]

Profesionálni diplomatici, teda najmä najlepší maďarský znalec listín kráľov Arpádovcov Imrich Szentpétery a slovenský diplomatik Richard Marsina jednoznačne vyjadrili poznatok, že predmetná listina je pravou listinou.[21] Po osobnom prečítaní uverejneného textu listiny som ani ja nezistil výhrady proti jej pravosti, takže ju tiež bez výhrad považujem za

16 JUCK, ref. 15, s. 111, č. 130 „omnibus et singulis libertatibus ... quibus ... hospites ... de Sebnuchbanya ... gaudent."

17 FEJÉR, György. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus IX, volumus 5*. Buda, 1834, s. 312, č. 164 „iure et consuetudine civitatis Schemnitiae". Štátny archív v Banskej Bystrici, Archív mesta Ľubietová, č. 5a „Schebnicha."

18 FEJÉR, ref. 17, s. 391, č. 208 „libertatum ..., quibus civitas nostra Sybnicia dinoscitur." Štátny archív v Banskej Bystrici, Archív mesta Brezno, Listina I., 2-1.

19 ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 56, uvádza aj predchádzajúcich autorov. Sám dôvodí názorom, že príčinou bolo zhorenie predpokladanej listiny Bela IV. v roku 1442. Avšak pri vtedajších možnostiach a úspechoch mešťanov by sa o obnovu výsad snažili hneď po roku 1442. To sa však nestalo.

20 MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus nec non epistolaris Slovaciae*. Tomus 1. Bratislava : SAV, 1971, s. 304-305.

21 Tamže, s. 304.

pravú listinu.

Diplomatici pri kritike a publikovaní listiny v regestoch uvádzali, že kráľ Ondrej II. potvrdil uzavretú dohodu ostrihomského prepošta s Nemcami v Sebechleboch o ďalšom zotrvaní a podmienkach života Nemcov v Sebechleboch.

Prv ako sa budem venovať obsahu listiny, je nevyhnutné zoznámiť sa s pôvodom hontianskej dediny Sebechleby a okolnostiach príchodu, a najmä usadenia nemeckých prisťahovalcov pri Sebechleboch.

Prvý písomný doklad o dedine Sebechleby je v listine Martina, ostrihomského arcibiskupa z roku 1156. Arcibiskup tam listinou potvrdil, že svojim kanonikom dal desiatky aj od sebechlebských farníkov.[22] Z obsahu listiny je zrejmé, že dedina Sebechleby jestvovala už pred rokom 1156.

Jej pôvodný a trvalý slovenský názov je zložený zo slov sebe + chleby. Jeho starobylý tvar, ale najmä obsah v zmysle pečenia chleba pre vlastné domácnosti je protikladný, k povinnostiam iných pekárov chleba pre kráľa vedie k úsudku, že dedina jestvuje od 11. storočia.

Šľachtic Herduin, syn Rudigera, v roku 1222 predal časť, prípadne celú dedinu Sebechleby Ostrihomskej kapitule. Neznámy kanonik kapituly obratne vybavil na dvore kráľa Ondreja II. v roku 1222 právo pre Sebechlebčanov, že nemusia platiť mýto na mýtniciach v Hontianskom komitáte. Časť Sebechlebčanov vtedy už obchodovala![23]

Kráľ Ondrej II. okolo roku 1230 bez oprávnenia zabral dedinu Sebechleby. Oprávnenému vlastníkovi, teda Ostrihomskej kapitule, ju vrátil v roku 1232. Vo vlastnej listine je o tom aj stručný zápis, že v Sebechleboch vtedy žili aj Sasi.[24]

Ten príbeh tesne predchádzal dramatickým udalostiam, opísaným v skúmanej listine Ondreja II. z roku 1233. V narácii listiny je napísané, že Nemci usadení v Sebechleboch napáchali kanonikom mnohé škody, správali sa k nim rozbrojne a po nariadení kráľa ich zo Sebechlieb vyhnali.[25] Kanonici však zakrátko Nemcom odpustili a po dohode ich do Sebechlieb prijali.[26] Nemci odprisahali, že dohodu budú dodržiavať, a ak ju porušia, stratia všetky svoje majetky. Dohoda obsahovala nasledujúce ustanovenia.

Za užívanie poplužia oráčiny platia každý rok kanonikom pol hrivny striebra.[27]

Za miestnym potokom nebudú si stavať obydlia ani obrábať pozemky.[28]

Ak ich kanonici navštívia, majú ich úctivo prijať.[29]

Ak po vyklčovaní lesa zriadia polia, tak od nových polí platia takú istú daň, ako je uvedené hore.[30]

22 Marsina, ref. 20, s. 79, č. 81 „Scebechleb".

23 MARSINA, ref. 20, s. 202, č. 273 „hominibus, super doctam terram commorantibus talem concessimus libertatem, ut nusquam per totum comitatum Hunt ... tributum solvere teneantur".

24 MARSINA, ref. 20, s. 282, č. 395 „villam ... Scebehleb, ubi Saxones residebant".

25 MARSINA, ref. 20, s. 304, č. 417 „hospites Teothonici in villa Zebehleb commorantes pro eo, qoud multas iniurias et damna pluribus fratribus ecclesie Strigoniensis et eis rebeles extiterant et per iudicium nostrum et de mandato nostro fuissent expulsi de iure et eiecti de villa prenotata".

26 MARSINA, ref. 20, s. 305 „fratres moti misericordia dictos hospites Teothonicos receperunt in villa memorata tali conditione et composicione inter partes".

27 Tamže, „pro uno qouque aratro solvent dicti hospites annuatim dimidiammarcam argente et cuilibet aratro debent centum et decem iugera".

28 Tamže, „Fontem ... causa habitanti, vel agros colendi non transibunt".

29 Tamže, „predictos canonicos ... ad ipsos accedent, benigne recipient et eos honeste procurabunt".

30 Tamže, „Si vero silvam extirpaverint et fecerint terram arabilem ... solvent ... dimidiam marcam".

Ak domácnosť hosťa má dom, ale nemá pole, platí ročne tri vážky a spĺňa aj iné povinnosti na Martina (11. november).[31]

Ak budú chcieť mať kňaza, ten len od Nemcov bývajúcich za potokom má poberať desiatky a dary.

Od domácností Maďarov alebo Slovákov či Nemcov bývajúcich pred potokom má prijať len štvrtku desiatkov a ročne na Martina zaplatiť kanonikom 1,5 hrivny striebra a ostrihomskému kanonikovi hrivnu striebra.[32]

Hostia si volia starostu či richtára, ktorý rieši a súdi ich vzájomné spory. Ťažšie spory súdi spolu so zástupcom kanonikov. Ak je richtár samosudcom, patria mu celé súdne poplatky. Ak súdi spolu so zástupcom kanonikov, poplatky sa na polovicu rozdelia.[33]

Tok miestneho potoka neslobodno meniť.[34]

Po prvom vnímaní ustanovení a dispozície predmetnej listiny možno ustáliť nasledujúce poznatky. Rodiny a jednotlivci z Nemecka sa usadili pri dedine Sebechleby okolo roku 1230. Po prvých nezhodách s vlastníkmi dediny Sebechleby, teda s ostrihomskými kanonikmi, ale najmä so sebechlebskými Slovákmi dedinu opustili. Avšak po nasledujúcej vzájomnej dohode sa pri Sebechleboch opäť usadili v roku 1233. Už vtedy si volili richtára a užívali pridelené polia v sebechlebskom chotári.

Novými dohodnutými ustanoveniami boli všetky ďalšie ustanovenia dispozície. Ustanovenia o súčastiach obyvateľskej a cirkevnej samosprávy, o užívaní pozemkov a aj iné obsahujú jednoznačne dobové výsady mešťanov. Nezvyčajný obsah dohody, zaiste po prosbe kanonikov, listinou potvrdil kráľ Ondrej II. v roku 1233.

Doteraz nikto z maďarských a slovenských editorov, diplomatikov a historikov nespozoroval, že dotyčná listina obsahuje meštianske výsady. To však nie je prekážkou súčasného výskumu a novému poznatku, že časovo prvé, teda najstaršie meštianske výsady na Slovensku nadobudli sebechlebskí Nemci v roku 1233.

Všetci slovenskí historici doteraz považujú za najstaršiu jestvujúcu listinu o meštianskych výsadách, nepresne vyjadrovanú ako právo mesta (!), listinu kráľa Bela IV. z roku 1238 o výsadách pre Trnavčanov.

31 Tamže, „si quis hospitum domum habuerit, terram autem arabilem non habeat, solvat ... tria pondera ... et omnes iste pensiones".

32 Tamže, „dicti populi, si eis palcuerit, Teothonicum habeant sacerdotem, qui a Teothonicis morantibus ultra fontem recipiat decimas et oblaciones".

33 Tamže, „prefati hospites sibi eligant villicum, qui causas eorum discuciat et iudicet ...".

34 Tamže, „naturalem cursum rivuli nullus possit vel debeat inmutare".

Vzdelávanie a školstvo v spišských zálohovaných mestách v rokoch 1412 – 1772

ZUZANA KOLLÁROVÁ

Historickým medzníkom v dejinách spišských zálohovaných miest, a aj celého Spiša, bol rok 1412, kedy sa obvyklá finančná transakcia – založenie nehnuteľného majetku Žigmunda Luxemburského výmenou za finančnú hotovosť od poľského panovníka Vladislava II. premenila v priebehu rokov a udalostí na zložitý politicko-spoločenský problém, ktorý svojím významom prerástol regionálne medze a patril k ťažko riešiteľným v rámci vnútornej aj zahraničnej politiky uhorského štátu. Kráľ Žigmund dal Vladislavovi II. ako záruku za vrátenie peňazí do zálohu: 1. trinásť miest zo Spoločenstva 24 kráľovských miest – Spišskú Novú Ves, Ľubicu, Spišské Podhradie, Spišské Vlachy, Vrbov, Ruskinovce, Poprad, Veľkú, Spišskú Sobotu, Matejovce, Stráže pod Tatrami, Spišskú Belú a Tvarožnú; 2. tri kráľovské mestá Podolínec, Starú Ľubovňu a Hniezdne; 3. Ľubovniansky hrad a jeho poddanské obce: Novú Ľubovňu, Chmeľnicu, Forbasy, Lackovú, Jarabinu, Jakubany a neskôr založené – Kremnú, Litmanovú, Hraničné, Sulín a Mníšek nad Popradom; 4. Podolínsky hrad a jeho poddanské obce: Nižné a Vyšné Ružbachy. K dohode o formálnom vypustení spišských miest zo zálohu došlo 4. marca 1772 počas rokovaní o prvom delení Poľska. Zaslúžila sa o ňu panovníčka Mária Terézia. Formálnu dohodu o zrušení zálohu podpísal 18. novembra 1773 vo Varšave poľský kráľ Stanislav II. August Poniatowski (1764 – 1795).

Vzdelávanie Spišiakov zo zálohovaných miest v Poľsku

Počas 360 rokov existencie spišských miest v poľskom zálohu mala veľký vplyv na vzdelávanie politická a hospodárska situácia, ako aj náboženské hnutia – reformácia a protireformácia, a tiež humanistické myšlienkové prúdy.

Spišiaci sa v Poľsku, kvôli blízkosti a dostupnosti, vzdelávali na univerzite v ***Krakove***, no aj v ďalších poľských mestách. Významným medzníkom v poľských dejinách školstva bolo založenie krakovskej univerzity v roku 1364. Medzinárodná autorita tejto univerzity vzrástla najmä za vlády Vladislava Jagelovského od roku 1400. Okrem študentov poľskej národnosti tam prichádzali študovať aj z východných častí Nemecka, zo Sliezska, Moravy a hlavne Uhorska. Najviac študentov sa na krakovskej univerzite vzdelávalo od 2. polovice 15. storočia až do prvého desaťročia 16. storočia.[1] Študenti z Uhorska tvorili 15 – 16 % z počtu všetkých študentov. Podľa Horvátha sa v rokoch 1400 – 1450 zapísalo na krakovskej univerzite niečo vyše 120 študentov zo Slovenska. V rokoch 1451 – 1500 bolo zapísaných vyše 400 poslucháčov zo

1 RUŽIČKA, Vladislav. *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu.* Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 1974, s. 196.

Slovenska.[2] Najpočetnejšie boli zastúpení študenti z Košíc, Levoče, Prešova, Kežmarku, Bardejova, Spišskej Novej Vsi, Spišských Vlách, Spišskej Starej Vsi a zo Starej Ľubovne. Študovali matematiku, astronómiu a humanitné vedy. Viacerí bádatelia sa domnievajú, že na Spiš prenikali myšlienky husitizmu práve z krakovskej univerzity. Pravdepodobný nárast poslucháčov bol prepojený so zálohovaním spišských miest Poľsku.[3]

Pre študentov z Uhorska vznikla v druhej polovici 15. storočia v Krakove samostatná uhorská burza. Spočiatku (1462) existovala ako súkromný konvikt. V roku 1479 zakúpila univerzita pre ňu zvláštnu budovu aj s pozemkom a burza nadobudla verejnoprávny charakter.[4] Kvôli úbytku študentov v roku 1558 na krakovskej univerzite uhorskú burzu zrušili.[5]

Mesto	Počet študentov 1400 – 1411	Počet študentov 1412 – 1551
Hniezdne	0	1
Ľubica	0	21
Matejovce	0	3
Podolínec	0	14
Poprad	0	6
Ruskinovce	0	0
Spišská Belá	1	12
Spišská Nová Ves	2	33
Spišská Sobota	0	13
Spišské Podhradie	0	6
Spišské Vlachy	1	37
Stará Ľubovňa	1	7
Stráže	0	2
Tvarožná	0	3
Veľká	0	7
Vrbov	0	4

Počty študentov zo zálohovaných miest v rokoch 1400 – 1551

Zo zálohovaných miest sa v katalógoch krakovskej univerzity nachádzajú nasledovné mená študentov:[6] z *Hniezdneho* František (Franciscus) Petri (1474); z *Ľubice*[7] Martin (Martinuns) Petermayer (zapísaný 1445, bakalár 1448), Valentín (Valentinus) Jakobi (zapísal sa v roku 1449, bakalár 1454), Michal (Michael) Engelbrecht (1449), Juraj (Georgius) Ladislai (1451), Ondrej (Andreas) Antonii (1454), Jakub (bakalár v roku 1455), Ján (Johannes) Cleyding (1457), Benedikt (Benedictus) Cleuthomis (zapísaný v roku 1462, bakalár 1467), Lukáš (Lucas) Georgii (1470), Benedikt (Benedictus) Sigismundi (1471), Jakub (Jacobus) Symonis gróf (zapísaný

2 HORVÁTH, Pavol. Študenti zo Slovenska na krakovskej univerzite v 15. a v prvej polovici 16 storočia. In HOLOTÍK, Ľudovít – VANTUCH, Anton. *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a v 16. storočí.* Bratislava : SAV, 1967, s. 164-165.

3 KOMINAREC, Igor. Slovensko-poľské vzťahy v dejinách školstva a pedagogiky. In KÓNYA, Peter – MATLOVIČ, René (eds.). *Acta Collegii evangelici Prešoviensis I.* Prešov, 1997, s. 293. ISBN 80-967951-0-4; RUŽIČKA, ref. 1, s. 197; KOVÁCS, Endre. Vzťahy krakovskej univerzity na Slovensku za renesancie. In HOLOTÍK, Ľudovít – VANTUCH, Anton. *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a v 16. storočí.* Bratislava : SAV, 1967, s. 146-161; HORVÁTH, ref. 2, s. 164-165; SROKA, Stanislav A. *Wokół kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w średnowieczu.* Bydgoszcz, 2002, s. 76, 91-97.

4 HORVÁTH, ref. 2, s. 164-165.

5 RUŽIČKA, ref. 1, s. 197.

6 GĄSIOROWSKY, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela. *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400 – 1508. Tom I.* Kraków : Towarzystwo naukowe Societas Vistulana, 2004, 650 s.; GĄSIOROWSKY, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela. *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400 – 1508. Tom II.* Kraków : Towarzystwo naukowe Societas Vistulana, 2004, 767 s.; GĄSIOROWSKY, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela. *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509 – 1551.* Warszawa : Wydawnictwo Neriton, 2010, 677 s.

7 OSUSKÝ, Samuel. Naši bakalári, magistri a dekani na krakovskej univerzite od roku 1400 – 1525 (II.) In *Viera a veda,* 1933, roč. 4, s. 234.

1471, bakalár 1473), Matej (Matheus) Johannis Gocz (1473), Symon Georgii (1475), Valentín (Valentinus) Romani (1485), Martin (Martinus) Jordanus (zapísaný 1476, bakalár 1487), Ondrej (Andreas) Wolffgani, Achacius Benedicti (1500), Matej (Matheus) Mathei (1502), Jakub (Jacobus) Bartholomei (zapísaný 1503, bakalár 1510), Urban (Vrbanus) Quirini (1505); z *Matejoviec* Ján (Johannes) Dangwardi (1421), Anton (Anthonius) Nicolai (1447) a Anton (Anthonius) Michaelis (1505);[8] z *Podolínca* pochádzal Jakub (1414, 1415); Ján (Johannes) canonicus de Monte Sancti Martini de Czepusio (1438), Jakub (Jacobus) (1440), Martin (Martinus) Jacobi (1458), Mikuláš (Nicolaus) Casparis remeselník (fabri) (1464), Peter (Petrus) Mathei (1467), Ambróz (Ambrosius) Valentini (1470), Stanislav (Stanislaus) Laurencii (1474), Ján (Johannes) Nicolai (1493), Ján (Johannes) Petri (1493), Anton (Anthonius) Benedicti (1493), Ján (Johannes) Benedicti (1495), Valentín (Valentinus) Anthonii (1509), Hieronym (Hieronymus) Stanislai (1544); z *Popradu* Gregor Henys (1464), Gregor Georgii (1471), Alex (Alexius) Leonardi (1487), Gregor (Gregorius) (1487), Martin Stephani (1490) a Blasius Simonis (1501); zo *Spišskej Belej* Anton (1404), Tomáš (Thomas) Nicolai (1417),[9] Jakub (Jacobus) Andree (1420), Bartolomej (Bartholomeus) Sworcz (1452), Imrich (Emericus) Thome (1467), Gregor (Gregorius) Nicolai (1475), Ján (Johannes) Johannis (1486), Ján (Johannes) Casparis (1489), Ebrehard (Ebrehardus) Johannis (1498), Gregor (Gregorius) Thome (1500); Štefan (Stephanus) Hemerici (1516), Tomáš (Thomas) Fulgencii (1541), Vavrinec (Laurencius) Georgii (1542); zo *Spišskej Novej Vsi* Jakub (Jacobus) Vngerochen (1401), Peter (Petrus) Czyps (1407), Peter (Petrus) Ladislay (1424), Anton (Antonius) Georgii (1426), Ladislav (Ladislaus) Vilhelmi (1427), Štefan (Stephanus) Michaelis (1428), Anton (Anhonius) Petri (1436), Juraj (Georgius) Martini (1441), Ján (Johanes) Petri (1433), Mikuláš (Nicolaus) Johannis (1445), Juraj (Georgius) Nocolai (1446), Štefan (Sthepans) Simonis (1448), Matej (Matheus) Meyhart (1452), Ján (Johannes) Kvnesch (1459), Štefan (Stephanus) Jacobi (1468), Augustím (Augustinus) Valentini Rezek (1468), Imrich (Hemericus) Jacobi (1469), Jeronym (Yeronymus) Fabiani (1470), Stanislav (Stanislaus) Ladislaia (1473), Tomáš (Thomas) Johannis (1474), Michal (Michael) Nicolai (1476), Ján (Johannes) Gregorii (1477), Kristián (Cristannus) Jacobi (1479), Sebastián (Sebastianus) Nikolai (1483), Vavrinec (Laurentius) Nicolai (1484), Valentín (Valentinus) Martini, Michal (Michael) Valentini, Alex (Alexius) Cristanni (1498), Martin (Martinus) Venceslai (1500), Leonard (Leonardus) Andree (1501), Peter (Petrus) Martini (1503), Alex (Alexius) Johannis (1503), Leonard (Leonardus) Mathei (1506), Ladislav (Ladislaus) Emerici (1517), Matej (Matheus) Johannis (1522); zo *Spišskej Soboty*[10] Benedikt Pauli (1458), Valentín (Valentinus) filius (syn) Nikolaia (1469), Bartolomej (Bartolomeus) Laurenty (1487), Hermolaus Thomae (1490), Hieronym (Jeronym) Andre (1493), Simon Thomae (1490), Ján (Johannes) Valentini a Gašpar Andree (všetci zapísaní 1501), Andree – magister 1503, Tomáš (Thomas) Benedicti (1509), Anton (Antonius) Joannis (1510), Valentín (Valentinus) Benedicti (zapísaný 1516, magister 1523), Vavrinec (Laurenc) Jakobi (1518) a Ján (Johannes) Joannis (1541); zo *Spišského Podhradia* Ján (Johannes) Tros,[11] ktorý je známy z odpisovania niektorých traktátov

8 VOJTAS, Jozef (ed.). *Matejovce pri Poprade 1271 – 1971. Zborník k dejinám a výstavbe obce.* Matejovce, 1971, s. 45.
9 KOLLÁROVÁ, Zuzana – MALOVCOVÁ, Božena. *Stráže známe – neznáme 1276 – 2001.* Stráže, 2001, s. 93.
10 OSUSKÝ, ref. 7, s. 244.
11 František Žifčák uvádza meno Ján Kos. Keďže podľa neho bol autorom prepisu náboženského kódexu od pápeža Gregora Veľkého, domnievame sa, že ide o identickú osobu. ŽIFČÁK, František (ed.). *Kronika mesta*

v roku 1432; Ján (Johannes) Petri (1436), Ján (Johannes) Pauli Gerardi (1465), Martin (Martinus) Jacobi (1498), Matej (Matheus) Clementis (1499); Gašpar (Caspar) Clementis (1514); zo *Spišských Vlách* Jakub (Jakobus) Nicolai (1406)[12], Martin (Martinus) Bonco (1413), Ján (Johannes) Jacobi (1424), Mikuláš (Nikolaus) Hyndibrandi (1429), Štefan (Stephanus) Viti (1445), Peter (Petrus) Bartolomej (Bartolomei) obuvník (sutoris) (1449), Gregor (Gregorius) syn (filius) Jána (Johannes) Roman (1449), Mikuláš (Nicolaus) Johannis (1450), Amróz (Ambrosius) Pauli mäsiar (carnificis) (1452), Ján (Johannes) Andree Feschen (zapísaný 1454, bakalár 1459), Juraj (Georgius) Sigismundi (1454), Gregor (Gregorius) Jakub (Jacobi) Schitniger (1454), Ján (Johanes) Andree Feschen (1545), Ambróz (Ambrosius) Petri (1460), Jakub Mathie (zapísaný 1466, bakalár 1469, magister 1479), Ján (Johanes) Laurentii (1466), Jakub (Jacobus) Mathiae (1466), Ondrej (Andreas) Thomae, Blasius Nicolai (1467), Ján (Johaniss) Marci (1469), Valentín (bakalár 1479).[13] Ďalej sú známe mená: Juraj (Georgius) Petri (1435) a Ján (Johannes) Petri (1436), Jodok (Jodocus) Johannis (1468), Ondrej (Andreas) (bakalár 1470), Martin (Martinus) Johannis (zapísaný 1469, bakalár 1470), Juraj (Georgius) Michaelis (1471), Ján (Johannes) Leonardi Bertlem (1480), Leonard (Leonardus) Laurencii (1486), Jakub (Jacobus) Melchiari, Klemens (Clemens) Cristanni (1486), Sebastián (Sebastianus) Cristanni (1490), Štefan (Stephanus) Martini (1495), Matej (Mathias) Clementis (zapísaný 1498, bakalár 1503), Florián (Florianus) Vrbani (1499), Jakub (Jacobus) Johannis (1500), Klemens (Clemens) Georgii (1502), Valentín (Valentinus) Stephani (1508), Klement (Clemens) Nicolai (1522);[14] zo *Starej Ľubovne* Juraj (Georgius) Johannis (1406), Mikuláš (Nicolaus) Leonardi (1427), Benedikt (Benedictus) Nicolai (1465), Martin (Martinus) Caspar (1468), Valentín (Valentinus) Johannis (1469), Gregor (Gregorius) Chrisofori (1493), Krištof (Cristofforus) Francisci (1500), Peter (Petrus) Mathie (1501); zo *Stráží* Henrich (Henricus) Cristani (1413), Tomáš (Thomas) Nicolai (1471); z *Tvarožnej Srvác (*Servacius) Petri (1418), Ján (Johannes) Petri richtár (Richter) (1449), z *Veľkej* Ján (Johannes) de Czybsch (1418), Blasius Anthonii (1436), Matej (Mathias) Nicolai (1462), Symon Georgii (1471), Matej (Matheus) Thome (1475) a Valentín (Valentinus) Valentini (1513) a z *Vrbova* Peter (Petrus) Mathie (zapísaný 1488, bakalár 1490), Bartolomej (Bartholomeus) Laurencii (1501), Peter (Petrus) Georgii (1503), Gašpar (Caspar) Simonis (1512). Študentov z Ruskinoviec v Metryke nenachádzame.[15]

Medzi významné osobnosti, ktoré v Krakove študovali v 16. storočí, patrí Vavrinec Seprilius Quendel, ktorý tu študoval štyri roky teológiu. Neskôr bol rektorom latinskej školy v Spišskej Belej (1546), v Levoči (1558) a v Ľubici (1564). Viacerí sa zapísali len ako študenti zo Spiša, takže nie je možné určiť obec, z ktorej pochádzali.[16]

Významnými centrami vzdelávania sa pre uhorských študentov stali aj Vratislav (Vroclav), Elbing (Elbląg, Elbling), Gdaňsk, Štetín a Toruň.

Spišské Podhradie slovom i obrazom. Spišské Podhradie, 1999, s. 19.

12 SOPKO, Július. K poľsko-slovenským kultúrnym stykom do polovice 15. storočia. In *Historické štúdie* 15. Bratislava, 1970, s. 155.

13 OSUSKÝ, ref. 7, s. 243.

14 OSUSKÝ, ref. 7, s. 237.

15 SOPKO, Július, ref. 12, s. 155.

16 ŠIMEK, Ondrej. *Husitizmus a reformácia na Spiši.* Liptovský Mikuláš, 1971, s. 25, 26, 33, 44-45; RUŽIČKA, ref. 1, s. 198; CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Dejiny Popradu.* Košice : Vyd. Oriens, 1998, s. 105-106. ISBN 80-88828-12-0; CHALUPECKÝ, Ivan – HUDÁČEK, Ondrej. *700 ročná Tvarožná.* Tvarožná, 1971, s. 22.

Do ***Vratislavi***, kde sa v 15. a 16. storočí sústreďovala kultúra a umenie, prichádzali predovšetkým študenti z protestantských rodín. V 16. storočí založili vedľa evanjelického Kostola Márie Magdalény školu (Magdalenum) pre žiakov elementárneho stupňa gramatiky až po Donáta. Pri Kostole sv. Alžbety bola škola (Elizabethum) založená už v 13. storočí a v roku 1499 tu bola humanistická škola. Na týchto školách sa okrem humanistických disciplín prednášali aj teologické, juristické a medicínske vedy. Vo Vratislavi získali vzdelanie rektori zo Spišskej Belej Ján Berger (okolo roku 1610), Baltazár Wogler a Juraj Roth. Pri prenasledovaní evanjelikov sa Roth vrátil do Vratislavi aj so svojou manželkou a deťmi. Syn mäsiara Pankráca Fabiniho z Popradu Samuel študoval v Schneebergu, Halberstadte, Landbergu a vo Vratislavi[17]. Christianus Langsfeld mal vo Vratislavi príbuzného M. G. Seidla, u ktorého nielen pobudol, ale ho aj finančne podporoval v ďalších štúdiách. Vratislavské štúdiá absolvoval v roku 1615 pôvodom Čech Wolfgang Nickerlus, neskorší kňaz vo Veľkej.[18] V roku 1682 na gymnáziu Márie Magdalény u Valentínusa Kleinvechtera študoval Georgus Chilek, neskorší rektor v Spišských Vlachoch.[19]

Torunským mierom v roku 1466 sa dostala časť Pruska pod priamu správu poľských kráľov. Vzniklo tzv. kráľovské Prusko, do ktorého patrili mestá Toruň, Gdansk, Malbork a Elbing. Mestá v kráľovskom Prusku, ktoré spravovali poľskí panovníci, sa rovnako ako Krakov, dostali do pozornosti uhorských a spišských študentov. Nesporne ich zaujala výchova v novom reformačnom duchu. V kráľovskom Prusku vznikli prvé humanistické gymnázia s rozšírením reformácie, najskôr v Elbingu (Elblągu) (1538), v Gdansku (1558) a na krátku dobu v Chełmnie. Posledným sa stalo gymnázium, ktoré vzniklo z mestskej školy v Toruni 8. marca 1568.

V hanzovnom prístave ***Elbing*** sa nachádzala veľmi silná protestantská cirkev, no bola tu aj partikulárna škola a jezuitské kolégium. Zo zálohovaných miest tu študoval jeden rok pri Jurajovi Müllerovi Kristián (Christianus) Langsfeld, neskôr rektor v Spišskej Sobote[20] a Ján (Johannes) Serbilius (Serpilius), od roku 1620 rektor v Ľubici.[21] Z Elbingu pochádzal Daniel (Danielis) Elsner (Ölsner, Oelsner), kde žili jeho rodičia. Školy absolvoval doma u Martina (Martinus) Repha, po poľsky sa naučil v pätnástich rokoch v Neideburgu na poľských hraniciach. Po dvoch rokoch sa vrátil domov, kde sa učil u Jána (Johannes) Mylia. Po smrti rodičov odišiel do Vratislavi, kde ho učil Ján (Johannes) ab Höckelshofen. Po rôznych pôsobiskách v slovenských mestách pracoval v Spišskej Novej Vsi a v roku 1624 v Spišskom Podhradí.[22]

Gymnázium v ***Toruni*** bolo umiestnené v bývalom františkánskom kláštore. Na jeho čele bol rektor Mathias Breue zo Saska. Išlo o protestantskú humanistickú školu v duchu Melanchtona. Prvé tri triedy zahŕňali program mestskej školy a v ďalších troch bola vyučovaná latinčina a gréčtina, rovnako vyučovali Nemcov poľský jazyk a Poliakov nemecký jazyk. Po odchode rektora Breua a po nastúpení Lukáša Schubbeho v roku 1572 škola upadla.

17 ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. 1. diel. Martin, 1972; REZIK, Ján – MATTHEIDES, Samuel. *Gymnaziológia*. Bratislava, 1971, s. 494.

18 SOBOTÍK, Bohumil. *Východoslovenské ordinace 1614 – 1741 a české země*. Ostrava, 1958, s. 42.

19 RUŽIČKA, ref. 1, s. 188, 198, 199; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 456, 483.

20 Kristián Langsfeld po skončení štúdií v Elbingu, Wismare a na akadémii v Kráľovci prijal v roku 1650 miesto správcu školy v Rožňave a po necelých dvoch rokoch miesto rektora v Spišskej Sobote.

21 KOMINAREC, ref. 3, s. 296; RUŽIČKA, ref. 1, s. 188, 198, 200; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 465.

22 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 507.

V roku 1584 gymnázium zreformoval na univerzitu neskorší starosta Torune Henryk Stroband podľa vzoru pedagóga Jána (Johann) Sturma, rektora gymnázia v Štrasburgu, ktorého poznal na svojich štúdiách. Pri škole bola tzv. Ekonomia szkolna, alebo bursa pre zámožnejších študentov poberajúcich štipendiá. Epilógom školy boli roky 1785 – 1793 a do roku 1806 stratila evanjelický charakter. V rokoch 1806 – 1817 sa škola zmenila na lokálnu.[23]

Podľa „Metryky uczniów toruńsiego gimnazjuma akademickiego 1600 – 1817" tu študovalo viacero študentov z mnohých kútov Uhorska (Michalovce, Nitra, Ozorovce, Pravno, Prešov, Dobšiná, Košice, Kremnica, Lipany, Turčianske Teplice, Zvolen či Liptovský Mikuláš). Početné boli stavy študentov z 13 spišských zálohovaných miest a z ostatného Spiša. Zo zálohovaných miest tu boli zapísaní: z *Hniezdneho* – Ján (Johannes) Guzack (1673), Gál (Gallus) Fürst (1674); z *Ľubice* – Jakub (Jakobus) Hellner (1643), Melchior Birenstein (1654), Juraj (Georgius) Gotthard (1674), Martin (Martinus) Gross (1685), Tobiáš (Tobias) Joni (1691); z *Popradu* – Ján (Johannes) Christophori (1623), Ján (Johannes) Fabini (1624), Ján (Johannes) Weis (1680); zo *Spišskej Belej* – Tomáš (Thomas) Dreypfennig (1638), Martin (Martinus) Grebe (1638), Tobiáš (Tobias) Weiss (1641), Ján (Johannes) Piscator (1650), Martin (Martinus) Lamperti (1650), Jakub (Jacobus) Demeter (Dmetrius) Haaze (1669), Martin (Martinus) Purcius (1673); zo *Spišskej Novej Vsi* – Jonáš (Jonas) Reiss (1614/1615), Jáchim (Joachimus) Golzius (1624), Tobiáš (Tobias) Dierner (1614/1615), Daniel (Danielis) Peschkowius (1628/1629, 1931), Ján (Johannes) Ulmann (1627/1628), Martin (Martinus) Samselius (1630), Valentín (Valentinus) a Ján (Johannes) Hankius (1637); zo *Spišskej Soboty* – Martin (Martinus) Arelt (1613/1614) počas pôsobenia Konráda Grassera a Daniel Arelt (1631); zo *Spišského Podhradia* – Ján (Johannes) Poltzius (1652), Valentín (Valentinus) Perack (1671), Kristián (Cristianus) Cuncius (1674), Valentín (Valentinus) Perakius (1679), Michal (Michael) Perakius (1682); zo *Stráž* – Ján (Johannes) Klein (1654), Gašpar (Kaspar) Schwarz (1673), Martin (Martinus) Calixti (1689) a z *Tvarožnej* – Tobiáš (Tobias) Erythraeus (1622).[24]

Viacerí z torunských študentov sa stali významnými evanjelickými kňazmi a učiteľmi. Nejasný osud mal Tobias Weis (Weisz, Weiss). Podľa Čaploviča a Protoccolum eclestiaticum z Popradu od roku 1637 študoval na gymnáziu v Levoči, v rokoch 1641 – 1644 v Toruni, od 1645 na univerzite v Kráľovci. Pôsobil najprv ako domáci učiteľ, od roku 1647 ako evanjelický farár v Poprade bol ordinovaný Martinom Vagnerom v Bardejove a pôsobil ako konsenior Bratstva 24 spišských farárov do 30. apríla 1674. Na Spišskopodhradskom súde bol 2. mája odsúdený do vyhnanstva. Odišiel s farárom Andrejom Schwarzom zo Stráží do Gdanska, kde pobudol jeden rok a vrátil sa do Kežmarku. Bol autorom príležitostných latinských a nemeckých básní, najmä gratulačných a svadobných veršov, publikovaných v dobových zborníkoch. V autobiografii zaznamenal údaje o stykoch slovenských študentov s J. A. Komenským.[25]

23 NOWAK, Zenon Hubert – TANDECKI, Janus. *Metryka uczniów Toruńskiego gimnazjum adademiciego. Część pierwsza (1600 – 1717).* Toruń, 1997, s. 1-267. ISBN 83-85196-87-0; NOWAK, Zenon Hubert – TANDECKI, Janus. *Metryka uczniów Toruńskiego gimnazjum adademiciego. Część druga (1718 – 1817).* Toruń, 1997, s. 268-561. ISBN 83-87639-11-7.

24 NOWAK, TANDECKI, ref. 23, część pierwsza, s. 1-267; NOWAK, TANDECKI, ref. 23, część druga, s. 268-561.

25 DROBNÝ, Ján P. *Evanjelickí slovenskí martýri.* Liptovský Svätý Mikuláš 1929, s. 99; ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*, 2. diel. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 1088; *Slovenský biografický slovník 6.* Martin : Matica slovenská, 1994, s. 355. ISBN 80-7090-111-X; EMERICZY, David. *Geschichte der*

Kňaz Martin Arelt (*Spišská Sobota 1622), ktorého otec Ján Arelt (†9. 8. 1621 Spišská Sobota), bol evanjelickým kňazom vo Veľkom Slavkove a od 18. novembra 1599 v Spišskej Sobote, matkou bola Mária, rod. Fascirinová, bratmi Gregor – učiteľ v Ľubici a Ján ml. – kňaz v Harichovciach a v Spišskej Sobote (1621 – 1622). Martin získal základy vedeckého vzdelania počas šiestich rokov v Jihlave u Jána Juraja Ficklera. Vyššie vzdelanie získal u M. Petra Nyoschea na škole v Stolpe v Pomoransku a u Konráda Grassera na gymnáziu v Toruni. Po absolvovaní týchto škôl ho povolali za školského rektora. Do Popradu ho pozval z Harichoviec Peter Zabler. Po návrate z Torune učil deti v Spišskej Sobote. Neskôr odišiel do Wittenbergu (1613), kde sa zdokonaľoval v teológii a filozofii a odtiaľ sa vrátil ako diakon opäť do Spišskej Soboty. 3. decembra 1616 ho ordinovali v Levoči a v nasledujúcom roku pozvali do Smižian. Okolo roku 1620 prišiel na pozvanie brata Jána do Spišskej Soboty a okolo 1622 do Popradu. Zomrel predčasne na mor v roku 1622. [26]

Ján (Johann) Serpilius sa narodil v roku 1564 v Ľubici. Bol synom Vavrinca (Laurentia) Serpilia a synovcom Valentína Hortensia. Po štúdiách pôsobil ako rektor a diakon vo svojom rodisku, neskôr (1594) ako kazateľ v Nálepkove a od roku 1599 ako farár v Ľubici. V roku 1633 ho obvinili z kryptokalvinizmu. Pred cirkevnou vrchnosťou však obhájil pravovernosť svojich názorov. Napriek tomu ho ľubovniansky hradný kapitán v roku 1635 nechal uväzniť a jeho drábi vyrabovali faru. Po 6 týždňoch ho prepustili, nesmel však zastávať farský úrad a bol prinútený žiť v ústraní. V roku 1607 bol zvolený za konseniora. Úrad seniora zastával v rokoch 1619 – 1620 a v rokoch 1630 – 1632.[27]

Pavel Cuncius (*1630 Veľká Lomnica – †10. 7. 1677 Toruň, Poľsko). Jeho otec bol Matej Cuncius, matka Alžbeta, manželka Alžbeta rod. Maukschová. Študoval v Spišskej Novej Vsi, Vroclavi, Toruni a na univerzitách v Königsbergu a Wittenbergu. V roku 1655 sa vrátil na Slovensko, od 1657 pôsobil ako diakon vo Veľkej, od 1659 ako kazateľ v Spišskom Podhradí. Počas prenasledovania evanjelikov, po odhalení Veševéniho sprisahania, odišiel v roku 1674 do vyhnanstva do Vroclavi a Torune. Počas exilu bol učiteľom v Pradniku. Napísal vyše 30 nemeckých a latinských príležitostných básní.[28]

Michal Quendel (Guendelius) bol v metryke označený ako Culmbacensis Francus, prešovský pastor (pastor Eperiensis). Michal Guendelius sa narodil v Kulmbachu (Nemecko) Jánovi a Anne, rodenej Heuflingovej. Počas vojenských nepokojov v roku 1637 sa rodina presťahovala do Uhorska. Po štúdiu bol vychovávateľom u Šimona Balassu v Ďarmotách. Po vypuknutí morovej epidémie odišiel do Torune, odkiaľ sa vrátil v roku 1647 do Uhorska a stal sa učiteľom v Banskej Bystrici. V roku 1648 sa stal rektorom v Spišskom Podhradí a o rok neskôr diakonom. 2. mája 1649 ho vysvätil superintendent Martin Wagner v Bardejove. V Spišskej Novej Vsi ho zastihlo prenasledovanie a odišiel do Vratislavi. V roku 1682 dostal pozvanie za farára do nemeckého zboru v Prešove. Tu bol očitým svedkom a aj

evangelischen Gemeinde Felka. Veľká, 1872, s. 10; WEBER, Samuel. *Monographie der evangelischen Gemeinde A. C. Bela.* Kežmarok, 1885, s. 38-39. Súkromný archív rodiny Adamčíkovej z Popradu. Ecclesiae Aug. Evang. Popradiensis Protocollum Ecclesiasticum concinnatum 1757, s. 345.

26 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 463-464. KOLLÁROVÁ, Zuzana (ed.). *Biografický slovník mesta Poprad.* Poprad, 2004, s. 16. ISBN 80-969037-6-4.

27 CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Ľubice.* Ľubica, 1996, s. 65; *Slovenský biografický slovník V., R – Š.* Martin, 1992, s. 211. ISBN 80-7090-216-7.

28 ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, 2. diel.* Martin, 1984, s. 952-953; *Slovenský biografický slovník 1.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 387. ISBN 95-007-86.

utešiteľom obetí „prešovskej jatky", ktorí boli odsúdení Karaffom 22. marca 1785 na základe udania Alžbety Ujhelyovej. Jeho neskoršie životné osudy sa strácajú.[29]

Ján Pilemann (Philemann) mladší, syn Jána Pilemanna, farára v Spišskom Podhradí, študoval dva roky *v Toruni* u profesorov Petra Zimmermanna a Basilia Zolnetiho (Czöllnera?). U tých istých pedagógov sa tri roky učil Andrej Schwatz zo Žákoviec, ktorý neskôr pôsobil ako rektor v Spišskej Sobote (1624 – 1649). Gymnázium a hodiny Konráda Grassera navštevoval Martin Arelt zo Spišskej Soboty.[30] V Toruni sa vzdelával ľubický rektor Václav Ritzman, ktorý pôsobil v rokoch 1655 – 1656 aj na škole v Štetíne. U M. Hoffmanna v Štetíne sa tri roky vzdelával Gregor Arelt zo Spišskej Soboty.[31]

Vzdelávanie v zálohovaných mestách

Najstaršie doklady o mestských a vidieckych školách v Uhorsku pochádzajú zo 14. storočia, v ktorých sa však spomínajú už existujúce školy.[32] Ucelenejšie správy o vzdelávaní a školskom systéme sú zachované až z druhej polovice 16. storočia.[33] Stredoveké kapitulské, kláštorné a farské školy, ktoré vzdelávali budúcich kňazov a šľachtu, sa pod vplyvom reformácie zmenili na nové, s možnosťou širšieho vzdelania pre nižšie vrstvy. Reformácia mala vplyv na obsahovú kvalitu vo vyučovaní, a aj na zvýšenie počtu škôl. V tomto období sa presadili evanjelické školy, ktoré napriek organizačnej nejednotnosti rýchlejšie uplatňovali moderné pedagogické myšlienky a názory (Jan Amos Komenský, Matej Bel).[34] Ich rozkvet trval do roku 1674. Evanjelické školstvo na Spiši najvýraznejšie napredovalo v kráľovských mestách – v Levoči a Kežmarku.[35]

Vysokou úrovňou vzdelávania vynikala *Spišská Belá,* s viacerými latinskými a evanjelickými školami. Po udomácnení reformácie v roku 1545 vznikla evanjelická škola s prvým učiteľom Vavrincom Serpiliom Quendelom, ktorý sa zaslúžil aj o prechod Spišskej Belej na evanjelickú vieru.[36] Latinčinu tam vyučovali nielen zo starého Donáta, ale aj podľa Komenského vestibulu. Neskôr používali aj materinský jazyk. Žiaci sa učili počty, od roku 1731

29 DROBNÝ, ref. 25, s. 98.

30 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 463-464. KOLLÁROVÁ, ref. 26, s. 16.

31 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 456-457, 473.

32 WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani. Pars III.* Bratislava – Košice, 1778, s. 58.

33 VAJCIK, Peter. Nižšie školstvo na Slovensku v 15. – 16. storočí. In: HOLOTÍK, Ľudovít – VANTUCH, Anton. *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí.* Bratislava, 1967, s. 164-165.

34 SROGOŇ, Tomáš (ed.). *Dejiny školstva a pedagogiky*. Bratislava 1986, s. 77, 78; *Pedagogická encyklopédia 2, P – Ž.* Bratislava : VEDA, 1985, s. 313; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 32-38; ČIČAJ, Viliam. Vývoj vzdelanosti v našich mestách v období neskorého feudalizmu. In *Historický časopis*, 1986, roč. 34, č. 3, s. 354; CHALUPECKÝ, Ivan. Vzdelanosť a kultúra spišských miest a mestečiek v 15. – 16. storočí. In: *Historický časopis*, 1987, roč. 35, č. 3, s. 428; KOLLÁROVÁ, Zuzana. Die evangelischen Schulen in der Geschichte der Zips. In SCHWARZ, Karl – ŠVORC, Peter (ed.). *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge.* Prešov, 1996, s. 125-137. ISBN 80-224-0542-6.

35 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 308-324; *Pedagogická encyklopédia Slovenska 1, A – O.* Bratislava : VEDA, 1984, s. 400-401, 497-498. ISBN 71-026-84; WEBER, Samuel. *Zipser Geschichts- und Zeitbilder.* Levoča, 1880, s. 168-174; CHALUPECKÝ, Vzdelanosť a kultúra, ref. 34, s. 428-429; LIPTÁK, Johann. *Geschichte des evangelischen Distriktual – Lyzeum A. B. in Kesmark*. Kežmarok, 1933, s. 237; *Kežmarok – 700 rokov od udelenia mestských privilégií*. Kežmarok, 1969, s. 50; CHALUPECKÝ, Ivan. *Kežmarok.* Košice, 1968, s. 26.

36 WEBER, Samuel, Monographie, ref. 25, s. 121-152; WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Béla.* Spišská Nová Ves, 1892, s. 127-134; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 454-457; GRIGER, Michal. Z dejín školstva v Spišskej Belej. In GRIGER, Michal (ed.). *Spišská Belá.* Bratislava, 1972, s. 81-93. ISBN 65-050-72; Archív Ev. a. v. farského úradu v Spišskej Belej, Protocollum Ecclesie Belensis 1787 – 1805, s. 6-7.

Spišský hrad

maďarčinu a niektoré reálie.[37] Katalóg rektorov z roku 1526 uvádza aj mená rektorov katolíckej školy. Ako prvý sa tu spomína Vitus de Filka. Drevenú budovu katolíckej školy zbúrali 26. apríla 1669. Murovanú budovu dokončili v čase pôsobenia rektora Jána Haasa, ktorý sa v záujme dokončenia školy zriekol v rokoch 1697 – 1705 všetkých príjmov okrem zrna.[38] V Spišskej Belej pôsobilo niekoľko učiteľov pochádzajúcich zo Sliezska, napr. Pavol Magovita z Hlohova (Glogoviensis) (1547), Krištof Glogoviensis, Ján Postenus (Fosten) (1549), Samuel Bractius.[39] Posledným evanjelickým učiteľom bol v roku 1669 Juraj Roth.[40]

Latinská evanjelická škola v *Ľubici* existovala v rokoch 1546 – 1670 (1671?). Významným pedagógom bol Ján Fröhlich, ktorý tu pôsobil v roku 1598. V roku 1644 napísal jeho syn: *„Škola tohto mesta kvitla už pred 40 rokmi pod vedením môjho otca Jána Fröhlicha, ktorý nebol posledným filológom. V škole bola veľmi silná disciplína.“*[41]

V *Spišskej Novej Vsi* latinská škola poskytovala vzdelanie z filozofických a teologických náuk. Stredoveký scholastizmus ustupoval moderným smerom z Nemecka vo forme pietizmu, realizmu a racionalizmu.[42] V čase reformácie bola v roku 1548 zmenená na evanjelickú. V roku 1570 je známy učiteľ Joachim Piscatoris. Škola účinkovala až do roku 1674, kedy bola zatvorená. Odvtedy sa vyučovalo súkromne, počas celých ďalších sto rokov. Rektor školy Ján Satakius zomrel v exile vo Vratislavi. Okrem latinskej evanjelickej školy tu založili aj Collegium musicum.[43]

Záznamy v Rezikovej Gymnaziológii zo *Spišských Vlách* potvrdzujú fungovanie školy v rokoch 1592 (pôsobil tu kantor Joachim Leibitzer) – 1787. Okrem latinčiny, gréčtiny a hebrejčiny tu prednášali teológiu. Na mestskej škole pôsobil Valerián Berlinius, pôvodom zo sliezskeho Plesna, ktorý učil v roku 1649 v Kežmarku. Zo sliezskeho mesta Beuthen pochádzal rektor Pavol Vitális.[44]

O mestskej škole v *Spišskom Podhradí* sa zo 16. storočia veľa dokladov nezachovalo. Podľa počtu študentov študujúcich na univerzite v Krakove sa však môžeme domnievať, že mala kvalitných pedagógov, a aj dobrú povesť. Prvým známym evanjelickým rektorom školy bol v roku

37 RUŽIČKA, ref. 1, s. 67.
38 GRIGER, ref. 36, s. 51-57.
39 RUŽIČKA, ref. 1, s. 165, 218-219, 318; GRIGER, Michal. Náboženské pomery v Spišskej Belej. In GRIGER, Michal (ed.) *Z minulosti Spišskej Belej*, roč. 4, 1998, s. 60.
40 Archív Evanjelického a. v. farského úradu v Spišskej Belej, Protocollum Ecclesie Belensis 1787 – 1805, s. 7.
41 WEBER, Samuel, Zipser Geschichts, ref. 35, s. 160.
42 PAVLIK, Eduard. *Školstvo v Spišskej Novej Vsi.* In: KURUC, Jozef (ed.): Spišská Nová Ves. Spišská Nová Ves, 1968, s. 199-240; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 471-472. RUŽIČKA, ref. 1, s. 67.
43 PAVLIK, Eduard. *Školstvo v Spišskej Novej Vsi.* In KURUC, Jozef (ed.). Spišská Nová Ves. Spišská Nová Ves 1968, s. 199-240; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 471-472; RUŽIČKA, ref. 1, s. 67.
44 RUŽIČKA, ref. 1, s. 67, 217, 219. Juraj Chilek sa narodil 31. marca 1636.

1551 Bernhard Sebengal, ktorý súčasne zastával aj funkciu pomocného kazateľa (diakona).[45]

Podľa Jána Rezika: *„...sa Spišská Sobota stala zo stránky školského prospechu ostatným mestám vzorom.“* V Marckbuchu sa škola spomína v rokoch 1503 – 1515. Drevenú školu postavilo mesto v roku 1683 za 100 zlatých.[46] Základom vyučovania sa stal s najväčšou pravdepodobnosťou školský poriadok z Kežmarku (1541), ktorý bol zmodernizovaný rektorom Jánom Myliusom v roku 1596. Spišskí Nemci prinášali zo svojich štúdií v Elbingu aj knihy a názory Jana Amosa Komenského.[47] Do mestskej školy dávali svoje deti šľachtici kvôli výuke nemeckého jazyka.[48] Mládež bola vyučovaná vo filozofických a teologických vedách. V škole vyučoval rektor, vychovaný na nemeckej univerzite, učiteľ a kantor, zároveň poverený cirkevnou službou. Bezprostredným predstaveným bol farár, ktorý školu väčšinou z desiatku aj financoval. Pedagogická práca bola finančne veľmi nevýnosná a neraz si museli učitelia „privyrábať“ rôznymi službami v kostole, v cirkvi a v meste.[49] Na nedôstojné postavenie učiteľov a pohŕdanie zo strany svetskej a i cirkevnej vrchnosti poukázal aj Juraj Buchholtz starší, ktorý vytýkal ponižujúce žobranie učiteľov na sviatok sv. Juraja (patróna Spišskej Soboty), kedy museli rektori každoročne chodiť po žobraní na školu „ako mlynári“.[50] V roku 1559 sa spomína ako učiteľ Ján Sulický. Z významných pedagógov pôsobiacich na tejto škole je potrebné spomenúť aj Juraja Buchholtza st. (1643 – 1724), ktorý pôsobil v Spišskej Sobote v roku 1674.[51]

Do *Veľkej* prenikla reformácia zo Spišskej Soboty okolo roku 1552. Škola bola založená v roku 1578, a to najskôr jednotriedna, ktorá sa neskôr rozvinula do dvojtriednej. Jej prvým rektorom bol Jakub Lichler so vzdelaním, ktoré dosiahol na nemeckých univerzitách.[52]

Evanjelický cirkevný zbor si v roku 1579 vybudoval novú školu v *Matejovciach.* Vyučovacím jazykom bola nemčina. Okolo roku 1664 patrila škola medzi lepšie s 10 študentmi a učiteľom, ktorí sa učili teológiu, logiku, rétoriku. Zo známych osobností tu vyučoval od 20. februára 1664 do roku 1665 Juraj Buchholtz st., ktorý úspešne zavádzal aj prírodné vedy. V časoch protireformácie (1674) škola zanikla. Evanjelické deti chodili do rímskokatolíckej školy až do roku 1761.[53] Mesto *Poprad* postavilo školu okolo roku 1668 s dvomi drevenými učebňami a jednou murovanou izbou pre učiteľa.[54] V obecnej evanjelickej škole v Poprade vyučoval *ludimagister* v rokoch 1674 – 1722, neskôr sa vyučovalo súkromne až do roku

45 ŽIFČÁK, Kronika, ref. 11, s. 27.

46 Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad, fond Magistrát mesta Spišská Sobota, s. 224 b; JANKOVIČ, Vendelín. Z minulosti Spišskej Soboty. In *Nové obzory 8*. Prešov, 1966, s. 166.

47 RUŽIČKA, ref. 1, s. 119-121.

48 WEBER, Samuel, Zipser Geschichts, ref. 35, s. 160.

49 WEBER, Samuel, Monographie, ref. 25, s. 121.

50 RUŽIČKA, ref. 1, s. 176.

51 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 463-466; WEBER, Samuel, Zipser Geschichts, ref. 35, s. 161-162; Podľa Ružičku bol v Spišskej Sobote v roku 1652 rektorom Kristián Langsfeld, ktorý pochádzal z Leobschenu v Sliezsku. RUŽIČKA, ref. 1, s. 219. Tieto informácie sa rozchádzajú s údajmi Bohumila Sobotíka, podľa ktorého sa narodil v roku 1626 v Hlubčiciach. SOBOTÍK, ref. 18, s. 51; Rímskokatolícky farský úrad v Spišskej Sobote, Pischova kronika, 152-155; Štátny archív v Prešove, pracovisko Špecializovaný spišský archív v Levoči, Cirkevné matriky, Matrika Spišská Sobota 1599 – 1673.

52 JAVORSKÁ, Darina – KOLLÁROVÁ, Zuzana – MALOVCOVÁ, Božena – ŠLAMPOVÁ, Martina – BEDNÁROVÁ, Marta. *Veľká 1268 – 1998.* Veľká, 1998, s. 57-70. ISBN 80-968028-5-2; CHALUPECKÝ, Dejiny Popradu, ref. 16, s. 105-108.

53 WEBER, Samuel, Zipser Geschichts, ref. 35, s. 160.

54 CHALUPECKÝ, Ivan. Z minulosti Popradu. In KUCHÁR, Augustín (ed.). *Popradské metamorfózy*. Poprad, b. r., s. 134.

1774, keď administrátor Pavol Tisza zrušil všetky súkromné školy.[55] Dosiaľ najstaršia dochovaná zmienka o výstavbe školy v *Strážach* pochádza z roku 1584.[56] Vo *Vrbove* tiež existovala evanjelická škola, ale nič bližšie o nej nevieme.[57] Ani o školách v *Tvarožnej* a *Ruskinovciach* sa nám doposiaľ nepodarilo nič zistiť.

Iná situácia v školstve bola v mestách Podolínec, Stará Ľubovňa a Hniezdne, v ktorých luteráni neprevyšovali stav katolíkov. Tieto mestá boli v úzkom prepojení s Poľskom a s poľskými starostami, ktorí sa zamerali predovšetkým na budovanie piaristického kolégia v Podolínci. Bolo natoľko dominantné a malo také veľké priority, že ho využívali aj obyvatelia Starej Ľubovne a Hniezdneho. Rovnako to bolo aj so susednými obcami.

V protireformačnom úsilí založil v Podolínci Stanislav Lubomirski koncom prvej polovice 17. storočia piaristickú školu. 10. decembra 1642 sa konala slávnostná vysviacka piaristického kolégia a 18. júna 1643 školu dočasne otvorili na hrade, kde sa prihlásilo 189 žiakov. Do novej budovy ju presťahovali 28. júna 1648, kedy bolo otvorené nové kolégium. V pôvodnej škole začínala latinská trieda začiatočníkov a gramatistov, kde vyučoval Augustín Strinboch od sv. Karola, ktorý zároveň prednášal v triede zodpovedajúcej úrovni strednej školy (*schola grammaticae*). Páter Lukáš od sv. Ľudovíta zodpovedal za prípravný kurz (*schola legendi*). V septembri 1646 otvorili triedu syntaxe, v ktorej učil kňaz Glicerius Neumann. V dôsledku moru a otvorenia jezuitskej školy na Spiši v roku 1647 sa počty študentov zmenšovali. V júli 1648 vznikla trieda poetiky, kde vyučoval učiteľ a humanistický básnik Václav Opatovský. V roku 1651 bolo zakončené humanitné štúdium triedou rétoriky, s vyučujúcim Františkom Martinusom. Od roku 1648 zaviedli na škole dvojročný kurz štúdia filozofie pod vedením krakovského profesora Kazimíra Pietraskiewicza, ktorý mohli navštevovať len rehoľníci a vynikajúci svetskí žiaci po zložení skúšky. V prvom ročníku vyučovali logiku podľa systému Tomáša Akvinského, v druhom fyziku a v poslednom metafyziku. Paradoxne mala škola neprajníkov zo strany pápežskej kúrie. Pápež Inocent X. zakázal v roku 1646 do školy prijímať nových žiakov. Tento zákaz však neskôr odvolal.[58]

Učebný plán piaristov sa riadil podľa ich obvyklých poriadkov. Teológiu študovali spočiatku v Poľsku (Rzeów, Góry alebo Varšava), neskôr v Podolínci. Po trojročnom štúdiu dogmatiky, morálky a cirkevného práva, študovali študenti počas dvoch rokov rétoriku a ďalšie dva roky filozofiu. Väčšina študentov mala poľskú národnosť, bolo tu veľa Slovákov, menej Nemcov a najmenej Maďarov. V roku 1643 v škole študovalo 189 žiakov, v roku 1683 – 236 žiakov a najviac žiakov navštevovalo školu v školskom roku 1700/1701. Išlo predovšetkým o žiakov z Podolínca a blízkeho okolia. V piaristickej škole sa učilo aj niekoľko evanjelikov. Podolinská latinská piaristická škola dosiahla najvyšší rozkvet v 18. storočí.[59] Obdobie rozvoja piaristického školstva v Podolínci skončilo reformami panovníčky Márie Terézie.[60]

55 Súkromný archív rodiny Adamčíkovej z Popradu, Ecclesiae Aug. Evang. Popradiensis 1757 – 1835, s. 221.

56 KOLLÁROVÁ, MALOVCOVÁ, Stráže, ref. 9, s. 93.

57 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 481-483, 466-467, 492-493, 506-509, 517-518; VOJTAS, Jozef. *Matejovce pri Poprade 1271 – 1971.* Matejovce, 1971, s. 46-47; WEBER, Samuel, Zipser Geschichts, ref. 35, s. 160; ŽEMBA, Jozef – CHALUPECKÝ, Ivan. *Vrbov 700.* Vrbov, 1971, s. 21.

58 RUŽIČKA, ref. 1, s. 164; MARCINOWSKA, Maria: *Pijarzy/ Piaristi. Pietas et literrae (Katalóg výstavy).* Nowy Sącz, 2004, s. 13-14.

59 RUŽIČKA, ref. 1, s. 164.

60 TRAJDOS, Tadeusz M. Dekanat Spiski Diecezji Krakowskiej v świetle wizytacji 1782 roku. In *Nasza przeszłść.* Tom 90, 1998, s. 149-150; HAVRAN, Ján. Dejiny piaristického kolégia v Podolínci. In KOLLÁR, Pavol. *Návrat k prameňom.* Prievidza, 1992, s. 51-58.

Bez časových údajov sa spomína škola v *Hniezdnom*, kde pôsobil Martin Klesch. Viac správ sa nám zachovalo až z roku 1728.[61] V *Starej Ľubovni* existovala škola okolo roku 1617. Ľubovniansky farár Mathias Sieciechonius oslovil listom istého Jakuba Nigriniho, ktorý dovtedy pôsobil v Podolínci, aby prišiel učiť do Starej Ľubovne a zároveň vykonával funkciu mestského notára. Vo farskom kostole v Ľubovni sa zachoval jeho epitaf, zobrazujúci kľačiaceho kňaza (doktora teológie) pod krížom. Škola sa spomína aj v roku 1672.[62]

Zásahy poľskej správy do učebného procesu

Pre evanjelické školstvo bol hraničný rok 1674, v ktorom došlo k vyhnaniu evanjelických kňazov do exilu na základe rozhodnutia Spišskopodhradského súdu. Evanjelickí kňazi museli po 30. apríli 1674 opustiť svoje pôsobiská, a keďže nebolo dostatok katolíckych kňazov, bohoslužby vykonávali evanjelickí učitelia. Po Bársonyho zásahu boli nútení opustiť domovinu aj učitelia. Zdá sa, že Spišskopodhradský súd bol iba začiatkom najrôznejších a najparadoxnejších opatrení poľských starostov a vtedajšej politickej moci.

Na rozkaz kapitána Ľubovnianskeho hradu Moschinskeho z 18. januára 1674 sa mali evanjelickí učitelia modliť so svojimi žiakmi na začiatku vyučovania *Zdravas Maria*. Príkazu sa vzopreli učitelia v Spišskej Sobote – Juraj Buchholtz, v Matejovciach Ondrej Roth a vo Veľkej Juraj Bornágius (Bornajio),[63] ktorí museli 25. decembra 1674 opustiť kostoly. 5. januára 1675 všetkých odvliekli na Ľubovniansky hrad. Na hrad sa museli vrátiť 11. januára toho istého roku. Po bezvýslednej diskusii eskortoval kapitán Karetty s desiatimi mušketiermi rektorov z Matejoviec a Veľkej do hornej zámockej veže a Juraja Buchholtza[64] zo Spišskej Soboty do tzv. „tureckej diery", kde ho držali do 15. januára. Odtiaľ ho oslobodil opäť gróf 13 miest Olmützer. Bornagiusa oslobodili po zaplatení pokuty 15 toliarov. Po návrate do Veľkej mu zobrali úrad ako *odpadlíkovi* a musel odísť do exilu, kde pravdepodobne vo Vratislavi zomrel.[65]

Vážnosť situácie potvrdil vo svojich spomienkach Juraj Buchholtz, ktorý autenticky a podrobne opísal spomenuté udalosti.[66] V spomienkach uviedol, že po vysťahovaní evanjelických

61 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 517.

62 TRAJDOS, ref. 60, s. 149-150; ŠTEVÍK, Miroslav – TIMKOVÁ, Michaela. *Dejiny hradu Ľubovňa.* Stará Ľubovňa, 2005, s. 68

63 Pod vedením Juraja Bognária dosiahla velická škola veľmi vysokú úroveň.

64 Kňaz, prírodovedec, učiteľ a notár Juraj (Georgius) Buchholtz st. (*1. 5. 1643 Sabinov – † 11. 5. 1724 Veľká Lomnica). BOHUŠ, Ivan. *Tatry očami Buchholtzovcov.* Martin : Osveta, 1988. ISBN 70-019-88; HLEBA, Edmund. *Lekári a Spiš.* Spišská Nová Ves, 1996, s. 26. ISBN 80-967753-0-8; HOUDEK, Ivan – BOHUŠ, Ivan. *Osudy Tatier.* Bratislava, 1976, s. 44, 48-49, 54, 221; KLEIN, Johan Samuel. *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn.* Lipsko – Ofen 1789, s. 71-80; KOLLÁROVÁ, Zuzana. Zabudnuté centrum vzdelania – Spišská Sobota. In *Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 17. – 19. novembra 1997.* Ed. Čičaj, Viliam. Bratislava 1999, s. 34; PRÍKAZSKÝ, Viktor st. – PRÍKAZSKÝ, Viktor ml. – PRÍKAZSKÁ, Mária. K dejinám zdravotníctva na Spiši. In *Spiš 2.* Spišská Nová Ves 1968, s. 328, 549; TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku.* Martin : Osveta, 1979, s. 92.

65 KOLLÁROVÁ, MALOVCOVÁ, Stráže, ref. 9, s. 57. JAVORSKÁ, KOLLÁROVÁ, MALOVCOVÁ, ŠLAMPOVÁ, BEDNÁROVÁ, ref. 51, s. 62. Trajdoš uvádza, že podstarosta Moschinski prinútil 24. apríla 1675 k odchodu učiteľov – luteránov. Vyučovať mohli len pod podmienkou zloženia prísahy vernosti katolíckemu náboženstvu. Prísahu odmietli rektori škôl v Spišskej Sobote, Matejovciach a vo Veľkej. TRAJDOS, Tadeusz M. Reformacja i kontrreformacja na Spiszu. In *Terra Scepusiensis.* Levocza – Wrocław 2003, s. 483. Emerici uviedol, že dekrét bol vydaný 1. decembra 1674 na Ľubovnianskom hrade, 11. januára 1675 učiteľov odvliekli do Ľubovnianskeho hradu a 24. apríla 1675 bol Bognariusovi odobratý učiteľský úrad vo Veľkej. EMERICZY, David. *Geschichte der evangelischen Gemeinde Felka.* Veľká, 1872, s. 24-25.

66 WEBER, Rudolf. *Historischer Geschlechtsbericht (Familienchronik) von Georg Buchholtz.* Budapešť, 1904, s. 157-164.

farárov mohli ešte aspoň učitelia spievať v kostole luterárnske piesne a modliť sa s ľuďmi modlitby, ktorým rozumeli. On zostal na žiadosť svojho farára Krištofa Klescha. Túto službu mohol vykonávať aj s „tichým súhlasom" krakovského kanonika Jakuba Jaschkmacikého, ktorý bol k nemu pomerne zdvorilý. V októbri roku 1674 prišiel do Spišskej Soboty vikár Ján Heinrich Hunger, ktorý ho nútil, aby sa v škole modlil *Zdravas Maria,* čo on odmietol, lebo sa to nezlučovalo s jeho svedomím. Vikár ho zažaloval Ondrejovi Moschinskemu, ktorý vydal 18. decembra 1674 mandát[67] pre rektorov v Spišskej Sobote, Veľkej a v Matejovciach. Nato Buchholtz odpovedal, že Boha treba viac počúvať ako človeka. Vikár sa rozhneval a opäť sa sťažoval Moschinskemu, na čo ho 5. januára 1675 na hrad Ľubovňa opäť povolal. Buchholtz bol prepustený až po vyplatení 200 dukátovej kaucie grófom 13 miest. Neústupného Buchholtza začal na katolícku vieru prehovárať v richtárovej kancelárii gróf 13 miest Ján Olmützer, ale aj kantor zo Spišskej Novej Vsi, Matej Balassy, a rektor z Ľubice, Ján Marci, ktorý odpadol od evanjelickej viery.

Na výsluch 11. januára Buchholtz spomínal nasledovne: „*Dann sagte Gubernator: Will ich dieses auff mich nicht nehmen so soll ich auch eine schrifftliche Assecuration von wegen des Glaubens-Zwang haben, u. bey meiner Religion frey u. unverhindert bleiben. Aber auch in diese wollte ich nicht eingehen, dieweil ihre Worte gar auff einen sandichten Grunde stehen. Da hab ich erst die Hölle angezündet, u. ist Gubernator auffgesprungen, mit den Füßen getrampelt u. im Zorn diese Polnische Worte von sich laßen schiese: Aha Kepkuie sobie´s Kurwi syn! Siehe! der Huren - Sohn treibet nur sein Gespött hierauß: wandte sich zu dem Schloß-Schreiber u. schirie ihn an: Sententiatur! Scribatur!...*"[68]

Vyššie spomenutý Ján Marci bol v roku 1674 evanjelickým farárom v Ľubici, ktorého vyhnali do exilu. Prestúpil však na katolícku vieru a neskôr odišiel za katolíckeho rektora do Spišskej Novej Vsi.[69] Juraj Roth, kantor zo Spišskej Belej, žil po vyhnaní vo Vratislavi desať rokov. Potom sa vrátil do Stráž, kde pôsobil ako farár.[70] Obdobný osud mal aj náboženský spisovateľ, cirkevný hodnostár, učiteľ Filip Hojč (Hojči, Heutsch, Heutschius) (*10. 9. 1629 Spišské Podhradie – † 1686 Košice), ktorého rovnako prinútili emigrovať. Žil vo Vratislavi a vrátil sa počas Tököliho stavovského povstania.[71]

67 Mandát je publikovaný: WEBER, Rudolf, Historischer, ref. 66, s. 411. *Cum Pastoribus Catholicis iterum tandem in proprias Ecclesias et Iura Ecclesiastica legitime introductis, obediantia a Ludi-Rectoribus, aliisque Ecclesiae Ministris sit exhibenda, in iis praesertim, que a Ludirectoribus in Templo, absente Parocho aut ius Vicario publice per agenda conceduntur: hoc autem hactenus a Ludimagistris in monte Georii, Matthsdorff et Fölka praestitum non sit publicis orationibus matuitinis: ideo requsiti mandamus, quatenus ad ordinationem Reverendissimorum Dominorum Parochorum in dictis locis, aut eorundem Vicarii preces huius absentia persolvantur, nec salutatio Angelica a Vicario dici solita, a Ludirectoribus omittatur: quam quidem necessitas non exigit sed decora conformitas requirit, que Magistrum seu Ministrum a legitimo suo Domino publice et non absque scandalo dissentire nequaquam permittit. Quod facturi sitis sub poenis arbitrariis arcis Lubloviensis. Dat. in Arce Lubloviense die 18. Dedembr. Anno 1674. Andreas Ludovicus Moschinsky, Tribunus Horadliensis Vice-Capitaneus XIII oppidorum Scepusiensium nec non Gubernator arcis Lubloviensis etc.*

68 WEBER, Rudolf, Historischer, ref. 66, s. 161.

69 WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Leibitz.* Kežmarok, 1896, s. 106-107.

70 DROBNÝ, ref. 25, s. 104.

71 Otec Filip Hojč, matka Anna, rod. Ladošová. Študoval v Spišskom Podhradí, Rožňave, Spišskej Novej Vsi, Bardejove, Prešove, Modre a na univerzite vo Wittenbergu (1651). V rokoch 1653 – 1657 bol rektorom školy v Spišských Vlachoch, v rokoch 1657 – 1661 pôsobil ako evanjelický farár v Dobšinej, v rokoch 1661 – 1670 v Matejovciach a neskôr vo Vrbove. Od roku 1683 pôsobil v Košiciach. Bol superintendentom východoslovenských kráľovských miest. Tlačou vyšli jeho gratulačné verše a pohrebné kázne. BOHUŠ, Ivan. Kto bol kto v Poprade? In *Noviny Poprad*, 1991, roč. 2, č. 10, s. 4; ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.*

Po zániku evanjelickej školy v Spišskej Belej v roku 1674 vznikla katolícka škola.[72] Počas rokov 1675 – 1685 nemali v spišských mestách žiadnu výchovu v evanjelickom náboženstve. Na základe veľkého úsilia Stanislava Heraklia Lubomirskeho začali po roku 1674 spravovať katolícku školu v Spišskej Belej podolínski piaristi, vedení Glyceriom Neumannom zo Sliezska.[73] 24. apríla 1675 bol trinástim spišským mestám doručený list, ktorým boli evanjelickí učitelia prepustení a ich miesta získali katolícki učitelia. Zakázané bolo aj súkromné vyučovanie. Deti mali navštevovať obecné školy.[74]

Po odchode Juraja Bornagiusa (1675) z Veľkej, vyučoval jeden týždeň evanjelický kantor Unger. Zakrátko však do školy nastúpil katolícky učiteľ Gibelli z podolíneckého kláštora. Emerici o ňom napísal, že sotva vedel čítať, písať a modliť sa *Zdravas Maria* a ruženec. Velickí mešťania pociťovali stratu kostola, vplyv na školu a podľa predstavených mesta aj zníženie úrovne vzdelávania ako veľmi veľké poníženie. Obrátili sa preto na Teodora Konstantina Lubomirskeho, ktorý im dovolil evanjelika vo funkcii výpomocného učiteľa a organistu. Napríklad v roku 1719 pôsobil ako výpomocný učiteľ Pavol Balás.[75]

Výnos z 24. apríla 1675 bol doplnený listom komisára Podolského z 10. júla 1699, ktorým nariadil, že každý kto vychováva dieťa v evanjelickej škole, bude pokutovaný 50 imperiálmi. Dekrét z 28. apríla 1700 umožňoval deťom z bohatších evanjelických rodín navštevovať aj zahraničné školy. Opak bol však pravdou – náladový knieža Teodor Lubomirski rozkázal 25. júna 1717, že evanjelici nesmú mať, okrem katolíckych farských škôl v mieste bydliska, žiadne nároky na iné miesto vzdelávania pre svoje deti.[76]

Súkromné vyučovanie evanjelických detí sa začalo nariadením Teodora Lubomirského v roku 1731 a v zálohovaných mestách trvalo rôzne dlho. V Spišskej Belej od tohto roku (1731) vyučovali deti evanjelici len v súkromí.[77] Avšak v roku 1747 nedostala v Spišskej Belej súhlas na prevádzku ani vynikajúca súkromná evanjelická škola. Ondrej Moschinski 20. júna 1747 napísal, že „táto škola bude evanjelikom úplne zrušená, učiteľ bude potrestaný väzením a vykázaním a rodič bude musieť zaplatiť 12 toliarov pokuty za každé dieťa na Ľubovnianskom hrade."[78]

Do vzdelávania na Spiši výrazne zasiahli viaceré opatrenia kráľovnej Márie Jozefy. V roku 1748 zakázala v školách evanjelickú výpomoc a evanjelickí učitelia spravidla vyučovali súkromne, resp. odchádzali na iné školy nepodliehajúce poľskej správe. V rokoch 1748 – 1760 vyučovali vo Veľkej katolícki učitelia a evanjelické deti boli vzdelávané súkromne.[79]

Dňa 8. júna 1753 kráľovský radca a komisár Karol František Sala de Großa vydal menom kráľovnej Jozefy na Hrade v Starej Ľubovni výnos pre 13 zálohovaných miest. V ňom sa

2. diel, ref. 25, s. 982; *Slovenský biografický slovník* 2, s. 355-356.

72 WEBER, Samuel, Monographie, ref. 25, s. 110.

73 RUŽIČKA, ref. 1, s. 165, 218-219, 318. GRIGER, Michal. Náboženské pomery, ref. 39, s. 60.

74 WÜNSCHENDORFER, Karol. *Geschichte der evangelischen Gemeinde Poprad.* Košice, 1872, s. 7.

75 Pavol Balás sa narodil v Strážach. Vo Veľkej pôsobil ako kantor v rokoch 1719 – 1739. EMERICI, ref. 65, s. 43.

76 WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Béla,* ref. 36, s. 128-129.

77 Štátny archív v Prešove, pracovisko Špecializovaný spišský archív v Levoči, fond Provincia XVI. spišských miest, Spišská Belá I/75, E 10.

78 WEBER, Samuel, Monographie, ref. 25, s. 121-152; WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Béla*, ref. 36, s. 127-134; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 454-457; GRIGER, ref. 36, s. 81-93.

79 Napr. Ján Brozs, rodák z Veľkej, ktorý sa po štúdiách vrátil do rodiska. V roku 1753 odišiel z Veľkej na pokojnejšiu dobšinskú školu. Bližšie JAVORSKÁ, KOLLÁROVÁ, MALOVCOVÁ, ŠLAMPOVÁ, BEDNÁROVÁ, Veľká, ref. 51, s. 62.

uvádzalo o financovaní učiteľov nasledovné: „*Keďže bolo dosiaľ zaužívané žobranie, trestanie, spievanie a podobné záležitosti nepotrebné pre mládež, ale s obvyklými následkami, že deti kvôli učiteľom žobrali a privykali k potulovaniu a častejšiemu obťažovaniu obyvateľov, ako boli takí a všetkým podobní žobrákom, pre každého takého toto bolo zrušené a prísne zakázané. Rovnako vyššie spomenutým nebude viac dovolené, ako iba počas troch hlavných sviatkov – na Veľkú noc, Turíčny pondelok a Vianoce, potom v čase Hodo je pravidelná obchôdzka zakázaná.*" Učiteľ mal povolené slobodné bývanie v drevenom dome, 2 denáre od jedného žiaka za vyučovanie čítania, 3 denáre za vyučovanie písania a 4 denáre týždenne za naučenie počítania v latinskom alebo maďarskom jazyku. Obec mala odmeňovať učiteľov týždenne soľou v sume: bohaté mestá – Spišská Nová Ves, Ľubica, Spišské Podhradie, Spišská Belá, Spišské Vlachy a Spišská Sobota 2 zlaté, ostatné mestá 30 strieborných grošov. Učitelia mohli vykonávať službu organistov pri bohoslužbách počas svadieb, krstov, pohreboch, ale počas iných sviatkov to bolo zakázané. Príjem učiteľa z ubytovania študentov a príspevku na drevo činil okolo 100 zlatých.

V školskom poriadku Márie Jozefy (1753) sa uvádzalo, že zo spišských škôl vynikli školy v Spišskej Novej Vsi, Ľubici, Spišskej Belej a v Spišskej Sobote, kde sa učilo väčšie množstvo chlapcov a kde bol nutný väčší dohľad a mohlo tam byť aj viac školskej obsluhy. V iných obciach mohli v škole pracovať najviac dve osoby – rektor a kantor. Chlapci sa mali učiť zásady kresťanstva, čítať, dobre písať, počítať a trochu latinsky s novou gramatikou alebo Donata, podobne maďarsky. Vyhradenú miestnosť na vyučovanie mali používať od 7,00 do 10,00 hod. a popoludní od 12,00 do 13,00 hod., no využívať ju ináč mali zakázané. Učitelia mali zadávať domáce úlohy iba žiakom, ktorí písali lepším rukopisom. Obce mali zabezpečiť budovy, ktoré potrebovali iba menšie opravy.[80]

Postavenie učiteľov bolo pomerne zlé, a to napriek tomu, že práve počas reformácie ich mešťania pozývali aj zo zahraničia, čím im preukazovali určitú vážnosť. Často sa stávalo, že po krátkom pobyte v škole, odchádzali na finančne výhodnejšie kňazské miesta.[81]

Nová nádej pre evanjelikov svitla s nástupom grófa Henricha Brühla. V roku 1758 povolil, že „*13 spišských miest sa môže zblížiť s uhorskou cirkvou, aj v Poľsku podrobených mestách tam, kde táto cirkev školy vydržiavala, bude jej dovolené nové (školy) založiť. Učitelia budú prednášať jazyk, náuku o viere a všetky vyššie a nižšie vedy.*" [82] 10. mája 1760 vydal pre evanjelikov 13 miest povolenie na zriadenie verejnej mestskej školy v súkromných domoch. Vo Veľkej vznikla takáto škola v roku 1762 v dome farbiara Michala Menersdorefera na Slnečnej strane a neskôr ju presťahovali do domu kolára Pavla Rotha. Veľčania povolali do tejto školy učiteľov z Kežmarku.[83]

Pokrokový duch školstva v Spišskej Novej Vsi sa odrážal v novom školskom poriadku rektora Jána Andreja Czirbesa (1756 – 1813). Tento školský poriadok z roku 1759 nadväzoval na pokrokový poriadok Mateja Bela a Friderika Beera tým, že sa v ňom uplatňovali prírodné vedy, najmä botanika, fyzika, antropológia, zoológia a geografia, ako aj geometria a história. V škole sa zdôrazňovala výučba v materinskom jazyku a škola patrila medzi po-

80 WEBER, Samuel, Zipser Geschichts, ref. 35, s. 155-156, 161.
81 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 24; ČIČAJ, ref. 34, s. 355; SOPKO, Ján. O školstve a vzdelanosti na Slovensku v stredoveku. In *Historický časops,* 1988, roč. 36, č. 2, s. 175-192.
82 WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Béla*, ref. 36, s. 129.
83 EMERICI, ref. 65, s 46.

predné moderné výchovné ústavy.[84]

Sťažnosti evanjelikov týkajúce sa vyučovania evanjelických detí počas katolíckych omší a ceremónií, riešil knieža Poniatowski dekrétom z 12. januára 1768. Výnosom z 12. apríla 1770 boli súkromné školy zrušené a učitelia prepustení. Gróf Tobias Jóni pod nátlakom katolíkov publikoval 19. septembra výnos, za čo ho 14. augusta 1771 nechal knieža Kazimír Poniatovski zavrieť. Až do roku 1772 mohli dať evanjelici vyučovať svoje deti iba súkromne.[85]

V čase skončenia zálohu v roku 1772 bol v zálohovaných mestečkách nasledovný stav. V Poprade pôsobil ako organista a evanjelický učiteľ vrbovský Nemec Ján Fridmanský, ktorý učil len chlapcov, dievčatá učil muzikant z Podolínca, rovnako Nemec Stanislav Krombächer. V Spišskej Sobote bol učiteľom Slovák a rímskokatolík Pavol Pavlík, učil po nemecky a latinsky 30 žiakov. Učiteľ dostával ako plat od mesta 54 uhorských zlatých, 8 gbelov rôzneho obilia, rovnako pšenice a drevo, 3 grajciare pri svadbe a pohrebe a tzv. *cehaliu*. Zároveň bol aj organistom. Musel spievať 2 piesne na veľké sviatky v kostole, za čo dostal 20 uhorských zlatých. Evanjelických chlapcov vyučovali zadarmo iba starší *informátori*.[86] Kantor Andrej Braun učil dievčatá. Vo Veľkej bol učiteľom Čech Anton Rochelt, notárom a organistom Michal Strompf. Učil aj latinčinu 50 chlapcov a 20 dievčat. Učiteľom v Matejovciach bol Matej Braun, organistom Daniel Schmögner z Matejoviec, ktorý učil 30 žiakov. V Strážach vyučoval Andrej Skok z Kežmarku 30 žiakov. Kantorom a súčasne organistom i pomocným učiteľom bol Martin Hauser z Levoče.[87] V Spišskej Belej učil v súkromí (v roku 1773) miestny kantor (pod názvom ludi magister nebol nikto známy) chlapcov čítať a písať, niekoľkých chlapcov učil maďarský a latinský jazyk. V katolíckej škole bola rozdelená funkcia organistu (Martin Damek) a ludi magistra (Matias Pfanschmidt). Ludi magister vyučoval čítať, písať, nemecký jazyk 38 chlapcov a 32 dievčat. Za rok bol odmenený sumou 104 zlatých a organista 50 zlatých. Keďže to nebolo postačujúce, bol nútený dávať mimoriadne hodiny aritmetiky, latinčiny a hudby.[88]

Situácia v školstve sa nezlepšila ani po vykúpení zo zálohu. Provincionálni administrátori, Pavol Tisza a Anton Klobušický (Klobusitzky), sa vo vzťahu k súkromným evanjelickým školám opierali o Ellstermanský a Ponyatovský edikt z 12. apríla 1770 a 14. augusta 1771, ktorými boli evanjelikom zakázané súkromné školy. Tieto zákazy boli vydané v Poprade (2. júna 1773 a druhýkrát v roku 1775), v Spišských Vlachoch (9. mája 1774) a v Spišskej Sobote (1774).[89]

Organizovanie školského systému štátom začalo povestným Ratio educationis z roku 1777. Samuel Weber uviedol, že toto opatrenie bolo v protestantských školách na Spiši prijaté opatrnícky. Predchádzalo mu nariadenie Ministerskej rady z roku 1733, podľa ktorého evanjelici mohli mať len elementárne školy a nižšie gymnáziá. Ratio bolo doplnené v roku 1806.

84 PAVLIK, Eduard. *Školstvo v Spišskej Novej Vsi,* s. 199-240; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 471-472; RUŽIČKA, ref. 1, s. 67.

85 SZONTAGH, Alexander. *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. C. zu Szepesváralja von 1548 bis 1908*. Levoča, 1908, s. 93-94.

86 Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad, fond Magistrát mesta Spišská Sobota, bez sp. č./1772.

87 CHALUPECKÝ, Dejiny Popradu, ref. 16, s. 88.

88 Štátny archív v Prešove, pracovisko Špecializovaný spišský archív v Levoči, f. Provincia XVI. spišských miest, Spišská Belá I/75, E 10.

89 WEBER, Samuel, Monographie, ref. 25, s. 129.

V Spišskej Belej bola škola obnovená až po vydaní tolerančného patentu v rokoch 1790 – 1791.[90] V Ľubici bolo v roku 1784 povolené zriadenie triviálnej školy, ale už v roku 1788 obecnej školy.[91] Škola v Spišskej Novej Vsi bola obnovená v roku 1784.[92] Po reforme Jozefa II. navštívil 13 spišských miest František Kazinczy. Okolo roku 1787 sa mu podarilo vytvoriť obecnú školu aj v Spišskej Sobote.[93] V Spišských Vlachoch a Ľubici sa to už nepodarilo.

Vzdelávanie v zálohovaných spišských mestách bolo v čase zálohu do značnej miery ovplyvnené politikou poľských panovníkov a starostov. Od čias reformácie sa k nemu dostával väčší počet detí, dokonca aj z tých najskromnejších pomerov. Deti chudobných rodičov študovali v skromných pomeroch, aby sa z nich stali učitelia alebo kňazi. V období protireformácie boli evanjelickí učitelia a kňazi perzekvovaní a vyhnaní z vlasti do Poľska a Nemecka. Až v čase osvietenskej politiky Márie Terézie sa mohli deti postupne vzdelávať podľa priania svojich rodičov.

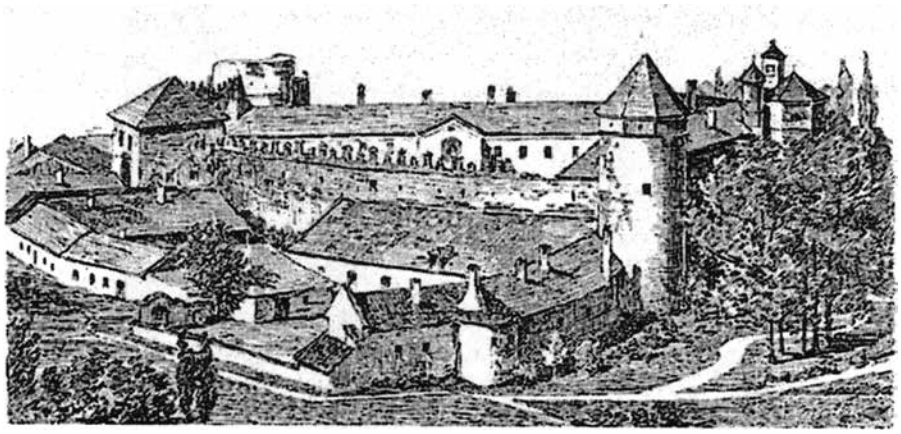

Kežmarský hrad

90 WEBER, Samuel, Monographie, ref. 25, s. 121-152; WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Béla*, ref. 36, s. 127-134; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 454-457; GRIGER, ref. 36, s. 81-93.

91 FABIS, Ján – SLÁDEK, Imrich. Dejiny školstva v Ľubici. In VOJTAS, Jozef (ed.). *Ľubica (1271 – 1971)*. Bratislava 1971, s. 91-98; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 472-473; WEBER, Samuel. Zipser Geschichts, ref. 35, s. 161-162.

92 PAVLIK, Eduard. Školstvo v Spišskej Novej Vsi, s. 199-240; REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 471-472; RUŽIČKA, ref. 1, s. 67.

93 REZIK, MATTHEIDES, ref. 17, s. 463-466; WEBER, Samuel, Zipser Geschichts, ref. 35, s. 161-162. Podľa Ružičku bol v Spišskej Sobote v roku 1652 rektorom Kristián Langsfeld, ktorý pochádzal z Leobschenu v Sliezsku. RUŽIČKA, ref. 1, s. 219. Tieto informácie sa rozchádzajú s údajmi Bohumila Sobotíka, podľa ktorého sa narodil v roku 1626 v Hlubčiciach. SOBOTÍK, ref. 18, s. 51. Rímskokatolícky farský úrad, Pischova kronika, s. 152-155; Štátny archív v Prešove, pracovisko Špecializovaný spišský archív v Levoči, f. Cirkevné matriky, Matrika Spišská Sobota 1599 – 1673.

K otázke nevestincov v období neskorého stredoveku a na prahu novoveku*

BLANKA SZEGHYOVÁ

Slovenská historiografia sa doteraz témou prostitúcie a inštitúcie nevestincov v období stredoveku a raného novoveku nezaoberala. Jedinou výnimkou boli zistenia Vladimíra Segeša, ktorý vo svojich publikáciách a článkoch v rámci výskumu ku kriminalite nadviazal na staršiu maďarskú historiografiu a spopularizoval zistenia ohľadne existencie, lokalizácie a fungovania nevestinca v stredovekom Prešporku.[1]

Najstaršia zmienka o prešporskom nevestinci pochádza z roku 1422, ale samozrejme mohol fungovať i predtým.[2] Pôvodne bol situovaný vo vnútri mesta, severne od Rybárskej brány, vedľa mestských kúpeľov. V roku 1439, pravdepodobne ako dôsledok rozsiahlych stavebných prác v meste a na opevnení v rokoch 1423 – 1435, nový nevestinec už nachádzame mimo mesta.[3] Tento nový nevestinec sa nachádzal na severovýchode za Michalskou bránou na Krásnoveskej ulici (Schöndorfer gasse, Széplak utca) a opäť v blízkosti jedných z mestských kúpeľov.[4] Ako posledný rok jeho existencie sa uvádzajú roky 1542 – 1543.[5] Ne-

* Článok vznikol v rámci grantu APVV-17-0398 a grantu VEGA Teoretické a metodologické otázky skúmania dejín kriminality Slovenska / Uhorska č. 2/0028/19 modifikovaním dlhšej štúdie publikovanej v angličtine: SZEGHYOVÁ, Blanka. Fornicatrices, scortatrices et meretrices diabolares : Disciplining Women in Early Modern Hungarian Towns. In *Same Bodies, Different Women : ´Other´ Women in the Middle Ages and the Early modern Period.* Eds. Christopher Mielke, Andrea-Bianka Znorovszky. Budapest : Trivent publishing, 2019, s. 167-194. Dostupné na internete: http://trivent-publishing.eu/.

1 SEGEŠ, Vladimír. Žena ako subjekt a objekt kriminality v stredovekej Bratislave. In Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v *minulosti.* Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava 2004, 57-65; SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave.* Bratislava : Perfekt, 2005, s. 83-87.

2 *Item das frawen haus,* a *domus civitatis in qua habitant metretrices* (AMB, no. 955.1., fol.36 verso). MAJOROSSY, Judit. „A test és a lélek fürdője. A középkori pozsonyi fürdőkről." In *„Köztes-Európa" vonzásában :* Ünnepi *tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Eds. Dániel Bagi, Tamás Fedeles, Gergely Kiss. Pécs : Kronosz, 2012, s. 350; zápis z 27. marca 1422: …*der briff laut uber das frauenhaus dienst*… In KOVÁTS, Ferencz (ed.). *Monumenta Hungariae Judaica IV. 1379 – 1564*. Budapest : Societas Litteraria Hungarico-Judaica, 1938, s. 33.

3 Údaj o nevestinci: MAJOROSSY, Judit. „A pozsonyi városi elit és az udvar (az udvari nemesség) kapcsolatának megközelítési módjai a késő középkorban és a kora újkorban." In *Urbs, Magyar Városörténeti* Évkönyv / *Hungarian Yearbook of Urban History / Ungarisches Jahrbuch für Stadtgeschichte 7*, 2012, s. 178; o rozsiahlych stavebných úpravách mesta: URBANOVÁ, Norma. „Premeny miest v neskorom stredoveku". In *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Ed. Dušan Buran. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2003, s. 279.

4 Lokalita oboch nevestincov, prvého spomínaného v roku 1422 a druhého od roku 1439 je vyznačená na mape v štúdii: MAJOROSSY, Judit. „A foglalkozás topográfiája : A társadalmi tértől a személyes térig : a társadalmi mobilitás térbeli elemei a 15. századi Pozsonyban". In *Korall* 45, 2011, s. 122-123.

5 ORTVAY, Tivadar. Geschichte der Stadt Pressβburg. II./3. Der Haushalt der Stadt im Mittelater 1300 – 1526. Preβburg : Comissionsverlag von Carl Stampfel, 1900, s. 126; VÁMOSSY, István. *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban.* Pozsony : Pozsony szabad királyi város közönsége, 1901, s. 92-93. Ortvay koniec nevestinca datuje do roku 1543, Vámossy do roku 1542/3, ani jeden však tieto svoje tvrdenia nemajú podložené citáciou prameňa, je preto otázne, odkiaľ tento údaj pochádza. Vámossy cituje len prameň z roku 1540, jeho interpretácia je ale diskutabilná.

vestinec v Prešporku bol legálnym nevestincom v správe mesta, ktorý interne viedla matróna (*frawen wirtin/virtin/ wirth, maisterin*) a z jeho ziskov mestská rada platila kata. Mestský kat súčasne figuruje aj ako správca nevestinca. V roku 1519, mestská rada dokonca najala strážcu, aby dával na prostitútky počas noci pozor.[6]

Mohlo sa zdať, že Prešporok so svojím nevestincom v správe mesta, bol v tomto ohľade ojedinelý a výnimočný, minimálne na území dnešného Slovenska. Naše archívy však uschovávajú ešte veľa dostatočne neprebádaného materiálu, ktorý môže obsahovať i doposiaľ neznáme informácie o nevestincoch v našich mestách. Dokazuje to napríklad archívny fond magistrátu mesta Prešov, v ktorom autorka tohto príspevku pri bádaní inej výskumnej témy, náhodou narazila aj na informácie o mestskom nevestinci. Následná sonda do staršej maďarskej literatúry a edícii prameňov odhalila aj zmienky o mestských nevestincoch v ďalších mestách.

Okrem Prešporku boli v rámci Uhorska v období stredoveku a na prahu raného novoveku nájdené zmienky aj o nevestinci v Šoproni (1476 – 1484), Prešove (1516 – 1519), Levoči (1518) a Braşove (1520 – 1522). V Prešove a Braşove nám charakter týchto zmienok prezrádza aj to, že išlo o legálne nevestince v správe mesta. V prameňoch sú nevestince označované rôznymi pomenovaniami. V Šoproni ako *frawenhaws/frawnnhaws*,[7] v Levoči ako *hawsz der freyenweyber*[8] v Prešove a Braşove ako *lupanar*.[9] V Braşove sa okrem výrazu *lupanar* objavuje aj *prostibulum*.[10] Význam slova *prostibulum* však nemusí byť úplne jednoznačný, pretože môže znamenať ako nevestinec, tak i väzenie.[11] *Prostibulum* sa napríklad spomína aj v účtovných knihách Bardejova z rokov 1432 – 1433, ale obsah týchto záznamov napovedá, že išlo skôr o väznicu, a to kvôli zmienke o sume zaplatenej za väzňa.[12] Je možné aj to, že obe inštitúcie – nevestinec i väznica – sa pôvodne nachádzali v rôznych častiach tej istej budovy. Z Prešporka sú známe viaceré spojenia a výrazy na označenie nevestinca. Mestský dom, kde sú pekné ženy (*des haws der stat dorinn dy schon frawn sein*)

6 SEGEŠ, Žena ako subjekt a objekt kriminality, ref. 1, s. 63-65, cituje Archív mesta Bratislavy (AMB) K 73 Komorná kniha / Kammerbuch 1520 – 1521, fol. 243. ORTVAY, Geschichte der Stadt Pressβburg, ref. 5, s. 128-129; VÁMOSSY, Adatok a gyógyászat, ref. 5, s. 87-97.

7 Dom, v ktorom fungoval nevestinec bol v roku 1484 predaný mestskou radou novému majiteľovi, no v roku 1536, po vyše polstoročí, sa dom spomína stále ako *Das alt fraunhaus*: MOLLAY, Károly. „*A Rózsák utcája. (Részlet Sopron középkori helyrajzából)*". In *Soproni Szemle*, 46, 1992, s. 238; SZILÁGYI, István. „Rózsa utca, rózsa lányok" In *Soproni Szemle*, 47/1, 1993, s. 19-25; MOLLAY, Károly. „A Rózsa utca nevének eredete (Válasz Szilágyi István cikkére)". In *Soproni Szemle* 47/1, 1993, s. 25; JANKÓ, Ferenc – KÜCSÁN, József – SZENDE, Katalin. *Sopron (Hungarian Atlas of Historic Towns/ Magyar Városörténeti Atlasz. Vol. 1*). Ed. Katalin Szende. Sopron : Soproni Levéltár, 2010, s. 66, 74 a mapa A.3.3.

8 IVÁNYI, Béla. „Lőcsei vonatkozású adatok művelődés történeti a középkorból," In *Közlemények Szepes vármegye multjáb*ól II/1, 1910, s. 22-23.

9 AP, č. 2676 Účtovná kniha 1515 – 1527. Nevestinec sa spomína v rokoch 1516 (fol. 37, 39 verso), 1517 (fol. 61), 1518 (fol. 87) a 1519 (fol. 104); *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó I.* (Chroniken und Tagebücher 1. Band). Brassó : auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss, 1903, s. 227, 392.

10 Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó I., ref. 9, s. 418.

11 BARTAL, Antonius. *Glossarium mediae at infimae latinitatis regni Hungariae*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, in aedibus B. G. Teubneri, 1901, s. 536.

12 GROSZMANN, Malvina. *Bártfa város 1418-1444-iki számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból.* Budapest : Minerva, 1911, s. 16, 43. Groszmann cituje Fejérpatakyho edíciu, v ktorej sa *prostibulum* spomína trikrát, zmienka o väzňovi pochádza z r. 1432 (*Item detentis in prostibulo . . . fl. — den. 50*): FEJÉRPATAKY, Laszló. *Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Selmeczbánya, Pozsony, Beszterczebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa* és *Körmöczbánya városok levéltáraiból.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885, s. 302 a 310 (1432), s. 334 (1433).

alebo v ktorom bývajú prostitútky (*domus civitatis in qua habitant meretrices*), najčastejšie však ako *Frauenhaus* (*Frawen haws/Frauwenhws, Prawenhauss*), alebo *Frauenhof, Frawen stuben, frauenfletz* a *Weissenburg*.[13]

Ak sa pozrieme na postoje k prostitúcii a nevestincom v západnej Európe, kde je tento jav v predmetnom období oveľa lepšie preskúmaný ako u nás, zistíme, že legálne nevestince v správe mesta neboli len zvláštnosťou Uhorska. V mnohých ďalších mestách neskorého stredoveku mestské autority prostitúciu tolerovali ako nevyhnutný servis pre mladých slobodných mužov a viaceré mali nevestince pod vlastnou finančnou správou a kontrolou.[14] So šírením reformácie sa však tento postoj radikálne zmenil, mestské nevestince postupne zanikajú a súčasne sa pôvodne cirkevná jurisdikcia nad sexuálnymi a manželskými deliktami presúva do svetskej právomoci mestských rád.[15]

V Uhorsku okrem existencie spomínaných legálnych nevestincov je možné tolerantný postoj vydedukovať aj z legislatívy. V Budínskej právnej knihe z 15. storočia je niekoľko článkov týkajúcich sa prostitútok a článok 186 dokonca hovorí o súcite a potrebe ich ochrany.[16] Približne od polovice 16. storočia sa však reformačný vplyv prejavil v praxi aj v Uhorsku a predchádzajúci tolerantný postoj miest k nevestincom je v tomto období už minulosťou. Magistráty miest prísne postihujú a kriminalizujú všetky mravnostné a sexuálne previnenia, vrátane prostitúcie.[17] Nepriamo sa táto zmena odzrkadľuje aj v jazyku úradných prameňov. V starších prameňoch sa prostitútky obyčajne označujú neutrálnymi výrazmi (i keď možno s negatívnou konotáciou) a to ako verejné dcéry, alebo slobodné ženy/ dcéry/sestry/ osoby (*liberae personae, freietöchter, freietöchterlein, schwestern/sorores, freieweiber/freyweiber, gemeinetöchter*).[18] Hanlivé výrazy sa v oficiálnych dokumentoch objavujú výraznejšie až v 16.

13 Archív mesta Bratislavy (AMB), 4.l.2. Grundbuch, fol. 40 verso a 4.l.3. Satzbuch, fol. 64 verso. MAJOROSSY, Judit. „A test és a lélek fürdője. A középkori pozsonyi fürdőkről," In *„Köztes-Európa" vonásában :* Ünnepi *tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Eds. Dániel Bagi, Tamás Fedeles, Gergely Kiss. Pécs : Kronosz, 2012, s. 350; ORTVAY, Geschichte der Stadt Pressβburg, ref. 5, s. 126-130; KOVÁTS, Monumenta Hungariae Judaica, s. 33, 389; VÁMOSSY, Adatok a gyógyászat, ref. 5, s. 89-93; Vámossy uvádza aj výraz *Hurrenhaus vor der Stat*, ale bez citácie prameňa: 89-90, 92.

14 MAZO KARRAS, Ruth. „The Regulation of Brothels in Later Medieval England." In *Journal of women in culture and society,* vol. 14, 1989, no. 2, s. 399-402; BRUNDAGE, James A. *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe.* Chicago: University of Chicago Press, 1987, s. 487, 526-527; SCHUSTER, Peter. *Das Frauenhaus: städtische Bordelle in Deutschland (1350 – 1600).* Paderborn : Schöningh, 1992.

15 GRIECO, Sara F. Matthews. „The body, Appearance, and Sexuality". In *A History of Women. Renaissance and Enlightenment Paradoxes.* Ed. Natalie Zemon Davis, Arlette Farge, gen. ed. Georges Duby, Michelle Perrot. Cambridge, Massachusetts, London : The Belknap Press of Harvard University Press, 1993, s. 64-66; NORBERG, Kathryn. „Prostitutes". In *A History of Women. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*, s. 460-461; ROPER, Lyndal. *The holy household. Women and Morals in Reformation Augsburg.* Oxford : Clarendon Press, 1991, s. 1-5, 56-57; RICHARDS, Jeffrey. *Sex, Dissidence and Damnation: Minority Groups in the Middle Ages.* New York: Routledge, 1991, s. 130-131; SCHUSTER, Das Frauenhaus, ref. 14, s. 189-202; PO-CHIA HSIA, Ronnie. *Social Discipline in the Reformation : Central Europe 1550 – 1750.* London, New York : Routledge, 1992, s. 122-123.

16 MOLLAY, Karl (ed.). *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn.* (Monumenta Historica Budapestinensia, 1). Budapest : Akadémiai kiadó, 1959, cap. 186, s. 124–125.

17 SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016, s. 111-122.

18 IVÁNYI, Béla. „Lőcsei vonatkozású adatok művelődéstörténeti a középkorból". In *Közlemények Szepes vármegye multjáb*ól II/1, 1910, s. 21; IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város levéltára 1245 – 1526.* Szeged : Szeged városi nyomda és könyvkiadó R – T, 1931, s. 227-566 (č. 437); MOLLAY, Das Ofner Stadtrecht, ref. 16, s. 124, 156; ORTVAY, Geschichte der Stadt Pressβburg, ref. 5, s. 127, 129-130; VÁMOSSY, Adatok a gyógyászat, ref. 5, s. 89; HÁZI, Jenő – NÉMETH, János. Gerichtsbuch – Bírósági Könyv 1423 – 1531. (Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg, Sopron Város Történeti Forrásai, Reihe A/Band 2). Sopron : Soproner Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron, 2005, s. 252 (Satzung der Ödenburger Schneidergesellen, 29. Januar 1477); Archív mesta

storočí. V súdnych zápisoch sa ženy obvinené zo smilstva či prostitúcie (nie vždy je jasné, či išlo o prostitútku, keďže terminologicky sa to striktne nerozlišovalo) označujú v nemčine obyčajne ako *die Hure/Hur*, v latinčine ako *meretrix, mechatrix* a *scortatrix*. Konkrétne formulácie v súdnych zápisoch súčasne prezrádzajú morálne opovrhnutie nad takýmito ženami a tomu nasvedčovali aj následné tresty, zvyčajne trestané verejným a potupným vyšľahaním na pranieri.[19]

V súčasnosti je téma prostitúcie a nevestincov v slovenskej historiografii stále málo prebádanou oblasťou, ale uskutočnené konferencie v roku 2019 naznačujú, že medzi mladšími historikmi začína byť táto oblasť predmetom zvýšeného bádateľského výskumu a budeme sa môcť v budúcnosti tešiť na nové poznatky a zistenia.[20]

Bratislavy (AMB): 2a1 Zápisnice zo zasadnutí mestskej rady (Actionale protocollum) /Sitzungsprotokolle des Stadtrats 1402 – 1506, fol. 284 (Cechový poriadok pekárov – Bäckerordnung z 1433 alebo 1444): Datovanie Cechových artikúl nie je jednoznačné, v texte je uvedený rok 1433, ale je vpísaný do mestskej knihy spolu so zápisnicami z roku 1444, je možné, že sa pisár dopustil chyby. Pramenná edícia túto nezrovnalosť nijako nekomentuje: ZIEGLER, Arne. *Actional Protocollum. Das* älteste *Stadtbuch von Bratislava/Preßburg aus den Jahren 1402 – 1506.* Bratislava : Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1999, s. 270-271.

19 SZEGHYOVÁ, Blanka. Fornicatrices, scortatrices et meretrices diabolares : Disciplining Women in Early Modern Hungarian Towns. In *Same Bodies, Different Women : ´Other´ Women in the Middle Ages and the Early modern Period.* Eds. Christopher Mielke, Andrea-Bianka Znorovszky. Budapest : Trivent publishing, 2019, s. 171-174. Viaceré príklady pomenovaní prostitútok sú uvedené aj v MAGYARY-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosi emlékek.* Értekezések *a magyar orvostörténelem köréből,* I.-IV. Budapest : Orvosi Könyvkiadó, 1929, 1929, 1931, 1940, reprint I.-II. v 1994: Szegedi nyomda, I. s. 215-218, II. s. 441.

20 Spravodlivosť pre všetkých..., medzinárodné vedecké sympózium v rámci IX. Colloquia Com dnaromiensia historicorum archivariorumque. MMXIX, organizovanom Archívom v Komárne v spolupráci s Podunajským múzeom. Komárno, 25. – 26. 9. 2019; Poklesnuté a okrajové spoločenské živly v mestskom prostredí raného novoveku, vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou, organizovaná Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV, sekciou pre dejiny miest a sekciou pre dejiny dvorskej kultúry, Hlavným mestom SR Bratislava, Archívom mesta Bratislavy a Historickým ústavom SAV. Primaciálny palác – Justiho sieň, Bratislava, 8. – 9. 10. 2019.

Niekoľko zamyslení nad premenami Bratislavy v ranom novoveku*

MICHAL BADA

Raný novovek nepochybne patril medzi najbúrlivejšie úseky bratislavských dejín. Mesto, ktoré sa na prelome 15. a 16. storočia formovalo ako významné pohraničné centrum so strategickou polohou, vhodné na medzidynastickú komunikáciu (rokovania o zmluvách medzi Habsburgovcami a Jagelovcami v roku 1515) sa vplyvom silných exogénnych i endogénnych vplyvov postupne stalo hlavným mestom Uhorského kráľovstva.

Tento vývoj nebol v rámci „nestabilnej" strednej Európy výnimočný či ojedinelý. V okolitých krajinách tiež prebiehal proces štátnej expanzie aj integrácie, čoho príkladom môžu byť väčšie štátne útvary (Habsburská a Osmanská ríša, Poľské kráľovstvo). V tejto súvislosti stratil Budín ako metropola význam, Viedeň zasa stúpla na význame na úkor Prahy (s výnimkou vlády Rudolfa II.) a iných habsburských rezidencií. Po vymretí jagelovskej dynastie sa poľské hlavné mesto, v zhode s expanziou tohto štátu na východ, presunulo severnejšie (z Krakova do Varšavy). Prítomnosť panovníckych dvorov možno teda považovať za kľúčový moment rozvoja hlavných (sídelných) miest. Premiestnenie hlavných miest a metropol spôsobilo zmeny ich centralizačných funkcií alebo ich postupný zánik. Pre kontinuitný vývoj hlavného mesta – metropoly je teda dôležitým predpokladom stabilný vývoj štátu, dlhodobejšia prítomnosť dvora a rezidencie so systémom úradov.[1]

Zvýšenie významu Bratislavy a napokon jej povýšenie na hlavné mesto Uhorska malo viacero dôvodov. Po nešťastnej bitke pri Moháči v roku 1526 tu našla útočisko kráľovná – vdova Mária Habsburská so svojím sprievodom a prívržencami (združila okolo seba niekoľkých aristokratov a prelátov, najvyšších krajinských hodnostárov – palatína, chorvátskeho bána, taverníka a ďalších kráľovských vysokých funkcionárov). Najdôležitejšími motívmi, ktoré zavážili v prospech Bratislavy, boli pravdepodobne lojálne nemecké obyvateľstvo a krátka vzdialenosť od habsburských dŕžav. Vďaka vplyvu Márie Habsburskej bol jej brat Ferdinand I. zvolený v Bratislave za uhorského kráľa (16. – 17. decembra 1526). Ferdinand už v roku 1528 favorizoval Bratislavu pri zvolávaní snemu, čo sa priečilo zvyklostiam uhorskej šľachty, ktorej tradične viac vyhovoval Budín, resp. miesto snemov Rákoš.[2] Bratislava začala po-

* Štúdia vznikla v rámci projektu APVV-15-0349 Indivíduum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese; v rámci grantu VEGA 2/0101/17 Spoločnosť raného novoveku – identity, konflikty a interakcie a vnútroústavnej úlohy Podoby a formy transformácie novovekých miest.

1 WINFRIED, Eberhard. Metropolenbildung im östlichen Mitteleuropa. In *Metropolen in Wandel : Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit.* ENGEL, Evamaria – LAMBRECHT, Karen – NOGOSSEK, Hanna (eds.). Berlin : Akademie Verlag, 1995, s. 278-279.

2 FUNDÁRKOVÁ, Anna. Úloha Márie Habsburskej v zápase Ferdinanda I. o uhorský trón. In BAĎURÍK, Jozef – SLÁDEK, Kamil (eds.). *Politický zrod novovekej strednej Európy*. Bratislava : Vyd. Michala Vaška, 2005, s. 107.

stupne ašpirovať na významnejšiu úlohu už v roku 1531, keď v nej na príkaz Ferdinanda I. obnovila svoju činnosť Uhorská kráľovská komora.

Napriek doposiaľ presne nezadefinovanému postaveniu Bratislavy, sa na jeseň roku 1532 Ferdinand I. rozhodol pod tlakom vojenských okolností spísať svoj testament. V ňom, okrem iného, načrtol svoju víziu správy a fungovania súštátia v prípade, že by náhle zomrel. Mimoriadne zaujímavá je koncepcia ročnej rotácie hlavných miest Bratislavy, Prahy a Viedne i Vrchnej vlády pomerne zloženej zo zástupcov jednotlivých krajín, ktorým vládol. Postavenie Bratislavy vyzdvihuje tento testament najmä preto, že spomedzi rotujúcich hlavných miest je spomenutá na prvom mieste a dokonca štyri roky predtým, ako sa oficiálne stala hlavným mestom Uhorska.[3] V súvislosti s postupujúcim osmanským nebezpečenstvom sa snem roku 1535[4] uzniesol na voľbe nového (dočasného) hlavného mesta. Vďaka tejto skutočnosti Bratislava nadobudla status hlavného mesta, ktoré začalo koncentrovanejšie plniť funkcie uhorskej metropoly. Dôvodom tohto tvrdenia je skutočnosť, že v predchádzajúcom období boli v Uhorsku viaceré „centrá" – Budín, Stoličný Belehrad, Vyšehrad a Ostrihom. Bratislava bola síce politickým centrom Uhorského kráľovstva, no toto „centrum" ležalo na hraniciach krajiny, na jej najzápadnejšom okraji Uhorska. No tento tzv. okraj Uhorska bol, na druhej strane, v tesnej blízkosti skutočného centa monarchie – Viedne.

Hoci uhorský kráľovský dvor ako inštitúcia zanikol, krajinské úrady sa postupne transformovali a modernizovali práve v Bratislave.[5] Pravidelne sa tu schádzali snemy, palatín, taverník, miestodržiteľská rada, uhorská kancelária, od roku 1530 bolo mesto aj sídlom krajinských súdov.[6] Najdôležitejším z nich bola nepochybne Uhorská komora.

Okrem Uhorskej kráľovskej komory v meste sídlili v 16. storočí napríklad aj Soľná komora, Hlavný poštový úrad[7], Hlavný tridsiatkový úrad, Kráľovská súdna tabuľa, Miestodržiteľská rada, kancelárie najvyšších krajinských úradníkov a sudcov – palatína, taverníka a personála.[8] V meste mal svoj dom aj kráľovský fiškál, ktorý mal za úlohu pred súdmi obhajovať práva koruny a štátne záujmy. V meste sa často zdržiavali ostrihomskí arcibiskupi, ktorí tu však mali len kúriu. V Bratislave naďalej pôsobila kapitula pri Dóme sv. Martina.[9] Ďalšími

3 BINDERMANN, H. I. *Geschichte der Österreichischen Gesamt–Staats–Idee.* I. Bd. (1526 – 1705). Innsbruck 1867, s. 6-7. Dnes sa testament nachádza v Haus- Hof- und Staat Archiv Wien, fond Habsburg – Lothringische Familienkunde (1501 – 1626), No. 1213/1,2. fol. 6-7. Pozri aj BAĎURÍK, Jozef. Osobnosť Ferdinanda I. a začiatky integrácie strednej Európy. In *Politický zrod novovekej strednej Európy*. BAĎURÍK, Jozef – SLÁDEK, Kamil (eds.). Bratislava : Vyd. Michala Vaška, 2005, s. 12-20.

4 LAUTER, Éva. Pozsony városa új szerepben. In *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* ETÉNYI, Nóra – HORN, Ildikó (eds.). Budapest : Balassi Kiadó, s. 147.

5 Oficiálna titulatúra a hodnosti ako palatín, podpalatín, krajinský sudca, taverník, kancelár, hlavný stolovník, pohárnik, hlavný koniar a hlavný komorník zostali zachované, no okrem tých najdôležitejších to boli funkcie čestné, bez väčších právomocí. Ožívali však hlavne počas korunovačných ceremoniálov.

6 V Bratislave v rokoch 1673 – 1681 sídlil aj naoktrojovaný úrad gubernia, ktorému predsedal veľmajster nemeckých rytierov Ján Gašpar Ampringer. Osemčlenné gubernium bolo zložené zo štyroch Nemcov a štyroch Uhrov.

7 Budovaním poštového spojenia medzi Viedňou a Sedmohradskom poveril panovník roku 1552 dvorského poštmajstra Mateja Taxisa. Pozri o tom viac: VARGA, Alexander. Pošty a poštmajstri na Slovensku v 16. a 17. storočí. In *Pamiatky a múzeá*, 1998, roč. 46, č. 4. s. 9-10. Funkciu dedičných poštmajstrov vykonávali v Bratislave príslušníci rodu Paarovcov. FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava : Monada atelier, 2003, s. 144, 149, 285-286.

8 FEDERMAYER, Frederik. Leopold Peck (1560 – 1625) uhorský kráľovský pokladník a jeho rodina. In CZOCH, Gábor (ed.). *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava 2006, s. 150.

9 Po roku 1535 nadobudla celouhorský význam. Pozri FEDERMAYER, *Rody starého Prešporka*, ref. 7, s. 69.

krajinskými úradníkmi či zamestnancami pôsobiacimi v meste boli tridsiatnici a ich kontrolóri.[10] Bratislava sa po roku 1543, keď Osmani obsadili Ostrihom, mohla potenciálne stať aj významnejším cirkevným centrom, no mesto nedisponovalo dostatočnými priestormi, aby sa to mohlo stať realitou. Okrem silného odporu protestantského vedenia mesta, dôležitým faktorom, prečo sa kardinálovi Petrovi Pázmáňovi nepodarilo presadiť zriadenie univerzity, bola aj neprítomnosť biskupského sídla.

Na tomto mieste vyvstáva otázka, či vlastne Bratislavu možno označiť termínom metropola. Výskum hlavných miest doposiaľ prebiehal na základe komparácie a pomenovania kľúčových faktorov, ktoré podnecovali prerod jednotlivých hlavných miest na metropoly. Ako kľúčový sa ukázal moment prirodzenej integrácie osoby panovníka, šľachty, cirkvi, meštianskej spoločnosti, vedy a kultúry. Prítomnosť kráľovského dvora sa v tejto súvislosti ukazuje kľúčovou. V pokračujúcom výskume boli vyselektované tri mestá – Krakov (Varšava), Praha a Viedeň, ktoré plnohodnotne spĺňali požadované atribúty metropoly, plnili si integračnú funkciu a v období raného novoveku disponovali kvalitami, ktoré umožňovali interakciu medzi lokálnymi, národnými a nadnárodnými univerzálnymi kultúrnymi prúdmi. V modernom ponímaní predstavujú metropoly mestá s vysokou ekonomickou, kultúrnou a politickou atraktivitou, ktoré sa vyznačujú svojim lokálnym i medzinárodným významom. Mnohokrát ide o veľké a ľudnaté mestá.

Teda ďalším z kritérií, ktoré však nie je univerzálne, je počet obyvateľov mesta. Omnoho dôležitejším znakom je fenomén centralizmu, teda schopnosť mesta prirodzene spravovať určité územie. Sprievodným znakom centralizmu je koncentrácia viacerých funkcií do jedného mesta. V prípade metropol sú jej hlavnými znakmi prítomnosť panovníckej rezidencie, dôležitá politická funkcia, stredisko správy, aristokracie a cirkvi. Popri obchodnom význame má nezanedbateľnú funkciu aj kultúrny a vzdelanostný rozmer týchto miest. V súvislosti so silnou centralizáciou metropol a ich pomerne veľkým dosahom môžeme v nich badať silný spoločenský, kultúrny a etnický pluralizmus. Prirodzene, takáto konštelácia funkcií môže mať za následok zvýšenú konfliktnosť medzi rôznymi spoločenskými prvkami v metropole i voči metropole ako takej. Pre stredoeurópske metropoly je zároveň príznačná vysoká nestabilita a časté dejinné zmeny pôsobiace na mestá, ktoré ašpirovali na štatút metropoly. Vznik metropol v ranonovovekej strednej Európe môžeme prirodzene spájať s posilňovaním centrálnej štátnej moci. Súhrnne možno konštatovať, že typickými znakmi metropoly sú vnútorná pluralita, spôsobená koncentráciou rôznych spoločenských faktorov a prvkov vo väčšom meste, silná spoločenská diferenciácia sprevádzaná hospodárskou, etnickou a kultúrnou rôznorodosťou. Ďalším znakom je rozmanitosť centrálnych funkcií pre panovníka, cirkev, štátne orgány, obchod a školstvo. Príznačným znakom metropoly je aj jej schopnosť ponúknuť priestor pre kultúrnu a vzdelanostnú výmenu. Prirodzene, nie všetky hlavné mestá v úplnosti spĺňali tieto spomenuté kritéria, čo malo za následok zníženie ich statusu a čiastočnú degradáciu na neúplné či nedokončené hlavné mestá. Kľúčovým prvkom zaručujúcim mestu status metropoly je teda prítomnosť panovníka a jeho stabilnej rezidencie.[11]

10 FEDERMAYER, *Rody starého Prešporka*, ref. 7, s. 15.

11 Pozri o tom viac: *Krakau, Prag und Wien : Funtionen von Metropolen im frühmodernen Staat.* DMITRIEVA, Marina – LAMBRECHT, Karen (eds.). Stuttgart : Steiner, 2000. Na tento zborník autorsky aj tematicky nadväzuje zborník *Metropolie Europy* środkowo-wschodniej *w XV i XVI wieku.* BELZYT, Leszek – PIROŻYŃSKI, Jan. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2000. Samotná poľská historiografia vari

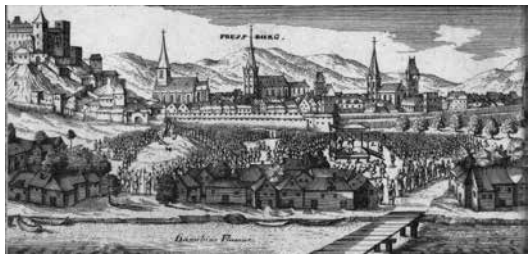

Pohľad na Bratislavu z juhu na medirytine, R. Hooghe, v Ph. Bouttast, 1655

V súvislosti s urbanizáciou Bratislavy v 16. a 17. storočí možno skonštatovať, že mestu sa navýšili funkcie a prebiehala aj ich diferenciácia. Samotná urbanizácia totiž automaticky neznamenala len nárast obyvateľov, ale aj postupnú zmenu ich životného štýlu (napríklad urbanizácia šľachty). Mesto sa sídelne výraznejšie neurbanizovalo, čo malo za následok prehustenie dopravy a zvýšený záujem o voľné nehnuteľností v hlavnom meste Uhorska.

Nedostatok priestoru v Bratislave spôsobil, že reprezentatívnejšie budovy v meste slúžili na „štátne" účely. Boli to už spomínaný františkánsky kláštor (za kráľa bol v ňom zvolený Ferdinand I., Ferdinand III. zasa doň zvolal korunovačný snem v roku 1646[12]), ale predovšetkým tzv. Zelený dom (Domus viridis civitatis, Grünstübl na rohu Sedlárskej a Zelenej ulice). Pred vybudovaním snemového domu často v ňom hosťoval snem. Najviac sa tu konali snemy za čias Ferdinanda I., no v tejto funkcii slúžil aj neskôr. Druhou dôležitou budovou spájanou so snemom, bola budova „starého snemu", tzv. Landhaus na Laurinskej ulici – nazývaný aj Orzsághház. Bol to rozsiahly palác s dvoma čelnými frontami. Budovu postavili najneskoršie začiatkom 17. storočia, lebo už roku 1623 sa spomína ako *Domus regnicolaris.*

V dôsledku povýšenia Bratislavy na hlavné mesto Uhorska sa výrazne zmenil pomer síl vo vzťahu mesto a štát, resp. mesto a panovník. Do Bratislavy sa presťahovali viaceré krajinské úrady a ich prítomnosť v meste výrazne narušila dovtedajší život mesta. V súvislosti s prílevom nových pracovných síl do úradov sa začala meniť nielen sociálna, ale aj etnická skladba obyvateľstva. Menila sa skladba úradníctva, služobníctva a obyvateľstva mestských palácov, domov a bytov. Bola zastúpená aj početná zložka nobilitovaných mešťanov, dochádzalo k zmene zloženia elitných vrstiev mesta. V meste zaznamenávame aj prítomnosť špecializovaných remeselníkov, kupcov zameraných na špecifické potreby dvora. Podobne sa vyskytuje aj tzv. „nová chudoba" a sociálne napätia. So zmenami obyvateľstva úzko súvisia zmeny mentality, názorov a viery.[13]

Väčšia časť bratislavského patriciátu bola meštianskeho pôvodu a dôvodmi ich nobilitácie boli zásluhy v obchode, politike, vojenstve, umení či šírení vzdelanosti. Popri šľachtických

najživšie zareagovala na podnety vychádzajúce zo štúdia stredoeurópskych metropol a prispievala od začiatku nielen štúdiami, ale aj komparatínymi monografiami BELZYT, Leszek. *Kraków* i *Praga około 1600 roku : porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy* Środkowo-Wschodniej. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996; novšie BARTETZKY, Arnold. *Das Große Zeughaus in Danzig : Baugeschichte – Architekturgeschichtliche Stellung – Representative Funktio*n. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2000; pozri aj práce Marie Boguckej, napríklad: BOGUCKA, Maria. Między stolicą, miastem rezydencjonlanym i metropolią. Rozwój Waszawy w XVI-XVII wieku. In *Rocznik Warszawski* 23, 1994, s. 173-186. Z českej historiografie spomeňme aspoň štúdiu PEŠEK, Jiří. Praha a Vídeň v baroku – centrum a periferie v proměnách barokní kultury? In FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří – VLNAS, Vít (eds.). *Barokní Praha – barokní* Čechie *1620 – 1740.* Praha : Scriptorium, 2004, s. 135-150.

12 HOLČÍK, Štefan. *Korunovačné slávnosti. Bratislava 1563 – 1830*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 30.

13 KELLENBENZ, Hermann. Die Geselschaft in der Mitteleuropäischen Stadt im 16. Jahrhundert : Tendenzen der Differenzierung. In RAUSCH, Wilhelm. *Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit*. Linz : Donau, 1980, s. 12-18.

patricijoch bol v Bratislave aj značný počet nobilitovaných meštianskych remeselníckych rodov. Šľachtici prevažovali aj medzi mestskou inteligenciou.[14] I v bratislavskom prostredí bolo vlastnenie šľachtického titulu vecou prestíže a bolo cestou k presadeniu sa v politickom a spoločenskom živote. Tento proces bol prirodzene sprevádzaný aj majetkovým vzostupom a nadobudnutím silnejšej „právnej subjektivity" ako v prípade mešťanov.[15]

Veľkým zásahom do kompaktnosti a integrity mešťanov bolo zriadenie úradu Uhorskej komory v Bratislave. Jej úradníci priniesli zmenu do sociálnej i vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy. Mnohí z nich sa v Bratislave usadili natrvalo, stali sa mešťanmi. Je prirodzené, že zamestnanci Uhorskej kráľovskej komory, ktorí nevlastnili priamo v meste nehnuteľnosti, prichádzali do konfliktov s ich majiteľmi. Ďalším zdrojom konfliktov bolo, že mesto mávalo problémy s daňovou disciplínou zamestnancov komory, ktorí vlastnili v meste meštianske domy, ale neplnili si svoje daňové povinnosti.[16] Navyše, prítomnosť Uhorskej komory v Bratislave narúšala a obmedzovala trestnú suverenitu magistrátu nad mestom. Jeho orgány totiž nemali povolený vstup na pôdu tohto štátneho úradu.[17] Na druhej strane mala prítomnosť Komory v meste aj pozitíva – mesto mohlo čiastočne ovplyvňovať jej rozhodnutia a niekedy dokonca využívať jej finančné rezervy na pôžičky.[18]

Mesto bolo nútené redefinovať svoju úlohu a implementovať exogénne požiadavky do svojich zvyklostí. Na druhej strane sa snažilo vyťažiť z novej pozície aj hospodárske profity. Podriaďovalo sa celej škále požiadaviek súvisiacich s politickým životom štátu, ktorý sa v Bratislave odohrával (snemové mesto s chronickým nedostatkom ubytovacích kapacít). Máme na mysli predovšetkým apelácie panovníka, magnátov, zahraničných hostí a účastníkov snemov na magistrát. V napätej situácii súvisiacej s ubytovaním počas štátnických podujatí sa mesto dostávalo do kolíznych situácií s požiadavkami panovníka a záujmami uhorských politických elít. Istým pozitívnym prvkom tohto tlaku bola zjavná špecializácia a profesionalizácia bratislavských mešťanov v oblasti ubytovacích služieb (s týmto javom sa nestretávame v iných uhorských mestách). Vzhľadom na to, že mnohé z politického života krajiny sa veľa odohrávalo na území mesta, preberala Bratislava funkciu určitého koordinátora a informátora v stavovskej politike. V tejto súvislosti viedlo mesto intenzívnu komunikáciu napríklad s taverníckymi mestami (ich jadro tvorili Šopron, Trnava a Bratislava) i západoslovenskými mestami.

Podľa všeobecne akceptovaných kritérií, vychádzajúcich z objektívnych hodnotení európskych miest v ranom novoveku, sa za jedno z kritérií metropol môže považovať počet obyvateľov. Tento kvantitatívny znak sa tým mení na kvalitatívny. Jeho výpovedná hodnota je ale relatívna aj vzhľadom na to, že v priestore strednej Európy treba zohľadniť inú ľudnatosť a mieru urbanizácie miest ako v západnej Európe. Podľa nepriamych údajov mala Bra-

14 FEDERMAYER, Rody starého Prešporka, ref. 7, s. 37-38.

15 LENGYELOVÁ, Tünde. Urodzenosť, pôvod, a spoločenské postavenie v ponímaní ranonovovekej uhorskej šľachty. In Česko-Slovenská historická ročenka 10, 2005, s. 19.

16 Mesto si viedlo v účtovníctve zoznamy členov Uhorskej komory s nedoplatkami. Archív mesta Bratislavy, Mesto Bratislava (ďalej AMB, MB, Inventár spisového materiálu VI., šk. 29, sign. L. 19/G.

17 AMB, MB, Listy a listiny II. č. 6798. Svoje výnimočné postavenie v meste zneužívali členovia komory aj tak, že v meste svojvoľne čapovali pivo. No po roku 1611 dostali na túto činnosť zákaz. AMB, MB, Inventár spisového materiálu VI., šk. 63, sign. L. 36 no. 126-219/G.

18 Mesto Bratislava poskytlo Uhorskej komore na začiatku 17. storočia pôžičku 1 000 zlatých, lebo predtým si od Komory požičalo hotovosť zo stupavského tridsiatku. AMB, MB, Inventár spisového materiálu VI., šk. 27, sign. 19/G.

tislava koncom 16. storočia okolo 7 000 obyvateľov (bez podhradia, ktoré bolo samostatnou právnou jednotkou), v dvadsiatych rokoch 17. storočia asi 9 000 obyvateľov.[19] Podľa súpisu obyvateľov mesta z roku 1624 možno odhadovať počet obyvateľov tzv. vnútorného mesta na 5 000 – 5 500 a predmestí na 2 500 – 3 500. Pri započítaní osôb z cirkevných inštitúcii (kláštory, kapitula, kúria ostrihomského arcibiskupa) sa odhadovaný počet pohybuje medzi 9 000 – 10 000 obyvateľmi.[20] Niektorí autori uvádzajú počet obyvateľov okolo 12 000.[21] Bratislava sa tak stala najväčším uhorským mestom. Tento proces nebola schopná negatívne ovplyvniť ani blízka Viedeň, ktorá sa od prvého decénia 17. storočia pretvárala na metropolu európskeho významu.

Integrita a kompaktnosť ranonovovekej bratislavskej spoločnosti, ktorá svoju identitu pôvodne odvodzovala od stredovekých práv a spoločenských princípov bola v dôsledku povýšenia mesta do pozície politického centra krajiny narušaná nielen prirodzenými procesmi, aké prebiehali aj v ostatných európskych krajinách, ale aj procesmi, ktoré úzko súviseli s jej poslaním. Vzhľadom na privilegované postavenie šľachty v uhorskej spoločnosti a primárne dominantnú úlohu aristokracie v spravovaní štátu a krajinských orgánov, sa príchod aristokratov do Bratislavy javí ako jeden z kľúčových problémov narušajúcich jej integritu. Kompaktnosť pôvodnej bratislavskej mestskej komunity začala byť narušaná príslušníkmi kariérnej aristokracie, ktorá v meste hľadala pracovné uplatnenie (s mestskou komunitou sa postupne zžívala), ale aj magnátmi, ktorí sa v Bratislave zúčastňovali na politickom živote krajiny a snažili sa mestskú autonómiu a privilégia spontánne narušať.

Situácia spojená s pestrým spoločenským rozvrstvením a častá fluktuácia obyvateľstva mali za následok nárast konfliktných situácií, ktoré bolo treba riešiť súdnou cestou. Vzhľadom na to, že účastníkmi mnohých incidentov boli šľachtici alebo ich poddaní, sa magistrát mesta vo svojej súdnej a trestnoprávnej kompetencii dostával do sporu s privilegovaným postavením aristokratov. V dôsledku toho, že Bratislava bola dôležitým strategickým bodom v protitureckej obrannej línii, a aj kvôli častým stavovským nepokojom, bola nielen uhorská, ale zaiste aj bratislavská societa vo zvýšenej miere militarizovaná. Vzhľadom na multietnický charakter Habsburského súštátia a žoldniersky systém armády, i nadregionálne konflikty, ktoré mali dosah aj na život mesta, neprekvapuje, že sa v ňom počas skúmaného obdobia vystriedali vojaci rôznych národností – Španieli[22], Nemci, Taliani, Valóni, Česi[23], Dáni[24], Ba-

19 Mesto malo v prvej polovici 17. storočia okolo 200 domov a 23 ulíc. LAUTER, Éva. Pozsony városa új szerepben. In *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* ETÉNYI, Nóra – HORN, Ildikó (eds.). Budapest : Balassi Kiadó, 2005, s. 156.

20 FEDERMAYER, Rody starého Prešporka, ref. 7, s. 11-12.

21 KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848.* Bratislava : Veda, 2006, s. 55-56. Tento nárast bol tlmený mnohými epidémiami, ktoré mesto v skúmanom období postihli. Mor zúril v meste v rokoch 1575 – 1578, 1607, 1613 – 1614 a 1619. V roku 1679 takmer vyľudnil mesto, za obeť mu padlo až okolo 6 000 ľudí. Pozri HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján. *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 105. Iní autori uvádzajú až nepravdepodobné číslo 12 000 mŕtvych. Pozri: ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice : Východosl. vyd., 1983, s. 16.

22 Mesto sa roku 1532 sťažovalo panovníkovi na španielskych vojakov, ktorí sa len potulovali po meste a nepomáhali v jeho obrane proti Osmanom. AMB, MB, Listy a listiny II., č. 5280.

23 Na pomoc pred tureckým nebezpečenstvom poslal v lete roku 1532 kráľ Ferdinand I. Bratislave a Trnave kontingent 40 000 vojakov. AMB, MB, Listy a listiny II., č. 5257.

24 V decembri roku 1708, AMB, MB, Listy a listiny IV. 10249

vori[25] i hajdúske vojská.[26]

Bratislava sa už na počiatku raného novoveku, napriek určitým hendikepom pre intelektuálov (absencia panovníckeho dvora a univerzity, ktoré mohli výrazne akcelerovať ich tvorbu i kariéru), vykryštalizovala na centrum s vysokým počtom tvorivých vzdelancov. V Bratislave bolo v 16. storočí príťažlivé a tvorivé prostredie a v meste sa mohli sformovať dva literárne humanistické krúžky. Vzdelanci sa sústreďovali okolo zamestnanca Uhorskej komory Martina Rakovského (Zachariáš Mošovský, Lactantius I. Codicius, Pavol Fabricius a snáď aj Juraj Purkircher) a prepošta Štefana Radétia (Mikuláš Istvánffy, Juraj Purkircher, Nicasius Ellebodius, Ján Sambucus). Na príklade osudov Rakovského, Radétia i Purkirchera môžeme vidieť tri modely „prežívania" intelektuálov – humanistov v Bratislave. Rakovský tvoril popri zamestnaní v Uhorskej komore, Radétius vo funkcii bratislavského prepošta a štátneho hodnostára a Purkircher ako mešťan, povolaním lekár. V meste sa v priebehu 16. storočia objavilo mnoho ďalších humanistov, intelektuálov. Množstvo úradníkov, správcov a vzdelancov pracujúcich v meste, však, na rozdiel od vyššie spomínaných, nevytvorilo diela zásadnejšieho významu. V tomto zmysle uhorská „metropola" splnila svoje funkcie len do tej miery, ktorú jej umožňovali okolnosti.

Strata kráľovskej rezidencie v centre mesta počas požiaru v roku 1515 výrazne zmenila rezidenčný potenciál Bratislavy. Rezidencia panovníka sa v ranom novoveku v prípade Bratislavy vždy spájala s budovou hradu. V 16. a 17. storočí bola priestorom, v ktorom sa mohol prejaviť výtvarný a stavebný mecenát Habsburgovcov. Jeho prestavby boli koncipované ako ukážky panovníckej prestížnej reprezentácie. V súvislosti s prenosom uhorskej kráľovskej koruny späť do Uhorska v roku 1608 a obnovením krajinskej funkcie strážcu uhorskej kráľovskej koruny sa z Bratislavského hradu stal symbolický priestor demonštrácie dobového uhorského štátneho nacionalizmu. Vzhľadom na to, že hrad patril až do prvej tretiny 17. storočia do vlastníctva Habsburgovcov, dynastia hľadala cestu, ktorou by vyjadrila svoju vlastnú štátnu propagandu. Prejavila sa napríklad paritným zastúpením gardy, ktorá v Korunnej veži strážila korunovačné insígnie. Vrcholom štátnej propagandy, ktorá si našla svoje miesto vyjadrenia vo forme výzdoby interiérov Bratislavského hradu rukou majstra Paula Juvenela, bol súbor fresiek v štýle politického baroka, ktoré sa krátko uplatnilo v panovníckych rezidenciách v Paríži a v Londýne.[27] Voľba cyklu fresiek oslavujúcich cnosti Ferdinanda II. do interiérov Bratislavského hradu vonkoncom nebola náhodná, keď si uvedomíme, že hrad bol miestom zahajovania a uzatvárania uhorských snemov, voľby palatína a korunovačných hostín. Tento propagandistický cyklus, heroizujúci habsburskú dynastiu, bol jednoznačne určený pre úzky okruh konzumentov z radov uhorskej politickej elity. Dôležitosť hradného paláca podčiarkuje aj to, že býval miestom nielen korunovačných, ale aj snemových festivít (predvedenie slona indického roku 1552)[28]. I umiestnenie a stvárnenie

25 AMB, MB, Inventár spisového materiálu VI., šk. 104, sign. L. 49 F HN. 2-78/G

26 Len v rokoch 1595 – 1611 sa v Bratislave vystriedali talianske, valónske i české vojská. AMB, MB, Inventár spisového materiálu VI., šk. 45, sign. L. 29 no. 6-38/G

27 Pozri o tom viac GYÖRGY, Rózsa. Paul Juvenel elveszett pozsonyi mennyezetképei. In *Történelem-Kép, Szemelvények múlt* és *művészet kapcsolatáról Magyarországon.* Budapest : Magyar Nemzeti Galériában, 2000, s. 403-407; GALAVICS, Géza. A művészettörténeti interpretáció lehetőségei. A pozsonyi *vár* korabarokk uralkodó sorozata In *Ars Hungarica* 13, 1985, č. 1, s. 61-62.

28 Pozri o tom viac BADA, Michal. Slon na bratislavskom hrade v roku 1552. In DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Človek a svet zvierat v stredoveku. Bratislava : Veda, 2015, s. 380-389.

Korunovácia Leopolda I. za uhorského kráľa v katedrále sv. Martina na medirytine, R. Hooghe, v Ph. Bouttast, 1655

záhradného paláca palatína Pavla Pálffyho v bezprostrednej blízkosti hradného areálu je svedectvom premysleného využívania symbolického kapitálu za účelom vlastného zviditeľnenia sa v politicky exponovanom priestore uhorského hlavného mesta.

Ako korunovačné mesto poskytovala Bratislava počas korunovácií (hoci nepravidelných) veľmi silné prežívanie najrôznejších prejavov dvorských ceremónií. Korunovácie boli vrcholným prejavom metropolizmu mesta nielen kvôli účasti panovníka, jeho dvoranov, sprievodov, vyslancov z cudzích krajín, popredných uhorských magnátov i zástupcov uhorských stavov, ale aj vďaka najrôznejším dvorským slávnostiam, festivalom, hrám a prejavom dvorskej kultúry. Trhanie plátna, po ktorom prechádzal panovník, rozhadzovanie mincí a ľudové veselice sa vymykali mestskej každodennosti (rytierske, bojové a jazdecké turnaje, poľovačky, zvonenie zvonov, slávnostné salvy, ohňostroje a pyrotechnické efekty, imitácie námorných bitiek na Dunaji, pečenie korunovačného vola, tanečné zábavy, slávobrány a pod.). Počas kráľovho pobytu v hlavnom meste a vďaka jeho rezidencii tak mohli uhorské spoločenské elity i obyvatelia mesta Bratislava prežívať to, čím bol typický dvorský život na habsburských rezidenciách a v hlavných mestách ríše.

Predovšetkým po roku 1608 boli korunovácie aj momentom, kedy uhorská aristokracia mohla naplno prejaviť svoj patriotizmus a stavovský nacionalizmus (zavedenie uhorskej farebnosti biela-červená-zelená; panovník odetý do tradičného uhorského šľachtického odevu). Korunovácie mali na mesto dvojaký efekt. Pozitívom boli zisky z predaja potravinárskych komodít a z prenájmu bytov. Ako negatívum môžeme vnímať diskomfort spôsobený zvýšeným počtom účastníkov na korunovácii.

Na základe horeuvedených skutočností možno v rámci uhorského kontextu o Bratislave v ranom novoveku povedať, že bola metropolou krajiny. V rámci habsburskej monarchie išlo o nedokončené, neúplné hlavné mesto, a v stredoeurópskom kontexte sa jednalo o mesto s nadregionálnou centralitou.

Levočský majster kat

TÜNDE LENGYELOVÁ

Slobodné kráľovské mesto Levoča už od stredoveku disponovalo právom meča a podľa zachovaných dokumentov toto svoje právo v prípade potreby aj využívalo. Ako najväčšie a aj ekonomicky najsilnejšie mesto na Spiši zamestnávalo vlastného kata, okrem Levoče si podobné služby mohol dovoliť len Kežmarok. Ak sa susedné menšie spišské mestá chceli zbaviť zločincov alebo potrebovali inú odbornú službu majstra kata, obrátili sa na levočskú mestskú radu so žiadosťou o jeho zapožičanie. Z tohto dôvodu aj spoločne prispievali na jeho plat, ako o tom svedčí nasledujúci dokument z roku 1479:

13 miest dáva ročne mestu Levoča na plat a lepšie zaopatrenie kata večer sviatku obrezania Pána (1. január) 10 toliarov. Toto je každý gróf povinný v daný čas poslať.

Zoznam, čo sa má katovi dať pri jednotlivých výkonoch exekúcie.

Keď nad niekým svojím vlastným mečom vykoná spravodlivosť	2 zl.
Ak však vykoná spravodlivosť krajinským mečom	1 zl.
Ak však niekoho obesí	2 zl.
Ak však niekoho popravuje na svojom kolese, alebo napichuje na kôl, alebo rozštvrtí na 4 časti, alebo živú osobu prepichne kolom, dávajú sa mu pred každou exekúciou	4 zl.
Pri topení, nakoľko to je podobné obeseniu	1 zl.
Ak ale niekomu vytlačí oči, dá sa mu	55 d.

Tu treba poznamenať. Ak sa stane, že sa na nejakom chudákovi hriešnikovi ide vykonať rozsudok, alebo sa pri spomínanej exekúcii zlomí palica a na príhovor ctihodných ľudí, ktorí sa (ako sa to často stáva) pred súdom zaručia polovicou svojho života a dosiahnu to [milosť], má kat za chudáka vymodleného hriešnika dostať presne toľko, koľko by dostal za vykonanie rozsudku.

Tieto artikuly naši páni grófi, páni z Levoče, poslali na požiadanie do Spišskej Novej Vsi 3. decembra 1479.[1]

Levočský richtár a kronikár Gašpar Hain vo svojej práci uvádza, že od 3. apríla 1517 začalo 13 spišských miest platiť 10 zlatých na kata.[2] Podľa účtovných kníh sa na konci 16. storočia sumy trochu zmenili: 13 spišských miest platilo Levoči 10 zlatých, zvyšných 11 miest 3 zlaté.

1 Článok bol vypracovaný v rámci projektu APVV-15-0349 „Indivíduum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese" a projektu VEGA 2/0028/19 „Teoretické a metodologické otázky skúmania dejín kriminality Slovenska / Uhorska". A szepesi hóhérnak díjszabása a XV-dik században. Közli Sváby Frigyes. *Történelmi Tár* 1883, s. 407.

2 *HAIN Gáspár lőcsei krónikája*. Vydali Bal, Jeromos – Förster Jenő – Kaufmann Aurél. Lőcse [Levoča] 1910, s. 17 (ďalej Hain Gáspár).

Od týchto miest potom kat vyberal len po 33 denárov za popravu sťatím vlastným mečom, kým od ostatných, ktorí ho zavolali na popravu, mal právo pýtať až trojnásobok – 1 zlatý za každú vykonanú popravu.[3]

Levoča zamestnávala a vyplácala v rokoch 1580 – 1581 až dvoch katov. Okrem starého kata Staška (alte zuchtiger Stassko) plat dostával aj mladý kat Janko (der jubnge zuchtiger Jangko). Pravdepodobne nešlo o dvoch katov s rôznymi kompetenciami či „náplňou práce", ale o dosluhujúceho starého vykonávateľa spravodlivosti a jeho učňa, ktorého zaúčal do tajov remesla.[4] V prípade potreby mesto kata požičalo na výpomoc aj iným mestám, nielen susedným spišským. Spomenutý levočský kat Stanislav – Staško vykonal v októbri 1558 popravu prešovského kata Petra. Prešovčania si ho požičali zrejme viackrát, napríklad aj roku 1549 na popravu zlodeja Antona[5] a aj roku 1574, ale jeho služby využil aj Kežmarok. Levočský kat sa sporadicky objavil aj v Sabinove či Bardejove.

Osoba kata zaiste nebola populárna, napriek tomu, že jeho služby boli pre dobovú spoločnosť nenahraditeľné. Zbaviť sa predsudkov je veľmi ťažké, čo najlepšie pocítil aj bývalý levočský mestský kat Georg Welsz. Roku 1650 v mene a z nariadenia panovníka a palatína Pavla Pálffyho mestský sluha verejne v meste vyhlásil, že predchádzajúci mestský kat má byť uznaný za ctihodného muža a obyvatelia mesta s ním majú obchodovať rovnako ako so všetkými inými obchodníkmi a nemajú mu nič vyčítať. Nik však nechcel tomuto nariadeniu vyhovieť.[6] Názor mešťanov na Welsza sa významne nezmenil ani o 30 rokov neskôr. Gašpar Hain do svojej kroniky totiž 21. júna 1680 zapísal: „Príslušníci kléru vo svojej túžbe po peniazoch starého kata Georga Welsza, ktorý sa na začiatku stal pápežencom, pochovali vo veľkom kostole. Tvrdili, že skončil s katovským remeslom, a že ho kráľ a palatín pred niekoľkými rokmi opäť učinili poctivým človekom, pretože riadni mešťania a remeselníci sa k nemu správali ako ku katovi, nedávali sa s ním do reči, ale sa mu vyhýbali ako katovi. Slušní a poctiví obyvatelia sa však zhnusili a neboli ochotní svojich mŕtvych pochovávať do kostola."[7]

Levočský richtár Gašpar Hain zachytil vo svojej kronike mnoho epizód z dejín Levoče a života jej obyvateľov. Okrem mnohých vážnych udalostí, ktoré mesto postretlo, zaznamenával si aj závažnejšie zločiny a trestné činy, ktoré rozbúrili každodenný život mešťanov. Niektoré poznal len zo zápisov v mestských knihách, ale mnohé sám zažil a zapísal do kroniky, zrejme s cieľom vystríhať svojich spolumešťanov od páchania podobných hriechov. Mestské súdnictvo bolo prísne – dodržiavanie písaných i nepísaných noriem bolo povinné pre všetkých, domácich i hostí, a každý, kto ich nejakým spôsobom porušil, musel rátať s trestom, často až príliš prísnym.

3 SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany* v 16. storočí. Bratislava : Veda 2016, s. 65.
4 SZEGHYOVÁ, *Súdnictvo a súdna prax*, ref. 3, s. 62.
5 SZEGHYOVÁ, *Súdnictvo a súdna prax,* ref. 3, s. 67.
6 *Szepességi avagy lőcsei krónika* és évkönyv a *kedves utókor számára.* Összeállította *Hain Gáspár*. Zos. Véber, Károly. Budapest: Magvető Könyvkiadó 1988, s. 220 (ďalej Lőcsei krónika); *Hain Gáspár* s. 243.
7 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 428; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 473. SZEGHYOVÁ, *Súdnictvo a súdna prax*, ref. 3, s. 69.

V apríli 1516 vykonal kat prísny, možno povedať až krutý rozsudok. Istá dievčina porodila nemanželské dieťa, ktoré však po narodení zabila. Svoj skutok priznala pri mučení. Pochovali ju zaživa, a kat ju v hrobe ešte prepichol kolom. Otec dieťaťa bol síce známy, ale pramene neuvádzajú, že by bol tiež nejako potrestaný.[8]

V nasledujúcom roku, v nedeľu pred sviatkom narodenia Panny Márie (8. september), mala žena, obvinená z krádeže, podstúpiť mučenie. Mala z toho taký strach, že vo väzení radšej spáchala samovraždu. Obesenú ženu kat potom vyniesol von z mesta a potupne ju pochoval pod šibenicou.[9]

Ako sa hovorieva, oheň je dobrý priateľ a zlý pán. Aj Levoča zažila niekoľko zničujúcich požiarov. 7. júna 1550 v popoludňajších hodinách sa rozhorela šopa Jána Wegera. Oheň výdatne podporoval vietor, ktorý už tri týždne znepríjemňoval život celého okolia. Pôvodcom požiaru bol Norimberčan Ján Hagner, ktorý vyrábal pušný prach a šopu vraj podpálil úmyselne. Za hodinu a pol oheň zničil 118 domov, vrátane radnice a archívu, spolu so všetkými výsadnými listinami, zoznamami, mestskými knihami a peniazmi, klenby budov sa zrútili, zhorel aj kostol so štyrmi zvonmi, mestské brány... Najstrašnejšie bolo, že zahynulo asi 60 mužov, žien a detí, ktorí sa poskrývali do svojich pivníc a tam sa zadusili. Keď páchateľ uvidel dôsledok svojho činu, utiekol z mesta do Krakova, kde ho však chytili a uväznili. Pod tlakom svedectiev Levočanov sa napokon priznal a krakovská mestská rada ho 9. augusta odsúdila na trest smrti upálením. Na pamiatku tejto tragickej udalosti dala Levoča napísať nasledujúce chronostikony:

soL erat In CanCro, LeVtsChoVIa pLangIt In Igne
septIMa LVX IVnI terrIs Vt orta FVIt

nobILIs Vrbs opIbVsq potens LeVtsChoVIa seMper
asICe nVnC tristIs, IgnIbVs Vsta IaCet.[10]

Nepekný čin rozbúril verejnú mienku hneď na začiatku roku 1563. Na deň sv. Antona (17. januára) dal Peter Feigel v Betlanovciach chytiť svojho sluhu Jána, pôvodom z Augsburgu. Tento Ján totiž zneuctil jeho dcéru Kristínu (o ktorej sa povrávalo, že nebola veľmi poctivá). Nakoľko Levočania nesúhlasili, aby rozsudok vykonal ich vlastný kat, úlohy sa zhostil 1. marca prešovský majster. Zo vzťahu s Jánom sa Kristíne narodila dcéra Regina. Celú kauzu si obyvatelia Levoče a okolia dlho pripomínali posmešnou pesničkou:

Ein Kind geborn zu Bethelsdorf
Desz freuet sich ganz Kabeszdorf,
Das Kind das hiez Regina,
Sein´ Mutter hiess Christina.[11]

V júli 1573 sa stala kuriózna situácia pri poprave dvoch zbojníkov. Starý kat sa chystal jedného z nich obesiť a druhého lámať v kolese, keď sa mu zatočila hlava a zrútil sa z popraviska. Zlomil si pravú nohu a nebol schopný vykonať svoju úlohu. Spolu s oboma hriešnikmi

8 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 21; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 16.
9 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 22; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 17.
10 TT 1889, s. 627; *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 85-86; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 95-96.
11 TT 1889, s. 628; *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 97; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 109.

ho na voze odviezli späť do mesta a rýchlo vyslali posla do Kežmarku so žiadosťou o zapožičanie ich kata. Ten sa už na druhý deň dostavil do Levoče a vykonal rozsudok.[12]

Rok 1582 bol chudobný na udalosti. Okrem reambulácie chotára Hain do kroniky zapísal jedinú udalosť: 29. januára pochovaním zaživa popravili kramárku, pretože zabila svoje dieťa, ktoré sa jej narodilo z hriešneho vzťahu s akýmsi sedliakom.[13]

Bosorky neboli na Spiši častým javom, potvrdených a zdokumentovaných máme „len" 16 prípadov.[14] Keď sa však objavili, tak napáchali mnoho zla. Rozsudok smrti sťatím vykonal levočský kat na istej žene menom Bendik Meltzerin. Spôsobila vraj ľuďom veľa škôd a navyše bola natoľko tvrdohlavá, že nebola ochotná pristúpiť k pokániu. Nielenže odmietla svojmu spovedníkovi priznať vinu, ale dokonca nechcela prijať ani sviatosti a keď ju viedli na popravisko, dovolila si kňazovi tvrdiť, že je nevinná a nikdy v živote sa nespreneverila Bohu a neurobila nič zlého ani človeku. Lenže odmietla sa pomodliť Otčenáš, z čoho bolo každému jasné, že zapredala svoju dušu diablovi. Dôkaz ani nenechal na seba dlho čakať: krátko po jej sťatí sa prihnala silná búrka s krupobitím, ktorá zničila úrodu obilia.[15]

Mestské súdnictvo sa snažilo byť spravodlivé podľa dobového ponímania spravodlivosti a nezabúdalo ani na poľahčujúce okolnosti. Zaujímavým dokladom spolupatričnosti a dôležitosti (kolektívnej) cti je aj prípad, ktorý sa odohral v auguste roku 1625. Stolár a rezbár Pavol Unterbaum popíjal vo vlastnom dome s kolegom Martinom Treibenwaldom, ktorý však bol nevidiaci. Dali si iba málo vína – nie viac, ako pintu – a Pavol sa ponúkol, že nevidiaceho kolegu odvedie domov. Tam ho však dvoma nožmi na krájanie chleba päťkrát bodol do hrudníka, v dôsledku čoho Martin zakrátko vypustil dušu. Pavla chytili a uväznili. Pred tým, ako na ňom vykonali trest – ktorý bol v súlade s presvedčením „oko za oko, zub za zub" – musel ísť, sprevádzaný dvoma mestskými sluhami, v pohrebnom sprievode vedľa Martinovej rakvy a počas obradu musel stáť pri hrobe a počas kázne v predsieni kostola. O niekoľko dní ho potom na popravisku sťali mečom. Keďže však bol členom stolárskeho cechu, ktorý sa cítil dotknutý hanebným činom svojho kolegu, majstri sa rozhodli aspoň čiastočne si napraviť reputáciu. Najprv sa im podarilo vymôcť, že pri vypočúvaní Pavol nebol mučený a po poprave vyžiadali jeho telo, riadne ho uložili do truhly a pochovali na cintoríne. Takýto postup bol v prípade popraveného zločinca úplne mimoriadny, ale intervencia cechu bola asi dosť vplyvná, pretože pri pochovávaní mu dokonca spievali žiaci školy.[16]

Z času na čas rozvírila hladinu pokojného spolužitia kauza pohoršujúca obecné mravy. Porušení šiesteho božieho prikázania bolo zaiste oveľa viac, ako sa ich dostalo do súdnych spisov, ale niekedy bolo potrebné demonštratívne potrestať previnilcov na výstrahu ostatným. V konečnom dôsledku celkom dobre obišiel roku 1644 trubačský tovariš Ján N., ktorého prichytili pri páchaní neresti s dcérou bubeníka, slúžky u pána richtára. Odsúdili ho na ročné vyhnanstvo z mesta.[17] V ten istý deň súdili aj súkenníka Gašpara Türka a jeho manželku, dcéru farbiara Tobiáša Nitscha. Oklamali totiž pána farára, keď pred svadbou tvrdili,

12 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 114; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 123-124.
13 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 115-116; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 126.
14 *A magyarországi bozorkányság katasztere (1408 – 1848).* Ed. Tóth G. Péter. Budapest : MTA NKI – Veszprém : Laczkó Dezső Múzeum, 2000, s. 87-88.
15 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 120; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 131.
16 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 168; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 173.
17 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 189; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 202. Pôvodný text v kronike G. Haina sa môže interpretovať aj tak, že boli obaja vyhnaní, čo je dosť pravdepodobné.

že sú nepoškvrnení, a tak boli ohlásení ako panna a mládenec. Obaja boli vykázaní z mesta na dva roky.[18] Rovnaký trest stihol o niekoľko týždňov neskôr aj istého kolára a nevlastnú dcéru Andreja Stärkenreiffa, pretože „príliš skoro spolu žili (weilh Sie zubald zusammen gekrochen)".[19] V auguste 1646 pred súd predviedli Bertiho, syna nožiara Jakuba Samba, pretože so Žofiou, dcérou istej Sprelingfangerin, smilnili. Okrem toho, že ich donútili uzavrieť manželstvo, dostali trest aj od cirkvi a navyše ešte 50 zlatých pokuty.[20]

Komplikovanú situáciu musela mestská rada riešiť pre roztopašnosť dcéry kováča Beňadika Schönbera koncom septembra 1648. Prichytili ju pri smilnení so zlatníckym tovarišom, hoci už predtým boli predvolaní pred cirkevnú vrchnosť, kde sa zodpovedali z rovnakého zločinu. Cirkevný súd tovariša oslobodil s odôvodnením, že si nemôže dievčinu zobrať, pretože mala vzťah nielen s ním, ale aj s inými mužmi. Navyše jej zlatník ani manželstvo nesľúbil, a ani si ju nechcel zobrať. Za stratu panenstva jej však mal zaplatiť 10 dukátov a na vyživovanie dvoch detí mal zložiť 100 zlatých mestskej rade. Mestská rada sa uzniesla ináč: dievčina bola na večné časy vyhnaná z mesta, 100 zlatých mal prevziať jej otec, ktorý sa musel postarať o spomínané dve deti. Zlatník mal zaplatiť 50 zlatých alebo na tri roky opustiť mesto. V prípade opustenia mesta však požiadal o zníženie trestu na dva roky, čo sa aj stalo.[21]

V auguste 1652 vyhnali z mesta dcéru slovenského kazateľa spolu s dcérou istého Steinbrunera, pretože obe mali pomer s mäsiarskym synom Luxom Eysenbläserom. Mladému mužovi sa ešte deň predtým podarilo utiecť z väzenia, tak sa trestu asi vyhol.[22]

Rok 1655 nezačal v Levoči dobre. 12. januára sa v otvore žumpy našiel mŕtvy novorodenec. Podľa krvavých stôp sa zistilo, že dieťa porodila slúžka na ulici a na druhý deň odišla k istej vdove. Volala sa Žofia a už dva roky slúžila u kováča Vavrinca Kerna, otcom dieťaťa bol kováčov povozník. Oboch uväznili. 17. februára predviedli dievča na výsluch, ale nechcela vypovedať. Uviedla len, že mala dvakrát do činenia s kováčovým sluhom Urbanom, ale vôbec netušila, že by bola tehotná. Keď pôrod začal, tiež nevedela, čo sa deje, mala podozrenie len na bežné ženské problémy a dieťa pokladala za chuchvalec krvi. Zobrala ho do zástery a odniesla k žumpe. Otec – kováčov sluha – o ničom nevedel. Vo svojej výpovedi sa priznal, že mal do činenia s dievčinou, ale nevedel, že čaká dieťa a rozhodne jej neprikázal, aby sa ho zbavila. Mestská rada v tom istom čase vypočúvala aj Margitu Gayduschovú, ktorá sa potulovala po okolí a potom prišla do mestského špitálu, kde porodila mŕtve dieťa. Priznala, že sa pichla do boku a udrela si brucho. Smrť dieťaťa prisúdili tomuto činu, nakoľko malo poškodenú hlavičku. Slúžku Žofiu podrobili druhému vypočutiu, predtým jej však pohrozili, že vypočúvať ju budú za pomoci kata, čo jej rozviazalo jazyk. Priznala, že dieťa odtrhla od pupočnej šnúry, zabalila do zástery a pretože začalo plakať, zobrala ho k otvoru žumpy, kde mu hlavičku udrela o mreže, hodila ho dnu a odišla. Mestská rada rozhodla, že si zasluhuje krutú smrť pochovaním zaživa a prepichnutím kolom. Nakoniec rozsudok zmiernili, pretože sa priznala, rozhodla sa odvrhnúť katolícke náboženstvo a prestúpila na evanjelickú vieru. Takže jej kat kliešťami odštipol prsníky a potom sťal mečom. Kováčsky tovariš, otec mŕtveho dieťaťa, dostal 12 palíc a bol vyhnaný z mesta. Niekoľko týždňov neskôr aj Margitu,

18 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 189-190; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 202.
19 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 191; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 203
20 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 201; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 213-214.
21 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 217-218; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 237-238.
22 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 234; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 255.

ktorá porodila mŕtve dieťa, vymrskali a vyhnali z mesta.[23]

Nevlastnú dcéru Gabriela Fischera v septembri 1662 predvolali pred mestskú radu, aby ju potrestali za to, že nečakane porodila dieťa. Vyrubili jej 200 zlatých pokuty, v kostole nesmela sedieť na lavičke, ale len stáť vedľa nej a musela dať vyrobiť jedno úplne nové kostolné okno.[24] Tento prípad je príkladom toho, že spravodlivosť nebola rovnaká pre každého – hoci išlo o skutočne prísny trest, ale len finančný, vinníčka nebola podľa zápisu potrestaná ani fyzicky, ani vyhnanstvom. Pravdepodobne mala silných ručiteľov (možno aj otca dieťaťa?), musela sa vysporiadať s hanbou a výsmechom okolia, ale to priamo neohrozilo ani jej život a ani existenciu jej dieťaťa.

19. júna 1665 sa v meste konali tri popravy. Prvou popravenou bola manželka mäsiara Krištofa Johna, ktorá porušila sľub manželskej vernosti a spustila sa s apatiekárom Hansom Georgom Stierbitzom. Samotný lekárnik bol v tom čase už po smrti – spolu s manželkou a dieťaťom zomrel pri poslednej morovej epidémii. Rada preto rozhodla, že nemanželské dieťa popravenej bude vychované z jeho pozostalého majetku. Levočský kat potom, čo sťal nešťastnú ženu, popravil ešte dvoch zlodejov.[25]

Hoci manželstvo sa uzatváralo na celý život, v evanjelickej Levoči museli niekedy riešiť aj žiadosti o rozvod. Pred cirkevnú radu 25. novembra 1666 predstúpili kupec Jakub Hertel a jeho manželka Anna Riesová. Žena uviedla, že jej manžel nie je muž, je impotentný a päť rokov si neplní manželské povinnosti. Okrem toho s ňou zle zaobchádza. Muž prvé obvinenie priznal, ale uviedol, že pred uzavretím manželstva impotenciou netrpel, veď v takom prípade by sa neženil, problém sa dostavil až po svadbe. Vyjadril nádej, že ho z tejto choroby predsa len vykurírujú. Druhé obvinenie však odmietol, dokonca vyhlásil, že jeho manželka nie je žiadna gazdiná, vždy ju musel nahovárať na domáce práce. Zároveň ho pre jeho neschopnosť pred každým ohovárala a aj opustila. Cirkevná rada sa rozhodla, že nemá zmysel predlžovať takýto sporný stav a po troch rokoch trápenia manželov rozlúčili „od stola a lože". Dali však podmienku, že si mali vzájomne odpustiť, svedomite sa modliť a chodiť do kostola. Muž mal pravidelne užívať lieky, ktoré mu odporučil doktor, a ak by pomohli, mali sa opäť nasťahovať jeden k druhému a ďalej spolu žiť. Ak by však ani to nepomohlo, definitívne by ich rozviedli a „nevinná" strana sporu by mohla uzavrieť nové manželstvo.[26] Ako svedčí zápis z roku 1669, Jakuba Hertela a Annu Riesovú cirkevné konzistórium napokon rozviedlo, nakoľko už niekoľko rokov nežili spolu a ženu nedokázali ani vyhrážkami primäť k návratu k manželovi. Fakt, že manžel si počas ôsmich rokov ani raz nesplnil svoju povinnosť, malo neblahý vplyv na telesné i duševné zdravie ženy, preto nakoniec kompetentní rozhodli, že žena sa môže vydať za iného muža, jej bývalý manžel však nesmie viac uzavrieť manželstvo.[27]

Evidentne podobnou chorobou netrpel Michal Kür, ktorého prípadom sa mesto zaoberalo po veľkých a dlhotrvajúcich vojenských nepokojoch roku 1673. 6. októbra ho odsúdili na trest smrti sťatím, pretože sa zistilo a dokázalo, že okrem toho, že mal dve zákonité manželky, vydržiaval si aj konkubínu.[28]

23 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 238; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 261.
24 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 274; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 293, 295.
25 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 287; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 310.
26 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 309-310; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 342.
27 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 313; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 372.
28 *Lőcsei krónika,* ref. 6, s. 362; *Hain Gáspár*, ref. 2, s. 418.

Levočský kat mal samozrejme oveľa viac práce, než len vykonať tresty na týchto hriešnych mužoch a ženách, o ktorých sme sa zmienili. Zámerne sme sa sústredili najmä na také prípady, kde sa na šikmú plochu a v dôsledku toho pod „spravodlivú ruku" kata dostali ženy, aby sme pripomenuli, že Vladimír Segeš bol jedným z prvých historikov, ktorí v slovenskej historiografii začali venovať pozornosť kriminalite žien.[29] Aj vďaka jeho bádateľskej práci sme sa mohli presvedčiť, že ľudia sa počas storočí nemenia, sú dobrí i zlí, rovnakým spôsobom páchajú zločiny, ako na druhej strane konajú aj dobro. Menia sa len podmienky, v ktorých prežívajú svoje životy, a menia sa okolnosti, ktoré formujú ich mentalitu.

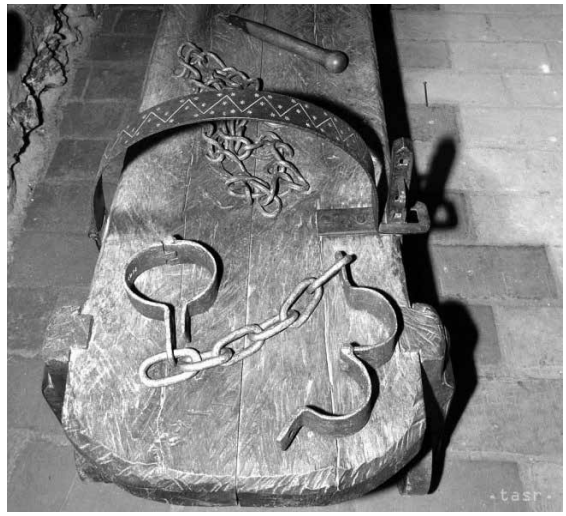

Mučiaca klada

29 SEGEŠ, Vladimír. Žena ako subjekt a objekt kriminality v stredovekej Bratislave. In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Bratislava : AEP 2004, s. 55-66.

Interkonfesijné vzťahy na stránkach matriky Bratstva farárov 24 spišských miest 1606 – 1673

EVA KOWALSKÁ

Historiografia reformácie na Spiši sa opiera o veľké spektrum prameňov a dokáže vcelku presne rekonštruovať jej priebeh, výsledky aj zlyhania a negatívne sprievodné javy. Východiskom zvykne byť autentická *Matricula Molleriana*, záznam udalostí už z polovice 16. storočia.[1] Zo zápisov rôznej povahy sa dá reprodukovať najmä inštitucionálny aspekt reformačného hnutia – fungovanie a personálne pokrytie evanjelických cirkevných štruktúr. Menej často, a to takmer bez výnimky, sa jej pokračovanie – matrika či skôr protokoly Bratstva farárov 24 spišských miest (*Matricula XXIV. Regalium Pastorum in Scepusio,* 1606)[2] cituje sekundárne, s odkazmi na niekoľkých dobových autorov, ktorí s ňou pracovali. Toto pokračovanie *Matriculae Mollerianae* sa viaže na seniora Joachima Goltzia, ktorý nový zväzok založil a v jeho záznamoch potom pokračovali všetci jeho nasledovníci. Absencia práce s týmto primárnym prameňom bola spôsobená zrejme okolnosťami uloženia: od roku 1673 sa originál nachádzal v archíve spišskej kapituly. Dostupnosť cirkevných archívov bola v minulosti otázna, a tak sa spolu so systematickým obchádzaním tém z cirkevných dejín dostal do zabudnutia aj fakt, že okrem originálu existuje (prinajmenej jeden) overený odpis kroniky, dnes voľne prístupný v zbierke rukopisov vo fonde Zayovského archívu.

Matriku nechal z originálu odpísať Martin Lautsek (Lauček). Hoci celá zbierka podobných odpisov, z väčšej časti uchovaná dnes v Evangelikus országos levéltár nesie jeho meno (*Collectanea Lautsekiana*), Lauček bol len jedným z organizátorov veľkej akcie, týkajúcej sa uchovania najvýznamnejších pamiatok na minulosť evanjelikov a. v. v Uhorsku. Podnet na túto aktivitu vyšiel bezpochyby od generálneho inšpektora Petra Zayho, ktorého rodový archív už v danej dobe obsahoval množstvo cenných dokumentov, ktoré si autori rôznych historiografických diel neraz bežne požičiavali. Samotný odpis kroniky/protokolu podľa autentického záznamu vyhotovil (*rescriptus per*) Samuel Ursiny, notár a učiteľ v Rejdovej (*Rédoviensis*) od septembra do konca roku 1780, pre potreby (*in vsus*) Martina Lautseka (Lauček), pastora v Hornej Slanej a Rejdovej. Lauček totiž sám nemohol spracovať veľký projekt odpisovania rôznych (zbierok) dokumentov, ktorý sa bezpochyby prerokoval na úrovni najvyšších svetských aj duchovných reprezentantov evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku. Prebiehal niekoľko rokov a možno ho, z dnešnej perspektívy, významom dokonca pri-

1 Naposledy napr. TRAJDOS, Tadeusz M. Reformacja i kontrreformacja na Spiszu. In GŁADKIEWICZ, Ryszard (ed.). *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča – Wroclaw : Lúč, 2003, s. 467-486.

2 Názov na titulnom liste: *Codex novus accepti et expensi factorum et consiliorum praecipuorum Venerabilis Fraternitatis XXIV. Pastorum regalium in Scepusio, inchoatus* a M. *Ioachimo Goltzio Dragen-Burgensi Marchico*, 1606. Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Zay z Uhrovca – Bučiansky archív, zbierka rukopisov, šk. 157. Prácu s matrikou uvádza explicitne (MUNYAY, Lajos) *Ecclesiae Evangelicae Augustanae Confessioni addictorum in Hungarua universe; - praecipue vero in tredecim oppidis Scepusii.* Halberstadt 1830, s. V.

rovnať k podujatiu Mateja Bela.

Výnimočnosť prameňa však nespočíva v jeho samotnom dochovaní či okolnostiach vzniku a uloženia. Najdôležitejší je jeho obsah a prípadne kontext, v ktorom sa celé jeho fungovanie v sociálnom prostredí odohrávalo. Záznamy sa týkali najmä obsahu rokovaní jednotlivých synod, ktoré sa konali v riadnych termínoch vždy v novembri, zvyčajne po sviatku sv. Martina. Treba zároveň uviesť, že zasadania synod trvali len jeden deň, mali formalizovanú štruktúru a niekedy bývali spojené s účasťou členov na svadbách. Práve v tejto okolnosti spočívalo slabé miesto fungovania Bratstva, ktoré sa neskôr stalo predmetom kritiky, dokonca v komplikovanom prostredí uhorského exilu v Nemecku v období po mimoriadnych súdoch v roku 1674. Jedným z bodov, ktoré bývalým kolegom vyčítal Andreas Günther, pôvodne farár v Hrabušiciach, boli údajne priam opulentné hostiny počas rokovania.[3] Hoci matrika pochopiteľne o niečom takom mlčí, z nenápadných zmienok o bohatom pohostení sa dá vytušiť, že Günther sa dotkol danej témy opodstatnene. Aj to bol symptóm stúpajúcej nesvornosti vnútri Bratstva.

Spišský hrad

Účasť členov Bratstva na synodách bola povinná a niekedy, v prípade absencie aj sankcionovaná pokutou. Okrem povinnej účasti možno to isté povedať aj o členstve, ktoré sa týkalo všetkých ordinovaných farárov aj diakonov. Za vstup, resp. zapísanie do Knihy Bratstva sa muselo platiť (5 fl.) a medzi žiadosťou o vstup a prijatím bola zväčša ročná prestávka. Tento odklad sa praktizoval takmer pri každom kole novej voľby, ale bol to viac zvyk, ako regulárna súčasť akceptovaných stanov. Počas odkladu sa overoval spôsob života a mravná konzistentnosť uchádzača, a že to nebola len formalita, by mohol dosvedčiť János Gaspar z Bystrian, ktorého spôsob života v roku 1626 nezodpovedal stanovám a počas roka musel strpieť prísnejší dohľad. Za nevhodné správanie sa však nepovažovali len mravné prehrešky, ale aj farára nedôstojný spôsob života – a takým bolo napríklad aj obchodovanie s dobytkom, ako sa vyčítalo v roku 1643 farárovi z Tvarožnej (Durandu). Nie každý bol však ochotný zmieriť sa so zdanlivou obštrukciou, a následný spor mohol priniesť zaujímavé „pikantérie". Keď bol napríklad v roku 1642 jeden z uchádzačov o členstvo (Andreas Lucae) odročený, neuspokojil sa s verdiktom a išiel sa sťažovať na Spišský hrad. Tento krok bol vnímaný ako nehorázny útok na autonómiu rozhodovania, no len dovtedy, kým adept neponúkol do pokladnice Bratstva niekoľko meríc obilia. Upustenie od ročnej doby na „pozorovanie" sa výnimočne uplatnilo v prípade zdecimovania členstva, ako sa to stalo roku 1623, keď počas moru, ktorý zasiahol aj spišský región, zomreli v Bratstve 24 miest traja spolubratia-farári a dvaja diakoni. Problém bol s prijatím náhradníkov na uvoľnené posty, lebo len v susednej Šarišskej stolici zomrelo na mor 24 kazateľov. V podobnej situácii o vyše dvadsať rokov neskôr (1645) pristúpili doslova k regrutovaniu nedovzdelaných študentov, ktorí obsadili posty dedinských farárov. Odpustenie „čakacej lehoty" uplatnili aj pri tých, ktorých prijatie mohlo

3 K závažnosti Güntherovej kritiky porovnaj KOWALSKÁ, Eva. *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu z Uhorska v 17. storočí.* Bratislava : Veda, 2014, s. 105-106.

zvýšiť prestíž Bratstva. Paradoxne, práve takýto postup sa neosvedčil v prípade nového levočského farára, doktora teológie Christophora Schlegelia (Schlegelius, Schlögel) z Wroclawi, ktorý po ustanovení do funkcie nemal záujem o vstup do Bratstva a jeho vedenie kvôli tomu zvolalo zvláštnu synodu na 21. júla 1648. Vnímalo to ako pohŕdanie a neprimerané nadraďovanie superintendencie Pentapolitany nad starobylejšiu inštitúciu. Až na ďalšej synode, presne o rok, Schlegelius blahosklonne prejavil ochotu vstúpiť do Bratstva, „aby zachoval odkaz predkov", no aj keď zložil prísahu, zákony Bratstva odmietol podpísať. De facto ich však navyše ani nemusel čítať, ako na tento nešvár upozornil v roku 1667 Daniel Klesch. Napokon sa ukázalo, že Schlegelius hodlal členstvo využiť zrejme len na to, aby mal krytie v spore s levočským magistrátom, ktorý ho údajne zbavil príjmu, a porušil tak zvyky a privilégiá farnosti. Pomery ho očividne rozladili natoľko, že po pol roku už žiadal o zrušenie členstva, čo bol neslýchaný krok, a ani neexistoval mechanizmus, ako ho zrealizovať. Spor sa uzavrel až v roku 1656.

Levočská radnica, kostol a zvonica (T. Zalčík: Urbanizmus stredovekého mesta na Slovensku, 1973)

Významným aspektom, ktorý Matrika zachytáva, bol vzťah Bratstva, a v rámci neho 13 spišských mestečiek, k svetskej (poľskej aj uhorskej) vrchnosti. Ide o zaujímavý a v danom čase meniaci sa fenomén, ktorý postupne nadobúdal na význame. Pritom tento vzťah sa pociťoval ako problémový už v dobe prípravy na synodu, zvolanú do Spišského Podhradia, na ktorej sa rokovalo o návrhu palatína Juraja Thurzu prijať zásady ustanovené Žilinskou synodou.[4] Bývalý senior Goltzius zo Spišskej Novej Vsi na prípravnej synode v Tvarožnej 4. júla 1613 vyjadril pochybnosť, či „politici" (svetskí patróni), a najmä župan Spišskej stolice, dovolia, aby pastori 11 nezálohovaných spišských mestečiek záviseli cirkevno-organizačne od kráľovských miest. Súčasťou jeho úvahy bolo aj varovanie, že na druhej strane sa farári v zálohovaných 13 mestách v duchovných veciach nedočkajú ochrany od poľskej katolíckej vrchnosti – práve naopak, bude pre nich znamenať existenčné ohrozenie. V rámci týchto úvah sa odzrkadlila obava zo separácie oboch častí Bratstva, čo by mohlo mať fatálny dosah na riešenie náboženských pomerov v celom regióne Spiša. Evanjelickí duchovní si boli veľmi dobre vedomí situácie a zámeru poľskej administrácie obnoviť silu katolicizmu v lokalitách patriacich pod správu hradu v Ľubovni (dokonca vyhnať všetkých evanjelických a. v. farárov) a využiť pritom obavy zo šírenia kalvinizmu. Explicitne to vyjadril knieža Stanislav Lubomirsky v obsiahlom liste z 1. marca 1616.[5] Rozšíril sa aj chýr, že do Uhorska mieri veľké množstvo jezuitov vyzbrojených cisárovým mandátom. Už v tejto dobe sa preto diskutoval problém,[6] ktorý sa o vyše päťdesiat

4 Podrobne najnovšie KOLLÁROVÁ, Zuzana. Duchovný život obyvateľov zálohovaných miest po Spišskopodhradskej synode. In KLÁTIK, Miloš (ed.) *Rozpomienka na slávnosti 400. výročia Spišskopodhradskej synody.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2015, s. 91-107.

5 Odpis listu: SNA, Zay – rukopisy, šk. 157, fol.249-251.

6 SNA, Zay – rukopisy, šk. 157, fol. 222-225.

rokov stal životne dôležitý – či sa majú akceptovať cisárske a kráľovské mandáty a mandáty uhorských kráľovských radcov, ktorými boli uhorskí biskupi.[7] Prevážil názor, že sa nemajú brať do úvahy, ak obsahujú niečo, čo protirečí slobodám náboženstva. Nevyjasnené vzťahy s poľskou svetskou vrchnosťou pretrvávali najmä v počiatočnom období fungovania novej cirkevnej organizácie a reagovali aj na nevyjasnené uhorské pomery: po voľbe Gabriela Bethlena za uhorského kráľa nechcel napríklad kapitán Ľubovnianskeho hradu dovoliť držať za neho obvyklú modlitbu s odôvodnením, že *pro Pagano et Circumciso homine non esse orandum...*

„Karty miešali" však aj lokálne magistráty, disponujúce právom slobodnej voľby farárov. Prvú významnú kauzu v sledovanom období predstavovala voľba farára v Poprade v roku 1622, kedy sa niektorí kandidáti dostali na zoznam bez vedomia svojich seniorov či farárov a dokonca „ľud" nominoval úplne iných kandidátov, než predložil mestský magistrát. Všetko sa dialo pod taktovkou „politikov", čo senior Bratstva považoval za nehorázne porušenie zásad jeho fungovania a prejavili sa aj skutočnosti, svedčiace o príklone zvoleného kandidáta Juraja (Georgius) Schellichia[8] ku kryptokalvinizmu. To už aj richtár mesta cúvol a súhlasil s opakovaním voľby, ktorá však dopadla s novými kandidátmi nerozhodne. Pristúpil teda k radikálnemu kroku a dohodol sa s farárom susednej Spišskej Soboty Johannom Areldom[9] a nominoval ho za mestského farára. Rozhárané pomery pochopiteľne nemali dobrý vplyv na veriacich a zvyšoval sa konfliktný potenciál. Extrémnym prípadom bolo zrejme svojvoľné konanie istého Eliasa Richtvaldiho zo Spišského Štvrtku (1624), ktorý miestneho farára Jacoba Poleya považoval za nedbanlivého a odmietol mu vyplatiť povinný desiatok – ten vraj patrí len čestnému duchovnému. V jeho postoji sa už odzrkadľoval zámer konvertovať, aj keď sa napokon spor ukončil vyplatením požadovaného objemu naturálií.

V priebehu rokov sa vzťahy duchovných (resp. Bratstva ako celku) k vlastným (evanjelickým) svetským patrónom skomplikovali do tej miery, že sa v rámci cirkvi začalo hovoriť o takmer konkurenčnom boji. Spočiatku sa vzájomné rozpory prejavovali v otázkach každodenného života, napríklad obchádzaním riadnych duchovných vtedy, ak sa predpokladal ich nesúhlas v nejakej spornej veci: najčastejšie to boli obmedzenia, ktoré kládli pri uzatváraní manželstiev. Vplyvní svetskí patróni nemali problém obrátiť sa na diakonov a dosiahnuť to, čo žiadali. Spoľahlivým opatrením bola manipulácia volieb buď príslušných farárov, alebo aj seniorov. Tieto zásahy sa vnímali veľmi citlivo, či už prichádzali od jednotlivých osôb alebo zo strany magistrátov. Priam škandál prepukol v súvislosti s prezentáciou, resp. jej odmietnutím zo strany novozvolených funkcionárov Bratstva na Ľubovnianskom hrade, pred jeho kapitánom ako reprezentantom poľskej správy. K takémuto odvážnemu kroku sa odhodlal Daniel Klesch po svojej prvej voľbe na post seniora Bratstva v roku 1665. Klesch tento údajne starobylý zvyk spojený s odovzdávaním darov zavrhol s odkazom, že on reprezentuje celú fraternitu, nie iba seniorát 13 zálohovaných miest. Dokonca aj ich prezentáciu odmietol ako protiústavnú, čo mu však potvrdil len veliteľ nemeckej (cisárskej) posádky, zrejme preto, lebo dostával pri príležitosti voľby seniorov spomínané dary. Vzájomné odcudzenie duchovenstva

7 K tomu KOWALSKÁ, Na ďalekých cestách, ref. 3, s. 51.

8 Jedinou informáciou o ňom bol doposiaľ záznam v 3. zväzku Kleinových biografií kňazov: KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (eds.). *Sto kňazských biografií Johanna Samuela Kleina*. Prešov: Vyd. Prešovskej univerzity, 2015, s. 455.

9 Jedine Martina Arelda v Spišskej Sobote k r. 1613 uvádza J. S. Klein, ref. 8, s. 453. Podobne Gregora Arelda v Rakúsoch k r. 1624, tamtiež, s. 457.

a svetských patrónov však mohlo mať – a aj prinieslo – významné negatívne dôsledky, najmä v období vystupňovaných perzekúcií. Aj významný počin protestantskej politickej elity, ktorý vyústil do založenia Kolégia stavov v Prešove, sprevádzali náznaky práve takéhoto postupujúceho vzájomného odcudzenia. V procese vyjasňovania obsahu vyučovania a rozvrhu hodín, autorov učebníc, metodických otázok a výberu profesorov 14. apríla 1667 sa najprv ešte prihliadalo na mienku Bratstva zastúpeného seniorom Danielom Kleschom, situácia sa však v priebehu rokovania začala radikálne meniť. Klesch bol svedkom výberu patrónov kolégia výlučne spomedzi svetských osôb – „politikov". Tvorilo ich šesť šľachticov zo Šarišskej stolice a šesť senátorov z Prešova, čo bola nominácia podľa Klescha veľmi zaujatá (*praejudiciosa*) voči duchovnému stavu. Senior hneď na mieste proti tomu slávnostne protestoval a uviedol mnoho argumentov proti, jeho námietky však nazval Štefan Wittniedy diabolskými malichernosťami (*diabolicas subtilitates*). Klesch týmto „antikristovským politikom" spomenul dvanásť apoštolov, pričom sa oprel o Arnolda Mengeringa a jeho spis (či skôr koncept) *Politischer Anti Christ*.[10] Podľa neho je najväčším zneuctením (*sacrilegium maximum*), ak si politický stav prisvojuje episkopálne práva a snaží sa vylučovať z rozhodovania duchovenstvo. Za dôsledok tejto „tyranie" Klesch označil potom aj odvolanie prorektora a profesora praktickej filozofie a geografie Michaaela Pancratia či rektora Johanna Baiera bez toho, aby sa bližšie dotkol skutočných dôvodov – stupňujúceho sa tlaku zo strany katolíckej vrchnosti. Ten vyústil do zatvorenia kolégia, konfiškovania knižnice a následného vykázania vyučujúcich.

Komplikovali sa však aj vzťahy s predstaviteľmi svetskej moci reprezentovanej katolíkmi, najmä od 30. rokov 17. storočia, kedy sa na scéne objavil Peter Pázmány a s ním spojení stúpenci katolíckej obnovy. Spolu so silnejúcou integritou katolíckej cirkvi a obnovovaním jej potenciálu, začínal byť rekatolizačný tlak za súčinnosti štátnej moci stále efektívnejší a prispieval k erózii starobylej cirkevnej inštitúcie. Pritom vzťahy Bratstva so spišskou kapitulou boli začiatkom 17. storočia už stabilizované, prinajmenej zmierlivý prepošt Ladislaus Hoszutothy v priebehu 20. rokov nevystupuje na stránkach matriky ako podnecovateľ nejakých sporov. Platilo sa mu obvyklé *cathedraticum* a inak, zdá sa, príliš do chodu Bratstva nezasahoval. Situácia sa zmenila príchodom Petra Pázmánya: prvou kontroverznou otázkou bola 13. marca 1626 prepoštom ohlásená vizitácia kostolov, ktoré mali evanjelici v užívaní. Pobúrenie vyústilo do odmietnutia, adresovaného prepoštovi: senior upozornil, že takýto „zvyk" vizitovať kostoly prepoštom sa zrušil (sic!) pred sedemdesiatimi rokmi. Ďalší argumentačný tromf spočíval v odkaze na platné ustanovenia Viedenského mieru. Zasahovanie kapituly preto nadobudlo inú formu – už o dva roky neskôr sa prepošt domáhal zvýšenia cenzu splatného k sviatku sv. Ondreja v apríli. Dostalo sa mu opäť negatívnej odpovede s odkazom, že ťažké časy znášajú aj luteránski farári a veriaci, takže nemajú z čoho zozbierať očakávané prostriedky. List končil sebavedomou požiadavkou, aby v budúcnosti s niečím podobným Bratstvo neunúval.

Ešte ošemetnejšou otázkou vo vzťahu Bratstva a kapituly sa potom stalo riešenie manželských otázok: uzatváranie manželstiev v 3. a 4. línii príbuzenstva, povoľovanie sobášov ovdovelým či opusteným osobám, legalizovanie manželstiev a detí v prípade „predčasných" pôrodov či povoľovanie rozvodov. V uvedených prípadoch nešlo len o územné či cirkevno-organizačné

10 Medzi prácami Arnolda Mengeringa je obtiažne identifikovať Kleschom uvádzané dielo, pravdepodobne išlo o *Informatorium conscientiae evangelicum.* Altenburg 1644, ktoré s uvedeným pojmom operuje. K tomu EBRARD, Johannes Heinrich August. *Handbuch der christlichen Kirchen- und Dogmengeschichte für Prediger und Studierende*, Bd. 3, Erlangen 1866, s. 622 (pozn. 2).

Ľubovniansky hrad

kompetencie, ale o súlad s cirkevnými aj svetskými zákonmi a dokonca o platnosť manželstiev so všetkými dôsledkami pre život a spásu zainteresovaných. Práve v tomto bode sa prepošt dostal do ofenzívy, čo spätne aj senior Johannes Serpilius z Ľubice vnímal ako zásadný zlom vo vzájomných vzťahoch.[11] Bezprostredným podnetom bol rozvod Ludovica Szegedyho v roku 1631, ktorý sa ukázal byť kvôli impotencii manžela odôvodnený, ale žena porušila prikázanú trojročnú lehotu pred vstupom do nového manželstva a vydala sa ešte pred jej vypršaním. Pretože jej postup bol nedovolený, prepošt dal predvolať seniora Serpilia, superintendenta Petra Zablera a ďalšieho predstaviteľa Bratstva do Trnavy, priamo k arcibiskupovi Pázmánymu. Urazený pastor dotknutého Spišského Podhradia sa verejne vyjadril, že prepošt mu nemá čo rozkazovať a privodil si tým vyšetrovanie, ktoré napokon eskalovalo do viacerých exkomunikácií,[12] zabratia majetkov, zničenia cti a hrozieb odsúdenia na doživotné väzenia. Od toho roku sa rôzne zákazy a vyšetrovania stávali čoraz častejšie (hneď v nasledujúcom roku pribudol zákaz svadieb počas adventu). Porušenie nebolo nebezpečné len pre sobášiacich farárov – existovala možnosť, že uzavreté zväzky sa vyhlásia za neplatné, čo už bolo vážnou hrozbou nielen pre samotných postihnutých, ale aj pre sociálnu stabilitu prinajmenej lokálnej komunity. Za danej situácie sa farárov ešte zastala Spišská stolica a vyjadrila im podporu hneď, ako bola exkomunikácia vyhlásená. Kauzu riešilo aj vedenie Pentapolitany a prostredníctvom kapitána Horného Uhorska dosiahlo, že do Prešova bola zvolaná komisia zložená z vysokých kráľovských úradníkov – kancelára, personála, gr. Osztrositha a kapitána Horného Uhorska. Rokovanie nebolo jednoduché, no po zákroku kancelára skončilo zmierlivo, napriek schváleniu postupu prepošta ako kánonického a zákonného a výčitke, že Bratstvo si v prípade rozvodov berie príklad z postoja kalvínov. Neutrpela ani česť, ani pokladnica prepošta, lebo Bratstvo dostalo upozornenie, aby sa mu zavďačili nejakou sumou. Kauza tak vyšla celú fraternitu dosť draho, lebo okrem daru prepoštovi vo výške 120 toliarov sa jeho členovia rozhodli odmeniť aj delegátov stoličného a levočského magistrátu za preukázanú podporu.

Stránky Matriky obsahujú množstvo ďalších príkladov komplikovaných interkonfesionálnych vzťahov aj problémov vnútri komunity, ktorá existovala v pohnutom období rekatolizácie. Matrika je teda neoceniteľným prameňom pre poznanie pomerov v regióne, aj keď pochopiteľne nie jediným. Je však autentickým svedectvom o tom, čo sa dostávalo na program rokovania združenia, resp. čo považovali jej pisatelia za podstatné – lebo očividne vznikala retrospektívne. Čítanie záznamov sa však s poznaním kontextu stáva vzrušujúcim zážitkom, aj keď korigovaným poznaním dôsledkov, ktoré pisatelia vo svojej dobe nemali možnosť poznať. Mnohé znamenali ľudské tragédie, mnohé boli sprievodným príznakom fatálnych zvratov, no všetky pramenili v udalostiach, ktoré sa vnímali ako súčasť vtedajšieho každodenného života.

11 SNA, Zay – rukopisy, šk. 157, fol. 361-364.
12 Exkomunikácia pastorov bola vyhlásená 19. 12. 1632, opakovane aj počas dvoch vianočných sviatkov.

Súdna prax liptovského mestečka v druhej polovici 18. storočia

MIROSLAV NEMEC

Na území Liptovskej stolice sa v minulosti vyvinulo niekoľko sídiel mestského typu, ktoré mali väčšie alebo menšie súdne právomoci. Jedným z nich bolo aj mestečko Hybe. Nasledujúci príspevok približuje súdnu prax tohto mestečka v období druhej polovice 18. storočia. Vychádza predovšetkým z archívnych dokumentov uložených vo fonde Mestečko Hybe v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš.

Mestečko Hybe v 18. storočí

Počiatky sídliska na mieste neskoršieho mestečka Hybe sa predpokladajú pred rokom 1230, respektíve pred 13. storočím.[1] Prvá písomná zmienka o už existujúcom osídlení je z roku 1239. V súvekej listine sú Hybe označené ešte len ako osada (*villa*). Premena na mestečko súvisela s príchodom nemeckých hostí, ktorí sem prišli pravdepodobne zo Spiša niekedy na začiatku druhej polovice 13. storočia. V lete 1265 získali Hybe výsadnú listinu a začali sa vyvíjať ako mestečko. Privilégiá boli stanovené podľa Krupiny[2] a obsahovali právo slobodnej voľby richtára a farára, právo lovu a rybolovu (okrem rieky Váh) a podobne. Okrem toho dostal miestny richtár aj súdnu právomoc.[3]

Popri roľníctve a remeselnej výrobe sa miestni mešťania venovali aj baníctvu, a to už od prvej polovice 14. storočia, kedy ťažili zlato na majetkoch šľachticov zo Svätého Jána v Bocianskej doline.[4] V tom období boli obyvatelia Hýb ešte poddanými kráľa.[5] Ďalší rozvoj Hýb súvisel s udelením práva trhu v roku 1396 a práva jarmoku v roku 1423. Avšak už v priebehu 15. storočia sa vývoj mestečka zastavil. Vtedy sa stalo súčasťou Hrádockého panstva, ktoré nechcelo akceptovať hybské výsady. Tie boli okliešťované natoľko, že v roku 1726 panstvo nariadilo, aby mu pri voľbe richtára mestečko predložilo osem kandidátov na túto funkciu, z ktorých vyberie víťaza.[6]

Napriek tomu si Hybe aj v 18. storočí stále zachovali charakter mestečka. V daňovom súpise z roku 1715 (Hybe sú označené ako *oppidum* – mestečko, avšak vo vlastníctve Hrádockého panstva) je zaznamenaných až 98 zdanených usadlostí. Oproti najrozvinutejšiemu

1 ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia*. Liptovský Hrádok : Komunitná nadácia Liptov, 2014, s. 67.
2 MRLIAN, Ondrej: *Hybe včera a dnes. Na pamiatku sedemstého výročia založenia mesta*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 9-10.
3 VÍTEK, Peter – MICHALKO, Ľubomír. Stredoveké listiny v správe Archívu v Liptovskom Mikuláši. In *Liptov. Vlastivedný zborník*, roč. 12, 2018, s. 10-11.
4 ULIČNÝ, ref. 1, s. 68.
5 KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. *Oppidum Hybbe*. Tranoscius : Liptovský Mikuláš, 1942, s. 14.
6 MRLIAN, ref. 2, s. 16, 31, 52.

liptovskému mestečku – Nemeckej Ľupči – to bolo menej (137 zdanených usadlostí), ale viac, ako mal Svätý Mikuláš, vtedajšie sídlo Liptovskej stolice (27 zdanených usadlostí).[7] O niekoľko desaťročí neskôr, v čase urbárskej regulácie Márie Terézie v roku 1771, bolo zaznamenaných 165 poddanských, deväť želiarskych a osem podželiarskych usadlostí.[8]

Miestni obyvatelia sa, okrem iného, venovali aj remeselnej výrobe. Hybe však patrili k menej rozvinutým remeselníckym sídlam v regióne, pretože v roku 1733 tu pôsobilo len 13 remeselníckych majstrov.[9] Založili však niekoľko cechov, napríklad spojený cech hybských remeselníkov (čižmári, krajčíri, kožušníci, hrnčiari a ďalší) na konci 17. storočia alebo cechy kováčov a zámočníkov v 18. storočí.[10]

Samotné mesto malo niekoľko zamestnancov. Okrem richtára a prísažných (boženíkov, senátorov) to bol notár, inšpektori mlynov, správca mestskej sýpky, vežoví hlásnici alebo hodinár. Na poriadok v meste dohliadal mestský kapitán, spolu s desiatnikmi.[11]

Hybský richtár stále disponoval súdnou právomocou. V archívnom fonde mestečka Hybe sa zachovalo niekoľko desiatok zápisníc zo súdnych procesov vedených hybským magistrátom. Z obdobia 17. a prvej polovice 18. storočia sú tieto prípady veľmi medzerovité. Až od šesťdesiatych rokov 18. storočia ich počet narástol. V tomto období riešil mestský súd širokú škálu trestných činov, od krádeží a výtržností, cez bitky a napadnutia, mravnostné trestné činy, až po závažnejšie skutky ako podpaľačstvo a zabitie.

Zemepanské mestá s rôznou úrovňou súdnej autonómie sa v tomto období snažili napodobniť spôsob fungovania súdov slobodných kráľovských miest. Na čele súdu stál richtár s členmi mestskej rady. Na prvom stupni rozhodovali v civilných aj trestných záležitostiach. Proti rozsudku mestského súdu sa dalo odvolať k zemepanskej stolici alebo k stoličnému súdu – sedrii. Podobne to fungovalo aj v mestečku Hybe.[12]

Priebeh súdneho procesu

V súdnych písomnostiach mestečka Hybe skúmaného obdobia sa stretávame s dvoma odlišnými postupmi pri riešení trestných činov a priestupkov. Ten častejšie sa objavujúci sa uplatňoval v prípadoch menej závažných trestných činov a priestupkov, ako sú urážky, výtržnosti alebo drobné krádeže. Druhý prístup sa objavuje pri závažnejších trestných činoch ako úmyselné podpaľačstvo, vraždy alebo väčšie krádeže.

Závažnejšie trestné činy boli riešené tzv. zmiešaným súdom (*mixta judicia*), na ktorom zasadali nielen členovia mestskej rady, ale aj zástupcovia Liptovskej stolice. Prítomní tak mohli byť rôzni stoliční úradníci, ako podžupan, slúžny, prísažný prísediaci alebo tabulárny sudca. Z predstaviteľov mestskej samosprávy to boli richtár, orátor, notár a senátori. Samotný súd potom prebiehal podľa vzoru zasadnutí liptovského stoličného súdu – sedrie.

Po spáchaní trestného činu muselo dôjsť k jeho oznámeniu. To sa pravdepodobne robilo

7 Az 1715 évi országos összeírás. Dostupné na internete: https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras [cit. 2019-11-13].

8 Urbarium Oppidi Hibbe. Dostupné na internete: https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/lipto-hibbe/ [cit. 2019-11-13].

9 ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : SAV, 1972, s. 89-90, 156-157.

10 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš (ďalej A LM), fond (ďalej f.) Zbierka cechových písomností Liptova 1552 – 1872 (1937), škatuľa (ďalej šk.) 2.; ULIČNÝ, ref. 1, s. 68.

11 MRLIAN, ref. 2, s. 37-38.

12 STIPTA, István. *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice : Nica, 2004, s. 100-101.

ústne richtárovi alebo inému členovi magistrátu. Napríklad v prípade pokusu o vykradnutie príbytku Jozefa Klosa, z ktorého bol obvinený Michal Strnisko v roku 1776, predniesol oznámenie magistrátu samotný poškodený.[13] Nasledovalo vyšetrovanie, ktoré spočívalo v zaobstarávaní dôkazového materiálu. Obvykle to boli svedecké výpovede, výsluchy obvinených, rôzne správy alebo posudky, prípadne fyzické dôkazy, ako napríklad ukradnuté predmety.

Vyšetrovanie závažnejších prípadov mohlo prebiehať, podobne ako vyšetrovanie sedrie, pod vedením miestneho slúžneho a za spolupráce predstaviteľov mesta. Najobvyklejším dôkazom bývali svedecké výpovede. Zistiť, kto sa výsluchov zúčastňoval, môžeme podľa podpisov uvedených na konci zápisu. Nenachádzajú sa tam vždy, avšak zo zachovaných podpisov je zrejmé, že výsluch mohol viesť slúžny, alebo aj richtár so senátormi. Prvé výsluchy sa obvykle vykonávali len niekoľko dní, maximálne týždňov, pred začiatkom procesu. Mohol to byť aj jeden deň pred jeho začiatkom. Zápis mal obvykle jednotnú formu. Po stručnej úvodnej časti, obsahujúcej dátum a miesto konania výsluchu (vždy to bolo, pochopiteľne, mestečko Hybe), boli vypísané otázky a následne boli uvedené odpovede jednotlivých svedkov. Pri svedkoch sa zvyklo uvádzať ich meno, bydlisko, vek, stav alebo vzťah k účastníkom procesu. V ojedinelom prípade mal zápis formu textu zhrňujúceho výpovede niekoľkých svedkov.[14] Počet otázok a svedkov mohol byť rôzny. Napríklad v prípade pokusu o vraždu Michala Raka, z ktorého bol v roku 1760 obvinený Juraj Buša, bolo trom svedkom položených šesť otázok. Tie zisťovali nielen okolnosti samotného skutku, ale aj možnú kriminálnu minulosť páchateľa, ako aj pravdepodobné príčiny jeho konania.[15]

Taktiež boli bežné aj výsluchy podozrivých, ktoré mohli viesť napríklad slúžny s prísažným prísediacim či mestský alebo stoličný notár. Aj prvé vypočúvania podozrivých sa vykonávali niekoľko dní až mesiacov pred začiatkom procesu. Zväčša sa uplatňovala forma zápisu známa z liptovskej sedrie. Text bol písaný do dvoch stĺpcov, pričom ľavý obsahoval otázky a pravý odpovede. Ojedinele sa objavili aj iné formy – text so zhrnutou výpoveďou podozrivého bez uvedených otázok, alebo otázky a odpovede uvádzané pod sebou v riadkoch. Počet otázok bol tiež rôzny. V prípade podpaľačky Márie Strašilovej jej boli pri prvom výsluchu položené len štyri otázky (zápis z druhého výsluchu má formu textu zhrňujúceho výpoveď obvinenej).[16] V prípade Zuzany Makovíny, obvinenej v roku 1792 z infanticídy, jej bolo pri prvom výsluchu položených až 29 a pri druhom dokonca 31 otázok.[17]

Zriedkavejším listinným dôkazom boli svedectvá stoličných lekárov pri prípadoch zločinov proti životu a zdraviu. Stoličný lekár vykonal krátko po zločine obhliadku tela a urobil zápis. Lekár sa vo svojom odbornom svedectve obvykle snažil dokázať príčinu smrti obete, prípadne, ktoré zranenie bolo smrteľné. Obhliadku tela musel vždy vykonávať lekár. Z iných miest totiž vieme, že ak obhliadku vykonal len stoličný chirurg, pred súdom nebola považovaná za hodnovernú, a teda nebola akceptovaná ako dôkaz.[18] Na konci svedectva boli obvykle uvedené aj ďalšie podpisy – stoličného chirurga, slúžneho, richtára, orátora alebo senátorov. Pod svedectvom stoličného lekára Imricha Vinklera, ktoré bolo priložené ako

13 „*Prednesena jest pred Poctivy Magistrat skrze Vážneho Muže Josepha Klos zdejšiho Farbiara našeho žaloba*"; A LM, f. Mestečko Hybe (ďalej MH), šk. 10, 75/1776-IV.

14 „*Species Facti cum Deutri Punctis*"; A LM, f. MH, šk. 10, 70/IV., 28. 1. 1774.

15 A LM, f. MH, šk. 9, 13/1760-III.

16 A LM, f. MH, šk. 10, 70/IV., 28. 1. 1774.

17 A LM, f. MH, šk. 11, 177/VI., 5. 6. 1792, 25. 1. 1793.

18 A LM, f. Magistrát mesta Ružomberok, nespracované, Processus Infanticidii... 1784.

dôkaz k už spomenutému procesu Zuzany Makovíny obvinenej z infanticídy, boli podpísaní stoličný lekár, stoličný chirurg, slúžny, hybský richtár, orátor a traja senátori. Vinkler na základe obhliadky zistil, že dieťa obvinenej sa narodilo živé.[19]

Po zhromaždení všetkých dôkazov mohol začať proces. Zápisnica sa opäť podobala na zápis zo sedrie (s drobnými odchýlkami v ojedinelých prípadoch). Po uvedení dátumu a miesta konania procesu nasledovalo predstavenie stránok sporu (žalobcom bol magistrát mestečka Hybe) a stručné opísanie zločinu, ktorého sa proces týkal. Nasledovalo navrhnutie trestu. V tejto fáze sa zvykli citovať zákony týkajúce sa predmetného zločinu. Nasledovala reč obhajcu obvineného, ktorá sa striedala s protiargumentami žalobcu. V úlohe obhajcu vystupoval obvykle niektorý z príslušníkov liptovského zemianstva, spravidla nie stoličný úradník. Boli to napríklad Jozef Horanský, v prípade z roku 1769,[20] alebo Pavol Luby, v prípadoch z rokov 1773 a 1774.[21]

Žalujúcu stranu zvykol zastupovať miestny zeman. V tomto prípade to však obvykle býval stoličný fiškál. Tak sa v rokoch 1760, 1773 a 1774 dostal do úlohy žalobcu Ján Okoličáni mladší[22] alebo v roku 1792 Andrej Čemický.[23]

Počas procesu mohlo ešte stále prebiehať vyšetrovanie. Opäť sa mohli viesť výsluchy svedkov a podozrivých, ktorým sa kládli doplňujúce otázky. Tieto výsluchy sa vykonávali obvykle ešte v deň začatia procesu, prípadne niekoľko dní po jeho začiatku. Použitie mučenia pri vypočúvaní nie je v skúmaných prípadoch pravdepodobné.

Ak boli predstavené všetky dôkazy a argumenty žalobcu, ale aj obhajcu, mohlo sa pristúpiť k vyhláseniu rozsudku. Dĺžka procesu, od jeho začiatku až po vyhlásenie rozsudku, mohla trvať od jedného dňa až po niekoľko mesiacov. Aj rozhodovanie o rozsudku bolo pravdepodobne inšpirované stoličným súdom. Po navrhnutí trestu hlasovali členovia súdu za alebo proti návrhu. Hlasovania sa zúčastňovali ako stoliční úradníci, tak aj predstavitelia mesta. Napríklad v prípade pokusu o vraždu, ktorej sa v roku 1760 dopustil Juraj Buša, sa na hlasovaní zúčastnili slúžny Ján Sentiváni, prísažný prísediaci Pavol Luby, tabulárny sudca Juraj Luby, hybský richtár a štyria senátori.[24]

Jednoduchší a rýchlejší priebeh mali procesy týkajúce sa menej závažných zločinov a priestupkov, s ktorými sa v súdnych písomnostiach stretávame častejšie. Celý proces, aj s vypočúvaním, trval obvykle jeden deň. Čas od chytenia páchateľa až po začiatok procesu však mohol byť dlhší. Napríklad v prípade napadnutia, ktorého sa dopustil Michal Bobrovčan v roku 1772, sa skutok odohral 25. januára a proces prebehol 2. marca toho istého roku. Do procesu Bobrovčana držali v mestskom väzení.[25] Štruktúra zápisu z procesu bola v týchto prípadoch jednoduchšia. Po uvedení dátumu a miesta konania sporu (tento údaj mohol byť aj na konci spisu) bola spísaná obžaloba, za ktorou nasledoval rozsudok. V niektorých prípadoch bol spis doplnený aj výsluchom svedkov alebo obžalovaných, ktoré mali zvyčajne rovnakú formu ako výsluchy zmiešaného súdu. Jednotlivé zápisy sa však od seba

19 A LM, f. MH, šk. 11, 177/VI., 5. 6. 1792, 25. 1. 1793.
20 A LM, f. MH, šk. 9, 1769/16-III.
21 A LM, f. MH, šk. 10, 69/IV 20. 11. 1773.; A LM, f. MH, šk. 10, 70/IV. 28. 1. 1774.
22 A LM, f. MH, šk. 9, 13/1760-III.; A LM, f. MH, šk. 10, 69/IV 20. 11. 1773.; A LM, f. MH, šk. 10, 70/IV. 28. 1. 1774.
23 A LM, f. MH, šk. 11, 177/VI., 5. 6. 1792, 25. 1. 1793.
24 A LM, f. MH, šk. 9, 13/1760-III.
25 A LM, f. MH, šk. 10, 61/1772-IV.

odlišujú v absencii rôznych častí. Spravidla bol celý zápis o súdnom procese zapísaný na jednom hárku papiera. V prípade menších priestupkov sa môžeme stretnúť aj s tým, že na jednom hárku je zapísaných aj viac prípadov, ktoré sa spravidla riešili v jeden deň. Tak boli 11. marca 1799 vynesené štyri rozsudky v štyroch rôznych prípadoch (krádež dreva, urážka, napadnutie, krádež).[26]

Zákony používané mestským súdom

Aj v procesoch mestského súdu mestečka Hybe sa občas účastníci odvolávali na dobové zákony. V porovnaní so stoličným súdom ich však bolo citovaných len veľmi málo. Prevažne sa tak dialo v procesoch zmiešaného súdu, kde v úlohách obhajcu a žalobcu vystupovali príslušníci miestnej šľachty, ktorí boli niekedy aj členmi stoličného úradníckeho aparátu. Stránky sporu sa opierali o zákonné články zo zbierok Tripartitum a Praxis Criminalis, ale aj o dekréty uhorských kráľov. Boli to teda zákony zhrnuté v právnej zbierke Corpus Juris Hungarici. V niektorých prípadoch sa mohli všeobecne odvolávať na obyčajové právo.

Počas procesov boli využívané zákonné články počnúc dekrétom kráľa Ladislava z roku 1092 až po artikuly cisára Leopolda II. z roku 1791. Viackrát sa objavili najmä dva zákony. Prvým je článok 15 prvej časti zbierky Tripartita, ktorý určoval hrdelné tresty pre zlodejov, zbojníkov alebo ľudí, ktorí sa dopustili násilných trestných činov. Podľa tohto zákona mali byť zlodeji obesení, lúpežníci napichnutí na kôl alebo lámaní v kolese a ostatní sťatí. Okrem toho zákon stanovoval, že majetky takto odsúdených zločincov majú zdediť ich synovia alebo iní príbuzní.[27] Druhým bol 11. artikul z roku 1723, ktorý určoval tresty smrti pre rôzne druhy zločinov, ako napríklad vraždu, incest prvého a druhého stupňa, znásilnenie, falšovanie listín a pečatí alebo podpaľačstvo.[28]

Používané tresty

Hybský magistrát používal pri trestaní širokú škálu sankcií a trestov. Veľmi rozšírené boli najmä telesné a finančné tresty. Popravy sa v skúmaných rozsudkoch neobjavovali, aj keď vieme, že v minulosti boli používané. Napríklad v roku 1711 bol Juraj Hoštok mestským súdom odsúdený na smrť za svätokrádež. Trest bol pomerne prísny. Najskôr mal byť lámaný kolesom a následne ho mali, pravdepodobne po smrti, zavesiť na šibenicu.[29]

Najpoužívanejšími boli telesné tresty, teda palicovanie alebo korbáčovanie. Tieto tresty sa využívali pri trestaní takmer všetkých druhov trestných činov. Od krádeží, cez mravnostné trestné činy, urážky, až po fyzické násilie. Palicovaní boli väčšinou dospelí muži a korbáčované ženy, mladiství a starci. Korbáčovanie bolo teda vnímané ako miernejší trest. Počty úderov sa pohybovali v rozmedzí od 6 do 200, pričom pri vyššom počte úderov mohol byť tento trest rozdelený na viac fáz, medzi ktorými mohlo ubehnúť aj niekoľko dní až týždňov. Napríklad v prípade zabitia, za ktoré bola odsúdená Zuzana Bugáčová v roku 1773, jej bol udelený trest 140 úderov korbáčom, pričom prvých 70 úderov mala dostať v deň rozsudku

26 A LM, f. MH, šk. 13, 258/VIII. 11. 3. 1799.
27 ŠTENPIEN, Erik (ed.). *Tripartitum*. Žilina : Eurokódex, 2008, s. 15-16.
28 *Corpus Juris Hungarici, seu decretum generale inclyti regni Hungariae, partimque eidem annexarum in duos tomos distinctum.* Tomus Secundus. Budae : Typis Regiae universitatis, 1779, s. 140-141.
29 A LM, f. MH, šk. 19, nesignované. 9. apríla 1711.

a ďalších 70 o týždeň.[30] Podľa niektorých rozsudkov vieme, že telesný trest sa vykonával na námestí. A aj keď je o dereši zmienka len v jednom prípade, predpokladám, že všetky telesné tresty sa vykonávali na ňom.[31] Telesné tresty bývali udeľované aj v kombinácii s inými sankciami, najčastejšie s peňažnými trestami, v menšej miere s trestami na slobode a vyhnanstvom. Pokutou bol telesný trest doplnený aj v prípade vykradnutia farského humna, za ktoré boli odsúdení Ján Kokavec, Ondrej Rajniak a Matej Ďuriš. Súd pre nich žiadal trest 60 úderov palicou a pokutu štyri zlaté. Avšak na príhovor poškodeného farára im bol trest zmiernený na 40 úderov palicou a štyri zlaté.[32]

Rozšírené bolo aj používanie peňažných trestov, a to najmä pri trestaní zločinov proti majetku. V menšej miere sa nimi trestali urážky, napadnutia alebo mravnostné trestné činy. Peňažné tresty boli prevažne kombinované s telesnými trestami alebo trestami na slobode. Sankcie tohto typu mohli mať rôzne formy. Najrozšírenejšou boli pokuty. Tie sa mohli vyplácať magistrátu, prípadne miestnemu kostolu. Napríklad v už spomínanom prípade vlámania sa do domu Jozefa Klosa z roku 1776, za ktoré bol odsúdený Michal Strnisko, bolo trestom 24 úderov palicou a štyri zlaté, ktoré sa mali zložiť miestnemu kostolu. Pokuta bola zložená kostolu pravdepodobne preto, že odsúdenec bol prichytený pri čine, a tak nevznikla poškodenému žiadna ujma.[33]

Ďalšou formou peňažného trestu bola náhrada straty, ktorá sa využívala vtedy, keď vznikla poškodenému majetková ujma. Stalo sa tak v prípade mladej slúžky Žofie Krubkovej, ktorá v roku 1799 ukradla z domu zemana Karola Lehotského „*granatky*" (šperky) jeho manželky. Na krádež sa jej však prišlo, ale v tom čase už nemala všetky ukradnuté veci. Odsúdili ju teda na telesný trest 15 úderov korbáčom a 13 zlatých 50 denárov, ktoré mala zaplatiť jej matka za zmiznuté šperky.[34]

Poslednou formou peňažného trestu bolo zaplatenie nákladov na liečenie v prípade násilných trestných činov. S takýmto druhom sankcie som sa však v skúmaných prípadoch stretol len veľmi zriedka. Využitý bol v prípade Michala Bobrovčana, ktorý sekerou zranil Martina Brezinu z Východnej. S ním síce nemal žiadne konflikty, ale predtým sa v krčme pobil s Jánom Šekom. Po bitke sa rozhodol konflikt krvavo ukončiť. Utekal domov po sekeru, s ktorou sa vrátil ku krčme. Nevošiel však dovnútra, ale cez okno zaťal do chrbta človeka, ktorý sedel pod ním, nazdávajúc sa, že ide o jeho soka. Nanešťastie tam sedel už spomínaný Brezina. Zranenia prežil, a tak nebol Bobrovčan odsúdený za vraždu. Za bitku a napadnutie ale musel vytrpieť 50 úderov palicou a okrem toho musel zaplatiť 8 zlatých na liečenie poškodeného.[35]

Už v menšej miere sa využívali tresty na slobode. Stretávame sa s nimi najmä pri trestaní majetkových trestných činov a trestných činov proti životu a zdraviu. Tiež bývali kombinované s inými sankciami, najmä palicovaním alebo korbáčovaním. Mali rôznu formu. Prvou bolo väzenie. Mestečko Hybe disponovalo účelovou budovou väznice,[36] kde mohli byť umiestnení aj vyšetrovaní zločinci počas procesu. Dlhší pobyt vo väzení mohol byť potom

30 A LM, f. MH, k. 10, 69/IV. 20. 11. 1773.
31 A LM, f. MH, k. 10, 86/IV. 22. 11. 1781.
32 A LM, f. MH, k. 10, 60/1772-IV.
33 A LM, f. MH, k. 10, 75/1776-IV.
34 A LM, f. MH, šk. 13, 287/VIII. 4. 12. 1799.
35 A LM, f. MH, šk. 10, 61/1772-IV.
36 Svedčia o tom zmienky v archívnych dokumentoch, v ktorých sa spomína „*mestsky arešt*" alebo uväznenie do „*magistratualskeho areštu*"; A LM, f. MH, šk. 10, 70/IV. 28. 1. 1774.; A LM, f. MH, šk. 13, 258/VIII. 11. 3. 1799.

poľahčujúcou okolnosťou pri vynášaní finálneho rozsudku. Ako v prípade Jána Siašku z roku 1799, ktorý po konflikte napadol svoju svokru a udrel ju do hlavy. Obišlo sa to našťastie bez vážnejších zranení. Magistrát ho odsúdil na trest 24 úderov palicou, avšak v miestnom väzení strávil prikovaný v putách už dve noci, a tak mu bol zmiernený na 16 úderov.[37] Pobyt vo väzení mohol byť aj samostatným trestom, ako napríklad v prípade Daniela Žišku z roku 1799, ktorý z mestského lesa kradol drevo. Odsúdili ho na pokutu jeden zlatý, ktorý mal zaplatiť richtárovi a bližšie časovo nešpecifikovaný pobyt vo väzení. Tento trest sa mohol využiť aj ako náhrada za palicovanie v prípade, že odsúdenec nebol v dobrom zdravotnom stave. Bol to aj prípad Mateja Jaroša, ktorý korbáčom napadol svoju nevlastnú matku Zuzanu Lehotskú takým spôsobom, že jej spôsobil viditeľné zranenia. Magistrát ho pôvodne chcel odsúdiť na 24 úderov palicou, ale keďže bol chorý, trest zmenili na týždeň väzenia, počas ktorého musel mať okovy na nohách.[38]

Využívaný bol aj trest nútených prác. Z iných lokalít vieme, že nútené práce bývali spojené s uväznením.[39] V mestečku Hybe to tak pravdepodobne nebolo. S využitím nútených prác sa stretávame pri trestaní lesných priestupkov, čiže nelegálneho výrubu dreva. Ján Ďuriš bol v marci 1769 odsúdený za výrub troch stromov na jeden deň nútených prác, počas ktorých mal s vozom voziť skaly na opravu cesty. Martin Beňo bol zase v júni toho istého roka odsúdený za výrub šiestich „*rohuv*" na jednodňovú robotu pri statku.[40]

Ojedinelým trestom na slobode bol nútený vstup do armády. Objavil sa len v jedinom prípade. Obvineným bol pastier Juraj Buša, ktorého rodina žila v dome Michala Raka. Od ľudí sa dozvedel, že jeho manželka ho mala podvádzať so spomínaným Rakom. V jeden deň sa tak opitý vybral z krčmy k nemu. Po krátkej bitke ho pichol nožom do brucha. Buša sa nazdával, že Raka zabil, preto išiel za richtárom s tým, že sa hlási do vojska. Nakoniec sa ukázalo, že Michal Rak zranenia prežil. Buša bol tak odsúdený za pokus o vraždu na 150 úderov palicou, pričom 80 úderov mal zniesť v deň vyhlásenia rozsudku a zvyšných 70 o týždeň. Okrem toho musel, ako sám sľúbil, vstúpiť do vojska. Ak by tak neurobil, mal byť vyhnaný z mesta.[41]

Vyhnanie z mesta bolo teda tiež využívané. Týmto spôsobom boli trestané mravnostné a majetkové trestné činy. K vyhnanstvu sa pristupovalo najmä pri trestaní nenapraviteľných recidivistov alebo tulákov. Takmer vždy bolo kombinované aj s inými druhmi trestov, napríklad palicovaním, prípadne korbáčovaním alebo vyšibaním. V minulosti využíval magistrát aj doplňujúci trest vypálenia znaku na telo. Vyhnanstvom bola potrestaná vdova Mária Peterajová v roku 1781. Obvinená v noci vykradla, spolu s Katarínou Huzdríkovou, dom mäsiara Jakuba Knizera, ktorému vzali 16 funtov loja. Ich skutok bol však odhalený, a tak trestu neušli. Peterajová musela najskôr vytrpieť 55 úderov korbáčom na dereši uprostred mesta. Následne mala Hybe do dvoch týždňov opustiť. Huzdríková dopadla lepšie. Odsúdená bola na pokutu a telesný trest.[42]

V jednom prípade sa môžeme stretnúť aj s potupným trestom. V už spomínanej kauze

37 A LM, f. MH, šk. 13, 287/VIII. 4. 12. 1799.
38 A LM, f. MH, šk. 13, 258/VIII. 11. 3. 1799.
39 HOLÁK, Ján. *Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku*. Martin : Osveta, 1974, s. 173-176.
40 A LM, f. MH, šk. 9, 48/1768-III, s. 4-5.
41 A LM, f. MH, šk. 9, 13/1760-III.
42 A LM, f. MH, šk. 9, 86/IV. 22. 11. 1781.

pokusu o vraždu, ktorej sa dopustil Juraj Buša, bola odsúdená aj jeho obeť. Michal Rak bol podozrivý z cudzoložstva s Bušovou manželkou. On sa však k takémuto skutku nepriznával. Súd mu však dokázal, že sa jej nevhodne dotýkal a podobným spôsobom s ňou žartoval, a tiež ju navádzal na pohlavný styk. V tomto prípade sudcovia prihliadali aj na jeho zranenia, a aj keď by si podľa ich vyjadrenia zaslúžil prísnejší trest, odsúdili ho na sedenie v klade na ulici „*na všech lidi očach*" počas troch nedieľ.[43]

Spory sa však mohli ukončiť aj bez trestov, a to pokonaním, odpustením alebo vrátením ukradnutého. Aj keď sa v skúmaných dokumentoch takéto praktiky objavujú len zriedkavo, je pravdepodobné, že sa nimi ukončilo omnoho viac sporov. Zrejme však o nich neboli vyhotovené písomné záznamy. Odpustením sa napríklad ukončil spor Judity Kundovej a Zuzany Šmihulovej z roku 1799. Šmihulová vynadala Kundovej pri praní prádla, že je „*suka, flandra a velka kurva*". Kundová jej však odpustila, a tak sa od akéhokoľvek trestu upustilo. Avšak ak by ju Šmihulová ešte niekedy urážala, mala byť potrestaná pokutou 12 zlatých.[44]

Kriminalita v mestečku Hybe v druhej polovici 18. storočia

V skúmanom období riešil hybský mestský súd niekoľko druhov trestných činov a prečinov.[45]

Zločiny proti majetku (krádeže, lúpeže, podpaľačstvo...)
Zločiny proti životu a zdraviu (bitky, napadnutia, vraždy, zabitia...)
Zločiny proti mravnosti (smilstvo, cudzoložstvo, prostitúcia...)
Zločiny proti mestskej administratíve (urážka richtára, urážka magistrátu, napadnutie členov magistrátu...)
Zločiny proti povesti a dobrému menu (urážky, krivé obvinenie...)
Zločiny proti náboženstvu (bohorúhačstvo, svätokrádež, kacírstvo...)

Najrozšírenejšími boli zločiny proti majetku, ktoré predstavovali viac ako 40 % zo všetkých skúmaných prípadov. Prevažovali krádeže, pričom lesné priestupky (krádeže dreva) boli zaznamenávané v samostatných protokoloch. V menšej miere sa objavovali prípady podpaľačstva (aj neúmyselného) alebo dlhov.

Medzi zlodejmi prevažovali miestni obyvatelia, ojedinele cudzinci, napríklad žobráci. Najčastejšie sa kradli rôzne poľnohospodárske produkty a jedlo alebo látky, časti odevu či bielizeň. V menšej miere to boli peniaze a ojedinele sa stretávame aj s inými predmetmi, ako remeselnícke nástroje alebo konské postroje. Spôsoby, akými zlodeji kradli, boli rôzne, avšak prevažovali rôzne formy vlámaní. Napríklad Juraj Kaštiel a Matej Ďalak, ktorí boli v roku 1771 súdení pre vykradnutie niekoľkých „*štokov*", sa cez dvere dostali tak, že vyrezali do nich dieru, ktorou mohli odstrániť zámok.[46] Ondrej Krutko, ktorý bol za vlámanie odsúdený v roku 1781, zase sekerou odbil zámok na dverách do komory.[47]

Zaujímavý bol prípad miestnej vdovy Žofie Pelachovej z roku 1795, ktorá sa okrem krádeže dopustila aj niekoľkých podvodov. Pelachová bola už v minulosti potrestaná za krádeže

43 A LM, f. MH, šk. 9, 13/1760-III.
44 A LM, f. MH, šk. 13, 261/VIII. 5. 4. 1799.
45 Zločiny sú kategorizované podľa upraveného členenia českého historika: PÁNEK, Jaroslav. Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia). In *Československý časopis historický*, 1984, roč. 32, s. 712-713.
46 A LM, f. MH, šk. 10, 57/IV. 28. 6. 1771.
47 A LM, f. MH, šk. 10, 85/IV. 1. 3. 1781.

korbáčovaním. Tentoraz ale zašla ešte ďalej. Najskôr vylákala peniaze od dvoch obyvateľov Iľanova (štyri zlaté) a Bobrovca (tri zlaté) s tým, že im za ne dá seno a obilie, ktoré však ona nemala. Neskôr si nechala napísať falošný list, ktorým ju mal Ján Marušiak poverovať prevzatím rôzneho krajčírskeho tovaru od mikulášskeho gombičkára Jána Petrenku. Nakoniec z domu vo Vrbici ukradla furmanskú uzdu a ďalšie časti konského postroja. Na skutky sa jej ale nakoniec prišlo, a tak ju mestský súd odsúdil na 24 úderov korbáčom s tým, že ak by bola opäť pristihnutá pri krádeži, bude vyhnaná z mestečka.[48]

Veľmi rozšírené boli aj lesné priestupky, medzi ktorými prevažovali krádeže dreva. Zapisovali sa do osobitných protokolov. Odsúdencom mohol byť udelený dvojaký trest. Nútená práca alebo finančné nahradenie straty (prípadne kombinácia obidvoch). V protokole z druhej polovice osemdesiatych rokov 18. storočia je zaznamenaných 29 rozsudkov v roku 1787 a 17 rozsudkov v roku 1788. Dohromady museli previnilci zaplatiť viac ako 26 zlatých a odrobiť 95 a pol dňa.[49]

Zriedkavejšie bolo podpaľačstvo. Z úmyselného podpaľačstva bola v roku 1773 obvinená Mária Strašilová. Do konfliktu sa dostala s príbuzným Jánom Hadrdánom, ktorý ju obvinil z krádeže ľanu. Napriek tomu, že skutok spáchala, ho popierala, a tak jej on zabavil oblečenie. Strašilová to však vnímala ako krivdu, preto sa rozhodla Hadrdánovi pomstiť. O jedenástej hodine večer vzala z ohniska uhlík, vložila ho do slamy a tú zabalila do handry. S uhlíkom chcela zapáliť Hadrdánov dom. Avšak už na ulici si to rozmyslela, pretože požiar by mohol poškodiť aj ich dom. Rozhodla sa ísť za príbuzným a dohodnúť sa s ním. V dome však nebol sám, ako očakávala. Keď si ju Hadrdánova manželka všimla za oknom, Strašilová sa utekala ukryť na šopu, kde jej však z vrecka vypadol zahasený uhlík. Na šope ju chytili, a keďže si mysleli, že prišla opäť kradnúť, tak ju zviazali. Na druhý deň objavili na šope uhlík, a tak na ňu padlo podozrenie z pokusu o podpaľačstvo. Predviedli ju teda pred richtára. Súd trval od 12. novembra 1773 až do 28. januára 1774, keď bol vynesený rozsudok. Za krádež ľanu, ale hlavne za úmysel vypáliť svojho príbuzného, bola odsúdená na 200 úderov korbáčom na dvakrát a následné večné vyhnanie z mestečka Hybe.[50]

Neúmyselného podpaľačstva sa zase dopustila Katarína Kulichová v roku 1791. November toho roku musel byť veľmi chladný. Kulichová sa totiž obávala, že by jej mohli zamrznúť zemiaky, a tak ich uložila do komory pod posteľ. K zemiakom ale ešte položila aj hrniec so žeravými uhlíkmi. Od nich sa chytila slama v posteli. Vznikol požiar, ktorý uhasili len vďaka pohotovým susedom. Za túto neopatrnosť, ktorá mohla byť príčinou väčších škôd, ju mestský súd odsúdil na 24 úderov korbáčom.[51]

Zločiny proti životu a zdraviu predstavujú necelých 30 % zo skúmaných prípadov, pričom prevažujú najmä prípady rôznych bitiek a napadnutí, v menšej miere sa objavujú prípady zabití a vrážd (prípadne pokusov o vraždu). Prípady zločinov proti životu a zdraviu boli väčšinou vyústením konfliktov v rodine.

Prípad zabitia nevlastnej dcéry bol riešený v roku 1773. Obvinená, Zuzana Bugáčová, vychovávala Zuzanu Ďalakovú, ktorá sa zároveň starala o jej vlastnú dcéru. Ďalaková však raz pri prechádzke stratila klobúk Bugáčovej dcéry, za čo ju jej nevlastná matka zbila. Najskôr

48 A LM, f. MH, šk. 12, 213/VII. 1795.
49 A LM, f. MH, šk. 11, 135/V-1788.
50 A LM, f. MH, šk. 10, 70/IV. 28. 1. 1774.
51 A LM, f. MH, šk. 11, 169/VI. 8. 11. 1791.

ju udierala rukou a na záver ju aj kopla. Po niekoľkých dňoch sa zrazu Ďalakovej zdravotný stav prudko zhoršil, až na piaty deň zomrela. Ešte pred smrťou sa nechala počuť, že „*Macocha Susana totižto Bugacs choroby jej bola učasna*". Súd tak začal vyšetrovať jej zabitie. Magistrát sa pôvodne vyjadril, že by si Bugáčová zaslúžila trest smrti, avšak v jej prospech hralo viacero faktorov. Hlavným bolo lekárske svedectvo, ktoré tvrdilo, že ak by dievča dostalo lekársku pomoc, mohlo sa zachrániť. Aj Bugáčovej vzťah s jej nevlastnou dcérou bol v minulosti bezproblémový. Na základe toho potom súd rozhodol o miernejšom treste. Odsúdená bola na 140 úderov korbáčom, pričom prvých 70 úderov mala dostať v deň súdu a zvyšných 70 po týždni. [52]

V prípadoch zločinov proti životu a zdraviu boli rozšírenejšie rôzne bitky a napadnutia. Ďalší prípad bol tiež vyvrcholením konfliktu v rodine. Martin Rajniak prišiel do sporu so svojím strýkom Mikulášom Rajniakom a bratrancom Ondrejom Rajniakom. Tí mu nechceli umožniť využívať pozemok, na ktorý mal nárok. Napadli ho kosami a kolmi, pričom mu spôsobili krvácajúce rany. Martin Rajniak tak prípad predniesol pred magistrát, ktorý rozhodol o vine obžalovaných príbuzných. Ondrej Rajniak bol odsúdený na 26 úderov palicou. Mikuláš Rajniak, s ohľadom na jeho vyšší vek, bol odsúdený na štvordňové väzenie v putách. Aby súd zabránil ďalším sporom okolo spomenutého pozemku, vydal varovanie, podľa ktorého ak by opäť vznikol kvôli nemu konflikt, mal byť pozemok pripojený k mestským majetkom.[53]

Menej prípadov predstavovali zločiny proti mravnosti, najmä smilstvo alebo cudzoložstvo. Zaujímavý je najmä prípad Kataríny Huzdríkovej, ktorá bola pre smilstvo postavená pred súd v krátkom čase niekoľkokrát. V jej prípade je na mieste domnienka, že išlo o prostitútku. Už v minulosti bola pre svoj promiskuitný život magistrátom napomínaná a raz už aj potrestaná telesným trestom. Avšak nemalo to žiadny vplyv na jej život. Opäť sa dopúšťala smilstva a naviac aj u seba ukrývala kradnuté veci (kotlík, vankúš, teslicu). V roku 1768 tak stála opäť pred súdom. Tentoraz ju odsúdili na vyhnanie z mestečka, ktoré sa malo udiať približne tri týždne od vyhlásenia rozsudku. Dovtedy mala byť uväznená v okovách.[54] Avšak už v roku 1770 sa s jej menom stretávame v súdnych písomnostiach opäť. Znovu bola obvinená zo smilstva. Trestom bolo tentoraz 80 úderov korbáčom, ktoré mala vytrpieť ihneď po procese a na tretí deň bola opäť vyhnaná z mestečka. Medzi obyvateľmi mala pravdepodobne priateľov, ktorí ju ukrývali vo svojich domoch, pretože magistrát pridal výstrahu, že ak by ju ktokoľvek prichýlil, čo i len na jeden deň, mal byť potrestaný päťdesiatimi palicami.[55] Na jar ďalšieho roku sa s jej menom stretávame opäť. Znovu bola obvinená z opakovaného smilstva, ale aj z urážok kostolníka. Trestom bolo znovu vyhnanie. Počas vyhnania mala byť dvadsaťkrát vyšibaná dvoma metličkami s tým, že ak by sa vrátila, mestský súd by ju odsúdil na doživotné väzenie v putách.[56]

Zločiny proti povesti a dobrému menu zaberajú v skúmaných prípadoch približne jednu desatinu. Tiež sa objavujú prípady konfliktov v rodine, tvoria však menšinu. V roku 1796 však stáli pred súdom členovia jednej rodiny, pričom išlo pravdepodobne o vyvrcholenie

52 A LM, f. MH, šk. 10, 69/IV. 20. 11. 1773.
53 A LM, f. MH, šk. 10, 87/IV. 16. 8. 1782.
54 A LM, f. MH, šk. 9, 15/1768-III.
55 A LM, f. MH, šk. 10, 52/IV. 3. 1. 1770.
56 A LM, f. MH, šk. 10, 58/IV. 28. 5. 1771.

dlhodobo zlých vzťahov. Michal Porubský vtedy urazil svojho otca Jána Porubského takými slovami, ktoré sú „*jednemu každemu krestanovi a človeku odporné, ktere ani nejhoršimu človeku mluviti nesvedči*". Okrem toho aj Michalova manželka svojho svokra opakovane a dlhodobo urážala. Mestský súd tak Michala Porubského odsúdil na 24 úderov palicou a jeho manželku na 12 úderov korbáčom, ktoré mali vytrpieť na námestí.[57]

Len zriedkavo sa objavujú zločiny proti náboženstvu, ako napríklad bohorúhačstvo. Je možné, že k nim dochádzalo častejšie, nie všetky sa však museli dostať pred mestský súd, prípadne o nich nebol vyhotovený písomný záznam. Bohorúhačstva sa v roku 1795 dopustili Ján Pepik a Juraj Šmihula. Udal ich stoličný hajdúch Ján Priesol, že v hostinci nadávali „*do sto Bohou*". Magistrát sa rozhodol tento prípad potrestať, pretože aj podľa stoličného nariadenia boli takéto vyjadrenia zakázané. Odsúdili ich tak na 12 úderov palicou, ale ak by sa rúhali opäť, mali dostať až 24 úderov.[58]

Najmenej boli zastúpené zločiny proti magistrátu, ako urážky richtára alebo iných predstaviteľov mesta, ktoré reprezentoval len jeden prípad z roku 1767. Obvinenými v ňom boli Mikuláš Rajniak a Ján Zudla. Rajniak najskôr neuposlúchol richtárove príkazy, odmietol sa dostaviť do mestského domu a poškodil aj mestskú väznicu. Nakoniec sa dopustil urážok predstaviteľov mesta, konkrétne hajtmana, orátora, troch desiatnikov, horára a ďalších. Okrem toho sa pokúsil obesiť. Za všetky tieto skutky mu magistrát vymeral finančný trest vo výške 10 zlatých 20 denárov. Zudla sa dopustil urážky prísažného počas zasadnutia magistrátu. Keď ho chcel dať richtár zatknúť, reagoval na to slovami „*Tisicna strela do vašej Matera, všeci ste huntzwuti a Richtar dupluvany*". Aj on musel zaplatiť pokutu, a to 60 denárov za každého urazeného člena magistrátu a jeden zlatý 20 denárov za urážku richtára. Dohromady sa výška jeho pokuty vyšplhala na deväť zlatých.[59]

Záver

Mestečko Hybe získalo súdnu právomoc v privilégiách z roku 1265. Neskôr, keď sa stalo súčasťou Hrádockého panstva, boli jeho právomoci obmedzované, avšak súdnu právomoc si udržalo aj naďalej.

Pri riešení trestných sporov sa v skúmanom období stretávame v mestečku Hybe s dvoma prístupmi. Pri vážnejších prípadoch, ako napríklad zabitie, zasadal tzv. zmiešaný súd, v ktorom boli zastúpení členovia magistrátu spolu so stoličnými úradníkmi. Proces potom kopíroval postup používaný stoličným súdom. Pri jednoduchších prípadoch, ako urážky alebo drobné krádeže, mal aj proces jednoduchšiu formu. Súd pozostával len z predstaviteľov mesta a ukončený bol spravidla v deň začiatku procesu.

Hybský mestský súd využíval v druhej polovici 18. storočia niekoľko druhov trestov. Najpoužívanejšími boli telesné tresty (palicovanie a korbáčovanie), nasledovali peňažné tresty (pokuta, náhrada straty...), potom tresty na slobode (nútené práce), trest vyhnania z územia mesta a potupné tresty.

V skúmaných písomnostiach sa objavuje niekoľko druhov zločinov a priestupkov. Najčastejšie sa objavujúcimi boli zločiny proti majetku (až 40 %) – krádeže, lesné priestupky

57 A LM, f. MH, šk. 12, 233/VII. 1796.
58 A LM, f. MH, šk. 12, 210/VII. 1795.
59 A LM, f. MH, šk. 9, 14/1767-III.

alebo podpaľačstvo. Nasledovali zločiny proti životu a zdraviu (bitky, napadnutia, vraždy, zabitia...), zločiny proti mravnosti (smilstvo, cudzoložstvo...) a zločiny proti povesti a dobrému menu (urážky). Len zriedkavo sa objavujú zločiny proti náboženstvu (bohorúhačstvo...) a zločiny proti magistrátu (urážky richtára alebo urážky magistrátu).

Palicovanie previnilca na kresbe Jána Hálu

Štúrovské koncepty slovenských dejín

DUŠAN ŠKVARNA

Vladimír Segeš sa zvyčajne označuje za vojenského historika. Ide však o značné zjednodušenie, pretože svojou tvorbou prekračuje priestor vojenských dejín až tak, že sa zaraďuje medzi najvšestrannejších slovenských historikov. Jeho odborné záujmy sú nezvyčajne široké, siahajú od raného stredoveku po 19. storočie, tematicky sa týkajú nielen vojenských dejín, ale aj dejín mentality, sociálnych či politických dejín. Jeho tvorba tiež vykazuje pestrosť z hľadiska žánrov. Autorsky a zostavovateľsky sa podpísal pod viacero dôležitých a atraktívnych syntetických prác, prínosných monografií, je editorom mnohých zásadných diel vrátane dokumentov a rovnako patrí medzi najaktívnejších popularizátorov dejín u nás. Jeho podiel na vydávaní a zostavovaní *Historickej revue* a na jedinečnom dosahu tohto popularizačného časopisu na slovenskú kultúru a spoločnosť v 90. rokoch minulého storočia by si zaslúžil zvláštny priestor.

Pri nestrannom pohľade takisto nemožno nevidieť, že Vladimír Segeš je jedným z najpremýšľavejších slovenských historikov, ktorý nevníma dejiny iba ako tok faktov a postupnosť udalostí, ale ako spleť zložitých, často skrytých či málo viditeľných problémov, súvislostí, významov, ktoré musí historik nachádzať, rozpletať, pomenovávať. Vladimír Segeš sa vo viacerých príspevkoch dotkol aj tém, ktoré možno súhrnne nazvať deformované pohľady na slovenské dejiny.[1] Načrtol v nich dôvody, nositeľov, formy takýchto interpretácií.

V tomto príspevku, ktorý bude po úpravách tvoriť časť mojej inej, rozsiahlejšej štúdie, nepriamo nadviažem na spomínanú skupinu prác Vladimíra Segeša tak, že v ňom priblížim koncept či koncepty slovenských dejín, ako ho, resp. ich načrtla štúrovská generácia národovcov. Robím tak najmä preto, lebo časť mienkotvorných osobností ešte i v súčasnosti ľahkovážne prisudzuje štúrovcom hlavný, až fatálny podiel na deformovanom výklade slovenských dejín, ktorého podstatu vyjadrujú predovšetkým pojmy plebejstvo, bezdejinnosť, tisícročný útlak. A vari v ňom rozvediem aj to, o čom sme v našich mladších rokoch – verím, že na prospech oboch radi, s chuťou, ale aj s rozvahou – viedli dlhé diskusie.

Generácia národovcov, ktorú podľa Ľudovíta Štúra nazývame štúrovci, mala nielen zásadný, ale aj hlavný podiel na utváraní konceptu slovenských národných dejín. Nestála však pri jeho zrode, ten začal pozvoľna vznikať už v desaťročiach pred ich narodením, teda štúrovci sa „iba" zapojili do rozbehnutého procesu.

1 SEGEŠ, Vladimír. Za zdravý spomienkový optimizmus. In *Historická revue*, 1998, roč. 9, č. 9, s. 1; SEGEŠ, Vladimír. „Jánošík war der erste Sozialist". Die slowakische Gesellschaft im Banne von Stereotypen. In Kasten, T. (ed.). *„Jánošík & Co": Die Slowakei in Selbst- und Fremdwahrnehmung*. Münster – New York : Waxmann, 2015, s. 1-29; SEGEŠ, Vladimír. Vnímanie slovenskej minulosti – problém legiend, mýtov, stereotypov. In *Studia Academica Slovaca*, 48, 2019, s. 95-109; SEGEŠ, Vladimír – SEGEŠ, Dušan. Slowakischer Sonderweg – eine Nation an der Peripherie der Kreuzung Europas. In *Mitteleuropa. Politische Kultur und europäische Einigung*. Hrsg. Gábor Erdödy. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2003, s. 83-110.

Pojem národné dejiny patril v prvej polovici 19. storočia medzi rad nových javov, ktorých vznik umožnil rovnako nový moderný nacionalizmus. V podstate v každej európskej krajine či v každom etnickom prostredí sa začali utvárať národné kultúry a národná politika. Ich centrálnou hodnotou bol národ, ktorý sa po prvýkrát vnímal aj ako subjekt dejín. Vo vývoji historiografie predstavovali národné dejiny rovnako silnú diskontinuitu ako osvietenstvo vo vývoji ideológie či parný stroj vo vývoji hospodárstva. V dovtedajších interpretáciách dejinných udalostí národné prvky buď absentovali, alebo zaujímali iba okrajovú pozíciu. V mladých národných historiografiách sa však zorný uhol pohľadu natoľko zmenil, že mnohé z predtým okrajových tém, udalostí, osobností sa posunuli na piedestál dôležitosti, iné sa zase zosunuli do druhoradej línie, ba i upadli do zabudnutia. V interpretáciách, v ktorých sa hlavným kritériom uchopenia podstaty stal národný záujem a hodnoty, emancipácia národa a jeho sloboda, nadobudli známe dejinné udalosti úplne nový obsah a význam.

V tomto období sa teda historická pamäť veľmi silno modifikovala podľa nových paradigiem. V Európe vznikla mozaika nových, národných príbehov, hrdinov, tragédií, prehier, symbolov. Národné koncepty dejín a historiografie sa jednak vzájomne podnecovali, učili sa od seba, jednak medzi sebou súperili, stretávali sa v názorových sporoch i bojoch. Aj táto pestrosť národných príbehov pomáhala posilňovať národnú atomizáciu Európy a utvárať v nej nové konfliktné ideové a politické polia. Kryštalizáciu národných dejín sprevádzala na jednej strane sebaidealizácia a precitlivenosť voči svojmu národu, na strane druhej obraz protivníka až nepriateľa, ktorým sa najčastejšie stával niektorý susedný národ (národy) alebo cudzia či „cudzia" politická moc, dobovým jazykom povedané nadvláda cudzieho národa.

Koncepty národných dejín nevznikali na zelenej lúke, z ničoho, ich tvorcovia využívali hodiace sa historické fundamenty obsiahnuté v stáročia pestovaných interpretáciách. Nevznikali ani náhle či v krátkom a uzavretom časovom intervale, išlo o dlhodobejší proces, charakteristický rozličnou rytmikou a intenzitou. V slovenskom prípade platí, že generácia štúrovských národovcov sa inšpirovala predovšetkým prácami z protonárodného 17. a 18. storočia a ešte viac dielami svojich národoveckých predchodcov, ktorí tvorili na konci 18. a v prvých desaťročiach 19. storočia. Slovenské dejiny reflektovali v skromnej podobe už predobrodeneckí autori 17. a najmä 18. storočia. Popri vykresľovaní uhorských dejinných reálií sa dotkli aj niekoľkých tém či okamihov, v ktorých pripísali slovenskému etniku vlastné historické skúsenosti. Týkalo sa to predovšetkým starobylosti Slovákov (vlastne Slovanov), ich usadenia sa ako autochtónneho etnika na súčasnom teritóriu, a Veľkej Moravy, jej udalostí a osobností, poprípade postrehov o vývoji ich jazyka a etnonyma.[2]

Tieto obrazy, okrem výnimiek len stručné, rozvinuli na konci 18. storočia autori prvej obrodeneckej generácie. Práve s nimi možno spojiť samotné začiatky utvárania slovenskej národnej historiografie. Nie je náhoda, že za krátkych trinásť rokov vyšli až tri monografie o slovenských dejinách (Juraj Papánek, Juraj Sklenár, Juraj Fándly). Tematicky sa sústredili na Veľkú Moravu a javy, ktoré s ňou súviseli. Prisudzovali ju Slovákom (poprípade Slovákom a Moravanom), pričom jej zánik nevnímali ako tragédiu. Rozvinuli pohostinnú teóriu

2 Doteraz najucelenejší obraz o vývoji historiografie tohto obdobia podal HORVÁTH, Pavel. Počiatky slovenskej historiografie. In *Historický časopis*, 1982, roč. 30, č. 6, s. 859-877; HORVÁTH, Pavel. Slovenská historiografia v období pred národným obrodením (1. časť). In *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 1, s. 85-110; HORVÁTH, Pavel. Slovenská historiografia v období pred národným obrodením (2. časť). In *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 2, s. 231-250.

svojich predchodcov (najmä Samuela Timona), zdôrazňujúcu priateľské prijatie Maďarov Slovákmi a dohodu ich veľmožov o budúcom spolužití v Uhorskom kráľovstve. Uhorsko – ba aj Habsburskú monarchiu – tak chápali ako prirodzeného pokračovateľa Veľkej Moravy a ako prirodzený dejinný priestor Slovákov, keďže podľa nich tu po staročia spolunažívali Slováci a Maďari ako rovnocenné etniká.

Ďalšia generácia národoveckých autorov, stelesnená najmä Jánom Kollárom, rozšírila vnímanie slovenských dejín o ďalšie okruhy – o spôsob života a náboženstvo Slovanov v predkresťanskom období, o dejiny umenia a najmä literatúry. Aj u nej však figurovala Veľká Morava ako dominantný dejinný bod. Pritom minulosti Uhorska nevenovala vážnejšiu či väčšiu pozornosť ani prvá, ani druhá generácia národovcov. Prvá preto, lebo Uhorsko vnímala aj ako štát Slovákov, v minulosti Uhorska nepostrehla disharmonické etnické záujmy a prejavy i dejiny Slovákov stotožnila s jeho dejinami. Druhá skôr preto, lebo Uhorsko považovala za krajinu neprajnú Slovákom. Mladý Pavol Jozef Šafárik v polovici 20. rokov 19. storočia tvrdil, že *„po zániku Veľkomoravskej ríše zhasla samostatnosť Slovákov – a ich reč sa presťahovala zo zámkov a kniežacích palácov do chyže roľníka.... meno Slovákov a ich reči mizne z dejín a nevynára sa skôr ako okolo polovice XV. stor.*“[3] Šafárik tak ako prvý evokoval plebejský rozmer Slovákov a ich bezdejinnosť, ktorú vnímal ako strácanie sa *„v dejinách maďarského národa*“, a metaforicky ju nazval *„staročia najhlbšieho mlčania*“.[4] (Na tomto mieste musím pripomenúť, že nešlo o mýtus staročného útlaku, ako som to pred takmer tridsiatimi rokmi nesprávne a dosť unáhlene interpretoval, čo, žiaľ, prebrali aj niektorí iní autori a tento mylný úsudok sa objavuje doteraz.) Šafárikova ahistoricita Slovákov aj ignorovanie Uhorska J. Kollárom a Jánom Hollým vyplývali z vtedajšej zásadnej reinterpretácie dejín a charakteru štátností.

Nielen dôležitou súčasťou, ale v podstate vrcholnou hodnotou mladého nacionalizmu bola idea národného štátu. Národní nadšenci začali prenášať jeho znaky na historické štátnosti. A zároveň začali privlastňovať historické, existujúce i dávno či nedávno zaniknuté dynastické štátnosti svojim národom, hoci tie mali s národmi pramálo spoločného. V Uhorsku sa situácia vyvinula tak, že Uhorské kráľovstvo si skoro a rozhodne prisvojilo najsilnejšie hnutie – maďarské, resp. maďarské elity a maďarská kultúra. Vnímali Uhorsko ako štát Maďarov, jeho históriu stotožnili s dejinami Maďarov (zriedkavo do nich pribrali domácich Nemcov). Ostatným národom (etnikám) nepriznávali samostatný podiel na civilizačnom dedičstve Uhorska. A keďže podľa nich nemali historické právo, na základe toho popierali svojim susedom aj oprávnenosť rozvíjať vtedy svoju kultúru, svoj jazyk, nehovoriac o ich politických ambíciách. V úsilí obhájiť nárok na budúcnosť si hnutia týchto národov o to úpornejšie modelovali obrazy náhradných historických štátností (napríklad Veľká Morava) a definovali si vlastnú historickú cestu.

Z akéhosi znárodnenia historickej štátnosti teda vyplynulo časté dokazovanie dejinnosti či bezdejinnosti národov. Tento bipolárny konštrukt mal ďalekosiahle dôsledky. Nacionálni romantici podmieňovali historicitu národa existenciou vlastného politického života v minulosti, podielom na politickej moci, ktorá sa vnímala ako predpoklad účasti na kultivovaní ci-

3 ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 1992, s. 227.

4 Tamže, s. 227, 362; Pozri tiež PODOLAN, Peter. *Veľká Morava v historickej spisbe generácie Všeslávie*. Bratislava : Stimul, 2018, s. 52, 53.

vilizácie.[5] Podľa maďarských šľachtických vzdelancov znaky historického národa vykazovali v Uhorsku iba Maďari. Paradoxne si túto interpretáciu v podstate osvojila aj časť slovenských autorov, počnúc P. J. Šafárikom.

A do tretice, dejinnosť Maďarov a ich tvorivosť podčiarkovalo maďarské vlastenecké prostredie aj tvrdením, že šľachta v dejinách Uhorska bola okrem nedôležitých výnimiek maďarská. Z tohto pohľadu sa javili Slováci ako plebejské, bezvýznamné etnikum, ktoré si v minulosti nedokázalo vytvoriť vlastný politický život, iba splynulo s politickým životom dominantných Maďarov a podriadilo sa mu. Túto logiku ešte podopieral dlhodobo tradovaný a pestovaný výklad uctievaných uhorských stredovekých kroník, v ktorých dominoval obraz podmanenia si slovanského (slovenského) a rumunského obyvateľstva Maďarmi, čo tých posledných predurčilo panovať v Uhorsku. A naopak, Nemaďari vraj nemajú mať právo na vlastný život, budúcnosť a vlasť ani v súčasnosti, musia sa podriadiť Maďarom. Túto podmaniteľskú teóriu v náčrte obsahovali už stredoveké uhorské kroniky, implicitne pretrvávala v prácach časti uhorských autorov zo 16. – 18. storočia, aby sa od konca 18. storočia začala vyjadrovať a zdôvodňovať aj explicitne a sofistikovane.

Tézy maďarskej historiografie a kultúry, ktoré boli v dobovom uhorskom komunikačnom priestore nielen dominantné, ale postupne nadobúdali aj status oficiality, spoločne s nerozvinutosťou slovenskej kultúry a so slabosťou slovenskej politiky značne limitovali interpretačné postupy a možnosti tvorcov konceptu slovenských dejín. Pritom maďarským autorom stačilo len prefarbiť zaužívaný a príťažlivý, po celé generácie pestovaný uhorský historický koncept na maďarský. Obraz slovenských dejín nemohol byť s ním totožný, pretože, ako som už spomenul, Slovákov vytláčal z podielu na uhorských dejinách, označoval ich za nehistorické etnikum. Jeho prijatie by znamenalo rezignovať na vlastnú identitu a národnú budúcnosť. Preto museli slovenskí autori používať vlastné interpretačné postupy a utvárať historické obrazy, dovtedy zväčša nepestované a majúce len hmlisté obrysy.

Štúrovskej generácii sa v 30. – 50. rokoch 19. storočia darilo ako nikomu predtým zapĺňať hodnotami národa ideový a kultúrny priestor vrátane jeho jednej zložky – dejín. Nízky stupeň ich poznania a časté spochybňovanie národnej emancipácie Slovákov však oslabovalo interpretačnú istotu štúrovcov. Podarilo sa im síce skonkretizovať obraz histórie Slovákov a ich miesta v dejinách Uhorska, ale ich práce sa vyznačovali veľkým názorovým rozptylom až rozkolísanosťou. Pod tento fakt sa podpísalo aj prispôsobovanie sa politicky veľmi slabých slovenských národovcov meniacim sa pomerom a silnejúcim konfliktom v Habsburskej monarchii a zvlášť v Uhorsku. Preto je pre historizmus štúrovských autorov z 30. – 50. rokov 19. storočia, ktorý prezentovali v rôznych žánroch, príznačné široké interpretačné spektrum. To som abstrahovaním rozdelil na päť hlavných východísk a postupov (interpretácií). So všetkými sa možno stretnúť v prácach a korešpondencii jedného autora, napríklad Ľ. Štúra.

Prvá interpretačná línia sa v ponímaní mnohých dodnes mylne považuje za najtypickejšiu pre štúrovcov. Uhorsko od podstaty nielen kritizovala, ale ako vlasť Slovákov ho úplne negovala. Ich dejiny vnímala ako dejiny tisícročného útlaku, obviňovala z toho Uhorsko,

5 Takto bipolárne vymedzil historické a nehistorické národy napríklad aj Michal Miloslav Hodža. Podľa neho prvé sú tie, „*ktoré niečo znamenitého na svete dejali*“, „*majú historiu zaznamenanú*“ a nežili len „*pre sebä, ale pre celó človečenstvo*“, medzi druhé zaradil zasa tie, „*o ktorých historia nič poviedať nevie, bo nič nedejali a čo deli, to bola len taká chatrnosť, že to nezaslúžilo ani do dejopisu zapísať*“. HODŽA, Michal Miloslav. Prvá čítanka pre slovenské evanjelické a. v. školy. B. Bystrica : knihtlačou Filipa Macholda, 1860, s. 260.

ktoré chápala ako nechcený štát, a Maďarov, ktorých vykresľovala ako primitívnych dobyvateľov a ukrutníkov, ako panovačný národ. Podľa nej v Uhorsku ako v cudzom štáte žili Slováci tisíc rokov tak, že nemohli prejaviť svoju vôľu. Nemali vlastnú šľachtu (len skupiny chudobných zemanov a vzdelancov), slovenský národ tvorili iba plebejské vrstvy, ktoré žili uzavreté vo svojich tradíciách, preto sa ich civilizácia mala dotýkať len letmo.

Treba zdôrazniť, že takéto bezútešné obrazy zaznievali u štúrovcov zväčša len v súkromných textoch (predovšetkým v korešpondencii a denníkoch), v romanticky ladených umeleckých prácach, z ktorých väčšina ostala v rukopise, alebo v rukopisných študentských časopisoch. V publikovaných textoch a v politických vyhláseniach sa s týmto radikálnym antiuhorským pohľadom bolo možné stretnúť predovšetkým počas revolúcie v rokoch 1848 –– 1849. Počas nej zdôrazňovanie stáročného neznesiteľného národného útlaku Slovákov plnilo motivačnú rolu v prospech politických a ozbrojených zápasov ich hnutia s uhorskomaďarskou mocou. Slovenská strana a jej priaznivci ho využívali ako nástroj aj v priebehu roka 1850, keď ešte nebolo celkom isté, že cisárska Viedeň úplne eliminuje divergentné nacionálne túžby a prejavy a keď ešte tlela aspoň chabá nádej, že by mohla naplniť hoci len časť slovenského austrofederalistického programu, spájaného s povýšením slovenského etnogeografického územia na politický útvar.

Je priam ironiou, že táto interpretácia, čo sa týka maďarského charakteru Uhorska a ponižujúceho postavenia Slovákov v ňom, sa v podstate stotožňovala s vtedajšou maďarskou nacionálnou interpretáciou, opierajúcou sa o podmaniteľskú teóriu. A práve túto krajnú interpretáciu začala vo vzťahu k Uhorsku hojne využívať aj československá a slovenská propaganda po roku 1918.

Miernejšiu verziu bezdejinnosti a stáročného útlaku predstavovali tie práce, ktoré démonizovali Uhorsko ako nositeľa tohto útlaku a zároveň sa pokúšali načrtnúť bohatstvo slovenských dejín pred jeho existenciou. Vari najvernejšie tomu zodpovedá iba zriedkavo reflektovaná monografia Slavomila Čekanoviča-Intibusa *Stav a děje národův na zemi uherské bydlících*. Autor ju vydal v Prahe krátko po zložení zbraní a ukončení tragických nacionálnych konfliktov v Uhorsku, čiže v čase, keď sa ešte nestihli upokojiť vášne a keď sa za hlavného vinníka tejto tragédie označovali Maďari. Táto okolnosť sa bezpochyby podpísala pod Čekanovičovo príkre konštatovanie, že po zániku Veľkej Moravy Slováci dlhé veky živorili v hrobe nečinnosti pod cudzou uralskou ukrutnosťou.[6] Práve Veľká Morava preňho predstavovala civilizačný vrchol, ako uvádzal, tatranských Slovanov, o to tragickejšie vnímal jej zánik a príchod Maďarov do Karpatskej kotliny ako osudový diskontinuitný medzník. A o to úpornejšie si idealizoval historické obdobia, ktoré predchádzali 10. storočiu. Hoci najviac priestoru venoval Veľkej Morave, pokúsil sa vytvoriť kontinuálny obraz dejín tatranských Slovanov aj v predkresťanských obdobiach. Ich dejiny sledoval od prelomu letopočtov (prirodzene, išlo o autorský konštrukt, ktorý s realitou iba v máločom korešpondoval), načrtol ich organizáciu a mierumilovný spôsob života, náboženský život, a čo bolo vtedy dosť zriedkavé a vzácne, pozornosť upriamil aj na Samovu ríšu.[7]

Druhá interpretačná línia bola úplne opačná, hlásila sa k uhorskému vlastenectvu, pričom možno u nej rozpoznať dve verzie. Podľa prvej Slováci prijali Maďarov mierumilovne, podľa jedného Štúrovho textu až idylicky: *„I osadili sa Maďari za Dunajom a pri Tise a Slováci zostali*

6 ČEKANOVIČ-INTIBUS, Slavomil. *Stav a děje národův na zemi uherské bydlících. Díl I*. Praha 1851.
7 Tamže, s. 79.

vo svojich milých Tatrách, a tí, čo bývali za Dunajom, presťahovali sa do Tatier, aby žili pokojne medzi rodákmi svojimi."[8] Podľa druhej verzie síce Maďari po svojom príchode do Karpatskej kotliny porazili slovenských bojovníkov i veľmožov a zničili mnohé ich sídla, potom však svoje správanie zmenili a zmiernili. Predovšetkým vďaka Slovákom sa akulturovali a oba národy žili vedľa seba priateľsky, spoločne zveľaďovali a bránili svoju vlasť. Slováci zohrávali dôstojnú rolu aj pri zakladaní Uhorska, keď kráľ Štefan svojich pohanských odporcov, ktorí povstali proti nemu, *„přemohl... pomocí věrných křesťanů, a zvláště slovenského lidu z horních krajů, jejichžto vůdcové byli Poznan a Konec"*.[9] Podľa tohto konceptu sa šľachticmi stávali nielen Maďari, ale aj Slováci, *„lebo rovnakými v nej boli nadelení právami a výsadami"*.[10] Teda *„vo vlasti tejto Maďari a Slováci, oddaní verne obaja obci svojej"*[11] mali spoločný osud. Toto harmonické a pokojné spolunažívanie *„vo vlasti jednej uhorskej"* malo síce trvať *„na všetky budúce časy"*, ale vydržalo len do konca 18. storočia.[12]

Zástancovia tejto interpretácie vyvracali podmaniteľskú teóriu a úporne obhajovali pohostinnú (alebo zmluvnú) teóriu, ktorá sa formovala v slovenskej historiografii od 17. storočia. Podľa nej príchod Maďarov do Karpatskej kotliny neviedol k podmaneniu si tamojšieho slovenského (moravského, slovanského) obyvateľstva. Naopak, ono ich prijalo v mieri, dokonca maďarskí a slovenskí vodcovia uzavreli dohodu o budúcom spolužití a založení spoločného štátu (Uhorska). A spoločne sa ako rovný s rovným podieľali na jeho budovaní i obrane. V tomto prístupe vyznievalo Uhorsko ako harmonická vlasť všetkých svojich etník a konflikty či trecie plochy sa v ňom minimalizovali alebo sa vôbec neuvádzali. Prirodzene, s výnimkou dejín prítomnosti, teda 19. storočia.

Tretia interpretačná línia deklarovala bezdejinnosť Slovákov, ale bez ich útlaku. V 19. storočí to znamenalo, že Slováci mali iba minulosť, nie však dejiny, pretože nepreukázali dostatok vôle viesť vlastný politický a občiansky život, žili pasívne, prispôsobovali sa podnetom zvonka, odkiaľ preberali vzory. Vinníkom si teda boli Slováci sami (ich šľachta), sčasti aj uhorský štát. Uhorsko sa neraz metaforicky označovalo za nevďačnú matku či macochu, ale nie za utláčateľa.

Romantickí myslitelia pod dejinnosťou chápali prejavy túžby po zmenách, po vlastnom živote, stelesnenom slobodným konaním, vôľou po samostatnom postavení a presadzovaní ľudskosti. Lapidárne to vyjadril Ľudovít Štúr: tie národy, ktoré boli pasívne a len sa prispôsobovali, *„do histórie nepatria, bo do histórie náležia deje a činy, t. j. plody vlastnej samochtivosti"*.[13] Podľa Štúra, ktorý takisto neprimerane aplikoval vzorec moderného nacionalizmu na predmoderné storočia, teda do histórie *„patria len tie národy, ktoré na poli duchovnom, na poli náboženstva, umenia, náuk, na zdokonaľovaní spoločenského a občianskeho života národov niečo vykonali, ktoré sa v svojich obciach s týmto všetkým zaoberali, alebo inými slovami, ktoré život národov vždy v ľudskejší a ľudskejší pretvárali.*"[14]

8 ŠTÚR, Ľudovít. Starý a nový vek Slovákov. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo v piatich zväzkoch,* zv. II. – Slovania, bratia! Ed. Jozef Ambruš. Bratislava : Slov. vyd. krásnej literatúry, 1956, s. 79, 80.
9 HODŽA, *Prvá čítanka*, ref. 5, s. 268.
10 ŠTÚR, Starý a nový vek Slovákov, ref. 8, s. 82.
11 Tamže.
12 Tamže.
13 ŠTÚR, Ľudovít. Život národov. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo v piatich zväzkoch*, zv. II. – Slovania, bratia!, s. 178, 181.
14 Tamže, s. 182.

V prípade Maďarov a Slovákov tento vzťah Štúr konkretizoval tak, že najskôr sa učili Maďari od Slovákov pokojnému životu, osvojovali si od nich novú kultúru, pričom do šľachtického stavu boli povyšovaní aj Slováci. Tí, predovšetkým ich šľachta, sa však postupne prispôsobili Maďarom, pod vplyvom latinčiny spasívneli, a preto zásadné deje (dejiny) Slovákov a Maďarov sú rovnaké, čiže, ako hovorí Štúr, *„od toho času vlastný dejepis náš nemáme, lebo po páde našom dejiny slovenské vpletené sú v dejinách zničiteľov samostatnosti slovenskej, v dejoch spoločných celej krajine uhorskej... niet nijakého hlavnejšieho deja, na ktorom by Slováci neboli taký podiel mali ako Maďari*".[15] História aj podľa Štúra majú iba tie národy, ktoré si vytvorili svoj štát a tým aj životaschopnú pospolitosť.

Táto koncepcia bezdejinnosti, podobne ako prvý variant, prenášala paradigmy moderného nacionalizmu (národ ako subjekt dejín) na tzv. nenárodné obdobia dejín a aj ona je blízka nielen maďarskému konceptu Uhorska a jeho histórie, ale i Šafárikovmu konceptu stáročného spánku, nie však jeho plebejstvu.

Štvrtá interpretačná línia spájala uhorské vlastenectvo s tými momentmi uhorských dejín, v ktorých sa dali vystopovať prvky slovenskej politickej samostatnosti a vôle po nej ako dôkazy rovnoprávneho postavenia a historicity Slovákov. Išlo o tzv. uhorskú koncepciu slovenských dejín. Popri Veľkej Morave sa vyzdvihovalo predovšetkým obdobie Matúša Čáka a Jána Jiskru, turecké obdobie, keď Uhorsko do istej miery splývalo s územím Slovenska, zatiaľ iba okrajovo aj Samovej ríše či Nitrianskeho kniežatstva z 11. storočia. Tých uzlových bodov však bolo podstatne viac. Štúr v informačne bohatej, interpretačne svojráznej pasáži jedného listu bratom Hroboňovcom načrtol základné obrysy svojej predstavy o slovenských stredovekých dejinách, ktorá nemá nič spoločné ani s tisícročným útlakom Slovákov, ani s ich ahistoricitou: *„Vemte dějiny VMoravy, vemte dějiny Uherska, slyšte pověsti národní, písně* a máte studnici k pověstem nevyčerpanou. *Svatoboj Svatoplukovic na Zoboru co poustevník..., Vojtěch, Radlo a potah knězu slovanských křesťanských ke S.* Štěpánu a Maďarům, *Kuruci [...] Matouš Trenčanský, hrdinský Jiskra na hradě Trenčanském a scena jeho vystoupení na sněmě Prešpurském, kde jej Maďaři proti danému slovu zavražditi chtějí a mladý 18letý Vladyslav, Polák, Slovan jej tělem svým hájí, jeho bitvy s Huňadem, Maťás Korvín, jeho oblíbenost v životě slovenském...*"[16]

Tento prístup naznačuje realistickú ambíciu štúrovcov utvárať svojbytné slovenské dejiny, ktoré majú byť zakotvené v uhorskej histórii, a ich kontinuitu (ucelený národný príbeh, ktorý sa dodnes podarilo kultivovať a príťažlivo naplniť iba čiastočne). Z hľadiska politickej budúcnosti tento koncept argumentoval v prospech svojbytného života a autonómneho postavenie Slovákov v Uhorsku ako vlasti rovnoprávnych národov.

Piata interpretačná línia sa prepájala s predchádzajúcou, ale v nej bol politický rozmer v pozadí a dominovala jej kultúrna rovina. Pri rešpektovaní, ale nezdôrazňovaní vplyvu spomínaného uhorského štátneho priestoru sa usilovala zaplniť slovenské dejiny aj zachytením a pomenovaním prejavov slovenského etnického, resp. národného sebauvedomovania a povedomia a vystopovať prvky vlastných kultúrnych dejín (predovšetkým jazyka a literatúry, menej intenzívne aj vzdelania, nacionálnych sporov, charakteru miest i správania sa

15 ŠTÚR, Ľudovít. Z prednášok o histórii Slovanov. In. ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch,* zv. II. – Slovania, bratia!, s. 44.

16 *Listy Ľudovíta Štúra I.* Zost. Jozef Ambruš. Bratislava : Vyd. Slov. akadémie vied, 1954, s. 268, 269.

vzdelancov a šľachty). Túto stopu jej nositelia vnímali ako logicky sa vyvíjajúci systém od prvých písomných prejavov, teda z obdobia Veľkej Moravy (v staroslovienčine), potom po poltisícročnom prerušení znovu od začiatku 15. storočia až po ich súčasnosť (v češtine a jej slovakizačných variantoch, v latinčine). Ako prvý, nadviažuc na viaceré staršie práce, reprezentoval túto interpretačnú rovinu Bohuslav Tablic už na začiatku 19. storočia. Roku 1806 vydal prácu *Paměti česko-slovenských básnířů*v, *aneb veršovcův, kteří se buďto v Uherské zemi zrodili, aneb aspoň v Uhřích živí byli*. V stručnej podobe v nej predstavil život a tvorbu radu autorov od začiatku 16. storočia po svoju prítomnosť. Inou formou a v širšom slovanskom kontexte ju o dvadsať rokov neskôr rozvinul Pavol Jozef Šafárik vo svojom prvom rozsiahlom diele *Dejiny slovanskej reči a literatúry*. Kontinuálny a štruktúrovaný obraz dejín slovenskej kultúry však vytvoril predovšetkým Jozef Miloslav Hurban v 40. rokoch 19. storočia, najmä v práci *Slovensko a jeho život literárny*.[17]

Ak štvrtý interpretačný prístup spájal dejiny Slovákov s Uhorskom a Maďarmi, v piatom – v dôsledku jazykovej blízkosti, používaniu češtiny v slovenskom prostredí i osobným kontaktom slovenských a českých národovcov – dominovalo vymedzovanie sa voči českým dejinám. V závislosti od politického a kultúrneho kontextu sa názory naň občas až radikálne menili. Vari najvýstižnejšie to možno ilustrovať na textoch J. M. Hurbana, ktoré obsahujú tri odlišné postoje k českým dejinám. Podľa prvého dejiny Slovákov a Čechov predstavujú jeden spoločný celok, Hurban to prezentoval najmä na začiatku svojho verejného pôsobenia pred štúrovskou kodifikáciou spisovnej slovenčiny. V iných textoch, pod vplyvom meniacich sa spoločenských okolností, tvrdil, že Slováci majú svoje dejiny, ale české sú im veľmi blízke a pre nich tiež veľmi dôležité. A konečne v treťom variante zdôrazňoval, že české a slovenské dejiny sú odlišné, každé z nich má svoje vlastné znaky. Podľa Hurbana si Slováci musia svoju postať hľadať na uhorskej, nie na českej pôde: *„Náš slovenský kmeň nevylieval krv za českú, ale za uhorskú korunu, je vpletený do celkom iného pásma ako do českého, preto aj musí hľadať svoju ochranu inde než v obrazotvornej veľkosti česko-slovenského, totiž českého literátstva*".[18] Slováci majú svoju budúcnosť zakladať na verejnej spravodlivosti a historickom základe, teda *„domovom nášho kmeňa a jazyka je uhorská vlasť*". Potrebné je však pretvoriť Uhorsko v duchu spravodlivosti tak, aby rešpektovalo aj práva Slovákov.[19]

Do tejto interpretačnej línie, sledujúcej predovšetkým konkrétne prejavy etnického a národného sebauvedomenia a vklady doň, patria aj úvahy o úlohe písomných a hmotných prameňov pre poznanie dejín a ambície zhromažďovať ich. Tri generácie obrodeneckých národovcov v prvej polovici 19. storočia si uvedomovali, aké sú dejiny dôležitým argumentom, aké rôznorodé národotvorné, ale i národodeštrukčné funkcie môžu v súčasnosti zohrávať. Už od čias Juraja Ribaya na konci 18. storočia možno sledovať nie iba prahnutie po zbieraní a poznávaní starých dokumentov a tzv. starožitností, ale aj úsilie vtlačiť ich zbieraniu i uchovávaniu pravidelnejší a inštitucionálny rozmer. Samotný Ribay vypracoval roku 1793 stanovy veľkoryso koncipovanej učenej spoločnosti, ktorá sa okrem iného mala venovať zbieraniu

17 Podrobnejšie ŠKVARNA, Dušan. Historizmus Jozefa Miloslava Hurbana. In KODAJOVÁ, Daniela – MACHO, Peter a kol. *Jozef Miloslav Hurban. Osobnosť v spoločnosti a reflexii*. Bratislava : Veda, 2017, s. 144-159.

18 HURBAN, Jozef Miloslav. Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. In *Hurban, Jozef Miloslav: Dielo II*. Zost. Viera Bosáková. Bratislava : Tatran, 1983, s. 338.

19 Tamže.

historických prameňov a ich štúdiu.[20]

Hoci Ribayov projekt sa nepodarilo zrealizovať, aj v nasledujúcich desaťročiach možno sledovať podobné a okrem výnimiek rovnako neúspešné iniciatívy. Súbežne s tým sa však v národoveckom prostredí napevno usadilo presvedčenie o dôležitosti historických prameňov, ako aj radosť z ich objavovania a zbierania. Veľké nadšenie a očakávanie sa spájali predovšetkým s nachádzaním prameňov zo stredoveku či z raného novoveku, o to väčšie, ak boli písané v domácom jazyku. Nie div, že sa vtedajší národovci nadchýnali každou listinou, veď ich vedomosti o slovenských historických reáliách a archívnych prameňoch boli veľmi chabé.

V tom období sa ešte len ťažko dalo hovoriť o systematickejšom výskume, istú výnimku predstavovali, pokiaľ ide o písomné pramene, najmä spomínaní J. M. Hurban a S. Čekanovič-Intibus, ktorý ako prvý Slovák študoval v Prahe archeológiu. Šťastná náhoda sa týkala aj archeologických nálezov. Nachádzali ich predovšetkým roľníci spontánne pri orbe alebo vzdelanci povrchnými povrchovými vykopávkami. V zhromažďovaní tohto druhu prameňov vynikali v Gemeri a Malohonte traja Reussovci – otec Samuel a jeho dvaja synovia Gustáv a Ľudovít, ale aj Samuel Tomášik. V regióne Trnavy to bol zase statkár Jozef Hergott, ktorý roku 1863 daroval svoju archeologickú zbierku novozaloženej Matici slovenskej.[21]

Štúrovské chápanie slovenských dejín nebolo ani zďaleka také monolitné a jednoznačne protiuhorsky a ahistoricky vyhranené, ako sa to dodnes neraz traduje. Tvorilo ho viacero poznávacích prístupov, z ktorých sa niektoré dopĺňali a prekrývali, iné sa doslova vylučovali. Z piatich interpretačných pohľadov, ktoré som načrtol, predovšetkým prvý a tretí obsahovali prepiato negatívny, bezdejinný obraz dejín Slovákov i dejín Uhorska. Prvý absolutizoval ich tisícročný útlak a sformuloval predsudky voči Uhorsku a Maďarom ako nositeľom tohto útlaku, tretí zasa obsahoval predpojatosť voči Slovákom a najmä ich domácej šľachte, ktorá počas dejín natoľko zmalátnela, že si nielenže nerozvinula pevnejšiu slovenskú identitu, ale ju aj úplne stratila. Podstatnejšie však je, že vo štvrtom a v piatom prístupe štúrovci ukotvili slovenské dejiny v dejinách Uhorska a v jeho vcelku harmonickom rámci hľadali prvky svojbytných dejín Slovákov. A čo je rovnako dôležité, ba ešte dôležitejšie, zachytili aj líniu málo viditeľného, no trvale prítomného a postupného etnického sebauvedomovania Slovákov. Práve spojenie týchto dvoch rovín (politickej a kultúrnej) vytváralo predpoklady postupného sformulovania takého národného príbehu Slovákov, ktorý by sa zakladal na prirodzenom sebavedomí, bol by realisticky zakotvený v civilizácii, zviazaný so širším dobovým rámcom (predkresťanským, veľkomoravským, uhorským) a vyznieval by optimisticky.

Štúrovci sa ako prvá generácia vzdelancov neuspokojili iba so zachytením niekoľkých izolovaných uzlových bodov (udalostí, osobností) slovenských dejín. Pokúsili sa tieto dejiny konkretizovať a zaplniť v celom ich časovom rozpätí od najstarších čias až po súčasnosť. Navyše ich ako prví začali popularizovať predovšetkým na vyšších evanjelických školách a prostredníctvom tlače, najmä periodickej, už aj v malej časti verejnosti. Ich hendikepom bolo, že s výnimkou Hurbana, Intibusa a sčasti Pravoslava Červenáka nezanechali rozsiah-

20 MAŤOVČÍK, Augustín. Juraj Ribay – zberateľ a organizátor vedeckého života. In *Juraj Ribay – život a dielo*. Zost. Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994. s. 35-38.

21 POLA, Belo. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. B. m. v. : Matica slovenská, 1994, s. 47-62.

lejšie historické (literárnohistorické) dielo.

Ďalším znakom ich historizmu bola značná koncepčná rôznorodosť. Ako som už uviedol, nezriedka sa možno aj u jedného autora stretnúť s protirečiacimi si interpretáciami. Okrem spomínanej nízkej úrovne poznania a z nej vyplývajúcej interpretačnej neistoty, vonkajších vplyvov spojených s momentálnym politickým a nacionálnym kvasom v Uhorsku a v Habsburskej monarchii, meniacimi sa predstavami o obsahu a perspektíve slovenskej emancipácii – mimochodom často spochybňovanej –, túto rôznorodosť ovplyvňovalo aj silné slovanské cítenie. Celkovo však táto názorová pluralita korelovala s vnútornou diferenciáciou slovenského národného hnutia, ktorú zase podmieňovalo jeho lavírovanie v rýchlo sa meniacich pomeroch, podmienkach, náladách a v rámci nich hľadanie optimálnych postojov a riešení z hľadiska slovenskej národnej emancipácie.

Obraz slovenských dejín v podaní štúrovcov navyše vznikal na pozadí romantických poznávacích princípov a romantickej predstavy o pravde. V ich prístupe sa rôznorodo kombinovalo racionálne poznanie, estetický emotivizmus, mytologická obrazotvornosť. Tak sa v ich textoch zložito prekrýval vecný kritický prístup a úcta k faktom, zohľadňujúce dobové poznanie, s romantickým pátosom produkujúcim rôzne mýty a stereotypy, vyznačujúce sa bipolárnou predpojatosťou a predsudkami voči „tým druhým" na jednej a idealizáciou „nás" na strane druhej. O to ľahšie môže v súčasnosti povrchné, selektívne či izolované analyzovanie týchto textov z polovice 19. storočia, ktoré nezohľadňuje vtedajší dobový rámec, vyústiť do jednostranných interpretácií.

V nasledujúcom období, v 60. a 70. rokoch 19. storočia, už mala historiografia vďaka tvorbe štúrovských autorov oveľa pevnejšie východisko ako oni vo svojej mladosti. Päť štúrovských interpretácií, ktoré som v príspevku načrtol, sa s rozličnou intenzitou a v rôzne modifikovaných podobách uplatňovalo aj v nasledujúcich desaťročiach (vlastne sa tak deje až do našej súčasnosti). Záležalo od momentálneho postavenia slovenskej spoločnosti a politických pomerov, ktorá z týchto interpretácií sa bude či ktoré z nich sa budú presadzovať dominantne, a naopak, ktoré sa ocitnú v druhoradej, ba až okrajovej pozícii.

Z hľadiska slovenskej emancipácie v relatívne priaznivých 60., ale aj v 70. rokoch 19. storočia sa prezentovala skupina historikov, ktorú reprezentovali predovšetkým Franko Víťazoslav Sasinek a Jonáš Záborský. Svojimi prácami sa pokúšali poskytnúť historické argumenty slovenskému autonomistickému programu (Hornouhorské slovenské Okolie).[22] Práve v tomto období vyšlo najviac prác o slovenských dejinách počas celého 19. storočia. Títo autori nezávisle od seba rozvíjali koncepciu tzv. slovenského historického práva, ktorá prisudzovala Slovákom vlastné politické dejiny, zreťazené kontinuitou viacerých politických útvarov počnúc Samovou ríšou a končiac Jánom Jiskrom, poprípade až tureckým obdobím. V tomto koncepte, ktorého autori však často nezohľadňovali stav vtedajšieho poznania, predstavovali Slováci historický a prirodzene sa vyvíjajúci národ, majúci vlastnú šľachtu a držiaci krok s civilizačným vývojom.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867 však tento koncept postupne ustupoval do pozadia. V čase cynickej národnostnej politiky v Uhorsku, vyvolávajúcej aj národný útlak Slovákov a v porovnaní so 60. rokmi silný úpadok slovenskej politiky a kultúry, sa stal ne-

22 MACHO, Peter. Od Horného Uhorska k Bielemu Uhorsku. Koncepcia historicko-politickej individuality Slovenska v 60-tych rokoch 19. storočia. In *Obzor Gemera-Malohontu*, 1992, roč. 23, č. 4, s. 162.

aktuálnym a pre mnohých až provokačným. Naopak, silneli interpretácie zvýrazňujúce bezdejinnosť Slovákov, v čom vynikal Svetozár Hurban Vajanský,[23] a pranierujúce Uhorsko a Maďarov ako stáročných utláčateľov Slovákov, v čom boli zasa najaktívnejší autori spomedzi českých slovakofilov a amerických Slovákov. A práve prezentácia tejto predstavy sa po roku 1918 ešte zintenzívnila. V medzivojnovom období predstavovala z viacerých dôvodov, aj kvôli úsiliu posilniť autoritu nového štátu, spoločne so zavádzajúcim zdôrazňovaním česko-slovenskej historickej jednoty jeden zo základných prvkov verejnej komunikácie a propagandy.[24]

Po roku 1948 nadobudol obraz útlaku, bezdejinnosti a plebejstva Slovákov až absurdné rozmery a takisto sa vystupňovala vulgarizácia a karikovanie slovenských dejín. Podľa novej, marxisticko-leninskej ideológie sa za ich najvlastnejší znak dogmaticky považoval triedny boj s dvojitým útlakom – nielen nacionálnym, ale aj sociálnym, ktorého nositeľom bola cudzia šľachta a buržoázia. Slovenské dejiny sa *„tak zlievali do súvislého príbehu spoločenského útlaku"*.[25] Navyše na rozdiel od medzivojnového obdobia sa síce nezdôrazňovala česko-slovenská historická jednota, ale o to nástojčivejšie sa vyžadovalo zohľadňovať česko-slovenskú historickú a kultúrnu blízkosť. V takejto vyprázdnenej a zošklivenej podobe si museli slovenské dejiny osvojovať štyri generácie Slovákov (nehovoriac o ďalších troch, ktoré chodili do škôl počas dualizmu). To sa nemohlo nepodpísať pod ich mentálnu, kultúrnu a morálnu kondíciu. Za to však štúrovci naozaj nemohli. Presne tak ako trebárs Nietzsche za nacizmus.[26]

23 HOLLÝ, Karol. Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus: historická ideológia Svetozára Hurbana Vajanského (1881 – 1897). In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 2, s. 258-261.

24 O koncepte Vajanského, českých slovakofilov, ako aj o podiele obrazu národného útlaku na deformovaní historickej pamäti Slovákov po roku 1918 a 1948 pozri ŠKVARNA, Dušan. Deformované moderné dejiny – deravá pamäť (Uhorsko a slovenská historická kultúra). In IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava 2011, s. 189-198.

25 SEGEŠ, Vladimír. *Vnímanie slovenskej minulosti*, ref. 1, s. 103.

26 Text jazykovo upravila Otília Škvarnová, blízka spolupracovníčka Vladimíra Segeša od čias *Historickej revue*, založenej roku 1990. Jazyková redaktorka si nesmierne váži postoj Vladimíra Segeša k slovenčine, jeho ustavičnú, neutíchajúcu snahu o kultiváciu jazyka, ktorá sa prejavuje aj v ich vzájomných nepretržitých dialógoch, prispievajúcich k obojstrannému zdokonaľovaniu sa.

Bibliografia publikačnej tvorby doc. PhDr. Vladimíra Segeša, PhD.

Litter scripta manat

Knižné publikácie

Dangl, V. – Segeš, V. Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914), III. zv. Bratislava : MO SR, 1996, 241 s. (s. 7-77). ISBN 80-88842-02-6.

Segeš, V. Od rytierstva po žoldnierstvo. Vojenstvo v stredovekom Uhorsku so zreteľom na Slovensko. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2004, 265 s. ISBN 80-88842-73-5.

Segeš, V. Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave. Bratislava : Perfekt, 2005, 218 s. ISBN 80-8046-311-5.

Segeš, V. Remeslá a cechy v starom Prešporku. Bratislava : PT Marenčin, 2010, 304 s. ISBN 978-80-8114-049-5.

Dangl, V. – Segeš, V. Vojvodcovia. 111 osobností vojenských dejín Slovenska. Praha : Ottowo nakladatelství, 2012, 472 s. ISBN 9780-80-7360-986-3.

Mrva, I. – Segeš, V. Dejiny Uhorska a Slováci. Bratislava : Perfekt, 2012, 399 s. (s. 7-139). ISBN 978-80-8046-586-5.

Spoluautorstvo na kolektívnych publikáciách

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava : NLC – Dom slovenskej literatúry, 1998, 525 s. (s. 175, 187-188, 201-247). ISBN 80-88878-43-8.

Segeš, V. – Višváder, F. (eds.). Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska. Bratislava : Kleio, 1998, 300 s. (s. 93-100, 105-106, 109-116, 132-140, 167-188, 243-248). ISBN 80-967862-0-2; 2. dopl. vyd. Bratislava : SPN – Mladé letá, 2003, 299 s. ISBN 80-1000324-7; 3. dopl. vyd. Bratislava : SPN – Mladé letá, 2006, 310 s. ISBN 80-10-01091-X; 4. dopl. vyd. Bratislava : SPN, 2010, 304 s. ISBN 978-80-10-02026-3.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 23, 30-32, 37-39, 43-46, 55, 64-66, 78, 93, 99-103, 163-164, 214-230, 237-272.

Segeš, V. a kol. Slovensko. Vojenská kronika. Bratislava : Perfekt – Vojenský historický ústav, 2007, 200 s. (s. 6-33, 46-69). ISBN 978-80-8046-381-6.

Segeš, V. et al. Slovakia. Military Chronicle. Bratislava : Perfekt, 2009, 203 s. (s. 8-33, 46-69). ISBN 978-80-8046-443-1.

Vojenské dějiny od pravěku do roku 1648. Střední Evropa. Praha : Ottovo nakl., 2013, 472 s. (s. 78-80, 87-88, 144-146, 178-181, 205-208, 224-225, 277-280, 288-305, 313-319, 326-330, 354-365, 408-413, 438-441). ISBN 978-80-7360-911-5.

Vojenské dejiny od praveku do roku 1648. Stredná Európa. Praha : Ottovo nakl., 2013, 472 s. (s. 78-80, 87-88, 144-146, 178-181, 205-208, 224-225, 277-280, 288-305, 313-319, 326-330, 354-365, 408-413,

438-441). ISBN 978-80-7360-912-2.

Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom. Vedúci aut. kol.: Segeš, V. Bratislava : MO SR – VHÚ, 2013, 400 s. (s. 8-83, 112-143). ISBN 978-80-89523-18-4.

Kónya, P. a kol. Dejiny Uhorska. Prešov : Vyd. Prešovskej univerzity, 2013, 787 s. (s. 19-29: Medzi dvoma superveľmocami na úsvite stredoveku. Karpatská kotlina od sťahovania národov do konca 9. storočia; s. 45-181: Prvé poltisícročie v Európe. Stredoveké Uhorsko 1000 – 1526). ISBN 978-80-555-0921-1.

Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov. Vedúci aut. kol.: Segeš, V. Praha : Ottovo nakl., 2015, 592 s. (s. 6-117, 140-179). ISBN 978-80-7451-469-2.

Habaj, Michal – Lukačka, Ján – Segeš, Vladimír – Mrva, Ivan – Petranský, Ivan A. – Hrnko, Anton. Slovenské dejiny od úsvitu po súčasnosť. Bratislava : Perfekt, 2015, 551 s. (s. 95-136: Slovensko v neskorom stredoveku (1386 – 1526). ISBN 978-80-8046-730-2.

Kapitoly v domácich a zahraničných monografiách

Justícia v stredovekom Prešporku. In: Kapitoly z dejín Bratislavy. Bratislava : Kaligram, 2006, s. 100-125. ISBN 80-7149-8033.

Ozbrojené konflikty. Vojenské ťaženia a bitky. Zbrane a zbroj. In: Slovensko. Ottova obrazová encyklopédia. Praha : Ottovo nakl., 2006, s. 38-49. ISBN 80-7360-531-7.

Political and Social Developments in Historic Hungary between the Years 1301 and 1526 with Regard to the Teritory of Slovakia. In: Key Issues of Slovak and Hungarian History (E View of Slovak Historians). Prešov : Universum, 2011, s. 45-58. ISBN 978-80-89046-66-9.

Medieval towns. In: Teich, Mikuláš – Kováč, Dušan – Brown, Martin (eds.). Slovakia in History. Cambridge : Cambridge University Press, 2011, s. 38-53. ISBN 978-80-511780141.

Sexuálne trestné činy a ich postih v stredovekej Bratislave v kontexte uhorského práva. In: Schelle, Karel – Tauchen, Jaromír a kol. Sexuální trestní činy včera a dnes. Ostrava : The European Society for History of Law – KEY Publishing, 2014, s. 108-122. ISBN 978-80-87475-42-3; 978-80-7418-213-6.

Postih trestných činov proti životu a zdraviu v stredovekej Bratislave. In: Tauchen, Jaromír – Schelle, Karel a kol. Trestné činy proti životu a zdraví včera a dnes. Ostrava : The European Society for History of Law – KEY Publishing, 2015, s. 72-84. ISBN 978-80-7418-248-8; ISBN 978-80-87475-48-5.

Segeš, V. – Dangl, V. Fenomén slovenského dobrovoľníckeho vojska meruôsmeho roku. In: Juráš, Ján – Kodajová, Daniela a kol.: Sláva šľachetným IV : Osudy kapitánov slovenských dobrovoľníkov 1848/49 a vojenských duchovných. Liptovský Mikuláš : Spolok Martina Rázusa v spolupr. s Tranoscius, 2016, s. 13-27. ISBN 978-80-972016-2-3.

Habsburská armáda za Márie Terézie. In: Dudeková, Gabriela – Mannová, Elena a kol.: Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi : Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie : Pocta Vojtechovi Danglovi. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, s. 17-34. ISBN 978-80-89910-01-4.

Svet podľa Hartmana Schedela : Výnimočná stredoveká kronika. In: Diana Duchoňová, Lengyelová Tünde a kol. Historik na cestách : Jubileum Viliama Čičaja. Bratislava : Historický ústav SAV – Veda, 2018, s. 165-178. ISBN 978-80-224-1708-2.

Je to dobrý chlap... Stano Sikora sedemdesiatročný. In: Michálek, Slavomír a kol. Obraz a odraz osobnosti modernej doby : K „70" historikov Jana Peška a Stanislava Sikoru Bratislava : Historický ústav SAV – Veda, 2019, s. 19-23. ISBN 978-80-224-1733-4.

Štúdie a state v domácich a zahraničných periodikách

Hlavné črty zástoja miest na Slovensku v uhorskom stredovekom vojenstve. In: Vojenská história, roč. 2, 1998, č. 1, s. 3-20. ISSN 1335-3314.

Poštovníctvo v stredoveku. Poslovia, kuriéri, povozníci. In: Pamiatky a múzeá, roč. 46, 1998, č. 4, s. 6-9. ISSN 1335-4353.

Legislatívno-právny rámec uhorského vojenstva do sklonku 14. storočia. In: Vojenská história, roč. 3, 1999, č. 1, s. 3-19. ISSN 1335-3314.

Reflexia vojenstva v Dekádach uhorských dejín Antonia Bonfiniho. In: Vojenská história, roč. 4, 2000, č. 2, s. 76-88. ISSN 1335-3314.

Legislatívno-právny rámec uhorského vojenstva za kráľa Mateja Korvína In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 2, s. 3-19. ISSN 1335-3314.

SEGEŠ, V.: Stredoveký disciplinárny a proviantný predpis z Bardejova. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 3-4, s. 136-140. ISSN 1335-3314.

Čas, priestor a mobilita v stredoveku. In: Historický časopis, roč. 51, 2003, č. 4, s. 695-706. ISSN 0018-2575.

Fenomén vojny a mieru v stredoveku. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 3, s. 3-11. ISSN 1335-3314.

Kurucká prísaha v slovenčine z roku 1705. In: Vojenská história, roč. 8, 2004, č. 4, s. 85-87. ISSN 1335-3314.

Viedenské dvorské karty. Gotické čertove obrázky. In: Pamiatky a múzeá, roč. 52, 2004, č. 1, s. 54-58. ISSN 1335-4353.

Ad: K niektorým problémom slovenskej historiografie. In: Historický časopis, roč. 53, 4, 2005, s. 719-723. ISSN 0018-2575.

Trestné exekúcie v stredovekej Bratislave. In: Pamiatky a múzeá, roč. 54, 2006, č. 2, s. 21-25. ISSN 1335-4353.

Ex factis nosce rem. In: Historický časopis, roč. 54, 2006, č. 1, s. 123-124. ISSN 0018-2575.

Organizácia, výzbroj a taktika vojska kráľa Mateja Korvína. In: Vojenská história, roč. 11, 2007, č. 3, s. 55-69. ISSN 1335-3314.

Vývoj a hlavné zásady trestného práva v stredovekom Uhorsku. In: Štát a právo, roč. 4, 2017, č. 4, s. 481-497. ISSN 1339-7753.

Štúdie a state v domácich a zahraničných zborníkoch

Epigrafika. In: Pomocné vedy historické – súčasný stav a perspektívy. Dolný Kubín 1986, s. 58-61.

Die Städte in der Slowakei und das Militärwesen an der Wende des Mittelalters. In: XXII. Kongress der internationalen Kommission für Militärgeschichte. Von Crécy bis Mohács – Kriegswesen im späten

Mittelalter (1346 – 1526). Acta 22. Wien 1997, s. 238-247.

Situatia si perspectivele istoriei militare in Slovacia. In: Interferente geopolitica-istorie. Historia, quo vadis? Bucuresti : Editura Militara, 1999, s. 57-67.

Bürgermiliz und Insurrektionstruppen im Königreich Ungarn während der napoleonischen Kriege. Rolle und Effektivität der nichtprofessionellen Streitkräfte. In: La Guerre Totale. La Défense Totale, 1789 – 2000. XXVIéme Congrés International d´Histoire Militaire. Actes Commission Suédoise d´Histoire Militaire. Stockholm 2001, s. 207-212.

Mestá v uhorskom vojenstve na konci stredoveku. In: Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól, 1918-ig. Eds. Vojtech Dangl – Varga, János J. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 17-30.

Trojnásobná poprava v Bratislave 2. júna 1518. In: Historica 45. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava 2002, s. 149-153.

Stredoveké mestá na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca 31. Bratislava 2002, s. 342-355.

Segeš, V. – Segeš, D.: Slowakischer Sonderweg – eine Nation an der Peripherie der Kreuzung Europas. In: Mitteleuropa. Politische Kultur und europäische Einigung. Hrsg. G. Erdödy. Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bd. 54. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2003, s. 83-110.

Archívy. In: Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky. Správa skupiny európskych expertov. Bratislava : MK SR, 2003, s. 303-308.

Idö, tér és mobilitás a középkor végi háborúkban. In: Közép-Európa harca a Török ellen a 16. század elsö felében. Szerk. Zambori, I. Budapest : Metem, 2004, s. 103-115.

Time, Space and Mobility in the Wars of the Late Middle Ages. In: Fight against the Turk in Central-Europe in the first half of the 16th century. Ed. Zombori, I. Budapest : Metem, 2004, s. 103-114.

Žena ako subjekt a objekt kriminality v stredovekej Bratislave. In: Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Ed. T. Lengyelová. Bratislava 2004, s. 57-65.

Hlavné črty vojenstva v stredovekej Európe. In: Husiti na Slovensku. Zborník Novohradského múzea z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec [2004], s. 28-42.

A zsoldosok fegyelmezése és élelmezése a középkorban. Hadi szabályzat Bártfáról és Znaimból. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13.-17- században. Szerk. Csukovits, E. – Lengyel, T. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 2005, s. 245-252.

Regulácia disciplíny a zásobovania mestských žoldnierov v stredoveku. In: Z Bardejova po Prešporok. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí. Ed. Csukovits, E. – Lengyelová, T. Prešov – Bratislava 2005, s. 168-175.

Uhorské stredoveké právo a legislatívny rámec vojenstva za vlády Arpádovcov. In: Od federácie k samostatnej Slovenskej republike a jej rozvoj. Pocta profesorovi Jaroslavovi Chovancovi. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou k 70. narodeninám prof. JUDr. Jaroslava Chovanca, CSc. v dňoch 28. – 29. apríla 2005 v Topoľčiankach. Ed. Palúš, Igor. Bratislava : Procom – Právnická fakulta UMB, 2005, s. 396-411.

Stredoveké komorné knihy mesta Bratislavy ako prameň dejín každodennosti. In: Diplomatická produkcia v stredovekom meste. Bratislava 2005, s. 130-136.

Bratislava / Preßburg – Rückseitiger Pol von Trafalgar. Marginaler Krieg-Grosszügiger Frieden: In:

ACTAS XXXI CIHM. Poder terreste y poder naval en la época de la batalla de Trafalgar. Madrid : Imprenta Ministerio de Defensa, 2006, s. 47-69.

Uhorské branné sily v kontexte koaličných napoleonských vojen. In: Evropa 1805. Sborník prací V. mezinárodního napoleonského kongresu konaného v budově veřejného ochrance práv, Brno 26. – 28. září 2005. Připr.: Kotulán, Jaroslav; Uhlíř, Dušan. Brno : Československá napoleonská společnost, 2006, s. 649-660.

Zločin a trest v uhorskom feudálnom trestnom práve. In: Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku. Zborník z rovnomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. októbra 2003 v Lučenci. Zost.: Sokolovský, Leon. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 23-35.

Husitské výpravy na Slovensku. In: Husitský tábor. Supplementum 3. Sborník. Husitského muzea. Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v europských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium Tábor 12. – 14. října 2004. Tábor : Husitské muzeum, 2007, s. 161-168.

Die Rolle der Minderheiten im Militär der Habsburger Vielvölker-Monarchie. In: Nationalstaat, Nationalismus und Militär. Nation State, Nationalism and the Military. État-nation, Nationalisme et Armée. XXXII. CIHM Kongress 20. – 25. 8. 2006 Potsdam. Potsdam : Militärgeschichtliches Forschungsamt, 2007, s. 51-60.

Vojsko kráľa Mateja Korvína. In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 7. Sborník k 70. narozeninám prof. PhDr. Dušana Uhlíře, CSc. - Opava : Slezská univerzita; Filozoficko-přírodovědná fakulta; Ústav historie a muzeologie, 2007, s. 67-76.

Význam etnicity v mnohonárodnostnej habsburskej armáde. In: Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. - 20. storočia. Regionális és nemzeti identitásformák a 18 – 20. századi magyar és a szlovák történelemben. Prešov : Universum, 2007, s. 81-90.

Bojové zápolenia a rytierske hry zvané turnaje. In: Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Eds. Segeš, V. – Šeďová, B. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 53-62.

Genéza miest na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca 36. Prednášky XLIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava : Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2007, s. 409-427.

Vojenstvo v storočí ťaživého nepokoja: In: Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej. Eds. Segeš, V. – Šeďová, B. Trenčianska Turná – Bratislava : Obec Trenč. Turná – Vojenský historický ústav, 2008, s. 11-29.

Medzi pólmi hrdinu a antihrdinu – nevšedný príbeh Ladislava Berčéniho. In: Memorialis – historický spis slovenských stolíc. Ed. Kovačka, M. – Augustínová, E. Martin : Slovenská národná knižnica, 2008, s. 93-97.

Hlavné črty vojenstva v období protihabsburských povstaní. In: Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí : Habsburg-ellenes rendi felkelések és ezek hatása Szlovákia és Magyarország határmenti térségének fejlődésére a 17. században. Prešov : Universum, 2008, s. 95-107.

Vojensko-reformné úsilie Žigmunda Luxemburského. In: Verbum historiae. Eds. Letz, R. – Kačírek, L. Bratislava 2008, s. 44-50.

Matthias Corvinus: Feldherr und militärischer Gesetzgeber. In: Matthias Corvinus and his Time (Abstract). Cluj-Napoca / Kolozsvár / Klausenburg, 23rd – 26th of October 2008. Cluj-Napoca 2008, s. 185-187.

Slováci v habsburskej armáde – aspekt etnicity a identity. In: Studia Academica Slovaca 39, Univerzita Komenského Bratislava 2010, s. 215-226.

Militärische Aufstände der Slowaken. Ziele und Möglichkeiten einer kleinen Nation... In: Insurgency and Counterinsurgency: Irregular Warfare from 1800 to the Present. XXXVI. CIHM Congress 29 August – 3 September 2010 Amsterdam. Hague : Netherlands Institute of Military History, 2011, s. 323-332.

Maršal Andrej Hadik (1711 – 1790) – vojvodca a prezident Dvorskej vojnovej rady. In: Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13. – 14. septembra 2011 v Martine. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 250-258. ISBN 978-80-89301-93-5.

Stredoveké viedenské karty a ich komunikačné posolstvo. In: Historica. Zborník Filozofickej fakulty UK 48. Bratislava : FiF UK, 2014, s. 166-173.

„Jánošík war der erste Sozialist." Die slowakische Gesellschaft im Banne von Stereotypen. In: „Jánošík & Co". Die Slowakei in Selbst- und Fremdwahrnehmung. Schriftenreihe des Instituts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa. Münster : Waxmann, 2015, s. 15-28. ISSN 2198-0659, ISBN 978-3-8309-3273-4.

Najstaršie zobrazenia Bratislavy. In: Historické mapy, plány a veduty z Podunajska a Považia. Zborník príspevkov z rovnomenného sympózia 25. september 2014, Komárno. Zost.: Paluga, Lukáš. Bratislava – Komárno : MS SR – Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno, 2015, s. 29-48. ISBN 978-80-971528-2-6.

Armáda – pilier moci Márie Terézie. In: Varia Theresiana. Aspekty tereziánskeho obdobia v Uhorskom kráľovstve. Bratislava – Komárno : MV SR, 2016, s. 20-44.

Hlavné črty stredovekého vojenstva so zreteľom na husitov a bratríkov. In: Husiti a bratríci na Slovensku. Červený Kláštor – Kežmarok – Stará Ľubovňa, 2016, s. 9-31.

Bratislava – korunovačné mesto uhorských kráľov a kráľovien na súvekých vedutách. In: Bratysława – miasto na skrzyżowaniu kultur : Bratislava - mesto na križovatke kultúr. Warszawa : Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytet Warszawski, 2016, s. 43-68.

Remeselníci a cechy v stredovekej Bratislave. In: Remeslá a živnosti v dejinách miest. Zborník príspevkov z rovnomenného sympózia 28. a 29. september, Komárno : Mesterségek és kisipar városaink történelmében. Zost.: Paluga, Lukáš – Répásová, Katarína. Bratislava – Komárno : MV SR – Štátny archív v Nitre, Pracovisko Archív Komárno, 2017, s. 35-56 : fotogr. ISBN 978-80-971528-5-7.

Huszíták és bratrikok a közepkori Magyarországon. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Budapest : HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018, s. 458-469. ISBN 978-963-7097-87-4.

Vnímanie slovenskej minulosti – problém legiend, mýtov a stereotypov. In: Studia Academica Slovaca 48. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 95-109.

Vojaci na Dunaji. In: Voda v dejinných súvislostiach. Zborník príspevkov z rovnomenného sympózia, 26. a 27. september, Komárno : Víz szerepe a történelemben. Tanulmánykötet egy azonos nevű szakmai szimpóziumon elhangzott előadásokból 2018. szeptember 26-án és 27-én, Komárom. Bratislava – Komárno : MS SR – Štátny archív v Nitre, pracovisko Komárno, 2019, s. 37-54. ISBN 978-80-973527-0-7.

Hlavné črty hnutia uhorských jakobínov. In: Hochel, Marian (ed.). Moderní Evropan první poloviny

19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře. Opava – Praha : Slezská univerzita v Opavě, s. 95-105. ISBN 978-80-7476-168-3.

Spoluautorstvo na kronikách, encyklopédiách a slovníkoch

Škvarna, D. a kol. Lexikón slovenských dejín. Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 1997 (1. vyd.), 1999 (2. vyd.), 2006 (3. vyd.), 381 s. (s. 54-69, heslár, 55 hesiel). ISBN 80-10-00872-9.

Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia. Zost.: Kováč, D. Bratislava : Fortuna, 1998, 616 s. (s. 123, 127, 146, 149, 151, 159, 166, 167, 170, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 212, 213, 218, 219, 244, 271, 273, 290, 320, 332, 603). ISBN 80-7153-174-X.

Encyclopaedia Beliana 1. – 6. Bratislava 1999 – 2010 (30 hesiel). ISBN 80-224-0554, 80-224-06716, 80-224-07615, 80-224-08476, 978-80-224-0982-7, 978-80-970350-0-6.

Lexikon der slowakischen Geschichte. Bratislava, SPN 2002, 390 s. (chronolg. časť 1458 – 1614, heslár, 55 hesiel). ISBN 80-08-02035-0.

Slovak History. Cronology and Lexikon. Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 2002, 384 s. ISBN 80-08-00400-2.

Szlovák történelem lexikona. Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 2004, 429 s. ISBN 80-10-00023-X.

Ottova encyklopédia Slovensko A – Ž. Praha – Bratislava : Ottovo nakl. – Ottovo nakl., 2006, 1053 s. (40 hesiel). ISBN 80-7360-578-3.

Ottova praktická encyklopédia Slovensko. Praha – Bratislava : Ottovo nakl. – Ottovo nakl., 2008, 672 s. (31 hesiel). ISBN 978-80-7360-668-8.

Edičná a zostavovateľská činnosť

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, 296 s., ISBN 978-80-969375-3-0.

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej. Trenčianska Turná – Bratislava : Obec Trenč. Turná – Vojenský historický ústav, 2008, 254 s. 978-80-969375-4-7.

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1. Od najstarších čias do konca 10. storočia. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, 308 s. ISBN 978-80-970434-8-3.

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2. 1000 – 1387. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, 288 s. ISBN 978-80-89523-13-9.

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3. 1387 – 1526. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, 352 s. ISBN 978-80-89523-25-2.

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/1. 1526 – 1648. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2015, 231 s. ISBN 978-80-89523-37-5.

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/2. 1649 – 1711. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2017, 255 s. ISBN 978-80-89523-45-0.

Segeš, V. – Šeďová, B. (eds.). Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1. 1711 – 1792. Bratislava :

Vojenský historický ústav, 2019, 244 s. ISBN 978-80-89523-56-6.

Odborné a populárnovedné články

Súpis majetkov a príjmov z čias kráľa Bela III. In: Historická revue, roč. 5, 1994, č. 5, s. 35. ISSN 0231-6277.

Zločiny podľa Tripartita. In: Historická revue, roč. 5, 1994, č. 8, s. 30. ISSN 0231-6277.

Milióny Mateja Korvína. In: Historická revue, roč. 6, 1995, č. 1, s. 8-9. ISSN 0231-6277.

Šľachtické výsady. In: Historická revue, roč. 6, 1995, č. 9, s. 36. ISSN 0231-6277.

Žoldnieri kráľa Mateja. In: Historická revue, roč. 6, 1995, č. 10, s. 33. ISSN 0231-6277.

Vojenstvo v dobe Matúša Čáka Trenčianskeho. In: Apológia – Časopis Armády SR, 1996, č. 4, s. 27-30.

Zápas o konsolidáciu Uhorska a bitka pri Rozhanovciach. In: SAmO – Spoločnosť, armáda, osobnosť, roč. 4, 1997, č. 1, s. 22-26.

Bitka pri Rozhanovciach. Zápas o konsolidáciu Uhorska v 14. storočí vyústil do krvavého boja. – In: Slovenská republika – víkend, roč. 4, 1997, č. 45/265, s. 3.

Husiti a Jiskrovo panstvo na Slovensku a bitka pri Lučenci. In: SAmO – Spoločnosť, armáda, osobnosť, roč. 4, 1997, č. 1, s. 26-30.

Jubilujúci Vojtech Dangl. In: Vojenská história, roč. 1, 1997, č. 1, s. 132-133. ISSN 1335-3314.

Pokorenie Omodejovcov. In: Historická revue, roč. 8, 1997, č. 10, s. 6-7. ISSN 0231-6277.

Nevšedný kráľovský deň. Svadba Mateja Korvína a Beatrice Aragónskej. In: Historická revue, roč. 11, 2000, č. 1, s. 6 – 7. ISSN 0231-6277.

Kráľovské korunovácie v Prešporku. Po stopách veľkých chvíľ. In: Historická revue, roč. 11, 2000, č. 5, s. 6-7. ISSN 0231-6277.

Nevšedný deň stredovekej hrdelnej justície. Kati na prešporskom popravisku. In: Historická revue, roč. 11, 2000, č. 6, s. 15-17. ISSN 0231-6277.

Storočie ťaživého nepokoja. 17. storočie. In: Historická revue, roč. 11, 2000, č. 7, s. 12-14. ISSN 0231-6277.

Vojenská disciplína a názornosť z čias Márie Terézie. In: Obrana, roč. 8, 2000, č. 11 s. 17. ISSN 1336-1910.

Najstarší disciplinárny a proviantný vojenský poriadok pre bardejovských žoldnierov. In: Obrana, roč. 8, 2000, č. 12 s. 17. ISSN 1336-1910.

Vojenský život v začiatkoch pravidelných armád na dobových zobrazeniach. In: Obrana, roč. 8, 2000, č. 13 s. 17. ISSN 1336-1910.

Odhalenie husitského sprisahania v stredovekej Bratislave. In: Obrana, roč. 8, 2000, č. 15 s. 17. ISSN 1336-1910.

Obrázky zo života v stredoveku alebo nerytiersky rytier Viliam. In: Obrana, roč. 8, 2000, č. 28 s. 28. ISSN 1336-1910.

Kráľovské korunovácie v Bratislave. In: Večerník – najčítanejšie bratislavské noviny, 6. 4. 2000, s. 3.

ISSN 1335-163X.

Uhorská kráľovská koruna v Bratislave. In: Večerník – najčítanejšie bratislavské noviny, 14. 4. 2000, s. 13. ISSN 1335-163X.

Nevydarené husitské sprisahanie. In: História. Nová revue o dejinách spoločnosti, roč. 1, 2001, č. 1 (január/február), s. 29. ISSN 1335-831.

Ako sa žilo vojakom za Márie Terézie. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 7, s. 14. ISSN 1336-1910.

Vojvodca a zároveň prvý kráľ na našom území. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 10, s. 15. ISSN 1336-1910.

Vojvodca a filozof na cisárskom tróne. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 11, s. 15. ISSN 1336-1910.

Strastiplný osud kniežaťa Pribinu. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 13, s. 15. ISSN 1336-1910.

Stredoveké mestá na Slovensku. In: História. Nová revue o dejinách spoločnosti, roč. 1, 2001, č. 3 (máj/jún), s. 6-9. ISSN 1335-831.

Nespratný trnavský kapitán. In: História. Nová revue o dejinách spoločnosti, roč. 1, 2001, č. 4 (júl/august), s. 36-37. ISSN 1335-831.

Zločin a trest kedysi a dnes. In: História. Nová revue o dejinách spoločnosti, roč. 1, 2001, č. 5 (september/október), s. 35. ISSN 1335-831.

Koruna a meč svätého Štefana. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 16, s. 15. ISSN 1336-1910.

Nepravý Arpádovec Samuel Aba. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 18, s. 17. ISSN 1336-1910.

Víťazný exulant Ondrej I. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 19, s. 15. ISSN 1336-1910.

S gloriolou svätca i rytiera. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 20, s. 15. ISSN 1336-1910.

Čudný križiak Ondrej II. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 21, s. 15. ISSN 1336-1910.

Belo, toho mena štvrtý. In: Obrana, roč. 9, 2001, č. 24, s. 17. ISSN 1336-1910.

Zlatá bula kráľa bez lesku. Uhorsko za Ondreja II. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 2, 2002, č. 1, (január/február), s. 4-6. ISSN 1335-831.

Všemocný trenčiansky oligarcha. In: Obrana, roč. 10, 2002, č. 1, s. 17. ISSN 1336-1910.

Obratný stratég z Neapolska. In: Obrana, roč. 10, 2002, č. 2, s. 17. ISSN 1336-1910.

Veľký kráľ a bojovník. In: Obrana, roč. 10, 2002, č. 3, s. 17. ISSN 1336-1910.

Hrdina z Huňadu. In: Obrana, roč. 10, 2002, č. 7, s. 17. ISSN 1336-1910.

Legendárny kráľ Matej. In: Obrana, roč. 10, 2002, č. 8, s. 17. ISSN 1336-1910.

Udatný Košičan Blažej. In: Obrana, roč. 10, 2002, č. 10, s. 17. ISSN 1336-1910.

Vojna a mier v stredoveku. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 2, 2002, č. 4 (júl/august), s. 23-25. ISSN 1335-831.

Z mlyna na piedestál slávy. In: Obrana, roč. 11, 2002, č. 18, s. 17. ISSN 1336-1910.

Kráľ s biľagom zradcu. In: Obrana, roč. 10, 2002, č. 18, s. 17. ISSN 1336-1910.

Etnický obraz Slovenska. Od praveku po novodobé národy. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 2, 2002, č. 6 (november/december), s. 2-4. ISSN 1335-831.

Židovská prísaha. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 2, 2002, č. 6 (november/december), s. 28. ISSN 1335-831.

Najstarší prešporský tlačiar. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 3, 2003, č. 2 (marec/apríl), s. 39. ISSN 1335-831.

Spišské kázňové modlitby a tzv. zbojnícky výhražný list Bardejovčanom. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 3, 2003, č. 3 (máj / jún), s. 38-39. ISSN 1335-831.

Matej Bel o Slovákoch. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 3, 2003, č. 4 (júl / august), s. 40-41. ISSN 1335-831.

Svet zločinu. Falošný hráč Janko. In: In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 3, 2003, č. 6 (november – december), s. 45. ISSN 1335-831.

Obrnení bojovníci. In: Quark – Magazín o vede a technike, 9, 11. november 2003, s. 36-37. ISSN 1337-8422.

Rytierske turnaje a hry. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 4, 2004, č. 1 (január-február), s. 4-5. ISSN 1335-831.

Náš jediný francúzsky maršal. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 2, s. 21. ISSN 1336-1910.

Generál cára Petra Veľkého. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 3, s. 21. ISSN 1336-1910.

Francúzsky brigadier zo Šariša. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 4, s. 21. ISSN 1336-1910.

Z cisárskeho korneta francúzsky plukovník. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 5, s. 21. ISSN 1336-1910.

Z kuruckého kapitána maršal Francúzska. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 4, 2004, č. 5-6 (máj-jún), s. 30-31. ISSN 1335-831.

Smutný osud kuruckého maršala. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 7, s. 21. ISSN 1336-1910.

Brigadier Esterházi. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 8, s. 21. ISSN 1336-1910.

Najmladší kuruc. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 9, s. 21. ISSN 1336-1910.

Kurucký major Matej Polerecký. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 10, s. 21. ISSN 1336-1910.

Najstaršia vojenská prísaha v slovenčine. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 11, s. 21. ISSN 1336-1910.

Prvý muž v Uhorsku. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 12, s. 21. ISSN 1336-1910.

Palebná sila stredovekej Bratislavy. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 13, s. 21. ISSN 1336-1910.

Osobný tajomník ministra vojny. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 14, s. 21. ISSN 1336-1910.

Francúzsky plukovník Matej Polerecký. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 15, s. 21. ISSN 1336-1910.

Zdatný husársky generál. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 16, s. 21. ISSN 1336-1910.

Maršal Hadik a jeho odkaz. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 17, s. 21. ISSN 1336-1910.

Maršal František Nádašdy. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 18, s. 21. ISSN 1336-1910.

Všestranný špecialista Mikovíni. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 19, s. 21. ISSN 1336-1910.

Zo Sobotišťa k Gibraltáru. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 20, s. 21. ISSN 1336-1910.

Legendárny dobrodruh. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 21, s. 21. ISSN 1336-1910.

Francúzsky generál František Polerecký. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 22, s. 21. ISSN 1336-1910.

Bojovník za americkú slobodu. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 23, s. 21. ISSN 1336-1910.

Podpaľač Andrej z Pukanca. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 4, 2004, č. 11-12, s. 54-55. ISSN 1335-831.

Sprosteho wojaka powinost. In: Obrana, roč. 12, 2004, č. 26, s. 21. ISSN 1336-1910.

Marshal Hadik and his Legacy. In: Slovakia in NATO, 2004, č. 2, s. 27. ISSN 1336-1910.

Najstarší vojak na svete. In: Obrana, roč. 13, 2005, č. 2, s. 17. ISSN 1336-1910.

Nevítaný hosť Peter z Grazu. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 5, 2005, č. 2, s. 35. ISSN 1335-831.

Tiene stredovekého mesta. Kriminálne prostredie dávneho Prešporka. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 5, 2005, č. 3, s. 5-7. ISSN 1335-831.

Čierna ovca klobučníckeho remesla. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 5, 2005, č. 4, s. 47. ISSN 1335-831.

Tragédia bezmennej panny. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 5, 2005, č. 6, s. 31. ISSN 1335-831.

Nepolepšiteľný falošný hráč. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 6, 2006, č. 1, s. 43. ISSN 1335-831.

Hanba klobučníckeho remesla. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 6, 2006, č. 4, s. 42. ISSN 1335-831.

Zločin a trest v stredoveku a dnes. In: Domino fórum, roč. 15, 2006, č. 9, s. 17. ISSN 1335-4426.

Dva nepodarky z opisovačskej dielne majstra fušera. In: Knihy a spoločnosť, roč. 3, 2006, č. 12, s. 7.

Správa o činnosti Sekcie pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV po XII. zjazde SHS. In: Historický časopis, roč. 55, 2007, č. 1, s. 193-195. ISSN 0018-2575.

Ilustrovaná vojenská príručka z roku 1700. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre, roč. 5, 2008, č. 2, s. 79-95. ISBN 978-80-969458-8-7.

Vojny a vojenstvo v období starých Slovanov, Veľkej Moravy a v Uhorskom kráľovstve. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre, roč. 6, 2009, č. 1, s. 2-18. ISBN 978-80-969458-9-4.

Segeš, V. – Dangl, V. Protiosmanské vojny a vojenstvo v období dynastických vojen. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre, roč. 6, 2009, č. 1, s. 19-32. ISBN 978-80-969458-9-4.

Slováci a Slovensko v stredovekom Uhorsku. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 9, 2009, č. 1-2, s. 11-18. ISSN 1335-831.

Piliere rytierstva. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 9, 2009 [vyšlo 2010], č. 3-4, s. 1, 11-16. ISSN 1335-831.

Ján Andrej Beňovský. In: Obrana, roč. 18, 2010, č. 2, s. 29. ISSN 1336-1910.

Kráľovský kapitán Blažej Maďar. In: Obrana, roč. 18, 2010, č. 5, s. 27. ISSN 1336-1910.

Poľný maršal Andrej Hadik. In: Obrana, roč. 18, 2010, č. 9, s. 27. ISSN 1336-1910.

Husársky podmaršal Michal Fábry. In: Obrana, roč. 18, 2010, č. 11, s. 27. ISSN 1336-1910.

Majster humanistického dejepisectva. Antonio Bonfini a jeho dielo. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 10, 2010, č. 1-2, s. 59-63. ISSN 1335-831.

Zápas dvoch veľmožov vyvrcholil pri Lučenci. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 10, 2010 [vyšlo 2011], č. 5-6, s. 8-13. ISSN 1335-831.

Pešporský pitaval. Bratislavský kuriér. Noviny pre Bratislavčanov a návštevníkov hlavného mesta, roč. 4, 2010, č. 1 – 22, s. 10.

Karol Sentiváni : Udatný plukovník z Liptova. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 19, 2011, č. 2, 2011, s. 27. ISSN 1336-1910.

Zástavník Ladislav Škultéty-Gabriš. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 19, 2011, č. 10, 2011, s. 27.

Podmaršal Karol Hadik. In: Obrana, roč. 19, 2011, č. 9, s. 27.

Podmaršal z rodu Beňovských. In: In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 11, 2011, č. 1-2, s. 59-61. ISSN 1335-831.

Veliteľ najkrajšieho husárskeho pluku. Podmaršal Michal Fabry. In: In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 11, 2011, č. 3-4, s. 60-62. ISSN 1335-831.

Koaličné a napoleonské vojny a ich dôsledky. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre, roč. 9, 2012, č. 1, s. 98-116. ISBN 978-80-970322-7-2.

Historická Bratislava v obrazoch, 1-12. In: Bratislavský kuriér, roč. 6, 2012, č. 1-12, s. 12.

Remeselníci a ich cechy v starom Prešporku, 1-12. In: Bratislavský kuriér, roč. 6, 2012, č. 1-12, s. 12.

Stredoveké čertove obrázky. Karty z viedenského dvora. In: Quark. Magazín o vede a technike, roč. 19, 2013, č. 8, s. 26-27. ISSN 1337-8422.

Král se žení. In: Živá historie, roč. 6, 2013, č. 7-8, s. 74-78. ISSN 1802-2278.

Bratříci: dědicové kalicha? Kdo byli husitští pohrobci. In: Živá historie, roč. 7, 2014, č. 1-2, s. 54-57. ISSN 1802-2278.

Královské karty. Dvorská společnost na gotické sadě. In: Živá historie, roč. 7, 2014, č. 1-2, s. 64-66. ISSN 1802-2278.

Kníhtlač otvorila bránu novoveku. In: Quark. Magazín o vede a technike, roč. 20, 2014, č. 11, s. 44-45. ISSN 1337-8422.

Nejstarší husar na světě. Praporečník Ladislav Škultéty-Gabriš. In: Historické války, 2014, č. 4, s. 18-21. ISSN 2336-2812.

Stavovské povstania v Uhorsku (1604 – 1711) a ich význam pre dejiny Slovenska. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre, roč. 13, 2016, č. 2, s. 31-59. ISBN 978-80-89609-12-3.

Vojna zvaná sedemročná (1756 – 1763). Zápas habsburskej monarchie a Pruska o Sliezsko. In: Historická revue, roč. 27, 2016, č. 2, s. 30-37. ISSN 0231-6277.

Pocta významnému vojenskému historikovi Vojtechovi Danglovi pri príležitosti jeho životného jubilea. In: Vojenská história, roč. 21, 2017, č. 2, s. 6-7 : fotogr. ISSN 1335-3314.

Turkobijec Ján Huňady : Otec kráľa Mateja. In: Historická revue, roč. 28, 2017, č. 5, s. 6-13 : obr. ISSN 0231-6277.

Bratríci : Nepraví dediči kalicha. In: Historická revue, roč. 28, 2017, č. 5, s. 26-31 : obr. ISSN 0231-6277.

Majster meča a diplomacie : Pod pevným žezlom Mateja Korvína. In: Historická revue, roč. 28, 2017, č. 5, s. 37-43 : obr. ISSN 0231-6277.

Nevšedná kráľovská svadba : Keď sa ženil Matej Korvín. In: Historická revue, roč. 28, 2017, č. 5, s. 44-47 : obr. ISSN 0231-6277.

Dobrý kráľ v zlých časoch : Uhorsko počas vlády Vladislava II. Jagelovského. In: Historická revue, roč. 29, 2018, č. 5, s. 12-16 : obr. ISSN 0231-6277.

Tri manželky kráľa Dobrze : Sobášne peripetie Vladislava II. Jagelovského. In: Historická revue, roč. 29, 2018, č. 5, s. 18-19 : obr. ISSN 0231-6277.

Smutný osud Ľudovíta II. : Desaťročie posledného stredovekého kráľa Uhorska. In: Historická revue, roč. 29, č. 5 (2018), s. 26-32 : obr. ISSN 0231-6277.

Bitka pri Moháči. In: Historická revue, roč. 29, 2018, č. 5, s. 34-37 : obr. ISSN 0231-6277.

Kto bol František II. Rákoci : Detstvo a mladé roky kniežaťa. In: Historická revue, roč. 29, 2018, č. 9, s. 12-13 : fotogr. ISSN 0231-6277.

Posledný protihabsburský odboj : Povstanie Františka II. Rákociho. In: Historická revue, roč. 29, 2018, č. 9, s. 14-19 : fotogr. ISSN 0231-6277.

Ako sa bojovalo v dobe protihabsburských povstaní. In: Historická revue, roč. 29, 2018, č. 9, s. 20-23 : fotogr. ISSN 0231-6277.

Galéria protagonistov posledného protihabsburského povstania. In: Historická revue, roč. 29, 2018, č. 9, s. 24-26 : fotogr. ISSN 0231-6277.

Rímsko-barbarské vojny a bitka na Považí. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 26, 2018, č. 8, s. 32-33 : fotogr. ISSN 1336-1910. ISSN 1336-1910.

Vojny Slovanov proti Avarom, Frankom a bitka pri Vogastisburgu. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 29, 2018, č. 10, s.32-33 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Fransko-moravské vojny a bitka pri Devíne. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 26, 2018, č. 11, s. 32-33 : obr. ISSN 1336-1910.

Výboje a ťaženia Svätopluka I. (871 – 894). In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 26, 2018, č. 12, s. 32-33 : fotogr., mp. ISSN 1336-1910.

Karol Lotrinský : Hrdina protiosmanských bojov. In: Historická revue, roč. 30, 2019, č. 2, s. 30-33 : obr. ISSN 0231-6277.

Pohľad na korunováciu Leopolda I. za uhorského kráľa. In: Historická revue, roč. 30, 2019, č. 2, s. 18-19 : obr. ISSN 0231-6277.

Výboje starých Maďarov a bitka pri Bratislave. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 1, s. 28-29 : obr. ISSN 1336-1910.

Uhorsko-nemecké vojny a dobývanie Bratislavy. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 2, s. 32-33 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Križiacke výpravy na Slovensko. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 3, s. 32-33 : obr. ISSN 1336-1910.

Mongolská expanzia. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 4, s. 32-33 : obr. ISSN 1336-1910.

Vojna o babenberské dedičstvo. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 5, s. 32-33 : obr. ISSN 1336-1910.

Veľmož proti kráľom. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 6, s. 32-33 : mp., obr. ISSN 1336-1910.

Bitka pri Rozhanovciach : Vojny a bitky na Slovensku. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 7, s. 32-33 : obr. ISSN 1336-1910.

Husitské vpády do Uhorska : Vojny a bitky na Slovensku. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 8, s. 32-33 : obr., mp. ISSN 1336-1910.

Uhorsko-poľská vojna v rokoch 1438 – 1439. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 9, s. 32-33 : obr. ISSN 1336-1910.

Boje o uhorský trón v rokoch 1440 – 1450. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 10, s. 32-33 : mp., obr. ISSN 1336-1910.

Bitka pri Lučenci. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 11, s. 32-33 : mp., obr. ISSN 1336-1910.

Búrlivá éra bratríkov. In: Obrana. Mesačník MO SR, roč. 27, 2019, č. 12, s. 32-33 : mp., obr. ISSN 1336-1910.

ostatné práce

Za zdravý spomienkový optimizmus. In: Historická revue, roč. 9, 1998, č. 9, s. 1. ISSN 0231-6277.

Za zaľudnenie a zaživotnenie histórie. In: Historická revue, roč. 10, 1999, č. 2, s. 1. ISSN 0231-6277.

Rozhovor s Rastislavom Káčerom, štátnym tajomníkom MO SR. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 2, 2002, č. 3 (máj/jún), s. 30. ISSN 1335-831.

Nehľadajte, nepátrajte – glosa. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 3, 2003, č. 4 (júl/august), s. 35. ISSN 1335-831.

Rubrika Zločiny z archívu. In: SME, 2003, príloha Bratislava (27.2., 6.3., 13.3., 27.3., 3.4., 10.4., 16.5., 23.5., 30.5., 17.7., 7.8., 14.8., 28.8., 4.9., 11.9., 18.9., 25.9., 2.10., 9.10., 16.10., 23.10.). ISSN 1335-440X.

Becniaková, K. – Segeš, V. Zločin a trest v minulosti. Scenár výstavy v Novohradskom múzeu v Lučenci, 1. 10. – 19. 11. 2003.

Varšavské impresie – reportáž. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 4, 2004, č. 3-4 (marec-apríl), s. 52-53. ISSN 1335-831.

Bez ľudí by mestá boli len pustými kulisami – rozhovor o dejinách miest na Slovensku. In: Sme – Magazín Víkend, roč. 6, 24. 4. 2004, č. 17, s. 28. ISSN 1335-440X.

Na slovíčko s Dušanom Čaplovičom, podpredsedom vlády SR pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 6, 2006, č. 5, s. 26-27. ISSN 1335-831.

Nový pohľad na zločin a trest : S historikom Vladimírom Segešom o tom, ako to bolo so spravodlivosťou v stredovekej Bratislave. Rozhovor sprac.: Andrejčáková, E. In: Sme, príl. Kultúra, roč. 15, 8. 3. 2006, s. 22. ISSN 1335-440X.

Zločiny a tresty v starej Bratislave – 3 otázky pre Vladimíra Segeša, historika. Rozhovor sprav. Valo, P.

In: Slovenka, roč. 59, 2006, č. 38, s. 22. ISSN 0231-6676.

Nový pohľad na zločin a trest. In: Sme, roč. 15, 18. 3. 2006, č. 56, s. 22. ISSN 1335-440X.

SEGEŠ, V.: Ján Literát - stredoveký falšovateľ. Za výrobu nepravých kráľovských dokumentov skončil Ján Literát a jeho komplici v plameňoch. In: Plus jeden deň, roč. 2, č. 15, 19. 1. 2007, s. 15. ISSN 1336-9776.

Bratislave vládol nepoctivý richtár. In: Žurnál, roč. 1, 2007, č. 4, s. 72-73. ISSN 1210-213X.

Trnavská lesť sa neopakovala. In: Žurnál, roč. 1, 2007, č. 6, s. 70-71. ISSN 1210-213X.

Ako kapitán kupcov zbíjal. In: Žurnál, roč. 1, 2007, č. 7, s. 70-71. ISSN 1210-213X.

Fenomén rytierstva v európskych a uhorských dejinách. Rozhovor sprac.: Valachová, D. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 8, 2008, č. 3, s. 42-44. ISSN 1335-831.

Príhovor. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 9, 2009, č. 1-2, s. 1. ISSN 1335-831.

Príhovor. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 9, 2009, č. 3-4, s. 1. ISSN 1335-831.

Príhovor. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 9, 2009, č. 5-6, s. 1. ISSN 1335-831.

Príhovor. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 10, 2010, č. 5-6, s. 1. ISSN 1335-831.

Slováci v habsburskej armáde. Historický nástenný kalendár MO SR 2009. Bratislava : MO SR. 2008, 14 s.

Stredovekí rytieri a ich svet. Nástenný kalendár Vojenského historického ústavu 2010. Bratislava : VHÚ, 2009, 14 s.

Postavy stredovekého dvora na kráľovských kartách. Nástenný kalendár Vojenského historického ústavu 2011. Bratislava : VHÚ, 2010, 14 s.

Bubeníci, trubači a vojenská muzika. Nástenný kalendár Vojenského historického ústavu 2012. Bratislava : VHÚ, 2011, 14 s.

Výcvik mušketierov. Nástenný kalendár Vojenského historického ústavu 2016. Bratislava : VHÚ, 2015, 14 s.

Vojenský život na konci 17. storočia. Nástenný kalendár Vojenského historického ústavu 2017. Bratislava : VHÚ, 2016, 14 s.

Zostavila Božena Šeďová

Autori príspevkov

PhDr. Michal Bada, PhD., Oddelenie novovekých dejín, Historický ústav SAV, Bratislava

Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Prešov

Mgr. Diana Duchoňová, PhD., Historický ústav SAV, Bratislava

PhDr. Igor Graus, PhD., Štátny archív v Banskej Bystrici

Doc. Mgr. Michal Habaj, PhD., Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Doc. PhDr. Martin Hurbanič, PhD., Katedra všeobecných dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Mgr. Peter Chorvát, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava

Dr. István Janek, PhD., Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest

Doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc., Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

PhDr. Tomáš Klubert, PhD., Ústav pamäti národa, Bratislava

Prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc., Historický ústav SAV, Bratislava

PhDr. Zuzana Kollárová, PhD., Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad

Dr.h.c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., Rektorát Prešovskej univerzity, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Prešov

PhDr. Eva Kowalská, DrSc., Historický ústav SAV, Bratislava

PhDr. Tünde Lengyelová, CSc., Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Žofia Lysá, PhD., Historický ústav SAV, Bratislava

Doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD., Právnická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

PhDr. Božena Malovcová, Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad

Doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc., Slovenský historický ústav Matice slovenskej

Mgr. Miroslav Nemec, PhD., Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, Liptovský Mikuláš

Dr. Imrich Purdek, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava

PhDr. Stanislav Sikora, CSc., Historický ústav SAV, Bratislava

PhDr. Blanka Szegyová, PhD., Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Božena Šeďová, Vojenský historický ústav, Bratislava

Mgr. Juraj Šimko, PhD., Katedra bezpečnosti a obrany, Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika, Liptovský Mikuláš

Prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD., Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc., emeritný profesor

Prof. PhDr. Dušan Uhlíř, CSc., emeritný profesor

Doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

PhDr. Peter Vítek, Štátny archív v Žiline, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš

ISBN 978-80-89523-63-4